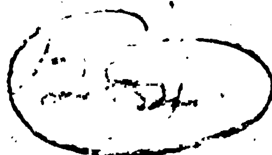
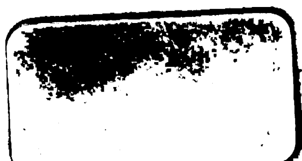
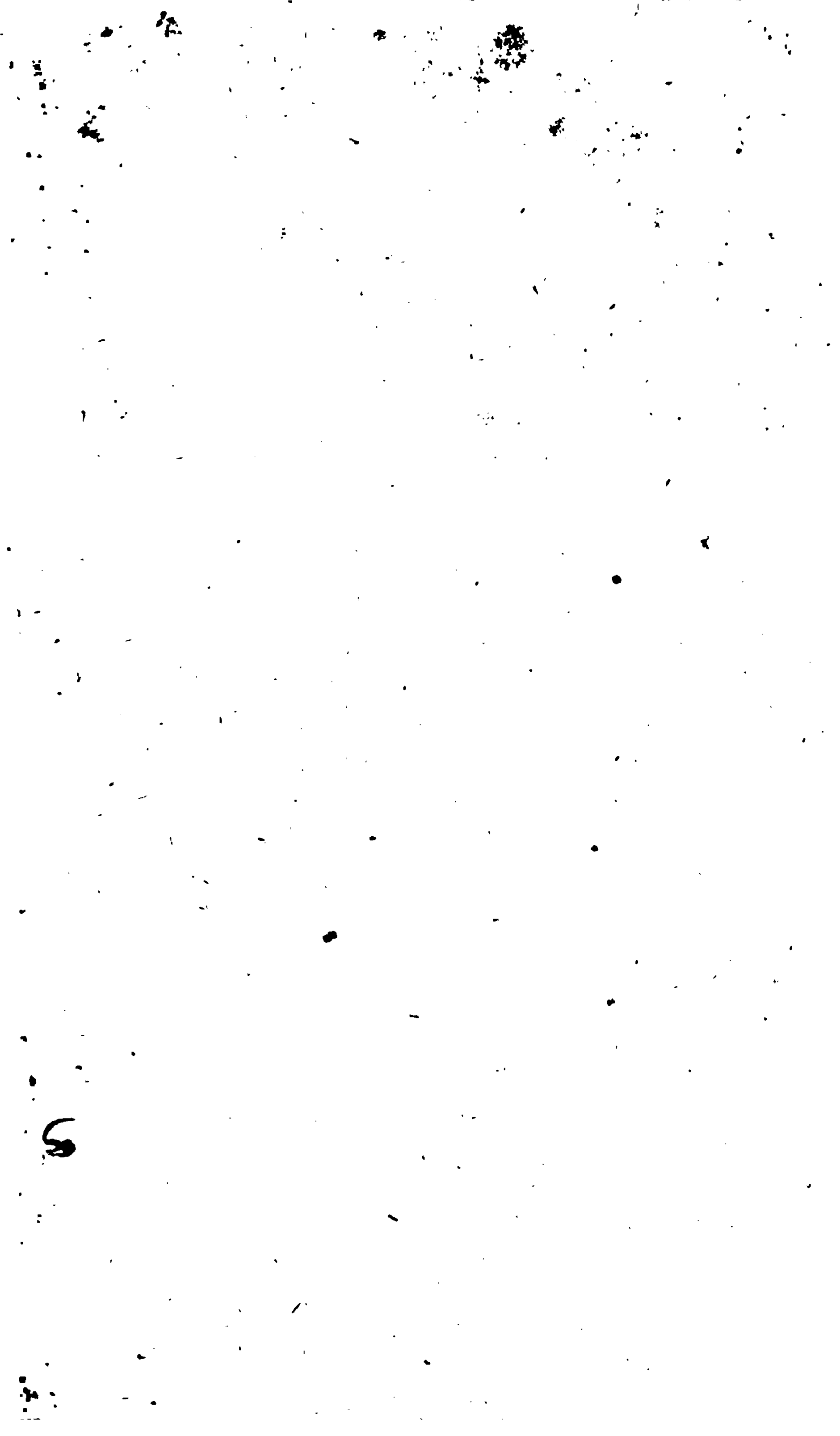

LETTER-OEFENINGEN.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

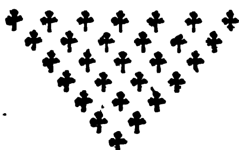
DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen, betrekkelyk.

Vierde Deels, Eerste Stuk.
Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By J. YNTEMA.
MDCCLXXXIX.

BODLEIANA · BIBLIOTHECA ·

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN,
WAARIN DE
BOEKEN EN SCHRIFTEN,
DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

J. D. MICHAELIS, *Nieuwe Overzetting des O. T. met aanmerkingen voor ongeleerden. In het Nederduitsch overgebragt door den Heer* W. E. DE PERPONCHER. *VIII. Deel. Te Utrecht, by* de Wed. J. van Schoonhoven, 1788. *Behalven het Voorwerk, 306 bladz., in gr. octavo.*

In dit Deel worden de Boeken der *Richteren* en van *Ruth*, op ene soortgelyke wyze, als de voorige Bybelschriften, opgehelderd; het beloop der geschiedenissen, en de betekenis van deze en gene spreekwyzen, die den Lezer enige belemmering kunnen veroorzaken, ontvangen hier het vereischte licht; en bovenal worden de merkwaerdige voorvallen, die des Lezers aendacht natuurlyk gevestigd houden, in derzelver voornaemste byzonderheden, naeuwkeurig nagegaen. Bybeloefenaers zullen derhalven ook van dit Deel een vrugtbaer gebruik kunnen maken, zo ten opzichte van 't algemene beloop, als van deze en gene voorvallen in 't byzonder. Gereedlyk zouden wy een stael van de laetste soort hier kunnen bybrengen; maer de breedvoerigheid wederhoud ons; en wy oordeelen ook den Lezer wel zo veel dienst te zullen doen, met het mededeelen van ene en andere aenmerking, die ene meer algemene opheldering behelst, welke, inzonderheid in 't nagaen van de geschiedenis der zogenaemde *Richteren*, meermaels te stade komt. —— Van dien aert is de volgende. Naer luid des verhaels, Richt. II

ſtrafte God des Volks afwyking van zynen dienst gewoonlyk, met hen aen de onderdrukking hunner vyanden bloot te laten; dan hy verloste hen ook eerlange, wanneer die rampen naer zyne Wysheid hoog genoeg geſtegen waren, uit hunne nooden. Dan *verwekte* (volgens onze Nederlandſche vertaling,) *de* HEERE *Richteren, dieſe verlosten uyt de hant der genen dieſe beroofden:* of, gelyk de Heer *Michaëlis* dit zestiende vers vertolkt: *Als dan beſchikte God het zoo, dat 'er een, onder hen, te voorſchyn tradt, Richter werdt, en ze bevrydde, van 't geweld der geenen, wien zy, tot dus verre, ten prooi verſtrekt hadden;* welk voorſtel hy aldus toelicht:

„ De meening is deeze. *De Voorzienigheid beſchikte het zoo, dat 'er zig een dapper man vondt, die moeds genoeg hadt, om zig, tot aanvoerer des verdrukten Volks, op te werpen, het zelve van de dienstbaarheid te verloſſen en Richter te worden.* Richter nu, (of 't geen wy zoo noemen *,) was, by de Israelieten en Phenicieers, de naam der

(*) Wanneer men het gezag en regtsbewind dezer Perſoonen, in 't Hebreeuwsch *Schophetim* geheten, gade ſlaet, gelyk de Heer *de Perponcher* dit by den aenvang dezes Boeks ontvouwt, moet men met hem, in navolging van *Eichhorn* (a), erkennen, „ dat de naam van *Richters*, welken men hun, in onze overzettingen, gegeeven heeft, naar 't gewoon gebruik deszelven, „ in onze taalen, niet al te wel op hun past. Veel eer zou „ men ze Regeerende Legerhoofden, Aanvoerers, Redders, Herſtellers van 's Lands Vryheid en Godsdienst kunnen noemen." Overeenkomſtig hier mede tekent zyn Ed. op Richt. III: 10, 11. mede aen: „ Hier ziet men, onder anderen, hoe veel beter 't „ vloeien zou te vertaalen, *om een Redder, Verloſſer, of Aanvoerer te worden in Israël;* dan, *om een Richter te worden, in Israël*, of *om Israël te richten;* daar dit, in onze taalen, een „ geheel ander denkbeeld geeft, dan 't geen hier verhaald wordt." Dit dringt hy nog nader aen, by de beſchouwing der geſchiedenisſe van *Simpſon*, „ van welken tog (zegt hy,) geen eene enkele Richterlyke daad vermeld wordt, maar daartegen zeer „ veelen, die gansch niet met de Richterlyke waardigheid, „ ſtrooken. Verdeediger, Redder, Verloſſer, Bedwinger van „ den vyand kan men hem, met volle recht, noemen; wyl ook, „ wanneer hy niets deedt, de enkele vrees, voor zyne kragt, „ den vyand in toom moest houden. Maar waarin men, by „ hem, den Richter erkennen kan, is zeeker moeilyk aan te „ wyzen. Veel eer ziet men, in hem, eenen held, die, door „ zy-

(a) *Inl. in 't O. T.* 2 *D. p.* 442. aldaar aangehaald.

der hoogste Overheden of Bevelhebbers van een vry Volk. ——— Dewyl nu de omtrent deeze persoonen hier gebruikte spreekwys in 't Hebreeuwsch veel gewooner is, dan die geene, die ik 'er voor zetten moest, in onze taalen, wil ik ze niet te dikwils gebruiken; en beding my daarom de vryheid. van ze somtyds, met eenige andere, van gelyke beduiding, te verwisselen: als *eenen Richter schenken*, *eenen Richter geeven*. Doch vooral moet ik hier opmerken, dat de uitdrukking, *God liet Richters opstaan*, in 't geheel niet zeggen wil, dat deeze Richters, door eene onmiddelyke en bovennatuurlyke aandryving van God, hun richterampt hebben aanvaard; maar dat deeze uitdrukking ook zelfs kan gebruikt worden, omtrent verrichtingen, die niet eens in rechten gegrond zyn. De Oosterlingen tog pleegen, gelyk men zig, uit Deut. 4: 19. (e) [alwaer de Heer *Michaëlis* zich hier over breeder uitlaat,] herinneren kan, alles wat onder 't bestier der Voorzienigheid geschied, en dus alles, wat 'er in de waereld voorvalt, goed, zoo wel als kwaad, aan God toe te schryven, wyl het tog een deel der door hem geschaape waereld is. En elk Wysgeer, die toestaat, dat 'er, in de waereld, niets by toeval geschied, maar alles, van God, afhangt, zal ook, tegen deeze uitdrukking, niets in te brengen hebben. Alleen zal hy ze misschien wat spaarzaam gebruiken, en slegts dan, wanneer hy iets zeer sterks zeggen wil. Desgelyks zou een geschiedschryver, die de geschiedenis, met een wysgeerig oog, beschouwde, en aan de albestierende Voorzienigheid dagt, somtyds het zelfde kunnen doen, en dus b. v. zeggen: „ Toen Henrik de IV., Koning van Vrankryk, in 't jaar „ 1610, de bekende groote veldtogt voor had, hing geheel Europa eene groote omwenteling boven 't hoofd; „ maar God heeft dezelve, door Ravaillac, verhinderd;" of zelfs: „ maar de Voorzienigheid stiet dit alles om ver, „ en liet 'er Ravaillac tusschen beiden komen." Door zulk

„ zyne kragt, de nuttigste burger, de van zyn Vaderland meest „ verdienende man hadt kunnen worden; maar die, in den „ schoot der wellust, het best gedeelte zyner bestemming vergeet, den grooten aanleg zyner ziel versaakt, en, daar by „ eens begonnen heeft zyne driften in te willigen, hoe langer, „ hoe verder, door dezelven wordt weggesleept, en ook ten einde toe een slaaf der zonde blyft."

zulk een zeggen nu, zal hy immers geenszins beweeren willen, dat Ravaillac wel deedt, toen hy den grooten Henrik vermoordde. Veel min dat God deezen, ik weet niet, of ik zeggen moet, booswigt of krankzinnigen, bevel gegeeven, of hem gezonden hebbe, om, onder zyn oog, eene affchuwlyke daad te beſtaan. Alleen zal hy bedoelen, dat de albeſtierende Voorzienigheid Ravaillac tot een werktuig gebruikte, om iets te verhinderen, dat anders gebeurd zou zyn. Gustaaf Adolf mag, in den ſlag, by Lutſen, omgekoomen zyn, zoo als men wil, door de hand van eenen dapperen vyand, of door die van eenen affchuwlyken verrader, niemand tog zou het eenen geſchiedſchryver kwaalyk neemen, indien hy, deezen dood aan de Voorzienigheid toeſchryvende, zeide: dat de Voorzienigheid den Verlosſer van Duitschland, door eene onbekende hand, deedt ſneuvelen, op dat hy niet, van Duitschlands Verlosſer, Duitschlands Koning worden zou.

„ Is 'er derhalven, onder de Richters, in dit boek vermeld, een, die iets deedt, het welk, naar de beginſelen der Zedekunde, niet kan worden gebillykt (†); heeft

(†) Overeenkomſtig met de hier boven geplaetſte aentekening, merken de Heeren *Michaëlis* en *de Perponcher*, by deze en gene voorvallen, by herhaling aen, dat men deze zogenoemde *Richters* niet hebbe te beſchouwen als voorbeelden van deugd, maer inzonderheid in hun character als *Helden* en *Verlosſers*, die voor 't overige gansch niet vry waren van menschlyke zwakheden en gebreken. Ze waren dus juist niet deugdzaem, maer als helden groot. Ze maekten zig wel inzonderheid meermaels, zeggen onze Aentekenaers, ſchuldig aen eene kwalyk begrepen liefde voor het Vaderland; een afdwalend Patriottismus, waerdoor men alle middelen, ter reddinge des Vaderlands, bykans, voor geoorlofd houd, zo dat men 'er de Deugd wel eens aen opoffere. Derzulker daden zyn, gelyk vele Patriottiſche heldhaftige bedryven, ene vermenging van veel Vaderlandsliefde en veel heldenmoed, met min of meer onregtvaerdigheid. Zo komt byzonder *Simpſon* voor, wel als een dapper man, ja als een wonder van dapperheid, maer geenzins als een deugdzaem of goed zedelyk man. In gevallen van die natuur verheft een Geſchiedſchryver of een Dichter zodanig iemand, als een Redder van zyn Vaderland, zonder zyn zedelyk character wyders in agt te nemen. Men roept, in zulke omſtandigheden, zodanige daden uit als Patriottiſche bedryven, zonder dezelven juist zedekun-

heeft b. v. Ehud aan den Koning van Moab eenen moord begaan; geenzins moeten wy daar uit, dat deeze daad in 't boek der Richteren vermeld wordt, ja zelfs niet, uit de spreekwyze, *God liet den Richter opstaan*, besluiten, dat deeze daad rechtmaatig zy, en dat het veroorloofd zy, iets diergelyks te onderneemen. God laat alle menschen opstaan, om dat geene te doen, wat zy werkelyk doen: ook Ravaillac, om Henrik den IV. te vermoorden; ook Pharao, om zig teegen hem zelven te verheffen. Want had God, die de almagtige is, in wiens hand de harten der Koningen zyn, zoo dat hy ze als waterbeeken heenen leide, werwaards hy wil, het niet willen *toelaaten*, nimmer zou Ravaillac zynen dolk in 't hart van Henrik den IV. hebben kunnen steeken, maar zou 'er in verhinderd zyn geworden, daar nu alle de omstandigheeden, zelfs het gedrang op de straat, hem gunstig waren; nimmer ook zou Pharao zoo lang, by zyn hardnekkig besluit, hebben kunnen volharden. Maar volgt nu hier uit, dat Ravaillac of Pharao wel gedaan hebben? Volgt 'er uit, dat zy, door Gods ingeeving, werden gedreeven? De hier bedoelde spreekwys beslist dus niets, omtrent de regtmaatigheid eener daad; zy zegt alleen, dat God het zoo beschikt heeft. En de Voorzienigheid kan immers ook den onregtvaardigsten mensch, tot bevryding eens Volks, gebruiken. Ja zyn wel de meeste groote helden en bevryders der volken, welken de waereld bewondert, van alle onregt vry te spreeken? Maar daarom zyn zy niet te min werktuigen, in de hand der Voorzienigheid, geweest. —— Of derhalven deeze of geene Richter wel of kwaalyk handelde, moet niet worden beoordeeld, uit de spreekwyze, *God liet hem opstaan*, maar uit den aart zelfs der daaden van hem vermeld. Jefta b. v. deedt ongetwyffeld wel van zig op te werpen tot aanvoerer eens volks, dat met eenen onregtvaardigen oorlog gedreigd werdt; maar 't geen Ehud, aan den Koning van Moab, deedt, zal niemand billyken. Of is 'er iemand, die het billykt, dan mag 't wel gevaarlyk zyn, zig, met hem, alleen, te bevinden."

'tIs ook verre van daer, dat de Heer *de Perponcher* dit gedrag van *Ehud* zou billyken; hy wraekt het zedekundig goed te keuren; beschouwende dezelven alleen van die zyde, van welke zy waerlyk Patriottisch, groot en heldhaftig zyn.

kundig beschouwd: maer men behoort, zyns ergtens, in 't beoordeelen van *Ehuds* daed, of van hem, in zyn persoonlyk character beschouwd, ook gade te slaen de denkwyze en begrippen van dien tyd. Zyn Ed. laet zich, in zyne aentekening op Richt. III: 22. hier over breeder uit, en zyne opmerking deswegens is ook op verscheiden andere persoonen en derzelver bedryven, in die dagen, toepasselyk. „ Men weet, (zegt hy onder anderen,) welke diepe wortelen wraakzugt, vyandschap en list in het hart der inwoonderen deezer Asiatische gewesten geschooten hadden. —— En 't is bekend, dat elk zig toen, veel meer dan nu, tot eige verdeediging en eige wraak, gerechtigd hield; en de zwakke en verdrukte veel meer dan nu dagt, dat hem alles geoorloofd ware, om zig zelven en zyn Vaderland, teegen onregt en geweld, te bevryden; en door list, ja zelfs verraad, zyn gebrek aan magt te vergoeden. —— Ehud kan derhalven zeer wel, in alle andere opzigten, van een goed character zyn geweest, of schoon hy, door de omstandigheeden en denkwyze van zynen tyd, vervoerd, gemeend hebbe, dat hem, teegen den openbaaren vyand en verdrukker van zyn Vaderland, alles geoorloofd ware. —— Eindelyk was, in Ehuds daad, niet alles even laakenswaardig. Zyn oogmerk en zyne beweegredenen waren edel en goed; en ook in de uitvoering was dit edelmoedig, dat hy zig zelven alleen in gevaar stelde, zonder, zoo veel uit de geschiedenis blykt, iemand anders, in zyne hachlyke en bedenklyke onderneeming, te hebben ingewikkeld. En dit moet ten minsten eenigen lof mengen, onder de veroordeeling, welke de by hem aangewende middelen anders met regt verdienen."

Bespiegelingen der vier Leevensstanden van den Mensch. Met Plaaten. Te Haarlem, by A. Loosjes, 1788. *In gr. octavo*, 348 *bladz.*

Met de afgifte der twee laatste Stukjes, gaande over den middelbaaren Leevensstand en den Ouderdom, verkrygen deeze Bespiegelingen haar volkomen beslag. Uit het geen wy, nopens de voorige Bespiegelingen, betreffende de Kindschheid en de Jeugd, raakende des Autheurs plan en deszelfs uitvoering gezegd hebben (*), heeft men niet

(*) Zie *N. Algem. Vaderl. Letteroef.* I. D. bl. 36. III. D. bl. 32.

niet anders dan een gunstig denkbeeld van dit Geschrift kunnen vormen; en dit denkbeeld zal, by het doorbladeren van deeze laatste Bespiegelingen, die uit eigen aart wel zo gewigtig zyn, niet verzwakt, maar veel eer versterkt worden; waar van de volgende lessen van den afgeleefden *Philemon* aan zynen Kleinzoon *Alexis* ter proeve kunnen strekken. —— De Grysaart had hem, met de uiterste bedaardheid, te kennen gegeeven, hoe hy zyn sterfuur ten zekerste voelde naderen. Zulks had den Jongeling verrukt, en doen betuigen: „Mag ik u bidden: „Leer mij, eer gij dit ondermaansche verlaat, leer mij „den weg, om een zo gelukkig Grijsaart te worden, en „vooral met zulk eene vergenoegdheid den dood te kun„nen tegentreeden." Hier op hervatte *Philemon* het gesprek, en vervolgde in deezer voege:

„Nu zoudt gij mij door uwe taal bedroeven; zo ik niet wist, dat gij in verrukking spraakt. Hebt gij niet dagelijksch mijn voorbeeld gezien, en heb ik uwe prijzenswaardige opmerkzaamheid niet bespeurd? 't Is geene trotschheid, die mij aan den eindpaal mijns leevens bezielt, als ik u raad, zo te leeven, als ik geleefd heb. Niet, dat ik onfeilbaar geweest ben: neen, myn ALEXIS! wel ver van daar, doch het is Gode bekend, dat ik van mijne vroegste jeugd af, tot op het tegenwoordig oogenblik toe, alles heb aangewend, wat strekken kon, om Gode welbehaagelijk, en mijne medemenschen nuttig te leeven. Die, ten allen tijde, zijne naasten lief heeft als zichzelven, en, in alle omstandigheden, onder dat bezef leeft, heeft niet te vreezen, dat hij immer ongelukkig worden zal: indien hij tevens in de bewustheid van het aanzijn eener altoos weldaadige en wijze Voorzienigheid zijne dagen slijt. Kan, denkt gij misschien, kan ik mij zelven niet door wellust en onmaatigheid bederven, schoon ik mijnen naasten ten hartelijksten lief heb? Neen, mijn zoon! zulks is onmogelijk. Gij bezeft, immers, dat gij door wellust, van welken aart ook, de kragten van uw lichaam verzwakt, en dus de werktuigen, die gij tot heil uwer naasten gebruiken moet, van humne veerkragt berooft. Door alle onmaatigheid ontsteelt men, als ik het zo noemen mag, iets, het geen onzen naasten toekomt. Bezefte de wellusteling voor het pleegen van zijne schandelijke daaden, dat hij tegen de rechten der menschlijkheid zondigde, dat hij zijnen geest zo aanmerkelijk verstompte, en zich dus voor een gedeelte onbruikbaar maak-

 te

te voor de menschlijke zamenleeving, zou hij niet aflaaten van zich met die zondefmerten te bezoedelen? Zo in den onmaatigen de gedachten opklom, dat de overtollige fpijs en drank, door hem, als een gulzigen veelvraat, in één jaar verflonden, het armmoedig huisgezin der weduw, die agter zijn tuin woont, een vierde deel van een jaar zou kunnen voeden en verkwikken, jaa bedacht hij, dat misfchien een zwakke Grijsaart ligt te fnakken na een droppel van den wijn, dien hij, tot verderf van ziel en lichaam, bij ruime teugen in zal zwelgen; zou hij dan zijne perkelooze vraatzucht niet inbinden, en het ten boorde toe vol gefchonken glas, met eene beevende hand, van zijne lippen te rug trekken? Dit doet althans de menschlievendheid mij vertrouwen.

„ Laat ik u ook nog deeze les mededeelen, mijn Zoon! Zijt in voorfpoed bedachtzaam, en in tegenfpoed moedig. De ondervinding alleen zal u den waaren nadruk en het gewigt van deeze les doen kennen: jaa de opvolging derzelve is de beste grondflag, om eenpaarig gelukkig te weezen.

„ Vreemder zal het u klinken, als ik u ter bevordering van uw geluk raade: Denk dagelijksch aan uwen dood: en daarom zal ik, in dit opzigt, wat breedvoeriger dienen te zijn. Het gedenken aan den dood is zeker in den eerften opflage eene zeer treurige bezigheid, en, fchoon ik aan mijne afneemende kragten duidelijk bemerk, dat tusfchen mij en het graf maar eene geringe tusfchenruimte is, fchoon ik de gedachte des doods, als het ware, in eene aangenaame gedachte heb doen veranderen, gevoel ik eene huivering, wanneer ik het gewigt der Staatsverandering doordenk. Maar laat ik u ophelderen, hoe de gedachte des doods mij niet bedroeft. Ik vraag mijzelven: Wat is de dood? De dood is niets anders, dan het laatst oogenblik van dit dierlijk leeven; het oogenblik, waarin de mensch, zo zijne ziel tot dat oogenblik werkzaam blijft, bezeft: ik houd op te beftaan, in dien ftaat, in welken ik een aantal van jaaren heb doorgebragt. Ik heb mij reeds vroeg gewend aan het dagelijksch herdenken, dat mij mogelijk, dat oogenblik, op dien dag, te wachten ftond. Eerst verminderde daardoor altoos mijne natuurlijke vrolijkheid; maar ik zonderde wel ras van het denkbeeld des doods dat van pijn en ziekte af; als niet tot den dood,

dood, maar tot de ellende van het leeven behoorende. Dus viel 'er al veel aakeligs weg: maar de scheiding van mijne vrienden, van mijne bekenden: jaa, dit denkbeeld is voor den mensch eene harde zaak; maar heb ik u niet dikwerf, niet aanhoudend van een leeven naa dit leeven gesprooken, mijn zoon! heb ik u de gronden van den Christelijken Godsdienst niet zo duidelijk mij mogelijk open gelegd? Hebt gij niet uit de overtuiging van uw hart uitgeboezemd: „ Ik staa verbaasd, dat niet alle „ verstandige menschen den Christelijken Godsdienst „ omhelzen, zo eenvoudig, zo verheven, zo overeen- „ stemmende met de Goddelijke goedheid, en de men- „ schelijke natuur." —— Heb ik u toen te vergeefsch reden gegeeven van dit zo wonderbaar verschijnzel? Immers neen: toen ik u aangetoond had, dat verstandigen en vernuftigen zo dikwerf met elkander verward wierden, en dat veele vernuftigen voor het licht hunne oogen slooten, om het geleide hunner woeste driften te volgen, vielt gij mij om mijnen hals, en zeide met eene verrukking, die mij de vreugde van een Engel smaaken deedt: „ Ik dank God, dat ik van hem zo veel ver- „ stands ontvangen heb, dat ik een Christen kan zijn." Gij zijt een Christen, mijn kind! en op het schild des Christendoms verliest de pijl des doods bijkans alle zijne scherpte. Met recht immers kan de Christen, wien het onstervelijk leeven door God geopenbaard is, volgt hij de Geboden van den vriend zijner ziele JESUS CHRISTUS, uitroepen: *Dood! waar is uw prikkel?* —— Was het niet een der beroemdste Heidenen, die wenschte, en met hoe veel reden, indien hij, in het stuk van de onstervelijkheid der ziele, doolde, in die dooling te volharden, en dat hij zich die niet gaarne wilde laaten ontrukken. Zou dan de Christen, die een overvloed van bewijzen, voor eene zo troostrijke waarheid heeft, zich dezelve laaten ontrooven? zou hij gedoogen, dat dezelve, door ik weet niet welke nevelen, immer voor hem verduisterd wierden?

„ Een Goddelijk Leeraar, ten Hemel 'afgedaald, predikt de onstervelijkheid der ziel, bevestigt de waarheid van zijne Hemelleer met een openbaaren dood, —— verrijst naa drie dagen, in een graf, door wagten bewaakt, gerust te hebben, uit het stof des doods; —— hij vertoont zich veertig dagen lang op deeze aarde, —— een aanzienlijk aantal persoonen ziet hem, —— en in het

 ge-

gezicht zijner vrienden vaart hij ten Hemel, na een plaats van Eeuwig geluk. En wie waren de Leeraars, de navolgers van dien grooten Leermeester? de magtigen der aarde? neen: arme Visfchers, geringe Handwerksliedén, die door wonderwerken in ftaat gefteld moesten worden, om een leer, ftrijdig met de verdorven denkbeelden van Jood en Heiden, alom te verkondigen. Een der braaffte, doch der ftrengfte vervolgers van JESUS Leer, in zijne vervolging door een wonderwerk tegengehouden en bekeerd, de fchrandere, de braave PAULUS omhelst die Leer, en wordt de grootfte voorftander.... maar ik weid af, o mijn Zoon.... Als CHRISTUS niet van den Hemel tot de menfchen is neêrgedaald om een Goddelijke Leer te verkondigen, dan zal 'er nimmer een afdaalen.... Laaten anderen twijfelen, ik heb onder de twijfelaars veelal zwaarmoedigen of ligtgeloovigen, maar weinig bedaarden en oordeelkundigen aangetroffen.

„ Altoos, altoos, ik beken het met eene zekere fmart, blijft 'er iets duisters over voor den mensch. De weg, langs welken wij dit leeven verlaaten is met eenen aakeligen en ondoordringbaaren nevel bedekt. Maar de aangenaamfte hoop, op den Godsdienst rustende, verdunt dien zwarten wolk. —— Mijn kind! ik verlang, en ik beef, om een' ftap te doen, zo gewigtig, zo beflisfend."

Eerfte Brief van G. BONNET *aan een Vriend, over het gefchil aangaande de Rede en haar gezag in den Godsdienst. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1788. *In gr. octavo,* 80 *bladz.*

Uit de Aenmerkingen van den Hoogleeraer *Bonnet*, op het tweede Stuk des Briefs van den Heer *van Hemert*, en den derden Brief van dien Heer, ter beantwoordinge dezer Aenmerkingen, heeft men, (alle de overige byzonderheden daer latende,) onder anderen, aen de ene zyde, duidelyk kunnen opmaken, hoe de Hoogleeraer van oordeel zy, dat het in dit gefchil niet zo zeer aenkome, op het *natuurlyk*, als wel op het *zedelyk* bederf der Rede, en het dus de zaek van den Heer *van Hemert* was, te toonen, dat de onderwerpelyke rede, met opzicht tot 's menfchen waer geluk, en de rechte kennis der geopenbaerde waerheden, welken daer op ene nauwe be-

betrekking hebben, niet kan gezegd worden *zedelyk* bedorven te zyn: dat de behandeling van dit onderwerp vooraf moest gaen, eer dat het *gezag van de Rede in den Godsdienst* overwoogen konde worden. Aen de andere zyde heeft men gezien, hoe de Heer *van Hemert* van oordeel zy, dat de Hoogleeraer, het geschil over het *zedelyk* bederf daer latende, behoorde over te gaen tot het beschouwen van het *gezag der Rede*; als behoorende het geschil, over het *zedelyke* vermogen des menschlyken verstands, niet tot zyn bedoelde, en hebbende geen gemeenschap met dat over *het gezag der Rede*. —— De thans afgegeven Brief van den Hoogleeraer, niet aen den Heer *van Hemert*, maar aen *een Vriend*, strekt inzonderheid om te toonen, dat de Hoogleeraer t'over reden heeft, om zyne briefwisseling met den Heer *van Hemert* niet voort te zetten. Ten dien einde geeft hy zynen Vriend een achtervolgend verslag van 't beloop der wederzydsche briefwisselinge, over dit geschil, waer uit men het dus ver verhandelde gereedlyk kan opmaken; en laet zich, na dit gegeven berigt, ten besluite, aldus uit:

„ Oordeel nu, myn vriend, of het met de goede trouw, met de vriendschap, met het oogmerk der ondernomene briefwisseling kan overeengebragt worden, dat de Heer *van Hemert*, in plaats van voet by 't stuk te zetten, zich van een, den leezer misleidende, uitvlugt bedient, en het my daardoor noodzaakelyk gemaakt heeft, om den kostelyken tyd te verspillen met dingen, welke niets tot de hoofdzaak doen? —— Al ware het zelfs, dat ik het geschil, over de bedorvenheid der rede, *ruimer*, dan zyne bedoeling medebragt, genomen had, dan nog, (gy zult dit met my erkennen,) zou de welvoeglykheid, benevens zyne verklaarde zucht tot waarheid, gevorderd hebben my daar in te volgen (*). Dan, ik had

(*) Mogelyk denkt iemand ter dezer gelegenheid, maer had de Hoogleeraer den Heer *van Hemert* niet kunnen involgen? Terwyl toch de Heer *van Hemert* geen lust toonde te hebben, om, voor als nog, zyn gevoelen over het *zedelyk* vermogen des menschelyken verstands, te verdedigen, waerom hem in deezen maer niet te gemoet gekomen, en, over *het gezag van de rede in den Godsdienst*, met hem gehandeld? —— Zie hier het antwoord van zyn Hoogeerwaerden, op zodanig ene vooronderstelde bedenking van zynen Vriend.

„ Be-

had zyne toegeevendheid in deezen niet noodig. 't Was niet volgens *myn*, maar volgens zyn plan, dat ik de leer, aangaande het *zedelyk onvermogen* des menſchelyken verſtands, zoo ver hy die weêrſproken hadt, tegen hem verdedigde. Nimmer had ik, derhalven, kunnen verwagten, dat zyn WelEd. in zulk een ſmaak aan my zou hebben durven ſchryven, als ware ik *dom* genoeg geweest om niet te verſtaan het geen ik las; of *onopregt* genoeg, om den ſtaat des geſchils, tegen myn beter weeten aan, te veranderen. Met één woord, nooit had ik kunnen denken, dat Hy bekwaam was, om, met overleg, een der ſlegtſte ſtreeken te gebruiken, waarvan iemand, om zich uit verlegenheid te redden, en het zynen tegenſchryver moede te maaken, zich bedienen kan."

„ Begrypt ge niet, myn Vriend, als men, in het behandelen van geſchillen, op die wyze te werk gaat, en, eer het eene afgedaan is, het andere by der hand vat, dat men dan nimmer aan een goed einde kan komen? —— Daarenboven, iemand, die eens, wanneer hy zich verlegen vindt, geen zwaarigheid maakt, om, ongeacht de ſterkſte blyken van het tegendeel, zynen tegenſchryver te gemoet te voeren, „ 't geen gy beweerd „ en verdedigd hebt, verwerp ik wel als valsch; maar het is „ de zaak niet, welke wy *nu* te behandelen hebben. Naderhand, zoo gy wilt, kunnen wy hier over redentwisten; maar „ voor tegenwoordig komt zulks niet te pas:" — ik zeg, hy, die niet ſchroomt, om, in verlegenheid gebracht zynde, zich van zulke uitvlugten te bedienen, van dien mag men verwagten, dat hy, zoo dikwils het hem dienſtig ſchynt, de goede trouw, aan zyne inzichten, gereedelyk zal opofferen. Als iemand zich zoo ver heeft bekend gemaakt, dan is het, naar myne gedachten, best, eene, met hem begonnen, onderhandeling van deezen aart af te breeken. Wat kan 'er verdrietiger zyn, dan zich in de noodzaaklykheid gebragt te zien, om, of den kostelyken tyd te verſpillen, met het ontdekken en aanwyzen van bedriegelyke uitvlugten; of, zulks niet doende, zich te moeten getroosten, dat vooringenomene leezers het *ſtilzwygen* eenes verdedigers der leerſtellingen van de Hervormde Kerk, of wel, zyne *toegeeflykheid*, om maar te volgen, daar men hem hebben wil, gereedelyk aanmerken als een bewys, dat hy, met de zaak, door hem beweerd, verlegen is, en dezelve ten besten geeft? —— Wat kan onaangenaamer zyn, dan te moeten zien, dat men een billyken eisch, om by de hoofdzaak te blyven, zelfs als beſpottelyk doet voorkomen?"

Proeve van een Præparatoir en Peremptoir Examen, volgens Synodale Resolutien. Door JOANNES CLAESSEN, *Predikant te Leerdam.* *Te Amsterdam*, bij M. de Bruijn, 1788. *Behalven het Voorwerk*, 276 *bladz.*, *in gr. octavo.*

Een ieder, die geen Vreemdeling in Nederlands Kerkbestuur is, weet, dat, volgens Synodale Resolutien, alle de zodanigen, die genegen zyn om het Leeraersampt in Nederlands Kerk te aenvaerden, een tweeërlei *Examen* of Onderzoek moeten doorstaen. Eerst een *præparatoir* of voorbereidend, waerop zy, als Proponenten, beroeplyk verklaerd worden: en dan ten tweede een *peremptoir* of volledig onderzoek, waer op zy, beroepen zynde, alle de deelen van den Heiligen Dienst mogen waernemen: het eerste gaet gemeenlyk over de Systhematische waerheden, naer de gewoone leiding, niet verder dan tot het Leerartykel van de Christelyke Kerk; en het tweede gaet over de Leer nopens de Christelyke Kerk, mitsgaders de Sacramenten, enz. De Eerwaerde *Claessen*, deze inrichting ten hoogste goedkeurende, en een naeuwkeurig onderzoek van dien aert ten sterkste aenpryzende, heeft dit onderwerp in de uitvoering opmerkzaem nagegaen, en zulks heeft hem aenleiding tot het opstellen van dit Geschrift gegeeven. Hy is daer door, gelyk hy in zyne Voorreden betuigt, „opgewekt, om te „beproeven, of hij den Examinatoren en Examinanden „niet van eenigen dienst zoude kunnen zijn, door eene „Proeve van een Præparatoir en Peremptoir Examen, vol„gens Synodale Resolutien, uit te geeven, niet met oog„merk, om die te doen strekken tot eenen legger voor „de Examina, maar om eenen wegwijzer te zijn voor de „jonge lieden, en hun de Godgeleerdheid, die daar be„handelt wordt, in eene korte schets te geeven, wel ver„zekerd, dat het die waarheden zijn, waarop het on„derzoek geschieden moet: die zich met het zelve ge„noegzaam bekend maakt, zal gelegenheid hebben, op „alle vraagen, die hem gedaan worden, te kunnen ant„woorden; terwijl hij terstond blijken geeven zal, of „hij de stukken verstaat, dan of hij de klanken maar „weet."

Met dat oogmerk behandelt zyn Eerwaerde, in de eerste plaetze, de Leeringen, die tot het *præparatoir Examen*

men behooren; en daerop gaet hy ten *peremptoir Examen* over, tot het nagaen van de Artykelen der Kerke en der Sacramenten, als mede tot ene byzondere overweging van de bekende vyf Artykelen der Remonstranten; en hier aen hecht hy ten laetste nog een kort onderzoek van enige leerstelzels, dat ene byzondere proeve van de wederleggende Godgeleerdheid aen de hand geeft. Dit alles, by manier van Vragen en Antwoorden, met het aenvoeren van tegenwerpingen en oplossen van dezelven uitgevoerd, maekt deze Proeve, overeenkomstig met het oogmerk des Opstellers, tot ene geschikte handleiding voor jonge Lieden, die zich tot deze *Examina* hebben voor te bereiden, die 'er zich dus, ter betere bekwaemmaking, met vrugt van zullen kunnen bedienen.

De eerste waarheden van den Christelyken Godsdienst, op eene bevattelyke wyze, zonder bezwaar van 't geheugen, ten nutte van kleine Kinderen, voorgesteld. Te Amsterdam, by J. Roos en Zoon, 1788. *Behalven de Voorrede, 48 bladz. in octavo.*

Men is dit Stukje oirspronglyk verschuldigd aen den Heer *J. F. Jacobi*; welke een Geschrift van dien aart in 't Hoogduitsch gegeven heeft, dat den Eerwaerden *J. F. Schäffer* zo wel voldeed, dat hy besloote het zelve tot een leiddraed te verkiezen, en naer dit geleide een leerboekje voor de Nederlandsche Jeugd in 't algemeen, en voor de Jeugd in zyne geliefde Gemeente te Rotterdam in 't byzonder, te vervaerdigen. Het beantwoord by uitstek wel aan den Tytel; en men mag op goeden grond verwachten, dat 'er inderdaed een zeer leerzaem gebruik van gemaekt zal kunnen worden; vooral wanneer men de onderrichting van den Heer *Jacobi* in agt neemt, welke ook, in het gebruik van andere onderwysboekjes in Godsdienstige waerheden, te stade kan komen. —— „ By zeer jonge kinders van vyf of zes „ jaaren moet het onderwys niet met de eerste vraagen „ dezer aanleidinge begonnen worden. Dat vindt eerst „ plaats by kinders van zeven tot acht jaaren. Tedere „ kinderen moet men eerst zeer kleine en duidelyke „ spreuken van Gods volmaaktheden, en van de eerste „ en aangenaamste pligten jegens hem en den naasten „ trachten in te prenten, en wel zoo, dat men hen de-

„ zel-

„ zelve niet op eene moeilyke wyze laat van buiten lee-
„ ren, maar dat men ze hun zoo dikwils met liefde en
„ vriendlykheid voorzegge, tot dat hun geheugen dezel-
„ ve gevat heeft. Men moet ook niet te schielyk van
„ de eene spreuk tot de andere voortgaan, dewyl de eer-
„ ste dan ligt vergeeten worden. Wanneer het kind ze-
„ ven en acht jaaren bereikt heeft, zoo kan men zulke
„ vraagen doen, als in deze aanleidinge opgegeven wor-
„ den. In den beginne moet men te vrede zyn, wan-
„ neer het kind richtig ja en neen antwoordt. Maar in
„ 't vervolg van tyd kan men het zelve gewennen, om
„ meer woorden uit de vraagen, die men het gedaan
„ heeft, by te voegen. Maar men moet het geene ant-
„ woorden van buiten laten leeren; anders wordt het
„ niet gewoon, zelve te denken. Wanneer het kind eerst
„ eene vaardigheid in het lezen heeft, dan kan men het
„ zelve spreuken van buiten laten leeren, maar geene
„ antwoorden op vraagen, die uit zulke spreuken getrok-
„ ken worden."

JOHAN PETER FRANK, *M. D. Geheimraad en Lyfarts des Bisschops van Spiers, enz. enz. Samenstel eener Geneeskundige Staatsregeling. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aanmerkingen vermeerderd door* H. A. BAKE, *Stads M. D. te Woerden. II. Deel. Te Leyden, by* F. de Does, 1788. *In gr. 8vo, 482 bladz.*

In dit tweede Deel, welks inhoud even belangryk is als het voorgaande (*), handelt de beroemde FRANK in de *eerste Afdeeling* over de algemeene voorzorgen, voor in onecht bezwangerde Moeders en haare vruchten. — Hy beschouwt in het *eerste Hoofdstuk* de onechte voortteeling in het algemeen, en toont derzelver nadeelige gevolgen in het zedelyke en burgerlyke; in het *tweede Hoofddeel* handelt hy over het verwekken van misgeboorten, het te vinden leggen en ombrengen der kinderen. — In de *tweede Afdeeling* verledigt zig de geleerde Schryver met de beschouwing, en het nader onderzoek, van sommige omstandigheden, welke van de geboorte af, tot aan het zevende Jaar, op het leven en de gezonde ligchaamsgesteldheid der kinderen eenen, het opzicht der Regeering overwaardigen, invloed hebben; en hier vindt hy

(*) Zie *N. Algem. Vad. Letteroef.* II. Deel, bl. 104. en 438.

hy aanleiding, om in het *eerste Hoofddeel* te blyven stilstaan by de plichtmaatige zorge voor het behoeden der jonge kinderen voor byzondere ongelukken, en voor die gebreken der gewoone opvoeding, welke hunne gezonde ligchaamsgesteldheid kunnen benadeelen; in het *tweede Hoofddeel*, van de plicht der Moeders, om zelf haare kinderen te zoogen, en den invloed hiervan op het welzyn van den Staat; in het *derde Hoofddeel*, van de beste Inrichtingen, aangaande de Zoogsters, en de eerste verzorging van die kinderen, welke zonder Moeder opgevoed moeten worden; en eindelyk, in het *vierde Hoofddeel*, van de Vondelingen en Weeshuizen. — De *derde* en laatste *Afdeeling* bevat een uitmuntend voorstel van de plichten der Overheid, nopens de openbaare opvoeding der Schooljeugd. — Een onderwerp, waarover zeer veel geschreeven, doch waaromtrent nog zeer veel te verbeteren valt. — In het *eerste Hoofddeel* schetst de Schryver het nadeel eener al te vroege en ernstige inspanning van der kinderen ligchaams- en zielsvermogens; in het *tweede Hoofddeel* deelt hy zyne gedachten mede over de inrichting der Schoolen tot welzyn der Kinderen, en ten meesten nutte van den Staat; het *derde Hoofddeel* handelt over het weder invoeren der Ligchaams-oefeningen, en derzelver nuttigheid in de algemeene opvoeding. — Wy onthouden ons iets over de verdiensten van onzen uitmuntenden Schryver, in het behandelen der opgenoemde onderwerpen, by te voegen: zyne verdiensten als Wysgeer, als Arts, als Menschenkenner, en Menschenvriend, zyn algemeen bekend, en in dit Werk, het welk eenig in zyn soort is, byna op iedere bladzyde kennelyk. En, wy kunnen niet nalaaten om onzen wensch te herhaalen, dat namentlyk dit Werk, door Lieden van alle standen, moge geleezen, en de voorschriften, daarin vervat, behartigd worden!

De geleerde *Bake*, die, ten nutte van zyne Landgenooten, de Vertaaling van dit Werk op zig genomen, en door verscheiden zeer leerryke Aanmerkingen, vooral zulke, die betrekking tot ons Land hebben, hetzelve vermeerderd heeft, verdient daarvoor de algemeene achting en dankbetuiging.

Waar-

Waarneemingen over de Aardrykskunde, de Natuurkunde, den aart en de zeden der Menschen; door J. R. FÖRSTER, Jur. Med. et Phil. Dr. *Hoogleeraar in de Natuurk. te Halle, en Lid van verscheidene geleerde Genootschappen, verzameld op zyne reis rondom de Waereld. Naar de Hoogduitsche vertaaling, en met de aanmerkingen van zynen Zoon en Reisgenoot* G. FÖRSTER, *Hoogleeraar aan het Carolinum te Cassel. Eerste Stuk. Te Haarlem, by* A. Loosjes, 1788. *Behalven het Voorwerk,* 268 *bladz. in gr. octavo.*

Met het afgeeven deezer Waarneemingen heeft de Heer *Förster* niet bedoeld, eenig Natuurkundig Zamenstel te begunstigen, maar het zyne toe te brengen, tot het geen' door den tyd, by herhaalde waarneemingen, tot het gegrond vormen van een Stelzel zou kunnen dienen. „ Wy spoeden," zegt hy, als hy zyne opmerkingen, nopens de Winden, mededeelt, 't geen men ook op alle de andere onderwerpen, door hem behandeld, mag overbrengen: „ Wy spoeden ons dikwils dan „ het meest met onzen arbeid, en met de gevolgtrek„ kingen uit onze waarneemingen, wanneer wy de „ grootste reden hadden, om eerst twee of drie Eeuwen „ lang alleen stoffe te verzamelen, en het voor de na„ komelingschap over te laaten, om 'er een gebouw uit „ op te maaken. Met eene kleine hoeveelheid van *data* „ uitgerust, gaat men fluks aan het maaken van een „ stelsel, het welk op twyfelachtige waarneemingen „ steunt, met gissingen opgetooid wordt, en wel ras „ van zelf instort, of ten minsten deszelfs bestryderen „ de overwinning niet moeilyk kan maaken. Om dit „ lot te ontgaan, zullen wy ons hier alleenlyk tot ge„ beurtenissen bepaalen, de beslissing aan anderen over„ laaten, en onze besluittrekkingen voor niets meer, „ dan zy waarlyk zyn, dat is, voor enkele gissingen „ uitgeeven." —— Uit dit gezigtpunt heeft men deeze byeengebragte Waarneemingen te beschouwen; en dat gadeslaande, zullen de opmerkzaame Natuuronderzoekers 'er een vrugtbaar gebruik van kunnen maaken; terwyl voor 't overige alle de zodanigen, die lust hebben in 't nasporen van natuurlyke waarneemingen, in 't doorbladeren van dit Werk een doorgaand leerzaam genoegen zullen vinden.

De Heer *Förster*, naamlyk, draagt hierin vóór zyne opmerkingen, geduurende zyne reis rondom de Waereld, bovenal in de *Zuidzee*, over eene groote verscheidenheid van voorwerpen, hem door de Natuur aangeboden. Het eerste Stuk, thans afgegeeven, gaat over den Aardbodem, en het Land, met deszelfs verhevenheden, laagen en grondstoffen; over het Water in den Oceaan; over den dampkring, deszelfs veranderingen en verschynzelen; over de veranderingen van den Aardbol, mitsgaders over de *organische* of bewerktuigde lichaamen, zo Planten als Dieren. En in de twee volgende Stukken, ieder na genoeg van dezelfde grootte als dit eerste, zullen voorts vervat zyn, 's Mans aantekeningen wegens het Menschlyk Geslacht, ter ontvouwinge van het merkwaardigste, dat inzonderheid de Volken op de Eilanden in de Zuidzee betreft. Men zal 's Mans waarneemingen met te meerder leerzaam nut en vermaak overweegen, om dat 'er alleszins eene behoorlyke oplettendheid in doorstraalt, met eene naauwkeurige onderscheiding van 't geen hy slegts ter loops of meer gezet heeft kunnen beschouwen; terwyl hy zyne daaruit afgeleide gevolgtrekkingen niet meesteragtig opdringt, maar ter nadere overdenkinge en verdere nasporinge aanbiedt. — Wy zouden dit, in 't bybrengen van verscheiden byzonderheden, kunnen toonen; maar wy agten den Leezer meerder dienst te zullen doen, met, ten deezen aanzien, het oog te slaan op één enkel stuk, dat als een geheel inkomt, te weeten, het geen de Heer *Förster* bybrengt, met betrekking tot het groote Vraagstuk, over het *al* of *niet* aanweezen van een *vast Zuidland*; waaromtrend hy ons eerst het volgende aan de hand geeft, met opzigt tot de tot nog toe gedaane ontdekking:

„ De Schryvers van de algemeene Waereldlyke Geschiedenissen, (zegt hy,) en de Geleerde *Præsident* DES BROSSES (*), hebben reeds lange vermoed, dat 'er in het Zuiden nog een vast land gevonden wordt. De voornaame grond, waar op zy steunden, was, dat de reeds bekende Landen in het Zuidlyk halfrond, naar hun oordeel, niet genoegzaam waren, om voor die van het Noordlyke tot evenwicht te strekken. —— Zeker Schry-

(*) *Modern Univ. Hist. Fol., Vol. V. p. 2. of 8°. Vol. XI. p. 275.* DES BROSSES, *Voyages aux Terres Austr. Vol. I. p. 12.*

Schryver (*), wiens yver, om Geographische kundigheden uit te breiden, de zeevaart te bevorderen, en nieuwe ontdekkingen te maaken, van een zeer gunstigen kant bekend is, heeft de bewyzen, die daartoe behooren, onlangs in een sterker licht geplaatst. Dan, deeze onze reize om de Waereld heeft ontegenzeglyk beweezen, dat in het Zuidlyk halfrond, aan deeze zyde van den 60 graad Z. B., buiten de door ons ontdekte Eilanden, in den Zuider Oceaan geen ander land te vinden is. Al wilde men nu beweeren, dat op eene breedte, tot welke wy niet zyn doorgedrongen, en dus aan de andere zyde van den 60°, vast land gevonden wordt, zoude men evenwel moeten toestemmen, dat deeze brok lands, in vergelykinge met de landen van het Noordlyk halfrond, veel te klein is (†). Maar zoude men, in de veronderstellinge, dat het stelsel van het evenwicht tusschen beide de halfronden noodzaaklyk is, niet kunnen beweeren, dat het gebrek aan een grooter land daardoor vergoed wordt, dat op den grond van den Zuider Oceaan (§) zulke lichaamen liggen, door welker grootere betreklyke zwaarte het evenwicht weder hersteld wordt? En hoe veele andere middelen, om deeze zwaarigheid weg te neemen, kunnen 'er niet nog plaats hebben, die voor onze bekrompene kundigheden nog verborgen zyn?"

Na deeze vooronderstelling dus tegengegaan te hebben, laat de Heer *Förster* zig in 't breede uit, over het Ys en deszelfs oorsprong, dat hem ook aanleiding geeft, om weder op het voorige onderwerp te komen, ter afwyzinge van eene andere vooronderstelling. Zyne bedenkingen over het Ys en deszelfs oorsprong, zyne ondervindingen deswegens in de Zuidzee, behelzen veel leezenswaardigs; doch wy kunnen 'er ons hier niet mede ophouden, dan voor zo ver het een en ander betrekking heeft tot het voorige onderwerp. ——— Men vindt, gelyk bekend is,

(*) DALRYMPLE's *Collect. of Voyages to the South Sea. Vol.* II. *App. p.* 12.

[(†) Deeze brok wordt nog kleiner, als men nagaat, dat 'er, volgens het geen *Förster* verder meldt, zelfs tot aan deeze zyde van 71 graaden, geen land van eenige uitgestrektheid, naar alle gedachten, te vinden zy.]

(§) En in het algemeen in de landen van het Zuidlyk halfrond. G. F.

is, Mannen van naam, die beweeren, dat het Ys alleen aan de kusten, en wel alleen uit versch water, ontstaan kan, of zelfs alleenlyk op rivieren, zo als in *Siberien* en de Baay van *Hudson*, in zee gevoerd kan worden.

„ Ingevolge van dit gevoelen verwachtte ik, (betuigt de Heer *Förster*,) inderdaad, dat wy haast een vast Land in het Zuiden zouden ontdekken, toen wy in December, 1772, een grooten voorraad van Ys ontwaar wierden. Dan, deeze myne verwachting werdt toen, en naderhand, toen wy tweemaalen over den 67° en eens over den 71° Z. B. kwamen, te leur gesteld. Myne twyfelingen, die ik, in andere opzichten, nopens het aanweezen van zulk een Zuidlyk land, had, kwamen derhalven weder boven, en bewoogen my tot een nader onderzoek der gronden, op welke de zodanigen hun gevoelen, zo wel ten aanzien van de wyze op welke het Ys ontstaat, als van de noodzaaklykheid, dat 'er in het Zuiden zulk een vast land zyn moet, gevestigd hebben." —— Onze Schryver wederlegt hierop breedvoerig, zo natuur- als geschiedkundig, het geen men, in dit geval, nopens het bevriezen van Zeewater, in openbaare of uitgestrekte Zeeën, beweert. Intusschen gaat hy byzonder na het denkbeeld van den Heer *de Buffon* (*), die wil, „ dat de „ groote ysklompen, welke men in de Zuidzee ontmoet, „ *uit het binnenste van het naby den pool gelegen land*, „ *op deszelfs groote rivieren* afgedreeven moeten zyn, zo „ als ze op den *Oobi* en *Jenesai*, en andere groote rivie- „ ren, in den Noorder Oceaan dryven." Dan, hieromtrent, vooronderstellende, dat men daarin, (gelyk men wil,) eenige gelykheid kan staande houden, merkt hy het volgende aan:

„ Indien 'er een Zuidland is, dan moeten, op dien gemelden grondslag, deszelfs kusten zich insgelyks van het Oosten na het Westen, hoewel nog Zuidlyker, dan wy op onze vaart geweest zyn, by gevolg misschien aan de andere zyde van den 60°, en op sommige plaatzen zelfs boven den 71°, uitstrekken. De rivieren, die 'er in zyn, zouden uit deszelfs binnenst gedeelte, by gevolg van het Zuiden na het Noorden, moeten stroomen, om in de zee te loopen. Daar wy nu reeds onder den 54°, op het Eiland *Zuid-Georgien*, het welk naauwlyks

(*) DE BUFFON, *Hist. Nat.* (edit. in 12mo.) T. I, p. 313. en 319. en T. II. p. 91. en 100.

lyks zestig Duitsche mylen in den omtrek groot is, midden in den Zomer (*), eene koude vonden, waarby de Thermometer op 30, 32 of ten hoogste op 34° stondt, het geheele land met diepe sneeuw bedekt, alle de havens met ysklompen, die 60 ja 80 voeten boven het water uitstaken, gevuld, en geen het minste spoor van wellen of rivieren; hoe weinig rede is 'er dan om te verwachten, dat men boven den 71°, of zelfs by het aspunt, rivieren zal aantreffen; en hier toch zouden zy moeten ontstaan, zo het mooglyk was, dat zy op het veronderstelde Zuidland konden plaats hebben. —— Hiermede vervalt het voorgeeven van zelf, dat door de rivieren van het Zuidland het ys in zee zoude gedreeven worden.

,, 'Er is, (voegt hy hier by,) nog eene omstandigheid, die gewislyk klaar bewyst, dat, ten minsten onder die luchtstreek, onder welke nog eenige groei van planten of gewassen mooglyk is, geen Zuidland moet gezocht worden. Alle Noordsche zeeën werpen zulk eene aanzienlyke hoeveelheid van hout, op de kusten van *Nova Zembla*, *Spitsbergen*, *Groenland*, enz., dat de ongelukkigen, die zich in de noodzaaklykheid bevinden, om aldaar te moeten overwinteren, eenen genoegzaamen voorraad van brandhout kunnen vinden, alhoewel 'er op deeze kusten niet één boom groeije. Maar in alle Zuidlyke zeeën ziet men geen het minst bewys van eenig dryfhout. De Franschen vonden op de *Falks-eilanden* naauwlyks een paar stukjes, die 'er waren aangespoeld, alhoewel zy 'er, tot op een taamlyken afstand, naauwkeurig na gezocht hadden. En wy vonden het ook even zo min op de kusten van *Zuid-Georgien*."

Beweert men, tegen het ontstaan van ys in zee, dat het land, ten minste als een steunpunt (†), waar aan het ys zich vast kan hechten, onontbeerlyk is, zo beroept onze Autheur zig daartegen op de proefneeming van den Heer *Nairne* (§), in welke het ys, aan de oppervlakte van het zeewater, bevroor, en zyne krystal-

(*) In December en January, die met onze maanden Juny en July overeenkomen.

(†) DE BUFFON. T. I. p. 34.

(§) De Heer NAIRNE beschryft zyne Proefneeming in het 65. Deel der *Philos. Transact.*

tallen benedenwaarts schoot. „Buiten twyffel ontstaat derhalven (zegt hy,) het ys daar het eerst, daar de koude het grootst is; dewyl nu de lucht het eerst op de oppervlakte der zee werkt, moet het ys van boven na beneden gevormd worden, aan het water, hoe langer hoe dieper, zyne koude mededeelen, en het voor eenen sterkeren graad van bevriezing bekwaam maaken. Ik veronderstelle, dat de eerste rimpeling en bevriezing altoos by stil weder geschiedt, welk laatste op hooge Zuidlyke breedtens, ingevolge van onze eigene waarneemingen, niet ongewoon is. Misschien zoude men, met veel waarschynlykheid, kunnen beweeren, dat de geheele strekking van den Zuidpool tot den 80° Zuiderbreedte, geheele Eeuwen lang, door één enkelen, ongedeelden, vasten ysbank bedekt is. In dit geval zoude de rand alleen van deeze ontzaglyke ysvlakte aan eenige verandering onderhevig zyn; dewyl dezelve, des Winters, door aangroeijing in omtrek zou toeneemen, maar, by het wederkeeren van zachtere jaarsaisoenen, door de winden beschadigd worden, en gedeeltens, die 'er van tyd tot tyd afbreeken, aan de zeestroomen, die dezelve verder Noordwaarts voeren, moeten prys geeven. Hoe gemaklyk kunnen niet groote ysvelden en bergen, (tusschen welke de zee met ontelbaar veel kleine ysschotsen bezaaid is, en alwaar de wind niet in staat is, om een hooge zee te maaken,) by het wederkeeren van den Winter aan elkander vast vriezen (*), zonder dat men in het minst

(*) Onze Schryver heeft deswegens wat vroeger reeds opgemerkt, „ dat de koude boven den 71° Z. B. inzonderheid in den Winter, scherp genoeg moet zyn, om de zee tot den 28° te verkoelen, het welk het vriespunt voor het zeewater is. De koude houdt daar zeven of acht maanden lange, met onafgebroke hevigheid, aan, zoo dat 'er tot het bevriezen van groote brokken ys tyds genoeg is. Dan 'er zyn nog meer andere wyzen, op welke deeze ysklompen konnen ontstaan. Men stelle eens, dat het ys, het welk, by stil weder, in zee geboren wordt, niet, (gelyk zommigen willen,) boven de 12 voeten dik konde worden; nochtans breekt een storm naderhand dergelyke ysvelden, die van eene zeer groote uitgestrektheid zyn; de stukken drukken elkander neder, worden op elkander geworpen, vriezen wel haast wederom vast, en stapelen zich ten laatsten tot bergen, die eenige mylen lang, en van twintig tot zestig vademen dik zyn. —— Ook brengt de sneeuw, die

meest noodig hebbe, aan dezelve eenig land tot een vast punt te geeven, om 'er zich aan te hechten? —— Men neeme hier by nog in aanmerking, dat de vorst in de Noordsche landen somtyds zo streng begint, dat al het water spoedig tot eene soort van deeg of pap stolt, en op eenmaal bevriest (*). In de luchtstreek by den Zuidpool doet de koude, waarschynlyk, dezelfde uitwerking, daar buitendien het Zuidlyk halfrond, op dezelfde graaden van breedte, buiten twyfel kouder is dan het Noordlyke."

Maar tegen dit laatste komt de Heer DE BUFFON op (†), oordeelende, dat de Zeelieden zich zulks alleen verbeelden, om dat zy daar het ys, verder van den pool af, ontmoet hebben, het welk nogtans misschien aan deeze of geene byzondere oorzaaken moet worden toegeschreeven. Dan dit denkbeeld wederlegt de Heer *Förster* ten bondigsten.

„, Wanneer men, (vervolgt hy,) de weêrkundige waarneemingen op de *Falklands* Eilanden, onder den 51° Z. B. (§), met die vergelykt, welke in verscheidene deelen van Europa, onder dezelfde (maar Noordlyke) pools hoogte gemaakt zyn, zal elk onpartydig Leezer moeten toestemmen, dat de warmte in het Zuidlyk halfrond werkelyk geringer is, dan onder dezelfde graaden in het Noordlyke. De bergen van het *Vuurland*, het *Staatenland*, het Eiland *Zuid-Georgien* en het *Zandwich-eiland*, tusschen den 54 en 59° Z. B. die in den Zomer zelfs altoos met sneeuw en ys bedekt zyn, geeven daarvan een verder bewys, en laaten, ten opzichte van deeze merkwaardige byzonderheid, in de natuurlyke geschiedenis van den Aardbol, geen twyfel over."

De oorzaak van dit groot onderscheid moet, zyns oordeels, in de afweezenheid van een groot Land in het Zuiden gezogt worden. Om den Noordpool van den 60 tot

die dikwyls verscheidene ellen hoog valt, en, door den regen, ontdooit, op het nieuw bevriest, en geduurig vaster wordt, veel toe, om de ysbergen op het laatst tot eene ongelooflyke hoogte te doen klimmen."

(*) Reize van GMELIN (den Ouden) na *Siberien*.

(†) *Hist. Nat.* T. I. p. 312.

(§) *A. Collection of Voyages chiefly in the Southern Atlantick Ocean*, by A. DALRYMPLE.

tot den 66 graad liggen, gelyk bekend is, van alle zyden, uitgestrekte Landen, die ten deele bewoond en bebouwd worden; die vrugten voortbrengen; en op welken, in den korten Zomer, zomtyds eene hevige hitte plaats heeft. Geheel anders is 't, in 't Zuidlyk halfrond. „ Daar vonden wy, " zegt de Heer *Förster*, „ omtrent den 60° der breedte en verder Zuidwaarts, buiten de beide onaanzienlyke Eilanden, in de Zuider Atlantische Zee, nergens land (*); en midden in den Zomer stondt, in deeze koude luchtstreek, de Thermometer nooit vyf graaden boven het vriespunt, maar wel dikwyls beneden het zelve. Dikwyls viel 'er sneeuw en hagel, en dikwyls bevroor des nachts het water, het welk in open vaten op het dek stondt. Daar men zulke Zomernachten heeft, kan men ligtlyk begrypen, hoe het in den Winter gesteld moest zyn." —— Uit dit alles, het welk alle Zeevaarenden in deeze streek bevestigen, is, vervolgt onze Autheur, niets gewisser, „ dan dat tusschen 60 en 71° Z. B. geen groot land gevonden wordt, en dat de Eilanden, die het naast by deeze breedte koomen, ongelyk veel kouder zyn, dan alle landen, die op den zelfden graad van Noordlyke breedte liggen. —— Men voege hier by, dat de Zon eigenlyk acht dagen langer in de Noordlyke tekenen van den Dierkring dan in de Zuidlyke vertoeft, het welk insgelyks den Winter in het Zuidlyke halfrond acht dagen langer, en den Zomer even zo veel korter maakt, waar door de koude een $\frac{1}{22}$ of byna $\frac{1}{21}$ grooter, dan op de Noordlyke helft van onzen Aardbol worden kan (†)."

(*) En deeze Eilanden, zynde *Zuid-Georgien* en *Zandwich-eiland*, (welk laatste het verste Land is dat men ten Zuiden ontdekt heeft,) welker akelige gesteldheid de Heer *Förster* alvoorens beschreeven heeft, komen nog uit hoofde van derzelver ligging tusschen den 54 en 59° Z. B., buiten dien niet binnen die bepaaling.

[(†) Men begrypt dit onderscheid te gereeder, wanneer men nagaat, dat het in 't Noordlyke halfrond Winter is, wanneer de Zon zig het naast by de Aarde bevindt; waartegen de Winter in 't Zuider halfrond plaats heeft, wanneer de Aarde op haaren versten afstand van de Zon is: 't welk de koude, in het laatste geval, alle andere dingen gelyk staande, natuurlyk grooter moet doen zyn, dan in 't eerste geval.]

Am-

Amsterdam, in zyne Geschiedenissen, Voorregten, Koophandel, Gebouwen, Kerkenstaat, Schoolen, Schutterye, Gilden en Regeeringe, beschreven om te dienen ten vervolge op het Werk van JAN WAGENAAR, *Historieschryver der Stad. Veertiende Stuk. Te Amsterdam en Harlingen, by* P. Conradi *en* V. van der Plaats, 1788. *Als bezitters der uitgegeevene Dertien Stukken. In gr. 8vo. groot* 301 *bladz.*

Die het Werk van den Heere WAGENAAR, de Geschiedenis en Beschryving van Amsterdam behelzende, gelezen hebben, weeten, dat hy zyn verhaal van de Geschiedenissen dier Stad niet verder heeft voortgezet dan tot aan het jaar 1740, oordeelende, gelyk hy zelve zegt, dat ,, de zaaken, na dien tyd voorgevallen, nog te versch ,, geschied waren, dan dat zy met de vereischte gegrondheid, omstandigheid en naauwkeurigheid, zouden konnen verhaald worden." (*) Den liefhebberen der Vaderlandsche Geschiedenissen konde, derhalven, een aangenaamen dienst gedaan worden, door het vervolgen van het afgebroken Werk. De lotgevallen der voornaamste Stad van den Nederlandschen Staat kunnen niet missen op zichzelve belangryk te zyn voor den Leezer, en worden het nog meer door den grooten invloed, welke die Stad altoos gehad heeft, en natuurlyk moest hebben, op het algemeene Staatsbestier. *'t Is hierom*, zeggen de Uitgeevers in eene korte Voorreden, *dat de Leezer, in de volgende verhaalen, zo wel als in de voorgaande van den Heere* J. WAGENAAR, *byzonderheden zal aantreffen, die, in den eersten opslag, geen naauwer verband scheenen te hebben met onze dan met eenige andere Stad van Holland, doch die, evenwel, by de uitkomst, bleeken, door heimelyke of openbaare bewerking onzer Regenten, bestuurd te zyn geworden, ten algemeenen beste, of ter afwendinge van gevreesde onheilen.* Dit is eene zeer zekere waarheid, maar of derzelver gevolgen zo verre moeten getrokken worden, dat men van de Geschiedenissen van Amsterdam eene beknopte Vaderlandsche Historie maake, de verhaalen van Veldtochten, Gevechten en Veldslagen, daar invlechte, gelyk in dit Vervolg geschiedt, laaten wy aan het oordeel van anderen.

De

(*) WAGENAAR *Amsterdam*, I. Stuk, bl. 743. in folio.

De Uitgeevers merken, in hunne Voorreden, insgelyks aan, dat *de Heer* WAGENAAR, *in zyne* Beschryving van Amsterdam, *de* Geschiedenissen *dier Stad niet verder brengt, dan tot den aanvang der tegenwoordige Eeuwe, of den Dood van Prinse* WILLEM DEN DERDEN, *in het jaar* 1702. *voorgevallen*; en dat *de berichten*, welke *men vervolgens ontmoet van het gebeurde tot aan het jaar* 1740, *meer den naam verdienen van korte aanwyzingen, dan dien van Geschiedenissen.* Men heeft daarom goedgevonden dit Vervolg te beginnen met den dood van den gemelden Vorst, en dit *Veertiende Stuk* brengt de Geschiedenis, in *Twee Boeken*, tot op de Verklaaring van Frankryk's besluit, om den Staatschen bodem aan te tasten, gedaan in het jaar 1747 (*), loopende het eerste Boek, of wel het Vierentwintigste, (want men heeft het getal der Boeken vervolgd,) tot het jaar 1719; en het Vyfentwintigste vervolgens tot het jaar 1747.

Zo veel wy hebben kunnen nagaan, is dit tegenwoordige Stuk voornaamelyk byeen verzameld uit WAGENAAR'S *Beschryvinge van Amsterdam*, en deszelfden Schryvers *Vaderlandsche Historie.* Uit het eerstgemelde Werk heeft men overgenomen de beknopte Aantekeningen, welke in het laatste gedeelte van het XXIIste en in het XXXIIste Boek voorkoomen. Het geene WAGENAAR, in het Tweede en Derde Stuk van zyn Werk (†), hierendaar aantekent, van eenige veranderingen aan openbaare Gebouwen, Stichtingen, Markten, enz. heeft men ingevoegd in de gebeurtenissen der jaaren, in welke die veranderingen gemaakt zyn. Dus is het geene bladz. 47. gezegd wordt, van de *Brownisten* of *Bruinisten*, te vinden by WAGENAAR IIde Stuk, bl. 174. van de Voorrechten der Burgeren, bl. 182. by WAGENAAR, III, 149. van de veranderingen aan de Zuider Kerk, Fransche Roomsche Kerk, en de volbouwinge van het Brantzen Hofje, bladz. 203. by WAGENAAR, II, 131. 211. en 355. van de Ordonnantien voor het St. Joris Hof, en voor het Veer op Bolswaard, bladz.

(*) Den 17 April. Zie WAGENAAR *Vad. Hist.* XX. Deel, bl. 56. Dit is in dit *Vervolg* niet aangetekend, schoon 'er gemeld worde, dat men deeze Verklaaring niet voor de maand November beantwoordde.

(†) De Leezer gelieve te weten, dat wy altoos den Druk in folio aanhaalen, als hebbende tegenwoordig de gelegenheid niet om dien in 8vo na te zien.

bladz. 209. by WAGENAAR, II, 318. en 511 (*), van de Mandemarkt, bladz. 214. by WAGENAAR, II, 430.

De Leezer besluite hieruit evenwel niet, dat hy in dit Werk niets zal aantreffen, het geene hy niet in de twee bovengemelde van den Heere WAGENAAR zoude kunnen leezen. Sommige gebeurtenissen worden verhaald, van welke WAGENAAR of zwygt, of veel kortere melding maakt. Van dien aart is het geene op bladz. 221-229 geboekt is, raakende de onlusten op Curaçao, in het jaar 1740, waarvan wy niet weeten by den laatstgemelden Schryver iets gelezen te hebben. Het verslag, welk deeze (†) geeft van den opstand en moord der Chineezen te Batavia, is ook merkelyk beknopter, en verzeld met minder omstandigheden, dan het geene hier voorkoomt van bl. 229. tot 241. De Heer WAGENAAR spreekt in zyne Beschryvinge van Amsterdam (§), met weinige woorden, van een kostbaar Vuurwerk, ter gelegenheid van het sluiten van den Vrede, tusschen Rusland en Zweeden, in den jaare 1721, door den Heere VAN BRANDTZ, afgesteken: maar hier vindt men van bl. 122. tot bl. 132. eene uitvoerige beschryving van dat Vuurwerk, met al de Decoratien, Opschriften, enz. daartoe behoorende, nevens de aanmerking, „ dat de Heer VAN BRANDTZ, zo aan het „ Hof van Rusland, als hier te Lande, met dit alles, „ geene geringe eer behaalde." Van het Spiegelgevecht te water, het geene op den 21sten April 1717, ter eere van hunne Czaarsche Majesteiten, te Amsterdam gegeven werd, zullende spreeken, heeft onze Schryver den Zeinbrief voor de beide Esquaders geboekt (‡), welke by WAGENAAR ontbreekt.

Somtyds verschilt ook het verhaal des Schryvers eenigzins van dat van zynen Voorganger. By voorbeeld, hier leest men, dat de Prinses Weduwe van JAN WILLEM FRISO het zo evengemelde Spiegelgevecht hebbe bygewoond, terwyl WAGENAAR zegt, dat zy tegenwoordig zy geweest by een ander diergelyk vermaak, het geen in de maand Au-

(*) WAGENAAR zegt daar, dat het gemelde Veer, ter dier tyd, *van de Friesche zyde in den tegenwoordigen staat gebragt is*. De Schryver van het *Vervolg* schynt van eene Amsterdamsche Ordonnantie te spreeken.

(†) *Vaderl. Hist.* D. XIX, bl. 282-285.

(§) Stuk I. bl. 735. (‡) Bl. 86, 87.

Augustus deszelfden jaars gegeven werd, op verzoek van Czaar PETER, die ook zelve het eerste niet gezien had (*). —— De komst van den Prins van Oranje, en die van den Afgezant van Marocco, te Amsterdam, worden hier, bl. 188, 189, geplaatst op het jaar 1729: by WAGENAAR, bl. 739, op het jaar 1730. Eenige andere verschillende verhaalen, maar van weinig aanbelang, meenen wy onder het leezen opgemerkt te hebben.

De Uitgeevers belooven in hunne Voorreden, „ dat de „ Geschiedenissen zullen vervolgd worden tot op de om„ wenteling, in den voorleden jaare voorgevallen.” Het zal hun gewisselyk niet aan stoffe ontbreeken, om nog eenige Deelen te leveren, ter vervullinge van die belofte. Amsterdam heeft, vooral in de laatste jaaren, eene zo aanzienlyke, zo veel geruchts maakende, en op verschillende tyden, zo verschillende rol gespeeld op het tooneel der Staatkunde, dat ieder beminnaar des Vaderlands en der Geschiedenisse moet wenschen, het gedrag dier Stad, naauwkeuriglyk en met onpartydigheid, door eene bekwaame hand beschreven te zien. De vraag is, of het schryven van Geschiedenissen, zo zeer na aan den tegenwoordigen tyd, niet te moeilyk, en, zo 't onpartydig en naar waarheid geschieden zal, wel zonder gevaar is? WAGENAAR, ten minsten, werd door die bedenkinge, van het vervolgen zyner *Vaderlandsche Historie*, afgeschrikt, gelyk hy zelve betuigt in het *Berigt*, geplaatst voor derzelver XXIste Deel.

Wy moeten den Leezer nog berichten, dat de Uitgeevers belooven het Werk met een goed aantal van Plaaten of Prenten te versieren, en dat het zo wel in groot en klein folio, als in octavo, is gedrukt, ten einde de Bezitters der onderscheiden formaaten des Werks van WAGENAAR gelegenheid te geeven, om dit Vervolg by hetzelve te kunnen voegen.

(*) WAGENAAR *Amsterdam*, I. Stuk, bl. 731.

Merk-

Merkwaardige levensgeschiedenis van FREDRIK, VRIJHEER VAN DER TRENCK, *beschreven door hemzelven. Naar de nieuwe vermeerderde en verbeterde uitgave, die te Berlin met Privilegie van den Koning gedrukt is, uit het Hoogduitsch vertaald, en door eenige Aantekeningen opgehelderd. Met Plaaten. Tweede Deel. Te Amsterdam, bij* M. de Bruijn, 1788. *In gr. octavo*, 276 *bladz.*

By 't afloopen van 't voorige Deel, zagen we den Vryheer *van der Trenck* gevanglyk na Maagdenburg gevoerd, en des vangt dit tweede aan, met eene beschryving van die Maagdenburger gevangenis, en zyn wedervaaren in dezelve; welk berigt eene reeks van rampen en te leurstellingen behelst, doormengd met veelerleie ontmoetingen en bedryven, waarin 's Mans voorheen gemelde character bestendig blyft doorstraalen. 'Er verliepen negen jaaren en ruim vyf maanden, eer hy geslaakt werd; en de Graaf *von Schlieben*, die des Konings bevel van ontslag aankondigde, had order, om hem, by nagt, in een overdekten wagen, over Dresden na Praag te begeleiden, en niet toe te laaten, dat hy op de reize met iemand sprake. Hier gekomen zynde, was hy nu in volkomen vryheid, doch het duurde niet lange. 'Er kwam, na eenige dagen, eene estafette van Weenen, en hy werd, onder een goed escorte, van Praag, als een arrestant, na Weenen gezonden. De Administrateurs zyner goederen hadden hem dit ongeval bewerkt: zy hadden hem aan 't Weener-Hof beschreeven als gevaarlyk dolzinnig; en hun doelwit was, hem, onder voorwendzel van onzinnigheid, in de vesting Gräz te doen opsluiten; en hem, als dan, geduurende zyn gansche leven, onder curatele te houden. Edoch dit mislukte hun; dan desniettegenstaande slaagde de Vryheer *van der Trenck* voorts niet, in zyne wettige prætensie op de voorvaderlyke Trenckfche goederen, en verdere aanmerkelyke sommen gelds, die hem regtmaatig toekwamen. Van de onregtvaardige behandelingen, hem hier omtrent, gelyk ook ten opzigte van andere omstandigheden, hem aangedaan, die hem veel verdriets baarden, en dikwerf op zeer groote kosten jaagden, geeft hy in het verdere verhaal een uitvoerig verslag. Dit, gepaard met zyne ongeschiktheid voor het Hofleeven, deed hem wel dra van Weenen vertrekken; by begaf zig, by eene voorkomende gelegenheid,

heid, na Aken, maar een opontbod deed hem weder ten Hove verschynen. Haare Keizerlyke Majesteit sloeg hem een welbemiddeld Huwelyk voor, dat hy van de hand wees, 't welk haar verbitterde: hy keerde voorts weder na Aken, daar hy, geduurende zyn voorige verblyf, reeds eene beminlyke Dame ontdekt had, met welke hy ook vervolgens in den Egt vereenigd werd. Wyders behelst dit leevensverhaal, loopende, na het voltrekken van zyn Huwelyk in 't jaar 1766, tot op het jaar 1786, eene ontvouwing van verscheiden aanmerkelyke voorvallen, in welke hy en als Staatkundige en als Schryver veeler Papieren van verschillende soort deelde; mitsgaders gansch wederregtlyke regtsplegingen, welke hem zyne baatzugtige vyanden, tot groote schade van zyne bezittingen, berokkenden, waar op wy, zonder zeer uitvoerig te worden, niet staan kunnen blyven. Men ziet, in 't geheele beloop der zaaken, duidelyk, dat zyn character, eene, niet altoos beredeneerde, maar wel eens onbezonnen involging zyner geestgesteltenis, hem veele onheilen gebrouwen heeft, die hy, omzigtiger geweest zynde, zou hebben kunnen ontgaan; vooral, gelyk hy zelf erkent, „ indien hij zich minder gemengd hadt, in zaken, die „ hem niet direct aangingen; indien hij meer voor zijne „ eigene rust gezorgd, en zich met de zaken van vreem„ den nimmer bemoeid hadt." Dit kan anderen tot een leerzaam voorbeeld strekken, hoedanig een gebruik men, ook in veele andere opzigten, van deeze Leevensbeschryving kan maaken, 't welk de Heer *van der Trenck* met vreugde te gemoet ziet, wanneer hy zig over zyn gehouden gedrag in afgegeven Schriften aldus uitlaat.

„ Ik vervulde in alle voorvallen den plicht van een mensch en burger; dikwijls was ik te goed en te mild, misschien ook te trotsch, te eigenzinnig, en te onbuigzaam. —— Konde ik in onze waereld nimmer in dien kring komen, waarin ik eigenlijk behoorde, om den Staat door mijne werkzaamheid te dienen, indien men mij hadt willen gebruiken: ik heb misschien dit daar aan te wijten, dat ik den regten weg gemist heb, langs welken men tot dit oogmerk geraakt: en in het zestigste jaar van mijn leven is het te laat om nieuwe ontwerpen te maaken. Ik erken mijne feilen, zonder dezelve uit schaamte te verbloemen; ik maak 'er mij zelfs ene eer van, openlijk te zeggen, dat ik ook mensch was, hoewel een mensch van het edelste zoort.

„ Vreug-

„Vreugde zal mijne ziel nog verkwikken, wanneer mijn voorbeeld en onderwijs weetgierige jongelingen, die mijne Schriften lezen, wijzer en deugdzamer, en bij gevolg gelukkiger maken.

„ Vreugde zal nog mijn grijs hoofd verjongen, wanneer daardoor onervarene grijzaards beter leren denken, edeler handelen, en gerust sterven.

„ Vreugde zal ik nog gevoelen, wanneer, door mijne opwekking, boosaartige menschen goede burgers van den Staat, luiaarts arbeidzaam, onwetenden geleerd, slaven vrijdenkers, en bijgelovige dwepers echte Christenen worden."

Zyn Ed. schreef dit, en 't overige zedelyke slot van zyn Boek, toen hy een gunstig vooruitzigt had van zyne gelukkige staatsverwisseling, waar van ons nog met een kort woord eenige melding staat te maaken. Hy onthield zig, zedert het jaar 1780, meerendeels in zyne Heerlykheid Zwerbach, op zyn Landgoed, in den omtrek van Molck in Oostenryk, daar hy zyn nooddruft in den Landbouw zogt, waarin hy gansch niet gunstig slaagde; zo dat hy met zyne vrouw en acht kinderen een arm en kommerlyk leeven moeste leiden. Midlerwyl stierf de groote FREDRIK, en zyn Opvolger, de tegenwoordig regeerende Monarch van Pruissen, zond hem wel dra een cabinetspas, om veilig na Berlin te reizen; werwaards hy dan ook den 10 December 1786 vertrok, na afscheid van zyne vrouw en kinderen genomen te hebben, in de hoope van tot hun voordeel te zullen reizen. Een volgend derde Deel zal 'er ons een nader verslag van geeven; „ intusschen sluit ik, (zegt hy,) met eene vleiende hoop, en de beste uitzichten voor het toekomende, dit Deel met deze regelen:

Dat de waereld ons verdoem'!
Zouden wij haar lofspraak bed'len?
Deugd alleen kan ons vered'len,
En ons hart is onze roem.

Die, door dwaazen waan verblind,
Niets van ware grootheid weten,
Laffe vleiers Helden heten,
Hebben nooit een' TRENCK bemind.

Die zich aan hun smaad niet stoot,
Hunne laagheid kan belachen,
Nooit om hunne gunst wil smachen,
Is in 't oog van wijzen groot.

Tach

Tael- en Dichtlievende Oefeningen van het Genootschap, ter Spreuke voerende Kunst wordt door arbeid verkreegen. *En Prysvaerzen. Te Leyden, voor het Genootschap*, 1787. *Behalven het Voorbericht*, 254. *bladz. in gr. octavo.*

Een drietal van onderwerpen wordt hier in *Prysvaerzen* bezongen, en op ieder heeft men twee Dichtstukken, met Eerpryzen begiftigd. (1.) De vrye Zee, door *K. v. d. Palm* en *Th. van Limburg*. (2.) De nuttigheid van den Handwerksman, door *Th. van Limburg* en *M. G. van der Werken*, Wed. *Decambon*. (3.) De rechtschapen Burgervader, door *J. P. van Heel* en *D. Erkelens*. —— Hier by komen voorts etlyke Mengeldichten over verschillende onderwerpen, die toonen dat het den Leden van 't Genootschap aan geen lust ontbreekt, en dat 'er ook onder hen gevonden worden, die in staat zyn, om eene manlyke taal te voeren. Getuigen hier van zy de taal, welke de Heer *H. v. Royen* den Romeinschen Generaal *Fabricius* in den mond legt, toen *Pyrrhus*, Koning der Epiroten, hem, zyne bekrompen omstandigheden kennende, door geschenken tot zyne zyde tragtte over te haalen. Hy voert *Fabricius* tot *Pyrrhus* aldus spreekende in:

Is 't waarheid, Pyrrhus, of bedriegen mij mijn zinnen?
Beproeft gij dus mijn deugd? — was die bij u verdagt? —
Of kost gij 't zelfbelang te schandelyk beminnen? —
Wie had dien gruwel ooit in zulk een Vorst verwacht!
De Raed van Rome zond me aen 't hoofd der afgezanten;
Tot losfing van dat Volk, dat zegepraelend streed,
Wanneer 't een vreemd gedrogt, een drift van Olifanten,
In 't overwinnen stuitte, en sidd'rend vlugten deed.
Daer ik dien last volbreng, durft gij, vermeetle, hopen,
Dat ik mijn Vaderland lafhartig zal verraên?
Zoekt gij door blinkend goud mij eerloos om te koopen,
En biedt me een vierde deel van 't grootsch Epiren aen.
Gij moogt op oorlogsroem en edele afkomst bogen,
Dit aenbod tuigt dien roem, die edele afkomst niet.
Of, zou het grootheid zijn? — maer ijdel is uw pogen;
De grootheid smaedt een gift, die haer de laegheid biedt.
En, zou die laegheid ooit Fabricius bekoren,
Wiens vrijheidlievend hart door 't zuiverst vuur ontbrandt?
'k Ben telg van Romulus, 'k ben een Romein geboren:

Zo

Zo lang ik adem hael, is 't voor mijn Vaderland.
Zo 'k u tot Rome's nut mijn ijver kan betoonen,
Ik sta gereed, vol moeds, zelfs in den dood te gaen.
Wilt ge anders? kan geen troon, wat zeg ik, duizend troonen
Den eed mij breken doen, aen 't Vaderland gedaen.
'k Moet, door 't gebrek benard, in schaemele armoê leven,
Maer nimmer was mijn hart gevoelloos voor zijn pligt:
Dat hart, door deugd gesterkt, blijft boven 't lot verheven,
Als 't ligchaam voor den last der wreedste rampen zwicht.
Ja, schoon ik magteloos van honger uit moog' teeren;
En 't nijpende gebrek mij dreigt met duizend doôn,
Zal 'k, in dien jongsten nood, het aekligst leed trotseeren,
't Verachtlijk goud versmaên — en vloeken Pyrrhus troon.

Proeve op de Gezelligheid, in vijf Zangen. Door een Mensch- en Burgervriend. Te Groningen, bij L. Huisingh, 1787. 48 *bladz. In groot 8vo.*

Deze Proeve, een Leerdicht zijnde, ontvouwt de *Gezelligheid* 1) *in 't algemeen*, zo wel haaren Oorsprong, Uitgebreidheid en Volmaaktheid, als Onvolmaaktheid voorstellende; geeft ten 2) *de aangenaame en zegenrijke vrugten van 't gezellig leven* op; als mede, in tegenstelling 3) *den schadelijken invloed van heerschende Staatstwisten, in het stremmen eener algemeene Gezelligheid.* Vervolgens worden 'er 4) *de nadeelen van het ongezellig en afgezonderd leven*, zo met opzigt tot de *Bijgeloovigheid*, en daar uit voortspruitende *Vreeze*, als met betrekking tot den *Godsdiensthaat*, in beschouwt; en het Gedicht ten 5) besloten met de beschrijving der *vereischte hoedanigheden van een gezellig mensch.* —— Liefhebbers van gerekte vaersen kunnen wij deze Proeve niet aanraaden, nadien zij bijna zo veel zaaken als woorden bevat, en de bevalligheid 'er wel eens in is opgeofferd aan de kortheid; in tegenstelling van die Dichters, die de zaaken aan eene menigte van welluidende woorden opofferen, en niet kunnen rusten voor dat hunne stof geheel is uitgeput, en het gedicht eene schoone lengte hebbe, in welke dan ook dikmaals al deszelfs verdienste bestaat. Men vergelijke ons Oordeel met de volgende beschrijving van den Oorsprong en voortgang der *vreeze voor Spooken*, uit den *vierden Zang* overgenomen:

Toen noch Egipte in Holen sliep,
Germanje naakt door 't Woud, ——

De Griek verstrooid in Bosschen liep;
Geen Veld er was bebouwd:
Toen, fier op hoog of knods alleen,
En schuddende ekels af,
De huid eens Oer-os, stout bestreên,
Kleed, Bedde, en Tooi, ons gaf:
Toen, door geen Wetten of Verdrag,
Nog tot een Volk vereend,
Slechts Zwakheid kromde voor 't Gezag,
Van sterker spier ontleend:
Toen stond, Onweetendheid, uw Rijk
In zijn volduistre kracht;
Daar Reden schaars 't geringste blijk
Van Licht had aangebragt.
Gedonder, Bliksem, Noordervuur;
Wat treffend was, of groot;
Elk vreemd Verschijnsel, dat Natuur
Aan 't oog ten schouwspel bood';
Gehuil van Tijger, Wolf, of Beer,
Bespringend Nachtgevaar,
Verrassend Moorden, — of wat meer
Toen 't meest te duchten waar';
Ook 't naare eens Toevals, waar de kracht
Der Reden bij verdween,
't Stuiptrekkend Lijf, door vreemde Magt,
Berdeerd, bezeten, scheen; ——
Dit al vervulde 't hart met schrik,
Verbeelding bragt, gespoord
Door Vrees, elk eenzaam oogenblik,
Heur Wangedrochten voort.
Wien, op de Jagt, in 't Woud verdwaald,
Het duistere overviel,
Zag elk Schrikbeeld dus gemaald,
In zijn beangste ziel.
Vol siddring, zag zijn kille schroom
Thans voor den Geest ververscht,
Wat Wangestalte, in koorts of droom,
Hem 't zweet had uitgeperst.
Een Dwaallicht hier, — een Schietstar daar, —
Een ritsling, —— wierd gevreesd.
't Was vast een Voorloop van Gevaar,

Of booze Magt, geweest.
Wat hij, bij 't ſcheemrend licht der Maan,
Maar, hoe onkenbaar, zag,
't Wierd ſtraks (Verbeelding vulde 't aan)
Een Monster, vreemd van ſlach.
Wen 't ſlechts, door 't ſlammend donkre, aan 't oog
Te verr' geleken had;
Rees 't ook eensklaps, zo 't ſcheen, zeer hoog (*)
Als hij iets nader trad.
Geen Onderzoek meer! Fluks geſneld!
De Ontroering dreef met ſpoed.
't Geziene wierd rasch voordverteld.
Geen oordeelsfeil vermoed.
Gindsch ſtelde, in 't ſomber ſtulpje, een Vrouw,
Die haar' Gezel verloor,
Nu bang en eenzaam, zich vol rouw,
Nog ſteeds zijn Weezen voor.
Wat Lijkgezigt ze eens ſluimrend had,
't Geſchrei eens Diers in 't Veld,
Een Doodreuk (ligt van Muis of Rat)
't Had al nu 't Leed voorſpeld.
Zij hoorde, in waan, nog ſteeds zijn ſtem;
Zag hem, in 't droomen, weêr;
Ontwaakte 'er op, en greep naar hem;
Maar, ach! hij was niet meer.
Verſcheenen Dooden, en gij drom
Van Geesten, die de Lucht
Met Spook en Wondren vult, alom
Door 't Bijgeloof geducht;
Ziet daar, 't geen 't eerst u deed beſtaan;
Nog voortteelt menigwerf.
Slechts gaf een laatre Tijd hier aan
Meer tooiſel, kunst en verf.
't Verdichtſel kreeg, door 's Priesters List,
Op Schat en Magt verhit,
Die Kleeding rasch, die deeze wist
Het dienstigſte aan heur wit. (†)
Vergooding, Starrewikkerij,

Be-

(*) Dit, en de twee voorgaande Vaerzen, zijn niet fraaij.
(†) Te zijn ontbreekt hier.

Bezweering, Wichelroê,
Betovring, Beeldenkracht, —— hoe vrij
Liet Dwaasheid dus u toe!
Ja, nog houdt menig Harsſenbeeld,
Uit de oudſte Woestheid ſtand!
Daar dag op dag de zijne ook teelt;
Rasch greetig voortgeplant.
De Kindschheid, ook nog woest en blind,
Is ſteeds 'er vatbaar voor.
En menig Grijsaart blijft een Kind.
Geen Reden vindt gehoor.

Romanzes, door Mr. RHIJNVIS FEITH. *Naar den besten ſmaak op Muzijk gebragt, door* C. F. RUPPE. *Te Haarlem, bij* van der Aa. 1787. *In groot 8vo. 28 bladz.*

Oden en Gedichten van Mr. J. P. KLEIJN *en Vrouwe* A. KLEIJN, *geb.* OCKERSE. *Gecomponeerd voor de Zang en het Clavier, of Fluit, Viool en Bas, door* C. F. RUPPE. *Te Leijden, bij* A. en J. Honkoop. 1788. *In groot 8vo. 32 bladz.*

Stigtelijke Digtſtukjes van Mr. H. VAN ALPHEN, *op Muzijk gebragt door* F. NIEUWENHUIJSEN, *Organist te Utrecht. Te Utrecht, bij de Wed.* J. van Terveen *en* Zoon, *en* G. van den Brink, Jansz. 1788. *In fol. 12 bladz.*

In de drie bovengemelde Stukjes worden, de in de vroegſte tijden altoos vereenigde, doch zedert eenige Eeuwen van elkander geſcheidene Zusteren, de Dicht-, Zang- en Speelkunde, op eene gelukkige wyze weder te zamen gebragt. De twee *Romanzes* van den Heere FEITH, namelyk *Colma* en *Alrik en Aspaſia*, welke men in zijne *Brieven over verſcheiden Onderwerpen*, D. I. bl. 148-58 aantreft, verſchijnen hier met de vereischte Maat- en Toonklanken. De Compoſitie van den Heer RUPPE moet den Muzijkkenner bevallen, dan of dezelve, door in de laatstgenoemde *Romanze* op 29 Coupletten agter elkander te moeten dienen, niet te éénroonig worde, zal de Zanger best kunnen beöordeelen.

Het IIde Stukje, dat van denzelfden Componist is, bevat zes Zangſtukjes van den Heer en Vrouwe KLEIJN, onder de opſchriften: *Hymne. Avondgedachten. Aan Elize. Aan dezelve. Allegro* en *Andante*: van welken het eerſte *aan Elize* hier ter Proeve zal verſtrekken:

Wie

ô Wie gaf, dit beeld der Lente,
't Kwijnend oog, dat alles treft? ——
Wie, dat hart, dat haren boezem
Tot den zagtsten wellust heft? ——

Zie, haar hart, —— wat jaagt het vlugtig! ——
Zoo onrustig, springt in 't hout,
't Duifje, tot het, met haar gade,
't Moederlijke nestje bouwt.

Ach! voor wien is 't oog zoo vriendlijk? ——
En, voor wien of 't hart zoo woelt!
ô! Wie weet, wie eens dien boezem,
Aan zijn boezem, zwoegen voelt! ——

Maar, zij leeft misschien voor mij niet! ——
Ach! —— voor mij niet! —— nimmer daalt
Op mijn mond, het vergenoegen,
Dat van haare lippen straalt! ——

Ach! Elize! —— wien bemint gij? ——
En gij zwijgt! —— uw boezem zugt! ——
't Malsche blosje gloeit nog hooger,
Dat langs uwe wangen vlugt!! ——

Zou een Engel mij beminnen!
Loosde uw hart voor mij dien zugt? ——
Is voor mij dat gloeiend blosje,
Dat langs uwe wangen vlugt? ——

Dank, ô Schepper van Elize! ——
Reeds op aarde zulk een lot!
Zal voor mij uw Engel leven!
Wees, ô Vader! onze God! ——

In het III^de^ Stukje deelt de Heer VAN ALPHEN eene eerste afleevering mede, van een twaalftal Dichtstukjes, door hem voor Zang en Spel geschikt: van het welk 'er hier drie voorkomen, onder den tijtel: *de Heilige Zanglust; Aan Jesus;* en *Sabbath-Lied.* Dichter en Componist zijn in ons Vaderland met zo veel lof bekend, dat men niet wel andere dan schoone Stukken van hen verwagten kan. Omtrend het werk van den eersten, oordeele men uit het laatstgeplaatste, en hier medegedeelde, *Sabbath-Lied:*

Verheugt u, mijn christen! 't gestarnte verdwijnt;
De dag om te rusten, de Sabbath verschijnt:
De dag, die voor Jesus het graf eens ontsloot;
En stralen van vreugd in de duisternis schoot.
De harten naar boven, en de arbeid gestaakt,
Die 't leven op aarde zo rusteloos maakt.
De zorgen verdreven! 't eenstemmende lied
Sluite ooren en harten voor 't fluistrend verdriet.
De Bijbel geopend! ontsloten de schat,
Die hemelschen rijkdom voor armen bevat!
Een Staf op de Rotsen; een Star die u leidt
Naar 't huis, waar u Jesus een wooning bereidt.
In God u verlustigd! in Jesus verblijd,
De kwijnende kragten vernieuwd tot den strijd.
De Tempel staat open, en Jesus gereed,
Reikt hongrigen voedsel, en naakten het kleed.
Zijn liefde, die dwazen de wetenschap schenkt,
Troost bloedende harten door droefheid gekrenkt.
Is zwakken een sterkte, voor blinden een zon,
Voor dorstende zielen een springende bron.
Neemt dankbaar en moedig 't geen Jesus u biedt;
Hij schenkt zijne gaven aan Zondaars om niet.
Verheugt u, mijn christen! verschijnt voor den Heer!
Aanschouwt uw Jehovah! zijn sterkte en zijn eer!
Zijn vrees zij uw blijdschap, zijn dienst zij uw lust!
Aan hem te gewennen uw zalige rust!
Uw huis zij een tempel, waar heiligheid woont;
Uw leven een Spiegel, die Jesus vertoont:
Aan bloemen en vrugten erkent men den boom,
Aan 't heldere water den levenden stroom!
Verheugt u, mijn christen! Schoon de aarde verdwijnt,
De Heer van den Sabbath, uw heiland verschijnt;
Verblijdt u in hoope! die Sabbath genaakt,
Wiens eeuwige middag uw blijdschap volmaakt.

Deze verschillende Proeven, op het loflijk spoor van den Eerwaarden SCHUTTE genomen, verdienen allen bijval, nadien zij de wedervereeniging der Dichtkunste en Muzijk eenigermaate bevorderen. De algemeene zucht, welke thans bij onze Natie, voor de schoone Kunsten en Wetenschappen, doorblinkt; als mede de goede uitslag, welken de meeste *Opera's* of Zangspelen op onze Schouwburgen hebben, zullen mogelijk nog

veel

veel tot eene gelukkige vereeniging dezer beide indrukmaakende kunsten toebrengen, die zekerlijk gewigtige gevolgen zoude hebben. Immers „ zulk eene vereeniging zou" (volgens des dicht- en muzijkkundigen Dr. BROWN's *dissertation on the Rise, Union and Power, the Progressions, Separations and Corruptions of Poetry and Music*,) „ de waarde van elke schoone „ volkomenheid vernieuwen en verheffen; den smaak verfijnen; den Godsdienst bevorderen; de Zeden beschaaven; de „ belangen van Staat ondersteunen; in één woord, zij zou het „ nuttigst gebruik, van den overvloed des Rijkdoms, doen „ maaken. Elke pooging, welke zulke gewigtige oogmerken „ kan bevorderen, maakt derhalven niet alleen aanspraak op „ de opmerkzaamheid van alle verstandige en braave lieden, „ onder alle standen; maar zou mogelijk de bescherming en „ aanmoediging, van den besten en grootsten Koning, niet on„ waardig zijn."

De Tooneelsluiting, met Choorzangen en Dansen. door P. J. KASTELEIJN. *Te Amsterdam, bij* J. Helders *en* A. Mars, 1788. *In* 8vo. 24 *bl.*

De jaarlijksche gewoonte, om bij de sluitinge van het Tooneel des Amsteldamschen Schouwburgs, van wegens de Acteurs en Actricen, eene gepaste aanspraak door één hunner te doen, gaf den Acteur *Passé* aanleiding, om den Dichter van dit stukje voortestellen: zodanig eene Aanspraak in eene welvoeglijke handeling te plaatsen, ten einde dezelve, dus doende, eene meerdere bevalligheid bij te zetten.

Dit Allegorisch Spel, waar in *Schouwburg*, *Melpomené*, *Thalia*, *Euterpe* en *Terpsichoré* de Handeling volvoeren, is een gevolg dier vraage: terwijl men het, op des Dichters verzoek, zeer wel kan beschouwen, als een blijk zijner goedwilligheid, om het Tooneel nuttig te zijn; al ware het ook, dat men bevondt, dat de kortheid des tijds, in welken de Dichter zijn werk *moest* volbrengen, in meer gevallen haaren invloed deedt gevoelen, dan in de keuze der Choorzangen, welke laatste bij daar mede verdeedigd. Wenschlijk ware het, indien de vier volgende versen van *Melpomené*, dikmaals door *Schouwburg*, aan welken zij gericht zijn, geraadpleegd wierden:

Vermaak met nut gepaard moet steeds uw doelwit blijven.
Nooit schittre hier vernuft, ten koste van het hart.
Elk booswigt vinde een hel, zelfs in zijn vreugdbedrijven.
Elk brave zielenkalmte, ook in zijn boezemsmart.

Avondtydkortingen van het Kasteel, of Zedelyke Verhaalen, ten dienste van de Jeugd. Door Mevrouwe DE GENLIS. *Uit het Fransch vertaald. Vierde Deel. In 's Gravenhage by* I. van Cleef, 1788. *In gr. 8vo.* 458 *bl.*

Een drietal van zedelyke vertellingen is in dit Deel vervat, welken de geachte Opstelster geschikt heeft, niet zo zeer voor Kinderen, als wel voor zulken, die tot wat ryper jaaren gekomen zyn, of den ouderdom van vyftien à zestien bereikt hebben. Ze behelzen, onder het omkleedzel van geschiedenissen, eene ontvouwing eener gewigtige Zedeleering, die zig in 't bedryf der Persoonen allengskens ontwikkelt, en in 't slot der geschiedenissen duidelyk aangeweezen wordt. Mevrouwe de *Genlis* heeft het gevallige en leerzaame in deeze soort van vertellingen zeer oordeelkundig weeten te vereenigen. —— De eerste vertelling, getyteld *de twee Reputaties*, stelt ons twee Persoonen voor, die langs verschillende wegen hunne *Reputatie* poogen te vestigen; de een langs den weg van kuiperyen, die hem tot verachtlyke bedryven vervoert, en de ander, door zyne goede talenten indiervoege werkstellig te maaken, dat de braafheid van zyne inborst, hoewel zomtyds miskend, voor 't oog van alle oplettende verstandigen en deugdlievenden moeste doorstraalen. Beiden beoogden een Huwelyk met de alleszins roemwaardige *Amelia*; en deeze, die het slegt character van *Damoville* ontdekt, en het tegengestelde brave character van *Luzincour* doorgrond had, zig deswegens aan hun verklaard hebbende, gaf haare hand en hart aan *Luzincour*. Op het voltrekken van dien Egt, nam des Jongelings Vader deezen zynen Zoon in den arm, en hem vuurig tegen zyn borst drukkende, riep hy uit: „ O myn Zoon, ik had het u wel gezegd, dat „ braafheid, afkeer van laage middelen, en eerbied voor Godsdienst en Zeden, de achtenswaardige Autheurs onderscheiden, en den grond leggen tot duurzame *reputatie*: de liefde „ tot de waare glorie, brengt alleen wenschelyke eer en voorspoed voord, en vroeg of laat moet het geluk de belooning „ zyn van deugden en talenten."

Het hier aan volgende Stuk is eene uitgewerkte Fabel, die ten opschrifte draagt, *Daphnis en Pandrose*, of *de Oreades*, dat is, de *Berg-Nymphen*: welke ten hoofdbedoelde heeft, te leeren, *dat de Liefde*, verstaa 'er door de driftige aandoeningen, de hartstogtlyke vervoeringen, het verwilderend gevoel der Min, *niet dan eene ydele begocheling is; dat zy het geluk belooft, en niets anders doen kan, dan het te stooren of te vernielen.* Zulks ondervinden *Daphnis* en *Pandrose*, daar *Daphnis*, niettegenstaande zyne vuurigste betuiging aan *Pandrose*, verliefd wordt op *Cynisca*; 't welk hem, ter straffe zyner meinëedigheid, over-

een-

eenkomstig met het lot dat de Goden bepaald hadden, over den geenen hunner, die 't eerst de huwelykstrouw schond, blind deed worden. De getrouwe *Pandrose*, steeds vuurig wenschende het hart van *Daphnis* op nieuw te bezitten, verkrygt eindelyk van *Jupiter* het vermogen, om *Daphnis* het gezigt weder te geeven. Dit geschiedt; dan ongelukkig vat *Pandrose*, uit het eerste gesprek van *Daphnis*, na de herstelling van zyn gezigt, het denkbeeld op, dat hy, desniettegenstaande, *Cynisca* nog boven haar blyft stellen. Maar hier tegen is de taal van *Daphnis*, zeggende: *Overstelp geen ongelukkigen, die maar al te zeer te beklaagen is! Ik heb voor Cynisca geen ander gevoel, dan 't geen ik voor u had, voor het tydstip myner rampspoeden; het geen gy my thans inboezemt, minder vuurig, minder hartstogtelyk, wel is waar, is nogthans veel dieper ingeworteld, en zal myn leven duuren. Cynisca, in weêrwil van myzelven, vervult myne verbeelding; maar gy heerscht voor altoos op myne ziel.* —— Op deeze woorden (dus vervolgt en eindigt dit verhaal,) verbleekt en siddert *Pandrose*; eene doodelyke koude verstyft haare aderen, en dringt door tot haar hart, waaraan de hoop voor altoos ontzinkt. —— „ Wat hoor ik! (zegt zy eindelyk,) „ welk eene nieuwe helderheid komt my bestraalen? de reden „ verdryft ten langen laatsten alle die ydele begochelingen! — „ hoe! ik heb het geluk myns levens kunnen doen afhangen „ van een blind en broosch gevoel, dat de verbeelding alleen „ kan voortbrengen; dat zonder oorzaak verdoofd wordt, en „ dat de allerbillykste erkentenis niet weder kan doen herleeven! —— Daphnis! laat ons voor altoos die doodlyke dwaalingen afzweeren; dat de tedere en getrouwe vriendschap „ ons trooste, en eene aangenaame vergoeding verschaffe voor „ alle de rampen, die wy geleeden hebben. Kom, volg my; „ laat ons het standbeeld der Liefde verbreeken, en op de „ brokken van zyn vernield altaar kunnen wy, voor het oog „ der Goden, zonder bevreesd te zyn van immer meineedig „ te worden, de streelende verbintenis aangaan, om elkander „ op eene redelyke wyze te beminnen, tot aan het graf."

By deeze twee komt nog eene derde zedelyke vertelling, welke den naam draagt van *het Paleis der Waarheid*; zynde eene Genie-historie of Tover-geschiedenis, in welke de voornaamste en hier bovenal bedoelde betovering geschiedt in 't Paleis der Waarheid. Dit Paleis naamlyk had die toverkragt, „ dat elk, die 'er inkwam, verpligt was zonder eenige vermomming zyne geheimste gedagten te zeggen; alleenlyk was „ de Genie *Phanor*, de eigenaar van 't Paleis, hier van ontheven Hy kon in dit Paleis de voorwerpen zien, zo als zy „ wezenlyk waren, en de woorden hooren, zo als ze opregtlyk gedagt werden; terwyl allen, buiten hem alleen, die „ spraken, zig onwederstandlyk genoodzaakt vonden, om hun-

„ ne waare gevoelens uit te drukken; en elk, die een voor-
„ neemen mogt hebben om te bedriegen of de waarheid te
„ vermommen, niet bemerkte, dat hy juist het tegendeel zei
„ van 't geen hy wilde zeggen; zodanig dat hy zyn eigen
„ woorden niet verſtond, maar zig gerust verzekerd hield,
„ dat hy waarlyk die valſche woorden geſproken had, waar
„ mede hy zig voorſtelde de waarheid te vermommen en te
„ misleiden." ——— De Koning der Genien had, op *Phanors* verzoek, hem dit Paleis indiervoege verleend. doch hem tevens te kennen gegeeven, dat hy eene dwaasheid begaan had met zulks te begeeren. *Phanor* ondervond dit ook wel dra, door verſcheiden zeer ongevallige ontmoetingen; doch anderen ſcheenen hem dit te vergoeden, des hy nog al behaagen in zyn Paleis bleef ſcheppen. Een gryze Wysgeer, *Gelanor*, in dat Paleis gekomen, bragt hem te vergeefs onder 't oog, hoe 't alleen geſchikt was, om hem verdrietlykheden te veroorzaaken en hem van geen nut kon zyn: dat het alleen van dienst kon weezen, voor een Man, die, reeds door de reden verlicht, en voor altoos van het juk aller menschlyke hartstochten ontheven was.
„ Geen ſterveling kan," (was onder anderen zyne taal,) „ bui-
„ ten dit, de Waarheid verdraagen, wanneer zy zig, alle oo-
„ genblikken des leevens, geheel naakt en ontbloot vertoont;
„ zo ziet men haar in dit Paleis. Zy vernielt hier, zonder
„ onderſcheid, onſchuldige, ſtreelende begochelingen, en ge-
„ vaarlyke dwaalingen; zy vertoont zig onder zulk eene woes-
„ te gedaante; zy is zo ongenaadig, zo hard, zo lomp, dat zy
„ de menſchen ergert en tegen de borst ſtoot, zelfs dan,
„ wanneer zy hen wezenlyk van nut zoude kunnen zyn."
Edoch dit alles deed *Phanor* niet van gedagten veranderen, voor dat eene verdrietlyke ondervinding hem verſtandiger maakte, die hem eerlang het Paleis deed ruimen, met oogmerk om 'er zelden weder in te komen, en nooit lang te vertoeven; geevende by die gelegenheid ook zyn Talisman, welke deszelfs bezitter tegen de toverkragt van dit Paleis behoedde, over aan *Agelia*, welke nog omtrent drie maanden in het Paleis moest verblyven. ——— *Phanor* trouwde vervolgens met de Koningin *Altemire*, die vuurig begeerde dat hy haar in zyne eigen Staaten zou overbrengen; dan 'er verliepen zestien jaaren, eer hy daar toe bewilligde; en toen nog, zynes ondanks, na dat hy haar zyne vroegere geſchiedenis en de toverkragt van zyn *Paleis der Waarheid* ontvouwd had: haar tevens ten ſterkſte afraadende derwaards te vertrekken, om 'er, volgens de bepaaling aan de intrede van dat Paleis verbonden, drie maanden te verblyven. Op 't aanſtaan der Koninginne werd de reis vastgeſteld; hier toe haalde zy ook over de jonge Princes *Zeloide*, haare Dogter, benevens den jongen Prins *Philamir*, die daar mede ſtond te trouwen, benevens derzelver Vriendin *Palmis*, welke

ke begeerde, dat haar Minnaar *Chrysal* haar zou vergezellen; ook vond *Phanor* goed drie of vier hovelingen met zig te neemen, wier character hy wenschte te doorgronden. Voor deeze laatste, gelyk ook voor *Chrysal*, werd egter de betovering van 't Paleis geheim gehouden. — Het Vorstlyk gezelschap met den Hofstoet kwam vervolgens in 't Paleis, en *Phanor*, zyn Talisman missende, was, even als de anderen, in de onmogelykheid van te kunnen veinzen, of anders te spreeken dan hy dagt. 'Er verliep maar weinig tyds, of de ontdekking der bloote waarheid bragt moeilykheden te wege, die onaangenaame gevolgen hadden; en welken ongetwyfeld nog hooger geloopen zouden hebben, had niet de voorzigtigheid van den wyzen *Gelanor* derzelver haatlyke uitwerkingen weeten af te keeren; en alles weder in goede orde te brengen. Eindelyk waren de bepaalde drie maanden verloopen, en men stond met blydschap het droevige Paleis der Waarheid, daar men zo veel verdriets en moeilykheden ondervonden had, te verlaaten; toen eensklaps het betoverde Paleis herschapen wierd, en te gelyk de Koning der Geniën verscheen, die, zyne aanspraak inzonderheid tot de jonge Gelieven rigtende, zeide: „ De betovering is vernietigd; gy kunt voortaan zonder „ gevaar in dat herschapen Paleis blyven, alwaar gy alle die be„ gochelingen zult wedervinden, die noodzakelyk zyn tot het „ geluk: dat de herinnering aan het Paleis der Waarheid u voor „ altoos te rug houde, van een beledigend wantrouwen; en u „ leere de opwellingen eener onbescheidene nieuwsgierigheid te „ bedwingen; met één woord, vergeet nimmer, dat een blind „ vertrouwen en eene liefderyke inschikkelykheid de zagtste „ banden uitmaaken, die de harten zamen verbinden kunnen."

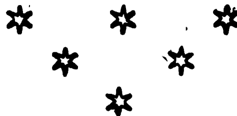
Geschenk voor de Jeugd, Vyfde Deel, Tweede Stukje. Te Amsterdam, by J. Allart, 1788. *In 8vo.* 108 *bladz.*

By aanhoudenheid rigten de geagte vervaardigers van dit Geschenk hunnen arbeid zodanig in, dat dezelve zeer wel beantwoordt aan hun hoofdoogmerk, om naamlyk der Jeugd nuttig te zyn, door aan dezelve een Leesboek aan te bieden, dat haar te gelyk kan vermaaken en stigten. Hiertoe houden ze, byzonder in het *Mengelwerk*, den inhoud van het tweede Stukje, bestendig in 't oog eene verscheidenheid van onderwerpen, die op eene voor de Jeugd gevallige en meestal leerzaame wyze voorgedraagen worden. Men ziet dit, tot eene proeve, in het volgende stukje:

DE EDELMOEDIGE VOERMAN.

Daar zyn, ook onder het gemeen, edelmoedige Lieden; doch

doch zy raaken zelden zeer bekend. En waarom zullen onder de geringen niet zo wel Edelmoedigen weezen als onder de Grooten, en zelfs meer dan onder de laatften? Een Voerman, rydende met den Postwagen van *Zutphen* op *Harderwyk*, nam onlangs onder weg een Meid op, die over de laatfte Stad naar *Amfterdam* wilde, om daar te gaan dienen. Zy verklaarde vooraf, geen geld te hebben, om hem de vragt te kunnen betaalen, en badt dus om voor niet te mogen worden medegenomen. De Voerman floeg dat ronduit af, hoewel hy aan haare kleeding wel zien kon, dat zy het niet breed hadt. De Pasfagiers, van welken 'er verfcheiden op den wagen waren, onderfteunden het verzoek der Dienstmeid by den Voerman; maar zy mogten zeggen en bidden wat zy wilden, de Man bleef onverzettelyk, en drong op de betaaling, of anders moest zy van den wagen, waarop zy reeds geklommen was, af, en kon te voet gaan. De Pasfagiers, ziende dat 'er niets aan den Voerman te doen ware, raadpleegden met elkanderen, om te zamen de vragt uit te leggen voor de arme Dienstmeid; en dit werdt gereedlyk gevonden, dewyl zy juist vermogende Lieden waren. De Voerman werdt dan betaald met een onvernoegd gelaat over zyne onbarmhartigheid, en de Dienstmaagd kon vry en vrank mede ryden. De Man ontving dus het geld; doch in plaats van dat op te fteeken, gaf hy het, met een lachje, aan de Dienstmaagd, zeggende: Zie daar Meisje! nu hebje nog meer dan 'er noodig is, om uwe geheele reis tot *Amfterdam* toe goed te maaken. De Dienstmeid, die eerst haare weldaadige Reisgenooten bedankt hadt, bedankte nu ook hartelyk den Voerman, en de Pasfagiers keeken elkander aan, verwonderd over deezen trek des Voermans, om dus het Meisje geld voor de geheele reis te bezorgen.... Maar wie was hier edelmoediger, de Pasfagiers of de Voerman! —— De laatfte was zeker vernuftig milddaadig, mag ik hem zo niet noemen? —— Men roemde en lachte, de geheele reis, over den vond des Voermans, om dubbel wel te doen.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het wigtige der Godsdienstige begrippen, door den Heer NECKER. *Uit het Fransch vertaald. Tweede Stukje. Te Amsterdam, by* M. Schalekamp, 1788. *In gr. octavo, 262 bladz.*

In 't voorige gedeelte van dit Geschrift toonde de Heer *Necker* wel byzonder, met zeer veel nadruks, ten overtuigendste, aen, dat de Zedekunde een bovennatuurlyk steunzel noodig heeft (*); en hierop bevlytigt hy zich nu, in 't elfde Hoofdstuk, om te doen zien, hoe 't alleen het denkbeeld van een God is, dat gemaklyk alle zedelyke wetgeving, en 't gansche stelzel der menschlyke plichten, aen één kan verbinden. De ontvouwing hiervan geeft hem aenleiding, om gezetlyk na te gaen, hoe sterk het handhaven van den openbaren Godsdienst, en 't opkweken van Godvruchtige aendoeningen aen te pryzen zy: 't welk alle Wetgevers, zynes oordeels, behoorden in agt te nemen, met dit door den geest der Wetten te bevorderen. „ Ach! hoe schoon, (roept hy ter dier gelegenheid uit,) „ hoe vereerende is „ het voor hen, zich geroepen te zien, tot de vorming van het eerwaardig verbond, dat het geluk met „ de zedekunde, en de zedekunde met het bestaan van „ een God moet vereenigen." —— Het gewigt van 't behandelde onderwerp leidt hem voorts natuurlyk ter overweginge van 't zekere dier hoofdwaerheid, dat 'er een God is. De gegrondheid dier stellinge, eerst, ten bondigste bewezen hebbende, verledigt hy zich wyders tot het voordragen en wederleggen der wysgerige stelzelen, die deze kundigheid trachten te ondermynen: waeromtrent hy zich de volgende manier van dit onderwerp te behandelen voorstelt: „ Ik zal," zegt hy, „ terstond „ betogen, dat de verschillende begrippen wegens den „ oor-

(*) Zie *N. Algem. Vaderl. Letteroef.* III. D. bl. 563.

„ oorsprong der waereld alle uitloopen in één éénig begrip, dat is dat van de eeuwige en noodzakelijke bestaanlijkheid van alles wat 'er is; en ik zal vervolgens „ de gronden van zodanig een stelsel vergelijken met den „ grond van dat gelukkig en eenvoudig geloof, dat het „ denkbeeld van een Opperst Wezen verbind aan alles „ wat ons bekend is, in 't kort, aan het heelal, het „ grootste, het alleronbegrensdste tooneel, dat zich aan „ onze oogen en aan onzen geest vertoont." Zyn Ed. ontvouwt dit een en 't andere zeer beknopt en bondig; toonende tevens, wel byzonder in 't slot dezer overweginge, ten treffendste, welke akelige vooruitzichten het denkbeeld dier Wysgeeren met zich sleept; waertegen dat van het aenwezen eener verstandige eerste oorzake ten krachtigen troost verstrekt. —— Op het dus ver voorgedragen grond hy dan wyders, in 't vyftiende Hoofdstuk, ene beschouwing van de agting, die de ware Wysgeerte aen de Godsdienstige begrippen verschuldigd is; waeraen hy voorts, in het volgende Hoofdstuk, nog hecht enige aenmerkingen over de onverdraegzaemheid, welke haetlyke verkeerdheid hy in het helderste daglicht stelt. —— Ten laetste verledigt hy zich tot het overwegen der Christelyke Zedekunde, byzonderlyk, ten aenzien van derzelver uitnemende geschiktheid, om het verhevenste onderwys mede te deelen, en het menschdom de heilzaemste leeringen, op ene zo krachtige wyze, dat ze een daedlyken invloed op het hart kunnen hebben, in te boezemen; in alles op zodanig ene manier voorgesteld, dat hare voorschriften blykbaer gegeven zyn, voor alle tyden en eeuwen, niet slechts met betrekking tot den geest van een of ander Volk, maer met opzicht tot de eeuwig in stand blyvende natuur der menschen. En daerop brengt onze geagte Schryver dit zyn Werk ten besluite; hy bezeft dat hy in een ongunstig tydstip over dit onderwerp schryft; maer het gewigt der zake heeft hem daertegen aengemoedigd, en hy tracht zyne Lezers ten ernstigste op te wekken, om dit voor allen zo belangryk stuk toch met vuurigen yver ter harte te nemen.

Alles loopt in dit Geschrift te zamen, om ons op het bondigste en te gelyk innemend te overtuigen, dat wy den Godsdienst, uit welk gezichtpunt ook beschouwd, altoos hebben aen te zien, als den enigen en vasten grondslag, waerop het welwezen der Maetschappye in 't algemeen, en dat van ieder in dezelve, onwrikbaer ge-

ve-

vestigd kan worden. Op veelerlei manieren schetst ons de Heer *Necker*, in deze zyne overwegingen, die heilzame Godsvrucht, onder de bevalligste gedaente, en bovenal aendoenlyk is het Tafereel, dat hy ons van dezelve, op het einde van dit zyn Werk, maelt, en waer van hy, in eigen persoon, in zyne omstandigheden de kracht ondervonden heeft. ——— Dus laet hy zich deswegens hooren:

„ ô Wat is men zeker van zijn geluk, wanneer een Godvrucht, die redelijk is in hare werking, en verlicht in hare grondregelen, onze hartstogten verzagt, en die eenigermate buigsaam maakt onder de wetten van ons lot! De Godvrucht, zo als ik mij die voorstel, kan niet beter worden afgebeeld, dan onder de gedaante van eene allerlevendigste belangnemende vriendin, bezield door de uiterste tederheid. Zij ziet ons met vermaak de verscheidene goederen des levens genieten; maar zij maant ons aan tot erkentenis, ten einde daardoor zelve ons geluk meerder te volmaken, het zelve ons doende toeschrijven aan den grootmoedigsten aller weldoenderen; zij laat ons vrij gebruik maken van onze natuurgaven en alle onze hoedanigheden, maar zij brengt ons de denkbeelden van deugd en zedekunde te binnen, op dat wij zeker zullen gaan, en niet zullen te duchten hebben voor de smarten van het naberouw; zij laat ons eenen vrijen loop naar het doeleinde, ons door de glorie, of onze eigene eerzucht voorgesteld; maar zij herinnert ons de denkbeelden van onstandvastigheid en wankelbaarheid, om ons te behoeden voor de droevige zinbedwelming, die de gunsten der fortuin veelal verzellen; zij is altijd bij ons, niet om ons geluk te stooren, niet om ons nutlooze nalatingen van vermaak op te leggen, maar om aan alle onze gedachten die aangename en vreedsame denkbeelden te hechten, die medgezellen zijn der wijsheid en gematigdheid; in één woord, in dagen van tegenspoed, ten dage van verval van krachten, waarop wij ons vertrouwen hadden gesteld, in die tijdperken word de Godvrucht onze meest hulp aanbiedende vertroosteres: als dan zegt zij ons haar laatste woord over de ijdelheid van onze verscheidene waereldsche zogenaamde gelukstanden; als dan kalmt zij de pijnigende woelingen van den geest, ons op eene Voorzienigheid, beschikster der ondermaansche voorvallen, wijzende; als dan verzagt zij onze rouw, ons hoop op eenen beteren staat aanbiedende, een hoop die al het

 aard-

aardfche uitzigt overtreft, en waardig is ons het belang dezer waereld te doen ter zijde ftellen, om ons oog op hooger voorwerp te vestigen. Het is geene werking van zwaarmoedigheid, waaruit deze bedenkingen zijn ontftaan: dit zoude ik kunnen denken, zo ik niet altijd dezelfde denkbeelden had gekoesterd, en zo niet de verfcheidene omftandigheden van een woelig leven de laatfte hand hadden gelegd aan mijne verlichting in de bedenking der noodzaaklijkheid van zich te verbinden aan eenigen grondregel, onafhanglijk van de menfchen en onze lotgevallen. Geheelenal aan mij zelven gelaten, en verftoten tot de eenzaamheid, door een onvoorzienen ongelukkigen fchok (†), ondervind ik meer dan ooit, dit is waarheid, het nut dezer aandoenlijke denkbeelden, afbeeldzels van al wat groot heet, en vind mij nader bij waarheden, die ik altijd bemind heb, en waaraan ik mij met een nieuwe belangftelling verbinde, groote en verheven waarheden, die ik de menfchen ten fterkfte aanprijze, in een tijd, waarin ik hen gedreigd zie met eene ontrukking van dezelven. Helaas! hoe misrekenen zich de menfchen! zij vertrouwen de krachten van hunnen geest, en oogenbliklijk vertoont hen deze zijne zwakheid; zij verbeelden zich dat zij, hunne oogen afwendende van het einde huns levens, zich verwijderen van deszelfs grenzen, daar alle oogenblikken de doodklok onder hun gehoor bromt, en hun te binnen brengt, dat, „dit" oogenblik misfchien ook hun laatfte zal zijn. Welk een offer wil men dan van ons vorderen, wanneer men ons afvergt de vertroostendfte waarheden vaarwel te zeggen; waarheden, die ons een Toekomend aankondigen, wanneer een Toekomend voor de waereld zal verlooren zijn! Zo wij ooit of ooit ongelukkig genoeg wierden van deze waarheden te zien verloren gaan, men zou voorzeker met ongerustheid en ijver rond gaan, aan alle kanten, om dezelven op te fpooren."

(†) Dit Hoofdftuk had ik begonnen gedurende mijne verwijdering van het Hof.

DE SCHRYVER.

Leerredenen van J. VAN LOO, *Predikant te Ootmarsum. Derde Deel. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1788. *Behalven het Voorwerk, 396 bladz. in gr. octavo.*

Het genoegen, waer mede wy de twee voorige Deelen (*) dezer Verzamelinge doorbladerd hebben, dat ons de uitvoering van 's Mans Leerredenen hoog heeft doen schatten, is op de lezing der Leerredenen in dit Deel niet verminderd. Zyn Eerwaerde is in zyne soort origineel, en zyn Leertrant, zo geschikt om zyne Toehoorders te gelyk verstandig te overtuigen en gemoedelyk te bewegen, is voor hun, die daer toe de vereischte bekwaemheid hebben, der navolginge waerdig. De onderwerpen, in dit Deel verhandeld, zyn de volgende: Ene waerschouwing tegen de vrees, *dat het Christendom immermeer vernietigd zou worden.* Hand. V: 38[b], 39[a]. *De nuttige en godvrugtige beschouwing van het Onweder.* Ps. XXIX: 3. *Het gewigt der levensgeschiedenis van Jesus.* Joh. XX: 31. De pligt van *blymoedig en onverschrokken in ons Christendom te zyn, gelyk de Apostelen.* 2 Kor. V: 8[a]. De gelykenis van *het verloren Schaap en den verloren Penning.* Luc. XV: 3-10. *In den Hemel zal alle droefheid ophouden, en tegen blydschap verwisseld zyn.* Openb. XXI: 4[a]. *God kent alle menschen en hunne daden, en hy beoordeelt ze juist.* Spr. V: 21. *De geschiedenis van Kain en Abel.* Gen. IV: 3-10. *De gelykenis van den Phariseer en den Tollenaar.* Luc. XVIII: 9-13. *De oorspronglyke kleinheid, en de daar uit voortvloeiende grootheid van het Koningryk der Hemelen.* Matth. XIII: 31, 32. —— Om nog op nieuw een stael van 's Mans wyze van voorstellen te geven, zullen wy, ter onderscheidinge van de voorigen, hier de toepassing overnemen, met welke zyn Eerwaerde de Leerreden over Joh. XX: 31. besluit, doch vooraf zullen wy kortlyk de behandelde hoofdzaken melden.

Zich voorgesteld hebbende, het gewigt der levensgeschiedenis van Jesus te overwegen, beschouwt hy dezelve eerst *in het algemeen*, en dan *in haer byzonderst oogmerk*. In de *algemene* beschouwing komt zy voor, als „de

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VII. D. bl. 371, en *N. Alg. Vad. Letteroef.* I. D. bl. 275.

„ de geschiedenis van den grootsten mensch — en van
„ den uitmuntendsten leeraar: — daar benevens levert
„ zij zeer aanmerkelijke bewijzen op voor de leer van
„ Gods Voorzienigheid, — en is tevens eene geschie-
„ denis van het verval der menscheid." Slaet men wy-
ders het oog op haer byzonderst oogmerk, dan leert men
Jesus uit die geschiedenis kennen als „ den Zoon des
„ Allerhoogsten, den gezalfden Gods bij uitstek, den
„ Messias, den Zaligmaker der waereld: — hij is de
„ verwerver van alle gaven, nuttig voor het allesbehoef-
„ tig menschdom, de drager der menschenschulden, de
„ Godverzoener, de verlosser, de verlichter, de ver-
„ trooster, de allievende Heer der menschen: — hij
„ is 't geen niemand is, en niemand zijn kon in Hemel
„ en op Aarde, de Middelaar Gods, en de Middelaar
„ der menschen." Op het voordragen hiervan richt zyn
Eerwaerde het toepasselijke gedeelte zyner Leerreden op
deze wyze in:

„ Is het niet te verwonderen, Geliefden, dat 'er men-
schen zijn, die op smaak, op wijsheid, op een goed
hart aanspraak maken, en evenwel van Jesus en zijne ge-
schiedenis zeer lage, veragtelijke, lasterlijke begrippen
voeden! De geschiedenis van elk mensch, die maar in
iets boven gewoone menschen uitsteekt, wordt schoon,
roerend, gewigtig gevonden, als een school der deugd,
een tafereel der menschelijke voortreffelijkheid aangeprè-
zen, maar de geschiedenis van Jesus van Nazareth —
o! alles is daar klein, gemeen in! wie zou die vervee-
lende, walgelijke, ongerijmde verzameling van zotte won-
dervertelzeltjens kunnen lezen, en ze geloven, die geen
verdraaid hoofd heeft? Wie zou 'er smaak in kunnen
vinden, die nog eenige smaak heeft? Die hooggeprezen
vernuften!! zij laten dit over aan het dom gemeen.
— — — Ik mag hunne redenering niet vervolgen,
maar ik wil niet ontveinzen, dat ik van hun smaak voor
het schoone, van hun gevoel van het verhevene, van
hunne wijsheid, van hun goed hart zeer slegte begrip-
pen heb, als zij op zulken toon van de geschiedenis van
Jesus spreken. Zij verraden mij al te duidelijk eene val-
sche smaak, en een hart, dat zoo gevoelloos is voor al-
le ware grootheid en schoonheid, als afkeerig van het
goede. Ik denk altoos aan het gezegde van den Zalig-
maker, omtrend de ongelovigen van zijnen tijd (†). Een
ie-

(†) *Joh.* III: 19, 20.

iegelijk die kwaad doet haat het licht, en komt tot het licht niet, op dat zijne werken niet bestraft (veroordeeld) worden. Zij hebben de duisternis liever dan het licht, om dat hunne werken boos zijn —— en ik vrees, dat dit het geval der ongelovigen van onzen tijd ook is —— dat zij, om hun zinnelijk hart voor de beschuldigende en veroordeelende kragt der leere van Jesus, eene veilige rust te verschaffen, zijne geschiedenis verwerpen, zijne leer smaden, van zijne verdiensten niets willen weten. —— Mijn God! indien mijne vrees gegrond is, hoe deerniswaardig zijn dan die verblinde haters van uwen Zoon. Ik draag ze op aan uwe Almagtige erbarming!

„ Maar hoe is het met ons Christusbelijders gesteld? Kennen wij hem regt van zijne menschelijke zijde? Letten wij op het volmaakt voorbeeld van alle deugden, dat hij ons gegeven heeft? Vereeren wij in hem onzen eenigen Leeraar? Gelooven wij in God en zijne alles regerende Voorzienigheid, om dat hij ze ons heeft gepredikt, door woorden en lotgevallen? Spiegelen wij ons in de treurige tafreelen van het bederf der menschelijke natuur, die wij dragen, welke zijn levensloop voor ons ophangt? Kennen wij hem als onzen bevrediger met God, onzen helper uit alle bange verlegenheden, onzen verlosser van zonde en van dood? Is zijne geschiedenis voor ons, 't geen zij moet zijn, en kan zijn? Beschamende vragen! ach! ach! diepe onwetenheid in de leere der waarheid, onvrugtbare letterkennis van de eerste beginselen des Christendoms, eene zogenaamde vroomheid, die alleen in het napraaten van eenige heilige dingen bestaat, een schijnchristendom, dat de kragt der Godzaligheid verloochent, een geloof in Christus zonder liefde tot hem en onzen naasten, verkeerdheden van allerlei aart hebben zig over de Christenwaereld uitgebreid, en het hart van duizenden ingenomen —— en van waar komt dit jammerlijk verval? —— hoofdzaakelijk daar van G., dat men van de geschiedenis van Jesus geen werks genoeg maakt —— dat men zig inbeeldt alles, of ten minste het voornaamste te weten dat zij vervat, —— dat men zig vergenoegd houdt met eene oppervlakkige kennis van zijne leer, daden, lijden, sterven, opstanding en hemelvaard, meestal een klein overblijfzel van een gebrekkig onderrigt onzer jeugd —— dat het half mode geworden is onder een zeker soort van menschen, weinig in de Euangelien, en veel in andere stig-

 te-

telijke boeken te lezen, en hun Christendom, niet door daaden van geloof en liefde, maar door het opzeggen van eenige losse spreuken van den Bijbel te bewijzen.

„ Dit moet veranderd worden. Men moge de zaak aanzien van welke zijde men wil —— het is uitgemaakt —— ontegensprekelijk uitgemaakt, dat de Euangelische verhalen van Jesus leven, van zijn geboorte af tot aan zijn hemelvaard. de eenige, vaste, onbeweegbare grondzuilen van het Christendom, —— de eenige, zuivere, oorspronglijke bronnen van alle Christelijke kennis, Christelijke deugd, en Christelijke hoop zijn. Uit deeze bronnen hebben de Apostelen hunne leer geschept, die zulke gezegende veranderingen in de waereld veroorzaakt, bij zoo menig een volk, zoo menig een mensch het licht der wijsheid en der deugd ontstoken heeft, waar de nacht der dwaasheid en der ondeugd heerschte, en van welke wij nog zoo veel goeds voor de toekomst hopen. Uit deze bronnen moeten wij ook putten. De leer der Apostelen zal voor ons onverstaanbaar, kragteloos, onvrugtbaar zijn, indien wij dit verzuimen. —— Ik herhaal het G., dit moet veranderd worden. O wist ik een zeker middel om 'er u toe te bewegen. Ik bid u —— neemt de proef van mijnen raad. Beschouwt uwen Bijbel, vooral uw Nieuwe Testament niet alleen als een boek, dat gij met u draagt na de kerk, om na te zien, waarover 'er zal gepredikt worden, maar als uw beste huisboek; leest dagelijks in uwe Euangelien, niet met een verhaastend gerabbel, om maar uwen taak te hebben afgelezen, maar met bedaardheid, met aandagtige opmerksaamheid, met waarheidsliefde; zoekt u een samenhangend begrip van zijne geheele geschiedenis te verkrijgen; maakt u dat denkbeeld vertrouwelijk eigen, dat alles wat Jesus sprak, deed en leed, als mensch, als leeraar, als wonderwerker, als plaatsbekleeder der schuldige menschen bij God, allergewigtigst is voor u, onuitsprekelijk rijk in ware levenswijsheid en levenstroost —— ik bid u, neemt de proef van mijnen raad. Indien gij 'er u kwalijk bij bevindt, dan volgt vrij mijnen raad nooit meer, maar —— en hiervoor dank ik God! —— ik weet, dat dit onmogelijk is. Ja! onmogelijk is dit; hij, die zoo leest, zoo vraagt, zoo bidt om ware kennis van de woorden des eeuwigen levens, zal verstaan 't geen hij leest —— hij zal den kenniswaardigsten, Jesus Christus, leeren kennen, zoo als de waereld hem niet kent —— hij zal zijn licht, zijn

zijn troost, zijn kragt deelagtig worden —— hij zal in zijne begrippen, neigingen, begeerten, voornemens en daden, langſamerhand eene verandering beſpeuren, die het best bewijs is voor de verzoenende, de heiligende kragt van Christus —— hij zal wijs, vrolijk en ſterk worden in God. O! mogt 'er eene brandende begeerte naar zulk eene kennisneming der levensgeſchiedenis van Jeſus in veeler harten worden ontvlamd, dan zou het beter worden in de Christen-waereld —— beter in onze gemeente. ——

„ Voor niemand is het onbetamelijker, onverſchoonlijker, geen of gebrekkig agt te ſlaan op de geſchiedenis van Jeſus, dan voor u M. G. die in hem waarlijk uwen Verlosſer eerbiedigt. O! indien gij eenigermate gevoel voor ware verhevenheid en ſchoonheid hebt; indien gij ſterkte van geest, wijsheid, reinheid, den hoogen adel van eenen menſchenvriend, bewonderen kunt; indien gij u eenigermate verheugen kunt over edele daden, menſchengeluk bevorderende, daarſtellende ontwerpen; indien gij iets kent van de wijsheid zijner leer, van de kragt zijner verdienſten, van de grootheid zijner beloften, van de navolgenswaardigheid van zijn voorbeeld, dan zal het lezen der Euangelieverhalen voor u de aangenaamſte, de nuttigſte bezigheid zijn —— dan zal ik u niet behoeven te zeggen „ leest ze, herleest ze, beſchouwt Jeſus uit
„ alle oogpunten —— laat niets, dat hem aangaat,
„ uwe opmerkzaamheid ontſnappen —— bewondert hem,
„ eert hem, vooral, door een onbepaald vertrouwen op
„ hem, een levendig geloof in hem, eene navolging van
„ hem, en eene blijmoedige hoop op hem —— en gij
„ zult ervaren, en gevoelen, dat zijn woord de waar-
„ heid is!"

„ Gij ziet hem nu niet G. V. dien Aanbiddelijken, dien trouwhartigen, dien tederen Vriend uwer harten —— ach! zijne heerlijkheid is te verblindend voor ons ſterfelijk oog. —— Wij kunnen hem niet zien, maar wij kunnen in hem geloven, wij kunnen hem lief hebben, wij kunnen ons in hem met onuitſprekelijke vreugd verheugen, wij kunnen aan hem trouwe hulde bewijzen, wij kunnen ons naar zijn beeld vormen, wij kunnen voor hem doen en lijden, wij kunnen op hem hopen —— ja! hopen op hem. Want wij zullen hem eens zien —— niet met dit oog, maar met het onſterfelijk oog der eeuwigheid —— hem zullen wij zien, als hij komt, in de heer-

heerlijkheid zijnes Vaders —— en hem aanbidden —— en aan hem —— gelijk wezen —— —— Amen!!"

Onderwys in den Godsdienst, door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. S. S. Th. et Phil. Dr. Hoogl. in de H. Godgel. en Kerkl. Gesch. aan het Ill. Ath. en Predikant in de Gemeente te Amsterdam, mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen. Zevende Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1788. *Behalven het Voorwerk, 693 bladz. in gr. octavo.*

Op de ontvouwing van het geschiedkundige der Openbaringe, in 't voorgaende Deel ten einde gebragt, volgt in het tegenwoordige des Hoogleeraers onderwys, nopens de Voorzeggingen in de Prophetische Schriften geboekstaefd, waeromtrent hy enige opmerkingen vooraf laet gaen. In dezelven toont hy aen, hoe de Prophetien onlochenbare bewyzen zyn voor den Godlyken oorsprong der Heilige Schriften, wat men te denken hebbe van de Propheten, en de wyze, op welke hun toekomstige zaken bekend gemaekt werden, als mede van de voorbereiding en de Schoolen der Profeten. Verder ontvouwt hy de wyze, op welke de Propheten de toekomende dingen aenkondigden; gaet na hoedanige kenmerken de ware Propheten onderscheiden, en tot hoe langen tyd de gave van propheteren, eerst in de Joodsche, en vervolgens in de Christelyke Kerk, stand gehouden hebbe. —— Zyn Hoogeerwaerde verleent ons van deze byzonderheden een bekuopt oordeelkundig verslag, dat zyne nuttigheid heeft; wel byzonder schynt ons 's Mans berigt, wegens de Schoolen der Propheten, wel waerdig dat wy 't hier overnemen, om dat men 'er, maer al te veel, verkeerde of zeer verwarde denkbeelden van voed.

„'Er zyn, (dus vangt hy aen,) geene middelen, door welke men, in eenen eigenlyken zin, zich tot de gaev der Prophesy voorbereiden, en de kennis van toekoomende zaeken bekoomen kan. Hiertoe is eene buitengewoone Openbaering noodig, welke God, naer zyn welgevallen, verleenen kan. Natuurlyke geschiktheid, en voorbereiding, koomen derhalven in geene aenmerking. Menschelyk onderwys kan niets toebrengen tot iets, het welk, boven alle eindig vermoogen, verheeven is.

„Evenwel zyn 'er, ten tyde van SAMUEL, SCHOOLEN DER

DER PROPHEETEN geweest; en daer wy 'er het eerste bericht van vinden, 1 Sam. X. zo schynt men hier uit te moogen besluiten, dat deeze stichtingen, toen ter tyd, eerst zyn opgericht. In vervolg van tyd, zyn deeze Schoolen zeer vermeenigvuldigd, en hebben, zelvs in de meest bedorvene tyden, in beide de Koningryken, zo van Israël, als van Juda, stand blyven houden, 2 Kon. II: 3, 5. V: 38. Ten tyde van den grouwzaemen ACHAB, was 'er zulk eene meenigte van deeze Propheeten, dat OBADJA alleen 100 Propheeten verborgen hebbe, om hen tegen de vervolging te beveiligen. 1 Kon. XVIII: 4.

„ Deeze SCHOOLEN DER PROPHEETEN waeren ingericht, om de Godgewyde jeugd, in zaeken van den Godsdienst, te onderwyzen. —— De Leeraer was de een of andere Propheet, die reeds, door ontvangene Openbaeringen, achting en aenzien verworven had. Dees Propheet werdt, door de Leerlingen, *Vader*, en zy wederom *Zoonen der Propheeten* geheeten. —— Het oogmerk van deeze Schoolen was, om de Godgewyde jongelingen voor te bereiden, en in staet te stellen, om de kennis en onderhouding van den waeren Godsdienst, onder het volk, te handhaeven en voort te planten. —— Ook werdt 'er de zang en de speelkunst onderweezen, welke, van oude tyden af, in den Godsdienst, van groot gebruik, en zeer geschikt was, om de gemoederen, tot eene meer verheevene bespiegeling van Goddelyke zaeken, op te wekken. 2 Kon. III: 15. —— In deezen zin was SAUL, onder de Propheeten; voor zo ver hy, met hun, ter verheerlyking van God, zong en speelde. 1 Sam. X: 6—13. XIX: 20—24. —— Uit deeze Schoolen zyn, naer alle waerschynlykheid, NATHAN, GAD, HEMAN, JEDUTHUN, ASAPH, en anderen voortgekoomen.

„De Leerlingen, of ZOONEN DER PROPHEETEN, woonden doorgaans afgezonderd, in zeekere gezelschappen, op het land. 1 Sam. IX: 5. 2 Kon. VI: 1. Hunne huizen waeren eenvouwig van hun eigen maeksel. 2 Kon. VI: 2-4. Hun voedsel bestondt doorgaensch uit kruiden en veldvruchten. 2 Kon. IV: 38. Hunne kleeding was onaenzienlyk. 2 Kon. I: 8. Zach. XIII: 10. Zy maekten derhalven eene Godsdienstige Maetschappy uit (*a*). Evenwel waeren zy ver van een Kloosterleven te leiden: want vee-

(*a*) *Algemeene Waereld-Historie*, III. D. p. 421-424.

veelen onder hen waeren gehuwd. Jes. VIII: 3. Ezech. XXIV: 18. Hos. 1: 2.

„ Deeze Instelling was derhalven allernuttigst, zo voor den Staet als voor den Godsdienst. —— De Propheeten en hunne Zoonen waeren daerom in groote achting, vooral by weldenkende lieden, die eenige zucht hadden voor den Godsdienst; maer, van de bedorvene meenigte, vooral van de afgodische Koningen, werden zy veracht en bespot. 2 Kon. II: 23. IX: 11. XIII: 14.

„ In deeze Schoolen nu, werden de jonge lieden tot de Prophetische bediening, in zo ver voorbereid, als zy in staet gesteld wierden, om het volk in den Godsdienst en in de Wet te onderwyzen; en, hoe zeer zy, door geen menschelyk onderwys tot het ontvangen van Openbaeringen, en het voorzeggen van toekoomende dingen, konden worden voorbereid, behaegde het evenwel den HEER zich, van deeze Zoonen der Propheeten, voornaemenlyk te bedienen, tot buitengewoone Amptsverrichtingen, en het voorzeggen van toekoomende zaeken. 2 Kon. II: 3-7. AMOS merkte het daerom als iets byzonders aen, dat hy, zonder eenige voorbereiding, in de gemelde Schoolen, tot de Propheetische bediening, geroepen wierdt. Amos VII: 14, 15. (b) en het verdient zeer onze opmerking, dat alle de Propheeten, welker Schriften in den Bybel bewaerd zyn, na den tyd van Koning JEROBEAM gebloeit hebben, en gevolgelyk in zulke dagen, in welke die Kweekschoolen reeds voor lang opgericht, en allerweegen verspreid waeren.

„ Van deeze Schoolen tracht MORGAN een zeer verkeerd begrip te geeven, daer hy zynen leezeren zoekt in te boezemen, dat SAMUEL, als een ervaeren Staetsman, in het oprichten van deeze Schoolen, het heimelyk oogmerk gehad hebbe, om, door den sterken invloed der Propheeten op het volk, aen de macht en overheersching der Koningen, paelen te zetten, en dat het volk de leerlingen der Propheeten, vermits zy hun leven, in stilte en het naerstig overdenken van den Godsdienst, doorbrachten, beschouwde als lieden, die eene gemeenzaeme verkeering met God hadden, en daerdoor kennis kreegen van de toe-

koo-

(b) Zo had ook ELISA, gelyk de Hoogleeraer wat vroeger opgemerkt heeft, zich nooit op die wyze geoefend; hy was bezig met ploegen, wanneer hy tot Propheet gezalfd werd. 1 Kon. XIX: 16, 19-21.

koomende dingen (c). —— Maer hoe zouden menfchen, die een afgezonderd leven leiden, en, van wegens hunne geftrenge zeeden, by de afgodifche Koningen en hunne Grooten, zeer gehaet waren, Staetkundige ontwerpen hebben kunnen volvoeren? Zou het volk, uit overweeging van de afgezonderde levenswys en Godsdienftige befpiegelingen deezer menfchen eenvouwig het vooroordeel hebben opgevat, dat zy, in hunne eenzaeme verblyfplaetfen, eenen gemeenzaemen ommegang met God hadden? Dit vooroordeel zou zeer fpoedig zyn wechgenoomen, zo drae maer de Voorzeggingen, door de uitkoomst, wierden gelogenftraft. Zouden deeze lieden, fteunende op het vooroordeel van het volk, het alleenlyk gewaegt hebben, om, by gisfing, eenige voorzeggingen te doen, gelyk MORGAN voorwendt? Zou dit niet de uiterfte onbedachtzaemheid zyn geweest? En kan men gebeurtenisfen, welke na verloop van veele jaeren, ja zomtyds van ganfche Eeuwen, zullen voorvallen, in alle de byzondere omftandigheeden, alleen by gisfing, voorweeten en bekend macken?"

De Hoogleeraer laet op zyne aenmerkingen, wegens de Propheten en de Prophetien in 't algemeen, wyders volgen ene byzondere ontvouwing van de Voorzeggingen zo des Ouden als des Nieuwen Testaments, welken hy op ene gefchikte wyze onder zekere hoofden brengt. Dit gedeelte behelst een geregeld verflag van den inhoud deezer Godfpraken, volgens een oordeelkundig geleide; bepalende derzelver zin, met betrekking tot het vroeger voorgevallen, het thans gebeurende, en het toekomftige, zo als men die, naer 's Mans opmerkzaemheid, te verftaen hebbe; waer in hy zyne denkbeelden deswegens omzichtig en befcheiden voordraegt. —— Wyders gaet hy over ter verklaringe van de Leerftukken der Openbaringe, waertoe hy twee Afdeelingen fchikt. Onder de eerfte komen in overweging die Leerftukken, welken gemeenlyk tot den *Natuurlyken Godsdienst* gebragt worden, en door de *Openbaring* nader opgehelderd en aengedrongen zyn. En tot de laetfte behooren bepaeldlyk die Leerftellingen, welken men eigenlyk gezegde Leerftukken der *Openbaringe* kan noemen, als zulken, wier ontdek-

king

(c) MORGAN, *Moral Philofopher.* Vol. I. p. 84, 292, 304, 305. II Vol. p. 161.

king wy alleen aen de *Openbaring* te danken hebben; en waervan wy, wanneer de *Rede* aen zichzelve gelaten was, nimmer iets zouden geweten hebben. Zyn Hoogeerwaerde, die der tweede Afdeelinge tot de afgifte van een volgend Stuk uitstellende, behandelt in dit Deel nog de eerstgenoemden; naemlyk wegens Gods *Eenheid*, deszelfs *Namen* en *Eigenschappen*, Gods *Besluit*, de *Schepping* in 't algemeen, en die van den *Mensch* in 't byzonder, de *Engelen*, de *Voorzienigheid* en de *Onsterfelykheid der Ziele*: in welker voordragt hy, op den gewoonen voet, regelmatig voortgaet, en ene welingerigte handleiding mededeelt.

Chemische Oefeningen. Door P. J. KASTELEIJN, *Apotheker en Chimist te Amsterdam. Lid van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Derde Deel. Te Amsterdam, by* A. J. van Toll, 1788. *in gr.* 8*vo*.

De inhoud van dit *Derde Deel* der Chemische Oefeningen is even belangryk als de voorgaande twee Deelen. De onderwerpen, daarin voorkomende, zyn te talryk, dan dat wy dezelven zouden opnoemen; ook zyn zy den beminnaaren der Schei- en Natuurkunde reeds overbekend. —— Wy hebben reeds meer dan eens den verdienden Lof aan deezen arbeid des Heeren KASTELEIJN toegekend, en wy zyn door ondervinding overtuigd, dat hy daardoor by zyne Landgenooten veel nut gestigt, en by veelen zyner Kunstgenooten den lust, tot het behandelen van zommige Scheikundige onderwerpen, opgewekt heeft. Het zoude dus wederom een nieuw nadeel voor de bevordering der Scheikunde in ons Land zyn, indien dit werk niet voortgezet wierdt, indien de kundige Schryver geene genoegzaame ondersteuning daartoe erlangde. —— Daar is voorzeker geen Land, waar de Scheikunde zo ten achteren is, als ons Land; maar daar is ook voorzeker geene Natie in Europa, waar deeze in zo veele opzichten nuttige Weetenschap minder aanmoediging vindt, dan by ons. —— Mogte dierhalven onze vrees ongegrond zyn, en de Heer KASTELEIJN zig aangemoedigd vinden, deezen arbeid te achtervolgen! Het voordeel, dat wy ons daarvan met recht belooven, is niet gering.

Uit-

Uitgeleezen Verhandelingen over de Wysgeerte en fraaje Letteren, getrokken uit de Werken der Koninglyke Akademie der Weetenschappen te Berlyn. Uit het Fransch vertaald. Vyfde Deel. Met Byvoegsels vermeerderd, door J. F. HENNERT, *Ph. et Math. Prof. en Lid van verscheiden Maatschappyen. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1788. *Behalven het Voorwerk,* 316 *bladz. in gr. octavo.*

Oefengraage Liefhebbers der Wysgeerte en fraaie Letteren vinden, in dit Deel, weder eene leerzaame verscheidenheid van weluitgewerkte Verhandelingen, die hunne opmerkzaamheid aangenaam bezig kan houden. Eene Schets der Prysverhandeling van den Heer *Herder*, opgemaakt door den Heer *Merian*, ontvouwt ons den oorsprong der Spraak; welken te zoeken is, niet in eene onmiddelyke werking van God, maar in 's Menschen eigen gesteltenis, en derzelver natuurlyke werkzaamheden; volgens welke het niet anders kon zyn, of de mensch moest eene Spraak uitvinden, en zich daarvan bedienen; op eene wyze, welke, hoe gebreklyk ook by den aanvang, allengskens beschaafder moest worden. In eene volgende Verhandeling overweegt de Heer *Merian* de vrees voor den dood, het veragten van dien, en den zelfsmoord. Verder ontvouwt de Heer *Beausobre* den aart en de werkingen van het Enthusiasmus; naamlyk het waare, redelyke en verlichte Enthusiasmus, dat een zeer wyduitgestrekt nut te wege brengt. De Heer *Beguelin* verleent voorts eene proeve, over de juiste beperking, welke men aan de Bovennatuurkundige bedenkingen stellen moet; ten einde voor te komen het gevaar dat men zomtyds loopt, van, door een overdreeven beoefening der Bovennatuurkunde, tegen het *Bon sens* of de gezonde Rede aan te gaan. Wyders ontmoeten we hier eene nasporing van de verschillende temperamenten en derzelver werkingen, door den Heer *Pernetty*; die dezelve vergezeld doet gaan van zyne opmerkingen nopens den invloed der natuurkundige oorzaaken op het temperament. En ten laatste wordt ons nog medegedeeld eene Verhandeling van den Heer *Cochins*, over eenige Grondregels, welke in Wysgeerige bespiegelingen in agt genomen moeten worden: strekkende inzonderheid om te toonen, hoe noodzaaklyk het zy, de onder elkander

der

der vermengde en verwarde denkbeelden, in 't geen wy waarneemen en ons verbeelden, naauwkeurig en juist te ontleden; tragtende daar door op te klimmen tot den oorſprong, tot eenvouwige denkbeelden, om verwarring te vermyden: dewyl men, door dit verzuimen, niet alleen geene zekere en ontwyfelbaare beginzels verkrygt, maar ook ligtlyk vervalt tot het voorſtaan van tegenſtrydigheden. —— Om uit deeze ryke verſcheidenheid van ſtoffen een onderwerp te verkiezen, dat voor 't meerendeel onzer Leezers belangryk te agten is, hebben wy ons bepaald, tot de overweeging van den Heer *Merian*, wegens den zelfsmoord van den beroemden Voorſtander der Romeinſche Vryheid *Cato*; welk bedryf veelen in een gunſtig heldhaftig licht beſchouwen, dat egter deeze zelfmoord indedaad niet verdient.

Volgens de denkwyze van den Heer *Merian* is de zelfmoord altoos op onzinnigheid en wanhoop gegrond, waartoe ook de dweepery en ſchrik den mensch kan vervoeren. Men kan hier uit gemaklyk afleiden, waarop zyn antwoord, op de vraag, „ of de zelfmoord ook on„ der de heldhaftige daaden gerekend kan worden?" moet uitkomen: te weeten, dat hy zulks ontkenne. Deeze zyne ontkenning ſtaaft hy ten bondigſte, met eene beantwoording van eenige tegenbedenkingen, en aanmerkingen op voorbeelden, die ter begunſtiginge daar van bygebragt worden. Hoe edel een voorkomen de zelfsmoord ook in zommige gevallen moge hebben, hy heeft, als een uitwerkzel van de wanhoop, niets heldhaftigs. „ 'Er is toch," zegt hy, „ in het wanhopen geen „ verdienst: hiertoe behoeft men alleen tot een uiterſte „ gebragt te worden, door eene of andere reden, en de„ ze redenen, zo zij het zelve gewrogt zullen bewer„ ken, moeten, niet tegenſtaande haare verſcheidenheid, „ een gelijken indruk op den geest veroorzaken. Het „ verkrijgen en het verliezen van een minnaar is, voor „ eene gevoelige vrouw, geen minder gewigtig onder„ werp, dan voor een krijgsheld het verlies van een veld„ ſlag, of voor *Alexander* de overwinning van het we„ reldrond."

„ Mij dunkt, (vervolgt daarop onze Schryver,) dat „ zig hier het waar oogpunt ontdekt, uit het welk men „ den zelfmoord van *Cato* moet beſchouwen; en vermits „ de geſchiedenis geen trek oplevert, die vermaarder is, „ en die wijsgeeren zelfs meer heeft verblind; zal ik de-

„ ze

„ ze verhandeling eindigen, met enige aanmerkingen over „ den dood van dezen beroemden volksvriend."

„ Eene nauwgezette deugd, een onbuigbare geest, strenge liefde voor het vaderland, brandende drift voor de vrijheid, een onverzoenbare haat tegen al het geen naar overheersching zweemde, uit alle deze hoedanigheden, door Stoïsche zedekunde tot buiten het natuurlijke gebragt, bestond het caracter van *Cato*. Dit caracter, geschikt voor een opkomend of bloeiend gemeenebest, was in de eeuw, in welke hij leefde, geheel buiten zijne plaats. Het streed met de veranderde zeden, en met de gedaante van den staat, die aan scheuringen en burgeroorlogen was blootgesteld. De Romeinsche vrijheid naderde aan haaren ondergang; en dat de staat, zonder zware burgeroorlogen, onder het bestier van een vorst zou vervallen, dit was het grootst geluk, dat men mogt hopen.

„ Stel u in deze gemene verwarring een man voor als *Cato*, die de wetten en oude regeringsvorm beschermt, en alleen worstelt tegen den heerschenden geest van zijnen tijd; en den loop der gebeurtenissen. Deze man werdt in een Stad van *Afrika* tot de droevigste uitterstens gebragt, en ziet *Cæsar* als overwinnaar tot hem naderen; dien *Cæsar*, welken hij overal als een vijand van zijn vaderland had aangekondigd; wiens naam bij hem in den grootsten haat was, en wiens langmoedigheid voor hem de grootste straf zou zijn geweest (*). De zamenloop van omstandigheden, verenigd om een man van zulk een aart te onderdrukken, moest zijne standvastigheid, zo hij niet ophield mensch te zijn, geheel verbrijzelen. Zelfs moest zijn wanhoop groter zijn, naar mate hij groter pogingen had gedaan, om tegenstand te bieden.

„ Hier vrees ik niet door de geschiedenis te worden tegengesproken. Zeker is het, dat zijn moed was uitgeput; want met een ander caracter of minder driften zou hij zo vroegtijdig zig zelfs niet hebben omgebragt. Hem bleven nog middelen over om zig te redden. Na den slag van *Thapsus* kon hij vlugten, gelijk hij na den *Pharsalischen* slag had gedaan; alhoewel hij nog bij den een, nog bij den anderen tegenwoordig was. Met zijne vrienden kon hij eene schuilplaats zoeken bij den jongen *Pompejus*, en

(*) *Dio Cassius*. L. XLIII. p. 264.

en in andere lugtſtreken op nieuw zijn geluk beproeven. Kan men, dit alles te ſamen genomen, niet zeggen, dat, zo *Cato* voor zijn vaderland geleefd heeft, hij zeker voor het zelve niet is geſtorven?

„ Gelijk *Cleombrates* las hij, voor zijn zelfmoord, de ſamenſpraak van *Plato*, waarin *Socrates*, die den dood ziet naderen, de onſterflijkheid leert, en zijne ziel koestert met de hoop van een nieuw en beter leven (†). Zo de wanorder van zijn geest hem had toegelaten zig bij dien *Atheenſchen* wijsgeer te vergelijken, zou dit hem het moordgeweer uit de handen hebben doen vallen. In den ſtillen moed van *Socrates* had hij zijn vonnis gevonden, en mogelijk had hij geleerd, tot in zijn laatſte oogenblik, een voortreffelijk mensch te wezen.

„ Ik beken egter dat zijn dood ſchitterend is (§), en dat hij

(†) Op de vraag, of de onzinnigheid en wanhoop ook de redenen waren van den zelfsmoord van deezen *Cleombrates*, vraagt de Heer *Merian* van zyne zyde, wat men moet denken van de *Mahumedanen* en *Abiſiniers*, die, ongeduldig om de hemelſche vermaken in 't paradys van hun Propheet te genieten, zig op wreede wyzen hebben omgebragt? „ In beide gevallen, (vervolgt hy,) heeft eene wanhopige liefde plaats, ontſproten uit eene grote zugt naar de goederen van een ander leven. En *Cleombrates* heeft zeker het verheven voorbeeld, het geen de *Phedon* hem opleverde, zeer misbruikt. *Socrates* had zigzelven niet omgebragt, en heeft niet gezegd, dat men zulks moest doen: integendeel beſchouwde hij den zelfsmoord als eene misdaad en eene ſchennis der Goddelijke wetten. Dog van wat natuur de oorzaak is, die het leven ondragelijk doet worden, rampen die het menschdom kwellen, of genoegens die men wenscht te bezitten, zij verenigen zig in een middelpunt, in wanhoop. Voegt hier bij, dat de dweepzugt de gevaarlijkſte is van alle driften, en dat 'er geen ſchrikkelijker wanhoop is, dan die zij heeft ingeboezemd."

(§) Met dit alles moet egter dat ſchitterende, zo min als de groote naam, ons niet verblinden. „ De held van *Utica*," zegt onze Autheur wat vroeger, „ eindigt zijn leven om zijne vrijheid, en die van *Rome* niet te overleven: een ſlaaf van *Lacedemon* verbrijzelt zijn hoofd tegen een muur, en roept uit, *ik zal niet dienstbaar wezen.* Hier is dezelve daad, dezelve drangreden, dezelve oorzaak. —— *Seneca* mogt deswegens wel uitdrukkelijk zeggen, dat, om zigzelven den dood over te geven, men *Cato* niet behoeft te evenaren, dat zijn ſlaaf en ſlavin het hadden gedaan, en dat de veragtlijkſte ſtervelingen deze ſchuilplaats gevonden hebben. *Seneca*, Ep. 23 en 70."

hij een edel voorkomen heeft, het geen geëerbiedigd moest worden, door een volk, nog trots op zijne vorige vrijheid, en die onafhangelijkheid, welke het reeds had verloren. Zelfs is in zijn dood een digtkundige schoonheid, die de dood van *Socrates* niet heeft, en gedeeltelijk voortspruit uit het leven en de zeden van dien buitengewonen man, en gedeeltelijk uit de omstandigheden, waarin hij zijn leven geëindigd heeft.

„ Het caracter van *Socrates* is, geloov ik, voor het toneel niet geschikt, vermits hetzelve te ver boven die gewone zedelijkheid is verheven, welke door de toneeldigtkunst wordt vereischt. Bij hem is de deugd allerzuiverst, zonder vermenging van enige zwakheid. In het gemoed van dezen bijna Goddelijken mensch heerscht de grootste kalmte; geen tegen elkander stuitende driften hebben plaats, nog die grote bewegingen, welke schrik verwekken en het medelijden gaande maken. Verre van hem te beklagen, benijdt men hem bijna zijn noodlot, en men wenscht een dood te sterven aan zijn dood gelijk. Zijn einde is niet verknogt met grote gebeurtenissen, en veroorzaakt geen beroering in het *Atheensch* gemenebest. Een deugdzaam en ambteloos burger wordt het slagtoffer van eene onregtvaardige vervolging; hij onderwerpt zig, en sterft zonder klagen, van zijne vrienden omringd. —— Integendeel zijn alle de omstandigheden van *Cato's* dood berekend voor het verhevenst en aandoenlijkst schouwtoneel. Nooit kunnen nog edeler, nog grooter driften op een luisterrijker toneel worden voortgebragt. *Rome*, de vrijheid, *Cato*, *Cæsar*. Welke menschen! welke belangen! Het tijdstip dezer gebeurtenis is het merkwaardigst, het beroemdst, dat de geschiedenis ons oplevert, en zo wel voor de versierzelen der digtkonst, als het ware verhevene het meest berekend. Het is de dag, die het lot van 't uitgestrekt Romeinsch gebied beslist. *Rome* verwagt zijne vrijheid te zien herleven, en het heelal houdt de oogen op *Utika* gevestigd. Met *Cato's* dood sterft het vrije gemenebest, en met hem geeft de laatste *Romein* zijn laatsten snik.

„ Dit is meer dan genoeg om de wanhoop van *Cato* te veredelen. *Addison*, die dit onderwerp heeft verhandeld, schijnt egter te vrezen, dat deze zelfsmoord, zo die met alle zijne omstandigheden wierd voorgesteld, zelfs op een Engelsch toneel, buiten de natuur zou schijnen te wijken. Hij slaat alle de wreedheden over, welke *Cato* tegen zig

zelven heeft geoefend, en doet, bij zijn ſterven, hem enig berouw gevoelen van zijn dood te hebben verhaast.

„ Mijne grondbeginſelen, die zo zeer met dezen beroemden zelfmoord ſchenen te ſtrijden, worden door denzelven bevestigd; het is dus onnoodig dit onderzoek verder uit te breiden, en zo in *Cato* deze daad moet worden gelaakt, wie zal tragten een ander vrij te ſpreken!"

Het Kerkelyk en Wereltlyk Deventer, behelzende eene uitvoerige Beſchryving van Stats Oirſprong, verſcheide Benoemingen, Gelegenheid, Oud en Nieu Beſlag, Oude en Nieuwe Vesten, Poorten, Lantweezen, Markten, Straeten, Stegen, Kapittel, Kloosteren, Kerken, Gasthuizen, Weeshuizen, Armenhuizen en andere voornaeme Gebouwen, mitsgaders van haere Burgeren en Inwooneren, Oude en Nieuwe Regeringsform, Oude Welhergebragte Gewoonten, Rechten en Voorrechten, als ook een omſtandigh Verhael der Beurtenisſen van oude tyden af haer betreffende, en Wisſelvalligheden, van tyt tot tyt haer overgekoomen: uit echte Bezegelde Brieven, Kloosterſchriften, en Oude Aentekeningen, meest alle nooit voorheen gedrukt, en verſcheide voornaeme Schryveren te zaemen geſtelt en beſchreven door GERHARD DUMBAR, *Secretaris der Stat Deventer. Tweede Deel. Door een' Kleinzoon des Schryvers, na deszelfs dood uitgegeven. Te Deventer, by* L. Leemhorst, 1788. *In folio, groot 224 bladz. behalven het Voorbericht en de Bladwyzers.*

Zie daar, Leezer, het Tweede Deel van een Werk, welks Eerſte Deel door den Geleerden Schryver reeds voor 56 jaaren was in het licht gegeven. Hy leefde nog wel twaalf jaaren na die uitgaaf; maar eene zwakkelyke lichaamsgeſteltenis ſchynt hem verhinderd te hebben zyn werk ten einde toe voort te zetten. Evenwel had hy daaraan gearbeid, en niet alleen aangehouden met het verzamelen der noodige ſtoffe, maar ook dezelve gedeeltelyk in orde gebragt: en het geene men oordeelde in zodanigen ſtaat te weezen, dat men het aan het Gemeen konde mededeelen, maakt den Inhoud van dit Tweede Deel, het geen thans door des Schryvers Kleinzoon en Naamgenoot den Nederlanderen wordt aangeboden. In een Bericht van den *Uitgeever aan den Leezer*, aan het hoofd van dit Deel geplaatst, vinden wy eenig verſlag van des Schryvers

Af-

Afkomst, Leeven, en Schriften, en van het geene de Uitgeever gedaan heeft om het Werk in dien staat te brengen, in welken het nu verschynt. Men is hem dank schuldig voor de moeite, welke hy wel heeft willen aanwenden, om deeze overblyffels van de arbeidzaamheid zyns Grootvaders der vergetelheid te ontrukken; schoon het Werk nog verre zy van volledig te weezen, als loopende slechts tot aan het jaar 1465. Ook zal de Leezer niet verwachten dit tegenwoordige Stuk in die orde te vinden, in welke het waarschynelyk zoude geweest zyn, indien het den ouden Heere DUMBAR zelven had mogen gebeuren hetzelve tot volkomenheid te brengen. Dit kan noch den Schryver, noch den Uitgeever tot beschuldiging strekken: den Schryver niet, daar hy door kwyninge en dood belet werd de laatste hand aan zyn werk te leggen: den Uitgeever niet, dewyl hy zekerlyk niet bevoegd was, om in het Werk van zynen Grootvader veranderingen naar willekeur te maaken. Zyne bescheidenheid verdient derhalven allen lof, zo wel als de arbeid door hem te kost gelegd aan het geene volstrektelyk noodig was om het Stuk te kunnen uitgeeven; aan het in orde schikken der Byvoegselen en Aantekeningen, welk hy vond onder des Schryvers papieren, en, by wyze van Aanhangsel, achter dit Deel geplaatst heeft; aan het vervaardigen van het vervolg eener Naamlyst van Schepenen en Raaden, van het Jaar 1730 tot 1786, en eener diergelyke van de Leden der Gezworen Gemeente voor dezelfde Jaaren; en aan het opmaaken van eenen uitvoerigen Bladwyzer van dit Tweede Deel.

Deeze bedenkingen wederhouden ons van het maaken van eenige berispende aanmerkingen, over sommige herhaalingen van dezelfde zaaken, zo als, by voorbeeld, eene Verklaaring des Zusteren van *Buyskens Klooster*, welke op bladz. 23 geboekt zynde, nog eens geheel in een ander stuk ingevoegd, voorkomt op bl. 24, 25. Op gelyke wyze word een Brief van REYNOLT, Hertog van Gulick en Gelder, op bl. 63 tweemaal gevonden. Op bladz. 164 wordt gesproken van een Verdrag, door die van het Graafschap Zutphen gesloten met de Steden en Amtluiden van Zallant en Twente, waarvan de bezegelde Brieven, welke van wederzyde werden overgegeven, beide in volle lengte zyn aangetekend, schoon van woord tot woord eensluidende, en alleen verschillende in het Hoofd en Slot.

 Van

Van een diergelyk Werk, waarin zeer veel moest komen, het geene, gelyk de Uitgeever te recht aanmerkt in zyn Voorbericht, alleen voor den Burger van Deventer, of ten hoogsten voor de bewoners van dezelfde Provintie, van belang kon zyn, zal het niet noodig zyn den Leezer een aaneengeschakeld verslag te geeven. In het algemeen moeten wy aanmerken, dat het menigvuldige blyken uitlevert van de aanhoudende zorgen en kloekmoedigheid door die van Deventer, in de eerste helft der vyftiende Eeuwe, aangewend, tot bescherming hunner vryheid, en van derzelver waakzaamheid, om den Bisschoppen van Utrecht alle inbreuk op dezelve te beletten. Dus verwierven zy van Bisschop FREDERIK VAN BLANKENHEIM, in het Jaar 1407, dat hy beloofde, over de Heerlykheid en het Huis Kuinre geenen „ Amtman te zullen stellen dan iemant uit „ Zallant of Vollenho, en dat wel met raet der Steden" Deventer, Kampen en Zwol, welke Amtman daarenboven met eede en bezegelde brieven moest belooven, niet alleen de burgers dier Steden te helpen beschutten en beschermen voor allen overlast; maar ook „ by aflyvigheid of „ verplaatsing des tydelyken Bisschops de Heerlykheit en „ het Huis te Kuinre in geene andere handen te brengen „ ..... ter tyt toe dat de nieuwe Bisschop aan de „ drie Steden nieuwe brieven hadde gegeven." (*) —— Zo verkreeg de Stad in het Jaar 1414 van Paus JOANNES den XXII eene Bulle, waarby derzelver burgers bevryd verklaard werden van de verplichtinge, om in enkel waereldlyke zaaken buiten hunne Stad, en in het byzonder voor den Officiaal van den Utrechtschen, of van eenigen anderen Bisschop te recht te staan. Dit werd in het Jaar 1490 bevestigd door INNOCENTIUS den VIII (†). —— Ook was de Regeering zelfs in die tyden niet bygeloovig genoeg om zich te verbeelden, dat de gewaande heiligheid van Kerken, Kloosters en Kerkhoven den waereldlyken Rechter konde beletten bekende misdaadigers met geweld van diergelyke verblyfplaatzen te ligten, en de verdiende straf te doen ondergaan (§). In de onlusten, welke na den dood van Bisschop FREDERIK VAN BLANKENHEIM in het Sticht van Utrecht ontstonden, hield Deventer de zyde van Heer RUDOLF VAN DIEPHOLT tegen SWEDER VAN KULENBURGH, deszelven mededinger, met zo groote standvastigheid, dat, wanneer de laatstgemelde Heer

(*) Bl. 32 enz. (†) Bl. 56—61. (§) Bl. 54, 61.

Heer RUDOLF met deszelven aanhangeren in den ban had gedaan, die van Deventer de Geestelyken in hunne Stad noodzaakten den Godsdienst te verrichten als naar gewoonte, of anders te vertrekken (*). Het was derhalven niet te verwonderen, dat zy, in het Jaar 1433, van RUDOLF, de bevestiging verwierven van alle hunne voorrechten, en kort daarna eene Verklaaring en belofte, dat de Burgers en Ingezetenen hunner Stad in het Sticht van Utrecht door niemand met het Bisschops Gerichte zouden kunnen gearresteerd worden (†). Ja zo hoog rees het aanzien der drie Overysselsche Hoofdsteden, Deventer, Campen en Zwol, dat zy zelfs uitspraak deeden in een geschil, het geen Bisschop RUDOLF in het Jaar 1443 had met die van Steenwyk (§), gelyk ook in eenen anderen twist van denzelfden Bisschop met die van Drenthe, in het Jaar 1447 (‡). Verscheidene voorbeelden van verleening van nieuwe Voorrechten of bekrachtiging der oude, ontmoeten wy onder dezelfde Regeeringe (**). Ja de drie Hoofdsteden verbonden zich in het Jaar 1452, dat ingevalle hun *genadige Heer van Utrecht, off syne nakomelingen Byssco-pen Tutrecht off oer Amptluyde off Richters enich van* hun *drien Steden off* hunner *borgers, inwoeners ofte meyers in den Lantrechte vercorte off een ghien lantrecht en liet wederyaeren: zy dat in gueden trouwen mit malckanderen gelyck* zouden *helpen uytdragen en weder slaen myt lyve en guede sonder argelist* (††).

In het Jaar 1455, op den 24sten Maart, stierf Bisschop RUDOLF (§§). Zyn dood bragt nieuwe verwarringen voort. Door sommigen werd tot Bisschop verkoren Heer GYSBERT VAN BREDERODE; door anderen, schoon in minder getal, Hertog STEVEN van Beyeren: en terwyl deeze twee hunne rechten by den Roomschen Stoel zochten te staaven, wist FILIPS, Hertog van Bourgondie, van Paus NICOLAUS DEN V het Bisdom te verwerven voor zynen Bastaardzoon DAVID. Hy vestigde denzelven met geweld van wapenen op den Utrechtschen zetel, noodzaakte Heer GYSBERT tot het doen van afstand, rukte in Overyssel, belegerde Deventer, en noodzaakte, door een beleg van zeven weeken, die Stad tot onderwerping. Zy verwierf gunstiger voorwaarden, dan zy veelligt zoude hebben kunnen

(*) Bl. 83 enz. (†) Bl. 125. (§) Bl. 138.
(‡) Bl. 143. (**) Bl. 145, 146.*
(††) Bl. 150. (§§) Bl. 152.

nen bedingen, indien niet dringende redenen den Hertog elders geroepen, en hem begeerig hadden gemaakt om deeze zaak tot een spoedig einde te brengen (*).

Wy besluiten dit Verslag, met te melden dat dit Tweede Deel bevat het Vde en VIde Boek, bestaande het eerstgemelde uit 18, het andere uit slechts 3 Hoofdstukken. Hierop volgen 14 *Byvoegzels* tot het IIde Deel; en dan nog een *Aanhangzel*, bestaande 1°. uit een Verdrag tusschen eenige Hollandsche en Overysselsche Steden aangegaan, en door FILIPS van Bourgondie bekrachtigd in 1438; en 2°. uit eenen Brief van Bisschop FREDERIK VAN BADEN, van het Jaar 1509, een stuk van weinig aanbelang.

Ondertusschen is het te bejammeren, dat de oude Heer DUMBAR zyn Werk niet geheel heeft kunnen voltooien; en het ware te wenschen, dat deszelven Kleinzoon, welke toont zo veel yver, kundigheid, en liefde voor de gedachtenisse van zynen Grootvader te bezitten, deszelven arbeid wilde vervolgen. Waarschynelyk zal hy wel eenigen voorraad van verzamelde stoffe daartoe onder de papieren van den ouden Heere hebben gevonden. Wy hoopen, dat dezelve groot genoeg moge weezen, om hem tot het voltooien van dit Werk aan te moedigen, niet twyffelende, dat den Nederlanderen daarmede een aangenaamen dienst zoude geschieden.

(*) Bl. 153 enz.

Verhandelingen over de Geschiedenis, Regeeringswyze, Zeden, Gewoontens, Weetenschappen en fraaije Konsten van eenige Natien van Europa, door den GRAAVE D'ALBON, *Lid van verscheidene Academien en geleerde Genootschappen. Naar den derden Druk. Uit het Fransch vertaald. Derde Deel. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon *enz.* 1788. *In gr. octavo*, 470 *bladz.*

Op eene dergelyke wyze als de Autheur, in de twee voorige Deelen (*), het merkwaardigste nopens *Engeland*, de *Nederlanden*, *Zwitzerland*, *Rome* en *Napels* ontvouwd heeft, draagt hy, in dit derde Deel, zyne aanmerkingen voor, over de gewigtigste byzonderheden, wegens *Venetien*, *Toscanen*, *Genua*, *Piemont* en *Savoyen*. Zyne berigten over de Geschiedenis enz. deezer Staaten behelzen

veel-

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* I. D. I. St. bl. 386.

welke eene algemeene opheldering van het voornaamſte, dat omtrent derzelver toeſtand, in alle die opzigten, inzonderheid overweeging vordert; en hy doorvlegt dezelven hier en daar met oordeelkundige aanmerkingen, over deeze en geene zo nuttige als nadeelige Landsbeſchikkingen. Van dien aart is, ten voorbeelde, het volgende, dat hy ons, raakende het gunſtige en ongunſtige lot der Landlieden in *Savoyen*, meldt. Het geen hy ons wegens *Savoyen* in 't algemeen berigt, ſtrekt niet om 'er ons voor in te neemen; maar

„ Een ſchooner en helderer dag, (dus vaart hy voort,) begint thans over deeze provincie aan te breeken; en ſchoon die evenwel geen zeer aangenaam vooruitzigt moge opleveren, zal echter de menschlykheid ten minſten daarop zyne oogen kunnen vestigen, zonder, gelyk te vooren, ontelbaare voorwerpen te ontmoeten, die by uitneemendheid medelydenswaardig zyn. —— Maar al te lang aaneen gedrukt geweest zynde door eene wreede en ſchandelyke dienstbaarheid, en al dien tyd geplaagd door de bitterſte armoede, welke altoos een gevolg daarvan is, genieten thans de Landbewooneren, onder de ſchaduwe en beveiligende beſcherming der edele vryheid, een gunſtiger en aangenaamer lot. Ook zyn hunne akkers, van dat tydſtip af aan, beter gebouwd geworden, en zy arbeiden nu met meer yver en aanhoudendheid, zedert zy 'er wezendlyk belang by hebben om die beter aan te bouwen; zedert dat zy goede daghuuren verdienen kunnen, de belooning hunne navyer opſcherpt; en dat de vrugten van hunnen arbeid hen, door geene machtige en onmeedogende handen, langer ſtraffeloos ontnomen worden. De Boer word in voorſpoed altoos ſterk en moedig: hiervan ziet men in Savoyen de duidelykſte bewyzen; want ſchoon daar het aardryk over 't algemeen gansch niet vrugtbaar zy, geeven de akkers nogthans een redelyken oogst, om dat de grond door ſterke handen, in plaats van zwakke, gelyk zy eertyds waren, omgeploegd, als het ware met geweld gedwongen word om vrugten voort te brengen. Men ziet nu niet meer gebeuren, gelyk in vroeger dagen zo algemeen geſchiedde, geheele benden van elendige Bedelaars, die van het platte land de Steden komen uithongeren, of zig over de nabuurige Staaten verſpreiden; want zelfs in die landſtreeken van Savoyen, welke van de Natuur allermeest mishandeld zyn, in de gehugten, die op barre rotsen gebouwd, en in de kleine ſteden, die tusſchen de ber-

bergen ingeslooten zyn, word men met verbaazing geene ingezetenen gewaar, die gebrek lyden; en veeltyds zou men te vergeefs zulke arme voorwerpen willen opzoeken, die gemeenlyk hun voedzel uit de handen der weldaadigheid ontfangen.

,, De Inwooners hebben, (gelyk de *Graaf d'Albon* opmerkt,) deeze gelukkige omwenteling geheel en al te danken aan eenige schrandere wetten, ten deele onder de tegenwoordige regeering, ten deele onder die van den overleedenen Koning gemaakt. Bovenal, (zegt hy,) heeft hier zeer veel aan toegebragt het beroemde edict van 't jaar 1762; waardoor alle lyfeigenen vrygemaakt, en de lang verdrukte Savoysche Landlieden aan haar zelve, aan de Maatschappy, en aan den Staat te rug gegeeven worden."

——— Op de ontvouwing van de heilryke gevolgen hier van brengt hy ons egter voorts nog onder 't oog, hoe dit werk, schoon vry gelukkig aangevangen, evenwel nog zeer verre af is van die volmaaktheid bereikt te hebben, tot welke het gemaklyk te breugen was; indien, naamlyk, de Regeering kon goedvinden eene soort van belasting af te schaffen, welke eertyds, door de onmenschelykheid van 't aloude leenrecht, is ingevoerd, die alleen valt op het armste gedeelte des Volks, en wel inzonderheid op de Boeren en andere Landbewooners.

,, Ik meen (vervolgt onze Autheur,) de heerendiensten, tot het maaken, verbeteren en onderhouden van de groote wegen. Zodanige last, die ook in vlakke landen, alwaar de Boeren gemeenlyk meer vermogen hebben, en de wegen gemaklyker te maaken zyn, vry zwaar valt, word een ondraaglyke last in een gewest gelyk Savoyen, daar de Landbewooners voor het meerder gedeelte arme lieden zyn, en aan het maaken en verbeteren der groote wegen oneindig meer moeite dan elders verbonden is. Hier moet men tot dat einde een harde rots klieven; daar verschriklyke afgronden opvullen; een weinig verder is men genoodzaakt een allerzwaarsten arbeid te onderneemen, die aan den voet eens bergs begint, en tot eene byna onafmeetelyke hoogte moet voortgezet worden; aan eenen anderen kant ziet men een aantal ongelukkigen op de kruinen der bergen, dwars over aakelige afgronden, holle wegen, en van 't gebergte afstortende waterstroomen heen, hunne kragten en vermogens uitputten, ten einde de wegen, zó veel mogelyk, in een redelyk goeden staat te houden. ——— De Reiziger, die deeze ruuwe gewesten be-

bezoekt, staat verbaasd op het zien van gebaande wegen, die de konst, of liever de uiterste poogingen van menschelyke kragten, ongeacht de allerzwaarste hinderpaalen, hem geopend hebben, tusschen vreesselyke rotzen, welke aan zyne regte en linke hand om hoog ryzende, zich in de wolken schynen te verliezen. Deszelfs verbaazing verandert in eene diepe treurigheid, wanneer hy hoort, door welke middelen men zodanige ontwerpen ten uitvoer heeft gebragt. Het drukkendste van alle omstandigheden, welke daar by plaats hebben, bestaat daarin, dat men dezen bezwaarlyken arbeid zo dikwyls herhaalen moet, en, het werk nog maar naauwlyks geëindigd zynde, men zich meermaalen in de droevige noodzaaklykheid bevindt, het met nieuwe kosten nogmaals te beginnen. —— Men ziet daar geduurig groote stukken van de rotzen afscheuren; geheele heuvels instorten; verbaazende sneeuwklompen van de bergen afrollen, waaronder de wooningen der Landlieden begraaven worden; waterstroomen, die, met een vreesselyk geweld van de hoogte nederdaalende, zeer aanmerkelyke steenklompen mede sleepen: alle deze toevallen, ongelukkig in Savoyen maar al te gemeen, veroorzaaken aan de bewooneren van dat land, behalven veele andere groote nadeelen, ook ongelooflyk veele moeite en arbeid, doordien zy de wegen bederven en vernielen, welke deze ongelukkige gedwongen zyn op hunne eigen kosten weder te herstellen."

Onze Schryver ontvouwt het drukkende dier inrigtinge breeder, by manier van een zamenspraak, tusschen een Reiziger en zodanig een Arbeider; op het slot van welke de Reiziger zig indeezervoege laat hooren:

„ De wetten geeven geen gezag aan misbruiken, maar zyn geschikt om dezelve te verhoeden, om dezelve te verbeteren: de Vorst, die de wetten ten uwen behoeve uitvaardigt, is schrander en menschlievend; spreekt derhalven, en laat uwe stem in zyne ooren klinken: zo de wetten u verpletteren, maakt dan derzelver schadelykheid kenbaar, en ik ben verzekerd, dat 'er zagter en wyzer voorschriften zullen uitgevaardigd worden, ten einde de drukkende te hervormen, en andere, die voor u zagter, voor den geheelen Staat nuttiger zyn, in derzelver plaats te stellen."

Art

leet over FREDERIK DEN GROOTEN, *en mijne gesprekken met hem, kort voor zijn dood, door den Ridder van* ZIMMERMAN, *Koningl. Groot-Britt. Lyfarts en Hof-raad. Te Amsterdam, bij* M. de Bruijn *en* A. Saakes, 1788. *Behalven een bygevoegden Naamlijst*, 197 *bladz. in gr. octavo.*

Karakter van FREDERIK DEN II, *Koning van Pruissen, beschreeven door* D. A. FR. BUSCHING, *Koningl. Pruiss. Opper-Consistoriaal-Raad, enz. Te Amsterdam, bij* M. de Bruijn, 1789. *Behalven het Voorberigt en den Bladwyzer*, 328 *bladz. in gr. octavo.*

Beide deeze Stukjes zyn zeer wel geschikt, om ons 's Vorsten character, niet alleen van de zeer gunstige, maar ook tevens van de min gunstige zyde, onder 't oog te brengen. De berigten van den Heer *Busching* komen vry naauwkeurig en onpartydig voor; en hoewel Dr. *Zimmerman* zyn verslag al te sterk met vleiende en verschoonende voorstellingen doorvlogten hebbe, kunnen zyne aantekeningen en opmerkingen deswegens mede te stade komen, nademaal 's Vorsten character, in 't midden van dat alles, aan de eene en andere zyde, ten duidelykste doorstraalt. Onder het doorbladeren deezer Schriften viel onze aandagt byzonder op 's Konings pogingen, om de Wetten en de Regtshandelingen in zyn Ryk te verbeteren, dat hy, eerst door *Cocceji* en vervolgens door *van Carmer*, getragt heeft uit te werken. Het hoofdzaaklyke, van 't geen de Heer *Busching* deswegens meldt, komt hier op uit:

Hy bediende zich daartoe, in de eerste plaatze, van den Groot-Kanselier *Cocceji*, wiens onderneeming van dien aart onder den voorigen Vorst verydeld was, en die dezelve aan den tegenwoordigen Koning op nieuw zo gunstig voordroeg, dat hy bevel kreeg, om een plan te vormen, 't welk vervolgens ook werkstellig gemaakt werd, op 's Konings last en onder den naam van het *Corpus Juris Fredericianum* het licht zag (*). Eene benaaming, die

(*) De Koning was ook, gelyk de Heer *Busching* wat laager aantekent, zo wel overtuigd, „ dat zyn Groot-Kanselier, Vryheer *van Cocceji*, zich bij het Justitie-wezen zeer verdiend ge-

die dat Landregt, volgens *Busching*, met het zelfde regt verdiende, als *Trebonianus* en zyne medestanders de verzameling van Wetten, op last van Keizer *Justiniaan* gemaakt, naar denzelven benoemden. Ook had, vervolgt hy, dit *Fredericaansche* Wetboek veel vooruit boven dat van *Justiniaan*; doch het liet egter veel duisterheid, onzekerheid en stof om te twisten overig. Zulks, gepaard met andere hier gemelde omstandigheden, had ten gevolge, dat het, na het overlyden van *Cocceji*, ook door deszelfs eigen bevorderaar *Jariges*, dien *Cocceji* tot zyn vertrouweling gemaakt en bevorderd had, die na hem Groot-Kanselier werd, reeds geweldig veranderd begon te worden, en eindelyk in 't jaar 1781. geheel ten grave daalde. ——— Dit gaf voorts aanleiding tot eene hervatte onderneeming ter verbeteringe, waar van ons hier het volgende berigt gegeeven wordt:

„ De tweede proeve ter grooter volmaaking der Rechtzaaken heeft de Koning, in de laatste jaaren zijner regeering, door den Groot-Kanselier *van Carmer* gemaakt, en, indien het mooglijk is, ze op een hooger trap van volmaaktheid op te beuren, dan moet het deezen Staats- en Justitie-Minister gelukken. De Koning ging, bij deszelfs verkiezing, volmagtiging en aanwijzing, met oud-schranderе wijsheid te werk, en de Staatsdienaar toonde, dat hij eene veeljaarige oplettendheid op de gebreken en fouten van het Justitie-wezen besteed, de beste middelen, om die te verhelpen, overdacht, veel heilzaams en gewigtigs ontdekt, en zich ook daarvan overtuigd heeft, dat het Justitie-wezen, als het eens een hoogen trap van volmaaktheid bekomen zal, tot denzelven, niet door eenen enkelen sterflijken man, maar door de vereenigde en onophoudelijke poogingen van meer geleerde, deugdzaame en ervaren mannen, moet opgebeurd worden. Deeze gezindheid was de vaste grond voor eene groote verwachting van zijne ondernemingen. Hij voerde eene wijze van Instructie voor de Procesfen in, welke een diep uitgedacht middel is ter verkorting der Procesfen, en die haar doel gewis bereikt, indien die genen, welke deeze Instructie te

gemaakt had, dat hij deszelfs borstbeeld in marmer liet houwen, het welk in 1766. op het plein van het Collegie-gebouw in de Lindenstraat geplaatst werd, alwaar het nog tusschen eenige boomen staat."

te bezorgen hebben, arbeidzaam, geduldig, en mannen van zulk eene fcherpte van verftand zijn, dat zij den geest van dit voorfchrift inzien, zonder blootlijk bij den vorm te blijven. Nopens het Wetboek zelf, gaf de Koning zijnen Groot-Kanfelier aanwijzing, om zich van den raad en bijftand van der zaak kundige mannen te bedienen, en zijn Kabinet-bevel van den 14 April 1780 bevatte de grondregels, naar welke men zich bij deszelfs uitwerking zou te gedragen hebben. Zijn Groot-Kanfelier gaf zijne ontwerpen over, zoo als zij, bij gedeelten, tot ftand kwamen, aan het openbaar onderzoek van wijsgeerige en practizeerende Rechtgeleerden, en van alle wereld- en menfchen-kenners, en beloonde de voornaamfte beoordeelingen en aanmerkingen, welke overgezonden werden. Bij deeze prijswaardige handelwijze bleef het nog niet, maar 'er kwam nog eene beftendige Wet-Commisfie bij, van welke de Lands-Collegien de verklaaringen der Wetten, en derzelver toepasfing op bijzondere gevallen, zoo dikwijls zij zulks nodig vinden, bekomen kunnen. Welke Mogenheid kan zich daar van beroemen, en verheugen, dat in haar Land, geduurende de regeering van éénen enkelen Koning, en in een tijdverloop van 30 of 40 jaaren, zulke herhaalde, ernftige, wijze en gewigtige fchikkingen, tot het bereiken van menschlijk-volmaakte Wetten en Rechtsbehandeling, gemaakt, en zoo verre gebracht zijn? Men kan ook met gerustheid zeggen, dat over het geheel de Wetgeving en Rechtsbediening in de Koninglijk Pruififche Staaten en Landen, onder FREDERIK den Tweeden, volmaakt geworden is. Want zelfs het denkbeeldig-volmaakte, welk menschlijke verbeeldingen uitdenken, kan niet eens zonder gebrek en feilen zijn, of uitgevoerd worden. Het eenige, dat aan de Justitie van FREDERIK den Tweeden ontbrak, was voedzel en kleeding, en de daarop rustende van zorg ontflagen fterkte, belangloosheid en goedkoop (†), en daar-

(†) De Baron *van Cocceji* had dit ongetwyfeld ook wel bedoeld, doch, naar 't fchynt, niet fterk genoeg doorgezet; althans de Heer *Busching* zegt deswegens:

„ Het was wel goed, dat de Groot-Kanfelier, Baron *van Cocceji*, bij de Lands-Collegien *Sportel-Kasfen* aanftelde, uit welken de Raaden bepaalde bezoldingen ontvingen. Doch op dat deeze konden goedgemaakt worden, zo werden de vervallen zeer verhoogd, en dus de Procesfen duurder; en nog konden deeze Sportel-Kasfen den met arbeid overlaaden Raaden en Ge-

daartoe heeft zijn Opvolger begonnen haar te helpen."

Gerechtsbedienden naauwlijks middelmatige bezoldingen opbrengen. Als *Cocceji* den Koning duidlijk en herhaald had voorgesteld, dat de vervallen lastig, en toch niet toereikend waren, en dat een aanzienlijke Koninglijke bijlage tot de bezolding der Justitiebedienden onvermijdelijk noodzaaklijk was; zoo is het te vermoeden, dat de Koning voor dezelven zou gezorgd hebben; dewijl hem aan goede Justitie in zijne Landen zeer veel gelegen lag. De Staatsdienaars moeten de mond des volks zijn; maar wanneer zij zwijgen, en de waarheid kort en nadruklijk, voorzigtig en standvastig schroomen te zeggen; hoe zullen dan de Vorsten vernemen het geen zij vernemen moeten? hoe zullen zij zien, het geen zij volstrekt zien moeten, en ook, indien zij goede Landsvaders zijn, zien willen."

Wysgeerige en Heekelende Reize door de geheele Wereld en door alle Standen der Menschlyke Bedryven, door Z. A. COMENIUS, *Bisschop der Protestantsche Boheemsche en Moravische Gemeenten. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage, by* J. du Mee en Zoon, 1788. *Behalven het Voorwerk,* 244 *bladz. in gr. octavo.*

Eene zinnebeeldige ontvouwing van de nietigheid aller waereldsche zaken, buiten den Godsdienst, in welken alleen de waare rust en 't volkomen vergenoegen te vinden is. Met deeze omschryving kan men den hoofdzaaklyken inhoud van dit Geschrift genoegzaam uitdrukken. De Reiziger is een Pelgrim, die alle Standen der Waereld doorloopt, het nietige daarvan opmerkt, ja zomtyds zelfs gevoelig gewaar wordt, en eindelyk in den Godsdienst vindt het geen hy zoekt. 's Mans denkwyze over den Godsdienst, als een Bisschop onder de Boheemsche en Moravische Broeders, daar laatende, behelst zyn Geschrift voor 't overige verscheiden leerzaame trekken, die 't Menschlyke gedrag, in veelerleie opzigten, op geene onaartige wyze hekelen. Zyn Eerwaarde heeft het oirspronglyke reeds in 't jaar 1623 opgesteld; van daar gaan verscheiden zyner aanmerkingen over de beoefening van Kunsten en Weetenschappen, waarin men zedert dien tyd geene geringe vorderingen ten goede gemaakt heeft, thans niet door; maar wat het characteristike der Waereld betreft, daaromtrent houdt, het geen hy gade geslagen en ver-

vernuftig voorgesteld heeft, thans nog nagenoeg dezelfde streek; daar de eigenste rollen, als in vroegere dagen, ook heden op het Tooneel der Waereld gespeeld worden. Men leeze zyn Hoofdstuk over de *Post en Nieuwstydingen*, en gaa eens na of men, met *Horatius*, ook ten deezen aanzien, niet wel moge zeggen:

Mutato nomine, de te fabula narratur,

men verhaalt u, slegts onder een anderen naam, uwe eigen geschiedenis. —— De Pelgrim had tot zynen Leidsman iemand, die *Alwys* heette, en hem beloofde in de *Burg van Troost* te geleiden; op den weg nu derwaards hadden zy de volgende ontmoeting:

„Alvoorens wy, (dus luidt zyn verhaal,) nog aan de poort kwamen, zagen wy een meenigte menschen, ter linkerzyde op de Markt; en *Alwys* zeide, deeze moeten wy ook niet voorbygaan. —— Wat hebben zy? vraagde ik. —— Komt aan, zeide hy, gy zult het zien. —— —— Twee, drie en meer spraken met elkander, alle in Hoopen verdeelt. Zy schudden met de Hoofden, wyzende met de vingeren; zy klapten in de handen, krabden agter de ooren; eindelyk weenden eenigen en anderen lachten. Ik geloof van 's harten grond dat zy een Kluchtspel speelen, zeide ik. Gy dwaalt, zeide *Alwys*, zy zyn niet speelachtig te moede; maar behandelen dingen van groot gewicht. Wat, dacht ik, zal het toch zyn, dat zulk een werking op hun gemoed heeft, dat zy dan zuchtende, dan vergenoegd en dan weêr treurig zyn? Eindelyk zag ik Fluitjes, waarmede de een den anderen in het oor floot, 't geen hem, naar maate dat de toon klaaglyk, treurig of aangenaam klonk, tot schreien of lachgen beweegde. Maar ik konde niet begrypen, hoe één zelfde toon den eenen vergenoegt, en den anderen droevig maakte; tot dat de *Uitlegger* my leerde, dat de verschillende gesteldheid van 't gehoor deeze verschillende werking voortbragt. Het was, zeide hy, met de klank, als met een Artzenymiddel, dat, by verschillende Zieken, ook geheel onderscheiden werkingen voortbragt. —— Maar van waar, vroeg ik, krygen zy dan die Fluitjes? —— Zy worden van allerwegen te zamen gebragt, zeide hy. Ziet gy den Koopman niet? —— Ik keerde my om, en zag Volk te voet en te paard naderen. Die op snelle paarden reeden, hadden de meeste Koopers: die langzaam te voet kwamen de verstandigsten; dewyl hunne

ne Fluitjes den rechten toon gaven. Ik bleef hier en daar ſtaan, beluisterende de Klanken, en inderdaad het was verrukkende, zo veelerley ſtemmen van alle kanten te hooren. Maar dat eenige overmaatige Nieuwsgierigen, die onafgebrooken hier aan de Markt ſtonden, alle Fluitjes kochten, en, als zy wat gefiooten hadden, weder naar anderen omzagen, het oor naar alle zyden keerden, van waar het gefluit kwam, en daarom zeer zelden in hunne Huizen waaren, konde ik niet goedkeuren. Daar by was 'er ook veel onverdraaglyks in de klanken. Dikwerf volgde op een aangenaamen Toon een treurige, en op een treurigen een aangenaame, en zoo veranderde de vreugde in treurigheid, en tegengeſteld ook omgekeert. Waardoor die geenen, welke al te zeer daarop verzot waaren, niet zelden buiten noodzaake, ſchrik, vreeze of vreugde hadden. Toen prees ik die geene, welke hunne bezigheden waarnaamen, en zich aan geen gefluit ſtoorden. Doch 't blyft waarheid, dat deeze laatſte menigmaal in verlegenheid en onverwachte ſchande vervielen, welke zy, indien zy het gefluit wat meer geacht hadden, zouden hebben kunnen voorkomen.

„ Dan buitendien was het niet raadzaam nog zeker, zig met die dingen te veel te bemoeijen. Dit heb ik zelfs ondervonden. Toen ik eenmaal een zeer ſterk klinkende fluit aangreep, die weder aan een ander toebragt, en deeze dezelve verder gaf, tot dat zy in kwaade handen viel, en daarin zulk een afkeerigen Toon gaf, dat men die ter aarde wierp, en op my dermaate vergramd wierd, dat ik de vlucht moest neemen en my verbergen."

Lofzangen voor Kinderen, vooral over Gods Heerlykheid in de Werken der Natuur. Met een Voorbericht van J. TISSEL, *Leeraar der Lutherſche Gemeente te Amſteldam. Te Dordrecht by* F. Wanner, 1788. *In octavo 62 bladz.*

Volgens ene niet ongegronde aenmerking van den Eerwaerden *Tisſel*, in zyne Voorreden voor dit Stukje, is het ten uiterſte nadeelig voor de belangen van den Godsdienst, denzelven als af te ſcheiden van Gods Heerlykheid in de Natuur, waerin dezelve zich alomme op het luisterrykſte ten toon ſpreid. Daer 'er nu intusſchen, zo in den openbaren Godsdienst, als in de gewoone onderwysboeken der eugd, zeer ſpaerzaem aenleiding gegeven word, tot zoortgelyke beſchouwingen, zo is 't hem voorgekomen, dat dit Engelſche Werkje, in 't Nederduitsch

overgebragt, zyne aenpryzing verdient, als zynde voor de Jeugd opzetlyk daertoe ingericht. Het behelst leerzame Godverheerlykende overdenkingen, by gelegenheid van deze en gene beschouwingen der Natuure, die den kinderen met stichting ingeboezemd kunnen worden, en waervan een opmerkzaem Leidsman der Jeugd een nuttig gebruik kan maken, om het Kind, naer deszelfs vatbaerheid, hooger op te leiden, en in de verdere levensdagen aen zodanige Godsdienstige overdenkingen te gewennen. Tot een stael hier van verstrekke het volgende:

„ Zie daar den schaapherder der kudde; hij draagt zorge voor zijne schaapen; hij leidt hen bij klaare beeken; hij voerdt hen tot eene frissche weide. Indien de lammeren vermoeid zijn, dan draagt hij hen in zijne armen; zo zij afdwaalen, brengt hij hen te regt. —— Maar wie is de herder van den herder! Wie draagt voor hem zorg? Wie geleidt hem in 't pad, dat hij gaan moet? En zoo hij afdwaalt, wie brengt hem te regt! —— God is de Herder van den herder. Hij is de herder over alles; voor alles draagt Hij zorg; de geheele aarde is zijn stal; wij allen zijn Zijne kudde; ieder kruid, elk groen veld is de weide, die Hij voor ons bereid heeft.

De moeder bemint haar teder kind; zij plaatst het op haare kniën; zij onderhoud het lighaam door voedsel; zij vervult de ziel met kennisse: zo 't ziek is, dan verkwikt zij het door de tederste liefde; zij waakt over het kind, wanneer 't slaapt; geen enkel oogenblik vergeet zij het; zij leert haar kind, hoe het goed moet zijn; zij verblijdt zig daaglijks in deszelfs groei. —— Maar wie is de vader van de moeder? Wie voedt haar met nodige spijze? Wie waakt over haar met tedere liefde, en is haar elk oogenblik gedagtig? Wiens armen omringen haar, om haar voor onheil te beveiligen? en indien zij ziek is, wie zal haar geneezen? —— God is de vader van de moeder; Hij is de Vader van alles; want Hij heeft alles geschapen. Alle de menschen, alle de mannen, alle de vrouwen, die in de wijde waereld leeven, alle zijn Zijne kinderen. Hij heeft hen allen lief! Hij is goed voor allen!

De Koning regeert zijn volk; hij heeft eene gouden kroon op 't hoofd, en den koninglijken scepter in zijne hand; hij zit op zijnen troon, en zendt zijne bevelen uit; zijne onderdaanen vreezen hem; indien zij weldoen, dan beschermt hij hen tegen gevaar; en indien zij kwaad doen, dan straft hij hen. — Maar wie is de Opperheer van den Koning? Wie gebiedt hem, wat hij doen moet? Wiens hand is uitgestrekt om hem voor gevaar te beveiligen? En, zoo hij kwaad doet, wie zal hem straffen? —— God is het Opperhoofd van den Koning. Zijne kroon zijn de straalen van 't licht; en Zijn troon is tusschen de starren. Hij is een Koning van Koningen, een Heer van Heeren. Gebiedt Hij ons leeven, wij leeven; en gebiedt Hij den

dood,

dood, wij sterven: Zijne heerschappij gaat over alle de waerelden, en het licht van Zijne heerlijkheid is uitgebreid over alle Zijne werken.

God is onze Herder, daarom zullen wij hem volgen! God is onze Vader, daarom zullen wij hem beminnen! God is onze Koning, daarom zullen wij hem gehoorzaamen!"

Elius, Romance. Te Amsterdam, bij P. J. Uilenbroek, 1788. 67 *bladz. in gr. 8vo.*

HEILE, eene Dochter van DIEDRIK, Graaf van *Teisterband*, welke in de VIIde Eeuw leefde, wordt in deze Romance beschreven, als den schim haars Vaders aanroepende: welke op haar gebed verschijnt, haar eenen ring geeft, welke haar zal redden, doch die, door het sidderen haarer hand, haare vingers ontglipt, en van den hoogen Koningstoren in het water valt. Een der geliefde Zwaanen van HEILE ontdekt dezen ring, daar dezelve op het kroos, tusschen 't digte wier en riet, zagtkens heen drijft. Gulzig op dezen buit, bijt hij 't kantig Goud, met zulk een drift, dat het hem in de harde sneb drukt, en zodanig wondt, dat hij zich door pijn genoodzaakt vindt, zich tot den oorsprong van den *Rhijn*, in *Switserland*, te begeeven. Hier wordt hij door den Ridder ELIUS gezien, die den gewonden Vogel van het grievend kleinood verlost; en, door hetzelve aangevuurd zijnde, eene reize naar het oude Slot van DIEDRIK onderneemt. Hier gekomen zijnde, wordt de Koningstoren door Saxen en Turingers aangevallen, doch door HEILE manmoedig verdeedigd: die, geheel in woede, om den dood van haaren Vader te wreeken, op den woesten SIGON aanvalt, doch den haar onbekenden en ter hulp aangerukten ELIUS treft, die haar egter door zijne daaden de zege over SIGON en haare Vijanden doet verkrijgen; doch daar na, ook doodlijk gewond zijnde, binnen de ontzette Wallen wordt gedragen. Overgegeeven aan de droefheid, drukt zij hier wanhoopig des Ridders hand: bij welke gelegenheid zij den, door haar verlooren, ring ontdekt, en daar door van de eene hartstogtswoede in de andere valt, en eindelijk geheel buiten zich zelven raakt. In dezen toestand herrijst de Ridder, verneemt de afkomst en toestand van HEILE; steekt haar den gevonden ring aan den vinger, en wordt, na een verschijnzel en voorspelling van haars Vaders schim gezien en gehoord te hebben, met haar in den echt vereenigd.

Dit is de verkorte inhoud van een vaers, dat, over 't geheel genomen, schoon is, en verscheidene meesterlijke trekken heeft, die den Heere BILDERDIJK (welken men voor Dichter dezer Romance houdt,) waardig zijn. Onder andere is ons de volgen-

de schildering, wegens de woelingen der Zwaan, na het bekomen zijner wonde, bij uitstek fraai voorgekomen:

Flux schudt hij kop, en hals, en sneb,
En trapt, en klept door 't water,
En schreeuwt zijn pijn al wringende uit,
Met ijsselijk geschater.

Hij krimpt; hij duikt; hij tuimelt om,
En rept de breede vlerken;
Maar al zijn woelen is onnut,
Om 't kleinood los te werken.

Daar springt hij woedende op den Wal!
Nu stort hij zich ten gronde;
En strooit den stroom met vlokken dons,
Bezoedeld met zijn wonde.

Hij spart en staart en wieken uit.
En heft zich naar den hoogen:
Ploft neêr, en schept in 't spattend nat,
Een paar van regenboogen.

Rijst weêr, met opgesteken' kop,
En uitgebreide pennen,
En kneedt en klieft de dunne lucht,
En ——— is niet meer te kennen.

„ De natuur uit te drukken, (zegt de Dichter, in een klein *Fragment*, bij wijze van bericht vóór deeze Romance geplaatst,) is Dichtkunst en Schilderkunst; en dit met eenen luchtigen omtrek, en een deel stoute toetsen te doen, vordert even veel waarheid van bevatting, getrouwheid van uitdrukking, en mooglijk meer geest, vuur, en levendigheid, als waar men de voordeelen van eenen uitvoerigen stijl en volkomen coloriet te baat heeft. ——— Maar wat is natuur? wat eenvoudigheid?" Dit wordt nader door den Dichter beandwoord. Maar of sommige zijner omtrekken niet wat al te luchtig; eenige stoute toetsen in deeze Romance, niet wat al te veel boven het eenvoudige gaan; zullen wij in overweeging laaten, na van de eerste een voorbeeld aangewezen te hebben.

Daar, waar de grijze Rhijn gereed,
Om Neêrland af te zakken,
De breedte van zijn' stroom verdeelt
In twee verscheiden takken;

Daar,

Daar, waar hij zijn' alouden roem,
Verbergende onder 't vloeijen,
Om, onder min verbreiden naam,
Bedekt, naar zee te spoeijen;

Als Waal de vette zoomen kust,
Der welige landouwe,
Die nog den ouden wrok gedenkt
Der Duitsche Koningsvrouwe;

Daar, waar zijn vloed de vest bespoelt,
Die met heur jongen kruinen,
Aan 't nageslacht den naam vernieuwt
Van Magums oude puinen;

Daar plag voor meer dan duizend Jaar,
Een hooge Koningstoren,
Met steilgetopte kap en spits,
Door lucht en zwerk te booren.

Is deze zin niet wat veel gerekt, daar men 5 *Coupletten* dóór moet lezen, eer men iets van het voorwerp kan ontdekken, dat beschreven zal worden? —— Is 'er wel een genoegzaam verband tusschen het 2de en 3de *Couplet*? —— En is het laatste iets meer dan een tusschenvoegsel, dat den eersten regel van het 4de *Couplet* onduister doet worden, of het gezegde, wegens het *bespoelen der Vest*, van den *Rhijn* of van de *Waal* moet verstaan worden? ——— Wij zien deze echter niet hooger, dan als kleine duisterheden in den omtrek van dit Gedicht aan; die het Gedicht zelve niets van zijne waarde beneemen.

Vanglenne of de Karaktertoets, Tooneelspel. Gevolgd naar L'Habitant de la Guadeloupe, *van* MERCIER. *Te Amsterdam, bij* P. J. Uilenbroek, 1788. *In 8vo.* 115 *bladz.*

Eene nieuwe vertaaling van een fraai Tooneelspel, welks inhoud wij, bij gelegenheid der beoordeelinge van het XVIde Deel des *Spectatoriaalen Schouwburgs*, opgegeeven hebben. (*) Wij hebben dezelve beknopter, en niet minder in waarde, gevonden, dan de reeds beoordeelde. Intusschen is deze uitgave, één Jaar na de andere, en wel onder eenen anderen tijtel, eene bijzonderheid, die veele Lezers dubbele kosten zou kunnen veroorzaaken. 't Is waar, men heeft, sints eenige jaaren, in den *Spec-*

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vad. Letteroef.* III D. bl. 268.

Spectatoriaalen Schouwburg, niet geschroomd, om niet enkel de naamen der oorspronglijke schrijvers te verzwijgen, wier stukken men vertaald mededeelde; maar men heeft 'er ook dikmaals de tijtels van veränderd: waar door die stukken dan als vaderlandsche Origineelen voorkwamen. Doch deze handelwijze verdient even zo min de goedkeuring, als het mededeelen van stukken, welken reeds het licht zien. Intusschen kan de Vertaaler der VANGLENNE zich geenzins op zulk eene misleiding beroepen, nadien de Heer MERCIER duidelijk als maaker, in het bericht vóór den *Neef van Guadeloupe*, gemeld wordt: en de fransche tijtel zeer wel met den laatstgemelden strookt.

De Zeldzaame Man, Tooneelspel, door F. v. A. *Te Amsterdam, bij* J. Weege, 1788. *In 8vo.* 124 *bladz.*

Dit Tooneelspel, eene berijming zijnde van het Tooneelstuk, *Mijn Heer van Saint Charles, of de Zeldzaame Man*, geplaatst in het Vde Deel van het *Zedelijk Tooneel*, berusten wij, wegens den inhoud, op het verslag daar van gegeeven. (*) De Berijmer (Dichter kan men hem, zonder bloozen, niet noemen,) heeft noodig geächt, het Tooneel 'er van in *Amsterdam* te plaatsen; en dus de Persoonaadjen in Hollanders te hervormen; waar door eenige veränderingen ontstaan zijn. Het gebruik, om aan den Amsterdamschen Schouwburg, niet dan berijmde Stukken aan te neemen, zou eene betere berijming hebben kunnen verdeedigen. Dan deze valt buiten alle verdeediging. Wanneer zal men eens van het vooröordeel te rug komen, dat een in lamme en flegte versen overgebragt Tooneelstuk, boven een goed spel in proza te schatten zij?

De School voor de Vaders, Blijspel, in vijf Bedrijven. Uit het Fransch van den Heere PIEYRE, *Lid van de koninglijke Academie te Nîmes. Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1788. *In octavo* 118 *bladz.*

Dit bevallig en tevens belangrijk Tooneelspel, dat, ten bewyze van koninglyke goedkeuring, den adeldom, en eene jaarwedde, van den franschen Monarch, voor den Maaker verworven heeft; vertoont zekere Mevrouw *Courval*, als eene aan de *Mode* en *Bonton* overgegeevene Dame, die op het punt staat, om het spoor der Deugd, weleer door haar gevolgd, geheel te verlaaten. Haar zoon *Saint-Fons*, verslingerd op een voorwerp, dat meer prijs op zijn geld, dan op haare eerbaarheid stelt, is zodanig door hetzelve in 't net gelokt, dat hij genoodzaakt

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* III D. bl. 427.

zaakt wordt, om zijne Moeder om 300 Louisen te verzoeken; die, onmagtig om hem die te geeven, hem raadt, den vertrouwden Bediende van haar' man, die pas eene aanmerkelijke som van zeker Notaris ontvangen heeft, daar over te spreeken. Deze zich echter verschoonende met de bekentenis van reeds rekenschap wegens die som aan zijnen Heer gedaan te hebben, brengt dit den jongen Heer tot het wanhoopend besluit, om den sleutel der *Secretaire* van den knegt te vorderen, met oogmerk om dezelve te besteelen. Twee zeer aanmerkelyke karakters, die in dit stuk sterk *contrasteeren* en tegen elkander afsteeken, zijn, in de eerste plaats, zeker avanturier *Dorfini*, welke hier als een openbaar Bedrieger voorkomt, die Mevrouw *Courval*, door vlijerijen in de groote Waereld behaagen deedt vinden; haar zoon tot die wanhoopige besluiten overhaalt, en in 't geheim, met de gewaande beminde van *Saint-Fons*, den buit tracht te deelen. De ander is de Heer *Courval*, welke alle de poogingen van *Dorfini* tegengaat; Mevrouw *Courval*, op eene ernstige en gepaste wijze, over haar gedrag schaamrood doet worden; zijn zoon *Saint-Fons* den gevraagden sleutel, als buiten zijn weeten, doet overhandigen, doch in de *Secretaire* vooraf zulk een treffend briefje geleegen heeft, dat het den geheel wanhoopenden *Saint-Fons*, als ook zijne Moeder, geheel tot inkeer doet komen. Terwijl gemelde *Courval*, door een vertrouwd vriend, (wiens zoon zijne dochter bemint, en ook bij de ontknooping van dit stuk verkrijgt.) de oneerbre *Julie*, door geld, weet te beweegen, om stil de stad te verlaaten; met welke *Dorfini* dan ook tevens verdwijnt; en dus dit geheele Huishouden weder in die rust en vreugde stelt, die goede daaden altoos vergezellen.

Er heerscht eene schoone zedeleer in dit stuk, die op de hedendaagsche levenswijze van veel invloed kan zijn. Alleen zou men eene aanmerking kunnen maaken, op het verdichten van zekeren brief aan *Dorfini*, om dezen te noodzaaken om het land te verlaaten. Zulk een list kan niet wel met het deugdzaam karakter van den zender, namenlijk den Heer *Courval*, overeengebragt worden. En deze aanmerking krijgt te meer kragt, om dat de verdichting te weinig nut doet, door het tegengesteld gedrag van den zender zelven, die in zijne verwijtingen aan *Dorfini*, raakende dezen Brief, zich zelven in 't hart moet grieven. Eene tweede vertaaling van het Oorspronglijk stuk vindt men in den laatst uitgegeevenen *Spectatoriaalen Schouwburg* XVII deel, onder den tijtel van *de wijze Huisvader*, medegedeeld.

Adolph

Adolph en Johanna, in Brieven, door J. THIARD. *Naar het Hoogduitsch. Te Leiden by* P. Pluygers, 1788. *In octavo* 136 *bladz.*

Eene kuifche Mingefchiedenis van twee aandoenlyke Gelieven, grootlyks voorgedraagen by manier van Briefwisfeling, welker inhoud doorvlogten is met zedelyke bedenkingen over 't Menschlyk gedrag, en byzonder de beftuuring der Hartstogten; des dezelve, niet alleen zonder kwetzing, maar ook met nut, door de Jeugd geleezen kan worden. Alleenlyk zou de voorzigtigheid misfchien vorderen, de Jeugd te waarfchuwen, tegen het wanhoopige voorbeeld van *Adolph*, die, op het onverwagt en voor hem zeer verrasfend fterfgeval van *Johanna*, zig gewelddaadig van het leven berooft. Onze Romanfchryvers verkiezen al veel deeze foort van uitkomst, die egter altoos eene wraakbaare misdaad is; veelligt zouden ze, naar ons inzien, beter doen met den Minnaar te laaten kwynen, dat op veelerleie wyzen, en met een leerzaamer nut, uitgevoerd zou kunnen worden.

Het Leven van Richard, door JUSTUS SCHERTSEROWITZ. *Te Amfterdam, by* C. de Vries, 1788. *In octavo,* 124 *bladz.*

Dit Stukje heeft het uiterlyke voorkomen van eene navolging der Historie van TRISTRAM SHANDY. Of de Opfteller eene verdere navolging beoogd hebbe, kunnen wy niet bepaalen; maar de inhoud toont, dat de navolging niet verder gaat, aangezien 'er zelfs geen fchaduw van die geestigheid in gevonden wordt, welke de Leezers van *Tristram* op eene leerzaame wyze vermaakt heeft.

Gefchiedenisfen der vereenigde Nederlanden voor de Vaderlandfche Jeugd, Negende en Tiende Deel: Met plaaten en pourtraiten. Te Amfterdam, by J. Allart, 1788. *In duodecimo.*

Het voorgevallene, zins het jaar 1650, of den dood des Stadhouders *Willem den II*, tot op het jaar 1745, of het fterfgeval van Keizer *Karel den VII*, wordt hier der Jeugd op eene beknopte wyze ontvouwd: zo dat de voordragt der merkwaardigfte gebeurtenisfen, ftaande dat tydperk, ter gemaklyke handleidinge kunne dienen, om der Jeugd een geregeld denkbeeld van den herhaalden keer der zaaken in dat verloop van tyd te geeven.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Bijbel der Natuur, ontworpen door den Hoogleeraar J. J. SCHEUCHZER, *in 't Nederduitsch overgezet en vermeerderd, door* L. MEIJER. *S. S. Th. et Prof. Ordin. te Franeker, enz. VIde Deel. Te Amsterdam, bij* M. de Bruijn, 1788. *In gr. octavo, 669 bladz.*

Etlyke byzonderheden, in de boeken der *Koningen* niet opgemerkt, maer in die der *Chronyken* nog aengetekend, geven hier stoffe tot verscheiden aenmerkingen, die tot enige voorvallen onder de Joodsche Vorsten behooren. Wyders komt der Jooden wederkeering uit Babel, met sommige berichten, nopens het een en ander daer toe betrekkelyk, in de boeken van *Ezra* en *Nehemia* gemeld, in overweging. Hier by komt ene verklaring der Koninglyke pracht van *Ahasverus*, volgens *Esth.* I: 6; en voorts ene ontvouwing van de merkwaerdigste trekken, die in *Jobs* Boek voorkomen, welken tot de Natuurlyke Historie behooren, en ons uit de Schepzelen tot den Schepper opleiden. De Hoogleeraer *Meijer* heldert ook dit gedeelte van *Scheuchzers* arbeid, niet alleen door verscheiden aenmerkingen, hier en daer op, maer deelt ons tevens etlyke Stukken, by manier van Toegiften, mede, in welken hy zich over deze en gene duisterheden of latere bedenkingen over enige onderwerpen, hier te stade komende, breeder uitlaet; brengende dus, door zyne belezenheid en oordeelkunde, steeds het zyne toe, ter meerdere nuttigheid van dit leerzame Werk. —— Ter proeve hier van diene in dezen het hoofdzaeklyke van 's Mans Toegift, wegens een Brief of Geschrift van *Elia* aan Koning *Joram*, waervan gewag gemaekt word, 2 Chron. XXI: 12-15. De inhoud van dit Stuk baert hier zo zeer gene zwarigheid; dezelve laet zich, uit het voorgevallene en de vervulde bedreiging, gereed genoeg verklaren; maer het komen van zulk een brief, ongeveer acht jaren na de hemelvaert van *Elia*,

aen *Joram*, is, zegt de Hoogleeraer, hier de knoop, dien men, gelyk hy verder toont, langs verscheiden wegen heeft pogen te ontbinden.

Zommigen zyn van oordeel, dat men hier te denken hebbe, om een brief, welken Elia, nog by zyn leven, aen Joram geschreven zou hebben; nadien zyne hemelvaert, hoewel by 't leven van Josafat, echter toen Joram ook reeds aen de regering was, voorviel. Dit zo zynde, was de zwarigheid geheel opgeruimd. —— Maer hiertegen komt in bedenking, dat 'er in dezen brief aen Joram zonden verweten worden, welken men niet kan denken, dat hy ze by 't leven van zyn Vader gepleegd zou hebben, en door zyn Vader gedoogd zouden zyn. Ook onderstelt men billyk deszelfs dood, wen in den brief aen Joram hem word toegeduwd, dat hy niet in de wegen zyns Vaders Josafat gewandeld had. —— Intusschen meent nogtans *Hezel*, dat het stilzwygen van den Historieschryver, nopens het ongenoegen en bestraffen van den Godvruchtigen Josafat, deze mening niet om ver kan stooten: nademael men meer staeltjes vind, in de historische boeken, van stilzwygen, of het voorbygaen van omstandigheden, welker aentekening men wel verwacht zou hebben. —— De Ridder *Michaëlis* schynt ook wel tot deze gedachten over te hellen; doch zyn gevoelen, over de by hem zo genaemde hemelvaert van Elia, maekt dat men zich op zyne verklaring deswegens niet volkomen kan verlaten (*).

Anderen denken hier om twee Profeten van dien naem, en willen dat de laetste dien naem droeg, om dat hy met den geest en yver van *Elia den Thisbieter* bezield was: en dat dus ook deze *Brief van Elia den Profeet*, dat is, van iemand, in den geest van Elia, aen Joram gezonden was. *Lightfoot* gaet, ter begunstiginge van dit gevoelen, zelfs zo verre, dat hy opmerke, hoe *Elia* in de Historie altyd de *Thisbieter*, nooit een *Profeet*, genoemd word; en zo ook niet Luk. IV: 25. en Jak. V: 17. —— Dan hierover verwondert zich de Hoogleeraer *Meijer* niet ten onregte, vermits *Elia* meermaels benamingen draegt, welken

(*) Volgens *Michaëlis* naemlyk is *Elia* niet opgevaren in den hemel, maer in een stormweder hemelwaerds opgevoerd, en vermoedelyk buiten Palestina, veelligt in Arabie, zyn Vaderland, overgebragt; van waer hy dan dezen brief heeft kunnen zenden.

ken die van Profeet evenaren; zie 2 Kon. I: 9-13. 1 Kon. XVII: 18, 24. XVIII: 36. XVII: 1, 2, 3: ja uitdrukkelyk een *Profeet* genaemd word, 1 Kon. XVIII: 22, 36, en als zodanig een inkomt, 1 Kon. XIX: 16; in welke betrekking 'er ook Luk. IV: 25. van hem gewag gemaekt word: Jak. I: 17. draegt hy wel den naem van Profeet niet; om dat dit character niets deed tot het oogmerk des Apostels; maer de zaek nopens Elia, aldaer opgegeven, bragt duidelyk mede, dat hy by uitstek en in de volle kragt van dien naem een Profeet was; die bad, zoo dat het in drie jaaren niet, en wederom bad, dat het al regende. Eindelyk is 'er ook in dit verhael niet de minste blyk, dat de Schryver eenen anderen Elia, dan den Thisbiter, bedoeld zou hebben, die door zoo veele doorluchtige daden zich als een Profeet geopenbaerd had.

By dit gevoelen, dat weinig ingang vind, komt een derde, 't welk de Jooden en de Roomsche Godgeleerden meerendeels begunstigen, ja ook aen *Grotius* niet geheel onwaerschynlyk voorkwam. Dat naemlyk Elia dien brief in den hemel of het paradys op dien tyd geschreven, en aen Joram door den dienst van Engelen zou gezonden hebben. Een gevoelen, 't welk *D. Kimchi* in dien zin plooit, dat Elia, in den geest der Profetie, aen den enen of anderen Profeet verschenen zou zyn, en hem de woorden van dezen brief in den mond gelegd zou hebben, met bevel om ze te schryven, en den brief aen Joram te zenden, als of die van Elia uit den hemel kwame; ten einde hy zich verdemoedigen en berouw krygen zou over zyn bedreven kwaed. —— Edoch men neemt dus, gelyk de Hoogleeraer wel aenmerkt, zonder grond een zeer vreemd verschynzel aen, daer de H. Schrift geen aenleiding toe geeft, volgens welke het gezantschap der Profeten met hunnen dood ophoud, en dat hier gewrogt zou worden ten gevalle van een afgodischen en zeer godloozen Koning. Een verschynzel, dat afwykt van den regel door Jezus gegeven, daer Joram *Mozes en de Profeten* had, en 't ook toen aen geen Profeten ontbrak; 't welk zodanig iets geheel overtollig maekte. Een verschynzel dat voet zou geven aen 't verboden raedvragen by de dooden, en 't gewraekte gedrag van Saul, ten opzichte van Samuel, ook enigermate schynen te billyken; waer uit men op kan maken, met welke snoode bedriegeryen die handelwyze vergezeld gaet.

Uit dien hoofde denken de meeste Protestantsche Uitleg-

leggers hier liever, dat Elia, in zyn leven voorziende de buitenſpoorige godloosheden van Joram, dezen brief geſchreven, en aen Eliza of enen anderen Profeet ter hand geſteld zou hebben, met last, om hem, wanneer zyne godloosheden uitgebroken waren, dat geſchrift toe te zenden. *Patrick* ſchikt daerom ook deze woorden, duidelykheidshalve, aldus: *Een ſchrift van Elia kwam tot hem* enz. wordende dus, niet het ſchryven, maer de overlevering tot dezen tyd bepaeld. Zo ſchynt ook *Bayle* te denken; ſchryvende in zyne *Dict. Crit.*: „ de ware zin „ van dit verhael is, dat men aen Koning Joram een ge„ ſchrift bragt, dat onder de papieren van Elia gevon„ den was." ——— Maer, behalven dat de boven aengevoerde reden ook tegen dit gevoelen, dat insgelyks ene onbewezen ſtelling is, gelden; zo komt ook hier tegen, zegt de Hoogleeraer, deze zwarigheid: dat de Profeten tot die genen, die in hunnen tyd leefden, gezonden werden, om hun Gods wil bekend te maken; maer met brieven aen afwezenden af te vaerdigen, of na hunne tyden te doen gelden, niet te doen hadden; dat hierom ieder tydvak zyne Profeten had; gelyk thans Eliſa, niet minder vermaerd dan Elia, met ook nog andere Profeten. En 'er is ook niets in de geheele practyk der Profeten, zo ver die ons bekend is, dat ons tot deze onderſtelling zou opleiden.

„ CLERICUS, (dus vervolgt de Hoogleeraer wyders,) die om dergelijke reden de bovenſtaande meningen afkeurde, is niet vreemd van het gevoelen, dat de H. Historieſchrijver oorſprongelijk מאלישע van *Eliſa* zou hebben uitgedrukt, en dat vervolgens, de beide achterſte letters weggeraakt zijnde, door ſlordigheid der Afſchrijveren, die niet genoeg op de tijden gelet hadden, daaruit ontſtaan was מאליהו van *Elia*. Dus zou, naar de gedagten van geleerde Uitleggeren, HAND. VII: 16. *Abraham* in den tekst voor Jakob gekomen zijn; dewijl de oude Joodſche Afſchrijveren van het O. T. wel niet naauwkeuriger zouden geweest zijn, dan de Kopiïsten van het N. T. ——— En deze mening zou, naar het oordeel van SAURIN, volmaakt de zwarigheid oplosſen; dewijl het zeer licht valt te begrijpen, dat Eliſa, die in de tijden van Joram, den Koning van Juda, leefde, hem deezen dreigenden en profeetiſchen brief hebbe doen ter hand geſteld worden. En bij aldien deeze mening, die de zuiverheid der H. Schriften en den Godsdienst niet in 't

min-

minste benadeelt, de waare niet mogte zijn, dan is ze echter de meest waarschijnlijkste van allen, welken wij hebben opgegeven.

„ Dog ook in dit gevoelen kan de Heer VENEMA niet berusten. Deszelfs vertoog, dewijl het kort is, zullen wij in zijn geheel hier mededeelen. Wegens zijne afgoderij, schreef hij, *Hist. Eccl. T. I. p.* 124, ook die gruwelijkste van Achab, door hem ingevoerd, en zijnen broedermoord, wierd Joram bestraft, en met de rampen van zijn rijk, en zijne eigene doodelijke kwaal gedreigd, door een brief van zekeren Profeet, die אליהו *Eliahu* genoemd word, II. CHRON. XXI: 12. dien men gewoonlijk houdt voor *Elia*. Dit echter is geheel niet in te schikken, dewijl Elia, de Thisbieter, gelijk door anderen is opgemerkt, voor langen tijd reeds ten hemel opgenomen was. *Elisa* kan men, gelijk zommige gewild hebben, daar voor niet in de plaats stellen; dewijl de naamen אליהו en אלישע al te veel (ten aanzien der beide laatste letteren) verschillen: en Elisa nergens in het Boek der Chroniken voorkomt, en dus ook hier zoo voor de vuist niet op het tooneel kon gebragt worden. Ik ben overzulks van oordeel, dat men eenen anderen Profeet van gelijken naam moet verstaan: en deeze is niet verre te zoeken. Want wij vinden in de historie van Josafat uitdruklijk gemeld, de Profeet *Jehu*, die Josafat over deszelfs verbindtenis met Achas, k. XIX: 2. bestraft, en deszelfs levensloop beschreven heeft, k. XX: 34. — En zou deeze het niet zijn kunnen, die thans een brief aan Joram gezonden, en daar in hem deszelfs zonden en derzelver straffen onder het oog gebragt had? De naamen verschillen in de daad ook weinig: alleenlijk houde men in het oog, dat *El* (אל) als een voorzetsel (*articulus*) moete aangemerkt worden, het geene niet zelden voor de eigen (of persoons) naamen gebruikt is: gelijk in אליהו *Eliahu*, אליאב *Eliab*, אלחנן *Elchanan*, אלדעה *Eldaä*, אלנתן *Elnathan*, אלגביש *Elgabisch*, en anderen meer.

„ Laat zich dit stuk niet verder dan tot waarschijnlijke gissingen brengen, dan kunnen wij niet verbergen, dat deeze laatstgemelde gissing, die de tekstlezing ongeschonden laat, aan den tijd beantwoordt, en in den eersten opslag innemend is, bij ons de voorkeur verdiene. En wat aangaat de weglaating van dat voorzetsel *El*, in den naam *Jehu*, die eeniglijk het onderscheid tusschen

Eliahu maakt, daaraan zal geen taalkundige, die weet, dat in deezen de Oosterſche taalen eene zekere vrijheid gebruiken, zich ſtooren. En wij vinden daarvan een duidelijk voorbeeld in het woord *Gabisch* גביש, JOH. XXXVIII: 18. en *Elgabisch*, EZECH. XIII: 11-13. Zelf in eigene of perſoons-naamen, b. v. *Jeſchua* ישוע, NEH. XII: 10. en *Eliſchua* אלישוע, 2 SAM. V: 17. *Nathan* en *Elnathan*, JER. XXVI; 22. enz."

JESUS *Menſchenkennis, of Overdenkingen over de gelykeniſſen van onzen Heiland, door* J. L. EWALD, *Generaal-Superintendent en Predikant te Detwold. Uit het Hoogduitsch. Te Utrecht, by* de Wed. S. de Waal en Zoon, 1788. *Behalven het Voorwerk*, 512 *bladz. in gr. octavo.*

By den aenvang van dit Geſchrift verklaert ons de Eerwaerde *Ewald* de natuur en het eigenaertige der gelykeniſſen van Jezus, mitsgaders de redenen, waerom Jezus in gelykeniſſen ſprak; en hier op gaet hy de voornaemſte gelykeniſſen van onzen Hemelſchen Leeraer op eene recht leerzame en ſtichtende wyze na. —— Zyne ontvouwing der voorſtellingen is gemeenlyk beknopt en zaeklyk, doormengd met zedelyke overdenkingen, grootlyks ſlaende op de bedoelde leeringen; en daeraen hecht hy dan nadere overdenkingen, betreklyk tot het menschlyke gedrag, door alle tyden, ook in den tegenwoordigen dag. 'Er ſtraelt in 's Mans manier van voordragt zo veel oordeelkunde en menſchenkennis, met een ernſtigen aendrang ter gehoorzamer betrachtinge der Euangelieleere, door, dat deze zyn arbeid, met het hoogſte regt, als zeer nuttig aengeprezen mag worden. —— Men leest, veelal, de gelykeniſſen te oppervlakkig, en voornaemlyk met opzicht tot de omſtandigheden, in welken Jezus dezelven ſprak; zonder 'er behoorlyk agt op te geven, dat ze algemene waerheden behelzen, die in de natuur der zaken gegrond zyn, door alle tyden plaets hebben, en dus ook op velerleie wyzen, tot onderſcheiden omſtandigheden, in welken wy ons bevinden, op ons byzonder gedrag en verplichting overgebragt kunnen en behooren te worden. Ter afwendinge van dit gebrek, en ter bevorderinge van het rechte gebruik, ſtrekken deze Overdenkingen by uitſtek ter handleidinge, als waerin de Eerwaerde *Ewald* ons zulks op het nadruklykst onder 't oog breugt. Men oordee-

deele hier over eenigermate uit eene zyner bedenkingen, naer aenleiding der gelykenisse van 't verschillende gedrag van twee Zoonen, omtrent het gebod hunnes Vaders, overgebragt op dat der Phariseen, in tegenstelling van dat der hoeren en tollenaers, by de prediking van Joannes den Dooper, aengetekend *Lucas* XXI: 28-32. —— Het beschouwen dezer gelykenisse doet hem, in de eerste plaetse, gadeslaen, hoe baerblyklyk eene waerheid het zy, dat niet de eerste Zoon, die veel beloofde en niets hield, maer de laetste, die niets beloofde en veel hield, des Vaders wil gedaen had. Geen Vader, geen Heer toch zal dien voor gehoorzaem houden, die zyne bevelen belooft te houden, en ze niet houd; en niemand zal hem voor ongehoorzaem houden, die toch op het laetste doet het geen de Heer zeide. Met dit alles schynen echter vele menschen in den Godsdienst anders te denken, en zulks doet zyn Eerwaerden, met opzicht tot dit gedrag, overeenkomstig met dat van den eersten Zoon, de volgende opmerking voordragen:

„ Geene waarheid kan klaarer zyn, dan deeze bovengemelde waarheid is. En evenwel zou — het geene in het geheele leven klaar is, in Godsdienstzaaken niet klaar zyn. Daar geen mensch, geen aardsch heer hier mede te vrede zou zyn, in zyn kind en onderdaan, daar zou God, de hoogste Vader, de hoogste Heer, mede te vrede zyn. De menschen handelden toen, en handelen nog heden, dikwils zo, als of men God met belooven te vrede stellen, en daar mede God gehoorzaamen kan; als of het beter was, wanneer 'er fraai gesproken en niets gedaan, dan wanneer 'er in 't eerst slegt gesproken, en op het laatst toch gehoorzaamd word. —— Verbeelden wy ons de *Farizeën*, die zo veel baden, en zich waschten en offerden —— wat beloofden zy al niet! Elke wassching was een denkbeeld en belofte, dat zy reiniging nodig hadden, en reiniging zoeken wilden: maar aan de reiniging van het hart dachten zy niet. Elke offerande was een beeld en belofte, dat men zonde gedaan had, en leedwezen over zyne zonde voelde; maar het kwam hun geheel niet in den zin, dat zy nu waarlyk leedwezen voelen moesten, en dat de zonde geboet moest worden. Hunne gebeden spraken van nederigheid, en hun hart bleef vol hoogmoed; zy spraken van liefde tot God, en deeden hun best niet, om 'er een vonksken van te hebben. Hunne gebeden spraken van de toekomende wereld;

 en

en daarmede geloofden zy alles gedaan te hebben, wat men voor de toekomende wereld nodig had. —— Onophoudelyk en op alle mooglyke wyze zeiden zy: „ ô „ God, ik zal doen het geen gy zegt," en deeden het niet, en het kwam niet in den zin, dat zy 't doen moesten.

„ Doch wy willen ons niet vryspreken en hen oordeelen. Daar is niet weinig van hunnen Zuurdeesem ook in ons. Ook wy belooven zo veel; het is ons tot eene gewoonte geworden, Heere, Heere te zeggen, gelooven en gehoorzaamheid te belooven —— en wy meenen dikwils dat het hier mede afgedaan is, dat *zeggen* en *beloovén* de plaats van gehoorzaamen vervullen kan. Wanneer 'er van den wil van God gesproken, gepredikt word, wy erkennen het, wy houden het voor recht en goed, wy pryzen het zelfs —— en doen als of goedkeuren en pryzen genoeg was. Veelen onzer bidden alle dagen in het *Onze Vader*: „ Uw wille geschiede," en zy verroeren geen vinger, om Gods wil te doen. Zo veelen bidden: „ Vergeef ons onze schulden, gelyk ook wy ver„ geven onzen schuldenaaren;" en dikwils komt hun niet in den zin, dat zy ook werklyk vergeven moeten. Zy bidden: „ Leid ons niet in verzoeking," en zy gaan heel blymoedig de verzoeking te gemoet. Men gaat aan 's Heeren Avondmaal, en belyd hier openlyk, zyn Leerling te zyn, en men denkt 'er niet aan, dat men nu ook als een Leerling van JESUS CHRISTUS leven moet. —— Zo veelen onder ons meenen, als zy aan 't Avondmaal en in 't geheel gehoorzaamheid beloofden, dat was genoeg.

„ Het zou naauwlyks te begrypen zyn, hoe de mensch tot zo iet vervallen kon, indien men de bronnen niet wist, daar dit uit ontstaat! O! die ligtvaardigheid, omtrent het geen ons het gewigtigste, het ernstigste behoorde te zyn; dat verkleefd zyn aan de aarde, dat gantsche leven voor de aarde, die zelfsvoldoening, wanneer men slegts menigmaal, alleen liet een of ander, dat spoedig en ligt te doen is, voor GOD en CHRISTUS doet; deeze zyn de oorzaaken, waarom de mensch gelooft, dat hy anders nergens *gelooft*: dat *belofte* van gehoorzaamheid de plaats van gehoorzaamheid kan vervullen; dat God met enkele woorden te vrede zal zyn. Daarby zyn 'er ook zo veele verkeerde begrippen van den Godsdienst, die deeze ligtzinnigheid, by den mensch ten minsten, hel-

helpen ontschuldigen. Men zegt: Geloof alleen maakt zalig; en men bedenkt niet, dat 'er geen echt geloof zonder gehoorzaamheid zyn kan. Men verlaat zich daar op, dat men, van tyd tot tyd, om de vergeving zyner zonden bid; en men heeft vergeeten, dat God alleen op een hartelyk berouw de zonden vergeven wil. Men verlaat zich op de verdienste en genade van CHRISTUS, of wend voor, dat men 'er zich op verlaat; en men wil opzetlyk dat geen weder doen, het welk den Heer den dood aangebragt heeft. —— Men spreekt veel van de zwakheid der menschlyke natuur, die immers Gode niet kan gehoorzaamen, en men wil niets beproeven, niet het overige der krachten inspannen, om ten minste te doen wat men kan. De mensch is als een stout kind, dat voor den vader iet haalen zal, en niet van zyne plaats gaat, en dan nog gestadig zegt: dat kan ik niet doen. O! mogten wy het van JESUS hooren, en JESUS gelooven; het komt niet op belofte, maar op de daad aan. „ En schoon Hemel en Aarde voorbygaat," —— deeze waarheid zal blyven; en schoon wy duizend uitvlugten hadden ——, „ naar deeze waarheid zullen wy geoordeeld worden."

IMMANUEL *beschouwd*, *in vier Leerredenen*, *over Phil.* II: 6-11. *Benevens eene Nareeden*, *over eene Verhandeling van wylen* Ds. S. W. HOEKSTRA. *Door mede wylen* Ds. M. DE BLEYKER. *Te Amsteldam*, *by* C. de Vries, 1788. *Behalven het Voorwerk*, 284 *bladz. in gr. octavo.*

Toen wy voor enigen tyd gewag maekten van deze, hier op den Tytel aengeduide, Verhandeling van wylen den Eerw. *Hoekstra*, (in zyn leven Leeraer in de verenigde Doopsgezinde Gemeente te Westzaendam,) gaven wy te kennen, dat 's Mans voorstel ons niet min duister en ingewikkeld voorkwam, dan verscheiden andere Godgeleerde verklaringen van de generatie des Zoons door den Vader (*). Wy dagten diestyds verder, by ons zelven, dat dit Stukje, gelyk meer anderen van die natuur, genoegzaem der vergetelheid opgeofferd zou worden; dan de Eerwaerde *de Bleyker*, (voorheen Leeraer in die zelfde Gemeente, en vervolgens, by zyn overly-den,

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* II. D. bl. 315.

den, in de verenigde Doopsgezinde Gemeente, vergaderende in de Kerk de Zon, te Amsterdam,) heeft dit Geschrift enigermate met een ander oog ingezien. Het is hem naemlyk voorgekomen als een schadelyk en gevaerlyk Geschrift, dat zelfs verleidelyk was voor de Leden zyner Gemeente, op welker vastheid in de Leer hy dus niet veel scheen te betrouwen. Zulks bewoog hem wel dra, opzetlyk vier *Leerredenen* over *Immanuel*, in zyne oorspronglyke Godlyke, en aengenomen Menschlyke Natuur, als mede in zyne diepe Vernedering en aenbiddelyke Verhooging als de Middelaer Gods en der Menschen, te doen, en dezen door den druk gemeen te maken; met ene nevensgaende *Nareden*, ter uitvoeriger wederlegginge dier Verhandelinge: waerin gemeenlyk een vry scherpe en meesterachtige toon heerscht, die zich ook in de Leerredenen hooren laet; des dezelve wylen zyn Eerwaerden vry natuurlyk eigen schynt geweest te zyn. —— Uit het verzoek van den Eerwaerden *Hoekstra*, op zyn Sterfbedde, om zyne Verhandeling ter Drukperse te bezorgen; uit den vuurigen yver van den Eerwaerden *de Kleyker*, in 't opstellen dezer Papieren doorstralende; en uit het aenhoudend verzoek derzulken, die in 's Mans leven zeer nauwe betrekking tot hem hadden, waerdoor een der naestbestaenden genoopt is, om deze Leerredenen, en dit Naschrift, na 's Mans overlyden, het licht te doen zien; kan men opmaken, dat men 'er ter wederzyde belang in gesteld heeft, om 't een en ander der vergetelheid te ontrukken. —— Schoon wy dit zo min in 't laetste als in het eerste schryven bespeuren, oordeelen wy 't echter niet raedzaem, ons hier over tegenwoordig breeder uit te laten. Beide deze Leeraers *rusten* in hunne graven, en wy laten hen voorts *rusten*.

Verzameling van Leerredenen, door G. BONNET, *Dr. en Prof. der H. Godgel. en Academie-Prediker te Utrecht. Derde Deel. Tweede Druk, met een uitvoeriger Voorreden van L bladz. in gr. octavo. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1788.

By de herhaelde afgifte dezer Leerredenen, heeft het den Hoogleeraer *Bonnet* goedgedagt ene uitvoeriger Voorreden voor dit Derde Deel te plaetzen, ter beantwoordinge eniger tegenbedenkingen, aengevoerd door

de Heeren Schryvers der *Algemeene Bibliotheek*, tegen zyne Voorreden voor het Werk van den Heer *Bell*, over de *Godlyke Zending van Joannes den Dooper en Jesus Christus*. Het voornaemste dier bedenkingen had hy, in 't beloop zyner eerst volgende acht Leerredenen, by manier van invlechting, tegengegaen, in de verwachting dat zy zulks gade geslagen, en hem, op de ene of andere wyze, daerop gediend zouden hebben. Dan zich hierin te leur gesteld ziende, heeft hy zich gedrongen gevonden, met het schryven dezer Voorreden meer openlyk te werk te gaen. Van hoedanig een gevolg dit geweest zou kunnen zyn, is niet te ramen; maer 'er is thans naestdenkelyk niets van te wachten, nademael de band dier Schryvers verbroken schynt, of ten minste de voortzetting hunner *Bibliotheek* een einde genomen heeft. —— Daar wy nu, volgens ons plan, altoos recensien op Schriften van recensenten, buiten de enkele melding, ongerecenseerd gelaten hebben, kunnen wy ons hierover niet wel breeder uitlaten; alleen mogen we niet verzwygen, dat de Hoogleeraer het stuk met ene bescheidenheid behandelt, die te wenschen was, dat in twistschriften altoos in agt genomen werd.

Redevoering uitgesproken voor de Maatschappij, tot bevoordering van Kennis en Godsdienstigheid, onder den gemeenen Man, binnen Londen, door J. NEWTON, *Predikant aldaar.* —— *Gedachten over den Afrikaanschen Slaavenhandel, door denzelven.* —— *Bericht aangaande dien Slaavenhandel, door* A. FALCONBRIDGE, *onlangs Heelmeester op de Afrikaansche Vaart. Alles uit het Engelsch vertaald, door* M. VAN WERKHOVEN. *Te Amsterdam, bij* M. de Bruijn, 1788. *Behalven het Voorbericht, 175 bladz. in gr. octavo.*

In deze Redenvoering, die ter aenleiding heeft Salomo's Spreuk, II. XI: 30. *Wie zielen vangt is wys*, stelt de Eerwaerde *Newton* zich voor, in de eerste plaets, te toonen, „ dat de voornaamste, algemeen toegestemde, kenmerken van wijsheid plaats vinden, in de gezindheid „ en het gedrag van eenen Evangelijdienaar, die behoorelijk geschikt is om zielen te vangen: dat ze althans „ eenen hebbelijken en heerschenden invloed behooren te „ hebben, op de ontwerpen en de praktijk van een open-

„ baar

„ baar Leeraar, „zal hij, in zijnen dienst, getrouw en „ nuttig zijn." —— Dit is, in zo verre zyne aenspraek inzonderheid gericht is tot ene vergadering van Leeraren, zyn hoofdbedoelde; dan nadien ook anderen deze zamenkomst bywoonen, zo wend hy zich, in de tweede plaets, ook tot gemene Christenen, en poogt hen indachtig te maken, dat zy „ een gemeen belang, „ met de Dienaars van het Evangelij, in deeze zaak „ hebben;" brengende hun tevens onder 't oog, „ de „ voordeelen en gunstige gelegenheden, welken zij heb„ ben, om zich wijs te betoonen, door hunne poogin„ gen met die der Leeraaren te vereenigen, ter bevoor„ deringe van het groote oogmerk om zielen te vangen." —— Zyn Eerwaerde behandelt dit onderwerp, in beiderleie opzichten, naer zyne gewoone denkwyze en prediktrant, zeer stichtelyk, en by uitstek wel geschikt naer den aert der Vergaderinge, welke betrekking heeft tot ene loflyke Maetschappy in Londen, die grootlyks bedoelt, de verwaerloosde opvoeding der jeugd, de onkunde, en het daeruit voortvloeiende zedenbederf onder den geringeren stand van menschen tegen te gaen. Een doelwit, dat zeker aenmoediging verdient, en wel ter navolginge aengeprezen mag worden; waer toe ook de Nederduitsche uitgave dezer Redenvoeringe hier te Lande enigzins kan strekken.

By deze Leerreden heeft men gevoegd twee Stukjes, over den Afrikaenschen Slavenhandel, welks afschaffing thans in Engeland een onderwerp van ernstige overweging is, ter welker gelegenheid vele Geschriften, voor en tegen dezen handel, aldaer het licht zien. Dit heeft waerschynlyk aenleiding gegeven, om de gedachten van den Eerwaerden *Newton* deswegens, te gelyk met zyne Redenvoering, gemeen te maken: en 'er tevens by te voegen het bericht van den Heer *Falconbridge*; die in latere dagen dezen handel bygewoond, en ene uitvoeriger ondervinding hiervan gehad heeft. Beide deze Schryvers komen ten volle daerin overeen; dat die soort van Zeetochten, met de gevolgen daervan, veel nadeeliger en doodlyker is voor het Zeevarende Volk, en dus veel meer tot verzwakking en vermindering der Zeelieden strekt, dan enige andere Vaert. En dat daerenboven de manier van handelen, en de wyze van 't verkrygen der Slaven, mitsgaders van derzelver behandeling, zo geduurende de Reis, als by het verkoopen in de West-Indiën,

met

met zo vele onmenschlykheden gepaerd gaet, dat men 'er niet dan met de hoogste afschuwelykheid aen kunne denken, daer men in dit alles de balddadigheid en wreedheid als ten hoogsten trap ziet stygen. Men heeft dit verslag, gelyk in deze Stukjes getuigd wordt, niet aen te merken als vergrootende of verzwarende berichten, maer als zulken, op welken men zich volkomen kan verlaten: en de Eerwaerde *Newton*, die, in zyn onbezonnen jeugd, voor ongeveer dertig à veertig jaren, dezen handel heeft helpen dryven, voegt 'er, ten besluite, het volgende by:

,,. Ik heb, daar te boven, geschreeven, zonder eenig aanzoek daar toe, en eeniglijk uit de overtuiging, dat het aandeel, welk ik eertijds in den Handel gehad hebbe, mij in gemoede verpligt, om thands, daar dit Stuk waarschijnelijk een onderwerp van de overweegingen des Parlements zal worden, over het zelve zoo veel licht te verspreiden, als mij moogelijk is. —— Niemand kan 'er minder belang bij hebben, dan ik thans heb; buiten de gevoelens van menschlievendheid, en mijne zugt voor de eer en het welzijn van mijn Land. —— Schoon ik niet gaarn aan één eenig mensch ongenoegen geef, moet ik echter, in zulk eene zaak, niet schroomen, veelen te mishaagen, door de waarheid te zeggen —— indien 'er in de daad veelen kunnen zijn, op wier geest het eigenbelang zulk een vermogen oeffent, dat het hen, in weerwil van het gezond verstand, en van alle gevoelens van menschlijkheid, doet pleiten, voor eenen handel, zoo godloos, zoo wreed, zoo vol van onderdrukking, en zoo verderflijk, als de Afrikaansche Slaavenhandel is!"

Proeve over de Herzenen en Zenuwen, en eenige derzelver Ziekten; waar agter honderd en vyftig Genees- en Heelkundige Waarneemingen: door JACOB VAN DER HAAR. *Te Amsterdam, by* J. Yntema, 1788. *Behalven de Opdragt, Voorredens, enz.* 268. *bladz. in gr.* 8vo.

De Heer VAN DER HAAR, die zyn ongemeen werkzaam en nuttig leeven byna geheel besteed heeft in de beoefening der Genees- en Heelkunde, wiens verdiensten, als Schryver, zo algemeen erkend en gewaardeerd zyn, en die, grys in de Kunst geworden zynde, nog onvermoeid werkzaam is, om zyne Kunstgenooten door zyne Schriften te onderwyzen, —— deelt ons in dit Werkje eenige Proe-

Proeven en Waarneemingen, over de Herzenen en Zenuwen, mede; die, schoon zy over de natuur en werkingen wel niet dat licht, naar ons inzien, verspreiden, 't welk de lofwaardige Schryver zig daarvan belooft, nogthans zeer vernuftige gedagten behelzen, en by den denkenden Leezer stoffe tot verdere overweegingen kunnen verschaffen. Zie hier een korte schets van het voorgestelde gevoelen:

„ De Herzenen bestaan uit een kaasachtig slym of geleiaartig weezen, 't welk stremmende eene afscheiding van weyvocht in de holligheden der Herzenen voortbrengt. — Daar zyn verscheiden Waarneemingen, welke aantoonen, dat dit geleiaartig weezen der Herzenen, zo wel als haare vliezen, genoegzaam, zo niet geheel, ongevoelig zy; doch deeze zelfstandigheid wordt gevoelig, wanneer het in een eenigzins vast merg, of donsaartig weezen, overgaat, uit welk het verlengde merg, het ruggemerg, en alle de zenuwen, zo van die der zinnen als der beweeging, voortkomen, en het zelfde mergachtig weezen deelachtig worden. Ruggemerg en Zenuwen zyn vaten, door de Herzenvliezen gemaakt, doch niet hol, of bestaande uit fyne hairbuisjes, om fyne geesten te voeren, maar als opgevuld met een fyn donsaartig weezen, van het verlengde merg oorspronglyk, en geschikt, om zig met het slym of gelei der Herzenen na alle de deelen des lichaams te verspreiden. De voortstuwing van dit Herzenslym in het verlengde Merg, Herzenmerg en Zenuwen, geschiedt door de ademhaaling; en wel uit hoofde van de zagte beweeging, welke de ademhaaling in de Herzenen, en mogelyk ook in het Ruggemerg, veroorzaakt. Het genoemde Herzenslym dient byzonder tot voeding en bescherming van het teder en gevoelig donsaartig weezen, als ook tot voeding van die deelen, door welke zig de Zenuwen verspreiden, terwyl het donsaartig weezen zelve voor gevoel en beweeging bestemd is. De ongesteldheden en ziekten der Zenuwen hangen af van de ontaarting van dit slymvocht, 't welk het donsaartig weezen tegennatuurlyk prikkelt: gelyk zulks door voorbeelden aangetoond wordt."

Dit is kort het gevoelen van onzen Schryver, nopens de natuur der Herzenen en Zenuwen. —— Achter dit Voorstel vindt men eene Verzameling van honderd en vyftig Genees- en Heelkundige Waarneemingen, van verschillenden inhoud, en waarvan veelen, ten getale van 30, de

zo weinig gekende als algemeene Klierziekte ten onderwerp hebben, en waaromtrent de ervaaren en oordeelkundige Schryver zeer veel bybrengt, 't welk de aandacht en overweeging der Genees- en Heelkundigen dubbel waardig is.

De Tytel pronkt met een welgelykend Portrait van den Autheur.

Inleiding tot de kennis der Natuurlyke Wysbegeerte, of Eenvoudige Onderrigting van de Grondregels der Proefondervindelyke Natuurkunde, in gemeenzame Gesprekken voorgedragen, door J. ESDRÉ, *A. L. M. Ph. Dr. en Lid van het Utrechtsche Provinciale Genootschap van Konsten en Wetenschappen. Zesde Deel. Met nodige Afbeeldingen. Te Leiden*, by de Erven F. de Does, 1788. *In groot octavo*, 676 *bladz.*

Aan de beschouwinge der *Waterweegkunde*, in 't voorige Deel afgehandeld (*), hegt de Heer *Esdré* in het tegenwoordige de overweeging der *Waterloopkunde*, die men als tweeledig mag aanmerken; onderscheidende dezelve, in eene *beschouwende* en *beoefenende Waterloopkunde*, (*Hydraulica theoretica et practica.*) Deeze laatste draagt ook den naam van *Waterbouwkunde*, (*Architectura Hydraulica*;) doch derzelver ontvouwing behoort eigenlyk niet tot het plan des Natuuronderwyzers in dit Geschrift, wyl dat zig tot het *beschouwende* gedeelte der Natuurkunde bepaalt. Uit dien hoofde kan hy op de *Waterbouwkunde* niet byzonder stil staan; dan hy rigt egter, naar zyn gewoonen leertrant, het verleende onderwys op die manier in, dat de voornaamste beginzels van 't *beoefenende*, in 't voorstellen van 't *beschouwende*, als ingevlogten zyn, en dus de eerste grondregelen der *Waterbouwkunde* genoegzaam verklaard worden: dat wel inzonderheid plaats heeft, als hy van de Fonteinen, Cascaden en Watervallen handelt; mitsgaders wanneer het stuk der Rivieren, of dat gedeelte der Waterloopkunde, het welk byzonder *Rivierkunde* heet, door hem opgehelderd wordt. Van de onderwerpen, welken hy zig voorstelt in deezen te verhandelen, geeft hy de volgende schets:

„ 1. Zullen wy een onderzoek doen nopens de wyze, hoe

(*) Zie *N. Algem. Vaderl. Letteroef.* II. D. bl. 105.

hoe eene uit de rust in beweeging gebragte Vloeistoffe snelheid kan bekomen; en op welke grondbeginzelen men die snelheid hebbe te berekenen.

„ 2. Dezen algemeenen grondslag gelegd hebbende, zullen wy wyders onzer aandacht eene Vloeistof voorstellen, loopende of stroomende over een waterpassen, en hellenden grond; voorts als een uit de laagte naar de hoogte springend Lichaam.

„ 3. Dan zal ik u over de bepaling van de krachten, met welke eene Vloeistof tegens wederstandbiedende beletzelen werkt, onderhouden.

„ 4. Na dit te hebben afgehandeld, ben ik voorneemens u te leeren, hoe de verspilling of hoeveelheid van Water, welke uit eene opening van een Vat, of Canaal, in een bepaalden tyd uitvloeid, door berekening te vinden.

„ 5. Eindelyk zal ik, voor zo verre ons Bestek toelaat, over den loop der natuurlyke Rivieren handelen, en hier mede dan onze Waterloopkundige Verhandeling eindigen."

Onder deeze hoofdzaaken, in verscheiden nadere afdeelingen gesplitst, brengt de Heer *Esdré* het voornaamste dat tot de Waterloopkunde behoort, en ontvouwt dit Stuk, op eene regelmaatige en duidelyke manier, in twintig agtervolgende Gesprekken. Om 'er eene byzonderheid uit over te neemen, die beknopt, en zonder het gebruiken van Plaaten, door ons medegedeeld kan worden, zullen we ons bepaalen, tot het geen de *Meester*, by zyne ontvouwing van de werking van *Vloed en Ebbe*, den *Leerling* voordraagt, wegens de *Springvloeden* en andere hooge of laage *Tyen*. Hem onderrigt hebbende van waar het kome, dat de tyd van *Vloed en Ebbe* niet altoos even lang is, en de *Ebbe* veel langer duurt, dan de *Vloed* aangehouden heeft, doet hy hem opmerken het verschil dat 'er plaats heeft, omtrent het hooger vloeien en laager ebben, zo als 't gewoonlyk inkomt, en zomtyds bovengemeen veroorzaakt wordt.

„ *Meester*. „ De Waarneemingen hebben geleerd, dat „ 'er op eene zelvde plaats, eene zelvde geregelde verhooging van het Vloed-water, en eene gelyke verlaaging der Ebbe, op zekere bepaalde tydsverloopen van „ de Maand, en het Jaar, te rug komen." —— Dat is, dat 'er nu op een zelvde plaats het *hoog-* en *laagwater* eene zekere Pyl hebbende, op een anderen tyd van

de Maand, of het Jaar, het water tot een grooter of kleiner Pyl op- en afloopt.

„ *Leerling.* Ik begryp uwe meening niet klaar genoeg.

„ M. Het gezegde zal ik dan met een Voorbeeld verklaaren. —— Na alle tydsverloopen van 14 dagen. dat is, ten tyde van alle Volle en Nieuwe Maanen, hebben de Natuurbeſchouwers waargenomen, dat de Vloed, op een zelvde plaats, beſtendig op het tydſtip van het hoogwater tot eene grootere hoogte ſtygt, dan voor, of na gemelden tyd. —— Wyders dat ten tyde van den langſten dag in den Zomer, en den kortſten dag in den Winter, de Vloeden eenige voeten hooger ſtygen, dan voor of na dien tyd. —— Deze Vloeden noemt men in beide genoemde gevallen, *ſpring-vloed*, of ook wel *hoogſte Vloed.*

„ L. Zo ik u begrepen heb, moet de zogenaamde *ſpringvloed* hooger zyn, dan het *hoog-water* op andere tyden, buiten de gemelde tydſtippen van Nieuwe en Volle Maanen, en den tyd van den langſten en kortſten dag.

„ M. Wel gezegd. —— „ De *ſpringvloeden* verſchillen wyders van elkander merkelyk, ten opzichte der tyden, waarin zy voorvallen. —— De *ſpringvloeden*, by voorb., die waargenomen worden, ten tyde van den langſten en kortſten dag, zyn veel hooger, dan die voorvallen by elke Nieuwe of Volle Maan.— Uit dien hoofde noemd men den eerstgemelden, ter onderſcheiding van de laatstgenoemden, met den naam van *ſtormvloed.*"

„ L. De *ſtormvloed* is dan wel een *ſpringvloed*, doch welke hooger Pyl heeft, en voorvald ten tyde van den langſten en kortſten dag.

„ M. Niet anders. —— De ſtormvloeden zyn wederom in hoogte onderſcheiden. —— De ervarenheid heeft geleerd, dat de ſtormvloed, die omtrend den kortſten dag in den Winter voorvald, namelyk in de Noordelyke Landſtreken, hooger ſtygd, dan die by den langſten dag in den Zomer: om dat in die Landſtreken, omtrent den kortſten dag, de heftigſte of langduurigſte Windſtreken heerſchen.

„ Naar maten de Vloeden hooger ſtygen, naar die maate daald ook de daarop volgende Ebbe." —— En zulks om dat 'er, meer Water in de Rivier ingeſtuuwd zynde, ook zo veel te grooter Klomp het Zee-

gat moet uitgevoerd worden; overzulks zal de Ebbe zo veel laager daalen, of dieper Zeewaards inloopen.

„ L. Geliefd my dit nader te verklaren; namenlyk waarom de Ebstroomen zo veel laager afloopen moeten?

„ M. Om dat de grootere hoogte van het ingestuuwd Water eene meerdere snelheid geeft by de afvloeijende Ebbe; en even daarom heeft de Ebbe meer kracht, om het Water niet alleen naar buiten te stooten, maar ook zo veel dieper in Zee te voeren; dat is, zo veel laager af te loopen: —— de Plas des Oceaans is ten opzichte van den Bodem der Rivieren immers de laagste plaats.

„ L. Ik heb nu uwe meening begreepen. —— Hoe dieper de Vloed in Zee dringd, hoe laager het Water moet afloopen.

„ M. „ Het tydsverloop van een springvloed, en „ daarop volgende Ebbe, noemd men *spring-Ty*." —— Deze benaming diend ter onderscheidinge van de Getyden, welke gewoonlyk, of buiten den tyd van de Nieuwe en Volle Maanen, ook van den langsten en kortsten dag, geschieden: by voorb. de Getyden, die voorvallen in het tydsverloop der *eerste* en *leste Quartieren* van elke *Maaneschyn*, zyn de *gewoone Getyden*. —— De Vloeden en Ebbe op deze tyden zyn de laagste, en om die reden noemd men dezelve laagste Vloeden en Ebbe; *laagste Gety* (†), of (op zyn Zeemans gesprooken,) *Doodstroom*, *Dood-Ty*. —— ——

„ Men moet intusschen al het gemelde verstaan te geschieden, afgetrokken van de woedende kracht der Winden. —— Wanneer, by voorb., ten tyde van *Dood-Tyen* stormwinden uit Zee Kustwaards waaijen, gebeurd het wel, dat de gewoone Vloed zo hoog stygd, dat dezelve weinig verschild met het Pyl der *spring-tyen*. —— Voorts heeft de ondervinding ook geleerd, dat by aanhou-

(†) Dit *laagste Gety* valt, gelyk onze Autheur vervolgens meldt, gewoonlyk in op den tweeden of derden dag na de Quartier-Maanen; en even zo komt het bovengenoemde *Spring-ty* twee of drie dagen na de Nieuwe of Volle Maanen. —— Men neeme omtrent dit, en al het gezegde wegens Eb en Vloed, steeds in opmerking, dat de deswegens gemelde verschynzelen al zeer regelmaatig voorkomen in den vollen Oceaan, maar dat ze in binnenlandsche Zeeën, op de Rivieren enz. door veelvuldige bykomende omstandigheden, aan menigerleie veranderingen en stremmingen onderhevig zyn.

houdenheid der ftormen (doorgaans in den Herfst, Winter en 't Voorjaar,) eene *dubbelde Vloed*, wanneer de ftorm uit Zee naar de Wal is, of by geduurige ftormen van het Land Zeewaards eene dubbelde Ebbe befpeurd word; en dat dus in ftede van 6 uuren te vloeijen of te ebben, het dan driemaal zo lang, of 18 uuren, vloeid of ebt.

„ L. Driemaal zo lang zegd ge?

„ M. Ik zal myne meening nader ophelderen. —— Het Water kan ten tyde van *Doodftroom* zo langzaam naar de Kusten vloeijen, dat, eer het hoog Water is, een ftorm uit Zee opkomt, die de Vloed met grootere kracht naar de Kusten jaagd. . . . .

„ L. Op deze wyze moet het Water gewisfelyk, in korten tyd, hoog worden opgedreven.

„ M. Byaldien de ftorm uit gemelde ftreek blyfd doorftaan, geduurende den tyd van de Ebbe, zal dezelve het Water uit Zee tegens de Ebftroom indiervoegen inftuuwen, dat men geen blyk van Ebbe zal gewaar worden. Als deeze werkzaamheid aanhoud geduurende den tyd der Ebbe, zo zal de ftroom, uit eigen kracht van de Vloed, in een daaropvolgend Ty, blyven voortwerken, en alzo kan het Water driemaal 6, of 18 agtereenvolgende uuren, met vloeijen aanhouden.

„ L. Gewisfelyk kan op gemelde wyze de ftorm drie Vloeden, zonder eene tusfcheninvallende Ebbe, veroorzaken.

„ M. Wanneer dit gefchied, zegd men: *'er zyn twee Tyen* of *Getyden aan de Wal.*

„ Om foortgelyke reden, doch in eenen tegengeftelden zin, kan 'er eene dubbelde Ebbe plaats grypen; als 'er van boven Zeewaards een aanhoudende ftorm waaid; zulks kan voornamelyk in den Zomer voorvallen; als wanneer in de Noordelyke Landen veelal de Ooste- Zuid-Ooste- of Noord-Oostelyke Windftreken kunnen heerfchen, die het Water diep Zeewaards afdryven.

„ L. Het eerfte wel begreepen zynde, zal het laatfte niet moeijelyk te bevatten wezen."

Eerste Beginselen van de Arithmetica of Rekenkunst, ten gebruike der Schoolen. Eerste Deel. Opgedragen aan 't Genootschap der Mathematische Wetenschappen, onder de Spreuk: een onvermoeide arbeid komt alles te boven. *Door* A. B. STRABBE, *Lid en Secretaris van hetzelfde Genootschap; Lid van de Societeit der Kunstrekenaars te Hamburg, en Leermeester der Wiskunde te Amsterdam. Te Amsterdam, by* J. B. Elwe, 112 *bladz. in* 8vo.

Veel te lang heeft het onze Natie, aan een goed Rekenboek voor de Schoolen, ontbroken; waar door het verstand der Vaderlandsche Jeugd aanhoudend gepynigd werd, om eene menigte van voorstellen te ontwikkelen, die geen ander nut aanbragten, dan dat zy de Leerlingen tot zo veele EDIPUSSEN vormden, die, meestal by geluk, de *zinryke vraagen* der Rekenkundige *Sphinxen* eindelyk eens mogten raaden. Het natuurlyk gevolg daar van was, dat soortgelyke Leerlingen het, in dezen, te kunstig School verlaaten, en het eenvoudig Kantoor of den Winkel betreden hebbende, niet zelden zeer verleegen stonden, en wel zoo, dat zy de eenvoudigste zaaken zelf niet konden berekenen. Van hier dan ook, dat verscheidene Lieden de Schoolrekenkunde trachtten te ontwyken, en hunne Kinderen, om die reden, by zodanige Onderwyzers zonden, die geen der oude Rekenboeken, maar alleen den Kantoorstyl volgden, en de Jeugd dus van meerderen dienst konden zyn.

Het *Edamsch* (nu *Amsterdamsch*) Genootschap: *tot nut van 't algemeen*, het gebrek, aan een gepast Rekenboek voor de Schoolen, inziende, en willende verhelpen, of geheel wegneemen, gaf, in den Jaare 1786, een *Programma* in 't licht, by het welk het een gouden Eerpenning, van 20 Dukaaten, aan den Schryver beloofde, welke een beter dan de tot nog toe bekende Rekenboeken vervaardigde, 't welk, voor het Schoolgebruik geschikt zynde, in vier Deelen moest gescheiden zyn. Deeze Vraage maakte den lust des Opstellers van dit Werkje gaande, schoon hy, voor zich, in 't gemelde *Programma* onöverkomelyke hinderpaalen vondt: zynde volgens zyne opgave, 1) dat het Genootschap het Plan van het Werk voor den Schryver hadt moeten overlaaten: en zich alleen bepaald hebben tot de onderwerpen, welke 'er in afgehandeld moesten worden. 2) Hadt het gee-

geene toepasfing der Wiskunftige regelen, op eenige Ambagten of Fabryken, moeten vorderen, om dat de kundigfte Rekenmeesters doorgaans geen Ambagten, Fabryken of Handwerken verftaan; en men in de gansche Republiek bezwaarlyk één man zal vinden, welke van alle die zaaken kennis heeft. 3) Moest het Genootfchap alleen maar een Plan gevorderd hebben, in het welk alle de verdeelingen niet flegts aangeftipt, maar te gelyk beredeneerd wierden; mits de opfteller van het best gekeurde, zich, op billyke voorwaarden, verbondt, om hetzelve ook uit te voeren. ——— Of deze bedenkingen gegrond genoeg waren, om den Schryver geheel en al van de onderneeming af te doen zien; of het opgeeven van een Plan voor een Rekenboek, aanmerkelyk genoeg is, om met een gouden Medaille bekroond te worden; of de Praktyk, in ons Vaderland, zo zeldzaam by de Theoretifche Wiskunftenaars is; en of het Genootfchap, door zelfs een Plan op te geeven, de Schryvers in hunnen arbeid niet verligt heeft: dit alles zyn vraagen, die wy liever in 't midden laaten, te meer, daar uit de openbaare nieuwstydingen bekend is, dat het gemelde Genootfchap eenige Stukken bekroond heeft, die zekerlyk ook gedrukt zullen worden. Dan al had 'er in 't geheel geene bekrooning plaats gehad, en al ware 'er niets, dan het voor ons liggend Stukje, uitgekomen, zo is het zelve reeds zo verre boven de bekende Schoolboeken verheven, dat de enkele aanvuuring van den Wiskundigen STRABBE, het Genootfchap reeds tot eer verftrekt.

Laudatio CAROLI ANDREÆ DUKERI, in folemni hominum eruditorum panegyri, die 3tio menfis Aprilis anno 1788 peracta, interprete CHRISTOPHORO SAXIO, cum Academiæ Rheno-Trajectinæ Magiftratu fe tertium abdicaret. Onomaftici Literarii Partis Sextæ Corollarium esto. Trajecti ad Rhenum, apud *Barth. Wild* et *J. Altheer*, 1788. formâ 8va. pagg. 47.

Nu eerst eene Lofreden te zien op eenen Geleerden, welke reeds voor 36 jaaren overleden is, zal, misfchien, in den eerften opflag, fommigen eenigzins vreemd voorkomen, te meer, dewyl de Redenaar tot het opftellen en doen derzelve niet aangezet werd door de uitloo-

vinge van eenigen prys, welke zyne eerzucht konde prikkelen. De Heer SAXE heeft dit ook voorzien, en antwoordt 'er op (*), dat wel de gewoonte, bevestigd door een besluit der Vroedschap, van het jaar 1732, inhield, dat, by het sterven van eenen Professor der Utrechtsche Hooge School, door eenen van deszelfs Amptgenooten eene Lykreden, ter gedachtenisse van den overledenen, zoude worden uitgesproken: maar dat de Heer DUKER, nog by zyn leeven, verklaard had, niet te begeeren, dat hem na zyn overlyden die eer bewezen wierd. Dit had den Heere SAXE dikwyls gehinderd, en hem doen besluiten, by de eerste bekwaame gelegenheid, dit verzuim te vergoeden. En, waarlyk, DUKER was een man van te groote geleerdheid, en heeft der fraaije Letteren te aanzienlyke en te menigvuldige diensten gedaan, om na zynen dood vergeten te worden. Om deeze reden zullen wy ook hier een kort verslag van zyn leeven en werken trekken uit de Redenvoeringe van zynen Opvolger; schoon daardoor ons bericht wat langer zal worden, dan, misschien, een zo klein stukje zoude schynen te vereischen.

CAROLUS ANDREAS DUKER werd, in het jaar 1670, geboren te *Unna*, in het Graafschap Mark, in Westphalen. Zyn Vader was JOANNES DUKER, een Rechtsgeleerde, en Burgemeester te Unna, zyne Moeder CATHARINA ELISABET ROËL, Zuster van den vermaarden Professor HERMANNUS ALEXANDER ROËL. Uit dit Huwelyk sprooten eene Dochter, en drie Zoonen. Van deezen was, volgens de gedachten van den Heere SAXE (†), CAROLUS ANDREAS de jongste. In het huis zyner Ouderen de allereerste beginsels eener geleerde opvoedinge hebbende genoten, werd hy na *Ham* ter Schoole gezonden. Van daar vertrok hy, omtrent het jaar 1690 (§), na de Hooge School te *Franeker*. Zyn Oom ROËL was daar Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, en behalven den raad van deezen, genoot de jonge DUKER het onderwys van de twee beroemde Mannen, JACOBUS PERIZONIUS, en ANTONIUS SCHULTINGIUS. Omtrent het jaar 1700 werd hy tot Hoogleeraar in de Welspreekendheid en Geschiedenissen

(*) Bladz. 5. enz. (†) Bl. 9.

(§) Waarschynelyk een weinig laater, want in de maand May, van het jaar 1731, schreef DUKER zelve, „dat hy toen „weinig minder dan veertig jaaren in de Nederlanden gewoond „had." Zie zyne Voorreden voor THUCYDIDES.

ſen beroepen te *Hernborn*, in het Nasſauſche. Hier bleef hy niet lang. Want, door de Regeering van *'s Gravenhaage*, tot eene der Leermeesteren (*) op de Latynſche Schoolen verkozen zynde, nam hy deeze bediening aan, omtrent het jaar 1704 of 1705, en „ verwisſelde," gelyk zyn Lofredenaar zegt, „ den Academiſchen Leerſtoel „ met de laage banken der Schoolen; een geheel nieuw „ en ongewoon verſchynſel" (†). In den Haag beſteedde hy den tyd, welke hem na het vlytige waarneemen van zynen Schoolarbeid overſchoot, aan het yverige voortzetten zyner Letteroefeningen. De eerſte vrucht, welke hiervan te voorſchyn kwam (§), was een Latynſche *Brief*, over de Rivier *Oaxes*. Hier kreeg hy kennis aan den beroemden BYNCKERSHOEK, en gaf, op aanmoediging van denzelven, in het jaar 1711, zyne *Verzameling van Werkjes, over het Latyn der oude Rechtsgeleerden* (‡), in het licht. Hy genoot ook de vriendſchap van JACOBUS PERIZONIUS, die, op zyn ſterfbedde, door de Bezorgeren der Leidſche Hooge Schoole, gevraagd, wien hy best geſchikt oordeelde, om hem op te volgen, daar toe PETRUS BURMANNUS, den Ouden, en onzen DUKER, aanprees. Den laatstgemelden droeg hy ook op de zorg voor zyne *Aantekeningen over* POMPONIUS MELA, welke naderhand, op verzoek van DUKER, door den Heere D'ORVILLE geplaatst zyn in de *Obſervationes Criticæ Miscellaneæ*. Te *Leiden* werd BURMANNUS, die reeds jaaren lang den post van Hoogleeraar bekleed had, beroepen, en in deszelfs plaats, te *Utrecht*, ARNOLD DRAKENBORCH en DUKER. De laatſte deed aldaar zyne Intreereden op den 28 May 1716; over *ſommige zwaarigheden in de letterkundige Verklaaringe der oude Griekſche en Latynſche Schryveren* (**). Hy nam zyne bediening waar niet

(*) Ik meene *Corrector*. De Heer SAXE ſchynt dat ook te kennen te geeven, ſchoon hy het niet duidelyk zegge.

(†) Bl. 13.

(§) Of deeze Brief, geſchreven aan JOANNES HERMANNUS SCHMINCKIUS, ooit geheel in het licht gekomen, dan alleen een uittrekſel van denzelven in een ander Werk ingelascht zy, durven wy uit de woorden van den Schryver niet beſlisſen.

(‡) *Sylloge Opusculorum Variorum de Latinitate JCtorum Veterum.*

(**) *De difficultatibus quibusdam interpretationis Grammaticæ Veterum Scriptorum Græcorum et Latinorum.*

met allen yver, zonder zich door ongesteldheid van een door vroegeren arbeid verzwakt lichaam te laaten te rug houden (*). Achttien jaaren hield hy het, evenwel, uit, en verrichtte in dien tyd zo veel, dat ook veel sterkere mannen niet meer zouden uitgevoerd of ondernomen hebben. In het jaar 1723 bekleedde hy de plaats van Rector der Hooge Schoole, en gaf in het volgende jaar die waardigheid over aan zynen Opvolger, met eene Redenvoeringe, over *het Onzekere in de Oude en Nieuwe Geschiedenis* (†). In het jaar 1734 noodzaakten de jicht en het graveel, welke hem reeds lang gekweld hadden, eindelyk hem zyn ontslag te verzoeken. Hy verwierf het, en daarby een maatig Jaargeld, waarop hy eerst te *Ysselstein*, en naderhand te *Vianen*, aan de Lek, ging woonen. In de laatstgemelde plaats fleet hy genoegzaam het overige zyns leevens, zich vermaakende met zyne Boekoefeningen, tot dat eene toeneemende zwakheid van gezicht zyne Boekery voor hem te onbruik maakte, en hem deed besluiten dezelve te verkoopen, gelyk hy deed in het jaar 1750, wanneer hy bykans den ouderdom van tachtig jaaren bereikte. Dus leefde hy nog twee jaaren, tot dat hy, in het jaar 1752, zyne Nicht, de Dochter zyner Zuster, en zyne eenige Erfgenaame, (want hy was nooit getrouwd geweest,) by zich ontbood. Met deeze in zynen tuin wandelende, werd hy door eene beroerte overvallen, welke hem het rechter gedeelte des lichaams verlamde, en de spraak belemmerde. Zyne Nicht bewoog hem zyn huis te verkoopen, en zich na haare woonplaats *Meyderik*, een Dorp, niet verre van *Duysburg* gelegen, alwaar haar man Predikant was, te laaten brengen, om aan haar huis eene zorgvuldiger oppassing te genieten, dan hy van vreemden konde verwachten. Doch na een kort verblyf van twee maanden, by zyne bloedverwanten, ontsliep hy aan derzelver huis, op den 5den van Slagtmaand, des jaars 1752, in het tweeëntachtigste van zynen ouderdom.

Na

(*) De meeste Jongelingen behoeft men in onze dagen juist niet te waarschuwen tegen het onvoorzichtige onderneemen van al te zwaaren letterarbeid. Maar gaat de liefde tot de geleerdheid ook niet buiten haare paalen, wanneer zy den mensch de gezondheid des lichaams doet verwaarloozen? En is alle te verre gaande drift, van welken aart ook, niet af te keuren?

(†) *De incertis in Historiâ Veteri et Novâ.*

Na deeze korte beschryving van 's Mans leeven, gaat de Heer SAXE over (*) tot eene beschouwing van deszelfs character en hoedanigheden. —— De byzondere tak van kundigheid en Geleerdheid, waarin hy uitmuntte, was de *Spraak-* en *Letterkunde* (†). Deeze soort van Geleerdheid wordt by veelen niet hoog geschat, en de Schryver verledigt zich daarom tot het schetzen van eenen echten *Oordeelkundigen* (§), om daarna die beschryving op DUKER toe te passen. In deeze schets beweert de Heer SAXE te recht (‡), dat het leezen, het onderzoeken, het verstaan, het herstellen van alle oude Schryveren, het zy Dichters, Geschiedenisschryvers, Wysgeeren, Geneeskundigen, of Rechtsgeleerden, behoort tot eenen goeden Criticus. Maar gaat hy niet wat te ver, wanneer hy daaruit afleidt, dat iemand, welke de Wysgeerte der Spraakkunst volmaaktlyk bezit, behalven de bekwaamheid van wel te spreeken en te schryven, welke op zichzelve uitgestrekt genoeg is, bykans de kundigheid heeft van alle voornaame weetenschappen? (**) Het is wel waar, dat iemand, die een Werk, het geen over eenige weetenschap, by voorbeeld, over eenig deel der Geneeskunde, handelt, wel verstaan, en den rechten zin van alle woorden vatten zal, ook die weetenschap in zo verre moet kennen, als zy in dat Werk te pas komt, of immers dezelve onder het leezen kundig worden. Een rechtschapen Criticus over Geneeskundige Werken moet, derhalven, in die weetenschap niet onbedreven zyn; die de Wysgeerige Schriften der Ouden wil leezen, beoordeelen, gebrekkige of verdorven plaatzen herstellen, en de waare meening der Schryveren naspeuren of aantoonen, moet de onderscheiden Schoolen der Wysgeerte kennen, derzelver stellingen, byzondere wyzen van zich uit te drukken, en de buitengewoone betekenissen, welke zy dikwyls aan hunne woorden gaven, enz. Maar dit is hy dan verschuldigd aan de beoefeninge van die weetenschappen en van derzelver Geschiedenis, niet aan de kennisse der Taalen op zichzelve, gelyk eene al te ver gedreven Liefhebbery voor de laatste sommigen zich doet verbeelden; bykans gelyk de Dansmeester by MOLIERE staande hield, dat

(*) Bl. 22.
(†) *Grammatica et Philologia.*
(§) *Criticus.* (‡) Bl. 24 *seqq.* (**) Bl. 26.

dat zyne kunst de grondslag was van een verstandig en voorzichtig gedrag in de waereld, om dat men van iemand, die zich onvoorzichtiglyk in zwaarigheden wikkelt, wel zegt, dat hy *eenen valschen pas doet*. Wy zeggen dit niet tot mispryzing van den Schryver, of tot eenige verkleining van den welverdienden lof, welken hy den Heere DUKER geeft, maar alleenlyk om voor te komen, dat des eerstgemelden woorden tegen zyn oogmerk verkeerdlyk opgevat worden. *Tegen zyn oogmerk*, herhaalen wy; want het vervolg toont, dat hy in den grond der zaake van hetzelfde gevoelen is, en geenzins instemt met de zodanigen, welken, stout op hunne enkele Taalkunde, alles, wat hun in de boeken der Ouden niet voldoet, zonder genade willen doorgeschrapt of veranderd hebben. Alleenlyk schynt hy in de aangehaalde plaats zich, naar de wyze der Redenaars, wat sterk uit te drukken. Kortlyk de stelling, dat een volmaakt Criticus, die alle Werken der Ouden met grond zal beoordeelen, ook kundig moet zyn in de weetenschappen, welke in die Werken verhandeld worden, is zeer zeker; maar geheel ten onrechte zoude een bloot Letterkundige daaruit besluiten, dat enkele Taalkunde hem tot zulken Criticus konde maaken.

De Heer SAXE vordert ook, in zynen *Spraak- en Letterkundigen*, kennis, zo wel van zaaken, als van woorden, en benaarstigt zich om te doen blyken, dat DUKER geen van beiden had verwaarloosd (*). — Van zyne Taalkunde getuigen, behalven het reeds gemelde Werkje, *over het Latyn der oude Rechtsgeleerden*, de THUCYDIDES en FLORUS, beide door hem uitgegeven (†); zyne Aantekeningen over LIVIUS, in de Uitgaave van DRAKENBORCH; over sommige der Tooneelstukken van ARISTOPHANES, in de Uitgaave van BURMAN (§), en over verscheidene andere, zo vroegere als laatere, Schryveren,

(*) Bl. 30 enz.

(†) De eerste te Amsterdam, in 1731, de andere te Leiden, in 1722, en voor de tweedemaal in 1744.

(§) Men weet, dat deeze zich noemde PETRUS BURMANNUS SECUNDUS, om zich van zynen Oom te onderscheiden. Doorgaans zal men den naam van iemand schryven, zo als hy zelve gewoon is. Maar de Heer SAXE, des ouden oorlogs gedachtig, en *æternum servans sub pectore vulnus* noemt den Neef bestendiglyk, PETRUS BURMANNUS MINOR. Zie bl. 30 en 36.

ren, welke door den Redenaar opgenoemd worden. Getrouw in het vergelyken der oude Handschriften, was hy, waar deeze geen licht gaven, schrander in het herstellen van verdorven plaatzen, door vernuftig uitgedachte en waarschynelyke gissingen. —— En dat zyne kundigheid zich niet enkel tot de Taalen der Ouden bepaalde, maar ook tot zaaken uitstrekte, blykt overduidelyk uit de ophelderingen der oude Geschiedenis en Tydrekenkunde, in zyne Aantekeningen over de Schryvers, door hem zelven en door zyne vrienden uitgegeven. Te recht roemde DRAKENBORCH (*) zyne *zeldzaame geleerdheid* en *uitgelezen oordeel*, en OUDENDORP (†), zyne *diepe geleerdheid*, *schrander vernuft*, en *doorkneed oordeel*.

Als Redenaar schreef hy eenen zuiver Latynschen en krachtigen styl, maar de voordeelen van eene heldere en buigzaame stem, van eene aangenaame uitspraak, en bevallige lichaamshouding, ontbraken hem (§).

Hy was van eenen zachtzinnigen aart, en schoon hy, getergd door hoonende beleedigingen, zich met eenige scherpheid verdedigde, en zekeren iemand, welke te Utrecht den Studenten het beoefenen der Geschiedenissen trachtte wars te maaken, naar verdiensten havende, betuigde hy alle achting voor waare Geleerden. Hy leefde in vriendschap met zyne Amptgenooten, dacht over zich zelven zedig en nederig; was van eenen vrolyken inborst, en geneigd tot onschuldige boert, zonder iemand te kwetzen; gedienstig zonder belangzucht; begeerig naar roem, maar zonder eenige afgunst, gramstoorigheid of wraakzucht; gemeenzaam met zyne Leerlingen, en, schoon nooit gehuwd, een beminnaar der Jeugd, en altoos gereed om dezelve in het voortzetten haarer oefeningen behulpzaam te zyn, en den rechten weg te wyzen (‡).

Geen wonder, dat zulk eén man door zyne tydgenooten hoog geschat wierd; geen wonder, dat de Heer SAXE zyn voorbeeld der leergierige Jeugd ter navolginge aanpryst. Hieraan en aan de gewoone Aanspraaken, by het afgaan van den Rector eener Hooge Schoole gebruikelyk, wordt het overige van dit Stukje besteed. Doch wy zullen aan dit reeds vry lang geworden uittreksel een einde maaken.

(*) In de Voorreden voor LIVIUS, bl. LXX.
(†) In de Voorreden voor SUETONIUS.
(§) Bl. 36. (‡) Bl. 37 enz.

Brie-

Brieven over het bestuur der Colonien Essequebo *en* Demerary, *gewisseld tusschen de Heeren* ARISTODEMUS *en* SINCERUS, *nevens Bylagen, betrekkelyk tot deeze briefwisseling. Elfde en Twaalfde Stuk. Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1788. *In gr. octavo.*

By een Brief van *Sincerus*, in 't XIde Stuk, strekkende grootlyks om zyne voorheen aangevoerde klagten nader te versterken, en de noodzaaklykheid van redres in de bestuuring der Colonien, op een regtmaatigen voet, ten nadruklykste te toonen, komt in het XIIde Stuk nog eene *Proeve ter verdeedidinge van de Planters in Essequebo en Demerary*, opgesteld door den Nederlandschen Uitgeever, welke deeze Brieven meermaals met zyne aanmerkingen, ter verdeediginge dier Planters, vergezeld heeft doen gaan. —— Aanleiding tot het opstellen deezer Proeve heeft gegeeven het voorgevallene, by gelegenheid van een herhaald *adres*. De Ingezetenen der Colonien, naamlyk, eenigen tyd vrugtloos op de gehoopte herstelling gewagt hebbende, besloten voorts, tot het maaken van een nieuw *adres*, aan de Heeren *Directeur Generaal* en *Fiscaal* dier Colonien, gedagtekend 2 Oct. 1787. Het zelve is door die Heeren overgezonden aan de *West-Indische Compagnie*, en de Heeren Bewindhebbers ter *præsidiaale* Kamer *Amsterdam* hebben het in handen van den *Souverain* overgegeeven, by eene Missive, in dato 22 January 1788, met hunne nevensgaande bedenkingen deswegens, die voor de Colonisten gantsch niet gunstig zyn. Ter deezer gelegenheid heeft de aangeduide Schryver de bovengemelde *Proeve* vervaardigd, welke hy in drie voornaame stukken verdeelt. „ Ik zal, zegt hy,

„ In de eerste plaats my toeleggen, *om den leezer een denkbeeld te geeven, wie de perzoonen zyn, welke ik verdeedige, en in welke omstandigheeden zy verkeeren.*

„ Ten tweede, zal ik nagaan *wat deeze perzoonen in het adres, dat door hun aan den Directeur Generaal en Fiscaal gemaakt is, en 't welk door de præsidiaale Kamer van Amsterdam aan den Souverain gezonden word, te kennen geeven.*

„ En eindelyk ten derden, zal ik onderzoeken, *op welk eene wyze dit adres by de præsidiaale Kamer van Amsterdam word opgevat; en of die opvatting billyk en redelyk is,* dan

dan wel of zy als een gevolg van een verkeerd en ongegrond systhema moet worden aangezien.

Onder deeze drie hoofden komt eene reeks van aanmerkingen voor, die der overdenkinge van allen, welken het belang van 't welzyn deezer Colonien voor den Staat kennen en ter harte neemen, dubbel waardig zyn: en 't geen 'er onze Schryver verder byvoegt, wegens het oogmerk en het gedrag der Planters, stelt hen in een zo gunstig daglicht, dat het diene om de verdeediging des Schryvers, ten behoeve van de zodanigen, kragtig aan te beveelen. Dan misschien zou dit verydeld kunnen worden, door ééne haatlyke bedenking; het welk hem noopt, om dezelve, ten besluite, nog ernstig tegen te gaan.

„ Men heeft, zegt hy, reeds seedert eenigen tyd in stilte getracht aanneemlyk te maken, en thans komen zommige 'er, schoon ingewikkeld, echter niet onduidelyk voor uit, als of de meeste Planters in *Essequebo* en *Demerary* voorneemens waren, om zich, na de *Expiratie* van het *Octroy*, van het moederland te onttrekken, en op hun eigen beenen te staan. —— Ik wil een ieder die aan het wankelen mocht geraken, om aan deeze beschuldiging gehoor te geeven, wel eens ter bedenking voorstellen:

„ Of het niet ten uiterste dwaas en onstaatkundig zou zyn, dat Planters, met diergelyke oogmerken bezield, de uitvoering van eene zodanige onderneeming tot het *expireeren van het Octroy* zouden uitstellen. —— Wat geeft of neemt de tyd van de *Expiratie* van het *Octroy* van de Westindische Compagnie tot het uitvoeren van eene zodanige onderneeming? —— Maar bovendien, welke redenen zouden toch immer den Planter kunnen beweegen, om eene zo onvoorzichtige en voor hem geheel doodelyke stap te wagen? Oneindig minder bezwaarlyk zou het zyn om redenen te vinden, waarom men den Planter thans van deeze verdenking tracht te beschuldigen. Dan ter zaake.

„ Zyn de Planters onvergenoegd over den *Souverain*? Verre daar van daan! —— Zy dragen den *Souverain* de zuiverste liefde en hoogachting, den diepsten eerbied, de getrouwste onderwerping toe. —— Alle hunne verrichtingen, alle hunne *adressen* brengen hier van de klaarblykende getuigenissen meede. —— Zy hebben hunne grievende, hunne ondraaglyke bezwaaren, met den diepsten eerbied aan den *Souverain* voorgedragen; zy hebben op de bedaardste wyze aan den *Souverain* aangetoond, op welk

welk eene feitelyke en geheel ongehoorde wyze de Compagnie de geheele *Constitutie* hunner regeeringsvorm den bodem heeft ingeslagen, en, in plaats van dezelve, de allervreemdste en schadelykste *nieuwigheden* ingevoerd; — en hoe de Compagnie, het geheele oogmerk van landbouwende Colonien ten nutte van het geheele Vaderland, buiten het oog schuivende, dezelve integendeel in vruchtdragende *etablissementen* ten haaren behoeve zoekt te verkeeren, en ter bereiking van dat oogmerk den Planter met allerdrukkendste belastingen te bezwaaren.

„ Zy zien en ondervinden hoe de Compagnie alle middelen in het werk stelt, om het helder licht van hunne *memorien* en *adressen* te benevelen, en den *Souverain*, was het mooglyk, in vooroordeelen te brengen, of te houden. —— Zy blyven zich egter op eene eerbiedige wyze verdeedigen, zy getroosten zich alles met het achtenswaardigste geduld, en zelfs, niettegenstaande zy in hun laatste *adres* toonen, dat zy alle reden hadden, om aan eene spoedige uitkomst te wanhoopen, ontvalt hen echter, ten aanzien van den *Souverain*, geen een onverduldig woord. —— Integendeel verklaren zy, dat zy zich, (indien zy al eens genoodzaakt zyn, om in het tegenwoordig oogenblik zelve *ordre* tot weering van *confusien*, uit regeeringloosheid spruitende, te stellen,) echter aanstonds aan den wil van den *Souverain* zullen onderwerpen, zo dra hen dezelve zal bekend zyn.

„ Kan men klaarder teekenen van onderwerping, getrouwheid en eerbied verlangen? En vervalt hierdoor niet van zelve alle de verdenking van afval, die men, om de wezentlyke belangen van den Planter uit het oog te schuiven, heimelyk en ingewikkeld, schoon duidelyk genoeg, nu weder op nieuw aan denzelven schynt aan te tygen.

„ Nog een woord, en dan zal ik eindigen. Men legge my niet te laste, dat ik den Leezer in een denkbeeld heb willen brengen, als of geheel *Essequebo* en *Demerary* volkomen eenparig over de *Violatie* van de *Constitutie* klaagde. —— Ter afweering van dit misbruik dient, dat ik al te wel weet, dat 'er zich ook onder de Planters bevinden, die de oogmerken van de Compagnie begunstigen. —— Alleenlyk zeg ik hieromtrent, dat ik met genoegen de verdeediging van de bezadigde tegenstanders der nieuwigheeden op my heb genoomen, en

dat

dat ik nimmer myne pen zou willen leenen, om de voorstanders van nieuwigheeden te onderfteunen.

„ Thans oordeele de Leezer zelve. —— Ik leg myne pen neder, in het ftreelend vertrouwen, van ten minften iets toegebracht te hebben, om de deerlyk aangerande onfchuld te verdeedigen."

Gefchiedenis eener negen en dertig (*) *jaarige gevangenis van den Heer* DE LA TUDE. *Door hem zelven befchreeven.* *'s Gravenhage*, *by* D. Munier, 1788. *Behalven het Voorbericht*, 108 *bladz. in gr. octavo.*

Een onbezonnen ftap van den Heer *de la Tude* is de bronwel der onheilen, in dit Gefchrift vermeld; dezelve haalde hem de ongenade van Madame *de Pompadour* op den hals, met dat gevolg, dat hy, in 't jaar 1749, in den ouderdom van 24 jaaren, in de Bastille gezet werd. Toen hy, na verloop van één jaar, zyner gevangenisfe ontvlugt was, gaf hy zig, vertrouwelyk, over aan de genade des Konings; dan de Marquizinne nam het euvel op, dat hy zig tot haar, als de beleedigde, niet gewend had; en hy werd anderwerf in de Bastille gebragt. Eerlang ontfnapte hy op nieuw zyne bewaarers, vergezeld van eenen medegevangen *Dalegre*; doch 'er verliep maar weinig tyds, of ze werden beiden agterhaald, en een akelig lot in de Bastille was hun deel. *Dalegre* werd wel dra krankzinnig, en men vleide zig met het denkbeeld, dat *de la Tude* het ook zou worden; waarin egter zyne Vyanden hunnen wensch niet verkreegen. Toen de Marquizinne geftorven was, verwagtte *de la Tude*, dat hy nu in 't kort ontflagen zou worden; hy fchreef deswegens aan den Heer *de Sartines*; dan deeze hield hem op den tuil; 't welk den gevangenen dermaate verbitterde, dat hy doldriftig een brief vol beledigingen dien Heer ter hand deed komen: deeze werd daar op woedende tegen hem, en verzwaarde zyn lot in de gevangenis; dat nogtans, door bemiddeling van den Heer *Gayon*

(*) Lees *vyf en dertig*, als zynde dit ongeveer het tydsverloop der gevangenisfe van den Heer *de la Tude*. Hy werd den eerften Mey 1749 in de Bastille gezet, en verkreeg den achttienden Maart 1784 zyne vryheid.

Gayonnet, vervolgens merkelyk verzagt werd. Ter dier gelegenheid kreeg hy inzonderheid verlof, om, wel bewaakt wordende, dagelyks twee uuren in de open lugt te mogen wandelen; en van deeze vryheid bediende hy zig, om andermaal zyne gevangenis te ontvlugten. Dan het leed geen maand, of hy vond zig op nieuw in een afschuwelyken Kerker zyner gevangenisse geworpen; en, na verloop van ongeveer een half jaar, kreeg hy eerst hoop op verlossing, met den dood van Koning *Lodewyk* den XV., in 't jaar 1774, toen hy, buiten eenige geringe tusschenpoozingen, reeds 25 jaaren in de Bastille had gezeten. In 't jaar 1777 verkreeg hy eindelyk zyn ontslag, en werd ook daadelyk op vrye voeten gesteld; maar de wraakzugt zyner Vyanden, (vreezende, vermoedelyk, dat hy hunne strafwaardige ongeregtigheden vervolgens aan den dag zoude brengen,) bewerkte, na weinig tyds, dat hy weder gevangen en in één der akeligste Kerkers geplaatst werd. Zyn lot bleef het zelfde, tot op de geboorte van den Dauphin, in 't jaar 1781, toen hy, uit zyn onderaardschen Kerker verlost, eene betere verblyfplaats kreeg; blyvende in dezelve egter op water en brood gevangen zitten. Van dien tyd af scheen zyne zaak een gunstiger keer te neemen, dan dit vooruitzigt werd wel dra verydeld, doordien zyne Vyanden de gehoopte verlossing ten kragtigste dwarsboomden. —— Dus verre loopt het verhaal van den Heer *de la Tude* zelven, dat eene reeks van ellende, de uitwerkzelen eener verregaande wraakzugt, behelst.

Aan dit verhaal is gehegt een Uittrekzel eener Memorie, van den Heer *de Comeyras*, ter loslaatinge van den gevangenen; en voorts een berigt van de edelmoedige poogingen van Madame *le Gros*, uit een zuiver medelyden, zonder eenige andere inzigten, ter reddinge van den ongelukkigen; die in zo verre geslaagd zyn, dat hy eindelyk, in 't jaar 1784, zyne vryheid, en 400 Livres, (of ruim 180 Guldens Hollandsch,) jaarlyksch inkomen verkreege. De verregaande wraakzugt, die den Heer *de la Tude*, in zyne gevangenis, aan de jammerlykste onheilen bloot stelde, klimt in deeze Geschiedenis tot een zeer hoogen trap; en, aan de andere zyde, verleent ons het gedrag van Madame *le Gros*, met toestemminge van haaren Egtgenoot, een voorbeeld van de verhevenste edelmoedigheid. Zy heeft zig, niettegenstaande veelvuldige teleurstellingen en dwarsboomingen, geene moeite ontzien;

zien; en ook, hoewel niet van een vermogenden ſtand, geene kosten geſpaard, om haar oogmerk te bereiken; en 't verſchaft haar, volgens het ſlot van dit berigt, „ tegenwoordig nog de edelſte vreugde, dat zy hem, „ in haar huis genomen, ten deele mede op haare kos- „ ten onderhoud, indien men geen middel vind, om by „ de vierhonderd Livres, die men hem tot een genade- „ geld gegeeven heeft, nog wat te bekomen."

Zanglievende Uitſpanningen, door O. PORJEERE, *rustend Predikant van Alkmaar. Te Amſterdam, by* M. de Bruyn, 1788. *In gr. 8vo. 286 bladz.*

De Eerw. PORJEERE deelt in deezen Bundel 41 ſtukken mede, van welken de meesten Geestelyke Gezangen zyn, die volgens de Zangwyzen van wylen den Eerw. SCHUTTE gezongen kunnen worden. De twee laatſte en uitgebreidſte ſtukken zyn *Tweezangen*, in 3 Afdeelingen, gaande de eerſte over den geweldigen Storm en buitengewoonen Vloed, den 14den van Slagtmaand 1775; en de laatſte ter gedachtenisſe eener middagwandeling op de Rivier de *Maas*, in den fellen Winter, den 31ſten van Louwmaand 1776. In allen vindt men den Christen en Godgeleerden, ſchoon men den waaren Dichter in zommigen mist.

Daar het bekend is, dat veele onzer Dichteren een of ander Dichter, ter naarvolging des ſtyls, verkiezen, zal men zich geenszins verwonderen, dat de Heer PORJEERE zynen Geestelyken Vader en Vriend SCHUTTE op den voet volgt: en deszelfs ſtyl daar door dikmaals geheel Oostersch is. Men zie, by voorbeeld, de volgende Verſen, uit de *Verheffing van het hoogſte goed*:

Senirs gladde dennenboomen,
Libans Cederheerlykheên,
Baſans eiken, Judaas ſtroomen,
't Welbetreden Elpenbeen
Van de kunſtigſte Chittieten,
Memfis ſtikſel, duur en fyn,
Kunnen 't goed der Siönieten
Nimmer evenredig zyn.

Purper van Elizaas oorden,
Tharſis zilver, Dedans pragt,
Al het ſtofgoud van het noorden,
Syrië met zyn Smaragd,

Morgenlandsche muskadellen,
Pannags honig, Minnits graan,
Jebus blanke watervellen
Moeten hier beneden staan.

Damasceensche smaaklykheden,
Chelbons wyn en witte wol,
Liggen hier in 't zand vertreeden,
Maaken nooit de wenschen vol:
Dans en Javans kalmusgiften,
Dedans kostlyk wagenwant,
Zyn nooit, by 't bedaarde ziften,
Tegen Sions Goed bestand.

Sidons riemen, Arrads roeijers,
Tyrus Schippers, ryk en bly;
Dennen schepen, Cedren boeijers,
Zeilen 't eeuwig Goed voorby:
Gabal handle met zyn wyzen
In het Tyrisch stadgebied,
Mesech moog zyn vaten pryzen;
Tubal kent het Beste niet.

Laat Togarmaas paard verschynen,
Gilboä, vol ruitery,
't Lokaas zyn voor Filistynen,
Voeg 'er Bethels inkomst by:
Schenk d' Landstroom rykste gaven,
Havila, door goud gevoed,
Roeme op uitgewerkte staven,
't Haalt niet by myn hoogste goed.

De Dichter heeft zekerlyk, raakende dit Gezang, in eene aantekening gemeld, dat 'er veele speelingen in ontleend zyn uit *Ezech.* XXVII.; doch in de meeste zyner Verssen komen soortgelyke trekken voor, die dikmaals meer klateren dan roeren; ten minsten voor onkundigen, in den Oosterschen styl, zomtyds zeer duister zyn. Dus zingt, by voorbeeld, eene Weduwe:

Ook is myn Machlon weggerukt!
Dat nu myne oogen vlieten!
Ook is myn Chiljon afgeplukt
In 't land der Moäbieten!
Myn Orpa geeft een liefdeblyk;
Maar wie is aan myn Ruth gelyk?
Zy blyft my vergezellen:
Ziet, Stadgenooten! ziet myn smart!

Hoe

Hoe hygt, hoe slaat dit Weduwenhart!
Hoor Marah ramp vertellen.

Zodanige klanken en zinspeelingen, op Oostersche denkbeelden, maaken den kenmerkenden styl des Dichters uit; die, zo dra hy soortgelyke uitdrukkingen niet voegzaam kan gebruiken, wel eens tot het beschryven van kleinigheden overslaat, die het ernstig Tafreel altoos ontsieren. De Dichter behoort zekerlyk de Natuur naar te bootsen, of te schilderen; maar hy moet niet alles schilderen. Hy moet zich enkel met het grootsche en verhevene ophouden, en het minder belangryke agter laaten. Wanneer de Schilder een Zeestorm maalt, dan is het zyn plicht, om alle de deelen van een Schip, en deszelfs *takelagie*, naar de Natuur te treffen; dan dit zyn geene voorwerpen voor den Dichter; schoon een enkel touwtje hem belangryk kan worden, zo dra het eenen scheepeling mag redden.

De twee laatst geplaatste Tweezangen, *Treurryk en Troosthart*, en *Zieveel* en *Merkhart*, kunnen verscheidene blyken opleveren, van het geen wy zo even gezegd hebben. Dus zegt *Zieveel*, by voorbeeld, in zyne Ysbeschouwing:

Wat maakt die kraamvroep hier een schroomelyk geraas.
Hoe grimmelt het van volk! van jongen, en van ouden,
Van vryer, vryster, vry en dienstbaar, en getrouwden,
't Krioelt van groot en klein, zo wel van arm als ryk,
Men holt als wild door een — en acht zich hier gelyk.
De Kleinzoon geeft de hand aan zynen Grootevader,
En Neefje komt met Oom de lekkre bakplaats nader.
Zy koopen Broedertjes — de Jongen schreeuwt en eet
Een stuk, waar van de Neef nog lang te praaten weet.
„ Eet! roept men, Jongen eet! met alle uw ysgezellen;
„ Dit kunt ge uw kindren — ja kindskindren eens vertellen."
De bakker klauwt den kop — de harssens loopen om.
Hoe knorrend plaagt hem hier een onvernoegde drom,
Die voor zyn geld niet kan naar wensch geholpen worden;
Offschoon de pannen forsch en onophoudend snorden.
Men staat nu al te lang te wagten naar zyn' zin,
Des loopt graagstaorigheid eene andre Maaskraam in,
Of schreeuwt, terwyl men zich booshoofdig om gaat keeren:
„ Myn stuiver is zoo goed, als 't geld van deze Heeren!
„ 'k Wil Broedertjes! bak voort! geef op! daar is uw geld!
„ Ik heb al lang vóór dien een bakzel u besteld."
Het bakkerdor werd lam van 't knorren en de klagten.
Hy roept: „ myn Heer! 'k verzoek een weinigje te wagten:
„ Dat pannetje is besteld — dit word voor u gevuld.
„ 'k Geef ieder zyne beurt — ik bid u, heb geduld."

De man helpt eindelyk all' zyne Broedervrinden.
Men laat nog een dozyn in zynen neusdoek binden.
Elk brengt wat meê voor man, of vrouw, of kind, of baas.
„ Eet, roept men, Broedertjes! gebakken op de Maas."

Men vergelyke met deze beschryving, ter bepaalinge van derzelver waarde, de volgende regelen, uit BOILEAU's *Dichtkunde*:

Een schryver, die te veel zyn voorwerp gade slaat,
Heeft alles uitgeput eer hy zyn stoff' verlaat.
Ziet hy een schoon Paleis, hy zal den Gevel maalen.
Voorts wandelt hy met my, van de eene in d' andre Zaalen.
Hier is een Gang, een Stoep; dáár toont zich 't middenperk;
'Wat verder een Balkon met goud Pilasterwerk.
Hy telt in het Gewelf de Ronden en Ovaalen.
't Zyn overäl Festons, en rondöm Astragaalen.
'k Zoek twintig bladen vér naar 't eind' van deze stoff;
En naauwlyks raak ik vry, door 't midden van den Hof.
Den schraalen overvloed dier Dichtren moet gy myden;
En nooit een beuzeling in uw beschryving lyden.
Alle overtolligheid is walgchelyk en laf:
De reeds verzaade Geest keurt haar onmiddlyk af.

Meer bevallen ons de overige Dichtstukken, die, of Geestelyke onderwerpen, of Natuurkundige beschouwingen, bevatten; in welke laatste dan ook eene geheele schildery der Natuur niet zo oneigen is; nadien dezelve tot grootsche denkbeelden aanleiding kan geeven. Fraai zyn dus, over 't geheel genomen, de *Lentezangen*, van welken de tweede dus begint:

Welkom Lente!
Die de rente
Aan den Tuinman gul belooft;
Lammers springen,
Pluimen zingen,
Daar de Zon de kropsla stooft:
Volle Lindenknopjes zwellen,
't Vinkje gaat zyn vreugd vertellen;
Hofheers tulpje,
Veldmans Stulpje,
Lagchen naast myn Oosterhoofd.

Puik der stroomen,
'k Zag de boomen
Van het Overmaassche land,

Met

Met myn linden,
Uwe vrinden,
Jongst nog treuren langs het strand;
'k Zag, in een der winterweeken,
't Kort begrip van Yslands streeken;
Barre dagen,
Noordsche vlaagen
Teisterden uw' killen kant.

═══

'k Stond te kyken
Op de dyken
Van den zaamgekruiden last;
Norsche buiën
Kraakend kruiën,
Hielden oog en aandacht vast;
Gryze meeuwen —— schorre kraaijen;
Hoorde ik krassen —— zag ik zwaaijen;
Witte vlokken,
Winterschokken
Plaagden visscher —— zeil —— en mast.

═══

't Lentedagje
Geeft een lachje,
Nu de vloed zyn vryheid vindt;
Waterrotzen,
Steile schotzen
Wyken met den dollen wind;
Maasluchts klein, maar zoet Prieeltje;
't Oosterhoofd, myn Schouwtooneeltje,
Brengen wenken
Om te denken,
Dat vernieuwde vreugd begint.

═══

Hoentje en haantje,
Eendje en zwaantje
Roepen: Lente! wellekom!
Ojevaartje,
Koddenaartje
Zoeken Bruid en Bruidegom:
Vrouw Natuur viert, wel te vreden,
Bot aan zagte vrolykheden;

Onder 't stoeltjen
Zien de Koeijen
Naar het wagtend Grasland om.

Wilgen tronkjes,
Laage stronkjes
Huppelen met Hofmeers laan;
't Kwimmend kraintje
Blyft in 't tuintje
Vergenoegd op 't steeltje staan;
Ryke persikboompjes bloeijen,
Zwangre perenknopjes groeijen;
Violetjes,
Zuuringbedjes,
Zien my geurend vriendlyk aan.

SIEGFRIED VAN LINDENBERG *Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede en laatste Deel. In 's Gravenhage, by* I. van Cleef, 1788. *In gr. octavo 367 bladz.*

Uit het, by de afgifte van 't eerste Deel deezer Leevensbeschryvinge, aangevoerde staal, heeft de Leezer vry wel kunnen opmaaken, dat het den Opsteller niet ontbreekt aan het vermogen, om iets in een wezenlyk comicq licht te plaatzen (*); en zulks straalt in 't gansche beloop van dit Geschrift alomme door. Intusschen moest men egter hier uit niet afleiden, dat het eenige bedoelde van den Schryver was den Leezer te doen lachen over dwaasheden. Ver van daar! Hy bedient zig van deezen schryfttrant, wel om den Leezer te vermaaken, maar ook tevens om hem de menschlyke dwaasheden verstandig te leeren gadeslaan; waartoe hy te gelyk, in tegenoverstelling, zulke characters doet werken, die, door hun braaf gedrag, de dwaasheden des te sterker doen afsteeken. En de Geschiedenis van *Siegfried* strekt, gelyk derzelver Opsteller ten slot schryft, wel inzonderheid, om te doen zien, „ dat een „ aangebooren Grootheid en Goedheid van Ziel vooral het Verstand tot Leidsman moet hebben, wil men niet tot uitersten „ vervallen, die belachlyk, schadelyk en gevaarlyk kunnen „ zyn!" Dit was juist het geval van *Siegfried*, en zyne opvoeding had 'er grootlyks schuld aan, ovennids hy natuurlyk eene edele Ziel bezat. —— Tot eene proeve van dit zyn goed hart, dat maar niet behoorlyk beschaafd was, diene zyn volgend onderhoud, en bedryf; met een Man, die bestuurder was

(*) Zie *N. Algem. Letteroef.* III D. I St. *bladz.* 276.

was van de goederen der Baronesse van *Wellenthal*; welke, in gevolge van het slordige en verspillende gedrag van haaren overleeden Man, in benarde omstandigheden ingewikkeld was. *Siegfrieds* Gunstling, de Heer *Fiks* geheeten, had hem hiervan eenig verslag gegeeven; en hy gelastte *Fiks* terstond aan dien Bestuurder, (welke een goed Vriend van *Fiks* was, en met hem over de zaak der Baronesse gesproken had,) te schryven, en hem, tegen den volgenden dag, op de middag-maaltyd te verzoeken; welke uitnoodiging die Heer aannam, en door zyne komst beantwoordde.

„ Men sprak, (zegt onze Schryver, zyn verhaal vervolgende,) over de maaltyd van koeien en kalven; doch toen het Dessert was opgedraagen, en de Bedienden zig verwyderd hadden, vroeg de Edelman, die zig niet, op de kunst van omwegen te neemen, verstond, wanneer het 'er op aan kwam om iemand te helpen: „ Hoe veel 'er wel noodig was om de *Wel-* „ *lenthalsche* goederen in orde te brengen? en of zy, over 't „ algemeen, voor verbetering vatbaar waren?

De Burgtadministrateur antwoordde hem byna woordlyk, het geen hy gisteren tegen den Heer *Fiks* gezegd had; naamlyk, *dat de omstandigheden der Baronnesse niets minder dan redeloos waren; dat twintigduizend Daalders, en eenige jaaren zeer strenge oeconomie in staat zouden zyn, om haar van den ondergang te redden, en de wyduitgestrekte goederen niet slegts te behouden, maar ook in een taamlyk goeden staat te stellen.* En hy voegde 'er nu nog by: *dat hy den staat der goederen op het zorgvuldigste onderzogt had, en niets ten dien opzigte zeide, dan het geen hy met voldoende bewyzen staaven kon. Het gantsche gevaar werd enkel door eenen schuldeisscher veroorzaakt, die 'er vermoedlyk op uit was om in troebel water te visschen! wanneer de Baronnes haare schatryke Tante had kunnen beweegen, om slegts vier of vyf duizend Louis d'or te schieten,* ——— *dat zy zo veel te gemaklyker doen kon, om dat* ELIZE *toch eindlyk in het bezit van haar gansch vermogen koomen moest,* ——— *dan zou het alleen maar aangekoomen zyn op eenige jaaren zeer goed bestuur, om alles in goeden stand te brengen: doch Tante was van zulk een aart, dat men zulk een voorslag haar zelf niet eens doen mogt.*

„ Dat beestagtige wyf!" riep *Siegfried*. „ Nu hoor eens, „ dan moogt ge aan my dien voorslag doen: twintig, dertig „ en meer duizend Daalders zullen binnen vier weeken gereed „ weezen; ——— maar *notabene!* ——— Vooraf beding ik, „ dat ———"

Uwe Genade zal alle mogelyke zekerheid erlangen, die in deeze omstandigheid van zaaken gegeeven kan worden. Ik wil niet ontkennen, dat 'er misschien, zo 'er eenige ongelukkige toevallen bykoomen, die evenwel niet waarschynlyk zyn, vier of vyf duizend Daal-

Daalders by verlooren zouden kunnen worden. doch ook deeze zouden, by den verkoop der goederen, weder te vinden zyn.

„ Ik heb u met geduld laaten uitpraaten, Myn Heer! maar zeg my toch eens, heb ik u één gebenedyd woord van zekerheid gesprooken, of iets dat er naar gelykt; he?"

Ik meende ———

„ Ja! gy meende, Myn Heer! en ik meende ook, zie je! „ ik meende dat ik u voor een redelyk Man mag houden, die „ den bek houden kan! en, versta je, dit was de *Notabene*, „ die ik maaken wilde, dat de geheele onderhandeling geheel „ onder ons drien blyven moet. Voor den Heer *Fiks* kan ik „ instaan, ——— en dat de genadige Vrouw al haar leeven, „ ——— en God gunne haar nog een heel lang leeven, ——— „ nooit te weeten kryge, van wien haar dit bagatelletje geld „ gekomen is. Zie je. Myn Heer." (vervolgde hy met een zagter stem.) „ dus begeer ik geen Handschrift, Interessen, of „ zo iets dergelyks, en kan het ook niet begeeren! Ik begeer „ geen andere zekerheid, dan dat ik mynen naasten helpe! „ ——— Het geen ik voor de Baronnes doe, zou ik, zo waar „ als ik *Siegfried* heet, voor myn Doodvyand doen, zo dra „ hem de een of andere Rakker, op een schelmagtige wyze, „ in den grond zogt te helpen. Zekerheid! ——— Ja wel, „ Myn Heer! ik zie wel dat gy my nog niet recht kent. Ik „ vraag 'er, zie dat niet, na, wanneer ik iemand helpen kan, „ of ik er dan eene fotsige twee duizend Louis d'or by verlies „ of niet. ——— Want, God zy geloofd! Ik kan 'er verscheiden duizenden aan waagen, eer ik 'er de inkomsten van een „ jaar by inschiete! En wat zal ik ook anders met den slykhoop uitvoeren? Waartoe heeft God my het Geld gegeeven, „ zo ik er geen goede luiden by help, dien het water aan de „ lippen staat?"

De Bestuurder der *Wellenthalsche* goederen zat verstomd en verwonderd. Hy had veele plaatzen doorwandeld, meenige Synagogen bezogt, doch zulk eene denkwyze had hy, tot heden toe, in Israël niet gevonden. Ryke luiden, die tien, twintig en meer duizend Daalders op eenen avond verspeelen; ——— ryke luiden, die eene onwaardige Hoer, met de grootste geldzommen, het genot van een uur betaalen; ——— ryke luiden, die aan den opschik der mode, die binnen 't jaar alle waardy kwyt is, gansche Capitaalen verkwisten, enz. deeze had hy, in den loop zyns leevens, overvloedig aangetroffen, maar geen een, die, naar evenredigheid van zyn vermogen, er slegts een duizend of maar eene twee honderd Daalders, zonder ten minsten halve zekerheid te hebben, aan gewaagd had, om eenen ongelukkigen te redden! ——— Hy vond doorgaans de luiden ongevoeliger en wreeder, hoe ryker zy waren, en hier vond hy een Man, die, zonder de toneelen der ellende gezien te heb-

hebben, zonder door eigen ervaaring te weeten wat ongeluk zy, enkel uit een aangebooren edelheid en grootheid van ziel, uit waare goedheid des harten, niet uit weekheid noch trotschheid, deel nam aan het ongeluk van eenen vreemden! —— Niet zo als veelen onzer hedendaagsche Aandoenlyken, die met een pynlyk gezigt; weenende oogen; met opgetrokken schouders en een klaaglyke stem, zonder helpende handen, de rampen van hunnen evenmensch bejammoren! Neen! by *Siegfried* was de onheilen te zien en die te verhelpen, zo hy ze slegts verhelpen kon, maar een en dezelfde daad. —— Had deeze Man nu ook eens geweeten, hoe *Siegfried* zelfs zynen bystand niet onttrok, al ware het, gelyk eens of tweemaal het geval was, dat er zyn eigen zaaken door moesten lyden, tot zo lang hy of zyn renten, of de remisen van zyn Banquier weder in kreeg.

Groote, edele Man! riep hy uit, *Ik bewonder u!* —— *Myn Heer* van Lindenberg! *Gy zyt het tweede mensch dat ik bewonder!* ——

„ En waarom dat? Ik zie, by myn Ziel! 'er niets in dat
„ bewonderenswaardig is. Hoor eens, Myn Heer! Elk mensch,
„ heeft myn Prediker my eens gezegd, toen ik nog maar een
„ kleine jongen van omtrent die grootte was, elk mensch is
„ verpligt zyn evennaasten te helpen, waar hy kan. ——
„ Doch zo ge lust hebt om iets te bewonderen! bewonder dan
„ den Heer *Fiks*, die, toen ik onder myn Paard lag, vier Roo-
„ vers, die my den hals zogten te breeken, moederziel alleen
„ dorst aangrypen! een daar van geheel, en den anderen half
„ dood schoot, en de twee overigen na den duivel jaagde! dat
„ deed hy! Zie je, Myn Heer! zo iets is nog waardig dat 'er
„ met verwondering van gesprooken word!"

Genadige Heer! riep de Heer *Fiks* bloozende; *behaagt het u om een kleinigheid zo breed uit te meeten?*

„ Een kleinigheid? —— Hoor eens, Heer *Fiks*! zo moet
„ gy niet praaten! Ik kan het huichelen en tandtrekken niet
„ verdraagen, dat weet gy, en ik zelf, ik spreek altoos gelyk
„ my op het hart ligt. Een tegen vier, wanneer het om lyf
„ en leeven te doen is, is, zoo waar als God leeft, geen klei-
„ nigheid."

De Administrateur betuigde, wegens deeze dappere daad, den Heer *Fiks* zyne hoogachting.

„ Nu, myn Heer! hoe staan wy 'er by? Wilt gy myn *nota-*
„ *bene ad notum* neemen, geef 'er my dan als een eerlyk Man,
„ de hand op."

Deeze deed het.

„ Nu, kinderen, als gy niet meer eet, laaten wy dan op-
„ staan, dan zal ik deezen Man behoorlyke aanwyzing geeven."

De genadige Heer ging daarop in zyn Cabinet, om aan zyn

Ban-

Banquier te schryven; en de ander kon zig niet onthouden, om den Heer *Fiks* voor zeer gelukkig te roemen, dat hy in den dienst van zulk een Heer was.

„ *Gy zult u nog meer verwonderen*, zei de Heer *Fiks*, *wanneer gy hem heden of morgen zyn geld wederbrengt*. —— *dan zal hy u vlak in 't aanzigt zeggen, dat gy verkeerd zyt!* —— *Dat hy zig niet erinneren kan u ooit een rooden duit geleend te hebben! en zo gy u dan op zyn Banquier wilt beroepen, die het u toegeteld heeft, dan schiet gy evenwel tegen hem te kort: want deeze heeft zyne Instructie, en zal, met den genadigen Heer, uit eenen mond spreeken*; Siegfried van Lindenberg *geeft slegts, en weet niet van weder te ontvangen*.

„ *Op dien voet*, zei deeze Heer, *kan ik van zyne grootmoedigheid geen gebruik maaken*.

„ *Myn Heer!* hervatte *Fiks*, *dat zou eene valsche kiesheid zyn! de Baronnes zou dezelve passen! maar u*, — *daar gy haar helpen moet?* —— *Hoe!* —— *Overlegt het eens wel! Red de Baronnes, daar God u deeze redding aan de hand geeft. De Heer* van Lindenberg *is onbegryplyk ryk, en daar hy de helft van zyne onnoemlyke inkomsten niet verteert, heeft, zedert den dood zyner Ouders, zyn rykdom ontzaglyk toegenomen, en groeit 's jaarlyks, ten minsten, twintig of dertig duizend Daalders aan!* —— *Overleg dat alles eens ter deeg!*

„ *Gy hebt waarlyk gelyk, Myn Heer* Fiks! *maar ik heb ook geen ongelyk*. —— *De Baronnes intusschen, die het beste Wyf is dat ik ken, is in verleegenheid*. —— *En 'er is kans om den Heer* van Lindenberg *zyn verschot weder ter hand te stellen*.

„ *Braaf zo*, riep de Heer *Fiks*, die niet gaarne zou gezien hebben, dat zyn Heer in zulk een edel bedryf gestremd zou worden.

„ Intusschen kwam de Genadige Heer te rug, en gaf den Burgtadministrateur deeze volgende Assignatie.

Waarde Heer ***!

„ Wil aan Toonder deezes, na verloop van drie of vier wee-
„ ken, of, verstaje, liever als gy kunt ten eersten, twintig of
„ dertig duizend Daalders ter hand stellen, hoorje! —— Ik
„ weet dat gy al zult doen wat gy kunt. Gy zult ze my dan
„ wel in rekening brengen. In die verwagting ben ik

Uw toegeneegen

Siegfried van Lindenberg.

Op myn Burgt den . . .
Anno 17 . . .

„ Men ziet hieruit, dat *Siegfried* in het stellen van Assignatien geen Tovenaar was; doch laat de kundigste Koopman zyn hart eens evenaaren!"

Brieven van wylen den Heere L. STERNE, *Schryver der Sentimenteele Reizen. Naar het Engelsch overgezet. Te Amsterdam, by* J. J. Wolters, 1788. *In 8vo.* 32 *bladz.*

Een zestal Brieven van den geestigen STERNE, meestendeele in 1764 te *Coxwould* geschreven: die zekerlyk door verscheidene anderen zouden gevolgd kunnen worden, zonder dat men zich der leezinge zou beklaagen. Men oordeele uit den 3den aan *W. C. Schildknoop*, in dato 5 *Augustus*, in welken men het vernuft van den Schryver der *Sentimenteele Reizen* niet zal miskennen.

„ Zo zit gy dan in *Scroops*-Tempel, drinkt thee en praat in den trant der aëlouden. Ik wilde toch wel eens weeten van wat aart de ongesteldheid is, die gy heden *classicalkeit* noemt, of het de razerny is, om van oude onderwerpen op eene hedendaagsche wyze, of over hedendaagsche onderwerpen, op eene aëloude wyze te redeneeren. —— Of schort het u alle beide in den bol, en beelt gy u in met VIRGILIUS en HORATIUS te *Sinuessa*, of met CICERO en ATTICUS te *Tusculum* te zyn? Ô Hoe gaerne wilde ik u beloeren van agter een Lauwerboschjen, en zien u omringt van zuilen, en overdekt door een gewelf; slurpende het aftreksel van een Chineesch kruid, en babbelende over mannen, die boogden op de ingeeving van *Falernisch* druivesap.

„ Wat moet gy een paar botte laffe schepsels zyn!

„ Ik zou u indedaad voor verlooren rekenen, indien ik geen vertrouwen had op de weder leven geevende kragt van myn gezelschap .. tot welk gy nu onmiddenlyk uw' toevlugt moet neemen, indien gy naar beterschap verlangt. Haast u dan, myn Vriend, en zoek hulp by uwen Geneesheer, eer het te laat is.

Gy weet niet, hoe veel belang ik in uwen welvaart stelle. Heb ik niet al het Linnen uit de pers doen neemen, en, schoon het nog niet vuil was, op nieuw laaten wasschen? Op dat gy elken dag een schoon Tafellaken zoudt hebben, en een Servet op den koop toe? Heb ik niet eene soort van Windmolen, die met zyn geklater my den kop wee maakt, doen zetten in myn' schoonen kerseboom, om de vogels 'er af te houden, op dat gy een nageregt zoudt hebben? En weet gy niet, dat gy wrongel en room by uw avondeeten zult krygen? Denk aan alle die schoone zaaken, en laat SCROOP de zittingen te *Lincoln* alleen bywoonen, en met de Landregters *classical* redeneeren. Ondertusschen zullen wy *Philosopheeren* en *Sentimentiseeren* (dit laatste woord is de glansryke uitvinding van het oogenblik, waar in 't geschreeven wordt, tot uwen en Dr. JOHNSONS dienst) en gy zult in myn Studeerkamer zitten, en gluuren in de Waereld als in een Rarekiek, en vermaaken u; —— als ik 'er u de

de vertooningen van doe, zo zal ik trachten u te doen lagchen om haar dwaasheden, medelyden te hebben met haare dwaalingen, en verachting voor haare onregtvaerdigheden. Daar na zal ik u, onder anderen, by het een of ander teêrhartig meisjen brengen, op wier wangen de eene of andere droevige aandoening een traan heeft doen vallen. —— en dan zult gy, na haar geval verstaan te hebben, een' witten doek uit uw zak haalen, om den dauw van haar en uw eigen oogen af te veegen. —— En dan zult gy naar bed gaan; niet met het meisjen, neen, maar met een hart dat deel neemt in deeze aandoening, en doortrokken is van deeze gevoelens, welken uw hoofdpeulen zagt, uwe sluimeringen lieflyk, en uwe waakende oogenblikken vrolyk zullen maaken.

„ Gy zult in myn voorhuis zitten, en lagchen om de attische Portaalen. Ik hou zo veel van de aêloude Schryvers, als iemant denken durft. —— Maar met alle hunne fyne gezegden, fyne veersen en fyne schriften, is hun opgetoogenste verwonderaar niet in staat, my een half dozyn plaatsen aan te wyzen, daar voor een oortje aan dat treffend aandoenlyke, dat wy *Sentiment* noemen, in te vinden is. —— En daar mede genoeg hier van.

„ Zo gy niet schielyk komt, zal ik een ander deel van *Tristram* op 't getouw zetten, en dat buiten u, en daar mede, God zegene u, want ik ben geheel en al uw

L. STERNE."

Het Vereenigd Nederland, door J. H. MARTINET, *A. L. M. Ph. Dr. en Lid van verscheiden geleerde Maatschappyen. Met Plaaten. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1788. *Behalven het Register, 605 bladz. in gr. octavo.*

Onder deezen Tytel geeft men, afzonderlyk, in 't licht, het achtste Deel van *de Historie der Waereld*, in 't welke de Eerwaarde *Martinet*, gelyk we gezien hebben (*), zich bepaalde tot *de Geschiedenis van ons Vaderland*; des het voor hun, die dat uitgebreide Werk niet bezitten, gevoeglyk op zichzelve afgegeeven konde worden. Men heeft 'er, daar 'er in de voorige uitgave alleen gewag gemaakt was, van de handtekeningen eeniger groote en geleerde Mannen, nu bygevoegd een drietal van Plaaten, behelzende 103 zodanige schriftlyke Naamtekeningen, met eene oplettende kunst zeer juist nagesneeden. In 't Naberichт deezer Plaaten deelt men tevens mede eene korte beschryving dier vermaarde Mannen, welker handtekening op dezelven voorkomt. En dit Byvoegzel is ook afzonderlyk te verkrygen, ter meerdere volmaakinge van de voorige uitgave.

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vad. Letteroef.* III D. bl. 153.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het Boek Genesis *met de gewoone Nederduitsche Vertaling, hier en daar, volgends de nieuwste waarnemingen, veranderd, en met bijgevoegde Aanteekeningen, door* E. SCHEIDIUS, *Professor te Harderwijck.* N°. I. *Te Harderwijck, bij* J. van Kasteel, 1788. *Behalven de Voorreden,* 212 *bladz. in gr. octavo.*

Het doet den Hoogleeraer *Scheidius* enigzins vreemd, dat men, daer men in andere Gewesten, byzonder in 't aengrenzende Duitschland en 't nabuurige Engeland, vry veel werks maekt, van de nieuwere waernemingen der Oostersche Letterkunde, tot het ophelderen der Bybelschriften, in ons Vaderland daeromtrent zo agterlyk blyve, en toone, dat men 'er weinig mede op hebbe. Zulks noopt hem, om, door het nemen ener nieuwe Proeve, te onderstaen, of hy den smaek daerin, en den lust ter beoefeninge hiervan, niet zou kunnen gaende maken, of meer verlevendigen. Hier toe schikt hy ene aenvanglyke vertaling van het Boek *Genesis*, met nevensgaende aentekeningen, welken grootlyks ingericht zyn op de nieuwe denkwyze, naer de latere waernemingen der Taelgeleerden. In het thans afgegeeven Stuk, wordt de vertaling gebragt tot op het XI Hoofddeel, en de aentekeningen gaen tot op het afloopen van het IX Hoofddeel; welke arbeid verder agtervolgd staet te worden, zo maer het vertier van dit eerste Stukje tot die hoogte kome, dat de onkosten van den druk en de uitgave kunnen goedgemaekt worden. —— Een groot aental der Nederduitsche Lezers is ongetwyfeld te sterk verslaefd aen het oude, om den Hoogleeraer by te vallen; dan wy hoopen, dat 'er nog wel zo vele onbevooroordeelde Bybeloefenaers onder onze Landgenoöten gevonden zullen worden, die zich ten regel stellen, alles, wat opmerking verdient, te beproeven, om het goede te behouden, dat de Hoogleeraer zich aengemoedigd zal

vinden, om dezen zynen arbeid voort te zetten. Lezers van dien stempel zullen in dit Geschrift nog al eenlyke voorstellingen vinden, die, schoon ze hun niet allen even overtuigelyk voorkomen, echter meerendeels wel van dien aert zyn, dat ze dezelven, in hunne oefenzucht, met vermaek, tot onderwerpen hunner overdenkingen zullen nemen. Men oordeele hier van, om maer met den aenvang te beginnen, over 't geen ons hier, wegens de twee eerste verzen van Gen. I. medegedeeld wordt. —— De vertaling zelve luid aldus:

„ 1. In [den] beginne schiep God de hemelen en de aarde.

„ 2. De aarde nu was onbruikbaar en ontledigd geworden; en duisternis bedekte den oceaan: en Gods Geest stormde over de oppervlakte der wateren."

Het zaeklyke (*) der aentekeningen komt hier op uit: „ *In [den] beginne.* Het oorspronglijk woord *reesjijth*, (ראשית) door *begin* vertaald, beantwoordt, in den zoogenaamden *parallelismus*, of *evenredige afwisselinge*, van den stijl des O. T., aan een ander woord *kédem* (קדם) 't welk eigenlijk het *voorste*, en van hier *den allereersten aanvang* eener zaak betekent. Zie Spr. 8: 22, 23. Jes. 46: 10. Dit zelfde wordt ook gesteld tegen over *achárijth* (אחרית) *het achterste* of *allerlaatste einde.* Deut. 11: 12. Jes 46: 10. vergel. met Spr. 5: 11. 19: 20. Dus besluiten wij, dat het, hier ter plaatse, te regt verklaard wordt door *het allereerste begin* aller geschapene wezens, toen 'er, *buiten den eeuwigen God, die, door zijn woord, de hemelen gemaakt heeft, en, door den geest zijns monds,* al

(*) Wy hebben, zonder te breed uit te weiden, de aentekeningen niet geheel kunnen overnemen, en ons daerom slechts tot het zaeklyke bepaeld, inzonderheid met agterlatinge van taelkundige navorschingen. Ook komt het ons voor dat de Hoogleeraer, ter beantwoordinge aen zyn oogmerk, in 't vervolg wel zal doen, met die soort van navorschingen merkelyk in te korten; daer hy toch, ter verdere stavinge en ophelderinge hiervan, zynen Nederduitschen Lezer meermaels moet verwyzen tot Latynsche Schryvers en zyne eigene Latynsche Schriften. Zodanige Lezers, als zyn Hooggeleerde bovenal schynt te bedoelen, moeten, behoudens het naerstige gebruik van hun gezond verstand omtrent het zaeklyke, zich in taelkundige navorschingen toch verlaten op het credit van taelkundigen, daer ze agting voor hebben.

al haar heir, nog volstrekt niets aanwezig was. Deeze uitlegging wordt bevestigd door de vertaling der LXX, ἐν ἀρχῇ van den Apostel *Johannes* aangenomen, Joh. 1: 1. verg. met 1 Joh. 2: 14.

„ *Schiep God.* Het woord *baaraa* (ברא) door *scheppen* vertolkt, zegt in 't oorspronkelijke eigenlijk *hakken, kappen, houwen, uit-* of *afhouwen*, Jos. 17: 15, 18. Ezech. 23: 17. Het zelve schijnt gebruikt geweest te zijn van eenen *timmerman* of *werkbaas*, die allereerst een stuk hout *hakt* of *kapt*, het zelve vervolgens *fatsoeneert* of de *ruwe gedaante geeft*, en eindelijk met alle konst *beschaaft* en *opmaakt*. Dit wordt Jes. 43: 7. met drie woorden, ברא, יצר en עשה uitgedrukt; en dit zelfde ברא wordt Jes. 45: 18. bij *overnoeming* of *zamenvatting* (*sijnecdoche*) met de twee andere woorden verwisseld, en derhalven zegt het, (waar het alleen staat,) zoo veel, als alle de drie woorden te samen. Zie Gen. 1: 21, 27. Exod. 34: 10. Num. 16: 30. Jes. 40: 26. 45: 12. 65: 17."

De hemelen. Zyn Hooggeleerde verkiest het woord *sjamajim*, (שמים) in 't meervoudige *hemelen* te houden, en verstaet dan door *de hemelen en de aerde* al het *boven* en *ondermaensche*, ook met insluiting van de hemelbewoonders en de hemelen der hemelen, dat is, met een woord (τὸ πᾶν) *het Geheelal.* Zie Gen. 2: 4. Jes. 66: 1, 22.

„ Dit *eerste* vers van Genesis I. leert ons dan, (zegt hy,) dat *in het allereerste begin* de eeuwige, alwijze en almachtige God (in tegenoverstelling der nietige afgoden van het heidendom) dit gantsch heelal heeft voortgebracht. ——. Doch wanneer eigenlijk dit *allereerst begin* van 't geheelal, waarvan Mozes (of liever het oudste gedenkstuk, door Mozes aan 't hoofd van zijn verhaal geplaatst) melding van maakt, zijnen aanvang genomen hebbe, kan, buiten nadere Goddelijke openbaring, geen sterveling ons bepalen.

„ Het is, volgens alle de waarnemingen der naaukeurigste tijdrekenaaren, aan den eenen kant, wel zeker genoeg, dat het *menschdom*, of dat geslacht van redelijke *wezens*, 't welk met Vader *Adam* zijn begin genomen heeft, en door *Noach*, na den Zondvloed, is voortgeplant, niet ouder is dan bij de 6000 jaaren, (leverende ons de Hebreeuwsche jaarboeken, in onzen Bijbel, daar van ontegenzeggelijk de allerechtste bescheiden op:) maar het is niet minder hoogswaarschijnlijk, zoo uit de gesteldheid der verscheidene lagen van zeevoordbrengsels,

van *lava* enz., in de ingewanden van onzen aardkloot ontdekt, als anderzins, dat het *lichaam van onzen aardkloot* zelve ongelijk ouder zij dan de gemelde 6000 jaaren; waar uit wij derhalven reeds van voren, uit deze proeven, genoegzaam ſchijnen te mogen beſluiten, dat in dit alleroudst verhaal, aangaande 's werelds oorſprong, vervolgens wel van zekere *hervorming* der aarde, maar niet van de *eerſte ſcheppinge* derzelver, konne geſproken worden. Dan, om onze lezers niet voor in te nemen, laat ons verder zien, wat alhier letterlijk verhaald worde.

„ *De aarde nu*, of liever, *wat nu de aarde betreft*, *dezelve was onbruikbaar en ledig geworden*, ofte *was in eene ganſche wanorde geraakt en ontledigd*, te weeten, na eene, of meer, zeer geweldige omkeeringen of *kataſtrophen*, welke, omtrend onzen aardbol, na dat de Almachtige God dien (wie weet hoe veele duizenden van jaaren reeds te voren?) uit niet geſchapen had, waren voorgevallen: het zij zulks door allergeweldigſte watervloeden, het zij door aanſtooting van den een of anderen komeet, (dien de Almachtige daartoe voorgeſchikt hadde) en de daarop gevolgde uitbranding van onzen globe, of van een gedeelte deszelven veroorzaakt ware. —— Mozes begint, onzes inziens, in dit *tweede* vers, met voorbijgang van alles, wat wijl eer op deeze aarde gebeurd was, alleenlijk de geſchiedenis op te geven van onze aarde, na dat dezelve in *dien ſtaat* gebracht was, waarin ze, voor Noachs zondvloed, zig bevond. Hij verhaalt daarbij de ſchepping der tegenwoordige geſlachten van dieren, en der menſchen op dezelve. Het woord *haajthaa* (היתה) zegt hier, niet *was*, maar *was geworden*, gelijk היה beneden *worden* beteekent. Zie Hoofdſt. 2: 7. 3: 22. 17: 4. 18: 18. 19: 26. 20: 12. 32: 11. 34: 15. enz. ook zegt in 't bijzonder ons היתה ſoms bepaaldelijk *zij is*, of *zij was geworden*, 2 Kon. 8: 18. Zie verder 1 Sam. 10: 12. 1 Kon. 2: 15. Jeſ. 1: 21. 64: 9. Jer. 3: 1. 25: 38. 51: 41. Klaagl. 1: 8. Ezech. 36: 35. Zeph. 2: 15. Ook vertolkt de Heer *J. A. Dathe* dit voorſtel, *Postea vero terra facta erat vasta et deſerta*; daar nog bij aanteekenende, dat de koppelaar ו *en* alhier noodwendig door *postea*, *naderhand*, overgezet moete worden, gelijk Num. 5: 23. Deut. 1: 19. zoo dat de zin zij: „*Naderhand was de aarde woest en eenzaam geworden.*"

„ *De aarde nu was onbruikbaar en ledig* enz. Het oorſprongelijke *toohuu* (תהו) zegt *weekagtig*, *modderig*, *moeras-*

rasfig: het wordt gebezigd van een weg, *die niet te betreden is*, zonder 'er *diep in te zakken*, en dus geheel en al *onbruikbaar.* Zie Deut. 32: 10. Job 12: 24. Pf. 107: 40. Van daar zegt het overdragtelijk zulk eenen, op wien volftrekt *niet te betrouwen* of *geen ftaat te maaken is*, die, als een modderige weg, *inzakt*, zo dra men zig op hem wil *vestigen.* 1 Sam. 12: 21. Jef. 59: 4.

,, Het andere woord *boohuu* (בהו) zegt *blinkende*, *flikkerende ;* en van daar is בהו een *blinkende*, *wit* of *geelandige*, dorre, onvruchtbare grond, waarin niets groeiz n kan, en die daarom *onbebouwd*, *woest* en *verlaaten* jelijft liggen, zonder dat 'er zig menfchen of beesten bonnen ophouden. De Arabieren gebruiken dit woord knzonderheid, van *een geheel en al ledig huis*, waarin igeen de minfte huisraad te vinden is. Men beproeve nu, of dit zelfde beeld eener *onbruikbare en van alle bewooneren ledige woestenij*, niet reeds door Jeremia, Hoofdft. 4: 23-26. allerlevendigst zij afgemaald, daar hij, naar veeler gedagten, deeze woorden van *Mozes* in 't oog heeft, en dus dezelve, als 't ware, ons nader verklaart en opheldert. Zie ook nog Jef. 34: 11. en merk op, dat de fpreekwijs היתה תהו ובהו, in dien verftande, dan volmaakt dezelfde vorm heeft van eene andere, meer gewoone, fpreekwijs, היתה שממה, Lev. 26: 33. Jef. 17: 9. Jer. 50: 13. Ezech. 14: 15."

En duisternis [was] *op den oceaan.* De Heren *Michaëlis* en *Dathe* verftaen deze uitdrukking, als aenduidende ene *overdekking der aerde met wateren*, overeenkomftig met de tael des Dichters, Pf. 104: 6. Dan, naer 't oordeel van onzen Uitlegger, oogt de Dichter aldaer op het voorgevallene, ten tyde van den zondvloed; maer deze woorden van Mozes brengen zulk ene overdekking der aerde met wateren niet rechtftreeks mede. ,, Hoe zeer wij derhalven (zegt hy,) niet ontkennen willen, dat onze Aardkloot, (na dat de Almachtige God denzelven met de overige deelen van het geheelal voor, wie weet hoe veele, duizenden of honderdduizenden van jaaren, reeds gefchapen had,) meermalen met de wateren der zeeën zij overdekt geweest, en dat, uit zulke oorzaken, de verfcheidene beddingen van verfchillende zeevoortbrengfels, in derzelver ingewanden, hebben konnen ontftaan zijn: zoo zeggen echter, onzes inziens, de woorden hier gebezigd zulks of zeer twijffelachtig, of in 't geheel niet. De naaukeurige lezer vergelijke, met deze fpreekwijs,

 de

de plaatsen Gen. 1: 29. 2: 6. 7: 3. Exod. 33: 16. Lev. 14: 7. 53. Num. 11: 31. Deut. 11: 25. Jos. 5: 10. 37: 12. Richt. 6: 37. 39. 40. enz. —— Wij voor ons verkiezen dus liever de gewoone vertaaling te behouden: *En duisternisse* (of *eene stik donkere duisternisse*) *bedekte den afgrond*, dat is, *den grondelozen oceaan*, in 't oorsprongelijke *tehoom* (תהום) of *woelende*, *bruisschende*, *zee* genaamd, en afstammende van het wortelwoord הום, 't welk oorsprongelijk overeenkomt met המה voor הכי *woelen*, *bruisschen*, Ps. 86: 4. Jer. 5: 22. 51: 55. Zie verder Exod. 15: 6. Job 38: 16. Ezech. 26: 19. 31: 15. enz."

„*En de Geest Gods bewoog die wateren*, te weten des *woelenden* of *grondelozen oceaans*, zoo dat dezelve den aardbodem gedurig al bruisschende overstroomden, en deze, hoe langer hoe meer *onbruikbaar* en *ledig*, van alle, te voren daarop bestaan hebbende schepselen, maakten: terwijl het onderaardsche vuur, op ontelbare plaatsen, mede uitbarstende, de dampen zodanig dede opstijgen, dat de geheele oppervlakte van water en land stikdonker was. Laat ons dit nog nader met weinige trachten te bewijzen. רוח אלהים *De Geest Gods* wordt bij Job 33: 4. afgewisseld met נשמת שד *adem des Almachtigen*. Toen de *wateren* der schelfzee het heir van Pharao moest bedekken, zond de Almachtige den רוח אפיו (eigenlijk *den wind zijner neusgaten*) uit, en de wateren *rezen op als bergen*, Exod. 14: 8. Op een allervreeselijkst onweder verbeeldt zig David (2 Sam. 22. of Ps. 18.) dat de Allerhoogste zelf, van zijnen hoogen hemel, nederkomt, om hem te redden. *Dat hij zijne* (קול) *verschrikkelijke stemme uitrekt; dat hij zijne* (חצים) *bliksempijlen schiet*, *dat*, *in den diepen oceaan*, *door de ijsselijkste stormen*, *de fundamenten der bewoonbare wereld zelve worden ontdekt*, *en dat dit alles geschiedt door* (נשמת רוח אפיו) *het geblaas van den geest*, of *wind zijner neuze*. —— Van dezen רוח אלהים *geest* of *geblaas Gods*, dat is, van *het ontzagchelijk geblaas* der, door God zelf, als *uitgelatene winden* of *stormen*, wordt hier gezegd, dat dezelve מרחפת על פני המים *zig bewoog*, of *heen en weer arbeidde*, *op die wateren*, te weten, van den *woelenden*, *rustelozen oceaan*. In 't Lat. zou men dit *Richeeph* (רחף) na genoeg kunnen uitdrukken door *luctabatur*, gelijk *Virgilius* ons, in een ander gezichtpunt, afschildert *luctantes ventos. tempestatesque sonoras*. *Rusteloze oceaan* (תהום) wordt hier afgewisseld met

met הַמַּיִם de of die wateren ; gelijk ook Ezech. 31: 15. Hab. 3: 10. en vooral Jona 2: 6. —— Dat het werkwoord רחף eigenlijk hier en Deut. 32: 11. zegge, *zig bewegen*, heeft *Dathe* opgemerkt bij zijne Latijnsche vertaaling, p. 7."

Verhandeling over het Gebed, naar de Leere der Openbaring en der Reden, van J. A. CRAMER, *Kanzelier van de Hooge School te Kiel. Uit het Hoogduitsch. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1788. *Behalven het Voorwerk*, 296 *bladz. in gr. octavo.*

Ene zeer wel uitgevoerde Verhandeling over een onderwerp, dat zo dikwerf en op zo velerleie wyzen ontvouwd is, dat het zommigen wel overtollig zoude mogen schynen, het zelve op nieuw gezetlyk te overwegen. Dan, wanneer men met den Kanzelier *Kramer* opmerkt, dat de menschen daeromtrent onverschillig beginnen te worden, en zich schynen te ontdoen van die agting, welke deszelfs waerdy toekomt, dan is het zeker niet overbodig, dien plicht aen deszelfs koelzinnige belyders by vernieuwing in te scherpen. Ook sluipen 'er, zo als hy vervolgt, van tyd tot tyd veranderingen in, die de onverschilligheid begunstigen; of 'er zyn, in de daertoe behoorende voorstellingen, enige onnauwkeurigheden overgebleven, welken weggenomen dienen te worden, om allen schadelyken aenstoot voor te komen. Zulks heeft zyn Ed. genoopt, dit Stuk op nieuw onder handen te nemen, om het zelve, naer uitwyzen der Openbaringe en der Reden, na te gaen; 't welk hy met zo veel oplettendheid en naeuwkeurigheid verricht heeft, dat men zich met een leerzaem genoegen zal kunnen verledigen, tot het overwegen zyner bedenkingen, welken, zo al geen nieuw, echter ten minste, hier en daer, een helderer, licht verspreiden.

Na ene voorafgaende beschouwing van het gewigt der leere van het Gebed, en deszelfs noodzaeklykheid, komt ene verklaring van de verschillende betekenissen, in welken het woord gebed gewoonlyk genomen word; en hier aen hecht de Autheur voorts ene overweging der bedenkingen van *Mosheim* tegen de gewoone verklaringen, mitsgaders van de verklaringen, die *Mosheim*, *Baumgarten* en *Wolf* van het gebed geven. —— Uit zyne daeromtrent

bygebragte opmerkingen leid hy af, „ dat men, de wezenlyke hoedanigheid van het gebed willende verklaren, het zelve niet als een *voordragt* van 't geen men verlangt *aan God*, niet als eene *ontdekking* of *openbaring*, noch als een *gesprek met* of *tot God*, *waardoor men hem den toestand van zyn gemoed te kennen geeft*, beschryven moet. Dit alles behoort niet tot het wezen des gebeds. Het geen dit met andere dingen gemeen heeft, is het denkbeeld van verlangen. Het geen dit onderscheid van andere soorten des verlangens, bestaat daarin, dat het gedeeltelyk een verlangen van het goede van God, gedeeltelyk een verlangen is, 't welk uit eene zekere kennis ontspringt, dat God, het geen wy wenschen, alleen geven kan en geven wil. Wanneer ik bid, begeer ik een zeker goed, ik begeer het van God, ik begeer het daarom van God, om dat ik overtuigd ben, dat hy de magt en de genegenheid heeft, dat geen te geven, 't welk, naar myn inzien, voor myn welvaren nodig of nuttig is." En dit voorstel brengt zyn Ed. natuurlyk tot ene nauwkeurige opgave en verklaring van 't gebed, zo als men 'er, zyns oordeels, over behoort te denken. Het deswegens breeder beredeneerde stelt hy, om alles kort byeen te trekken, op dat men het met éénen blik zou kunnen overzien, indezervoege voor:

„ Het wezen des gebeds bestaat daarin. Voor eerst; hy, die bidt, weet, dat hem iets ontbreekt, 't geen hem gelukkiger en volmaakter zou maken, als hy het bezat; hy erkent en gevoelt zyn onvermogen, om zig dit te verschaffen: hy ziet duidelyk en met overtuiging in, dat God alleen dit vermogen heeft; dat God ook tot het aanwenden van zyne kragt genegen en bereid is, wanneer hy zig in dien toestand bevindt, waar in hy vatbaar is voor het ontfangen van 't geen hem ontbreekt. —— Daartoe behoort verder, dat hy zig ernstig beyvere, naar alle deze voorstellingen te handelen, en in dien toestand te geraken, of schoon hy weete, dat dezelve de werkende oorzaak van het goed niet is, naar 't welk hy rykhalst; dat hy het niet eens daar door waardig wordt; maar alleen vatbaar voor het genot, het welk God alleen hem schenken kan. Deze innerlyke zedelyke handelingen, tot welke de mensch, door voorheen van God ontfangen kragt, zig zelf bestemt, maken het wezen des gebeds uit, of schoon daarin, naar de leer der Openbaring en der Reden, nog zeer veel nader bepaald moet wor-

worden, om het tot een Godebehagelyk en Christelyk gebed te maken. —— Men ziet uit deze beschryving, waarin beden aan menschen en gebeden tot God van elkander onderscheiden zyn. Men kan daaruit, in 't voorbygaan, ook zien, dat veele tegenwerpingen tegen deszelfs noodzakelykheid, en de werkingen, die 'er aan worden toegeschreven, nauwelyks der onderzoeking en beantwoording waardig zyn, dewyl dezelven alleen rusten op de vooronderstelling, (die niet tot het wezen des gebeds behoort,) dat hy, die tot God bidt, hem zyne belangens openbaart; dat hy hem de oorzaken voorhoudt, die hem bewegen moeten tot weldadigheid en hulp; dat hetzelve gevolgelyk een gesprek met God of eene rede tot God zyn moet, 't welk —— gelyk ik al getoond heb —— reeds uit dien hoofde valsch is, dewyl zoo veele wenschen der Apostelen, waar mee zy hunne gemeenten zegenen, zonder God of den Verlosser daarin aan te spreken, dan geene gebeden zouden zyn; 't geen zy toch, naar ieders oordeel, zyn."

Dus het wezen des gebeds verklaerd hebbende, neemt zyn Hoogeerwaerde verder in overweging, het geen men, nopens de byzondere werkzaemheden van het verstand en den wil, in deszelfs uitoefening heeft gade te slaen. Hieromtrent komt, in de eerste plaets, in aenmerking, hoe het moet gesteld zyn met de, tot het gebed behoorende, voorstellingen van goed en kwaad, en ons oordeel daerover als wy bidden, en op ene Gode behagelyke wyze, die met zyn onmiddelbaer onderwys overeenstemt, bidden willen. Voorts hoe wy ons verlangen na dat goede hebben te verhoogen tot een verlangen na God, door juiste, zekere en levendige begrippen van onze betrekking op God, van God, van onze afhanglykheid, ten aenzien van alle onze behoeftigheden, van hem, als den eersten veroorzaker van alles goeds, en van Gods betrekking op ons, in zo ver hy niet alleen een oneindig vermogen, maer ook ene bereidvaerdige genegenheid heeft, om ons middelbaer of onmiddelbaer te helpen. En eindelyk, hoe wy met aendagt, met ernst, met yver, met aenhoudende bestendigheid, met een ootmoedig hart, met toevoorzicht, vol vertrouwen en met liefderyke gezindheden omtrent anderen bidden moeten. —— Aen de ontvouwing dezer eigenschappen, die, schoon ze niet altoos tot een even hoogen trap kunnen stygen, echter ten minsten enigermate in 't gebed vereischt worden, hecht hy voorts

ene opmerking over het gebruik van vreemde of formuliergebeden, waeromtrent men, zynes oordeels, zo in 't voorstaen als in 't wraken, veelal te sterk spreekt, 't welk hem noopt zyne gedachten, over derzelver rechte gebruik, den Lezer nog onder 't oog te brengen, waertoe hy het in agtnemen der volgende regelen aenpryst: „ Wy moeten allereerst over den inhoud van dat gebed, 't welk wy willen overnemen, nadenken en overwegen, welke begrippen wy met deszelfs woorden behooren te verbinden. Dat wy het alleen lezen, of ons het zelve alleen herinneren, zonder daarby te denken, 't geen 'er by gedagt moet worden, dit kan geen bidden worden genaamd. Waar ons verstand geen deel aan neemt, kan ons hart ook geen deel aan nemen. Verstaan wy daarentegen den inhoud, zo moeten wy denzelven met onzen toestand vergelyken, en onderzoeken, of dezelve daarmede strookt of niet. Een gebed om Goddelyke weldaden, welke iemand nog niet heeft, is niet geschikt voor hem, die ze reeds bezit en geniet. Deze moet bidden om de bewaring van 't geen God hem reeds gegeven heeft, en geene om mededeeling van 't geen hem nog ontbreekt. Vindt iemand in zulk een voorschrift iets, 't welk niet geschikt is naar zyn toestand, zo moet hy dat veranderen, en alleen begeeren, 't geen zyne omstandigheden vereischen. Ook hier geldt het: *onderzoekt alle dingen, en behoudt het goede.*"

Het overige gedeelte dezer Verhandelinge dient om ons op te wekken, ter daedlyke uitoefeninge van den plicht des gebeds, ten welken einde hy deszelfs nuttigheid onderscheidenlyk voordraegt, te weten als ene *natuurlyke* en ene *Goddelyke* nuttigheid, dat hy indezervoege verklaert: „ Door de *natuurlyke* nuttigheid versta ik, alle weldadige uitwerkselen, welke elk gebed, wanneer het van eenen regten aart is, uit hoofde van zyne wezenlyke gesteldheid hebben moet op onzen geest. Wy hebben daaraan een der voldingendste en werksaamste middelen ter onderhouding en bevordering van onze inwendige, zedelyke goedheid en volmaaktheid, in alle onze betrekkingen op God, en in alle verbintenissen van onze handelingen met onszelf en onze medemenschen. Door de *Goddelyke* nuttigheid van het gebed versta ik, alle de heerlyke gevolgen, welke God zelfs met ons gebed verbindt; 't geen hy aan ons doet om ons gebed, zyn grooter welbehagen in ons; en de verhooring van ons ge-

gebed." Op de ontvouwing van dit tweeledige nut, dringt laetstlyk zyn Hoogeerwaerde de noodzaeklykheid des gebeds aen, uit krachte ener Wet; nademael God, eenstemmig met die kundigheden, welken ons de Reden aen de hand geeft, in zyne Openbaring het gebed uitdruklyk bevolen heeft, als een plicht, dien wy te betrachten hebben.

Redenkundige en Schrifstuurlyke bedenkingen over de natuur van het Zonden-Kwaad. De manier van onze werking met betrekking tot onze Afhangelykheid van het Opperwezen. En over eenige bovennatuurkundige bepalingen daaromtrent. In 't licht gegeven door een Liefhebber der zuivere Hervormde Leer. Te Rotterdam, by J. Pols. *In gr. octavo,* 110 *bladz.*

Een oud Godgeleerd verschilstuk, dat reeds enige jaren schynt gerust te hebben, ten minste niet zo opzetlyk en sterk behandeld is geworden, als voorheên, word in dezen op nieuw ter bane gebragt: te weten het verschil, wat men te denken hebbe van de Godlyke medewerking in of omtrent de kwade bedryven der Menschen; en wel inzonderheid hoe men dezelve, die gesteld zynde, op de Gode betamelykste wyze, zal verklaren. —— 't Is bekend dat velen geoordeeld hebben, de daeromtrent geopperde zwarigheden geheel uit den weg te kunnen ruimen, en dus den knoop gantsch te ontwarren, door te beweren, dat *het Zonden-kwaad bestaat in een berooving, en eigenlyk geen Werkmeester noodig heeft:* zo dat men de *Zonde* hebbe te beschouwen als een *Non Ens*, als iets *dat geen bestaanlykheid heeft;* nadien 'er *geen stoflyke kwaade daaden, en alle onze daaden natuurlyk goed zyn;* om dat *daaden zaaklyke Weezenheden zyn, en alles zo veel goedheid heeft, als het weezenlykheid heeft.* Dan hier mede kan de Schryver van dit Stukje zich niet verenigen, en hy oordeelt dat men, uit zyne daer tegen ingebragte bedenkingen, genoegzaem kan afleiden, wat hy nopens dit onderwerp gevoele; het welk hy aldus voordraegt:

„ 1. Dat ik my met zulke Geleerde vereenig, die aan de Godheid, ten aanzien van het Zondenkwaad, toekennen, *een daad van toelaating, gepaard met een bestier der dingen,* die aan de Mensch de gelegenheid laten,

om

om deze of gene zonde te bedryven, *als God hem Zyne wederhoudende Genade onthoud:* welke onthouding ik egter niet altoos als alleen vrymagtig, maar ook dikwyls als een noodzaakelyk uitvloeisel van de Goddelyke Regtveerdigheid en Heiligheid beschouw.

„ 2. Dat ik wel toestaa, dat de zonde *ook* gelegen is, in *een goeds ontbering*, maar dat ik *daar en boven ook* in de Zonde erken een *Wezenlykheid* (realiteit) *een wyziging*, inzonderheid in de Zonden van bedryf, en allerbyzonderst in zulke daden, die, *stoffelyk* en *vormelyk* beschouwd, stryden met de Goddelyke Wet.

„ 3. Dat ik de Mensch IN alles wat hy bedryft, *strydig* tegen de Goddelyke Wet, *alleen* werksaam beschouw, zonder dat ik God als *Medewerkmeester* daarin erken.

„ 4. Dat ik egter *niets* der Goddelyke Voorzienigheid onttrek, doch daar ik de Godheid beschouw als niet werksaam IN 't geen *eigentlyk Zondig is*, ik hem op een hem betamende wyze *altoos*, met Zyne *bestierende* Voorzienigheid, *Werksaam* beschouw OMTRENT de Zonde.

„ 5. Dat of schoon myn stelsel medebrengt, dat door de Mensch, overeenkomstig zyne *destinatie en Natuur* (realiteiten) zakelyke wezenlykheden kunnen worden voortgebragt, ik nooit de Mensch *onafhankelyk*, *of als een éérste beginzel beschouw*."

„ Het zy my vergund, (vervolgt de Autheur,) deze „ dingen nog wat nader op te helderen, als mede iets „ te melden, van de aanminnige Majesteit, die, volgens „ myne maniere van denken, van de Godheid afstraald „ in zyne gangen met de Menschen, en dit zal dan ook „ dienen, om onze maniere van werken, met betrekkin- „ ge tot onze afhankelykheid van 't Opperwezen, aan „ te wyzen."

De Autheur heeft, zo als 't ons voorkomt uit den inhoud van dit Geschrift op te kunnen maken, alles aengewend, wat in zyn vermogen was, om zyne denkbeelden te ontvouwen en die te staven; mitsgaders om zichzelven bestendig gelyk te blyven; maer wy hebben 'er niets nieuws of iets byzonders in ontdekt, dat de Liefhebbers der Geschilbehandelende Godgeleerdheid juist uitlokt, om 's Mans denkwyze bepaeldlyk te onderzoeken; dat echter één der oogmerken van zyn schryven schynt geweest te zyn; daer hy zo uitdruklyk op den Tytel zegt, dat hy deze zyne Bedenkingen in 't licht geeft, *niet om ze iemand op te dringen, maar op dat ze* getoetst *en* Beoordeeld *zouden worden.*

Heel

Heelkundig Mengelwerk, uitgegeeven door J. L. SCHMUCKER. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* JOHANNES DAAMS, *Heelmeester te Haarlem. Eerste Deel. Met Plaaten. Te Haarlem, by* A. Loosjes, 1789. *In gr. 8vo.* 108 *bladz.*

De vertaaling van dit, voor de Beoefenaaren der Heelkunde zo byzonder nuttig, werk, verdient met recht den dank der zulken, die hetzelve in de oorspronglyke Taal niet leezen kunnen (*). —— Hetzelve bevat een aantal Waarneemingen, die niet slechts de echte kenmerken van naauwkeurigheid draagen, maar welker inhoud een schat van kennis bevat, zelf voor den ervaarensten Heelmeester. —— Eene optelling van de byzondere onderwerpen, in dit Eerste Deel voorkomende, zoude nutteloos zyn. —— De verdiensten van den beroemden SCHMUCKER zyn zelf in ons Land zo algemeen bekend; dat wy niet twyfelen, of deeze Waarneemingen zullen met gretigheid geleezen worden, te meer, daar de Heer DAAMS, die de Vertaaling daarvan, ten nutte van zyne Nederduitsche Konstgenooten, op zich genoomen heeft, als een zeer kundig en ervaaren Heelmeester bekend staat.

(*) Men berigt ons in de Voorreden des Vertaalers, dat het Werk bestaan zal in drie Deelen, en dat men elk Deel wederom in drie Stukjes zal verdeelen en uitgeeven.

Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen, te Haarlem. XXV Deel. Te Haarlem, by J. van Walré, 1788. *Behalven het Voorwerk,* 498 *bladz. in groot octavo.*

In dit Deel ontmoeten we, by den aenvang, eene met de Gouden Medaille bekroonde Verhandeling van Dr. *Veirac*, over de *Borstwaterzugt*. Verder een insgelyks vereerd Antwoord van den nu overleeden Heer Abt *Frisi*, op eene vraeg der Maetschappye, ter verklaeringe van de *ongelykheden der Satelliten van Jupiter*. Wyders eene Verhandeling van den Heer *J. van Breda*, (dien mede de Gouden Medaille is toegeweezen,) over den best geschiktsten toestel, om op de zekerste en gemaklykste wyze

ze *de Electriciteit van den Dampkring te kunnen beproeven*; en hier door wel byzonder de Natuurlyke Historie des Dampkrings van ons Vaderland verder te volmaeken. Hierby komt laetstlyk nog een Geschrift van den Heer *J. A. de Luc*, ingeleverd als een *Antwoord* op de vraeg der Maetschappy: „ Wat moet men denken van de
„ *trapswyze opklimminge*, welke veele, zoo Oude als
„ hedendaagsche, Wysgeeren, hebben gesteld plaats te
„ hebben, tusschen de Natuurlyke Wezens; en tot welk
„ eene zekerheid kunnen wy geraaken, omtrent het daad-
„ lyke bestaan van die Opklimminge, en van de orde,
„ welke de Natuur daarin volgt?" De Maetschappy, dit Geschrift overwoogen hebbende, heeft geoordeeld, het zelve niet wel te kunnen aenmerken, als een *Antwoord* op de voorgestelde Vraeg: dan daer het egter verscheiden zeer goede zaeken behelsde, heeft men, met toestemming van opgemelden *de Luc*, (wien men ook, ten bewyze van agting, de Zilveren Medaille geschonken heeft,) goedgevonden, het zelve, zo als het oorspronglijk in de Fransche Tael geschreeven is, als eene *Verhandeling* plaets te geeven.

By het inzien van dit Deel trok onze opmerkzaemheid, boven al, terstond tot zig de opgemelde Verhandeling aen 't hoofd geplaetst, betreffende de *Borstwaterzucht*; te meer, daer dezelve, zo ten aenzien der oorzaeken en geneezing, als met betrekking tot de kentekenen, volgens het eenpaerige getuigenis der beroemdste Geneesheeren, eene der moeilykste en dubbelzinnigste ziekten zy. 't Is uit dien hoofde niet oneigen, dat de Maetschappy het wel der moeite waerdig geoordeeld hebbe, deswegens eene Prysvraege aen te kondigen; en ze had daer toe, mag men wel zeggen, te dringender redenen, als men nagaet, dat de Waterzucht in 't algemeen, en dus de Borstwaterzucht in 't byzonder, met het grootste regt, onder de *Morbi Endemici* of Landziekten van ons Gewest te tellen zy. Oordeelende dat de Maetschappy, met de opgave van dit Voorstel, niet zo zeer bedoelde te verneemen, wat in de Schriften van vroegere Geneesheeren, omtrent dit onderwerp, is te boek gesteld, als wel om den eenen en anderen onzer tegenwoordige ervaeren Geneesheeren uit te lokken, tot het ontvouwen van dat geene, wat laetere waerneemingen, wat eigen ondervinding en overdenking, hieromtrent nader geleerd hebben; zo zyn wy, zedert de aenkondiging, dat

de

de Verhandeling van den beroemden *Veirac*, over dit onderwerp, door de geleerde Maetſchappy, met den Eerprys bekroond was gewor en, zeer verlangend na derzelver openbaere afgifte geweest. Met geen minder greetigheid hebben wy dezelve, toen zy ons in handen kwam, geleezen, in de vaste verwachting, om daerin meerder lichts ten aenzien van de kentekenen, en meerder zekerheids ten opzichte van de geneezing, deezer Ziekte te vinden. ——. De geleerde Schryver heeft, na aenleiding van de voorgeſtelde Vraeg, zyne Verhandeling in vyf Hoofdſtukken verdeelt; waervan in het eerſte de oorzaeken der Borstwaterzucht onderzocht, in het tweede derzelver kentekenen opgeſpeurd, in het derde de wyze van voorbehoeding aangeweezen, in het vierde de middelen ter geneezing, en in het vyfde, die ter verzachting deezer Ziekte, wanneer zy onherſtelbaer is, voorgedraegen worden.

In het behandelen deezer onderwerpen heeft de Heer *Veirac* met de beste Schryvers geraedpleegt, en hunne gedachten en waerneemingen, op eene zeer gepaste wyze, in deeze Verhandeling medegedeelt. —— Of echter de Schryver de kennis der Borstwaterzucht wezenlyk vermeerderd, en de dubbelzinnigheid der kentekenen weggenoomen hebbe? Of hy de moeijelykheid haerer geneezing gemakkelyker gemaakt hebbe? Met één woord, of de Heer *Veirac*, in zyne Verbandeling nopens de Borstwaterzucht, iets anders hebbe medegedeeld, als het geen reeds door de beste Schryvers is te boek geſteld, —— en ieder kundig en opmerkzaem Geneesheer genoegzaem bekend zy? zyn Vraegen, die wy zwarigheid zouden maeken, van ſtellig te beantwoorden, en dus liever aen het oordeel van den kundigen leezer overlaeten. Wat de oorzaecken deezer Ziekte betreft, men vind 'er, in deeze Verhandeling, eene vry groote lyst van; doch zy zyn zo algemeen, dat zy, zeer gemakkelyk, op andere Ziekten in de verſchillende hemelſtreeken kunnen toegepast worden: ten ware men de liefhebberyen van ſchaetsryden en harddraveryen wilde uitzonderen; welke nogthans ook in andere Landen plaets hebben. —— De groote vraeg in deezen blyft, onzes bedunkens, nog altoos onbeantwoord: namenlyk, waerom behoort de Borstwaterzucht tot de Endemiſche Ziekten van ons Land?

De dubbelzinnigheid der kentekenen deezer Ziekte, meent

meent de Heer *Veirac* inzonderheid weggenoomen te hebben door de volgende tweeledige opmerkingen. Zie §. 4. p. 102. „ De Lyder, dien men van deeze Ziekte verdacht houdt, wordt geplaatst met de kruin des Hoofds „ voor over na beneden op een beddekusſen , met de „ kin naar de borst, de kniën zo na mogelyk by den „ buik, en de billen bovenwaards. Hoe laager het bo- „ venſte gedeelte des ligchaams, in de gedaante van een „ hellend vlak, gericht is, hoe beter men ſlaagt. De „ Lyder klaagt vry ſpoedig over eene *borreling*, welke „ hy verneemt even boven het ſleutelbeen, binnenwaards „ van die holte der borst, waarin het water wordt op- „ gehoopt; wanneer ook eene moeijelyke drukking, daar „ ter plaats, door den Lyder ontdekt wordt. Indien de „ Zieke zich vervolgends langzaam in eene zittende hou- „ ding begeeft, terwyl men de toppen der vingeren van „ de eene hand onder het kraakbeenig gedeelte der bo- „ venſte valſche ribben ſterk binnenwaards en na boven „ drukt , terwyl de vuist der andere hand ſterk tegen „ den rug, tusſchen den rand des darmbeens, en de be- „ nedenſte valſche Ribben, insgelyks bovenwaards wordt „ geperst, dan verneemt men *eene zekere ongewoone lekking*, *en doffe borreling*, welke duidelyker is te be- „ ſpeuren, dan te beſchryven. Hoe minder de darmen „ gevuld zyn, hoe meerder ſtaat men op dit kenmerk „ kan maaken. Op deeze waarneeming voorſpelde ik „ meer dan eens eene Waterzucht in de borst, en de „ uitkomst bevestigde myne voorſpelling." ——— Op deeze Waerneeming, als behelzende kentekenen eener Borstwaterzucht, zoude mogelyk veel aen te merken zyn: vooral ten aenzien van de wyze van proefneeming; — dan, dit laeten wy voor rekening van den Schryver. Ondertusſchen komt het ons voor, dat tot het doen van deeze waerneeming zulk een fyn geneeskundig gevoel vereischt wordt, dat ſlechts weinige onder de Geneesheeren, welken de natuur met zulk een fyn gevoel bedeeld heeft, zich in ſtaet zullen bevinden, van deeze Waerneeming gebruik te kunnen maeken. Bovendien veronderſtelt men by deeze proefneeming reeds eene aenmerkelyke hoeveelheid van water in de borst; dus is de Ziekte reeds tot eenen aenmerkelyken graed geklommen, en ze kan bygevolg niet meer als eene beginnende Borstwaterzucht aengemerkt worden. Het geen de Heer *Veirac* wyders §. 9. p. 106. als een kenmerk der Borstwater-

terzucht opgeeft, te weeten, *het verminderen van het Vetvlies op de vooreinden der vingeren*, wordt, na onze ondervinding, ook in andere Ziekten waergenomen; en bovendien is het geen bestendig kenteken der Borstwaterzucht; gemerkt de ondervinding leert, dat dit kenteken niet zelden in een gevorderden staet deezer Ziekte afweezig is; gelyk wy thans daervan in onze Practyk nog een voorbeeld hebben.

Het is ondertusschen verre van ons, door deeze onze opmerking, de weezenlyke waerdye dier Verhandeling te willen verminderen: wy bedoelen daermede niets anders, dan den oordeelkundigen Leezer in overweeging te geeven, hoe veel 'er nog aen de kennis en geneezing deezer zo hardnekkige Ziekte ontbreekt; en hoe zeer het de plicht is van den practischen Geneesheer, om, door eene oplettende behandeling, deeze Ziekte in haeren waeren aert meer en meer te leeren kennen.

Zaamenstel der Delfstoffen, in welke dezelve in Klassen, Rangen, Zoorten en Verscheidenheden beschreeven worden, en met Waarneemingen en Proefneemingen opgehelderd. Door J. G. WALLERIUS, *Ridder, Hoogleeraar in de Schei-, Metaal- en Kruidmengkunde, enz. Door de Heeren* LESKE *en* HEBENSTREIT *met veele nieuwe Zoorten en Byvoegzelen vermeerderd. Uit het Latyn vertaald en met Aanmerkingen verrykt door* P. BODDAERT, *M. D. Lid van verscheiden geleerde Genootschappen. Eerste Deel. Te Amsterdam, by* Wesfingh *en* van der Hey, 1789. *Behalven een breedvoerig Voorwerk, 224 bladz. in gr. octavo.*

De Heer BODDAERT, wiens verdiensten, in de Natuurlyke Historie, onzen Landgenooten genoegzaam bekend zyn, heeft, door de vertaaling van dit Werk, den Liefhebberen der Mineralogie eenen weezenlyken dienst gedaan. — Het Systema van den beroemden WALLERIUS wordt, om meer dan eene reden, in de rangschikking der Naturaliën, en byzonder der Delfstoffen, door de meeste Nederlandsche Verzamelaars gevolgd, en voor de zodanigen is deeze Vertaaling van veel waarde, niet alleen om dat dezelve na de nieuwste uitgave, en door eene kundige hand, geschied is, maar byzonder om dat dezelve verrykt is met de keurige Aanmerkingen van de Hee-

Heeren HEDENSTREIT en LESKE, en van den Heer BODDAERT zelven, die hy uit de beste Engelsche, Fransche en Duitsche Schryvers getrokken heeft. —— Dan, het geen de Vertaaling zelf boven het oorspronglyke verheft, is de Voorrede des Vertaalers, waarin hy een schets geeft van de verschillende rangschikkingen der beroemdste Mineralogisten, als LINNÆUS, WALLERIUS, CRONSTEDT, VALMOND DE BOMARE, SCOPOLI, DE BUFFON, en KIRWAN.

Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaansche Onlusten, en daar uit gevolgden Oorlog tusschen Engeland en deezen Staat, tot op den tegenwoordigen tyd. Uit de geloofwaardigste Schryvers en egte Gedenkstukken zamengesteld. Met Plaaten, IIIde Deel. Te Amsterdam, by J. Allart, 1788. *Behalven den Bladwyzer,* 390 *bladz. in gr. 8vo.*

Schoon de bynaam van *Gedenkwaardig* aan alle de Jaren voege, die in deeze *Vaderlandsche Historie* beschreeven worden, zal men dien met dubbel regt kunnen en moeten geeven aan het Jaar, waar mede dit IIIde Deel aanvangt, en waar van de Schryver in den beginne deeze schets geeft: —— „Veele Oorlogen zyn uit eenen vreemden en ongezienen hoek onzen Vereenigden Staat aangewaaid, veel aangevangen en voortgezet, op eene wyze, welke de Geschiedenisbladen dier tyden by lange na niet altoos tot eer van den Lande doen spreeken; dan wy mogen, zonder grootspraak, zeggen, dat de Oorlog, van welken wy thans een Tafereel gaan schetzen, de vreemdste en onloslykste is, waarin ooit de *Vereenigde Gewesten* deel hadden. Onaangenaame beelden zullen zich menigvoud, op den voorgrond, in volle grootte, en hellen dag, vertoonen. Want zullen wy ons kunnen wederhouden van onverschoonelyk Verwyl, voorbedagte Tegenkanting der heilzaamste maatregelen, haatlyke Werkloosheid, opgerokkende Tweespalt, en flinks Bedrog, zommigen in den Lande ten laste gelegd, op te haalen? terwyl verkragting van heilig Volksregt, schendige Verbondsbreuk, en vernielende Roofzugt, den Vyand alzins brandmerken. —— Onder het vermelden van zo veel en zo veelerlei jammers, zullen wy ons, egter, by wylen verkwikken mogen met de beschouwing van den wel dikmaals vrugtloozen, doch al-

altoos pryswaardigen Vlyt, opregte Vaderlandsliefde, onbezweeke Trouwe, en moedig wederstreven van averechtschen Handel, door de welmeenenden in den Lande aan den dag gelegd. Deugden, die te sterker afsteeken by de Ondeugden, waar tegen zy zich, hoe zeer door nyd en afgunst begrimd, aankantten.—— De oude Dapperheid zal zich in 't verschiet vertoonen, en ons over 't gebrek aan genoegzaamen steun doen jammeren; en daar wy de Laaghartigheid eens Vyands versmaaden, zullen wy gelegenheid aantreffen, om de Edelmoedigheid te verheffen van eenen Vorst, aan wiens tusschenkomst en medewerking wy, naast de beschermende hand der Voorzienigheid, het behoud onzer Bezittingen verschuldigd zyn. —— Terwyl ons Land de hand van Broederschap toereikt aan 't nieuw gevormd Gemeenebest, welks aanleg den thans gevoerden Oorlog ontstak. —— Welk eene verscheidenheid van Stoffe! Mogten wy ze in diervoege verwerken, dat ons Geschiedblad de Naakomelingschap een egt verslag opleverde van de Gebeurtenisfen onzer dagen, die in opmerklykheid voor geene vroegere behoeven te wyken. Hebben wy, over de beginzelen der daaden, deswegen altoos zo veel niet kunnen zeggen als onze Leezers zouden wenschen, en wy wel begeerd hadden, genoeg zullen wy aanvoeren, om de heerschende Gebreken, de bronnen van zo veel onheils, te ontdekken, die 'er mede behebd waren met schande ten toon te stellen, en de daar tegen werkende Deugden zulker wyze te doen uitsteeken, dat ze allen in 't ooge loopen, en de betragters daar van een dubbel verdiende Eerkroon op 't hoofd zetten."

Drie Boeken beslaan dit tegenwoordig voor ons liggend Deel. Derzelver Inhoud in 't breede op te geeven, zou meer plaats beslaan, dan wy kunnen inruimen. Kortlyk kunnen wy 'er dit van melden: —— Het V Boek (het eerste van dit Deel,) geeft verslag van den aanvang des Oorlogs, en de Bedryven, zo ter Zee als te Lande, zints de Oorlogsverklaaring door *Engeland* gedaan was, tot op den tyd, dat de Oorlogsverklaaring van onze zyde het licht zag. —— Het VI Boek behelst eene opgave van de klagten over Werkloosheid, en wat daaromtrent, in 't begin des Oorlogs, te doen viel. Het uitzeilen en spoedig wederkeeren van 's Lands Vloot. Het voorgevallene in onze *Oost-* en *Westindische* Volkplantingen. —— Het VII Boek geeft verslag van 't gedrag des Schouts by Nagt BINKES, te *Livorno*; van de Heldendaaden, door de Ca-

piteins OORTHUIS en MELVILL volvoerd, van ZOUTMAN's Overwinning op de *Doggersbank*; van de Oprigting van het *Vaderlandsch Fonds tot den Zeedienst*; van het verzeilen des Schips, gevoerd door Capt. A. DE BRUIN; van het uitstellen des Convoys; van de verrigtingen der *Nederlandsche* Kaaperschepen; van het zeilen onder vreemde onzydige Vlaggen, en het gebeurde aan de Koopvaardyvaarders daar onder, door een *Zweedsch* Fregat begeleid.

Onze keuze, om iets uit dit Deel over te nemen, bepaalt zich, om iet zamenhangends te geeven met het geen wy uit het IIde Deel plaatsten, tot den Uitslag van 't *Verbond der Gewapende Onzydigheid* (*). Doch geheel te lang zynde, zullen wy het voornaamste byeen trekken.

„ Tegen zo veel leeds, als den Staat door den verklaarden Oorlog trof en dreigde, meenden 's Lands Vaders een bescherm- en redmiddel te zullen vinden, in het aangegaane Verbond der Gewapende Onzydigheid, volgens 't welk zy de hulp der *Noordsche* Mogenheden konden inroepen, gelyk zy deeden in een Staatsbesluit, den twaalfden van Louwmaand genomen, volgens 't welke der Staaten Afgezanten, aan de Hoven van *Petersburg*, *Stokholm* en *Koppenhagen*, moesten aandringen, dat het Gemeenebest zich in 't geval bevondt; om de voordeelen van die Verbintenis te trekken. Hun Hoog Mogenden vertrouwden, dat, schoon in het Manifest van zyne *Grootbrittannische* Majesteit, waar by hy zyn oogmerk verklaarde, om de Republiek als Vyand aan te merken, van het Verbond der Gewapende Onzydigheid niet wierd gesprooken, egter, uit de gantsche handeling des Staatsdienaarschaps van zyne *Grootbrittannische* Majesteit, en den tyd wanneer, en de wyze waar op, dit Manifest in de wereld werd gebragt, genoegzaam bleek, dat de haat tegen of over die Verbintenis, het beweegrad was van het uitbarsten des ongenoegens tegen het Gemeenebest, door het doen neemen van een zeer groot getal Schepen, aan de Ingezetenen van 't zelve toebehoorende, en ook van 's Lands Schepen van Oorlog, als in een openlyk verklaarden Oorlog. Dat het Manifest zelve het beginzel van haat, wegens de Verbintenis met haare Rus-Keizerlyke en Koninglyke Majesteit, hoe zeer men het om Staatkundige redenen hadt zoeken te vertraagen, ontdekte. Hier door

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* III D. I St. bl. 115. enz.

door waren haare Keizerlyke en Koninglyke Majesteiten ook aangetast, alzo dezelve, aan wien de Tractaaten tusschen *Grootbrittanje* en de Republiek bekend waren, niet geoordeeld konden worden, zich in een Verbond van Onzydigheid te hebben kunnen inlaaten, met die zy oordeelden niet wettig Onzydig in den Oorlog te weezen.

,, Der Staaten Gezant aan het Hof van *Zweeden*, Jonkheer D. W. VAN LYNDEN, gaf, overeenkomstig met dien last, een Vertoog ten dien Hove over, en kreeg, van wegen den Koning, ten antwoord, dat de Inhoud zo gewigtig was, dat dezelve tyd van bedenking en ryp beraad vorderde. —— De Heer BOSE DE LA CALMETTE, Gezant aan 't *Deensche* Hof, deedt mede den hem opgelegden aanzoek om hulpe, overeenkomstig met den inhoud van 't Verdrag, waar op hy zich beriep. Dezelve bleef onbeantwoord, alleen werd, op een bygevoegd Vertoog, hoedanig 'er ook een aan het *Zweedsche* Hof gerigt was, wegens de veiligheid der Havens en Reeden hunner *Noordsche* Majesteiten, en het in Zee houden van een voegelyk getal Oorlogschepen, tot voorkoming van geweldenaaryen, beloofd, dat 'er zorg gedraagen zou worden, dat aan de *Hollandsche* Schepen, in de *Deensche* Havens, geen hinder of vyandlykheid van de *Engelschen* zou wedervaaren, als mede dat eenige Schepen in de *Zond* zouden gezonden worden, tot beveiliging van de Scheepvaard. Ondanks dit werden 'er twee *Hollandsche* Schepen door de *Engelschen*, in de nabyheid van *Deensche* Havens, genomen.

,, Van de geheele Vaard op de *Oostzee* stondt niets te wagten, indien het Verdrag der *Gewapende Onzydigheid*, ten onzen aanziene, werkloos bleef, of men geen anderen raad wist te schaffen, om de beraamde belemmeringen af te weeren: dewyl, niettegenstaande het Verbod des Konings van *Engeland*, om de *Oostzee*, als een eigendom der *Noordsche* Mogenheden, te ontzien, eene *Engelsche* Vloot voor de *Zond*, en een ander Smaldeel voor den *Hollandschen* Wal, zou kruissen. Het *Deensche* Hof betoonde zich den Staat ongenegen: in stede van een vriendelyk en gunstig antwoord, op de gevraagde Voldoening aan het Verbond der *Gewapende Onzydigheid* te geeven, haalde de Staatsdienaar van 't zelve in *den Haage* oude klagten en geschillen op, wegens eene en andere Post, op de Kust van *Guinea*, door de *Nederlanders* ingenomen en versterkt, welker bestaan met

 die

die der *Deensche* Bezittingen onbestaanbaar geoordeeld werd, en over welker ontruiming de *Deensche* Afgezant dringende, zo geen dreigende, taal voerde.

„ Deedt 'er zich dus weinig hoops op, om van *Zweeden* of *Deenemarken* de beoogde hulpe te erlangen, men voedde alle hoop op die der Keizerinne, de eerste Aanlegster van het Verbond der *Gewapende Onzydigheid.* Veelen floegen geloof aan de loopende gerugten, zo over *Oostende* als *Duinkerken*, hier te Lande verspreid, dat de *Russische* Afgezant het Hof van *Londen*, zonder afscheid te neemen, zou verlaaten, en dit teken van eene op handen zynde Vredebreuke tusschen *Engeland* en *Rusland* gegeeven hebben. De beledigingen haarer Vlagge aangedaan, het vergeefsch aanhouden om eene volledige voldoening, en de verontwaardiging dier Vorstinne, over de mishandelingen der *Engelschen*, zetten schyn by aan deeze nieuwsmaare. —— Anderen twyfelden met reden aan deeze voor ons zo gunstige tydingen, en leenden veeleer het oor aan die volstrekt deeze gebeurtenis ontkenden, en, integendeel, verzekerden, dat die Staatsdienaar, uit naam van zyn Hof, alle mogelyke middelen aanwendde, om den Vrede, tusschen onzen Staat en *Grootbrittanje*, te herstellen. —— Zeer verschillend waren de denkbeelden der geenen, die deeze loopende gerugten in 't midden lieten, over 't geen men van *Rusland* te wagten hadt. Eenigen beweerden, dat dit Ryk met *Engeland* zou breeken, *alleen* wegens den trouwloozen aanval op dit Gemeenebest. Anderen, dieper de gewoone handelingen der Mogenheden inziende, en de Geschiedenis tot Leermeesteresse gebruikende, konden tot dit besluit niet komen, aangemerkt de Mogenheden zeer zeldzaam zo edelmoedig zyn, dat zy hunne Schatkisten uitputten, hunne Landen en Onderdaanen aan het vuur en alle de onheilen des Oorlogs bloot stellen, *alleen* om eene andere Mogenheid by te springen, indien zulks niet hoofdzaaklyk strekt tot bevordering van hun eigenbelang, dat zwaar en bykans altoos overweegend gewigt ten Hove. —— Hoe veel sommigen vertrouwden op het aangegaan Verbond der *Gewapende Onzydigheid*, buiten 't welk deeze Staat niet dan met de grootste trouwloosheid kon gesllooten worden; dewyl het Gemeenebest daarin was aangenomen vóór dat wy met *Engeland* in Oorlog geraakten, hielden anderen zich verzekerd, dat, schoon, gelyk 's Lands Vaders op goeden

grond hadden aangemerkt, dit Verdrag, buiten twyfel, de voornaamste Oorzaak was der Oorlogsverklaaring van *Grootbrittanje*, en zulks by de *Noordsche* Mogenheden, uit al het voorgevallene, niet onbekend kon weezen, deezen niet naar de geheime oogmerken van *Engeland* zouden handelen; maar zich houden aan de Letter van het Manifest des Konings, waarin zorgvuldig alles vermyd was, wat eenige *betrekking* hadt op dit Verdrag; en moest zulks, naar luid van het achtste Artykel des Verdrags, plaats hebben.

„ Eerlang bleek, dat zy, die zich het minst beloofden van het meergemelde Verdrag, de zaak aan 't rechte einde gevat hadden. Met het begin van Lentemaand leverde de Prins van GALLITZIN, *Russische* Gezant by deezen Staat, een Vertoog in, 't welk geen woord van 't Verbond der *Gewapende Onzydigheid* repte, alleen vermeldende, dat haare Rus-Keizerlyke Majesteit, zints de ontvangene kundschap van het verhaast vertrek des *Engelschen* Afgezants uit *den Haage*, met betrekking tot de gevolgen, welk zodanig een gerugtmaakende stap, ten opzigte van *Engeland* en den Staat, zou hebben, te *Londen* de dringendste voorstellen hadt laaten doen, om dat Hof te rugge te houden, van, zo 't mogelyk ware, tot daadlykheden over te gaan, en 't zelve te overreeden tot eene bemiddeling, waar toe zy wilde medewerken. Hier toe wilde zy ook den Staat beweegen, en hadt de Gezanten te *Petersburg* laaten zeggen, dat het Gemeenebest, in allen gevalle, zich in een behoorelyken staat van tegenweer moest stellen, en 't niet alleen op de hulp van anderen laaten aankomen. —— Hoe weinig beantwoordende aan de verwagting deeze taal der Keizerinne mogt weezen, was het nogthans 'er verre af, dat zy, gelyk voorloopige gerugten wilden, 's Lands Vaders zou verzogt hebben, nog eenigen tyd, en wel tot het einde van Zomermaand, te wagten, eer zy eene Vloot in Zee zonden, om *Englands* geweldenaaryen kragtdaadig te keer te gaan, terwyl zy zich alle moeite zou geeven, om *Engeland* tot een loflyken Vrede met ons Gemeenebest over te haalen, en dat zy, daar in niet slaagende, naa dien tyd, met vereenigde kragten dat Hof daar toe zou noodzaaken. De onwaarschynlykheid en belachlykheid van zulk een Voorslag moest elk in 't oog loopen.

„ Hun Hoog Mogenden den Voorslag en het Aanbod

der Keizerinne van *Rusland* beantwoordende, lieten het Verbond der *Gewapende Onzydigheid*, gelyk zy, niet onaangeroerd; maar beriepen 'er zich op in den sterksten zin. —— *Engeland* kende maar al te wel onze zwakheid, door de gezaaide en steeds besproeide zaaden van tweedragt nog vermeerderd; steunde te zeer op de Vrienden in de Vyandlyke Staaten en Ryken, als mede op den invloed in de Onzydige, op eene gansch onloslyke wyze verkreegen, om de aangebodene bemiddeling der Keizerinne aan te neemen; deeze werd gevolglyk afgeslaagen, en teffens van *Engelands* zyde verzekerd, dat dit Ryk geene Onderhandelingen tot Vrede wilde aangaan, of zy moesten een Algemeenen Vrede ten voorwerp hebben, en ook de Keizer daar in gekend worden. —— Wanneer dies dezelve gebeuren mogt, beloofde haare Majesteit vooruit, aan de Republiek alle Hulp, die van haar zou afhangen, op dat de Republiek *ten eersten wederkeere tot den Staat van eene Onzydige Mogenheid, en daar door weder onbegrensd konne genieten alle de regten en voordeelen, welke derzelver Toetreeding tot de Verbintenisse, tusschen haare Keizerlyke Majesteit en de Koningen, haare Bondgenooten, haar moest verzekeren.*

„ Zo verdween in ydelen rook eene Verbintenis, waar van men zich alles beloofd hadt, en alles hadt moeten belooven, indien dezelve tydiger aangegaan ware, of, door de ingeworpen hindernissen der Vyanden van 's Lands Welvaard, die ten *Russischen* Hove de meerderheid kreegen, niet verkragt was geworden."

De Onderwerping en de Jongste Dag van EDUARD YOUNG. *Te Leyden*, *by* A. *en* J. Honkoop, 1788. 205 *bladz. in gr. 8vo. en* 256 *in gr. 12mo.*

In deze deelt de vlytige PASTEUR eene goede Vertaaling mede, van het laatste en eerste kunstgewrogt des Engelschen Dichters YOUNG, *the Resignation* en *the last Day:* welk laatstgemelde de Baron VAN DER TRENCK, in *der Menschenfreund*, erbarmlyk vertaald heeft. Schoon 'er geene stellige belofte aan de zyde van den Heer PASTEUR, in de Voorrede, voorkomt, dat hy alle de nog onvertaald zynde Stukken van YOUNG zyne Landgenooten zal mededeelen, zou het echter zyne bevalligheid hebben, ook *the Force of Religion* (*de kragt van den Godsdienst,*) in onze

ze taal te bezitten; behelzende dit Stuk eenige Zedelyke Beschouwingen der godsdienstige gevoelens van JOHANNA GRAY. Vervolgens zyne zeven *Hekelschriften*, over *den Roemzucht*, die echter beter in Versen zouden vloeijen, nadien de Dichter zich voornamenlyk in dezelve heeft toegelegd, om treffende Zedespreuken met sterke Leerregelen te verbinden; waar door zyne *Satyren*, volgens het getuigenis van JOHNSON, het midden houden, tusschen die van HORATIUS en JUVENALIS; bezittende alle de levendigheid van den eersten, zonder deszelfs onachtzaamheid in de Versmaat te hebben; en alle de Zedekunde van JUVENALIS; doch met eene meerdere afwisseling van beelden. By welke stukken men dan nog zou kunnen voegen des Dichters *Paraphrase* over de vier laatste Hoofdstukken van *Job*, en eenige andere Dichtstukken en Tooneelspelen (*).

Daar de minder bejaarde Zangster van den Eerw. YOUNG, in derzelver *Nachtgedagten*, niet alleen in het ernstige, maar zelfs in het droevige of sombere, viel; daar men haar, in haar eerste voordbrengsel, *den Jongsten Dag*, reeds dien toon hoort aanheffen, moet men geen' minderen ernst in haare laatste stukken verwagten: en dus ook niet in haar allerlaatste, namenlyk *de Onderwerping*, in welke zy de gepaste overdenkingen, van den gryzen Dichter, op volgende wyze voorstelt:

„ Welk schouwspel is, beneden het azuur gewelf des hemels, het meest aan den hemel gelyk? —— Dat van den mensch, die in onderwerping met eene stille gerustheid den geest uitblaast.

„ Zy zullen by het aannaderen van den dood lagchen, die, niet overmatig vrolyk in het leven, dikwerf ernstige gedagten uitzonden, om hem op zynen weg te ontmoeten.

„ Myne vrolyke megrysaarts (want zulke zyn 'er,) is u de gelukzaligheid lief, zoo laaten wy den vreeslyken dag van den naderenden dood met redenlykheid vreezen.

„ De vrees voor den dood is waarlyk verstandig zoo lang, tot dat de wysheid zich hooger verheffen kan, en, met

(*) Ook de *Uitgezogte Gedachten*, door den Eerw. J. S. VERNEDE, uit de Werken van YOUNG getrokken, en in 't Neêrduitsch, by A. VAN DER KROE en A CAPEL, 1786, gedrukt, verdienen by deze verzameling geplaatst te worden.

met godvrugtige kloekmoedigheid gewapend, maar den eerst gevreesden dood kan verlangen.

„ De ydelfte zal de groote fteeds klimmende ydelheden verachten, en geërgerd zyn als de mensch beneden de fneeuw des ouderdoms nog ontydig fterft.

„ Maar ben ik niet zelf zoo een? —— Behoef ik buiten myzelven om te dwaalen, om gebreken ter berisping te zoeken, daar ik in myzelven zoo veele redenen van befchaaming hebbe?

„ Als de mensch in het afnemen van het leven mede tot de fpelletjes der kindsheid vervalt, dan is het tweede kind dwaazer dan het eerfte, en eischt de roede der waarheid.

„ Zal hy, die ter fluik uit het graf blyft, zich by de fpeelende kinderen voegen? —— Zal zyne beevende ftem poogen te zingen, en des Dichters verrukking naäapen?

„ Laat ik hier eenen bezoeken, die gedeeltelyk in myn gebrek deelt, en door het hem te zeggen, myzelven zeggen wat onze jaaren beter past: en zoo uw boezem van voorzigtigen yver tot onderwerping gloeit, dan zult gy eene billyke gevoeligheid tegens derzelver vyanden ook niet afkeuren.

„ In onze jeugd, ô VOLTAIRE! eifchen onze zwakheden met regt eenige toegeevendheid; maar als onze hoofden grys geworden zyn, moesten hunne gedachten en doeleinden ook van kleur veranderen.

„ Wat word gy door uwe geestigheid bedrogen? —— De ouderdom is door de wet der natuur verpligt voor het vergenoegen, dat hy wegneemt, eenen redenlyken geest te betaalen.

„ De jaaren brengen groote verandering te weeg, door het omkeeren van 's menfchen lot; in den ouderdom is het een eer verborgen te blyven, het is pryswaardig vergeeten te zyn.

„ De wyzen doen even als de bloemen, die 's morgens ontluiken, en alle haare bekoorlykheden ten toon fpreiden, maar als de avonddampen en fchaduwen nederdaalen, ophouden zich te ontwikkelen.

„ Al heeft fchoon uwe Zanggodin eene edele vlugt gevlogen, is dat voor ons het waare verhevene? —— Het ons is, gryze vriend! de eeuwigheid voor den tyd te verkiezen.

„ Waarom een zo met regt beroemden levensloop met zulk

zulk een stout en slegt werk gesloten? (†) —— Geschiedt dit om vermaardheids wille? —— Ja, zulk eene als onvermaardheid tot een zegen maakt.

„ Uw werk, gantsch strydig met het myn, zoekt hardnekkig, als waereldsche fraaije geesten doen, uw onkruid van akelige duisternis en ontevreedenheid herom te zaaijen (§).

„ Gy, die zoo veel zonne-licht ter uwer beschikking hebt, waarom gaat gy licht met duisternis vermengen? —— Waarom ons vermaak met smert ter neder slaan? —— Waarom eenen *Helicon* met den *Styx* verstooren?

„ Uwe werken verdeelen onze zielen tusschen twee strydige hartstogten, brengen ons met eenen tweevoudigen slag in verwarring; wy sidderen terwyl wy pryzen; met afgryzen bewonderen wy het konstig Spinneweb, zoo fraai gespannen als het fynst vernuft immer vermogt, maar uit eene zwarte gift-beurs hervoortgekoomen.

„ Wordt dit, hoe gering het ook zy, met een gelaat van verachting geleezen, zoo kan ik mynen waarden vriend VOLTAIRE, eene zo groote vyandschap niet vergeeven. Ik kende hem vroeg; vroeg prees ik hem; en verlang hem nog laat te pryzen; ik bewonder grootlyks zyn vernuft en wensch zyn noodlot niet te moeten betreuren, een noodlot, hoe bejammerenswaardig, waar voor onze natuur verschrikt; —— wagt u, dat gy niet in uw eigen zwaard valt, wagt u dat gy niet omkoomt door uwe eigen talenten.

„ Maar uw naam is groot." —— Wierden dan onsterflyke geboren om zich met lugt te voeden? —— Niets is groot, dat iets nog grooter, nog roemryker met verachting versmaadt.

„ Kan vermaardheid uw rif bevryden van den worm, die ons in het graf knaagt? of de toejuiching van Europa uwe ziel van dien die nimmer sterft?

„ Maar gy verliest uwen roem; gezond oordeel kan alleen aanspraak maaken op uwen afgod, lof; als verwilderde geestigheid de gelukzaligheid vermoordt, dan doet zy onzen roem sterven.

„ Beroem u ook niet op uw vernuft; domme dwaazen zelfs zullen schitterende talenten verachten, als zy in uwe ondergaande straalen een vernuft voor den hemel misschen.

„ Ook

(†) *Candide.* (§) *Tweede Deel.*

„ Ook feilt uw smaak; de waare goede smaak bemint het meest dat het uitneemendst is; en wat zyn de trotschte laurieren in vergelyking van de hemelsche palmtakken? —— Gezonde verstanden zoeken den helm der zaligheid (*), die schitterende straalen afschiet; laat die genoeg zyn; hy heeft geene pluimaadje van ondermaanschen lof van nooden.

„ Mogt dit den krankliggenden VOLTAIRE bekwaam maaken om in te zien dat (†) — *alles goed is;* mogt het zyn oog, door bliksems van geestigheid blind geslagen, het gezigt weêr schenken!

„ Is dit zoo, dan is alles wel: die veel gedwaald hebben, dien is dat veel vergeeven geworden; —— ik zeg het met vreugd, met vreugd zal hy het hooren: „ daar zyn thans VOLTAIRES in den hemel." Ja, zoo groot is de godlyke menschenliefde, zoo eindloos is haare uitgestrektheid, dat het wonderbaare haarer toegeneegenheid zich (buig u diep neder!) tot my uitstrekt. Laat andere hun wreed noodlot beschuldigen, of over hunne rampen klaagen; maar laat myn geschrift de dankbaarheid van myn hart uitdrukken, voor de oneindige genade, die over my is uitgestort."

(*) *Ephes.* VI. 17.

(†) Welke stelling hy, in zijne vertelling, belagchlyk zoekt te maaken.

Van het groote en schoone in de Natuur, door H. SANDER, *Professor aan de Illustre Schoole te Karelsruhe, en Mede-Lid van het Genootschap van Natuuronderzoekeren te Berlyn, en Honorair Lid van het Vorstelijk Anhaltisch Duitsche Gezelschap te Beerenburg. Tweede Deel, eerste Stuk. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. V. M. AZ. *Te Utrecht, bij* G. T. van Paddenburg *en* Zoon. 1788. *Behalven het Voorwerk* 160 *bladz. in gr. octavo.*

Naar het bedoelde en de schryfwyze van den opmerkzaamen Hoogleeraar *Sander*, in 't vervaardigen van dit Geschrift, voorheên breeder ontvouwd, behelst dit Stukje wederom eene verscheidenheid van onderwerpen, welken ons de Natuurlyke Historie aan de hand geeft, die ons noopen om Gods goedheid en wysheid in zyne vor-

vorming en bestiering der Schepzelen te erkennen, en hem deswegens verstandig groot te maaken. Hier toe vestigt hy onze aandagt op de gesteldheid en geschiktheid veeler Landen; eelyke byzonderheden der Menschlyke natuure, en den loop der Waereldgeschiedenissen; als mede verscheiden merkwaardigheden in de levenswyze der Dieren, en het nut dat de Menschen veeltijds, uit de schikkingen des Albestierders daaromtrent, trekken. Een uitsteekend voorbeeld hiervan levert hy ons, in een berigt, nopens eene soort van *Duikerganzen*, ook wel *Giervalken* en *Zeeraven* geheeten, waaronder de langbekkige, dien men *Meer-* of *Zeerach* (*Serrator* of *Mergus Serrator*,) noemt, hier byzonder de oplettendheid tot zich trekt, ter oorzaake van de zonderlinge wyze, op welke deze Vogels de Visschen vangen, en ze ook de Menschen in handen jaagen.

„ Deeze vogel, zegt hy, leeft alleen van de visschen. De haak aan de spits des snavels dient uitstekend, om de visschen te grijpen, en de zaagvormige tanden houden den buit, dien hij eens gemaakt heeft, vast. Doch wijl zich de visschen gemeenlijk op den grond des waters versteeken, zo heeft de Meerrach door de Natuur de bekwaamheid, om ze uit haare schuilhoeken uit te drijven, en na eene ondieper en enger plaats te jaagen, waar hij ze met voordeel vangen kan. Dit geschiedt voornaamlijk in de lente of den herfst, wanneer deeze vogels hunne reize beginnen of te rug komen. De gansche zwerm, ouden en jongen, legt zich dan in een rechte lijn op de kleine Meeren, die in het land, b. v. in Zweden, niet ver van den oever zijn. Terwijl zich zo groote zwerm van Meerrachen, om eene hoofdjagt te beginnen, nederlaat, zijn altijd de oudsten vooraan, als of zij den jongeren door hun voorbeeld moed wilden inboezemen, en de kunst van jaagen leeren. Wanneer ze zich nu allen op het Meer gelegerd hebben, zo duikt één deel van hun bestendig onder water, het ander gedeelte slaat zo geweldig met de vleugelen op het zelve, dat de menigte der visschen, die in de diepte zijn, daardoor in doods angst wordt gejaagd. Wij hebben reeds aan veele proeven gezien, dat de wijze Schepper der Natuur, door vereeniging van onderscheiden krachten, waar van elk op zichzelve genomen onmagtig was, verbaazende werkingen voortbrengt. De hevige beweegingen, die door zo veele hongerige en verhitte vogelen in de lucht ontstaan, vormen

een geluid als de donder, die als een onweêr van veele slagen zagt heenen rolt. Want LINNÆUS zegt, dat zich deeze vogels in Smeland, in het voorjaar en in den herfst, bij duizenden op de kleine Meeren verzamelen, en zich als een net overdwars leggen. Men verbeelde zich dus de beweeging, wanneer twee of derdehalf duizend vleugelen op eenmaal opgeheven worden, in de lucht slaan, of het water streepen. —— De oude visschen, die dergelijke plotslinge overvallingen reeds meer beleefd hebben, ijlen, zodra zij weder van de Zeerachen een zo vreeslijken reuk krijgen, hunnen weg gerust voord, en ontgaan meest het gevaar. Doch, wanneer ook de jongen zich in de diepte willen verwijderen, zo komt alles daarop aan, dat de vogels het verschrikkend gerugt, waar mede zij ingedrongen zijn, nog eens herhaalen, en de visschen daardoor volkomen in verwarring brengen. Zonder ze dus in 't geringste te laaten uitrusten, zetten de vogelen hen met de grootste hevigheid na, en jagen ze zo zeer in vreeze, dat ze zich in het geheel niet herhalen kunnen, en in de verlegenheid naar het einde van het Meer, of in eenigen boezem loopen, waar ze zonder moeite van menschen en vogelen gevangen worden. Gelijk men deeze vogels, wanneer ze hunne streek naar een Meer leiden, om zich te verzadigen, niet kan tellen, zo wordt ook door hen een ongelooflijke menigte van visch naar het land gedreven. Want zij kunnen, wanneer het onweêr van de wieken begint, nergens ontkomen. Agter hen schreeuwen duizende vogels, storten zich onverschrokken in het water, en zoeken ze moedig in hun eigen element op. Boven deeze liggen andere duizend, en raazen in de lucht, als of zij de gansche Natuur tot hunne jagt opriepen, en naar welgevallen, allen gebruiken konden. De ontstelde visschen loopen dus recht voor zich uit, en geraaken noodwendig in ondiepten, waar hunne vijanden en een wreede dood op hen wachten. De Zeerachen rusten als dan uit van hun hevige jagt, en neemen 'er den tijd toe, om hun roof op hun gemak te verteeren. De ouden inzonderheid verzwelgen 'er zo veel, dat hun menigmaal, wanneer ze voortzwemmen, en het diepe water opzoeken, de visschen onverteerd van agteren weder uitkoomen. Doch de onverzadelijkheid der Zeevogels is zo groot, en hun smaak zo stomp, dat zij zich maar omkeeren, en den visch, die hun reeds twee of driemaalen door het lijf gegaan is, weder opslokken. Dikwijls

wijls twisten ze om een schijnbaaren vetten brok, en slaan elkaar den beet weer uit den bek, schoon de overvloed zo groot is, dat ze alle verzadigd kunnen worden. Daardoor worden ook veeltijds deeze vogels zeer vet, wijl ze beste visschen verteeren: doch hun vleesch smaakt zeker niet aan elk, wijl dit bestendig voedzel van visch een strijdenden traansmaak geeft, dien men in 't geheel niet kan verdrijven. LINNÆUS merkte dat deeze vogels meer wijzen van jaagen hebben, terwijl ze zich denklijk naar de gesteldheid der plaats, en de omstandigheden des waters richten. Hij vond ook op zijne reizen, en hoorde van oude lieden, dat ze dit moordend spel den ganschen herfst voordzetten, en zo lange op alle Meeren en wateren visch steelen, tot ze met ijs bedekt zijn. Wijl men nu sinds onheuglijken tijd deeze gewoonte der Zeerachen opgemerkt heeft, zo bouwt men aan de Zee of aan de binnenlandsche Meeren vischhuizen, die men, naar den onderscheiden stand des waters, in de hoogte haalen of nederlaaten kan. De voorzijde van dit ligt en beweeglijk huis, dat met de badhuizen, die men hier en daar op kleine rivieren bouwt, eenige overeenkomst heeft, wordt met netten en fuiken omgeeven. Wanneer nu deeze vreeslijke schaaren van vogelen het Meer bedekken, en door elkander woelen, zo worden alle de netten uitgespannen, en het gansche onderhuis wordt met visch gevuld. Men bekomt op deeze gemaklijke wijze, waar bij men zig nog, door het bloot aanschouwen van dit niet overal gewoon voorval in de Natuur, geen gering vermaak kan verschaffen, een onbeschrijflijke menigte van Aal, Paling, Snoek, Bleij, Baars, enz. Wanneer men de voorzorg nog gebruikt, dat men het gansche huis donker maakt, en met boomschorsen bedekt, zo kan men den visch daar door nog des te meer lokken. De door dien storm overvallen schepzelen, verbeelden zich in het vischhuis beschutting te vinden tegen hunne woedende vervolgers, die uit de lucht op hun nederstorten, en willen zich daar versteeken, doch vallen den Menschen, die hun nog minder verschoonen, in handen. Want elk die vermogen en vrijheid heeft, om een vischhuis aan een plaats, die door de Natuur zelve tot deeze soort van visscherij geschikt is, te bouwen, is voor den ganschen winter, voor zijn bestaan, onbezorgd. Hij heeft altijd verschen visch, en krijgt ten minsten nog twee of drie tonnen ingezouten

ten visch, waarvan men den Zaagduikers 'er elken dag eenigen geeft, om ze voor hunne jagt te beloonen, of liever om den vogel aan die plaats te gewennen, en hen in den omtrek van het vischhuis te behouden. Wil men ook den vogel zelven schieten, zo zijn niet alleen de vederen zeer goed en nuttig, maar ook het vleesch zelve wordt gedroogd en gerookt, en is als dan voor gemeene lieden, en die zwaar moeten werken, nog eene goede spijze. Hoe veele gewigtige voordeelen loopen dus hier te samen! De visschen, welker vruchtbaarheid onbepaald is, versteeken zich dikwijls in zulke ontoeganglijke diepten, hoeken en gaten, dat men ze 'er met stokken noch netten niet uit kan haalen. Daar vreeten de Snoeken en andere roofvisschen dikwijls de lekkerste beeten, en neemen weg dat, waarvan veele menschen leeven konden. Nog moeilijker wordt het in den winter hen te krijgen, wanneer ze onder het ijs beschutting vinden. Eer dus veele soorten derzelve zich in den winter op nieuw vermeerderen, jaagt de Natuur (en welk eene wijsheid des Scheppers straalt hierin niet door,) ze door een schriklijken storm, die de reizende watervogels in de lucht en het water maaken, daaruit, en geeft ze over aan meer klassen van schepzelen, op dat ze in de waereld het nut stichten, waar toe zij bestemd zijn. Waartoe zouden ze alle zo buitengemeen vruchtbaar zijn, wanneer de goedheid des Scheppers niet gezorgd had, dat wij ook daaräan deel konden neemen, wanneer ze eeuwig in diepten en schuilhoeken onder het water moesten blijven, en elkander ombrengen en verteeren? Wie is 'er, (zegt onze Leeraar te recht,) die niet ook in dit stuk de inrichting des alwijzen Scheppers verëert!"

Dicht- en Zedekundige Bespiegelingen over den Zondvloed, en over Hagar en Ismaël. Te Gouda, by W. Verblaauw. 1788. *94 bladz. in groot octavo.*

Het oogmerk des Dichters, om eenige Dicht- en Zedekundige Bespiegelingen, over zommige gewigtige Bybelstoffen in druk uit te geeven, is zoo wel vervuld in de twee uitgegeevene Stukjes, dat wy den Opsteller gaerne alle die aanmoediging geeven, die zynen lust kan aanwakkeren. Zyne Bespiegelingen schynen ons toe een dubbel nut te kunnen bewerken; als, eensdeels het hart te streelen door dichtkunstige voorstelling; anderdeels hetzelve te overtuigen, door alles wat de Natuur,

tuur, de Rede en de H. Schrift, ter bevestiging der voorgestelde gebeurdtenisse opleveren. Om over de eerste te kunnen oordeelen, deelen wy hier alleen twee vaersen mede, uit de klagten van HAGAR:

Ach! welk een kreet! 'k zie hem verstijven!
't Gelaat verbleekt! —— mijn ISMAËL!!
Gij sterft!! waar zal uw moeder blijven?
Vaar wel, mijn Zoon! vaar eeuwig wel!
Uw brekend oog zal ik ontvluchten,
En 't naar gegil der laatste zuchten,
Mijn zoon! mijn Ismaël! *mijn zoon!*
Moet gij ten prooij des doods verstrekken?
Dit brandend zand uw lijk bedekken?
Mijn God! is dit uw trouw? mijn loon!

Hoe bonst mijn hart —— o Abrams Vader! ——
Gij sterke beukelaar en schild!
Kom hem met uwen bijstand nader!...
Of hebt gij zijnen dood gewild?...
Myn God!!! laat u mijn beê behagen!
Laat mij! —— laat mij —— de straffen dragen!...
Spaar! in uw gunst mijn eenig kind.
ô Ja! gij zult mijn tranen drogen!
Gij weet ô Opper-allervermogen!
Hoe sterk een Moeder 't kroost bemind.

De Graaf van Comminge, of de Ongelukkige Gelieven, Tooneelspel. Door P. PYPERS. *Te Amsterdam, by* P. J. Uylenbroek, 1788. *In 8vo* 130 *bladz.*

Toen Prins HENDRIK van *Pruissen* voor eenige jaaren het Tooneel der geschiedenisse van dit Treurspel, namenlyk de Abtdy van *La Trappe*, bezogt, en zich de geheele inrichting van het klooster had laaten vertoonen; zeide hy: „ ik vind nergens meer „ overeenkomst dan tusschen een strenge kloosterörde, en de „ krygskundige *Subordinatie.* ——— Vasten, gehoorzamen en „ stilzwygen zyn wezenlyk Soldaaten-deugden." In hoe verre deze vergelyking strookt met de beschryving, welke men, ten opzichte van gemelde Abtdy, vóór dit Treurspel geplaatst heeft; en met de berichten, die men, wegens het uitoefenen van gemelde Soldaaten-deugden, ook in ons Vaderland zou kunnen bekomen; willen wy aan de lezers van dit Treurspel, als ook aan de lieden, welken Pruissische Soldaaten geherbergd, en dus buiten het oog van gemelden Prins beschouwd hebben; gaarne ter beslissinge overlaaten.

De *Graaf van Comminge* is een van die hartroerende Stukken, die met al het gevoelige dat 'er in heerscht, by alle de verbaazing wekkende Tooneelen, die 'er in voorkomen, toch altoos eenen gevestigden eerbied voor den Godsdienst in onze ziel bewaaren. De Hoofdperſoon komt 'er, onder den naam van Broeder ARSÊNE, als een geestelyke van *La Trappe*, in voor; doch met welk een hart, leeren ons de volgende zes eerſte verſen zyner alleenſpraake:

Moet ik, geduchte God! daar 'k ſteeds myn ſchuld vergroot,
Zelfs in dit naar verblyf, geheiligd aan den dood.
Voor uwen troon geknield, nog kwynen in myn boeijen!
Comminge voelt zyn vlam nog in Arſêne groeijen!
Ja, in myn hairen kleed weêrſpannig en verhard,
Beſtryd my, meêr dan ooit, 't geweld der minneſmart!

Nimmer kon een Dichter nadrukkelyker gevolgen en aandoenlyker Tooneelen uit zyne belangryke ſchikking verwagten, dan 'er in dit Treurſpel uit voortvloeijen. Door des Graaven beminde ADÉLAÏDE, mede in het kleed van eenen geestelyken, onder den naam van Broeder EUTHIME, ten tooneele te voeren; door deze, volgens de kloosterwetten, ſtilzwygend hem behulpzaam te doen zyn, om zyn graf te graven; door eenen vriend in het klooster te brengen, die deelgenoot van beider min- en lotgevallen was: en door deze zo geliefde ADÉLAÏDE aan de zyde van COMMINGE te doen ſterven; en zich ſtervende aan hem te laaten ontdekken: moest men al het treffende der hartstocht te zamen brengen, en het hardſte hart, by de volgende ontdekking, geheel ontroeren.

EUTHIME, *altyd door twee Geestelyken onderſteund, en zich langzaam naar zyn doodbed begeevende.*

Hier is het dan, dat ik myn doodlyk vonnis wacht!

Tegen den Abt.

Myn vader! reik me uw' arm: 'k verlies myn levenskracht.

De Abt helpt hem, en legt hem op het doodbed van ſtroo en asſche neder: één der twee Geestelyken, die hem onderſteunen, verwydert zich. Agter hem blyft de Geestelyke, die het kruis draagt, ſtaan; Euthime vraagt aan den Abt, welke zich aan zyne zyde bevind.

Ben ik naby myn graf?

COMMINGE, *hem met oplettenheid beſchouwende, ter zyde.*

Zyn ſtem .. zyn wezenstrekken.

DE ABT, *tegen Euthime, hem zyn graf aanwyzende.*

Dáár is 't.

D'OR-

D'ORSIGNI, *ter zyde.*

Wat dooling kan myn ziel deeze onrust wekken!

EUTHIME, *zyn graf beschouwende.*

Myn waggelende moed verlangt standvastigheid;
Verduuren we een gezigt... dat ons ter dood bereid.

Tegen den Abt, met eene flaauwe en zwakke stem.

Gy hebt het my vergund: Euthime, in druk bezweken,
Mag nu, daar 't Godlyk vuur zyn' boezem komt ontsteeken,
't Geheim ontdekken, dat, ontbloot voor uw gezigt,
God meer doen kennen zal, in dit geducht gesticht,
Aan deeze zielen, van de waereld afgescheiden ..
Gy zult zyn' arm my zien door woeste baaren leiden,
De magt der helle ontscheurd, naar een gewenschte reê.
Dat dan myn mond, ô God! zelfs in dit doodlyk wee,
Een luisterryk bewys van uwe magt moog' geeven!
Leen kracht aan myne stem, op 't einde van myn leven;
En dat myn laatste zucht elk' sterveling betoog'
Wat God, wanneer Hy ons bestraalen wil, vermoog'!
Ach! Gods genade wil altoos ons hart bestraalen;
God wil altoos zyn gunst op ons doen nederdaalen:
Maar wy, ondankbren, zyn 't, die snooden tegenstand,
Door 't sluiten van ons hart, zelfs bieden aan Gods hand.

EUTHIME, *tegen den Geestelyken, welke hem ondersteunt. Hy word een weinig door hem opgeheven, en leunt dikwyls op den arm van dien Geestelyken.*

Ach! hef me een weinig op.

Tegen de overige Geestelyken.

Ô Vroome kluizenaaren!
Gy dacht dat myn geloof en godsvrucht ernstig waaren,
Dat ik, terwyl 'k den naam, dien gy my gaaft, verdien,
Door heilgen yver, de aard' by 't outer wilde ontvliên:
Dees dwaaling houdt thans op. Euthime is, in uwe oogen,
Thans 't schandlyk offer van de liefde, en haar vermogen;
Gy allen ziet... een vrouw....

Comminge laat, op dit woord, de uitdrukkelykste kenmerken van verwondering en nieuwsgierigheid, welken altyd toeneemen, bespeuren.

DE ABT.

Hier eene vrouw! wat lot!

EUTHIME.

Die voor de waereld leefde, en sterven wil voor God.
Aanschouwt een zondares. God zy haar ziel genadig!

 Die

Die hoog beklaagenswaard', die allerhoogst misdadig,
Haar' troost in Godsdienst zoekt, naar Hem haare oogen wend...
Comminge, hoor, aanschouw, erken haar in het end',
Wier bloed, door min verhit, in 't hart doldriftig ziedde...
Haar die u doolen deed.... doch wenscht...

Op dit laatste woord heft zy zich nog een weinig hooger op; en, haar aangezigt minder onder haar kleed verbergende, laat zy duidelyk haare wezenstrekken zien.

COMMINGE, *met een' gil, zich voor de voeten van Euthime nederwerpende, en zyne hand willende aangrypen.*

Adélaïde!!!

D'ORSIGNI.

ô God!

EUTHIME, *tegen Comminge, hem met de hand afwyzende.*

Ze is 't zelf... Houd stand.

COMMINGE, *aan Euthimes voeten.*

Adélaïde.... neen....

Tegen de Geestelyken, welken hem willen oprichten.

'k Wil sterven aan haar kniën.

DE ABT, *tegen Comminge.*

De Godsdienst zy 't alleen,
Die...

COMMINGE, *in dezelfde houding, en in eene woede, die door droefheid verwekt word, met een huilend geschrey.*

'k Heb geen' Godsdienst meer.

EUTHIME.

Ach! kon ik u behaagen,
Beleedig God dan niet.

COMMINGE, *in raazerny.*

Ik voel zyn donderslagen.

EUTHIME.

Kastydend mint hy ons.... rys op, en hoor naar my.
Men wacht dat ik, voor elk een treffend voorbeeld zy;
Ten minste, dat myn dood myn leven doe vergeeten....

Het heeft den Heere PYPERS altyd verwonderd en bedroefd, dat niemant onzer Nederlandsche dichteren, vóór hem, zynen arbeid aan het overzetten van *Le comte de Comminge*, van den Heere D'ARNAUD, besteed heeft; dan mogelyk zal het den Eerw. J. VAN DYK niet minder verwonderen, dat een vaderlandsch

landsch Tooneelspeldichter zyne naarvolging niet kent, welke voor eenige jaaren, meer stout, doch minder kiesch, te *Leyden* is in 't licht gegeeven.

Gedichten van P. BODDAERT, Junior. *Te Utrecht by* H. van Otterloo, 1788. 74 *bladz. in 8vo.*

„ Op aanraaden van eenige Vrienden" (een niet ongewoon *voorbericht*, dat niets verdeedigt,) heeft het de dichter gewaagd, om dit bundeltje in 't licht te geeven: met belofte van het, in gevalle van goedkeuring, spoedig door een tweede te doen volgen. Schoon verscheidene staalen in dit boeksken den zelvkant van het *Sentimenteele* aanwyzen, is het geheel toch zodanig, dat men de uitgave van een nieuw stukje, zeer wel, zonder huivering, kan te gemoet zien. Zommige trekken doen ons zelfs, in 't vervolg, iets schoons van den zich vlytig oefenenden dichter verwagten. Het byschrift op KLOPSTOCK, dat zeker niet evenaart aan dat van POPE op NEWTON, van welke het eene naarvolging schynt, is echter niet zonder verdienste:

De Godsdienst dacht —— waar is die blyde tyd gebleeven?
Daar d'Englen, daalend by het menschdom hier beneên,
Hun, op verheeven wyz', de wondren Gods beschreeven?
De Godheid hoorde haar —— daar Klopstock *ons verscheen.*

Alleen zouden wy, om het meer nadruk te geeven, en de ééntoonigheid te ontwyken, in den laatsten regel liever *toen*, dan *daar*, leezen.

Raadgeevingen van eene ongelukkige Moeder, aan haare Dochters. Uit het Engelsch. Te Amsteldam, by A. Borchers, 1788. *Behalven de Voorreden en den Inhoud,* 123 *bladz. in octavo.*

Mejuffrouw *Pennington*, de schryfster deezer Raadgeevingen, komt hier voor, als eene Vrouw, die wel eene deugdzaame gesteldheid bezat, en in haar byzonder gedrag daar aan beftendig beantwoordde; maar die, onvoorzigtig, in haar openbaar gedrag, eene vrye en losse leevenswyze hield; welke ten gevolge had, dat men veelal nadeelig over haar oordeelde, 't welk vervolgens ook invloed op haaren Egtgenoot had, en eene Egtscheiding te wege bragt. Dit dompelde haar, hoe onschuldig ook aan de opgetygde misdaad, in verdrietbaarende omstandigheden, en 't geen haar verdriet bovenal vermeerderde, was het

 go-

gemis haarer geliefde kinderen, met de daaruit ontftaane onmogelykheid om voor derzelver opvoeding de behoorlyke zorg te draagen. Zulks noopt haar tot het opftellen en overhandigen van fchriftlyke raadgeevingen, als het eenige middel, dat haare Moederlyke zorg, ter bevorderinge van 't welzyn haarer Dogteren, in 't werk kan ftellen. Haare Menschkennis, uitgebreid en verfterkt door ondervinding, maakt haar bekwaam tot dien post; en haar gezond oordeel doet haar zodanige raadgeevingen opftellen, of zulke voorfchriften van gedrag voorfchryven, die van eene algemeene nuttigheid zyn; des dezelven met vrugt geleezen kunnen worden, vooral van jonge Juffrouwen, welken tot die jaaren gekomen zyn, dat zy der Waereld openlyk ftaan in te treeden. ——— Deeze Moederlyke onderrigtingen hebben zo het Godsdienstige als Burgerlyke leeven ten onderwerp; gaan voorts wel inzonderheid over de keuze van een Echtgenoot, en de weezenlykfte deelen des gedrags in den Huwelyksftaat; waarby ten laatfte nog eenige byzondere raadgeevingen komen, die tot deeze en geene pligten der Maatfchappy betrekkelyk zyn. ——— Overeenkomftig met de opgemelde inrichting en 't hoofdbedoelde van dit ftukje raaken de lesfen van Mejuffrouw *Pennington* inzonderheid de Vrouwlyke Sexe; dan 'er loopen hier en daar onder dezelven natuurlyk ook zulken, die van een uitgebreider aart zyn: waartoe uit veelen de volgende opmerking, wegens het onderfcheid tusfchen de *goede geaartheid* en de *vriendlykheid*, behoort:

„ Van alle hoedanigheden is, zegt zy, de goede geaartheid het moeijelykfte om wel te onderkennen, om dat men ze door eene algemeene dwaaling, met de vriendlykheid verwart. Ondertusfchen zyn 'er geene twee hoedanigheden, die meer lynrecht tegen elkander zyn overgefteld. Dit vereischt eenige opheldering. Door eene goede geaartheid verfta ik die waare goedhartigheid, die deel neemt in het geluk van het gantfche menschlyke geflacht; die de geneuchte van elk lid van het zelve in 't byzonder, naar haare beste vermogens, tracht te bevorderen; die den ongelukkigen onderfteunt, den hulpeloozen beklaagt en vertroost, en die haare weldaaden zo verre uitbreid als haare vermogens kunnen ryken. Op het tooneel des huislyken levens zal zy zich, op eene luisterryke wyze, vertoonen, in den gehoorzaamen en eerbiedigen zoon, den tederlievenden echtgenoot, den toegeeflyken vader, den getrouwen vriend, den zagten en medelydenden meester, zo wel over beesten als menfchen. Aan den anderen kant is de vriendlykheid niets anders, dan een inneemend en aangenaam voorkomen, 't welk zynen oorfprong neemt, of uit eene natuurlyke vrolykheid van geest, of uit de nabootfing van inneemende manieren, gepaard met eene verpligtende en beleefde houding (het gevolg van eene goede opvoeding,) en eene onbepaalde infchiklykheid voor den by-

byzonderen smaak van ieder gezelschap. Dit is de waare natuur van dat geen, dat men gemeenlyk vriendlykheid noemt, en zy is by veelen de meest heerschende hoedanigheid. Dikwils is men daardoor bedrogen geweest, en dan heeft men haar den al te edelen eernaam van uitmuntende goedhartigheid gegeven. Door haare schoonschynende uiterlyke vertooning heeft zulk een menigmaal dien eertytel verkregen, die in alle de bedryven zyns huislyken levens een wreede tyran, een twistzoeker, een wraakzuchtige, een grillige en ingebeelde dwaas was. Die mensch integendeel, die eene waare goedhartige geaartheid bezit, en wiens hart uitgestrekt is, om het geluk van alles, wat hem omringt, te vermeerderen, zal somwylen, door gebrek aan genoegzaame waereldkennis, of door eene op zichzelve loflyke rondborstigheid, kunnen mishaagen. Niet laag genoeg zynde, om altoos zyne gedachten te vermommen, zal hy nu en dan eenige hardheden zeggen, die het voorkomen van gemelykheid of onvriendlykheid zullen hebben: in dergelyke gevallen zullen die geenen, die de goedhartigheid van de vriendlykheid niet weeten te onderscheiden, en die dezelven voor zaaken van dezelfde natuur houden, schoon zy in de daad geenszins naar elkander gelyken, zich ten onrechte verbeelden, dat dergelyke hardheden uit eene slechte geaartheid voortkoomen. Wil men zich dan daaromtrend niet bedriegen, dan is het volstrekt noodzaaklyk, dat men op deeze onderscheiding wel lette, die u in de daad bewaaren zal, dat gy de schaduw, zo als men zegt, niet voor den man neemt. Zulks is eene onherstelbaare misvatting, die van ontelbaare rampen achtervolgd wordt.

Uit het geen tot hiertoe gezegd is, kunt gy gemaklyk zien, dat het het algemeene oordeel der waereld niet is, waar door de waare geaartheid deezer beminnelyke deugd gekend word. Daar enkele vriendlykheid in 't algemeen voldoende is, om de goedkeuring van het algemeen ten voordeele van den geenen zelfs te bepaalen, wiens hart volstrekt ledig is van alle tedere en weldaadige aandoeningen, zo kan men met geene zekerheid over de geaartheid van iemand oordeelen, dan door aandachtig te letten op zodanigen van zyne daaden, die gewoonlyk het minst opgemerkt worden, en op zyn gewoonlyke gedrag in zyn huis. Zulke niet vermomd wordende daaden ontdekken den mensch; het zy hy in de groote wereld of in de onbekendheid leeft; en zo kan deeze naauwkeurige kennis van zyn huislyk leven, en zyne minst opgemerkt wordende handelingen, alleen zyne waare geaartheid openleggen. Het beste middel, om zich in dit geval voor bedrog te hoeden, bestaat hierin, dat men zich op geene uiterlyke vertooningen, die al te ligt doen dwaalen, verlaat, maar dat men het zich tot eenen vasten regel maakt, dat men zyn oordeel inricht naar de eenvoudige en grove gevoelens van die geenen, die van den persoon, wiens

ge-

geaartheid men kennen wil, afhangende, hem op zyne rechte waarde kunnen schatten, en die de goede of kwaade uitwerkselen van die geaartheid, waaraan zy onderworpen zyn, niet alleen zien, maar ter aller uure ondervinden. Ik wil daardoor zeggen, dat, wanneer iemand even zeer geëerbiedigd, geacht en bemind is van alle die geenen, die van hem afhangen en hem dienen, van den rykften bewooner zyner landgoederen af tot den daggelder toe, van den trotschen rentmeester tot zynen armsten en laagsten dienaar, die, dankbaar om dat hy maar te werk gesteld word, aan allerlye slag van bedienden met onderwerping gehoorzaamt, gy dan met rede moogt besluiten, dat hy waarlyk die braafheid van character bezit, en die weezentlyke goedhartigheid, die vermaak vind, om over alle rangen van menschen geluk te verspreiden. Maar, wanneer hy van zyne bedienden gehaat en veracht word, wanneer zy hem enkel uit vrees, zonder eenige liefde, dienen, (het geen gemaklyk te ontdekken is, hoe hy zich ook in 't openbaar moge gedraagen, hoe gunstig het algemeene oordeel der waereld ten zynen opzichte ook moge zyn.) zo houd u verzekerd, dat zyne geaartheid zodanig is, dat het nooit eenig huislyk geluk zal voortbrengen."

De stichtend vermakende Leeraer van Kinderen en Kindervrienden. Gevolgd naer het Hoogduitsch van den Heer SALZMAN. *Te Leyden*, *by* A. en J. Honkoop, 1788. *Behalven de Voorreden* 166 *bladz. in octavo.*

Men bedoelt, met de uitgave van dit Stukje, den geenen, dien de opvoeding der Jeugd is aanbevolen, in handen te geeven eene verzameling van vertellingen, waarvan ze met oordeel gebruik kunnen maaken, ten nutte der Jeugd; door dezelve te gelyk leerzaam en aangenaam te onderhouden; aan welk oogmerk het over 't geheel zeer wel beantwoordt. Het behelst naamlyk, in eene manier van voorstellen, die zeer duidelyk en vatbaar is voor Kinderen, eene soort van verhaalen, die veele kinderlyke gebreken ontvouwen, met aanwyzing van derzelver natuurlyke nadeelige gevolgen; of zulken, die den Kinderen ten klaarste onder 't oog brengen, hoe hunne Ouders het ten uiterste wel met hun meenen, in veele zodanige gevallen, wanneer hun het gedrag der Ouderen ten hunnen opzigte zeer tegen de borst staat, waarvan ze menigwerf, na verloop van minder of meerder tyds, zelven de doorslaandste bewyzen ondervinden.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

De Bybel, door beknopte uitbreidingen, en ophelderende aenmerkingen, verklaerd; door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Th. et Ph. Dr. Hoogl. in de H. Godgel. en Kerkl. Gesch., aan het Ill. Ath. en Predikant in de Gemeente te Amsterdam; mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Zestiende en Zeventiende Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1788. *Behalven de voorafgaende Inleidingen,* 1022 *bladz. in gr. octavo.*

In deze twee Stukken worden, benevens het Boek van *Daniel*, de twaelf laetste Prophetische Boeken, gewoonlyk, om derzelver kleinheid, in vergelyking met de voorigen, de Boeken der kleine Propheten genoemd, afgehandeld, en dus voltrekt de Hoogleeraer hier mede zynen Bybelarbeid, zo veel de Boeken des Ouden Testaments betreft: die, daer hy steeds in dezelfde werkzaemheid is voortgevaren, en niets verzuimd heeft, om het zyne ter opheldering by te brengen, veelshands zyne nuttigheid kan hebben. —— Zie hier, om 'er nog ene byzonderheid uit mede te deelen, zyne opmerkingen, wegens het wonderdadige geval met Jona, Hoofdst. I. 17. vergel. met II. 10.

Het geschiedverhael H. I. 17. geeft natuurlyk aenleiding tot drie vragen: welk een visch is het geweest, die Jona heeft ingeslokt? Is de Propheet levend of dood, in het ingewand van den visch, geweest? Was dit wonderwerk der Godlyke wysheid betamende?

I. Rakende het eerste, tekent hy aen, dat het woord κητος, Matth. XII. 40. een *walvisch* vertolkt, ons niet bepaelt tot een walvisch, maer ook gebruikt wordt van allerhande groote zeegedrochten; hoedanigen de zee wel oplevert, die groot genoeg zyn, om een geheelen mensch in te slokken; waertoe de walvisch zeker te eng van

keel is; des men dan nog eer om een Cachelot zoude denken, die ene zeer wyde keel heeft.

II. Met betrekking tot het tweede is hy van oordeel, dat Jona verdronken, en, toen hy dood was, door den grooten visch, ingezwolgen zy; waerop hy, ten derden dage, door God opgewekt, en van den visch, op het drooge, uitgespoogen wierd.

Hier toe leid hem de beschouwing van Jona, als een voorbeeld van Christus, in zyne opstanding, volgens Matth. XII. 40. als zynde hy hier van, in dit geval, een levendiger voorbeeld, dan, wanneer hy, volgens de andere onderstelling, levend, in de ingewanden van den visch, gebleven zy. In het laetste geval is de afbeelding niet dan zeer gebrekkig: maer is Jona verdronken, dood door den visch ingeslokt, en door een wonderwerk opgewekt, dan is hy, in alles, een zeer volledig voorbeeld van Christus geweest, in deszelfs dood, begraving en opstanding.

Daerby komt, gelyk ons de Hoogleeraer, ter dezer plaetze, niet ten onregte herinnert, dat de wonderwerken niet, zonder noodzake, vermenigvuldigd moeten worden.

„ Maer, zegt hy, volgens ons begrip, heeft 'er, in het gehele geval van JONA, maer één eenig wonderwerk plaets gehad. Het was zeer natuurlijk, dat JONA, in zee geworpen, verdronken, en, door eenen groten visch, ingeslokt zij. 'Er was maer één enig wonder nodig, om den doden JONA op te wekken. —— Volgens het gewone begrip ondertusschen, dat JONA door den visch levendig ingezwolgen, en, in zijne ingewanden, levendig gebleven zij, was 'er eene aeneenschakeling van geduurige wonderen nodig, om den Propheet, niet alleen in de diepte der zee, maer ook binnen de ingewanden van den visch, bij het leven te bewaren. Hier toe was, elken oogenblik, een nieuw en herhaeld wonder nodig.

„ Wijders beroepen wij ons op den inhoud van het danklied, Kap. II. Dit danklied heeft de Propheet uitgesproken, na dat hij, door den visch, op het droge, was uitgespogen. —— Hiertoe leidt ons de geheele inhoud. Verscheidene uitdrukkingen slaen op den voorledenen tijd. De betuigingen van verhoring, verlossing en dankbaerheid, kan de Propheet niet hebben uitgeboezemd, voor dat hij, uit de ingewanden van den visch, verlost was. —— Uit den inhoud nu van dit danklied, blijkt

blijkt het duidelijk, dat JONA niet levendig, in den visch, verkeerd hebbe, maer in het water gesmoord zij, eer hij door den visch werd ingezwolgen. Hij spreekt geen enkel woord van zijne overdenkingen en benauwdheden, in de ingewanden van den visch, maer alleen van de benauwdheden en doodsangsten, met welke hij in de diepte der zee worstelde, Kap. II. 3, 5, 6. De woorden van den Propheet, tot den HEER, Kap. II. 6. *gij hebt mijn leven uit het verdery opgevoerd*, beteekenen zeer natuurlijk: Gij hebt mij uit den staet des doods opgewekt.

„ Drie bedenkingen zijn 'er evenwel, tegen ons begrip, welke vrij wat schijn hebben.

1. „ De eerste is, dat JONA, tot den HEER zijnen God, *gebeden hebbe, uit des visschen ingewanden*, Kap. II. 1, hij moet derhalven, zegt men, in het ingewand van den visch, geleefd hebben —— Dan dit gebed moet beschouwd worden, gelijk wij reeds hebben opgemerkt, als een danklied, het welk JONA heeft uitgesproken, na dat hij, ten derden dage opgewekt zijnde, door den visch was uitgespogen. Dit leert ons, gelijk wij reeds gezegd hebben, de gantsche inhoud van dat gebed. Ook is het zeer onwaerschijnlijk, dat JONA, wanneer hij levendig verkeerd had, in de ingewanden van dien visch, in dien benauwden kerker, een welgeregeld gebed zou hebben kunnen uitspreken. —— Wij vertalen daerom de woorden van Kap. II. 1. JONA *bad tot den* HEER *zijnen God*, BUITEN *het ingewand van den visch*, na dat hij namelijk daer uit verlost was. Op dezen grond nemen wij ook de woorden van Kap. II. 10, in den meer dan volmaekten tijd: *De* HEER *nu* HAD *gesproken, tot den visch, en hij* HAD JONA *uitgespouwd, op het droge*.

2. „ Door deze laetste aenmerking vervalt ook aenstonds de tweede bedenking, dat dit gebed Kap. II. in orde van tijd geplaetst worde, voor het verhael van JONAS verlossing, Kap. II. 10.

3. „ De derde bedenking ontleent men, uit Kap. II. 2. JONA zeide: *ik riep uit mijne benauwdheid tot den* HEER, *en hij antwoordde mij: uit den buik des gravs schreide ik, en gij hoorde mijne stem*. Het een en ander, zegt men, heeft niet kunnen geschieden, wanneer JONA verdronken is, en dood in den buik van den visch verkeerd heeft. —— Wij antwoorden, dat JONA hier eene beschrijving geve, van zijne benauwdheden, toen hij, in de diepte, met de angsten van den dood, worstelde, eer hij door

den visch werd ingezwolgen. Toen had hij zekerlijk eene zeer grote *benauwdheid.* Door den *buik des gravs* bedoelt hij de diepte der zee. *De* HEER *antwoordde hem,* dat is, onzes erachtens, de HEER verzekerde hem, door eene verborgéne inspraek, van zijne aenstaende opwekking.

III. ,, Op de laetste vrage, was dit wonderwerk der Godlijke wijsheid betamende? kan men gegrond een bevestigend antwoord geven; nadien 'er wijze en gewichtige redenen voor dit wonderwerk waren, zodat het zelve alleszins Gode betamelijk zij.

,, De alleen wijze God heeft het zo beschikt, dat de dode JONA, tot aen den derden dag, in den buik van den visch, was opgesloten, op dat dusdoende het driedaegsche verblijv van CHRISTUS, in het grav, eigenaertig zou worden afgebeeld. ——— Het wonderwerk der opwekking van JONA, zo dat hij, door den visch, levendig op het droge wierd uitgespogen, had zeer gewichtige einden, deels ten aenzien van den Propheet zelven, deels met opzicht op de schepelingen, deels met betrekking tot de inwoneren van Ninive.

1. ,, De Propheet zelvs werd dus doende krachtdadig bemoedigd, tegen de zwarigheden, met welke zijn gezantschap gepaerd ging, en tegen de vrees van vervolging en mishandeling, welke hij, uit hoofde zijner boetprediking, van de Niniviten te duchten had.

2. ,, De scheepslieden konden, uit het zonderlinge verschijnsel, dat de zee terstond bedaerde, zo dra JONA was overboord geworpen, onbetwistbaer leren, dat de God van Israël, welken JONA hun had bekend gemaeckt, de Bestuurer van het gantsch Heelal zij.

3. ,, Voor de Niniviten was dit wonderwerk een overtuigend bewijs, voor de Godlijke zending van JONA. Het kan zijn, dat eenige van de schepelingen, nu onderricht omtrent den Godlijken last, met welken JONA naer Ninive gezonden was, derwaerds gereisd en getuigenis gegeven hebben, van het gene zij, omtrent den Propheet, verricht hadden. Hoe het zij, dit wonderwerk is zekerlijk, op de eene of andere wijs, aen de Niniviten bekend geworden, gelijk de Heer JESUS duidelijk te kennen geeft, wanneer hij zegt, dat JONA den Niniviten tot een teeken gegeven zij. Matth. XII. Luc. XI."

Wat de plaets aengaet, daer de visch, volgens Kap. II. 10, JONA uitgespogen heeft, 't was zekerlyk niet te

Ni-

Ninive, 't welk niet aen de Middellandsche zee, maer aen den Tigris lag. Veeleer heeft men, gelyk de Hoogleeraer gist, hier te denken aen ene kust van de Middellandsche zee, en mogelyk wel niet verre van Joppe, daer hij te scheep gegaen was, of verder, het zy aen den Phænicischen, Tyrischen of Cilicischen oever: alwaer men, twee uuren noordwaerts van Alexandrette, de rots vertoont, alwaer de visch gestrand zou zyn.

Leerredenen van den Heer J. B. BOSSUET, *in zyn leven Bisschop van Meaux, Raadsheer des Konings in zyne Raadsvergaderingen en Ordinaris in zynen Staatsraad, enz. enz. Drie Deelen. Uit het Fransch vertaalt: het eerste door een Genootschap Godgeleerden, en de twee laatsten door den Eerwaarden Heer* R. BROUWER, *Roomsch Priester en Pastoor tot Noorden. Te Amsterdam, by* F. J. van Tetroode. 1788. *In octavo.*

By de afgifte van het eerste Deel dezer Leerredenen, in het jaer 1783, hebben wy van dezelven gewag gemaekt, als zeer wel ingericht ter bevorderinge van de Godzaligheid (*), waer toe de Bisschop ook alle de uiterlyke plegtigheden en gebruiken der Kerke, als buiten dit inzicht van gene wezenlyke waerde, ten ernstigste aengewend wil hebben. Zyn gemoedlyke en vuurige aendrang hiertoe maekt, dat ook deze twee latere Deelen, even als het voorige, met ene verstandelyke opwekkende stichting doorbladerd en overwogen kunnen worden. De hoofdonderwerpen, hierin behandeld, zyn de volgende: *Jezus Christus, als een voorwerp van Ergernis. De Godlijke oorsprong van den Godsdienst. De ontvangenis der Heilige Maegd, en 't gebruik dezer Leere.* — Ter dier gelegenheid kant zich de Bisschop ook wel byzonder, tegen het schandelyke misbruik, dat men maer al te veel van het aenroepen der Heiligen in 't algemeen, en van Maria in 't byzonder, met enige daertoe behoorende plegtigheden maekt, waer van wy onzen Lezeren een stael zullen mededeelen, om hun de denkwyze van den Bisschop deswegens enigzins te doen opmerken.

Vol-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 320.

Volgens zyn Leertrant heeft men, gelyk wy maer *éénen God* hebben, zo ook maer *éénen algemeenen Middelaar te erkennen, die ons door zyn bloed verlost heeft*: en uit dien hoofde moet God in Jezus Christus het begin en 't einde van den Eerdienst zyn, dien men aen de H. Maegd en de Heiligen bewyst; en men moet hun voorbeeld navolgen, om hun te behagen, en hunne bescherming te genieten. Dan, deze denkbeelden verliezen velen geheel uit het oog: men bid de Heiligen niet zo zeer om onderstand, tegen alle zonden en ongeregeldheden, als wel om hunne hulp in de bezorging van waereldsche belangen; ja, vleeschgezinde menschen bedenken deswegens ene list, waerover zich de Bisschop vol vuurs dus uitlaet:

„ Geen hoop hebbende, God in hunne belangens over te haalen, meenen zy de heilige Maagd en de Gelukzaligen gemakkelyker te kunnen beweegen, en in hunne begeertens te doen toestemmen, door vleitaal en lofuitingen, of met hun door herhaalde gebeden lastig te vallen. Denkt niet dat ik by vergrooting spreek: wy handelen met de Heiligen, als waren zy onze gelyken, die wy ons laaten voorstaan gemakkelyk te kunnen overhaalen door eenige stipte gebeden, en door een vlytig eerbewys; en wy merken niet aan dat het gelukzalige menschen zyn, die, gelyk DAVID zegt: (*) „ ingegaan zyn in de kragtdadigheden des HEEREN:" dat is, in de belangens zyner Heerlykheid, in de neigingen zyner regtvaardigheid en ieverzugt tegen de zondaaren, zo wel als in die zyner goedheid en barmhartigheid.

„ Zullen dan, o GOD! d'ondankbaare menschen uwe goddelyke weldaaden altyd misbruiken, zullen zy dan altoos zo verblind zyn, van hunne kwaalen door de hulpmiddelen zelve te vererger en? Welke is immers die Godsvrugt tot de heilige Maagd, die men de Christenen ziet beoeffenen? Zy schryven zig wetten voor en volgen ze na; zy leggen zig verpligtingen op, en volbrengen ze met naauwkeurigheid. Ondertusschen verägten zy die, die God hun oplegd, en overtreeden zonder schroom de heiligste zyner wetten; waardig inderdaad dier vreeselyke vloek, die God door zynen Profeet uitspreekt: „ Wee u, uw eigen wil word in uwe vastendagen gevonden." Daarom zegt de HEER: „ Ik heb een afkeer van het reuk-

(*) Ps. LXX 16.

reukwerk. Myne ziel haat... uwe hoogtyden... het valt my lastig dat ik ze verdraage." *Laboravi Justinens.* (*) En inderdaad welk een Godsdienst! Wy meenen alles voor de heilige Maagd gedaan te hebben, wanneer wy haare heerlykheid verheven hebben boven alle Chooren der Engelen, en haare heiligheid tot het ogenblik haarer Ontfangenis. Ik prys uw iever, myne Broeders, en ik weet dat haar waardigheid alle uwe begrippen zeer overtreft. Maar, indien de Erfsmet u zo afschuwelyk is, dat gy dezelve in de heilige Maagd niet kunt dulden, waarom bestryd gy niet in uzelve de gierigheid, de eerzucht, de wellust, die 'er droevige overblyfzels van zyn? De eene is ongerust, om dat hy zyn Roosenkrans en andere geregelde gebeden niet volbragt heeft: de andere is angstig, wanneer eenige *Ave Marias* ontbreeken. Ik misprys het niet, verre zy 't van my, my behaagd, in de oeffening der Godvrugt, eene godsdienstige naauwkeurigheid. Maar, wie zoude het niet ondraagelyk vinden, dat geen van beide zwaarigheid maakt, dagelyks eenige der goddelyke geboden te overtreden, en zonder schroom de heiligste pligten des Christendoms te verwaarloozen? Elendig bedrog, waarmede de vyand van 't menschelyk geslagt ons verblind! Het beginzel van Godsdienst, te diep in 's menschen hert geprent, niet kunnende uitrukken, maakt hy van het zelve, niet eene waare oeffening, maar een gevaarlyk tydverdryf, op dat wy, door dien schyn bedrogen, zouden meenen, door eenige geringe naauwkeurigheden, aan de wezenlykste pligten van den Godsdienst te hebben voldaan. Houd op Christenen, u te laaten misleiden. Stierd uwe gebeden tot de H. Maagd, ik moedig 'er u toe aan. Zy zal u versterken in de bekooringen, zy zal de zuiverheid, zo nodig, u verwerven; zy zal de bruiloftswyn voor u verkrygen, dat is, of de liefde in al uw gedrag, of een nodigen moed in uwe neêrslagtigheden. Maar hoort wat zy op de bruiloft van Cana zegt tot de gene voor wie zy gebeden heeft: „ Al wat hy u zeggen zal, doet het." *Quodcumque dixerit vobis facite.* (†) Ik heb voor u gesproken, ik heb voor u gebeden; maar doet het geen hy u zeggen zal: het is op deeze voorwaarde dat gy de wonderbaare uitwerkingen myner gebeden zult ondervinden. Ik zeg u dan,

(*) Jes. LVIII. 3. I. 13. 14. (†) Joan. II. 5.

dan, myne Broeders, hoopt alles van MARIA; indien gy een vast voorneemen hebt alles te doen, wat JESUS u zal gebieden, en dit is het middel, dat zy zelve u voorschryft."

De verdere Leerredenen, in het tweede Deel, gaan over de *noodzaaklykheid der Boetvaardigheid*, *de waare bekeering*, en hebben ten onderwerp de gehejmenis *der geboorte van onzen Zaligmaker:* waarop in het derde Deel een vyftal van Leerredenen volgt over de geheimenis *der besnydenisse onzes Zaligmakers*, en verder ene Leerreden *op de heilige Kindsheid van onzen Verlosser*, en ene over de *kenmerken der twee Verbonden van* MOSES *en* CHRISTUS. In de volgende Leerredenen handelt de Bisschop inzonderheid, over de *Boetvaardigheid en Communie;* de *vermenging van het goede en kwaade*, mitsgaders de *afzondering der Rechtvaardige van de Godloose;* de *waardigheid der Armen in de Kerk, en den plicht der Ryken te hunwaards;* de *nuttigheid van het Lyden*, de *voordeelen der Godlyke Wetten*. en laatstlyk de *Boetvaardigheid*; welke hy, by gelegenheid der vieringe van een Jubelfeest, ten sterkste aandringt, uit de overweging van de aanhoudendheid der Godlyke Genade, die echter op ene halstarrige versmading ten einde staat te loopen; het welk hy onder anderen in dezer voege uitdrukt: „ Het is reeds lang dat gy „ met God twist, wie van beide het zal winnen, gy niet „ zondigen, of hy niet vergeeven; uwe boosheid bestryd „ zyne goedheid; eindelyk zal hy u de overwinning laaten. O schriklyke en doodlyke overwinning! Waar „ door wy, zyne barmhartigheid ten einde gebragt hebbende, onvermydelyk in de handen van zyne gestrenge Rechtvaardigheid zullen vallen."

Tweetal Leerredenen door P. SERRURIER, *Predikant te Amsteldam. Te Amsteldam, by* J. Wessing Wz. *en* D. *en* J. Tol, 1788. *In gr. 8vo, 152 bladz.*

De eerste dezer Leerredenen heeft zyn Eerwaerde uitgesproken, by zyne intrede als Leeraer in de Gemeente te Amsterdam, wanneer hy, naer aenleiding der overweginge der predikinge van Philippus te Samaria, volgens Hand. VIII. 5, zich inzonderheid bepaelde tot het ontvouwen van het voorname werk eens Dienaers van het

Euangelium, om naemlyk Christus te prediken; en de wyze op welke hy zulks behoort te verrichten. — In de tweede viert hy de vreugderyke gedachtenis van zynen vyf-en-twintigjarigen dienst in deze Gemeente; by welke gelegenheid hy aenvanglyk doet zien, hoe Paulus, naer luid van 1 Cor. VI. 11-13, de Corinthers trachtte te overreden van zyne ongeveinsde toegenegenheid en blakende zucht tot hunnen welstand, en 't 'er op toelei, om, in wederkeerige vergelding, hunne genegenheid tot zich uit te lokken en te vermeerderen. Op de overdenking hiervan laet zyn Eerwaerde gepast volgen ene beschouwing der gezindheid, welke tusschen Leeraers en Gemeenten plaets behoort te hebben, zal het wel gaen, en zullen hunne wederzydsche belangen bevorderd worden: waertoe wederzydsche liefde en den Leeraer en de Gemeente moet bezielen. ——— En van deze met oordeel behandelde onderwerpen maekt de Eerwaerde *Serrurier* telkens een geschikt en leerzaem gebruik, met betrekking tot zyne byzondere omstandigheden.

Leerreden over Joan. V. 35. Ter gedachtenis van wijlen den Wel Eerw. zeer gel. Heere LOUIS SERRURIER, *Predikant te Arnhem, door deszelfs Vriend en Ambtgenoot,* AHASUERUS VAN DEN BERG. *Te Arnhem, by* J. Nyhoff *en* W. Troost, 1789. *Behalven de Opdragt enz. 58 bladz. in gr. 8vo.*

Het getuigenis door *Jezus* van *Joannes den Dooper* gegeven, mitsgaders zyn oordeel over het gedrag der Jooden, omtrent dien uitmuntenden Leeraer, en deszelfs leer, *Hy was eene brandende en lichtende kaerze, en gy hebt ulieden voor eenen korten tyd in zyn licht willen verheugen,* word in deze Leerreden op ene beknopte wyze voldoende ontvouwd. En de Eerwaerde *van den Berg* bedient 'er zich eigenaertig van als ene toeleiding tot ene gedachtenisreden van zynen Vriend en Ambtgenoot *L. Serrurier;* welke in den bloei zyns levens, in den ouderdom van ruim 34 jaren, na slegts ongeveer zeven jaren zyn dienstwerk als Leeraer in de Arnhemsche gemeente waergenomen te hebben, het tydlyke met het eeuwige verwisselde. Het character van dezen overleden Leeraer, die den roem van geleerd, deugdzaem en alleszins volyverig in

in zynen arbeid geweest te zyn, weggedragen heeft, word hier op ene treffende wyze, zonder opgesmukte vleitael, met ene natuurlyke ongedwongen voordragt, treffend geschetst; en 't overige der Leerreden behelst een wel ingericht voorstel ter onderzoekinge van 't gebruik, 't welk de Gemeente van zynen dienst gemaekt heeft; met ene opbeurende troostreden voor hun, die zich over het verlies van dezen hunnen hooggeagten en geliefden Leeraer beklagen. —— Behalven de Opdracht dezer Leerreden aen 's Mans Weduwe, in welke de Eerwaerde *van den Berg* haer troostryk aenmoedigt tot een aenhoudend gelaten gedrag, is 'er nog bygevoegd ene aenspraek van den door 's Mans dood verrasten en sterk aengedanen *E. M. Post* aen deze zyne Vriendin; welke hy, in haren toestand, dien hy met een medelydend gevoel afmaelt, terwyl hy het voortreflyke van zynen overleden Vriend nadruklyk opmerkt, door zyne troosttael tracht op te beuren, om, te midden harer droefheid, haer zelve en haer kroost Gode aen te bevelen, en onwankelbaer op hem te vertrouwen. „ Mij zal," zegt hy ten besluite, „ Mij zal zijne gedachtenis eeuwig dierbaar zijn. Nog dikwijls zal ik „ mij zijn gelaat, zijnen geest, voor mijne ziel herroe„ pen, zijnen ijver, zijne bedrijven nadenken; —— wee„ moedig de plaats aanzien die hij ledig liet, en staren „ op het graf daar hij rust, —— daar zijn zwak, zijn „ vernederd lichaam gezaaid is tot onsterfelijkheid en „ kragt. —— En meer nog zal ik mij een zijner laat„ ste lessen gedurig herinneren: en — tellen mijne da„ gen. —— Dit deed hij, en een vroege dood verraste „ hem niet."

De Godsdienstige. Te Leyden by A. *en* J. Honkoop, 1788. *In gr.* 8*vo.* 141 *bladz.*

Ene verzameling van Godvruchtige overdenkingen, die ten onderwerp hebben, de *Natuur*, de *Waereld*, den *Dag des Heeren* en het *Zelfs-Onderzoek*, welken met ene opwekkende stichting gelezen, en met vrucht ter daedlyke betrachtinge werkstellig gemaekt kunnen worden: waer van de volgende bespiegelingen, rakende de onzekerheid van ons leven, in dezen ter proeve kunnen strekken.

„ Steunt toch niet op uw leven, daar het zo vol onze-

zekerheid is. —— Men spreekt van toekomende dagen, wat zegge ik! van weeken, maanden en jaaren; en ach! wie verzekert ons dat het volgende oogenblik niet het laatste onzer ademhaaling zijn zal? —— Wij draagen glad ijs in onze handen, 't welk, hoe vaster het gehouden wordt, hoe eer het begint te smelten. —— En wat toch zijn de steunpijlaaren van ons leven? Zijn deeze Gezondheid? Frissche Jeugd of Sterkte? —— Ach! wat is Gezondheid? Zij is eene ligt verwelkbaare Bloem (*a*): zij is eene ontstooke toorts, die, bij iedere beweeging van de lucht, kan uitgebluscht worden. En wat is Sterkte? —— Wat anders dan een teedere bloessem, welke menigmaal verwelkt in het volste van zijn schoonheid — dikwijls verzengd of verdroogd, eer hij nog afvalt. —— Het Leven is een droom! —— Den langstleevenden, ja eeuwen achter een geleefd hebbenden sterveling, kwam het als zo veel oogenblikken voor. —— 't Is een Waterbel, die ongevoelig verdwijnt. —— 't Vliegt sneller als een snelvliegende Arend, tuk op roof. —— 't Gaat door als een Weeversspoel (*b*). Voorbij als een schaduwe (*c*). „ Wij bewoonen" (zegt een schrandere Oosterling) „ leeme huizen, welker grondslag in het stof is" (*d*). „ Wij worden verbrijzeld door de motten (*e*), van den „ morgen tot den avond worden wij verbrijzeld." —— Zonder dat men 'er acht op geeft vergaan onze dagen (*f*). —— De Mensch, hoe vast hij staat, is niets! —— Het is maar een stip, 't welk wij leeven, ja nog minder dan een stip (*g*)! Hoe gezwind draait de Weeversspoel, die ons doodkleed weeft! —— Wij weeten niet, hoe ras ons eene ziekte kan overvallen —— eene verdrietelijke smarte ons folteren, en beide kunnen zij snellijk uitloopen op onze eindelijke ontslooping. —— Wij wandelen, o ontroerende gedachte! wij wandelen aan den oever van Dood, Opstanding en Oordeel! —— Och gingen wij, als wijze Maagden, met onze lendenen opgeschort, met onze lampen voorzien en ontstooken, in een staat van geduurige bereidwilligheid, wachtende op de komst des hemelschen Bruidegoms ——! Maar zijt gij, gelijk deeze Maagden, op uwe hoede, tegen dat geducht aannaderend tijdstip? —— Bekommert gij uzelven om alles tegen

(*a*) *Job* XIV. 2. *Ps.* CIII. 15. (*b*) *Job* VII. 6.
(*c*) 1 *Chron.* XXIX. 15 (*d*) *Job* IV. 19. (*e*) *Job* XIII. 28.
(*f*) *Ps.* XC. 9. (*g*) Dit is in navolging van *Seneca*.

gen zijne komst in gereedheid te brengen? —— o Neen! —— Een Ojevaar aan den Hemel weet zijn gezetten tijd: een Tortelduive, een Kraan en Zwaluwe neemen den tijd hunner aankomste waar (*h*): de jongskens van deeze Vogelen beseffen zelfs de volstrekte noodzaaklijkheid om het land van hunne geboorte te verlaaten, en zich op reis te begeeven, om zachter Gewesten op te zoeken. —— De Mieren hebben geen Geleider of Overften —— geen Opzichter of Ambtman — geen Gebieder of Heerfcher, en nogthans bereiden zij hun brood in den Zomer, en vergaderen haare fpijze in den Oogst (*i*). Maar gij hebt deeze allen, en echter verwaarloost gij den tijd der bezoekinge! —— Gij hebt het nooit dwaalend WOORD van GOD, om u te geleiden! —— Zijn altijd waakend Oog om op u te zien! —— Zijn hoog bevel tot uwe bestuuring en opwekking! —— en, ondanks dit alles, bezielt u een onvergeeflijke onverfchilligheid, daar alle mogelijke vlijt, ter uwer behoudenisse, volftrekt moest aangewend worden.

Wordt uw geheugen wakker door deeze erinneringen? Scherpt uw Geweten zijnen prikkel? —— ô! Al te lang hebt gij uwen rug gekeerd naar de hemelfche Landftreeken, en van de Gewesten der eindelooze Gelukzaligheid uwe treeden verwijderd! —— Bepaal u niet langer aan het Tijdelijke! —— Waardeer de Waereld als een enkele Stip, bij het Rijk der Eeuwigheid, en verhef u tot de Bron en Oorfprong aller Wezens! —— Buig u ootmoedig voor zijne aanbidlijke Goedheid! —— Open uw mond, al is het met afgebroken fnikken, en fmeek: „ Almogende God! weerhoud mij van het naarjagen der
„ fchaduwen en fchimmen! —— Doe mij, ô Volzalige!
„ u alleen aankleeven! Leer mij, door uwe genade, den
„ weg bewandelen, naar het Koningrijk van Immanuël,
„ den Zoon van uwe liefde! —— Mogten, na maate
„ mijner aannadering, deszelfs fchatten zich openen voor
„ mijn gezicht! —— Alle deszelfs heerlijkheden fchitteren in mijne oogen! —— mogten mij eenige geuren
„ toewaasfemen van de allerliefelijkfte vreugdebergen en
„ hemelfche ftranden! —— Maar vooral, ô gij eeuwige Geest! beadem mijne ziel, door uwe overtuigende
„ en vertroostende invloeden! —— Houdt nooit op in
„ mijne zeilen te blaazen, en mijnen voordgang fpoed te
„ gee-

(*h*) *Jer.* VIII. 7. (*i*) *Spr.* VI 7, 8.

„ geeven, tot dat ik aankoome, in het zalige Gewest, „ en den Koning, den Koning van genade en heerlijkheid, „ in alle zijne onuitspreekelijke Schoonheid, aanschouwen „ mag!" (k)

„ Uwe hoope zij geduurig op den leevendigen God, die u alle dingen rijklijk verleent om te genieten, en legt u zelven, tot eenen schat, een goed fondament, tegen het toekomende, op dat gij het eeuwig leven verkrijgen moogt (l)! De jonge Leeuwen, rijke en magtige menschen lijden armoede; maar die den Heere vreezen hebben geen gebrek aan eenig goed! God, de Algenoegzaame, schenkt hen niet maar alleen het noodige, die genade, waardoor het harte versterkt wordt (m); maar ook het overvloedige, waardoor de ziel als met smeer en vettigheid verzadigd wordt, en haare Schatkamers vervuld worden, met duurachtig goed en gerechtigheid (n)!

„ ô Dierbaare Zaligheid! Welk eene blijmoedigheid bezielt mij! —— Welk een verrukkend vooruitgezicht! — Welk een rijk Erfdeel! —— Laat de Aarde vergaan; laaten vlammende hemelbollen nedervallen, en deeze Waereld verwoesten; opgetoogen verheft de Ziel en beurt zich op uit de Wrakken; juichende beschouwt zij haar gewin in die verwoesting; ja ontvliegt haaren Kerker; wordt op Engelen wieken ten Hemel gedragen, en verkrijgt het einde des Geloofs, de Zaligheid! Wiens nieren verlangen niet in zijnen schoot? —— Wie wenscht niet, en zegt: mijne ziele sterve den dood van zoo eenen? —— ô Dood! zou ik geen vreugd gevoelen, door aan u te denken? ô ja! —— wij vallen; maar staan wederom op! Wij ontspringen onze kluisters, en vestigen ons in die Waereld, waar het bloeijende Eden voor onze oogen verwelkt! —— De Dood schenkt ons meerder dan in Eden verlooren werdt! —— Ach! wanneer zal ik geheel aan de IJdelheid, de Ellende en den Dood sterven? —— Wanneer zal ik voor eeuwig leeven? —— Want die den wille Gods doet blijft, en zijne verlustigingen blijven tot in de eeuwigheid (o)!

Leeft

(k) *Jes.* XXXIII. 17. (l) 1 *Tim.* VI. 17—19.
(m) *Heb.* XIII. 9. (n) *Ps.* LXIII. 6. *Spr.* VIII. 18—21.
(o) 1 *Joh.* II. 17.

Leeft hier zoo, als ge zult verlangen;
Geleefd te hebben, als ge sterft.
De goed'ren, die gij hier verwerft,
't Geschenk van 's menschen hand ontvangen,
Niets, dat u stervend vreugde biedt;
Die goed'ren zijn uw goed'ren niet (*)."

(*) *Daaglijksche verkeering met God.* II D. pag. 174.

Handelingen van het Genootschap, onder de Zinspreuk: Servandis Civibus. *XIIIde Deel, 2de Stuk. Te Amsterdam, by* P. Conradi. 1788. *In gr. 8vo.* 491 *bladz.*

De twee Verhandelingen, in dit Boekdeel voorkomende, zyn op denzelfden leest geschoeid als de twee voorgaande, over het zelfde onderwerp. (*) De Verhandeling van den Heer TERNE komt ons voor met oordeel en practische kennis geschreven te zyn, terwyl de Heer FOLKERSMA, in zyne Verhandeling, met weinig oordeel en met eene verveelende wydloopigheid, alles byéén geflansd heeft, wat hem maar eenigzins in zyn kraam scheen te pas te komen. Hiervan zouden wy een menigte bewyzen kunnen bybrengen; dan wy oordeelen zulks onnoodig, en verwyzen den verstandigen Leezer slegts tot de *eerste Afdeeling*, welke honderd- en zeventig bladzyden beslaat, en welke niets behelst, dan eene nuttelooze optelling van die zelfstandigheden, die tot de keuken en kelder behooren, en die in alle *Materiae Medicae* te vinden zyn, en waar onder veele, die men thans op goede gronden verworpen heeft. —— Het Genootschap houde het ons ten goede, wanneer wy van oordeel zyn, dat deeze laatste Verhandeling, zonder eenig nadeel, wel ongedrukt had kunnen blyven. —— Ten minsten wy zouden niet zo gereedelyk met het Genootschap durven beweeren, dat dezelve doorwrocht zy, en dat 'er eenige belangryke Waarneemingen in voorkomen.

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* III D. I St. bl. 336.

Rekenkundig Mengelwerk, door MARTEN JELLEN ZUIDHOF, *Correspondeerend Lid van de Mathematische Genootschappen te Hamburg en Amsterdam; Leermeester in de Wiskunde, Muzyk en Hoogduitsche Taal te Groningen. Te Groningen, by* L. Huysingh. 1789. *In gr.* 8*vo.* 112 *bladz.*

Dit *Mengelwerk* bevat 1) eenige voorbeelden van *Examens* voor Schoolmeesters, 2) eenige uitgelezene Voorstellen, 3) de *Juliaansche Periode*, en 4) nog eenige voorstellen tot oefening: wordende vooräfgegaan door eene *voorrede*, en eene *lyst* van alle de thans in leven zynde Leden van het *Hamburger Genootschap der Mathematische Wetenschappen:* welke laatste den lezer weinig nut aanbrengt, om dat veele dier leden hem onbekend zyn, doch wier mededeeling den Autheur echter, door de wetten van dat Genootschap, geboden is.

Het was geenzins het oogmerk van den Autheur, om, ten opzichte van het *eerste* gedeelte dezes Werks, eene juiste bepaaling van het *Examen* eens School- of Rekenmeesters te maaken: neen, hy wilde alleen onkundige *Examinatoren*, of Gemeenten, die dit werk moeten verrichten, eenige handleiding geeven, om dit op eene geschikte wyze te doen. Doch, of het opgeeven van een tamelyk getal Voorstellen; en daar onder zulke Voorstellen, die, hoe nuttig en gepast zy ook den kundigen schynen, zodanige Examinatoren echter als wonderen moeten voorkomen; vooräl, wanneer zy algebraïsch zyn: of zulk eene opgave, zeggen wy, voor soortgelyke onkundigen eene *handleiding* moge heeten, kunnen wy nog niet gelooven; nadien ze, ondanks dezelve, over de kunst nog niet anders kunnen oordeelen, dan als de blinden over de kleuren.

Wat de uitgelezen Voorstellen aanbelangt, deze zyn meest van M. WILKENS, H. FRIESENBORG, en andere Oostfriesche Autheuren, ontleend, en worden in dit *Mengelwerk* voornamenlyk medegedeeld, 1) om hen te *Embden* eene nagedachtnis te stichten, nadien hunne Werken uitverkogt en byna in vergetelheid schynen te zyn; 2) om ze uit de oude Oostfriesche taal, met verbetering van eenige feilen en de bygevoegde Antwoorden, in het Nederduitsch te hebben; en ten 3) daar door in ons Vaderland

land meer bekend te doen worden, en ten 4) aldaar tot *Modellen* der oudheid te verstrekken om in de nieuwe Voorstellen, aan den eenen kant, het overtollige der ouden te leeren myden; en aan den anderen kant, ook niet al te zeer tot het werkelooze over te slaan. Welke laatste eigenschap, men zeker niet al te veel moet bezitten, om het volgend voorstel, en anderen van dien aart, uit te werken.

„ Iemand begeert te weeten, wanneer het *Paschen* zyn zal, in den Jaare, als de *Zonnecirkel*, van *Christus* geboorte af, *radix Tetradecakismyriochiliodyacosioenneacontagonalis* uit 233549122 maal omgeloopen heeft; en de *Zonnecirkel* juist de som der beide waare *hecatonigonaal*-wortelen uit $x^5. - 9x^4. + 7x^3. + 11x^2. - 56x - 60$ bedraagt; insgelyks, wanneer men de naaste nieuwe Maan na *Paschen* zal hebben, *alles naar den ouden styl?*"

Zulk een Voorstel zou mogelyk, in de *Examens*, geene mindere proeve van *Spelkunde* dan van *Rekenkunde* opleveren. Behoeft men zich nog te verwonderen, dat een der Tydgenooten van dien Autheur eerlyk genoeg was, om zyn werk een *Stelkunstig doolhof* (*Labyrinthus Algebrae*) te noemen? ——

In het derde gedeelte dezes Werks vindt men verscheidene Voorstellen, raakende het bekende tydperk, weleer door JOSEPH SCALIGER, Hoogleeraar te *Leyden*, uitgevonden. Het gewoone Zonnejaar, 365 dagen 5 uuren en 49 minuuten inhoudende, doch door JULIUS CESAR op 365¼ dag bepaald zynde, zo verkrygt men de zogenaamde *Juliaansche Periode* van 7980 Jaaren, wanneer men 28 Jaaren, of een volkomen *Zonnencirkel*, vermenigvuldigt met 19, een volkomen *Maanencirkel*, en het komend getal met 15, of de zogenaamde Roomsche *Indictie*: welke Periode hier door verscheidene voorbeelden wordt toegepast. Wordende het Werk zelve, door eenige Voorstellen uit Hoogduitsche Autheuren, en van den Schryver zelve, besloten.

Eene lyst van Drukfeilen, welke in des Schryvers *rekenkundige byzonderheden*, (voorheên door ons beoordeeld (*)) zyn ingeslopen, en welken zekerlyk den nawerkers vry wat moeite te vergeefs gekost hebben; heeft ons opmerkzaam gemaakt, op zeker soort van vlyery, die men by geene Wiskunstenaaren zou verwagt hebben.

Door

(*) *Alg. Vaderl. Lett.* D. I. bl. 270.

Door aan onze gewoone letters a, b, c, enz., bepaalde getallen, 1, 2, 3, enz., toe te ſtaan, en daar dan mede, volgens de gewoone rekenwyze, de zogenaamde vier Spetiën te bewerken: heeft de Autheur ook in zeker voorſtel (*) begeert: dat men van *e y b h c d w l g q p d b l b c l m x p c c x* af zou trekken, *Den grooten Wiskonſtenaar*; wanneer 'er *Arnoldus Bastiaan Strabbe* zoude overblyven. —— Jammer is het, dat men hier eerst *den grooten Wiskonſtenaar* af moet trekken, wil men een' goeden zin bekomen: en men daar te boven, tegen het oogmerk aan, den man dus doende vernederd, nadien men *den grooten Wiskonſtenaar* met *Arnoldus Bastiaan Strabbe* vereenigende, een brabbelwoord zal verkrygen, dat geen ſterfling kan uitſpreeken. Wanneer zal men eens ophouden des menſchen eedlen geest, met zodanige kunststukjes, te verpynen, die geheel geen, ten minſten zeer weinig, nut kunnen hebben?

(*) *Rekenk. Byzonderheden*, bladz. 125.

Wysgeerige Beſpiegelingen over de Grieken, door Mr. DE PAUW. *Uit het Fransch vertaald. In twee Deelen. Eerſte Deel, te Deventer, by* L. Leemhorst, 1788. *Behalven de Voorreden*, 445 *bladz. In 8vo.*

De Heer DE PAUW zal, door zyne voorheên uitgegeven Werken, by een goed gedeelte onzer Leezeren reeds meer of min bekend zyn. In dezelve vertoont hy zich doorgaans als een man van uitgeſtrekte beleezenheid, van eene vlugge verbeeldinge, van een ſchrander doorzicht, en recht bekwaam, om, door eenen aangenaamen ſchryftrant, de gemoederen in te neemen, en te leiden naar zyn welgevallen. Of zyne gedachten en voorſtellingen, by een naauwkeurig onderzoek, de proef van een gezond oordeel altoos kunnen doorſtaan, is eene vraag, welke wy hartelyk wenschten even zeer tot zyn voordeel te kunnen beantwoorden. Dikwyls heeft men opgemerkt, dat zelden alle zielsvermogens in eenig mensch eenen even hoogen trap van volkomenheid bereiken. Daar de verbeelding zeer leevendig en werkzaam is, zal zy het oordeel wel eens voorby loopen, en zich de zaaken voorſtellen, niet zo als zy waarlyk zyn, maar zo als zy moesten weezen, om met haare vooraf aangenomen denkbeel-

den te ſtrooken, en aan haare bedoelingen te beantwoorden. Men meent dan klaar en duidelyk dingen te zien, welker geheele beſtaanlykheid ſomtyds twyffelachtig is, en welke, ten besten genomen, van alle kanten omringd en bedekt zyn met ondoordringbaare nevelen. Wy durven niet verzekeren, dat de Heer DE PAUW van dit gebrek volkomen vry is, en de begeerte tot het zonderlinge ſchynt hem wel eens te vervoeren buiten de paalen van het waare en redelyke. Hy heeft dit gemeen met veele anderen. De zucht tot kennis, tot eigen onderzoek, en tot onderrichting van den evenmensch, hoe loflyk in zichzelve, kan wel eens ontaarten en overſlaan tot eene gevaarlyke drift, om overal iets nieuws, iets dat niemand te vooren ooit bedacht had, te willen zien of zeggen. Die drift heeft, misſchien, ruim zo veel aanleiding gegeven tot verſcheidene ſtellingen van ſommige hedendaagſche zogenaamde Wysgeeren, als eenige andere oorzaak. In ſtukken van beſpiegelinge, zal men mogelyk zeggen, valt het juist zo bezwaarlyk niet voor iemand, die met eene leevendige verbeeldingskracht begaafd is, iets vreemds uit te denken, wanneer hy niet zeer naauwkeurig onderzoekt, of het geene hy voordraagt den toets der waarheid kan doorſtaan. Moeilyker ſchynt het te moeten zyn, iets nieuws te brengen in het verhaalen van gebeurde zaaken, welke men niet anders kent dan uit de beſchryvingen der Ouden; beſchryvingen, welke door duizenden voor ons gelezen en overwogen zyn. Maar ook hier kan men zich wel ongegronde verbeeldingen vormen; tot ſtaaving derzelve uit enkele gezegden der oude Schryveren veel meer trekken dan zy bedoelden; aan het geene zy alleen by eene byzondere gelegenheid zeiden, eene algemeene toepasſing geeven; vergrootende uitdrukkingen van Redenaars of Dichters in eenen letterlyken zin opvatten; de ſtellingen, of verrichtingen, van éénen, of weinigen, aanmerken als de heerſchende gevoelens en doorgaande handelwyze eener geheele Natie. Eene kwalyk beſtuurde verbeelding is dikwyls alleen genoeg om dit alles te bewerken; en hoe veel meer zal het gebeuren, wanneer die verbeelding nog aangeſtookt wordt door eerzucht, voordeelige gedachten van zichzelven, en begeerte om zich van anderen te onderſcheiden. De zamengevoegde werking van alle deeze oorzaaken ſchynt den Heer DE PAUW meermaalen van het rechte ſpoor te hebben gedrongen, en gemaakt, dat

men,

men, onder veele fraaie aanmerkingen en schrandere waarneemingen, ook eene menigte van onverdedigbaare stellingen, van gewrongen uitleggingen van oude Schryveren, aantreft, welke, in verscheidene opzichten, zyn Werk ruim zo veel naar eene fraai uitgedachte Roman, als naar eene weezenlyke beschryving van het oude Griekenland, doen gelyken. Jammer is dit in een Werk over een zo schoon onderwerp. *Wysgeerige Bespiegelingen* over een Volk, het geen, zo veel ons bekend is, allereerst de Wysgeerte, Kunsten en Weetenschappen, tot eenen hoogen trap van volmaaktheid heeft opgevoerd; een Volk, welks Werken in vervolg van tyd zo veel toegebragt hebben tot beschaaving van geheel Europa; dat zo zeer uitmuntte door zyne staatkundige inrichtingen, zyne Wetten, zyne Krygskunde; *Wysgeerige Bespiegelingen*, over zulk een Volk geschreven, door eenen man van kundigheid en gezond oordeel, met bezadigd overleg, met bedaarde liefde tot de waarheid, en gemaatigde begeerte om de oorzaaken der verschynselen te vinden daar zy kunnen opgespoord worden, met bezeffinge en erkentenisse, dat, in veele gevallen, dit, na verloop van zo veele eeuwen, onmogelyk is, zouden een allerbelangrykst Werk kunnen uitleveren, en niet alleen aan veele verhaalen der Oudheid licht byzetten, maar ook den geest des Leezers verryken met eenen schat van de nuttigste kundigheden.

Na zo veel gezegd te hebben, zyn wy gehouden eenig nader verslag te doen van het Werk, het geen ons tot het voordraagen deezer bedenkingen aanleiding heeft gegeeven, en, terwyl wy den Heere DE PAUW gaarne den verdienden lof toezwaaijen, te doen zien, dat wy niet zonder reden hem gewigtige misslagen te last leggen; Rechtvaardigheid jegens den Schryver, zo wel als jegens onze Leezers, verplicht ons hier toe.

Dit Eerste Deel, dat thans in het Nederduitsch het licht ziet, bestaat uit twee Stukken, welke te zamen vyf Afdeelingen bevatten: elke Afdeeling is weder gesplitst in mindere gedeelten of paragraaphen.

Vooraf gaat eene Voorreden, in welke de Schryver reden geeft, waarom hy in deeze *Bespiegelingen* zich voornaamelyk bepaale tot de Athieniensers. De Lacedaemoniers, enkel in den oorlog leevende, hebben nimmer iets toegebragt tot de ontdekking van eenige kunst, of tot de bevordering van eenige weetenschap. —— De oude

Etoliers „ spraken wel de taal der Grieken , maar had-
„ den de zeden der barbaren, en zo veele woestheid in
„ hun karakter, dat men hen vergeleek by wilde bees-
„ ten, vermomd in de gedaante van menschen. . . . .
„ De Romeinen alleen hebben hen kunnen beteugelen;
„ en in dezen vonden die geduchte struikroovers andere
„ struikroovers, waar voor zy moesten bukken." ——
De Thessaliers, altoos onder elkander verdeeld, „ had-
„ den het hoofd vol van hunnen adel, en dachten nim-
„ mer aan hunne onweetendheid. De landbouw was by
„ hen een verachtelyk beroep: . . . . men beschouwde
„ zelfs de fraaie kunsten als handwerken, welke strek-
„ ten om het aanzien der geslachten, en den roem der
„ natie, te bezwalken." —— De Arkadiers „ hebben
„ mede niets van belang kunnen uitvoeren, om het licht
„ in Griekenland spoediger te doen opdaagen. . . . .
„ Een onvruchtbaare, bergachtige en tot den landbouw
„ ongeschikte grond noodzaakte hen den herderlyken lee-
„ vensstand te aanvaarden, welke nergens ter wereld
„ voor de beschaaving, en de beoeffening der kunsten
„ voordeelig is geweest, dewyl dezelve ontaardt in een
„ zwervend en lui leeven, 't welk weinige begeerten
„ en behoeften mede brengt. —— Argos, Korinthen,
„ Sicyon, Rhodus, Egina, en andere eilanden van den
„ Archipel . . . bragten het ver in sommige kunsten,
„ welke blootelyk tot vermaak dienen, zo als de Beeld-
„ houwkunst en Schilderkunst (1): maar Athenen al-
„ leen had schooten voor de Wysbegeerte, en konde
„ ook alleen dezelven in stand houden, enz."

De Schryver verklaart, dat deeze redenen hem bewogen hebben, zyne aandacht meer byzonder te vestigen op de Atheniensers, dan op de overige Grieken, en geeft in de volgende woorden bericht van zyn oogmerk: „ Ik
„ zal de deugden van dit volk aan den dag leggen, zon-
„ der de gebreken van hetzelve te bedekken: want myn
„ oogmerk is niet eene verzameling van Grieksche Oud-
„ heden te maaken, zo als ieder verzamelaar kan doen;
„ maar een aaneengeschakeld en beredeneerd werk te gee-
„ ven, vry van alles wat wonderbaar is, en waarin de

„ zaa-

(1) De Schryver had hier toch wel mogen erkennen, dat de Rhodiërs groote meesters waren in de Zeevaart, en dat men hun het eerste zamenstel van zeerechten heeft te danken.

„ zaaken naauwkeurig onderzocht worden, voor dat zy
„ in den rang der geschiedkundige waarheden worden
„ toegelaaten." —— Of hy altoos hierin zyn woord gehouden hebbe, zullen wy nader zien.

De eerste Afdeeling, om tot het Werk zelve over te gaan, heeft tot opschrift: *Over de Atheniensers*, en de eerste Paragraaph behelst *Algemeene Aanmerkingen over dat Volk.* Deeze Aanmerkingen zyn slechts twee in getal; de ééne betreft den smaak der Atheniensers voor het landleeven, waarvan in het vervolg meermaalen wordt gesproken; de andere is, dat, onder dit Volk, de lichaamlyke schoonheid meer den jongelingen dan der jonge dochteren was ten deel gevallen. By deeze gelegenheid geeft de Schryver terstond een staaltje van de vryheid, welke hy zich aanmaatigt, of liever van de onnaauwkeurigheid, aan welke hy zich schuldig maakt, in het aanhaalen der Ouden. „ Schoon dit verschynzel, (leezen wy,) ook in
„ sommige nabuurige streeken zichtbaar plaats had, ver-
„ zekert AESCHINES echter, dat het schoonste in de ove-
„ rige Grieken niet kon haalen by het schoonste der Athe-
„ niensers (*)." Ondertusschen zegt de gemelde Redenaar, ter aangehaalde plaatze, niets anders, dan dat eenige jongelingen, van welken hy spreekt, „ de schoon-
„ sten waren niet alleen der Atheensche burgeren, maar
„ ook der Grieken." Hoe veel verschilt dit! Volgens de aanhaaling van den Heere DE PAUW, hadt het eerder moeten zyn, *niet alleen der overige Grieken, maar zelfs der Atheensche burgeren.* En ongelukkiglyk zegt de Redenaar juist het tegendeel. —— In de tweede Paragraaph, bl. 4, vinden wy eene *Beschryving van Attica.* De driehoekige gedaante des lands; de bergachtige oneffenheid van den grond; de van het gebergte stroomende rivieren en afstortende watervallen; het gevoelen van PLATO, aangaande de veranderingen, welke het land eertyds door watervloeden ondergaan had, welk gevoelen de Schryver niet verwerpt; de meerdere vruchtbaarheid van deszelfs Noordelykste gedeelte; het gebrek aan hout, grootendeels ontstaan uit het bewerken der zilvermynen; de geschiktheid van den grond tot de Veehoedery; deszelfs ongeschiktheid tot den Landbouw, welke met zwaare onkosten eenigzins verbeterd werd (2); de onafhange-

(*) AESCHINES, *contra Timarchum*, pag. 158. Edit. *Reisk.*

(2) Men zoude over de aanhaalingen van DEMOSTHENES, welke

gelyke Dorpen, Δῆμοι geheten, welke eerst de bewooners van Attica bevatten, terwyl de Stad Athene niet meer was dan eene verzamelplaats, tot raadpleeging over de algemeene belangen, na dat alles zich tot éénen Staat had gevormd, — maaken den inhoud uit. —— De derde Paragraaph, bladz. 16, loopt *over den smaak der Atheniensers voor het Landleeven.* Zy werden, evenwel, ten tyde van den Peloponnesischen oorlog, genoodzaakt zich na de Stad te begeeven, terwyl PERICLES het platte land, het geen hy verwaarloosd had van vestingen te voorzien, den vyand ten besten liet. By deeze gelegenheid schryft de Heer DE PAUW, bl. 18, „ Nimmer, zegt „ THUCYDIDES, maakt eene volksverhuizing akeliger vertooning, en nimmer verlieten landlieden hunne velden „ met grooter droefheid. De wooningen, welke zy daar „ gebouwd hadden, wonnen het in fraaiheid van gedaante, en in rykdom van huisgeraaden, verre van de huizen te Athenen; zo als uit het getuigenis van ISOCRATES zelf kan blyken (†). Deze Schryver verzekert, „ dat de zucht voor schouwspelen, welke anders zo veel „ vermogt op den geest en de verbeelding der Grieken, „ *nimmer voorheen de Atheniensers van het land in de stad konde lokken.* Zy verkoozen de stille tydkortingen, „ welke zy zich in een gehucht konden bezorgen, boven de Tooneelspelen en de prachtige feesten van de „ hoofdstad; en dat van eene hoofdstad, waarvan zy zelve burgers waren." Hoe zeer dit bericht vergroot zy, kan best blyken uit de eigene woorden der beide in het zelve gemelde Schryveren. De eerste heeft alleenlyk, *de Bello Peloponn.* II, §. 14, (en op geene andere plaats kan de Heer DE PAUW doelen,) de volgende woorden: „ Deeze verhuizing viel hun lastig, dewyl de meesten altoos „ gewoon waren op het land te woonen." Kort daarna, §. 16, spreekt hy van dezelfde verhuizinge; maar in weinig sterker bewoordingen dan de bygebragte. ISOCRATES zegt wel, ter aangehaalde plaatze, dat de huizen en het huis-

ke den Schryver moeten dienen om de groote schaarsheid van hout, en de zwaare kosten, welke men moest doen, ter behoedinge van de landeryen tegen de overstroomende rivieren, te bevestigen, wel eenige aanmerkingen kunnen bybrengen, maar wy zullen ze kortheidshalve overslaan.

(†) *Areopagit.* p. 355. Edit. Oxon.

huisraad ten platten lande kostbaarer en fraaier waren dan binnen de muuren der ſtad; maar laat daarop eenvoudiglyk volgen, dat „ *veelen der burgeren*, zelfs op feestda„gen, niet in de ſtad kwamen, maar liever zich op hun„ne eigene goederen, dan met de openbaare feesten, wil„den vermaaken." Deeze leevenswyze had het groote voordeel, dat zy het lichaamsgeſtel der Ingezetenen verſterkte, en gaf tevens den vermogenden gelegenheid om in eene weelde te leeven, en een genot van hunne rykdommen te neemen, het geen in de ſtad, onder eene zo yverzuchtige volksregeering, welke geene uitſteekende grootheid in eenigen burger duldde, hun niet zoude zyn toegelaten. Op die landgoederen leide men zich inzonderheid toe op het aankweeken van bloemen en vruchten, waarmede, zegt de Schryver, op bladz. 23, „ eene groo„te meenigte inwooners zich bezig hield in afzonderly„ke geſtichten, welke bekend zyn onder den naam van „ ΕΣΧΑΤΙΑ." Zoude men hieruit niet beſluiten, dat hy ſprak van gebouwen, gelyk die, welke wy hedendaags orangeryen noemen? En, evenwel, ziet men uit het vervolg, dat 'er uitgeſtrekte landgoederen mede bedoeld worden. Dit blykt uit de plaats van DEMOSTHENES, op welke de Schryver zich beroept; en hy zelve erkent elders (bladz. 319.) dat „ de buitenverblyven met den naam „ van ἐσχάτια beſtempeld wierden." —— Hierop handelt de vierde Paragraaph, bl. 25, *over de Tuinen der Wysgeeren*. In dezelve vinden wy eene inneemende beſchryving van het geruste leeven der Atheenſche Wysgeeren; maar by welke wy tegenwoordig ons niet zullen ophouden (3). —— Het opſchrift der vyfde Paragraaph, bladz. 37, is *Van het Dorp Acharna, en de fraaie gezichten van den Berg Hymettus*. Hier doet de Heer DE PAUW, bladz. 41, PLATO zeggen, „ dat men de Zede„kunde konde leeren met eene reis door Attica te doen, „ zo men zich maar de moeite gaf om alle de opſchrif„ten

(3) Op bladz. 29 wordt hier aangehaald DIOGENES LAËRTIUS, *in vita Palaemonis*. Dit zal eene drukfeil zyn, in plaatze van *Polemonis* Maar kan men dit ook zeggen, wanneer men bl. 33 DEMOSTHENES genoemd vindt, in plaatze van DIOGENES LAERTIUS, of bl. 123 PLUTARCHUS, in plaatze van PAUSANIAS? Ondertusſchen willen wy dit gebrek van naauwkeurigheid den Schryver niet te last leggen, dewyl het zeer wel kan zyn, dat deeze misſtellingen in de Vertaaling zyn ingeſlopen.

„ ten te leezen, welke in Elegiësche Verſen uitgehouwen
„ waren op de Hermen, enz." PLATO ſpreekt van geene Elegiësche Verſen, en de voorbeelden, welke hy geeft, bevatten alleen zogenaamde Hexameters. Van meer belang is, dat de Atheenſche Wysgeer alleenlyk zegt, dat HIPPARCHUS, de oprichter deezer zuilen, daar mede bedoelde, dat de voorbygangers, de gemelde opſchriften leezende, *ſmaak in wysheid* krygen, en aangeſpoord zouden worden om zich *verder te laaten onderrichten*. Van den berg Hymettus wordt ſlechts met weinige woorden geſproken; maar de Schryver maakt in deeze Paragraaph, bl. 43 enz., eene uitweiding over het vermaarde Theſſaliſche Tempe. Volgens hem was deeze, veeltyds, als zo verrukkelyk beſchouwde en beſchreevene plaats, in verre na zo vermaakelyk niet, als men zich doorgaans verbeeldt. Wy willen hier over niet twisten, maar liever erkennen, dat de Dichters in hunne beſchryvingen dikwyls de ſchoonheden, welke zy pryzen, onmaatig vergrooten. Doch behoeft deeze valei daarom zo treurig en naar geweest te zyn, als zy door den Heere DE PAUW wordt afgemaald? Hebben niet naauwbeperkte dalen, beſloten tusſchen bergen en rotzen, van welke ſtroomen en watervallen met gedruis nederſtorten, iets dat zeer geſchikt is om de verbeelding met ontzach te vervullen, en in verrukkinge opgetogen te houden? vooral de verbeelding der Dichteren? Hoe ſpreeken zelfs meer bedaarde Reizigers van de ſteilten der Alpen, van de Savoiſche Ysbeddingen, van de Watervallen in den Rhyn, en andere rivieren? Alle evenwel voorwerpen, welke veel meer verwondering en ontzach baaren, dan ſtreelende en vermaakelyk zyn. Daarenboven kan men nog eene reden geeven van het geene onze Schryver hier beriſpt. Diergelyke tusſchen bergen doorloopende dalen hebben altoos veele kromten; aan den voet der bergen vindt men vruchtbaare plekken, lommerryke bosſchaadjen, en bronnen, in de ſchaduw van het geboomte ontſpringende. In landen, welke aan heete zomers onderhevig zyn, verleenen diergelyke plaatzen een vermaak, waarvan men in kouder gewesten zich naauwelyks een denkbeeld weet te maaken. Daarvan vergeeten de Dichters niet de koelheid der ſchaduwe te pryzen in hunne beſchryvingen van eenen zomerſchen dag, of van belommerde fonteinen. Zulk een land was Griekenland, en Attica in het byzonder.

Geen

Geen wonder derhalven, dat het *koële Tempe* (4) hoog by hen geschat was. In eene Aantekening, op bladz. 45, zegt hier de Heer DE PAUW, dat „ de beschryvingen „ van LIVIUS en OVIDIUS volmaakt met de waarheid over-„ eenkomen." De bedoelde plaats van LIVIUS is te vinden *Hist. Lib.* XLIV, 6. Maar op welke plaats van OVIDIUS de Schryver het oog hebbe, weeten wy niet. Zo veel ons bekend is, spreekt die Dichter van het Thessalische Tempe (want het Siciliaansche is buiten het geschil,) slechts op twee plaatzen, te weeten, *Amor.* Lib. I. El. I, 15. en *Metam.* Lib. VII, 222. en telkens slechts met een enkel woord. Het kan, evenwel, zyn, dat hy elders eene uitvoeriger beschryving geeve, welke ons ontgaan is. Doch dan wenschten wy wel, dat de Heer DE PAUW die plaats had aangeweezen. VOLTAIRE mogt zyne valsche, of ten minsten onnaauwkeurige aanhaalingen trachten te verschoonen, met te zeggen, *que l'accuratesse est le sublime des sots*; maar wy hoopen niet, dat iemand dit in goeden ernst zal willen staande houden (5). —— Om voort te gaan: in de zesde Paragraaph, bl. 47 enz., wordt gesproken *over het Noordelyke gedeelte van Attica.* Hiervan wordt hoofdzaaklyk gezegd, dat deszelfs inwoonders, schoon de armoedigsten van Attica, uitmuntten door hunne neiging tot vrolykheid, meest Herders of Jaagers waren, en dat onder hen de eerste ruwe beginsels der Grieksche Tooneeldichten ontstonden. —— In de zevende Paragraaph volgt op bl. 54 *de Zeekust*, welker bewoonders *Sunium* tot hunne hoofdplaats hadden. De grond was hier onvruchtbaar: doch dit werd vergoed door de zilvermynen, welke men

(4) *Frigida Tempe*, zegt VIRGILIUS, *Georgic.* II, 469. Met welke verrukkingen roept dezelfde Dichter kort daarna uit:

ô, qui me gelidis in vallibus Haemi
Sistat, et ingenti ramorum protegat umbrâ.

En in welke menigte zoude men diergelyke uitdrukkingen kunnen bybrengen!

(5) Misschien moet voor den naam van OVIDIUS, dien van eenigen anderen Dichter, gesteld worden. Wy hebben al eens gedacht om LUCANUS, die eene beschryving van Thessalie geeft, in welke van deeze streeken eenigzins uitvoeriger gesproken wordt, *de Bello Civili*, *Lib.* VI. vs. 333. *et seqq.*

men daar had gevonden, en welker eigenaars dezelve door hunne ſlaaven deeden bearbeiden. Deeze ongelukkigen, door hunne meesters met onmenſchelyke wreedheid behandeld, greepen, omtrent honderd jaaren voor onze Tydrekening, de wapens op, en richtten eene verwoesting aan, van welke Athenen zich nimmer volkomen heeft kunnen verhaalen. De Inwoonders van een gedeelte deezer ſtreek, *Cranaë* genaamd, leefden van de visſchery en van fabrieken, onder anderen van aardewerk. By deeze gelegenheid doet de Schryver eene zeer meesterachtige uitſpraak, bl. 58, dat *de Graaf* CAYLUS, HAMILTON *en anderen zeer verkeerd ſtukken van Campanie voor Etrurisch vaatwerk hebben aangezien.* Zulk eene uitſpraak over diergelyke Mannen mogt wel beweezen worden; maar de Heer DE PAUW vergenoegt zich met het te zeggen, en eischt dat men hem op zyn woord geloove (6). —— Eindelyk komen wy in de achtſte Paragraaph, bl. 60. tot *de Stad Athenen.* Het land hieromſtreeks was vruchtbaar en zeer ryk in Olyfboomen, en de Eigenaars dier plantaadjen veeläl vermogende, doch de gebouwen der Hoofdſtad beantwoordden niet aan dien rykdom. Alleen de openbaare geſtichten muntten uit in heerlykheid en pracht, maar de huizen der voornaamſte burgeren waren naauwelyks van die der geringſten te onderſcheiden. De eerstgemelden wilden daardoor zich beveiligen tegen de afgunst der anderen, en vergoedden deeze onaangenaamheid door de kostbaarheid hunner buitenplaatzen, welke, op eenen afſtand van de Hoofdſtad gelegen, derzelver inwoonderen minder in het oog liepen. Met de beſchryving deezer Atheenſche huizen, behoeven wy ons niet op te houden. Het getal der huizen in de Stad was wat grooter dan tien duizend, maar de omtrek der vesten veel uitgebreider dan tot dat getal noodig was, dewyl in oorlogstyden de bewoonders van het platte land in de Stad eene wykplaats zochten, als geene andere verſterkte ſteden hebbende. Hier berispt de Schryver PERICLES, bl. 74, dewyl deeze in het begin van den Pe-

(6) Even zo beſlisſende wordt, op bladz. 112, het Werk van den Heere GUYS, getiteld: *Voyage Litteraire de la Grece* genoemd *een der nietwaardigſte boeken, welke immer geſchreeven zyn:* een vonnis, dat zekerlyk ook de algemeene goedkeuring niet zal wegdraagen.

Peloponnesischen oorlog, de grenzen niet versterkte: het platte land lag daardoor open voor de aanvallen en verwoestingen van eenen barbaarschen vyand. Doch het is ook zeker, dat de voornaamste kracht der Atheniënsers niet gelegen was in hunne bezittingen op het vaste Land, maar in hunnen Koophandel en Zeemagt; en dat de ongelukkige uitslag van den gemelden oorlog voortkwam uit geheel andere oorzaaken. —— Verder was Athenen de woonplaats van veele Winkeliers: men vond 'er ook veele fabrieken, welker eigenaars het werk door slaaven deeden verrichten. De Schryver bewyst dit, onder anderen, met het voorbeeld van DEMOSTHENES. —— De negende Paragraaph handelt *van Eleusis en het Eiland Salamis*, bladz. 83. enz. —— en de tiende, bladz. 95. *van de luchtsgesteldheid van Attica, en van Griekenland in het gemeen.* De Heer DE PAUW toont duidelyk, dat deeze op veele plaatzen minder zacht was, dan men zich zoude verbeelden, indien men alleenlyk uit de breedte des Lands wilde oordeelen. Zy was ook zeer veranderlyk: de zomers waren 'er zeer heet, en de winters veelal koud. Maar in het voordraagen deezer waarheid straalt des Schryvers neiging tot vergrooting weder zo duidelyk door, dat wij niet kunnen nalaaten een klein staaltje daarvan onzen Leezeren mede te deelen. Van de winters in Bœötie spreekende, ontleent hy eene beschryving derzelven uit HESIODUS, die ze waarlyk als zeer koud en onaangenaam afschildert. Deeze beschryving eindigt by den Heer DE PAUW aldus: „ Wat den mensch betreft, „ by deezen vertoont zich in dat strenge jaargetyde de „ ouderdom voor den tyd: zyne leden krimpen in een, „ en zyn waggelend lichaam kromt zich onder het gewigt „ van den zamengeperften dampkring." (*) Zoude men wel gelooven, dat HESIODUS voor dit alles niets meer zegt dan dit eenvoudige: „ Hy doet den ouderdom krom gaan"? En, evenwel, Lezer, het is zo!

(*) Εργα και Ημεραι. VS. 505.

(Het Vervolg by de naaste gelegenheid.)

Algemeene Bibliotheek voor Dames en Jonge Heeren, gevolgd naar 't Hoogduitsch, van den Heere WIELAND. *Tweede Deel. Te Amsterdam, by de Erven* P. Meijer *en* G. Warnars. 1788. 387 *bl. in* 8*vo.*

Het breed opgegeevene verslag van den Aanleg en Aart deezes *bibliotheeks*, by de aankondiging van het Eerste Deel (*), ontslaat ons, om 'er tegenwoordig iets meer van te zeggen. Te aangeweezener plaatze kunnen onze Leezers zien welke stoffe zy in dezelve te wagten hebben. —— Het tegenwoordig IIde Deel is eene voortzetting van de *Algemeene Staatkundige Geschiedenis*, in het Eerste aangevangen. Het behelst het *Vierde Tydperk, van de Verdelging van Troje, tot de Stichting van Rome. De Historie der Grieken. Een tydsbestek van wat meer dan vier Eeuwen.* Hier gebragt tot op de verdeeling van ALEXANDERS Staaten.

Dit gewigtig deel der Geschiedenissen door den Hofraad WIELAND, of althans onder diens opzigt, bearbeid te vinden, kan niet wel anders dan aangenaam weezen voor allen, die de Geschiedenis gaarne met een wysgeerig oog beschouwen, Volken en Menschen wenschen te leeren kennen: boven welk doel de Geschiedenis niets verheeveners heeft.

't Lust ons eenige Bloemen uit deeze Algemeene Staatkundige Geschiedenis op te zamelen. ,, De rust," zegt onze Schryver, ,, die in *Griekenland* op den Trojaanschen Oorlog volgde, en een tyd lang aanhieldt, was niets anders, dan het gevolg eener uitputting, door dien oorlog veroorzaakt, en de Natie bevondt zich, geduurende die rust, zelve, in een staat van menigvuldig gewoel en gisting. De oorlog der Heracliden, die haar uit deezen toestand trok, noodigde haar tevens tot tochten buiten haar Vaderland, dewyl zy tot hier toe slegts gewoon was geweest, den eenen oord van 't zelve voor den anderen te verwisselen. ——

,, Deeze vroege uittochten uit de Landen, daar men gebooren of gezeten was, welke juist in dien tyd invielen, toen de Eenhoofdige Regeerings-vorm haatlyk was, verspreidde allerwegen zucht voor de Vryheid, en de nieuwe

(*) Zie *de Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* III D. 1 St. bl. 157.

we Koloniën voerden overal, waar zy zich nederſloegen, zonder tegenſtand, een Republikainſche Staatsgeſteldheid in. Zij waren vrij, zo dra zy Griekenland verlaaten hadden, en dit voordeel, 't geen zy boven zo veele Griekſche Steden vooruit hadden, moest natuurlykerwyze voor hunne agtergebleevene Landslieden tot een grooten prikkel verſtrekken, om, of insgelyks uit te trekken, of t'huis herhaalde proeven te neemen, om het jok hunner Tyrannen af te ſchudden. Dit laatſte wierd in de daad het geval, en hier begint het Tydperk eener Denkwyze, die, dewyl zy zich allengkens van den geest der geheele Natie meester maakte, aan Griekenland eene gansch nieuwe gedaante deedt bekomen. Elk wilde nu, gelyk de billykheid en het gemeene belang vorderen, alleenlyk zulke wetten aanneemen, in welker vastſtelling hy, op de eene of de andere wyze, mede deel hadt, en zucht voor Vryheid wierd nu het heerſchend Character der Grieken."

In deezen ſtaat van zaaken was niets natuurlyker, dan, dat yder Volk op zichzelven bleef, zonder in 't hoofd te krygen, van zich de heerſchappy over zyne nabuuren aan te maatigen. De Steden hadden met haare inwendige verdeeldheden te veel te doen, om aan vreemden kryg te denken. Op die wyze formeerden zich allenthalven vrye Staaten, en de zucht tot veroveringen week voor huislyke veiligheid en vryheids-liefde. De Grieken ſcheenen, niettegenſtaande zy, onafhangelyk van elkander, verſcheide Staaten uitmaakten, ſlechts een enkel lichaam te zyn, dat door een en denzelfden geest bezield wierd.

Allen de Tyrannie met gelyken afkeer beſchouwende, begeerden zy de Vryheid voor malkanderen zo wel, als voor zichzelven, en zonder zich door afzonderlyke belangen, welke zij begreepen naderhand met elkander te kunnen vereffenen, te laaten ſtuiten, greep niet zelden de eene Provintie de wapenen aan, om de ſlaafſche ketens eener andere te verbreeken. Zo ontſtondt die groote vrye Staat in Achaje, uit eene menigte verbonden Steden, die alle zich naar haare eigene wetten, en door zelfgekooren Overheden, regeerden; zo onderſcheidde zich vooraf Korinthe door veldtochten voor eigen en vreemde Vryheid, ſchoon die Stad, door haare gunſtige ligging, met een goeden uitſlag, voor de uitbreiding van haar afzonderlyk gebied, had kunnen ſtryden.

,, In

„ In deeze algemeene gisting, opende zich een nieuwe loopbaan voor de eergierigheid. Zo het niet uitvoerelyk was zich tot Dwingeland zyns Vaderlands op te werpen, konde men evenwel deszelfs Wetgeever worden. Staatkunde en Zedeleer wierden derhalven de voornaamste oefeningen der beste koppen. Zy bemerkten de misbruiken der Volks-regeering, en waren op middelen tegen dit kwaad bedagt. Deeze waren echter in den beginne niet meer dan Palliativen, die de wanordes voor eenigen tyd stuitten, zonder de kwaal in haaren oorsprong aan te tasten. Maar allengskens nam dezelve derwyze toe, dat men de noodzaaklykheid eener grondwettige hervorming algemeen begreep. Men zag dan het Volk zelve om wetten aanhouden; men zag, ingevolge van dit algemeen verlangen, byzondere Burgers in de vrye Staaten een gezag uitoefenen, waar toe zy door hunne wyze inzigten en deugd gerechtigd waren.

„ Deeze omwenteling was voor 't belang en de veiligheid van Griekenland allernoodzaaklykst. Het wierdt hoog tyd, dat de Natie begon te begrypen, dat 'er, zonder Wetten, geene waare Vryheid kan plaats hebben, en dat zy, door hunne geduurige verdeeldheden, gevaar liepen van, of in Slaaverny van Eenen te geraaken, of malkanderen te verdelgen. En in de daad was de Democratie; die hen tot hiertoe tegen ydere schaduw van aanzien en gezag hadt aangevuurd, eigenlyk geene Staatsinrichting. Het was niet anders dan Regeeringloosheid, waar in de strydige partyen den Burger tegen den Burger wapenden, en die gemeenlyk daar mede eindigden, dat der geknakte Republiek een Despoot wierdt opgedrongen.

„ Het is onmogelyk alle kleine omwentelingen der Griekſche Staaten, die uit deeze wanordes ontstonden, in de geschiedenis te agtervolgen; ook zyn de berichten, welke wy hiertoe noodig zouden hebben, voor het grootste gedeelte niet tot onzen tyd gekomen. Ondertusschen mag men billyk vermoeden, dat zy niet veel van elkander verschild zullen hebben: dewyl overal dezelfde geest heerschte. Alle Grieksche vrye Staaten werden door inwendige partyschappen vanéén gereeten, en de zucht voor de Vryheid moest onophoudelyk worstelen met de Staatzucht van byzondere Burgeren, die naar de Oppermacht streefden. —— Voor het overige is de Geschiedenis van alle deeze kleine Republieken niet even merk-

waardig. De leerrykste is ongetwyfeld die van Lacedaemon en Athene." Deeze gaat de Schryver naa.

Hy merkt op: „ De laatste Eeuwen der Grieksche Geschiedenis zoude weinige opmerking verdienen, zo zy niet Lykurgus en Solon hadden aan te wyzen; maar de Characters en Bedryven van die twee groote Mannen zyn alleen genoeg om dit tydsbestek te vullen. De eén heeft in de Spartaanen een blyvend model vertoond van een Volk dat geheel Soldaat was, de ander in de Atheniënzeren een voorbeeld gegeeven van een beschaafd, gezellig en naarstig Volk. Beiden zyn zy in zekeren zin Scheppers van hunne Natie. Zy alleen hebben die Naties gemaakt wat zy geworden zyn; zy allen bepaalen het tydperk waarin Griekenland groote Mannen van alle soorten heeft beginnen voort te brengen, en het algemeen beloop der zaaken in volgende tyden, is, in zekeren zin, Hun werk. ——

„ Het is wel geene nieuwe, maar het blyft steeds eene gewichtige aanmerking, dat Lykurgus de Zeden der Spartaanen door zyne Wetten gevormd, Solon in tegendeel zyne Wetten naar de Zeden der Atheniënzeren geschikt heeft. De onderneeming van den eenen onderstelt meer stoutheid, die des anderen meer behendigheid. Misschien zou men het verschil van hun Staatkundig Systema, ten grooten deele, uit hunne verschillende karakters kunnen afleiden. Lykurgus was streng en gehard; Solon daar en tegen was zacht, en zelfs min of meer wellustig.

„ Het goed gevolg, dat beide de wetgeevingen hadden, is misschien het eenigste richtsnoer, naar 't welk wy derzelver innerlyke waarde beoordeelen moeten; want onmogelyk kunnen wy ons in eene byzondere ontleding daar van, of in eene beoordeeling van alle afzonderlyke Wetten en derzelver bedoelingen, inlaaten. Te Sparte zyn de Zeden langer onvervalscht, en dus de Wetten in haar kracht gebleeven; doch Athene overleefde zelfs haare Vryheid. Geheel Griekenland was reeds onder 't jok gebragt, toen de Atheniënzers hunne Overwinnaars door het overwicht hunner talenten nog beheerschten. —— Dit was evenwel een zwakke troost voor den overheerden Staat: want stelt de bloote Roem eene Natie schadeloos voor 't verlies van alles wat haar dierbaar is? Moet het geluk van elk Individu niet de bedoeling eener goede Staatkunde en het gevolg van Nationale Grootheid zyn? En wat is Roem zonder Vryheid?" —— Dit alles

les ontvouwt de Schryver, in het beloop der Geschiedenisfen deezes Tydvaks.

Wie ze geleezen en naagedagt heeft, zal met den Schryver instemmen, wanneer hy in 't laatste Hoofdstuk zich op deezen trant uitlaat: — „ In Griekenland hebben merkwaardige Volken onze opmerking bezig gehouden. De ontwikkeling der vermogens van des Menschen geest en der werkingen van zyn hart; de vorderingen van de burgerlyke Maatschappy, en de kunst om dezelve te bestieren; zucht voor Vryheid en Liefde tot het Vaderland; geduurige gistingen, die, terwyl zy het stil bederf voorkomen, het welzyn van 't Geheel bevorderen; opmerkelyke Gebeurtenisfen onder verscheiden Volkeren, en vooral groote Bedryven en verheeven Persoonadies onder die, welke de Hoofdrollen speelen. Zie daar voorwerpen van betragting, die ons byzonderlyk tot de Griekfche Geschiedenis uitlokken, en ons op eene belangryke wyze onder het leezen van dezelve bezig houden, en waar door wy tevens leeren en ons verlustigen.

„ Maar men keere den penning om; men beschouwe het vervolg dier Historie in laatere tydperken. Daar vinden wy noch Deugden, noch Talenten; ja, men mag zonder bedenken zeggen, noch Volkeren, noch een Vaderland. Alles bepaalt zich in byzondere Persoonen — verachtelyke persoonen, — terwyl de Volkeren, die zich tot Niets gemaakt hebben, als een hoop Lastdieren, of nog minder, geteld, en ter voldoening van de snoode driften hunner dryveren, telkens ter slachtbank geleid worden! Volkeren, die ons schaamte en spyt verwekken, dat zy oorspronglyk dezelfde natuur met ons gemeen hebben. Twee Monarchen, waarvan de een krankzinnig en de ander een Kind is (*)! Een Ryksbestierder (†), die zyne ondeugden als 't ware ten Tooneele voert! Eene menigte kleine Koningen, die geene andere aanspraaken op het gebied kunnen bybrengen dan hunne heerschzucht en vermetelheid? Van alle kanten niets dan verraad, geweld en moord! En eindelyk, als een begraafnisfeest by 't Graf van Alexander, het ombrengen van zyne geheele Familie!

On-

(*) Te weeten ARIDÆUS, de krankzinnige Broeder van ALEXANDER DEN GROOTEN, en zyn Zoon ALEXANDER, die ROXANE na zyn dood, ter wereld bragt.

(†) 's Vorsten Voogd PERDIKKAS.

Onder alle deeze Omwentelingen komt het Menschdom zelf in geene aanmerking, en het schynt alleen voor die weinige Snoodaarts geschapen, die zich tot Dwingelanden, tot Verdelgers, van 't zelve opwerpen. De Provintiës worden door de geduurige verwisseling van Heeren ontvolkt, en de verwoeste Landen gaan van de eene hand in de andere over, om nieuwe verwoestingen te lyden. Men komt gestadig tot de voorgaande verraderyen en moordgeschiedenissen te rug, en in dit geheele ongelukkige tydperk, treft men maar zelden een Man van een onderscheidend aanzien en bedryf aan, die niet ten verderve van geheele Volkeren leeft."

Deeze gelukkige uitzonderingen vergeet de Schryver niet: dewyl niet slegts de Regtvaardigheid vordert der Verdiensten regt te doen; maar, om dat het tot zekere vertroosting strekt, enkele braave Mannen aan te treffen. Wy kunnen hem in de opgave dier schaarsche voorbeelden niet volgen: en sluiten met de aanmerking, die het slot deezes Deels uitmaakt: „ In een tydperk van driehonderd jaaren heeft de Geschiedenis onder het groot getal der Vorsten niet meer dan vier goede Koningen doen kennen: éénen in Syrie, en drie in Egypte. Derzelver karakter en bedryven geeven den Leezer zo veel vermaak, als die hunner Opvolgeren verveeling en tegenzin. Het leeven van een Vorst verwekt alleenlyk belang, naar maate van den invloed, welken hy gehad en gebruikt heeft, om hen, die aan zyn bestier onderworpen waren, gelukkig te maaken."

Onzijdige en beproefde gedagten over de Leer aangaande Geesten en Geestenzienders, van J. CH. HENNINGS, *Hofraad en Hoogleeraar te Jena. Uit het Hoogduitsch overgezet, onder de zinspreuk* Altissima Annuente Viribus Meis. *Derde Stuk. Te Amsterdam, by* A. Fokke Simonsz, 1789. *Behalven het Register over de drie Stukken,* 366 *bladz. in 8vo.*

In vervolg op het laatere gedeelte van 't voorige Stuk, dat eene beoordeeling behelsde van gevallen, die de Schrijver zelf ondervonden heeft, of hem door geloofwaardige lieden verhaald zyn, als mede van zulken, die steunen op de verhaalen van Heidensche Schryveren, mitsgaders op de getuigenissen der Kerkvaderen en Roomschgezinde Kerklyken, gaat het tegenwoordige over eelyke berigten, die andere Schryvers van verschyningen van Geesten geeven. De Hoogleeraar houdt, by

het beoordeelen deezer verhaalen, dezelfde grondregels, welken hy voorheen heeft vastgesteld, (*) bestendig in 't oog; en een oplettend onderzoek toont, dat ook deeze, even zo min als de voorigen, iets afdoen, ter staavinge van de daadlyke verschyning der geesten; nadien men meerendeels duidelyk ziet, dat de verhaalen geen grond van geloofwaardigheid hebben, dat men of zelf bedroogen geweest is, of bedrog gepleegd heeft, of dat de verhaalde gewaarwordingen zig zeer wel natuurlyk laaten verklaaren; in welk laatste geval die voornaame grondregel bovenal te stade komt: *Men moet het natuurlyke zo lang vermoeden, tot dat het tegendeel ten vollen beweezen is.* Uit eene menigte van voorbeelden van aangevoerde verschyningen, door den Hoogleeraar opgelost, zullen wy ons, tot een staal zyner wyze van verklaaring zulker voorgeevens, bepaalen tot zyne opmerking over de zo veel gerugts gemaakt hebbende historie van den Marquis *van Rambouillet*.

Men verhaalt naamlyk, dat de Marquis *van Rambouillet* en de Marquis *van Precy*, twee Boezemvrienden, te velde getrokken zynde, op zekeren tyd te zamen spraken van de eeuwigheid; genoeg te kennen geevende, dat zy, ten opzigte van het geen men daar van gelooft, zeer twyfelagtig waren: doch zy beloofden elkander, dat hy, die allereerst stierf, den anderen nopens den toestand naa den dood verslag wilde doen, en hierop gaven zy elkander de hand.

„ Omtrent drie maanden daar na, (dus luidt het verdere berigt,) ging de Marquis *de Rambouillet* na *Vlaanderen*, alwaar het oorlogstooneel toen geopend was, maar *de Precy* bleef te *Parys*, om dat hy aan eene gevaarlyke koorts ziek lag, houdende zig aldaar by een badstoofhouder, met naame *Dupin*, in de St. Anthonistraat op. Naa verloop van zes weeken hoorde *de Precy*, 's morgens om zes uuren, dat iemand de gordynen aan zyn bed opschoof, en zig omkeerende om te zien wie 'er ware, zo zag hy den Marquis *de Rambouillet* in een lederen kolder en laarzen; sprong daarom uit het bed, met oogmerk om hem te omhelzen, en zyne blydschap over deszelfs te rugkomst te betuigen. Maar *Rambouillet* tradt eenige schreeden te rug, zeggende, dat deze liefkoozingen thans noodeloos waren; dat hy slegts zyn woord hadt willen houden, dewyl hy, gisteren, in eene schermutzeling was gebleeven. Hy zeide hem daarom, dat alles, wat men van de eeuwigheid zeide, meer dan te zeker ware, en dat hy daarom zyne levenswyze mogt verbeteren, vooral, daar geen tyd te verzuimen was, want dat hy, in de eerste schermutzeling, insgelyks zoude omkoomen. *De Precy* meende, dat zyn vriend met hem wilde schertsen, willende daarom op nieuw *Rambouillet* omhelzen; maar hy greep niets

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Lett.* III. D. bl. 219.

niets dan lugt. Deze laatste toonde ook, om *de Precy* van de waarheid meer te overtuigen, den schoot, welken hy in de lenden hadt gekreegen, en uit de wonde scheen het bloed te stroomen. Hierop verdween het Spook, verlaatende *de Precy* in een onuitspreekelyken schrik. Weshalven hy zyn knecht riep, en daardoor het geheele huisgezin opwekte, dat toeschoot, en welken hy het voorval verhaalde. In het begin geloofde men, dat het geheel verhaal een gevolg eener brandende koorts was, en van de verbeeldingskragt; waarom men hem verzogt, om weêr na bed te gaan; want, wat hy gezegd hadde, ware een gezicht in den droom geweest. Men bleef by deze beweering, niettegenstaande allen tegenstand en tegenspraak van *de Precy*, tot dat de Post uit *Vlaanderen* aankwam, waardoor de dood van *Rambouillet* wierdt bevestigd. *De Precy* bleef hierop in den inlandschen oorlog, welke wegens den Kardinaal *Mazarin* ontstondt, in den slag by St. Anthoni.

„De natuurlyke oplossing dezer gebeurdtenisse laat zig uit de omstandigheden ontbinden. De Marquis *de Precy* hadt de brandende koorts; waarlyk eene gewigtige omstandigheid. Deze koorts verhief de verbeeldingskragt in haar licht. *Precy* wist, dat zyn vriend in den oorlog altyd voor doodsgevaar was bloot gesteld. Dit stelde hy zig leevendig, en — wegens de liefde, die hy hem toedroeg — van de zorgelyke zyde voor. Alle oogenblikken, dagt hy, zult gy de droeve tyding krygen, uw vriend is in den slag, — en in zulken pleegd men met eenen schoot zyn leven te eindigen, — gebleeven. De hitte der koorts veroorzaakte, heel natuurlyk, sterke beweegingen in 't bed, waardoor het ook gebeuren konde, dat hy met een voet of hand eene gordyn opschoof, en, daar mogelyk de ringen der gordyn, door hunne beweeging aan de gordynroede, een sterk geluid veroorzaakten, zo was dit rede genoeg, om *Precy's* oplettendheid eene rigting te geeven, na dien kant van het bed, daar het geluid van daan kwam. Vol van gedagten, welke hy reeds in zyne ziel nopens den dood zyns vriends bevondt, viel hem in, dat deze vriend, by aldien hy stierf, nog wel zyn woord mogt houden, om hem te verschynen, en bericht te geeven, hoe het omtrent de eeuwigheid gesteld ware; hierom dagt hy leevendig aan de gestalte van *Rambouillet*. aan deszelfs kleeding in den oorlog, aan den kolder enz. Thans mengde de verbeelding, die in de hitte der koorts haare toverkragt dubbeld werkzaam bewees, deze denkbeelden; hy dagt, wie is dan hy, die de gordyn van het bed opschuift? Hoe ligt vondt de verbeelding nu het antwoord in de gelyktydige gedagten, die *Rambouillet* ten onderwerpe hadden. Met drift en de yverigste begeerte zogt *Precy* zynen vriend te zien, terwyl hy waakend — wegens de hitte der koorts — droomde. En hoe zoude hy, in zulken staat,

niet hebben geloofd, het gezogte te zien, daar de, met de voorſtelling van *Rambouillet* gepaard gaande beweeging van het zenuwſap, door zyn inwendig vuur, tot een ongemeenen graad klom, en hy zig dus gedrongen vondt, de ingebeelde voorſtelling voor gewaarwording te houden. (§ 4.*) En deze zelfde groote leevendigheid van voorſtelling leidde hem tot de gedagte, dat zyn vriend werklyk voor hem ſtond, en dat hy wel, gelukkig, uit het veld te rug gekomen konde zyn; des wilde hy hem omhelzen, maar hy greep door de lugt. Natuurlyk, want zyn gezicht hadt geen uiterlyk voor handen zynde voorwerp, maar 't beſtond ſlegts in een ſtoffelyk beeld der harsſenen. De onrustige verbeeldingskragt hadt mede aan eene wonde door een ſchoot gedagt, om dat dit de gewoone dood in den oorlog is. Zy hadt de wonde gezogt, en vondt haar even zo gemaklyk, als ze *Rambouillet* zelf hadt gevonden. Met deze voorſtelling vereenigde zig de gedaane belofte van den overleeden vriend. *Precy* dagt, — vooral daar hy nu zyn verſchynzel, wegens het doortasten der lugt, — voor een ſpookverſchynzel hieldt, thans zal uw vriend dus zeggen: ach, alles is waar, wat men van de eeuwigheid zegt. Deze leevendige verwachting wierdt, voort, in eene vervulling veranderd, waarover men geen rede heeft, om zig te verwonderen, dewyl de heete koorts wel wonderzinniger ſcheppingen onderneemt, en menigmaal zelfs onmogelyke dingen in werklyk beſtaande verandert. Denkt niet dikwerf zulk een Lyder, dat 'er een groote zwarte hond, en wie weet wat niet nog meer, op zyn wezen *ligt?* alhoewel deze zaak, volgens de natuur der dingen, volſtrekt onmogelyk is. Na alle deze gedagten, dagt *Precy*, daar 'er dus, naa den dood, een wezenlyk eeuwig leven is; dan is het wel uw pligt, uw leevenswyze, ——— welke tog wel juist de geregeldſte niet mogt zyn, zo als men ze moet vermoeden van iemand, die aan een leven naa den dood twyfelt, te veranderen, vooral, daar gy wel, wegens uwe drift tot vegten, in de eerſte ſchermutzeling mogt blyven. De verbeeldingskragt, geſtaag gepaard gaande met de vindingskragt, gemerkt beide al te naauw vereenigd zyn, ſchreef deze gedagten weêr, als werkin-

(*) In de hier aangehaalde § 4. in 't eerſte Stuk, handelt de Hoogleeraar uitvoerig, over de kragt der verbeelding, door aanleiding van het Zenuwſap, zonder medewerking van een buiten den mensch beſtaande voorwerp. By die gelegenheid merkt hy wel byzonder aan, dat het, daar zig de beweeging der zenuwen en van het zenuwſap, welke een denkbeeld vergezelt, in haare kragt, naar de kragt en leevendigheid der gedagte rigt, niet anders weezen kan, of 'al te leevendige gedagten gaan gepaard, met zulk eene beweeging van het zenuwſap, welke die beweeging evenaart, die eene werklyke gewaarwording eigen is. En hier uit volgt dan natuurlyk, dat de Ziel geloove, dat zy het gedagte voorwerp gewaar wordt: en van daar is 't, dat veele menſchen, vooral in heete koortzen, hunne ingebeelde denkbeelden voor denkbeelden van gewaarwording houden.

kingen, aan het hoofddenkbeeld, of *Rambouillet*, toe; des geloofde *Precy*, zyn overleeden vriend hebbe hem gezegd, hy moet zyne leevenswyze veranderen, want hy zoude in de naaste schermutzeling blyven ——— Maar, ik hoore menigen Leezer my toeroepen: de zaak gebeurde immers; *Rambouillet* was immers werklyk door een schoot van het leven beroofd, en *Precy* verloor ook, in eene schermutzeling, zyn leven. Goed. Is dit dan zo iets onbegrypelyks? Kan niet een Officier, in den oorlog ——— alle dagen ——— en wel door een schoot ——— blyven? En dat *Precy*, in eene schermutzeling, zyn leven eindigde, was zo veel te meer begrypelyk, wyl hy een doldriftig mensch was, die geen gevaar ontzag. Ik weet wel, dat men my ook de omstandigheid te gemoed zal voeren, *Precy* hebbe allereerst geloofd, zyn vriend zy werklyk voor handen, des hy hem wilde omhelzen: ja, dat zelfs *Rambouillet* gezegd hebbe, hy zy 'er wezenlyk niet, maar hy verschyne als een in den slag gebleeven, om zyn woord te houden: deze omstandigheden nu lieten zig niet wel als natuurlyke gevolgen van eene, door de hitte der koorts, verwekte verbeelding verklaaren. Doch, door deze tegenwerpingen vinde ik my niet in 't naauw gebragt. Want men kan wel begrypen, dat *Precy*, toen hy, door middel der verbeeldingskragt, welke door zyne zorg en bekommering over zyn vriend ontstoken was, zig deszelfs tegenwoordigheid voorstelde; aan het beeld van *Rambouillet* al te leevendig dagt, en tot het tegenoverstaande gevoelen viel, hy zoude werklyk voor handen zyn, en gelukkig uit het veldleger zyn gekomen; tot dat hy, door 't omhelzen, van het tegendeel wierd overtuigd. En wat wonder dat hy door de lugt tastte, daar alle voorstellen begochelingen zyner gaande gemaakte verbeelding waren. De voorgegeeven woorden des verscheenenen wierden als dan, door de verbeeldingskragt van *Precy*, insgelyks het spookzel in den mond gelegd. 't Is waar, de reden van *Rambouillet* wierdt verhaald, voor dat het omhelzen wierdt gedaan; maar hoe ligt is 't niet, in zulke verhaalen, om eene omstandigheid van zyne waare plaats te verzetten."

In dien eigensten smaak verklaart de Hoogleeraar voorts eene soortgelyke verschyning van *Marsilius Ficinus* aan *Michaël Mercato*, door *Baronius* verhaald; uit welk een en ander men gereedlyk kan beoordeelen, wat hy houde van de verdragen der geenen, welken ten oogmerk hebben, om hunnen Vrienden, naa den dood, een berigt van het eeuwige leeven te doen erlangen; waaromtrent hy ons verder tot de volgende Schriften verwyst: ——— „ Men zie SCHELWIGS *dissert. de apparitionibus mortuorum vivis ex pacto factis.* Dantz. 1708. Voorts *Historie oder wunderliche Erzählung der seltzamen Einbildungen, welche Monsieur* OUFFLE *bekommen &c* Dantz. 1712. f. 127 n. f. Een ander voorbeeld van twee Studenten te *Nantes* in *Bretagne*

wordt

wordt verhaald in *der schriftmässingen-Erklarung der wahrhaften Erscheinung* Samuels *nach dem Tode &c.* Prenzlauw und Leipzig 1749. f. 47. Op dezelfde wyze zou de geest van den Majoor *Georg Sydenham* den Kapitein *William Dyke* zyn verscheenen. Zie *dritte Fortsetzung von Erscheinungen der Geister nach dem Tode.* Prenzl. u. Leipz. bey *Ragoezy* 1752. f. 431 &c. en f. 384 &c. wordt aangehaald, dat eene Dochter, wegens een verdrag, haaren Vader, den Koninglyken Lyfarts, Dr. *Farrer* te *Londen*, zoude zyn verscheenen."

Natuurkundige Vermaaklykheden, en onderscheiden aartige oefeningen, zamengesteld en uitgevoerd zo te Parys als aan verscheiden Hoven van Europa, door den Ridder* M. J. J. PINETTI WILLEDALE DE MERCI, *Professor en Demonstrator der Physica, Lid van verscheiden Academien, gepensioneerd door het Hof van Pruissen, gerecommandeerd door verscheiden Koningen en souveraine Vorsten van Europa, Ridder der Orden van St. Filip, Ingenieur-Geographist en Finantieraad van Z. D. H. den Prins van Limburg-Holstein, enz. Naar den nieuwen en, door den Autheur, met zes nieuwe Natuurkundige proeven vermeerderden franschen druk vertaald. Te 's Gravenhage by* J. Gaillard, 1789. *In gr. 8vo. 80 bladz.

De Dichters hebben eene zinryke en tevens zeer eigenaartige afbeelding van het Gerucht gegeeven, door hetzelve by eenen sneeuwbal te vergelyken, die, van een' hoogen berg afrollende, hoe langer hoe grooter wordt. Immers hier door wordt het geheel duidelyk, dat een uit verre landen komend Man, met zoo veel tytels en *Rekomandatiën* voorzien, ook by onze Natie, zich als een ontzaglyk groot wezen moet vertoonen. Dan, gelyk de sneeuwbal des Geruchts, het vuur der beproeving naderende, niet zelden, van ontzaglyk groot, oneindig klein wordt, zo gaat het ook dikmaals zodanig met beruchte Vreemdelingen, die, by een naauwkeurig onderzoek, van zeer groote Reuzen, kleine Dwergen worden. Wy kunnen niet ontveinzen, dat de *Natuurkundige Vermaaklykheden* van den Heer PINETTI, welke met zoo veel geruchts in ons Vaderland gekomen is, ons ook een voorbeeld van dien aart gewezen hebben.

Hy heeft in dit stukje 37 Proeven zyner Oefeningen beschreven, welke in zoo veele zogenaamde *Hoofddeelen* voorkomen. Dan, behalven dat dezelven van te weinig gewigt waren, om beschreven, en nog minder om vertaald, te worden; zoo zyn ze ook voor onze Natie geen van allen nieuw, als zynde niet alleen veele in S. WITGEEST, *Natuurlyk Toverboek*, te vinden, van het welk de 9de druk, reeds in den jaare 1713, is in 't licht ge-

gekomen; maar men treft 'er zelfs eenigen van aan in W. VAN WESTEN, *Mathematische Vermaaklykheden*; zynde de 3de druk van dat Boekjen, reeds Ao. 1644, uitgegeeven. Doch, om niets zonder bewys te stellen, tekenen wy hier ter loops enkel een zestal Proeven aan, welken men by WITGEEST, even zo goed, als by PINETTI, beschreven vindt:

PINETTI's *Nat. Vermaakl.*	WITGEEST, *Nat. Toverboek.*
IVde Hoofddeel.	2de Proef, 10de Boek.
Vde ———	17de ——— 1ste ———
Xde ———	12de ——— 1ste ———
XIIde ———	13de ——— 3de ———
XXVste ———	8ste ——— 11de ———
XXXVste ———	61ste ——— 1ste ———

Uit deze weinige Voorbeelden blykt, dat de zoo veel geruchtsmaakende kunstgreep, *om iemand het hembd uittetrekken, zonder hem uittekleeden, en zonder een medehelper nodig te hebben*, het welk de Heer PINETTI zelv' een *vreemd stuk* noemt, en het geen hy ook (volgens de *Aant.* onder dit 35ste Hoofddeel geplaatst,) in tegenwoordigheid van H. D. en K. Hoogheden, in *'s Hage*, op den Nederduitschen Schouwburg, aan zekeren Heer SANDBERG, tot verwondering der Aanschouweren, verricht heeft, reeds in de voorige Eeuw, in ons Vaderland bekend was, en door WITGEEST beschreven is.

Daar wy enkel het voor ons liggend Boekje, en geenzins de Bekwaamheden, of daadelyke Kunstöefeningen, van den Heer PINETTI beöordeelen, nadien wy dezelven niet gezien hebben; zo moeten wy onze Leezers dienaangaande melden: dat die zelfde Heer, schoon een Dwerg in dit Boekje zynde, echter een groot man in zyne Kunstgreepen kan wezen: hoewel het dan nog zeker blyft, dat men beter, en onze Natie meer dienst, zoude gedaan hebben, wanneer men, in plaatse van PINETTI's *Amusemens Physiques*, zeker Werk van M. DECREMPS, met het vervolg, uit het Fransch vertaald had, het welk te *Parys*, in de Jaaren 1784 en 1785, in 't licht is gekomen, onder den titel: *La Magie blanche dévoilée, ou Explications des Tours surprénants, qui font depuis peu l'Admiration de la Capitale &c.* en *Supplement a la Magie blanche dévoilée &c.* Nadien deeze beide Boekdeeltjes eene naauwkeurige verklaaring bevatten van byna alle de Kunstenaryën, welke door den Heer PINETTI hier te lande vertoond zyn.

De Mensch. Een Gezang, uitgesproken in de Maatschappy Felix Meritis. *Door* M. NIEUWENHUYZEN, *Med. Doctor. Te Amsterdam, by* C. de Vries. 1789. *In gr. 8vo.* 23 *bladz.*

De Heer *Nieuwenhuyzen* deelt in deezen eene proeve mede, of zich de *bevallige* Dichtkunst met de *nuttige* Natuurlyke Historie vereënigen kan; kiezende tot zyn voorwerp, den Mensch, als het verhevenst deel der ondermaansche schepselen. Men oordeele uit de volgende Verzen, hoe hem deeze Proeve gelukt is:

'k Aanschouw verbaasd uw heerlyk beeld,
ô Mensch — uw schoon gelaat, waar in iets hemels speelt;
Verheven boven 't vee der aarde,
Treedt gy den ganschen rei der aardsche schepslen door,
En vindt geen weêrgade op dit spoor:
Gy leeft, gevoelt en denkt en ziet uwe eigen waarde;
Het vee blyve in zyn engen kring,
Uw ziel dringt door 't heelal — voortreflijk sterveling!
Gy wikt bedaard uw handelingen,
Gy oordeelt over alle dingen,
De tyd beperkt u zelfs in uwe handling niet,
Daar gy, ook over 't graf, het licht der eeuwen ziet.

Hoe groot uw stofloos *deel ook zij,*
Ook zelf uw stoflyk *deel is heerlyk van waardy:*
Ik zie hier vaste *en* vloeibre *deelen*
Zoo wonderbaar vereend, zoo juist in evenwigt,
Elk deel zoo kunstig toegericht;
En door dat vloeibre en vaste eene eedle leefkracht *speelen:*
Ik scheide deel by deel van één,
Myn oog dring' vry door spier en vlies en vogten heen,
'k Zie rondom orde, werking, leven,
Ook door de kleinste vezel zweeven,
Terwyl 't gewapendst oog, de fikste ontleders hand
Geen eind der deelen vindt, geen einde aan hun verband.

Daar

Daar aarde en ſlym de deelen hecht,
Het celwyſs weeſſel *hier dien knoop nog vaster legt,*
De waſem vangt, de deelen leenigt,
Vinde ik de vaste lucht *en een* brandſtoſlyk zuur,
Als zoo veel middlen der natuur,
Waar door zy 't gansch geſtel op 't wonderbaarst vereenigt;
Hoe grootsch is hier de eenvouwigheid,
Wat almacht is hier niet door alles heen verſpreid,
Wat deel des ligchaams 't ook moog' weezen;
't Is uit dezelfde kiem gereezen,
De ſtoffen van beſtaan zyn hier in allen één,
Zoo wel in 't zagtſte deel, als in het hardſte been.

'k Tref wonderbaare krachten aan,
'k Zie hier de zenuwkracht *'t gevoel ten dienſte ſtaan,*
Daar merk ik 't prikkelbaar vermogen;
Gindsch tot byzonderen dienst, ten dienſte van 't geheel
Zie 'k 't eigenleven *van elk deel;*
De kracht van ſamenhang *ſtraalt gindsch in 's wysgeers oogen:*
De Voedings-kracht *verbreidt, vergroot,*
Herſtelt op 't ſchoonst 't verlies, 't welk uit beweeging ſproot;
Wie moet niet voor Gods wysheid knielen,
Die 't ſtoſlyk deel dus kon bezielen,
En daar zyn vadermin voor ons in liefde blaakt,
Het ligchaam voor gevoel, beweeging vatbaar maakt!

Beſchouw hier d'omloop van het bloed,
Dat, met vereischte kracht, door alle onze adren ſpoedt!
Vereenigd in den hollen ader,
Stort zich die purpren ſtroom in 't voordſte hartshol uit,
Het hart trekt ylings ſaam — en ſpuit
Het bloed ten longen in —— op dat het zich vergader'
In 't agterst hol des harts, — van daar
Stroomt het ter ſlagaêre in, verdeelt zich van elkaêr,
Beſproeit en vleesch en vliesch en beenen,
Bruischt door het naauwlyks zigtbre henen
En voedt en onderhoudt het ligchaam in dien ſtand,
Als met het oogmerk ſtrookt van 's wyzen Makers hand.

Hier voert het Weivat *fyner vogt,*
En drenkt 't oneindig kleine in zyn naauw zigtbren togt,
Om voeding, leven te verwekken:
Naauw vindt ge één enklen stip, waar door geen vaatjen vloeit,
Geen holten, met zyn daauw besproeid.
Gindsch ziet ge een vaatgestel alleen ter scheiding *strekken.*
Waar of ik ook nieuwsgierig zie,
't Is alles werking, orde en juiste harmonie:
De schets alleen moet ons verrukken,
By 't zien van zulke meesterstukken;
Wyk wech, verdwaasde mensch, die nooit u zelf beziet,
Gy kent de grootheid Gods, noch uw verpligting niet.

Deeze beschryving van den Mensch, die geheel met de nieuwste en beste ontleedkundige Waarneemingen overeenstemt, en daarom achting verdient, levert tevens genoegzaame bewyzen op, dat het minder den Dichter dan de stoffe te wyten is, dat op verscheidene plaatsen van dit Gezang, meer de zaakkundige en beschryvende *Doctor*, dan de in verrukking zynde *Dichter*, doorstraalt. —— Om ook dit te bewyzen, mogt de Proef zeer wel genomen worden.

Taal- Dicht- en Letterkundig Magazijn; of verzameling van Verhandelingen, de Taal- Dicht- en Letterkunde betreffende; benevens eenige Dichtstukken: ten nutte onzer Dichtlievende Landgenooten bij een vergadert en uitgegeeven, door G. BRENDER à BRANDIS. *Lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden; van het Zeeuwsche Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen; en verscheiden dichtlievende Genootschappen. Derde Deel. Te Amsterdam, bij* H. Keijzer *en* C. Groenewoud. 1789. *Behalven het Voorbericht en den Bladwijzer* 362 *bladz. in gr. octavo.*

Zommige ongunstige omstandigheden hebben de afgifte van Lettervrugten, uit het Magazyn, voor eenigen tyd vertraagd; dan, daar men intusschen niet verzuimd heeft voorraad te verzamelen, is het vervolgens niet veel moeite geweest, zulks weder te vergoeden. Hier door is ons thans op nieuw eene ruime verzameling ter hand gekomen, die het derde Deel van deezen letterarbeid uitmaakt, welke den Liefhebberen in veelerleie opzigten gevallig kan zyn. Buiten een aantal van grooter en kleiner Gedichten van verschillende soort, over eene verscheidenheid van onderwerpen, zo in 't ernstige als in 't boertige, die

tot leerzaamheid en vermaak ſtrekken, vindt hier een taalkundig navorſcher meer dan één onderwerp van zynen ſmaak in overweeging genomen. Hier toe behoort een ingebragt bewys, voor de ſpelling *koomst*, *ik koom*, *gy koomt*, enz. met eene daar tegen aangevoerde opmerking, welke voor het ſpellen van *komst*, enz. pleit. ——— De Schryver erkent de bondigheid van dit tegen hem aangevoerde, in een volgend Stukje, waar in hy tragt te doen zien, dat de ſpelling van *Erkentnis* en *Bekentnis* te wraaken zy, nadien men, uit kragt der afleidinge, van *kennen*, *erkennen*, *bekennen*, behoort te ſchryven *Erkennis* en *Bekennis*; het welk hem zig breeder doet uitlaaten over den uitgang *nis*, in afgeleide woorden. By die gelegenheid geeft hy, onder anderen, ook in bedenking, of het woord *ſchennis* (eigenlyk *ſchendnis* zo 't van *ſchenden* kome,) zyn oorſprong verſchuldigd zy aan een werkwoord *ſchennen*, welks beſtaan hy egter tot nog niet bewyzen kan. Een andere Taalkundige, die bovenal naauwkeurig is, in 't gadeſlaan van de betekenis veeler woorden by onze oude Schryvers, welke men zomtyds niet regt verſtaat, om dat de toen in zwang zynde betekenis nu in vergetelheid geraakt is, deelt ons hier zyne waarneemingen mede, over het woord *begrypen*. De geleerde *Frans Burman* legt *Hooft*, die dit woord bézigt, in den zin van *berispen*, te last, dat dit ontſtaat, uit eene letterlyke overzetting van het Latynſche woord *reprehendere*, en het Franſche *reprendere*. Maar geheel ten onregte; want, gelyk hier ten overvloede getoond wordt, onze oude Schryvers gebruiken dit woord veelvuldig in deeze betekenis; des het als geene verbastering te wraaken zy. *Begrypen* naamlyk betekende oudtyds ook *capere*, *apprehendere*, waar voor we nu *grypen* of *aangrypen* bézigen; en van daar had men de overdragtelyke betekenis, *iemand met woorden aangrypen*, dat is, *iemand beſtraffen* of *berispen*; zo dat *Burman*, in dit geval, *Hooft* gansch verkeerdlyk *begreepen* of *gegispt* en *berispt* hebbe. De Opſteller deezer waarneemingen doet de door hem aangehaalde plaatzen der Ouden, gewoonlyk, vergezeld gaan van taalkundige aantekeningen, die ter opheldering dienen; waarin ons verſcheiden min bekende woorden verklaard worden; onder welken hier ook voorkomt het woord *werſchap* of *warſchap*, *weerſchap* en *waerdſchap* in de betekenis van *een maaltyd* (*convivium*:) en ook wel bepaaldlyk een *convivium nuptiale* of *Bruiloftsmaal*. (*) Voeg hier, uit veele anderen,

(*) Volgens het hier aangehaalde zegt *van Hasselt*, dat dit woord, in die betekenisſe, nog by de Noordhollanders bekend is. Maar gewoonlyk gebruiken zy het in een uitgebreider zin. Een *warſchip* of *warſchop* is een Gast, die by een goed Vriend zyn verblyf heeft; van daar de ſpreekwyzen, *een warſchip hebben*, ergens *te warſchip gaan* of *zyn* en dergelyken; welk *warſchippen* gemeenlyk Vriendenmaalen en vrolyke partyen ten gevolge heeft.

ren, nog by, dat het woord *fchelden*, thans alleen *convitiari*, oudtyds mede *beftraffen* of *berispen* betekende. —— Verder ontmoeten we hier, ter deezer gelegenheid, van dezelfde hand, eenige bedenkingen over *de verandering onzer taal, en de oorzaaken van derzelver verbastering*: als mede, van een anderen Schryver, een voorftel, nopens het gebruiken van klanktekenen, niet op eene nutlooze overtollige wyze, maar in gevallen, daar net een onderfcheiden nadruk kan aanwyzen; het welk den Tooneelfpeleren inzonderheid te ftade zou kunnen komen. By voorbeeld: Ik *héb* het hem gezegd; ik heb *hét* hem gezegd; ik heb het *hém* gezegd, en ik heb het hem *gezégd*. —— Ten aanzien van het beoefenen der Dichtkunde, verleent ons hier het Magazyn nog eene vertaalde Verhandeling over *het nut der Tooneeldichtkunde*; mitsgaders de overzetting van een te Berlyn, met een gouden Eerprys, bekroond Antwoord op de Vraag: *Hoe kan de Navolging, zo wel van oude als van nieuwe vreemde Werken der fchoone Weetenfchappen, den Vaderlandfchen fmaak ontwikkelen en volkoomener maaken?* —— Voor 't overige behelst dit Deel nog etlyke zo oorfpronglyke als vertolkte Stukjes van Vernuft, die men, als veelal treffend uitgevoerd, met genoegen zal leezen. De volgende befchryving eener aandoenlyke ontmoetinge, op eene Winterwandeling, die vooraf eigenaartig gefchetst is, ftrekke hiervan nog ter proeve:

„ Ik vervolgde mijne wandeling, en naderde de bouwvallige hut eens eerlijken grijsäarts. Nu zag ik den ouden man, hij keerde met waggelende fchreden naar zijne woning té rug. Zijne hairen waren de fneeuw gelijk: deeze man, dus dacht ik, is het evenbeeld van den Winter; — de verwoestende ouderdom heeft hem onder den last zijner jaaren gekromt, —— zijne braave kinderen zijn voor hem weggerukt; —— nu is hij verlaaten, en leeft hier afgezondert. —— Even gelijk de natuur, reikhalst hij naar het tijdftip, waarin hij tot een nieuw heerlijk leven zal geroepen worden. —— Dit oogenblik zou mooglijk, zonder mijne hulp, verhaast zijn; —— de edele grijsäart viel, bijna gevoelloos, voor zijne ftroodeur neder: arme man! de koude hadt hem bedwelmd. Ik reikte hem de hand, en hielp hem in zijne fchamele wooning. Ik was aangedaan: — is dit, zeide ik bij mij zelve, —— is dit nederig verblijf —— het verblijf der Godsvrucht! Braave grijsäart! gij verdiende een beter lot! —— Hij viel vermoeid —— bevend —— op het harde bed neêr. Ik weende. Naauwlijks had ik het vermogen, om eenig hout op te zoeken, en het met de weinige, nog glinsterende, vonken, op den kouden haard, in brand te fteeken: nu plaatfte ik den braaven man 'er nevens, en fpoedde mij, om hem eenige verkwikking te haalen, en kwam ijlings te rug. Ik gaf hem een' verfterkenden drank, en nu fprak hij:

„ zoo-

„ zonder uwe zorg, zou heden de laatfte dag mijns levens ge-
„ weest zijn."

„ Om een geringen onderftand te fmeeken, begaf ik mij deezen morgen naar uwe ftad. Mijne rijke bloedverwanten wezen mij medoogenloos af. Ik klopte te vergeefsch aan de deuren eeniger ongevoelige Grooten. Befchaamd —— aangedaan, over de hardheid mijner natuurgenooten, ging ik, trillend van koude, verzwakt door den honger, te rug. ô God! vergeef het hen, riep ik; zij kenden nimmer behoefte.—— Nu, dacht ik, nadert het eerfte van mijnen proeftijd. —— Mijn fchraale voorraad was verteerd; zedert gisteren heb ik niets gegeeten: —— weldaadig Schepper! door eene vaderlijke kastijding, hebt gij mij voor uw eeuwige gelukzaligheid gefchikt gemaakt; ontvang dat leven, 't welk ik, hoe vol ellende, echter altoos als een gefchenk van uwe onverdiende Goedheid aanmerkte! —— Krachteloos, geheel onvermogend om verder te gaan, viel ik nabij mijne wooning neêr, toen gij naar mij toekwaamt; „ nu
„ dank ik u, ô mijn God!" — Hier viel de braave man op zijne knieën: —— „dat gij mij ook thands voor morren, tegen
„ uwe alwijze befchikking, tegen mijn noodlot, bewaard hebt!
„ de weinige oogenblikken, die gij mij, aan deeze zijde der eeu-
„ wigheid, nog zult toedeelen, zal ik befteeden, om uwe Va-
„ derlijke goedheid den hartgrondigen dank voor zo veele wel-
„ daaden te betuigen!" Hier ftond hij op, —— ik lag —— geheel aandoening, aan zijne zijde. Nu kende ik het vermogen der Deugd. Met vervoering richtte ik mij op, drukte den grijsaart aan mijne borst, en riep: uitmuntende — beste fterveling! ik wil u nooit verlaaten: —— ik zal voor uwen ouderdom zorgen: leef —— leef nog lange ten voorbeelde voor het menschdom! Uwe rampen hebben u wijs, en met den besten Godsdienst bekend gemaakt.... Morgen kom ik u afhaalen. Nu keerde ik naar mijne wooning te rug. —— ô! Hoe te vreden was ik met mijne wandeling."

Staats- en Karakterkundige byzonderheden, betreffende FREDERIK *den II. Koning van Pruissen. Uit het Hoogduitsch, naar den derden druk. Vierde en Vyfde Deel. Te 's Hage, by* I. van Cleef. 1788. *In gr. octavo,* 475 *bladz.*

In dit Deel levert men ons, even als in de voorigen, eene verfcheidenheid van trekken, welken dienen, om 's Vorften character in veelerleie opzigten te doen gadeflaan. Het volgende voorbeeld onder anderen toont ons, hoe hem de ondankbaarheid en losbandigheid tegenftond.

„ Een inwoonder van *Berlin* beklaagde zich over geleden onregtvaardigheden. —— Hy was een buitenlander, en had van eenen

eenen Jood aldaar, tot voortzetting van zyn zaaken, 300 Ryksdaalers, voor 6 jaar tegen 5 ten 100, ontvangen. De Jood had hem by 't Stadsgerigt aldaar, toen hy hem, na verloop van de 6 jaaren niet terstond had kunnen betaalen, vervolgd, en het zo ver gebragt, dat hem alles afgenomen was, zo dat hy thans een bedorven man ware, en met zyne kinderen moest gaan bedelen. Hy bad derhalven om de Koninglyke hoede en genade. ——— De Koning werd hierop ten hoogsten verstoord, en beval terstond om hem de Acten desaangaande in handen te stellen. Hy bevond toen, dat de Jood den vreemdeling, die met zyne familie heel arm in *Berlin* gekomen was, dit geld verschoten, en hem ook eene wooning bezorgd had; maar dat deeze om geene betaaling noch van Interest noch van Kapitaal gedacht, maar alles liederlyk doorgebragt had; zo dat de Jood van de verpande Goederen kwalyk 80 daalers gemaakt had. ——— De Koning deed den vreemdeling beneveus den Jood by zich komen, en zeide tegen den laatsten:

„ *Hier hebt gy als een eerlyk Jood nog 310 Daalers, dewyl gy iemand hebt willen voorthelpen; en wees altyd eerlyk.*

Maar tegen den buitenlander:

„ *Dewyl gy een ontrouw Huishouder geweest zyt, zo verdiendet gy nog bovendien naa Spandau gezonden te worden. Maar ik zal u by Kustrin eene plaats in de Volkplanting laaten aanwyzen; beter u zelven daar.*"

Een staal van eene andere natuur, waaruit men 's Vorsten inschiklykheid omtrent zyne bedienden kan afneemen, biedt ons een in zyn soort grappig voorval aan.

„ De Koning, naamlyk, was gewoon, zyne nieuwe stevels altyd aan een zyner Kamer-Lackyen te geeven, om *uit te treeden*, en leide de ouden niet eer af, voor dat zy heel onbruikbaar waren. ——— In den zevenjaarigen oorlog liet de Koning zich eens in *Breslau* een paar nieuwe stevels maaken, en gaf ze aan den gewoonen Kamer-Lackey, maar vergat ze weder te eischen. Toen hy nu van *Breslau* opbrak, eischte hy de nieuwen. Doch de Kamer-Lackey had ze reeds meer dan 2 maanden gedragen, zo dat de zoolen niet alleen gesleeten, maar zelfs stuk waren. Op deze wyze werden zy dan door den Kamer-Lackey den Koning overhandigd. Toen hy ze nog slegter vond dan de ouden! zo vraagde hy: zyn dit myne nieuwe stevels?

„ *De Kamer-Lackey.* Ja Uwe Majesteit.

„ *De Koning.* Zy zyn immers versleeten! en gy moest ze maar uittreeden.

„ *De Kamer-Lackey.* Dat heb ik ook gedaan, Uwe Majesteit."

De Koning hernam met de grootste bedaardheid: „ Dat zie ik!

ik! geef my myne ouden maar weder hier, en bezorg my binnen veertien dagen een paar anderen. Deeze kunt gy houden. Maar treed de nieuwen niet weder zo uit, als deeze, anders moet gy ze betaalen."

Uit eene herhaalde Kabinets-Ordre, aan den geheimen Finantie-Raad *Tarrach*, ziet men, hoe bezwaard de Koning den staat van Engelands Finantien, in den jaare 1779, inzag; en hoe hy zyne Onderdaanen hieromtrent by tyds gewaarschouwd wilde hebben. Zyne eerste order deswegens, gedagtekend 16 Aug. 1779, luidde aldus:

„ Raad, byzondere Lieve Getrouwe. Daar de zaaken in *Engeland* tegenwoordig een weinigje te mal beginnen te loopen, en het zeer te bezorgen is, dat het daar tot een volslagen bankroet mogt koomen; zoo heb ik u hierdoor willen belasten, om alle de Kooplieden en Fabriekanten, hier in het Land, die met de Engelschen eenigen handel hebben, daarvan te waarschuwen, dat zy zig een weinig in agt neemen, en als zy Engelsche papieren en wissels in handen hebben, dat zy zoeken zig daarvan los te maaken; want de omstandigheden in *Engeland* zyn zeer kwalyk gesteld, en het is dus nodig, alle voorzorg te gebruiken, en vooral daar op bedagt te zyn, zig van alle *Engelsche* geldpapieren te ontdoen. Gy hebt dus dit zoo als het behoort te bezorgen, en hetzelve alle die Kooplieden en Fabriekanten hier te lande, die het tot hun behoud nodig hebben te' weeten, met behoedzaamheid bekend te maaken, op dat zy daarna hunne maatregelen kunnen neemen."

FREDERIK.

Op des Raads nader schryven deswegens, luidde, den 29 Aug., zyne onderrigting aldus:

„ Raad, enz. Ik heb u, op uw bericht van den 23 deezer, mits deezen te kennen willen geeven, dat, toen ik u weegens het te vreezen bankroet laatst geschreeven heb, het zelve niet van de Kooplieden in *Engeland*, maar van den Staat zelfs te verstaan is; en als dat geschied, dan lyd alles, dan zyn al de Engelsche *Actiën* en papieren verlooren, en derhalven is myne meening, dat gy den alhier zynde Kooplieden en Negotianten daarvan berichten, en hun waarschouwen zult, dat zy zig van alle Engelsche *Actiën* en papieren zoeken los te maaken, op dat zy hier na geene schade lyden, en dat zy zig deswegens in agt neemen, en een weinig op hunne hoede zyn, enz. enz."

FREDERIK.

Ten bewyze van 's Konings verregaande bekommernis hieromtrent, kwam, by dat narigt, den 3 October nog de volgende waarschouwing:

„ Raad

„ Raad, enz. 'Er is een Koopman uit *Engeland* hier door (*Potsdam*) na *Berlyn* gegaan, die een menigte Engelsche *Actiën*, Wisfels en dergelyke papieren by zig heeft, om dezelve daar voor geld te verwisselen, en het geld daarvoor uit het Land te haalen. Ik geef u dus hier meede bevel, de Kooplieden en Geld-Negotianten ten uwent te waarschuwen, dat zy zig toch niet verleiden laaten, om dergelyke Engelsche *Actiën* en Geldpapieren aan te koopen, op dat zy in geene schaade geraaken, want in de omstandigheden, waarin zig *Engeland* tegenwoordig bevind, is dit eene hoogst gevaarlyke zaak, en men moet zig voor hunne papieren zeer in acht nemen, en deswegens op zyne hoede zyn. Gy zult dit dan, naar behooren, en zonder omslag bezorgen."

FREDERIK.

Algemeen beredeneerd Register op alle de voornaamste Rechtsgeleerde Advysen, Consultatien, Advertissementen, Decisien, Observatien en Sententien. In eene Alphabetische order geschikt en zamengesteld. Derde Stuk. Te Utrecht by G. T. van Paddenburg, 1788. *In quarto* 224 *bladz.*

Het nagaan der twee eerste Stukken van dit Register, in den jaare 1783 afgegeeven, heeft ons doen opmerken, dat het zelve van zeer veel nuttigheid ware, ter gereeder naspooringe van 't geen voornaame Regtsgeleerden, en waar ter plaatze, in hunne Schriften van veele gewigtige voorvallen in regtzaaken geoordeeld hebben; dan, daar 'er zedert zo veel tyds verliep, eer dit Werk verder agtervolgd werd, scheen 'er weinig of geen hoop op deszelfs voltooijing over. Met de gemeenmaaking van dit derde Stuk heeft men egter die hoop opgewakkerd, en wel zo, dat de verwagting van deszelfs uitgebreide nuttigheid voor al niet minder zy. In het Voorbericht naamlyk wordt ons gemeld hoe men een tweeden bewerker heeft overgehaald, om dien aangevangen arbeid voort te zetten, en zelfs eenigermaate verder uit te breiden. 't Is op deezen voet nu gebragt tot letter M. ingesllooten, en staat eerlang, met een volgend Stuk, in zo verre tot letter Z. voltrokken te worden. Wyders heeft men ten oogmerk 'er nog by te voegen een *Supplement* of *Aanhangsel* van A. tot Z, en de Heeren Regtsgeleerden worden verzogt den Uitgeeveren de behulpzaame hand te bieden, om deeze hunne nuttige onderneeming tot des te meer volkomenheid te brengen.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel verdeedigd, *door* YSBRAND VAN HAMELSVELD. *VIIIste Deel. Te Amsterdam*, *by* J. Allart, 1788. *In gr. 8vo. behalven de breede Voorreden en uitvoerige Bladwyzers*, 204 *bladz.*

Onvermoeide arbeid komt alles te boven. Toen de Heer HAMELSVELD deeze *Verdeediging des Bybels*, in den jaare 1783, ondernam, was hy een amptloos Persoon, en leefde, door de *Goesche* Gebeurtenisfen, van den openbaaren Kerkdienst in die Gemeente afgestaan hebbende, in eene stille rust. Nauwlyks waren twee Deelen van dit Werk afgewerkt, of hy moest zyn afgezonderd leeven verlaaten: dewyl hem geheel onverwagt, en volstrekt buiten zyn toedoen, door de Regeering van *Utrecht*, zyne Geboortestad, het Hoogleeraarampt in de Godgeleerdheid werd opgedraagen. Behalven 't zelve moest hy een geheelen Predikdienst in de *Utrechtsche* Gemeente vervullen, geduurende het leeven van Ds. BACHIENE den Vader. Omtrent tachtig Predikbeurten, behalven de Collegien, kwamen voor zyne rekening; en werd hem hier voor de geringe wedde van *Zes honderd* Guldens 's jaarlyks toegelegd, met toezegging van *Twaalf honderd* Guldens, ingevalle van het overlyden van den Hoogleeraar BURMANNUS. Een dubbele post, welke hy op zulke voorwaarden, door de edelste dryfveeren genoopt, ondernam: en van welke hy zich, geduurende drie jaaren, zo kweet, op eene wyze, dat hy allen, zyne vyanden zelfs, tot Rechters daar over durft neemen. —— Onder alle deeze veelvuldige en zwaare Amptsverrigtingen verzuimde hy niet, deeze *Verdeediging des Bybels* te vervolgen. Ondertusschen namen de verdeeldheden, die ons Vaderland zo deerlyk geschokt hebben, meer en meer toe. In deeze verdeeldheden betuigt hy zich zodanig gedraagen te hebben, als hy meende, dat een eerlyk Man, een waar Beminnaar van zyn

Vaderland, en Christen, en een Leeraar onder de Christenen, zich behoorde te gedraagen. Ondertusschen moest hy versmaad, hoon, ja zelfs bedreigingen, ondergaan, ook met allerlei valsche betichtingen en verdraaijingen zyner woorden. Door de grootmoedige versmaading, waar mede hy dit alles behandelde, liep dit egter op eene storting uit, en hadt geen gevolg. —— Onder zulk eene ontaarting der tyden viel hem de arbeid te zuur. Eindelyk kwam de Nagt van Beroering te *Utrecht*, den 16 Sept. 1787, wanneer hy besloot zich veiligheids halve uit *Utrecht* te begeeven. Kort daarop werdt hy door Burgemeesteren en Vroedschap der Stad *Utrecht*, als Professor in de H. Godgeleerdheid aan die Academie, gecasseerd en onnut verklaard den Predikdienst in de Gemeente dier Stede waar te neemen: en trok men zyn aangebooren of verkreegen Burgerschap, wegens deszelfs onwaardig en slegt gedrag, in; hem voor geen Burger der Stad erkennende, hem den Predikdienst in die Stad, met inhouding van zyn verscheenen *Tractement*, verbiedende, onverminderd de Actie van den Hoofd-Officier tegen den gecasseerden Hoogleeraar.

Hy deelt de oorspronglyke stukken mede aan de Naakomelingschap, onder anderen om dit merkwaardige, „ dat het, (gelyk hy schryft,) een Besluit is van dezelfde „ Regeering en Persoonen, die my, drie jaaren te voo„ ren, des ongevergd en van zelven, tot Hoogleeraar „ hadden aangesteld, wanneer ik dezelfde grondbeginzels „ had die ik nog heb, en, als een eerlyk Man, niet „ verzaaken mag; de beginzels van Vaderlandsliefde, „ van liefde tot de Waarheid, Godsdienst en Deugd, „ Vrede, Eendragt en Vryheid.” —— Eenigen tyd daar naa ontving hy een ongetekend Briefje, waar in hem zyne verscheene wedde, van 20 Aug. tot 1 Octob., werd toegeweezen. *Durkerdam*, zyn eerste standplaats, werd thans zyn wykplaats, waar hy de Verdeediging van den Bybel voltooide.

Dit weinige meenden wy te moeten ontleenen uit de breede Voorréde des Schryvers, die in dezelve voorts zyn gehouden gedrag verdeedigt, en zyne denkwyze over 't Staatkundige bloot legt. —— Onder zo veelerlei en treffenden Lotwissel, heeft de onvermoeide HAMELSVELD een Werk ten einde gebragt, welks VIIIste Deel wy thans in handen hebben. In zes Deelen hadt hy voorgenomen 't zelve af te handelen, doch 't is onder het be-

bewerken uitgedyd. Van den aanleg en het doel gaven wy berigt by onze Aankondiging des Eersten Deels (*). De gunstige verwagting, welke wy 'er toen van vormden, is door de uitkomst ten vollen beantwoord: de Berichten van elk Deel, door ons gegeeven, draagen 'er blyk van (†); en blyft dit laatste aan de voorige gelyk.

De Hoofdinhoud van 't zelve kunnen wy onzen Leezeren best doen kennen met §. 1. des Zeven en twintigsten Hoofdstuks, waar mede dit Deel een aanvang neemt, af te schryven. „ Na dat wy," luidt de taal des geleerden Schryvers, „ tot hier toe, de Waarheid en Godlykheid der H. Boeken en derzelver Inhoud, tegen alle de beschuldigingen en uitvlugten van het Ongeloof, hebben gehandhaafd, staat ons nog ééne bedenking te beantwoorden. Zy is de volgende. „ Wie zal „ ons borge staan, dat de gewyde Boeken der Jooden of „ Christenen door die Schryvers geschreeven zyn, wier „ Naamen zy aan het hoofd draagen? Dat zy niet veel- „ eer in laater tyden, toen alles reeds een wonderbaar „ sprookje was, vol vreemde gevallen, te samen zyn ge- „ steld, en aan de Joodsche Natie vooreerst, en vervol- „ gends aan de wereld, zyn in de hand gestopt, onder „ den naam van die achtbaare Mannen, die wy thans „ als derzelver Schryvers openlyk eerbiedigen? SPINOZA (§) heeft dit van de Boeken des O. Test. uitdruklyk beweerd, dat dezelve, ten minsten de Geschiedboeken, tot aan de eerste verovering van *Jerusalem* door de *Chaldeën*, van éénen eenigen Schryver zouden zyn opgesteld, die geen ander heeft kunnen zyn dan ESRA; doch de Boeken der *Chroniken* zouden eerst lang naa ESRA geschreeven zyn, en wel vermoedelyk ten tyde toen JUDAS *de Makkabeër* den Tempel wederom gereinigd hadt (‡). En nog laater zouden de Boeken van *Daniel*, van *Esra*, *Nehemia* en *Esther*, door één en denzelfden Schryver, in derzelver tegenwoordige gedaante gebragt zyn, enz.

„ Wy hebben wel, toen wy in het XXIII *Hoofdstuk* de Heilige Geschiedenissen begonnen te verdeedigen, aange-

(*) Zie *Algemeene Vaderl. Letteroef.* V D. 1 St. bl. 511.

(†) *Algem. Vaderl. Letteroef.* VI D. bl. 483. VII D. bl. 365. *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* I D. I St. bl. 225. 523. III D. bl. 1.

(§) *Tract. Theol. Polit.* Cap. 8. p. 111.

(‡) *Loco cit.* Cap. 10. p. 127.

gemerkt, dat dezelve zo naauwe betrekking onderling op elkander hebben, dat zy als één geheel uitmaaken, ons den ganfchen loop van Gods handelingen met zyne Kerk vertoonende. Doch, wanneer SPINOZA dit tot een bewys gebruiken wil van zyne onderftelling, bedriegt hy zich ten hoogften. Trouwens, gelyk deeze Eénheid een overtuigend blyk is van de Waarheid der Gefchiedenisfen, zo getuigt de verfcheidenheid in ftyl, de wyze van voordragt van de onderfcheidene Opftellers der Bybelboeken; de Taal, in welke de Boeken des O. Test. zyn opgefteld, fchoon dezelfde Hebreeuwfche Taal, is echter, ten aanzien van de zuiverheid en bloei, geheel onderfcheiden, en juist berekend naar het onderfcheid der verfchillende Tydperken, in welken de Schryvers der Godlyke Boeken, volgens het algemeen geloof der Joodfche en Christen-kerken, geplaatst worden. Zy kunnen dan onmogelyk éénen en denzelfden Man voor Schryver erkennen. —— Ja, als wy aandagtig den Inhoud deezer Boeken gadeflaan, kunnen zy niet allen door éénen enkelen Schryver in laater tyden gefchreeven zyn. Wie zou in ftaat weezen, zich zodanig in de vroegere Eeuwen te verplaatzen, dat hy derzelver zeden en gewoontens zo natuurlyk uitdrukte, dat hy, door inmenging van zeden, gebruiken of gewoontens van zyne Eeuw, zich niet hier of daar zou verraaden? Wie kan immer de uitbreiding en voortgang der befchaaving van het Menschdom, in die natuurlyke opvolging, welke men in deeze Boeken ontmoet, uitvinden? —— Het geen SPINOZA van alle de Gefchiedboeken des O. Test. in 't gemeen gezegd heeft, zulks is, na hem, door meer anderen, in 't byzonder van de Boeken van MOSES, en de andere Bybelboeken, gezegd geworden, welke men aan derzelver Schryvers ontkend, en aan anderen, van laater tyd, heeft willen toekennen. —— Deeze Bedenkingen en uitzonderingen, tegen de Echtheid der Bybelboeken, zullen wy nu in overweeging neemen." Hier toe besteedt de Schryver, het O. Test. van Boek tot Boek naagaande, dit Hoofdftuk.

Het volgende Hoofdftuk is beftemd om de Echtheid van de Boeken des N. Test. te bewyzen, en vangt, de Schryfftoffe opgeevende, in deezer voege aan: „ Gelyk wy, zonder ons in te laten in het Gefchiedkundig onderzoek, aangaande den tyd en wyze van het verzamelen der Boeken des O. T. tot eene Boekery of verzameling,

ling, die wy gemeenlyk den *Kanon* noemen, de Echtheid en Oudheid van elk derzelven verdeedigd hebben, zo zullen wy thans op denzelfden voet onderzoeken, het geen men tegen de Echtheid der Boeken des N. T. heeft ingebragt, zonder dat wy iets willen bepaalen nopends den *Kanon* of verzameling deezer Boeken tot één Lichaam, alzo het voor den Godsdienst genoeg is, indien wy zeker zyn, dat deeze Boeken die Schryvers hebben, onder welker naam zy gaan, en dat zy in die tyden zyn geschreeven, in welke zy gemeenlyk geplaatst worden. —— Vooraf merken wy hier in 't gemeen aan, dat ons aan dit onderzoek ongemeen veel gelegen ligt (*). Trouwens, zyn de Euangelien in de daad van MATTHEUS, MARKUS, LUKAS en JOANNES opgesteld, dan zyn de geloofwaardigheid van deeze gelyktydige Schryvers, en de Godlykheid van JESUS Voorzeggingen, tevens ontegenzeggelyk; zyn de Brieven van PAULUS echt, en waarlyk uit zyne pen gevloeid, en gericht aan die Gemeentens en Persoonen, zo als derzelver Opschriften behelzen, dan hebben wy de sterkste bewyzen voor de Waarheid van den Christen Godsdienst in dezelven, of men moest zich de *Corinthiërs* en anderen, zo dom en onnozel voorstellen, dat zy zich door iemand in eenen Brief, aan hun geschreeven, zouden laaten wysmaaken, dat hy de grootste wonderen onder hun verricht hadt, op welke hy zich zo vrymoedig, als PAULUS doet, ter staaving van zyn gezag, zou beroepen, welke echter, volgends die onderstelling, niet waarlyk zouden gebeurd zyn. Maar wie kent deeze Gemeentens voor zo dom, en PAULUS voor zo stout? —— *Ten tweeden*, wanneer ik de Echtheid der Schriften des N. Test. beweere, ontken ik niet, dat van ouds reeds over sommigen van dezelve getwyfeld is; EUSEBIUS (†) maakte reeds een onderscheid tusschen Ὁμολογούμενα, Schriften, die algemeen als echt werden aangenomen, Ἀντιλεγόμενα, die betwist werden, maar echter van de meesten als echt erkend, en Νόθα, onechte, ondergeschovene; doch als men de gedenkstukken raadpleegt, zal men tevens het volgende vinden: te weeten, dat de Geschiedkundige Boeken onder de eerste klas-

(*) Vergelyk J. D. MICHAËLIS, *Inleid. in het N. Test.* I D. I Stuk, bl. 24.

(†) *Hist. Eccl.* III. 25.

klasse behooren, het welk voor ons van groot gewigt is, als ook de Brieven van PAULUS, zelfs den Brief aan de *Hebreen* niet uitgezonderd: naamlyk men heeft wel getwist over den Schryver van denzelven; maar nooit over deszelfs echt- en oudheid. Men erkende hem als een overblyfzel uit de eerste Eeuw, en van den Apostolischen leeftyd. Onder de tweede klasse behooren, volgens de opgave van EUSEBIUS, de Brief aan JACOBUS, en die aan JUDAS toegeschreeven, als mede de tweede, onder den naam van PETRUS, en de tweede en derde, onder den naam van JOANNES, als ook de *Openbaaring* van JOANNES. Doch, indien zelfs deeze stukken twyfeling onderheevig waren, dan nog zou de Waarheid van onzen Godsdienst genoeg beveiligd weezen uit ontwyfelbaar echte stukken. Eindelyk, de Boeken en Schriften, die EUSEBIUS onder de onëchte en ondergeschovene telt, hebben, behalven de *Openbaaring* van JOANNES, die sommigen hier ook toebragten, inwendige kenmerken van onëchtheid, hoedanige nooit in onze Boeken des N. T. kunnen aangeweezen worden."

Op gelegde gronden gaat de Heer HAMELSVELD voort, om de Echtheid der Boeken des N. Test. gelyk die des O. Test. te beweeren. Ten aanziene van beide brengt hy de Tegenwerpingen van vroegere en laatere Bestrydederen des Bybels te berde, en bedient zich te hunner wederlegginge van zyne Beleezenheid in oude en nieuwe Verdeedigschriften, van zyne Geleerdheid, en eigen Oordeel. —— In voorgaande Aankondigingen hebben wy zo veel voorbeelden van 's Schryvers manier van behandeling bygebragt, dat wy tegenwoordig die plaats en moeite kunnen bespaaren.

Om zyn werk te voltooien, was hem nog overig de Taal en Styl der Heilige Schryveren, tegen de vitteryen van de Bestryders der Openbaaringe te handhaaven, als ook te toonen, dat deeze Godlyke Boeken onvervalscht tot ons gekomen zyn. Hier toe besteedt hy het Negen en twintigste Hoofdstuk.

Met vollen regt mag hy, in 't Besluit van dit Werk, deeze Taal voeren. ,, Dus heb ik myn taak volbragt, en, zo niet alle, ten minsten de zwaarste en gewigtigste Tegenwerpingen van hun, die zich tegen het Bybelwerk verzetten, zo veele zy tot myne kennisse gekomen zyn, met alle oprechtheid onderzocht en beoordeeld: en de uitslag van alles was: de Waarheid zegevierde, en het

Woord

Woord des Heeren blyft! Geene onzuivere Inzigten waren de beweegredenen van myn ſchryven; Ik ben my zelven van geene bedoelingen van voordeel, eer of aanzien in de Kerk, waar van ſomtyds de Ongeloovigen, met recht of onrecht, de Kerkelyken beſchuldigen, bewust. —— Verre ben ik van vervolgzugt, of middelen van geweld, te gebruiken, om de Waarheid te verdeedigen, of van aan eenige onëdelmoedigheid my ſchuldig te maaken. Nooit moest eenen Waarheidminnaar, eenen voorſtander van de beste zaak, de zaak van den Godsdienst, zelfs met eenigen ſchyn, te gemoet gevoerd kunnen worden, dat hy *voor den Almagtigen onrecht ſpreekt*, veel minder moest hy aanleiding geeven, dat de taal van JOAS, GIDEONS Vader, tegen hem zou kunnen gekeerd worden, welke hy zynen Stadgenooten voorhieldt, als zy zyn Zoon ter ſtraffe vorderden, om dat hy den Altaar van BAAL hadt omgeworpen. *Zult gy voor* BAAL *twisten? Zult gy hem verloſſen? —— Indien hy een God is, hy twiste voor hem zelven, om dat men zyn altaar heeft omgeworpen.* —— Ik herhaal veel meer myn verzoek aan allen, die eenige twyfelingen of bedenkingen tegen den Bybel nog mogten hebben, welke in dit Werk niet zyn voorgekomen, of eenige uitzonderingen op de gegeevene Oplosſingen, dat zy dezelve my gelieven mede te deelen: alleen onder deeze voorwaarde, dat zy niet ſpotten in eene zaak van dat gewigt, als de Waarheid van den Godsdienst is; dat zy geen tien en meermaalen gezegde zaaken herhaalen; dat zy geene byzaaken met het hoofdpunt van den Godsdienst verwerren, noch het geen deeze of geene party der Christenen betreft, ten laste van het ganſche Christendom brengen. —— Langs den weg van Onderzoek zal men ontwyfelbaar tot de WAARHEID komen, en ik ben verzekerd, dat deeze eens eindelyk zal zegepraalen. Daar mogen haar nog zwaare tyden dreigen; doch, even zo wel als de Godlyke Voorzeggingen, vergeleeken met het droevig verval van Godsdienst en Zeden, ons met reden doen duchten, voor den toorn der beledigde Godheid, even zo hebben wy door de vertroostingen van die zelfde Schriften hoope, en het blyde vooruitzigt, dat ééns het Menschdom, verlicht door het Euangelie, GODE en den Zaligmaaker JESUS, eenen dienst van *Waarheid*, eenen dienst van Liefde en onderlinge Zaligheid, ter verheerlyking van zynen Naam, zal toebrengen. Die gelukkige tyden

voor het Menschdom met langmoedigheid verwagtende, dank ik GOD door JESUS CHRISTUS, mynen Heere, dat hy my gelegenheid gegeeven heeft, om voor de WAARHEID van zyn Woord te fpreeken, en het Ongeloof te befchaamen!"

Een Werk, van VIII Deelen, uit zo veele Byzonderheden, van zeer verfchillenden aart, beftaande, waar in zo veele Bybelplaatzen verklaard en verdeedigd worden, hadt wel uitgevoerde Bladwyzers noodig, zo der voornaamfte Zaaken als der Schriftuurplaatzen, deeze zyn met veel nauwkeurigheid door den Eerw. WILH. CHEVALLERAU, Predikant te *Reeuwyk*, 'er aan toegevoegd.

Verhandelingen, over eenige gewichtige Stukken van den Godsdienst, van JOH. FRIED. JACOBI, *naar de tweede Hoogduitfche uitgaaf vertaald door* D. C. VAN VOORST, *Predikant te Hien en Dodewaard. Tweede Deel. Te Leyden, by* A. *en* J. Honcoop, 1788. *In gr. 8vo* 158 *bladz.*

Acht Verhandelingen, over byzondere en belangryke Onderwerpen, biedt ons dit Tweede Deel aan (*). De I gaat over *de Rechten van het Menschlyk Verftand;* —— de II onderzoekt, *of het even veel is, wat men van* GOD *en Godlyke dingen gelooft?* —— de III behelst *eene nadere opheldering en verklaaring van de Leer der Heilige Schrift, betreffende de Drieëenheid;* —— de IV onderzoekt, *of de Godsdienst 'er by winnen zal, en of dezelve bevattelyker en aanneemelyker worden zal, wanneer men de Leer des Bybels van de Verzoening des Zondaars met* GOD *vaaren laat;* —— de V handelt over *het groot onderfcheid tusfchen de Godlyke Ingeevingen, welke de Schryvers van den Bybel genooten, en die, welke aan de Heidenfche Wysgeeren wordt toegekend;* —— de VI beftaat *in een onderzoek, of het een noodzaaklyk kenteken is van eene gegronde waarheid in den Godsdienst, dat zy voor het verftand klaar en duidelyk is;* —— de VII gaat na, *of 'er Dwaalingen in het Verftand zyn, die ftrafbaar zyn;* —— de VIII onderzoekt, *in hoe ver-*

(*) Over het Eerfte Deel hebben wy onze Gedagten medegedeeld in de *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* III D. I St. bl. 181.

verre de Heidensche Wysgeeren Uitleggers en Verklaarders der Godlyke Wetten, en Leeraars van Wysheid en Deugd zyn geweest.

Alle deeze Verhandelingen zyn, gelyk derzelver Aanvangen uitwyzen, grootendeels ingerigt tegen de Gevoelens en Leerwyze van eenige Wysgeeren en Leeraaren in *Duitschland*, die het ftellige beweeren van 't geen de Heer JACOBI, zich tegen hun aankantende, ontkent. Veel is 'er overzulks in dat eer in *Duitschland* dan by ons t' huis hoort, schoon 'er enkelen hier te Lande gevonden mogen worden, op welken eenige byzonderheden zouden mogen passen. Of diensvolgens met de Vertaaling eenen algemeenen dienst geschiedt, zal by veelen in twyfel getrokken worden: als Gevoelens, schoon beftreeden, onder den man brengende, die verre zyn van algemeen by ons bekend te weezen, en die hier, om de wederlegging wel wis te neemen, met eene onbewimpeldheid worden voorgedraagen, die ons wel eens voorkwam in 't *overgedreevene* te loopen; dan dit komt voor rekening van den Heer JACOBI.

Wy zullen thans, als een gedeelte, 't welk, in 't kort, veel bevat van de Gevoelens, door JACOBI wedersprooken, en zyne wederleggingen teffens toont, een brok afschryven van de V *Verhandeling, over het onderscheid der Godlyke Ingeevingen met die der Heidensche Wysgeeren.* —— Aangemerkt hebbende, dat de nieuwe Vereerders van de *Heidensche Wyzen*, wegens de Zedeleer van PYTHAGORAS, zeggen: *dat ze hem van de Godheid zelve is geleerd geworden, als welke ze in het hart der Menschen heeft ingedrukt*, vindt JACOBI „, in dien lof der Zedeleer van PYTHAGORAS een bewys, hoe de nieuwe Godgeleerden woorden van den Bybel en van het Christendom gebruiken; doch aan dezelve geheel andere denkbeelden hechten, dan de Schryvers van onze Heilige Boeken doen. PAULUS maakt een zeer naauwkeurig onderscheid tusschen Menschlyke Wysheid, die met Menschlyke Welfpreekenheid wordt voorgedraagen, en tusschen de Leer, welke hem de Geest van GOD heeft geopenbaard, en tusschen de Leer, welke hem de Geest Gods hadt geleerd. 1 *Cor.* II: 4. 13. Onze nieuwe Godgeleerden intusschen onderscheiden dat gene niet van elkander, 't welk PAULUS echter verklaart zeer onderscheiden te zyn. Zy noemen alle die Waarheden Godlyk en van GOD ingegeeven, welke het Verftand, aan zich zelven ge-

laaten, zelfs ontdekt, en dat, dewyl het Verſtand een geſchenk GODS is. Zy vermengen dus, gelyk zeer duidelyk te zien is, Waarheden, welke alleen het Verſtand ontdekt, met die gene, welke het Verſtand alleen of in het geheel niet, of althans niet met zekerheid ontdekken kan, en dus van GOD onmiddelyk geopenbaard worden; en dit doende trachten zy daar door anderen te overreden, dat zy eene Godlyke Openbaring erkennen, welke zy echter, in dien zin, in welken de Propheten en de Apostelen dat woord gebruiken, niet ſchynen aan te neemen. Zy geeven namelyk niet toe, dat, by voorbeeld, PETRUS en JOHANNES van den Geest GODS zo zyn verlicht geweest, dat zy de zuivere waarheid in zaaken van den Godsdienst, zonder dwaalingen, hebben gekend, en dus ook juist hebben voorgedraagen: neen! zy oordeelen dat de natuurlyke krachten van het Verſtand de veiligſte toetſteen is, om daar aan de waarheid te toetzen, en zo ook te beoordeelen, wat waarheid of leugen is in hunne brieven.

„ Ik heb over dit ſtuk eenen zeer geleerden Geestlyken, welke deze gedachten toegedaan was, in een vriendelyk geſprek nader onderhouden: waarom ik ook den voornaamſten inhoud van dat geſprek hier by voegen zal.

„ Ik verklaarde, eerst en vooraf, toe te geeven, dat ons Verſtand beoordeelen moet, of 'er ene nadere Godlyke Openbaring aanwezig zy, en welke dezelve dan wezen moge. Dat het Verſtand verder de Taal leeren moet, in welke GOD Waarheden heeft bekend gemaakt, om uit het gewoon taalgebruik, den zin der woorden na te ſporen. Wanneer dan zulk ene Openbaring aanwezig ware, vroeg ik hem, of ik dat gene, 't welk zodanige Openbaring met geheel duidelyke woorden leerde, als dan als ene waarheid moest aannemen, zelfs ook wanneer zy myne Wysbegeerte wederſprak? —— Men gaf my ten antwoord, dat geen verſtandig mensch dit doen kon, en dat GOD hem daar toe ook niet verbinden kon. Niemand kan doch, tegen zyn beter weten aan, geloven; niemand kon geloven, dat tweemaal twee vyf zou zyn.

„ Ik liet daar op wederom volgen, dat ik groot onderſcheid maakte tusſchen Waarheden, welke zich aan elk gezond Menſchen-verſtand, zonder verre gezochte gevolgtrekkingen, aanſtonds openbaarden, en tusſchen ſtellingen, welke eerst door kunſtige ſluitredenen gevormd moes-

moesten worden, over welke ook alle Wysgeeren van vroegeren en lateren tyd, in 't geheel niet eensgezind denken. Een boek, waar in zulke ſtellingen gevonden worden, tegen welke het Verſtand van alle menſchen, van vroegeren en lateren tyd, opkomt, zeide ik, voor gene Goddelyke Openbaring te zouden kunnen erkennen. Maar daarop vroeg ik ook, of my GOD verplichten kon om Waarheden aan te nemen, welke alleen met myn Verſtand en Wysgeerte, en niet met het Verſtand van alle menſchen ſtreeden? Ik helderde myne vraag met de volgende voorbeelden op. Men heeft Geleerden gehad, die van zich niet verkrygen konden te gelooven, dat Zon, Maan en Sterren in ene dunne Hemellucht zweven konden, waarom zy aangenomen hadden, dat zy op holle crystallyne-ballen rusteden en daar aan vastgehecht waren. Zo heeft men voorheen ook Geleerden gehad, welke het voor onmogelyk hebben gehouden, dat 'er tegenvoeters, of menſchen, die, op de andere zyde der aarde, ons de voeten toekeerden, waren. Nog voor het tegenwoordige zyn 'er grote Wysgeeren, welke de Alweetenheid van GOD, en zyne Voorzorg voor alle Schepzelen, elk in 't byzonder, voor tegenſtrydig houden. Wanneer nu GOD deze Wysgeeren, door een Propheet, wiens Godlyke uitſpraken hy met Wonderwerken, vervulling van Voorzeggingen, en deszelfs Opwekking uit den dood bevestigde, liet weten, dat Zon, Maan en Sterren warelyk in ene yle lucht zweven, dat 'er op de tegen ons overgeſtelde zyde der aarde menſchen woonen; en dat GOD alle zyne Schepzelen kent, en derzelver lotgevallen beſtiert, zo vroeg ik, of die genoemde Wysgeeren dan grond genoeg hadden, en van GOD verplicht konden worden, die ſtellingen aan te nemen, offchoon zy hen als tegenſtrydig voorkwamen? —— Men antwoordde my hier op, dat, zo lang de gezegde Wysgeeren zich by de aangevoerde ſtellingen niet van alle tegenſtrydigheid konden ontdoen, het hen dan ook onmogelyk was dezelve voor waarachtig te houden, gelyk de verplichting, om dezelve te geloven, daar door ook verviel.

„ Ik zeide daar op, dat men in de Geſchiedenis der Wetenſchappen meer voorbeelden vindt, dat men langen tyd iets voor tegenſtrydig heeft gehouden, 't welk men naderhand bevonden heeft waar te zyn: ik bracht de tegenvoeters, het Copernicaansch wereldſtelzel, en andere voor-

voorbeelden by, en vroeg, of het dan geheel onmogelyk was, by ene zaak, die my tegenſtrydig voorkwam, en evenwel door ene geloofwaardige getuigenis als waar bevestigd word, te denken, het kan zyn, dat de ſtrydigheid, welke ik daar in vinde, alleen in ſchyn is, en door ene omſtandigheid, die my tegenwoordig onbekend is, uit den weg kan geruimd worden? —— Men gaf my daar op te kennen, dat men van een kundig mensch te veel eischte, wanneer men vorderde, dat hy iets geloven zoude, 't welk hy van ſtrydigheid niet kon ontdoen. —— Ik hieldt hem daar op voor ogen, dat het ongemeen dikwerf geſchiedde, dat een gebeurde zaak verhaald word, waar van men oordeelde, dat zy onmogelyk was, en waar van men intusſchen naderhand evenwel bevind, dat zy mogelyk geweest en werklyk geſchied is: ik vroeg hem, of men nu niet in een gelykſoortig geval, wanneer geloofwaardige getuigen verzekerden, dat het een of ander geſchied is, denken konde, het is billyk aan zodanig ene getuigenis geloof te geven, ofſchoon men de mogelykheid der zaake nog niet begreep. —— Ten antwoord kreeg ik wederom, dat alles wat een mensch, die zelve denkt, in zulk een geval zou kunnen doen, dit was, dat hy de zaak liet voor 't gene zy was: maar dat hy ze niet geloven konde, voor datze van alle tegenſpraak ontdaan was.

„ Ik vervolgde daar op weder, dat immers elk Wysgeer zyne dwaalingen had, en of het daarom niet mogelyk was, by ene zaak, die door geloofwaardige getuigen bevestigd wordt, ofſchoon die onze aangenomene ſtellingen wederſpreekt, te denken, misſchien is myne ſtelling valsch, misſchien is 'er dus ook gene ſtrydigheid aanwezig. —— En hier op werd my weder geantwoord, dat misſchien de een of ander zo denken kon, maar dat men echter niemand verplichten kon om zo te denken.

„ Ik gaf daar op ten antwoord, dat, wanneer men zulke gronden hadt, alle Openbaring geheel onnut werd. Want elk Wysgeer zal zich niet verplicht rekenen daar van meer te geloven, dan met zyne Wysgeerte overeenſtemt, en zich uit zyne Wysgeerige gronden betogen laat: in het tegendeel, al wat hy oordeelt met zyne Wysgeerte te ſtryden, zal hy verwerpen. De een zal daarom deze, de ander gene ſtellingen uitmonſteren. —— Men herhaalde hier op dan ook wederom, dat menſchen, die dachten, niet anders handelen konden; dat intusſchen

ene

ene Openbaring nog deze nuttigheid hebben kon, dat zy het Verstand gelegenheid verschafte om na te denken, en op stukken te komen, aan welke zy anders niet gedacht zouden hebben.

„ Eindelyk verzocht ik hem het volgend voorstel nog te beantwoorden. Vele dingen in de wereld waren mogelyk gemaakt, welke elk, zonder uitzondering, voor onmogelyk gehouden hadt. Een EUGENIUS is met ene Armee en Geschut over de ongebaande *Alpen* getrokken, ene *Fransche* Ruitery heeft eenmaal den beneden *Rhyn* doorgetrokken. Wanneer nu een Commandeerend Generaal bericht ontvangt, dat de vyand langs zulk een weg komt aanrukken, en hy daar mede lacht, en zegt, zulks is onmogelyk; en wanneer hy daar by zorgloos bleef, en zich verrasschen en slaan liet; zou men wel denken dat de verontschuldiging van dien Man genoegzaam was, wanneer hy zeide dat het hem onmogelyk was geweest zulks te geloven? —— Myn party glimlachte hier op en zeide: van een Generaal vordert men ook meer te geloven, dan van een Wysgeer. Gene moet geloven, dat allerhande bevelen van zyn Hof goed zyn, waar aan de Wysgeer dikwerf twyfelt. —— Ik liet daar op volgen: behalven ARISTOTELES aan het Hof van PHILIPPUS en ALEXANDER."

In alle deeze Verhandelingen, wat men ook oordeele van de bondigheid of onbondigheid zommiger beweerde stellingen, straalt een manlyken ernst door, en een hartlyke belangneeming in de zaak der Waarheid en des Godsdiensts. „ Ik ben" schryft hy in den aanvang zyns *onderzoeks over de Leer der Heilige Schrift, betreffende de Drieëenheid*, „ in 't zelve met te meer ernst te werk gegaan, dewyl ik my daar by herinnerd heb, dat ik dat oogenblik, in 't welk my de dood voor den Rechterstoel des Alweetenden dagen zal, met sterke schreden nadere. Ook heeft geene vrees, dat ik myn inkomen, wanneer ik van de door my dus verre aangenomene Leer mogte afwyken, zoude verliezen, my in myn onderzoek bezield. De gunste, welke een HEUMANN, en een ander beroemd Leeraar, in deze landen genoten hebben, heeft zulk een vrees by my niet laaten opkomen. Ik maak hier van gewag, om dat ik den Heer Opperconsistoriaalraad TELLER, die de aanleidende oorzaak tot dit onderzoek is geweest, uit de Voorreden van zyn Woordenboek zoude kunnen nazeggen en naschryven: „ God zy geloofd, dat ik niet

„ on-

„ onderworpen ben aan die banden, waar aan het Menschlyk Verstand wordt gelegd, en welke men zich, volgens de oude Landswetten, moet laaten welgevallen: en dat ik het ongeluk niet heb, tot die Geleerden te behooren, welke meer voor hunne Inkomsten dan voor de Waarheid bezorgd zyn."

Onderwys in den Godsdienst van JESUS CHRISTUS. *Door* P. BEETS P. Z. *Leeraar der Doopsgezinden. Te Groningen, by* J. Oomkens, 1788. *Behalven het Voorwerk, 127 bladz. in octavo.*

Ene aeneengeschakelde ontvouwing der voornaemste, zo leerstellige als betrachtelyke, waerheden van 't Euangelie, naer de heerschende denkwyze veler Doopsgezinden, maekt dit Geschrift tot een Leerboek, dat, benevens anderen, onder hen in gebruik, ook met vrucht ter onderwyzinge hunner Jeugd gebezigd kan worden. De Eerwaerde *Beets* handelt, na ene voorafgaende Inleiding over den Mensch, aenvanglyk over God als Schepper, Onderhouder en Bestierder van 't Heelal, mitsgaders deszelfs Eigenschappen, daer uit op te maken. Vervolgens overweegt hy Gods voorzorg voor de menschen, en in de oudste tyden voor de komst van Jezus Christus, en in latere dagen, door het zenden van dezen zynen Zoon. Zulks leid hem voorts tot ene verklaring van den weg ter gelukzaligheid, door het Euangelie geopenbaerd, 't welk hem de Zedeleer van 't Euangelie doet ontvouwen. En hierop gaet hy na, eerst, wat God van zyne zyde doet, om den mensch tot geloof, bekeering, heiligheid en deugd op te wekken en in staet te stellen; en voorts, wat de mensch van zyne zyde moet doen, om aen de voorwaerde van 't Euangelie te kunnen beantwoorden, of in deugd en Godsvrucht versterkt te worden. Hieraen hecht hy wyders ene beschouwing van het heil door Christus verworven, en door 't Euangelie aengeboden. En ten laetste toont hy aen, hoe gegronde bewyzen 'er zyn voor de waerheid en Godlykheid van den Christelyken Godsdienst, mitsgaders hoe voortreflyk dezelve zy, en onder hoe sterk ene verplichting een ieder, aen wien dezelve gepredikt word, ligge om denzelven te omhelzen. Het een en 't ander word hier voorgesteld, niet by wyze

van

van Vragen en Antwoorden, maer by manier van een beredeneerd onderwys; 't welk hy met reden den voorrang geeft, omtrent zulken, die enigzins tot jaren van onderscheid gekomen zyn; doch dat hy, onzes oordeels, wat sterk trekt, en ook overbrengt tot kinderen van minder jaren; die men, wanneer men 't werk niet bezwaerlyk maekt, en zich tot klare onbetwistlyke Godsdienstige kundigheden bepaelt, naer uitwyzen der ondervindinge, met vrucht het gewoone onderwys kan geven.

Onderwyzinge in de voornaamste Waarheden van onzen Redelyken Godsdienst, *door* D. BEEKMAN, *Leeraar der Luthersche Gemeente te Zaandam. Tweede Deel. Te Zaandam*, *by* H. J. de Roode, 1788. *Behalven de Voorreden*, 78 *bladz. in octavo.*

Van het hoofdbedoelde in deze Onderwyzing, en de daerop geschikte inrichting van dezelve, hebben wy een verslag gegeven, by de afgifte van het eerste Deel, gaende over de *stellige Waerheden* (*); en hieraen beantwoord ook alleszins dit tweede Deel, in 't welke de *Practicale Waerheden* ontvouwd worden. De Eerwaerde *Beekman*, by manier van Inleiding opgemerkt hebbende, dat de Liefde het grondbeginzel is, 't welk ons tot alle loflyke daden, gedachten en neigingen aenspoort, en dus alle onze plichten vervat, handelt eerst over de plichten jegens God, dan over die jegens anderen in 't algemeen, en verder over die jegens de Overigheid, Ouders, Leeraers, Meesters en Heeren, mitsgaders over de plichten jegens onszelven; en hierby voegt hy ene overweging van de zonden en ondeugden, benevens ene ontvouwing van enige hulpmiddelen, om ons tot Deugd en Godzaligheid op te wekken en in 't Geloof te versterken. —— Uit de Voorreden voor dit tweede Deel zien wy dat het eerste hem enige onaengenaemheden op den hals gehaeld heeft, waertegen hy zich hier nader verklaert; met opzicht tot dit tweede heeft hy vermoedelyk niets van dien aert te verwachten, daer de geschillen onder de Broeders *Lutheranen*, gelyk ook meestal onder andere Gezindheden, meer het bespiegelende dan het betrachtelyke ten onderwerpe hebben.

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* VII D. bl. 60.

Plan-

Plantarum Belgii Confoederati indigenarum Spicilegium, quo DAV. GORTERI, viri cl. Flora VII. Provinciarum locupletatur; auctore S. J. VAN GEUNS, Med. et Philos. Cand. Hardervici, apud *J. van Kasteel*, 1788. In 8vo. f. m. 77 p.

Deeze naleezing bevat een honderd-en-vyftig tal Plantsoorten, welke door den Hoogleeraar D. DE GORTER, in zyne *Flora* VII. *Provinciarum Belgii Fœderati indigena*, niet zyn aangeteekend, en echter onder de natuurlyke voortbrengselen van ons Gemeenebest behooren geteld te worden. —— De Schryver, Zoon van den Hoogleeraar VAN GEUNS, heeft de hier opgegeeven gewassen grootendeels zelve op verschillende plaatzen, vooral in Gelderland, ontdekt, en gedeeltelyk op het gezag van geloofwaardige Kruidkenners overgenomen. De beroemde EHRHART, die zig door zyne voortreflyke naspeuringen, vooral omtrent de kleinere Plantsoorten, eene rechtmaatige vermaardheid verworven heeft, voor weinige jaaren zyne Kruidkundige onderzoekingen ook hier te Lande voortzettende, en een groot aantal Planten, waar van de bovengenoemde *Flora Belgica* geen het minste gewag maakte, ontmoetende, gaf de beschryving daar van in het *Hannoverische Magazin*, 1783, in het licht, en het zyn deeze ontdekkingen, waar van de Heer VAN GEUNS ook voornaamlyk heeft gebruik gemaakt. —— Onder alle de overige Clasfes heeft die der *Cryptogamia* wel de meeste vermeerdering ondergaan, als zynde met niet minder dan bykans 80 nieuwe soorten aangevuld geworden. De Heer VAN GEUNS heeft dus, door dit Byvoegsel, den beoefenaaren der Kruidkunde eenen wezenlyken dienst gedaan, door hen de rykheid van Neêrlands grond, in het voortbrengen van zo veele Plantgewassen, te doen kennen, en den Leerlingen de uitbreiding hunner Botanische kundigheden in ons Vaderland gemakkelyker te maaken.

Nederlandsche Insecten, *door* J. CH. SEPP. *Te Amsterdam*, *by* J. C. Sepp. *In quarto*.

De thans ons in handen gekomen Plaat van dit steeds keurig uitgevoerd wordende Werk levert ons de

juiste afbeelding eener twaalfpootige Spanrupse, en in derzelver rustenden en loopenden stand, benevens die der Poppe, en die van den daaruit voortkomenden Vlinder, mitsgaders de gedaante der Eieren, door denzelven gelegd. Men vindt deezen Vlinder by *Linnaus* niet gemeld, en dus niet genoemd; des heeft 'er de Heer *Sepp* zelve een naam voor uitgedagt, en noemt dien den *M. Vlinder*, ter oorzaake dat men aan de Ondervlerken, welken over het geheel, dat iets zeldzaams is, zeer cierlyk en fraai getekend zyn, onder anderen eene tekening heeft, welke eenigermaate naar de Letter M zweemt.— In de *Beytrage* van den Heer *Kleemann* komt nog wel een Insect voor, dat hier mede veel gelykheid heeft; doch 'er is echter, gelyk onze Autheur opmerkt, te veel onderscheid tusschen beiden, om ze met elkanderen te vereenigen. —— Volgens den *Tydwyzer der Rupsen*, N°. 56. zou deeze van *Kleemann* dezelfde zyn, met de *Glyphica* van *Linnæus*.

Wysgeerige Bespiegelingen over de Grieken, *door* Mr. DE PAUW. *Uit het Fransch vertaald. In twee Deelen. Eerste Deel. Te Deventer*, *by* L. Leemhorst, 1788. *Behalven de Voorreden*, 445 *bladz. In 8vo.*

(*Vervolg van bladz.* 195.)

Het Opschrift der Tweede Afdeelinge is, gelyk dat der eerste, *over de Athieniensers*; en dat der eerste Paragraaph, bladz. 120, *van den aard en de lichaamsgesteldheid van dat Volk.* De Atheniensers waren over het algemeen van eene schoone gestalte; doch daar zy zich sterk toeleiden op de zeevaart, zo met betrekking tot den koophandel als tot den oorlog, en de schepen in dien tyd niet minder met behulp van riemen dan door zeilen hunne reizen volbragten, waren de min vermogenden veeltyds onderhevig aan een ongemak of mismaaktheid, (want men weet schier niet, welken naam men 'er aan hebbe te geeven,) welke zy kreegen door gestadig op de roeibank te zitten, en aan den riem te trekken (7). —— Wy hebben gezien, dat de Schryver,

(7) Misschien is ondertusschen de benaaming λισπόπυγες, van wel-

ver, in zyne Voorreden, belooft een Werk te geeven, „ vry van alles wat wonderbaar is." Bezwaarlyk is hier mede overeen te brengen, het geene hy op bladz. 123 voordraagt. „PLUTARCHUS (8), (leezen wy daar,) zegt, „ dat zy van het voorgebergte Sunium onderscheidenlyk „ konden zien den vederbosch op den helm, en de punt „ van de piek, waarmede het Colossusbeeld van MINER- „ VA, staande op de burgt te Athenen, was gewapend. „ Deze afstand is in eene rechte lyn niet minder althans „ dan van tien Fransche mylen: zo dat de Dichters en „ Fabelschryvers minder by vergrooting hebben gesproo- „ ken, dan men denkt, wanneer zy verhaalen, dat men „ op zodanigen afstand het schip van THESEUS konde „ zien, welke by zyne terugkomst uit Creta, in plaats „ van de vlag der overwinninge uit te steeken, geheel „ in rouw en met zwarte zeilen te rug kwam (*)." Zo veel doet het af, in welke luim een Schryver zy. By andere gelegenheden zoude de Schryver zekerlyk PAUSANIAS, indien dezelve weezenlyk iets van dien aart gezegd had, van overdrevene vergrooting beschuldigd hebben. Maar PAUSANIAS is hier buiten schuld. Hy spreekt niet van de Atheniensers in het byzonder. Hy zegt niet, dat gemelde voorwerpen van het voorgebergte Sunium duidelyk konden gezien worden. Alleenlyk zegt hy, dat de geenen, welken van Sunium na Athenen zeilden, het uiterste der speer en den kam des helms van MINERVA's beeld eerst in het oog kreegen. Hy doelde, derhalven, meer op de richting, in welke deeze voorwerpen zichtbaar waren, dan op den afstand. Hy zegt het, daarenboven, van allen, welken langs die streek ter zee aankwa-

welke de Scholiast van ARISTOPHANES gewaagt, *ad Equit.* vs. 1365, niets meer geweest dan een schimpwoord, den Atheniënseren door andere Grieken toegedreven, zonder dat de *mismaaktheid*, welke zy onderstelt, inderdaad plaats had. Ieder Leezer zal zich gemaklyk, ook in ons Vaderland, voorbeelden kunnen herinneren van diergelyke bynaamen, welke de Inwooners van onderscheiden Steden elkander na het hoofd werpen.

(8) Dit moet, gelyk boven reeds is aangemerkt, PAUSANIAS zyn. De bedoelde plaats is *Attic.* c. 28

(*) *Linquitur Eois longe speculabile proris*
Sunium, unde vagi casurum in nomina ponti
Cressa decepit falso ratis Aegea velo.

STATIUS, *Thebaid.* XII, 624.

kwamen, en de Heer DE PAUW zal gewisselyk niet beweeren, dat allen, vreemdelingen zo wel als Atheniensers, wanneer zy by Sunium kwamen, door eenig wonderwerk, met eene zo ongemeene scherpte van gezicht begaafd wierden. Ook zegt STATIUS ter plaatze, welke in de Aantekening wordt aangehaald, geenzins, dat het schip van THESEUS van Athenen gezien wierd, toen het niet verder dan tot Sunium genaderd was; maar alleenlyk, dat het voorgebergte Sunium op eenen verren afstand uit zee konde gezien worden, en geeft te kennen, dat AEGEUS, de Vader van THESEUS, van daar het schip, waarmede zyn Zoon uit Creta te rug kwam, had zien naderen. Hiermede vervalt niet alleen alles, het geen de Schryver zegt van de volmaaktheid des gezichts by de Grieken, (want bladz. 126 heeft hy de vriendlykheid van den Grieken in het algemeen dit voorrecht toe te staan,) maar ook alles, wat hy in dezelfde Paragraaph op dien grondslag bouwt. Doch behoorde iemand, welke een Werk van dien aart, als wy nu voor ons hebben, wil schryven en uitgeeven, de oude Schryvers niet met wat meerdere naauwkeurigheid geleezen te hebben? ——

Dewyl de Atheensche Vrouwen, volgens den Heer DE PAUW, tegen wiens gevoelen, evenwel, ook in dit stuk vry wat zoude ingebragt kunnen worden, niet deelden in de schoonheid der mannen, noodzaakte men haar zich altoos net en bevallig te kleeden, om de onnatuurlyke uitwerksselen der mannelyke schoonheid in wulpsche gemoederen eenigzins tegen te gaan, en de driften op den rechten wech te houden. Men had eene afzonderlyke Overheid, welke opzicht hield op den tooi en kleeding der vrouwen. Zy, welken dit ampt bekleedden, voerden den naam van *Gynaecocosmen*. By deeze gelegenheid berispt de Schryver den Heer MONTESQUIEU, dat hy deeze Rechters beschouwd hebbe als Opzienders over de Zeden der Vrouwen, en ze dus verward met Amptenaars van eenen anderen rang, bekend onder den naam van *Gynaeconomen*. Zie bladz. 109, in de Aantekening. Misschien is het nog niet zo duidelyk, als de Heer DE PAUW zich verbeeldt, dat deeze bedieningen inderdaad onderscheiden zyn geweest, en dat niet dezelfde persoonen onder tweederlei benaaming betekend worden. Doch wy zullen dit niet aandringen, maar alleenlyk aanmerken, dat onze Schryver de plaats niet aanwyst, welke hy bedoelt in zyne berispinge. Daar by, ondertusschen, den

Heer MONTESQUIEU noemt „ den Schryver van *den* „ *Geest der Wetten*," wordt het waarschynelyk, dat wy ze in dat Werk moeten zoeken. Alles nu, wat, zo veel wy weeten, daarin gevonden wordt over dit onderwerp, is dit weinige: „ Te Athenen was eene byzondere Over- „ heid, welke het oog hield over het gedrag der Vrou- „ wen." *Espr. des Loix, Liv.* VII. *Art.* IX. *Not.* (*a*). Waar is hier de verwarring? MONTESQUIEU spreekt in den tekst van de Zeden der Atheensche Vrouwen, niet van derzelver opschik. Hy bedoelde, derhalven, in de Aantekening de *Gynaeconomen*, en zegt niets het geen op deezen niet toepasselyk is. —— De tweede Paragraaph, bladz. 135, handelt *van de Verbastering in de driften der Grieken.* Al wie iets van de Grieksche zeden weet, zal ligtlyk bevroeden, wat hierdoor verstaan worde, zonder dat wy 'er ons verder over uitlaaten. De Schryver toont by deeze gelegenheid zeer wel aan, dat die verbastering niet haaren oorsprong genomen had in de Gymnasiën, maar van veel vroegeren tyd herkomstig was. Hy schryft dezelve toe aan het gebrek aan schoone vrouwen in Griekenland, en brengt tot bewys van dat gebrek by den grooten ophef, welke men van eenige ongemeene schoonheden onder dezelve gemaakt heeft. Dit Uittreksel is reeds zo lang geworden, dat wy ons met het onderzoek en de wederleggingе van deeze paradoxe stellinge niet kunnen ophouden. Alleenlyk zullen wy aanmerken, dat de Schryver, volgens gewoonte, links en rechts alles aangrypt, wat eenigzins kan dienen ter begunstiginge van zyn gevoelen. De Grieksche Vrouwen waren gewoon zich te blanketten. Derhalven deeden zy dit zo grof, dat het blanketsel een soort van masker op haare aangezichten wierd, en alle Vrouwen gelyk maakte: derhalven had TERENTIUS deeze mode in het oog, wanneer hy, *Eunuch.* Act. II, Sc. III. vs. 6, CHAEREA doet zeggen: *Taedet quotidianarum harum formarum.* Waarlyk eene zonderlinge redeneerwyze, als of niet elk verliefd jongeling zyn meisje hield voor eene uitsteekende schoonheid. By ons is ook wel de uitdrukking *eene dagelyksche tronie* in gebruik, wanneer men spreekt van eene vrouw, welke noch schoon, noch lelyk is. Hoe fraai zoude over een paar duizend jaaren eenig geleerde daaruit afleiden, dat in de achttiende Eeuwe de Nederlandsche Vrouwen gewoon waren zich dermaate met blanketsel te besmeeren, dat alle dezelfde tronie scheenen te heb-

hebben. —— De derde Paragraaph deezer Afdeelinge spreekt *van de aanvallen van Melancholie, waaraan de Atheniensers en de overige Grieken onderhevig waren.* Wy zyn genoodzaakt hier veel aanmerkenswaardigs voorby te gaan. Van de Atheensche Wysgeeren en derzelver leevenswyze maakt de Schryver ons evenwel eene zo bekoorelyke schets, dat wy niet kunnen nalaaten een klein staaltje daarvan onzen Leezeren mede te deelen. „ Zy „ waren daarenboven, (zegt hy, bladz. 157,) niet vat„ baar voor ontroeringen, welke vaak al zo doodelyk „ zyn als ziekten. De vrede week nimmer uit hunne „ ziel: elke dag was voor hun een feestdag, en de op„ lossing van een vraagstuk de grootste vreugde. In den „ lommer hunner tuinen gezeten, belachten zy de mee„ nigte van dweepers en heerschzuchtigen, welke ge„ slingerd werden als riet, door den geringsten wind, ja „ door het geringste luchtjen der hartstochten." Gelukkige Wysgeeren! zouden wy wel mogen uitroepen, indien wy deeze beschryving niet, gelyk veele afbeeldsels, als vleiende beschouwden. —— Wy behoeven niet stil te staan op het geen de Schryver in de vierde Paragraaph, bladz. 160 enz., zegt *van de verbastering in de Geslachten der Atheniensers.* —— Ook zullen wy ons niet ophouden met de *Gymnastiek* der Ouden, van welke hy spreekt in de vyfde Paragraaph, bladz. 166 enz., en welke door hem met recht in zo verre wordt afgekeurd, als zy strekte om eenige deelen des lichaams te versterken, met verzwakkinge en vermageringe der overige, en sommige oefeningen niet geschieden konden, zonder groot gevaar der deerlykste kwetzingen en verminkingen. Alleenlyk zullen wy uit dit gedeelte des Werks nog een paar staaltjens van des Schryvers wyze van aanhaalen ontleenen. Van de vuistvechters en worstelaars spreekende, zegt hy, bladz. 175: „ Ook is het zeker, volgens „ getuigenis van Isocrates, dat [NB.] geene anderen dan „ lieden van de laagste klasse, en die uit de verachtelyk„ ste gehuchten van Griekenland afkomstig waren, dit „ schandelyk handwerk oeffenden, en dat deze zulks „ deeden, om dat zy geen ander beroep geleerd hadden, „ waarin zy met minder moeite en met minder beroemd„ heid zouden geleefd hebben (†)." Wanneer wy de aangewezen plaats opslaan, vinden wy daar, dat ALCIBI- ADES

(†) Περὶ ζεύγους.

ADES zich met de worstelspelen niet bemoeid had, „ de„ wyl hy wist, dat *sommigen* der worstelaars van eene „ laage geboorte, in kleine steden woonachtig, en slor„ dig opgevoed waren." —— Zo ook leezen wy, bladz. 170: „ MONTESQUIEU zegt, dat de oeffening van „ het worstelen oorzaak was, dat de Thebaanen den *slag* „ by Leuctra wonnen." De Schryver spreekt dit tegen. Maar hy had 'er wel by mogen zeggen, dat MONTESQUIEU, *Espr. des Loix*, *Liv.* VIII. *Art.* X. (want deeze is de bedoelde plaats, schoon zy hier niet gemeld worde,) niet anders doet dan PLUTARCHUS, *Sympos. Lib.* II. *Quaest.* 5, aanhaalen. De oefeningen, in welke EPAMINONDAS de Thebaanen bekwaam maakte, en welke zekerlyk tot de overwinning by Leuctra het haare toebragten, verschilden vry wat van die, op welke de gemeene worstelaars zich toeleiden. EPAMINONDAS „ liet zich niet „ zo veel gelegen zyn aan de sterkte als aan de vlug„ heid; hy rekende, dat de eerste den worstelaaren be„ ter paste, maar de andere nuttiger was in den oorlog. „ Hy oefende zich daarom zeer in het loopen en wor„ stelen, om, in een gevecht staande, den vyand te kun„ nen aangrypen, en tegen denzelven te stryden (9)." Op deeze plaats van NEPOS is de Heer DE PAUW misschien niet bedacht geweest. —— De zesde en laatste Paragraaph deezer Afdeelinge handelt *van de Bevolking van Attica, en van de huislyke slaverny*, bladz. 179 enz. Hier doet zich een zonderling verschynsel op. Terwyl andere Gemeenebesten steeds poogden het getal hunner burgeren te vergrooten, hadden de Athenienfers het hunne bepaald op twintig duizend. De Heer DE PAUW besluit hieruit, dat, wanneer men het getal der vrouwen ook zo groot stelt, „ de enkelden van beiderlei kunne, „ en van verschillende jaaren, waaruit het Atheensche „ volk, verspreid langs het Attische grondgebied, en het „ eiland Salamis, bestond, te zamen eene zom uitmaak„ ten van veertig duizend zielen." Ten opzichte van het getal der burgeren beroept de Schryver zich op PLATO,

(9) *Non tam magnitudini virium servivit, quam velo citati: illam enim ad attiletarum usum, hanc ad belli existimabat utilitatem pertinere. Itaque exercebatur plurimum currendo et luctando, ad eum finem, quoad stans complecti posset, atque contendere.* CORN. NEPOS, *in vita Epaminondae, Cap.* 2.

TO, maar zonder den Leezer tot eene bepaalde plaats in de Werken van dien Wysgeer te wyzen. Wy herinneren ons ook dezelve niet, en kunnen derhalven niet oordeelen, of PLATO onder die twintig duizend burgeren alle vrye mansperfoonen, van welke jaaren ook, geteld hebbe, dan alleen de zodanigen, welken tot eenen weerbaaren ouderdom waren gekomen. Op bladz. 196 vinden wy, dat „ de Atheniensers ten minsten dertig jaaren „ moesten bereikt hebben, eer zy de Volkvergaderingen „ mogten bywoonen:" en indien deezen twintig duizend bedragen hebben, zoude men het geheele getal der vrye hoofden in Attica veel hooger moeten stellen. Dan hoe dit zy, werd het getal der burgeren door oorlogen of buitengewoone sterfte veel verminderd, dan vulde men het aan met het burgerrecht onder zekere voorwaarden, van welke DEMOSTHENES gewaagt (10), te schenken aan vreemdelingen. Groeide het sterk aan in vredestyd, dan zond men het overschot na de volkplantingen en veroverde eilanden, alwaar men hun landeryen aanwees ter bebouwinge. „ Deeze denkbeelden, (zegt de Schryver, „ bladz. 181,) schynen zeer weinig te strooken met die, „ welke in zo veele boeken over de bevolking zyn ver„ spreid, waarin men geene dan verfoeilyke middelen „ vindt, om het getal van bedelaars en ongelukkigen te „ vermeerderen. De Staatkundigen nogthans, in plaats „ van zulke stelzels te verwerpen, hebben dezelve met „ lofspraaken vereerd. Wy hebben, zeggen zy, een „ groot aantal menschen noodig, welke men in tyd van „ vrede groote belastingen kan laaten opbrengen, en wier „ bloed men met stroomen kan vergieten in tyden van „ oorlog. Zie daar de hoofdzaak, waarop hedendaags „ de geheele weetenschap van eenen Minister der Finan„ cien uitkomt: maar deze is niet de weetenschap van „ den Wysgeer, noch van hun, die een gevoelig en edel „ hart bezitten. Dezen zyn ten sterksten overtuigd, dat „ honderd welgestelde huisgezinnen op eene vierkante „ myl beter zyn dan drie duizend Negers op één mor„ gen lands. —— In deeze zelfde Paragraaph vindt men een bericht van de krygsmagt der Atheniensers, welker Leger in zyne grootste sterkte, in het begin van den Peloponnesischen oorlog, gebragt was tot 31800 man, terwyl de Vloot bestond uit 400 zogenaamde *Triremes*.

Hier-

(10) *In Neaeram.* p. 530. *seq. Edit. Wolfii.*

Hiermede eindigt het Eerste Stuk, het geen ons zo lang heeft bezig gehouden, dat wy ons moeten vergenoegen met de Drie Afdeelingen, welke het Tweede uitmaaken, slechts met weinige woorden aan te roeren, en alleenlyk de opschriften der Paragraaphen te melden, met tusschenvoeginge van weinige en zeer korte aanmerkingen.

De derde Afdeeling gaat, derhalven, *over de zeden der Atheniensers:* en derzelver eerste Paragraaph, bladz. 205, *over de vorderingen der Beschaafdheid, en over de Tooneelrechters te Athenen.* Van deeze laatstgemelden geeft de Schryver ons geheel geen voordeelig denkbeeld. Hy beroept zich daartoe op ÆLIANUS, *Var. Hist.* L. II. C. 8, die, evenwel, slechts van een enkel geval spreekt, waar in sommige stukken van EURIPIDES, zyns oordeels te onrecht, beneden die van eenen anderen Dichter gesteld werden. De tweede Paragraaph, bladz. 213, handelt *over de Atheensche Vrouwen, en de Bacchanten van Griekenland.* Hier wordt ons een slecht denkbeeld gegeven van de opvoedinge der Atheensche Vrouwen, onder welke zelfs „ de dames van aanzien mogelyk de Grieksche „ taal niet eens volkomen konden spreeken. Het is zeer „ waarschynelyk," vervolgt de Schryver, „ dat dit laatste ook te Rome plaats vond; want CICERO noemt „ slechts vyf of zes Romeinsche dames, welke eene zuivere taal spraken." De bedoelde plaats is *in Bruto. Cap.* 58. Maar in die plaats is niets het geen een diergelyk vermoeden aanduid; en daar zelfs de gemeene vrouwen te Athenen eenen vreemdeling terstond aan zyne uitspraak van eenen Atheniënser wisten te onderscheiden, zo als blykt uit het bekende geval van THEOPHRASTUS, is 'er, misschien, nog minder reden om de fatsoenlyke dames van zulk een gebrek te verdenken. Van de Bacchanten spreekende, zegt de Heer DE PAUW, bladz. 223: „ JUPITER had zyne altaaren te Olympia, APOLLO te „ Delphi; maar BACCHUS had de zyne overal." Waren dan op andere plaatzen ook geene Tempels en Altaaren voor de twee eerstgenoemde godheden? —— In de derde Paragraaph, bladz. 235, wordt gesproken *over de geaartheid van de Inwooners der byzondere vlekken van Attica:* —— en in de vierde (11) vindt men *Aanmerkingen*

(11) Door eene drukfeil staat hier de zesde.

gen over de opvoeding der Athenienfers. Over dit belangryke onderwerp wenschten wy meer te kunnen zeggen. De Schryver fpreekt met grooten lof van dezelve, en zekerlyk was 'er veel lofwaardigs in, maar of zy de hedendaagfche zo ver overtroffen hebbe, als de Schryver fchynt te willen, wanneer hy in zyne Voorreden zegt: „ Een „ groot man werd by de Grieken met geringe kosten ge„ maakt, terwyl men in die prachtige paleizen, welke „ men te Oxford fchoolen noemt, met onnoemelyke on„ kosten, ter naauwernood in honderd jaaren een mid„ delmaatig mensch kan formeeren:" willen wy gaarne overlaaten aan het oordeel van onpartydigen. —— Op bladz. 265 begint de vyfde Paragraaph: *over den ftaat der Wysgeeren te Athenen, en den invloed hunner Schoolen op alle de overige.* Hierin is veel der leezinge waardig; maar zelfs waar onze Schryver de zaaken wel heeft doorgezien kan hy niet nalaaten, de berichten der Ouden op te fchikken met fieraaden van zyne eigene vindinge. Van het lompe Tooneelfpel van ARISTOPHANES, *de Wolken* genaamd, het geen gefchikt was om SOCRATES in verachtinge en haat te brengen, fpreekende, zegt hy, bladz. 274: „ Het werd gefpeeld in tegenwoordigheid van de „ afgevaardigden der verbondene en cynsbaare fteden, „ welke in 't voorjaar te Athenen vergaderden; doch de„ ze verklaarden, dat het hun luttel vermaaks gaf, een „ onbekend mensch, welke SOCRATES heette, op het „ tooneel te zien befpotten (§)." ÆLIANUS, welke hier wordt aangehaald, zegt alleenlyk, dat deeze vreemdelingen „ onder elkander mompelden, en vraagden, wie „ deeze SOCRATES ware."

De vierde Afdeeling behelst *het vervolg der Aanmerkingen over de Zeden.* Dezelve bevat niet meer dan drie Paragraaphen, *over het onderfcheid van rang by de Athenienfers. en van den Griekfchen Adel in het gemeen.* —— *Over het onderfcheid tusfchen den Adel van Athenen en dien van Rome,* — en *over de weelde der Athenienferen.* De twee eerstgemelde laaten wy over voor adelyke Leezeren: van de derde zullen wy een enkel woord zeggen. Op bladz. 323 enz. neemt de Schryver aanleiding uit de weelde der Grieken, om te fpreeken van het geen men verhaalt, raakende de Sybarieten. Hy betuigt daaromtrent

(§) ÆLIANUS, *Var. Hift. Lib.* II. *Cap.* 13.

trent zyne ongeloovigheid, en „ durft zeggen, dat 'er „ nooit grooter ongerymdheden zyn gefchreven." Ongetwyffeld moet men niet alles blindeling gelooven, wat de Ouden ons, raakende de magt en weelde van dit verwyfde volk, vertellen. De Heer DE PAUW is de eerfte niet, welke de kunst van vergrooten heeft uitgedacht. Maar dat men daarom niet alles als ongeloofbaar behoeft aan te merken, is genoegzaam aangetoond door iemand, van niet minder doorzicht en van meerdere bezadigdheid dan onze Schryver (12). —— Den burgeren van Megara wordt hier, bladz. 330, nagegeven, dat zy, „ welke barre rotzen bewoonden, waar noch gras noch voeder te krygen was, nogthans drie duizend paarden onderhielden." ISOCRATES, welke als getuige wordt opgeroepen, zegt ondertusfchen „ dat die van Megara, „ fchoon noch vruchtbaare landeryen, noch havens, „ noch zilvermynen bezittende, maar barre rotzen bewoonende, met kleine magt hunnen ftaat beftuurden „ naar hun eigen welgevallen, terwyl de Thesfaliers hunne kasteelen altoos door anderen moesten zien bezetten, fchoon zy *meer dan drie duizend ruiters*, en eene „ ontelbaare menigte voetknechten hadden (4)." Niet minder is de Heer DE PAUW het fpoor byster, wanneer hy, bladz. 332, fpreekt van de pracht der Architheoren. Om hiervan overtuigd te zyn, behoeft men het geen hy zegt flechts te vergelyken met de plaats van THEOPHRASTUS, welke hy aanhaalt. Op bladz. 336 vinden wy eene aantekening, van welke wy nog een woord moeten zeggen. De Schryver had gefproken van de *Eranai* of *Hetæriæ* der Grieken, en van het verbod van Keizer TRAJANUS tegen dezelve. Hierby voegt hy dan in eene Aantekening: „ Het was ingevolge van de Wet, door „ dien Vorst tegen de Eranen en Societeiten gemaakt, „ dat de Christenen te recht gefteld wierden, om rekenfchap van hunne nachtvergaderingen te geeven: dit „ noemden zy vervolgingen." Niets is valfcher dan deeze verzekering. De Christenen weigerden niet rekenfchap te geeven van hunne vergaderingen: zy weigerden alleenlyk de beeldtenisfen des Keizers, en die der Afgoden te aanbidden, en Christus te vloeken: en wanneer zy om dee-

(12) HEYNIUS, *Opusc. Academ. Vol.* II. *p.* 126. *feq.*
(4) ISOCRATES, *de Pace*, pag. 362. *Edit. Wolf.*

deeze weigering ter dood gebragt wierden, noemden zy dat vervolging. Zoude de Heer DE PAUW 'er eenen anderen naam aan geeven? Hy weet, dat PLINIUS zelve, *Lib.* X. *Epist.* 97, de zaak zo voordraagt. En welken naam verdient dan zyne wyze van voorstellen?

Wy komen, eindelyk, tot de vyfde Afdeeling, *over den Koophandel en de Finantien der Atheniensers.* Deeze bestaat ook uit niet meer dan drie Paragraaphen. De eerste, beginnende bladz. 374, heeft, ten minsten in den Nederduitschen druk, geen afzonderlyk opschrift. —— De tweede, bladz. 409, loopt *over het Muntwezen van Athenen*, —— en de derde, bladz. 424, *over de Inkomsten van de Atheensche Republiek, en over de handelwyze der Grieksche Financiers.* Ten opzichte van dit laatste stuk verwondert het ons grootelyks, dat de Heer DE PAUW niet meer gebruik heeft gemaakt van het Werk van XENOPHON, περι πόρων, of *over de Inkomsten van den Staat.* Dit is misschien het alleroudste stuk, dat over de Financien van eenigen Staat geschreven is, en de naam des Schryvers alleen is genoeg, om het der overweeginge waardig te maaken.

Het zoude ons niet ontbreeken aan stoffe tot nog meerdere aanmerkingen, noch ook tot lof des Schryvers; doch dit bericht is reeds tot eene zo groote lengte uitgedyd, dat wy liever zullen wachten tot dat het volgende Deel in het licht kome.

Brieven over den oorsprong en de oogmerken van het Kwaad. Naar het Hoogduitsch van den Heer VILLAUME, *Hoogleeraar te Berlin. Eerste Deel. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg *en* Zoon, *en te Amsterdam, by* M. Schalekamp *en de Wed.* J. Doll. 1789. *In gr. octavo*, 372 *bladz.*

Menigvuldig zyn, door alle tyden heen, de klachten der menschen, over het *Kwaed*, waer aen ze in deze Waereld veelal bloot gesteld zyn; daertegen ene Stoïsche onverschilligheid of gevoelloosheid te stellen, is de uitzinnigheid zelve: het Kwaed is 'er; 't kan niet anders zyn of de Mensch is 'er gevoelig voor; en 't is onmogelyk het Kwaed geheel weg te nemen, of 's Menschen gevoel van 't zelve volstrekt te verdooven. Het enige hulpmiddel is te onderstaen, wat men doen kan, om den mensch,

mensch, in dien ſtaet der zaken, te vertroosten, en hem zyn lot draeglyker te maken. En zulks onderneemt de Hoogleeraer *Villaume* in deze Brieven, waerin hy zich voorſtelt te toonen, *dat het Kwaed een gevolg is van de weldaden des Scheppers;* „ en gelukt het my, (zegt hy,) „ gelijk ik hoop, te bewijzen, dat *het Kwaad ééne der* „ *weldaadigſte inrichtingen van* GOD, *en de bron van on-* „ *ze grootheid, van ons geluk is;* dan, hoop ik, zal ik „ menig mensch zijne ſmarten verzagten, en hem, on- „ danks zijn lyden, zijne rust wedergeven."

Ter bereiking van dit zyn voornemen gaet hy eerst onderſcheidenlyk na, wat men te regt of met onregt Kwaed noeme, deszelfs verſchillende ſoorten en betrekkingen, mitsgaders derzelver juiste en onregelmatige waerdering. Uit deze beſchouwing maekt hy reeds op, (1.) dat 'er in de waereld zo veel Kwaed niet is, als 'er doorgaens voor gehouden word; en (2.) dat men het eigenlyke Kwaed meestal veel grooter berekent, dan het inderdaed is. —— Hier op verledigt hy zich tot ene beknopte overweging der voornaemſte ſtellingen wegens den oorſprong van het Kwaed, en daerin gene voldoening vindende, laet hy zich in 't breede uit, ter ſtavinge zyner gedachten deswegens, dat men naemlyk, *het* GOEDE *hebbe te houden voor de bron van het* KWAED; brengende het Goede het Kwaed voort, deels door *overmaet*, en deels door *een ongepast gebruik.* Om dit ten klaerſte te doen zien, vestigt hy onze oplettendheid op de voornaemſte krachten der Natuure, der Dieren en der Menſchen, en doet ons gadeſlaen, hoe ieder dezer krachten, ('t welk men op goeden grond ook tot alle anderen mag overbrengen,) ſchadelyk word, (1.) *wanneer zij op een verkeerd voorwerp werkt*, en (2.) *wanneer het voorwerp, zelfs tot overmaat toe, voor haren invloed vatbaar is, of wanneer de kracht derwijze verſterkt wordt, dat zij de palen van haren beſtemden kring van werking te buiten gaat.* Zo tast het voor 't overige dermate weldadige vuur ons en onze have aen, en zo wordt de anderszins verſterkende koude ons doodlyk: men zou des, om het Kwaed uit de waereld te verbannen, ook het Goede moeten uitrooien, en dus de geheele waereld vernietigen.

Onze Autheur bezeft zeer wel, dat het door hem deswegens bygebragte intusſchen echter geenszins toereikende is, om de in zichzelve ſchadelyke of boosaertige krachten ten vollen uit te ſluiten: dewyl men zou mogen be-

beweren, „ dat de *weldadige krachten wel kunnen ſchaden;* maar dat 'er daarenboven nog boosaartige krachten beſtaan, welke volſtrekt onvermogende zijn, om „ iets anders dan kwaad te verwekken, en dat deze „ veel meer nadeel doen, dan de andere." En dit noodzaekt hem enigzins, ter voller ſtavinge zyner ſtellinge, *dat het* GOEDE *te houden is voor de Bron van het* KWAED, nog een ſtap verder te gaen, en 't 'er op toe te leggen, om te bewyzen, *dat alle Kwaed*, zo verre deszelfs oorſprongen en werkende oorzaken voor ons menſchen naſpoorlyk zyn, *de uitwerking van weldadige krachten is.* — Hiertoe komt in overweging, eerst het *ontkennende* en vervolgens het *ſtellige Kwaed*, in deszelfs verſchillende ſoorten; welker voornaemſten de Hoogleeraer afzonderlyk nagaet, onder het aenvoeren zyner bewyzen, dat het een en 't ander ten allen tyde een uitwerkzel van het Goede is: waerdoor hy ons overtuigend opleid, om het Kwaed uit een gunſtiger gezichtpunt te beſchouwen, dan men gewoonlyk doet.

Het geen hy tot dus ver omtrent dit onderwerp beredeneerd heeft, trekt hy, in zynen laetſten Brief, beknoptlyk aldus te zamen; 't welk ons het algemene beloop zyner redeneeringe gereedlyk onder 't oog brengt.

„ Om te bewijzen, (zegt hy,) dat alle onze rampen geenszins het uitwerkſel zijn van een boosaartig grondbeginſel, maar van de weldadige van de nutte krachten in de Natuur en in den Mensch, heb ik den volgenden weg ingeſlagen.

„ *Vooreerst*, heb ik de ongenoegzaamheid der in zwang gaande leerſtellingen, wegens den oorſprong des kwaads, onderzogt, en, zo ik mij verbeelde, genoegzaam aangetoond.

„ *Vervolgens*, hebben eenige waarneemingen mij doen beſluiten, dat het kwaad voortvloeit,

1. uit gebrek van het goede, en dit heb ik *Ontkennend* kwaad genoemd;
2. uit de overmaat, of een verkeerd gebruik van het goede; en dat het
3. met het goede, dat is, met de maat der krachten, kan toeneemen.

„ Om de waarheid of valschheid van mijn vermoeden te onderzoeken, heb ik

„ *Ten derden*, de bekendſte krachten in de Natuur en

in den Mensch beschouwd, en mijn vermoeden daar door gegrond bevonden.

„ Ter bevestiging van mijne stelling, en om dezelve zo algemeen te maaken, als mij mogelijk was, heb ik

„ *Ten vierden*, de merkwaardigste kwaaden, en de algemeenste klagten overwogen, derzelver bronnen onderzogt, en mijne vermoedens al verder gestaafd bevonden.

„ Uit welk alles ik thans oordeele, met grond te mogen vastsstellen,

1. dat het kwaad uit geene heilloze bron voortspruit; maar
2. dat het eene uitwerking der heilzaame krachten is, en wel
3. van derzelver overmaat, en van dwaaling; zo dat
4. die kracht, welke het werkzaamst is om goed te doen, ook het meeste kwaad kan verwekken.

„ Hier uit volgt nu, dat, tusschen de mogelijkheid van het goede en het kwaade altijd eene regtstreeksche evenredigheid moet plaats hebben. Dat is, hoe meer goeds ook des te meer schaade kan 'er plaats grijpen: of, hoe meer werkzaamheid de krachten tot het goede hebben, ook des te meer werkzaamheid hebben zij tot het kwaade."

De Hoogleeraer heeft dit alles ontvouwt op ene aennemelyke wyze, die vry wel geschikt is, om een verzachtenden invloed te hebben, op het hart veler klagenden: dan midlerwyl erkent hy, dat het, uit hoofde van het bepaelde en gebreklyke der menschlyke navorschingen, geen volstrekt onbetwistbaren grondslag tot algemene stellingen verleent: doch dat het hem evenwel eigenaertig tot dit algemene besluit brengt. „ Alle kwaaden, „ die ik ken, ontstaan uit krachten, welke op zich zel„ ve weldadig zijn; derhalven besluit ik vermoedelijk, ja „ waarschijnlijk, dat het met allen zo is." En hiertoe zyn, zegt hy, de gronden *van voren* geheel in mijn voordeel. „ God is goed; Zijne werken strekken tot bewijs. „ Hij heeft het kwaad als kwaad volstrekt niet kunnen „ begeeren. Zijne alweetendheid en Zijne magt laten „ niet toe, dat men aan eenen boozen Geest geloove, „ die het goede werk des Scheppers zou bedorven heb„ ben. Van waar zouden derhalven de wezenlijk kwaa„ de oirspronglijke krachten in de waereld komen?" — Blyven 'er, desniettegenstaende, nu en dan enige twyfelingen over, dan zyn my, laet hy zich verder uit, de

vol-

volgende *twee* gronden altyd beslissend, ten minsten, zeer troostryk voorgekomen. „ (1.) *GOD heeft het aldus ge-* „ *schikt.* Wanneer nu menig ding in de waereld mij on- „ verklaarbaar voorkomt, wijt ik het, niet aan GOD, „ niet aan de schepping; maar aan mijne onkunde. Ik „ zeg dan bij mij zelven niet: *Dit is kwaad*; maar ik „ zeg: *Ik zie het slechts niet door.* (2.) Alles, wat ik „ duidelijk en in den samenhang ken, is, onaangezien „ het eerste onbehaaglijk voorkomen, goed: Dus kan ik „ met waarschijnlijkheid vermoeden, dat ook het geen „ ik slechts half, slechts oppervlakkig inzie, goed is, „ schoon het mij anders toeschijne."

Intusschen blyft 'er tegen zyne denkwyze eene voorname bedenking, die oplossing vordert. „ Indien elke kracht, „ zal men zeggen, zoo wel voor het kwaade als voor „ het goede, overeenkomstig de gelegenheid werkzaam „ is; indien het kwaad gemaklijker bewerkt kan worden „ dan het goede; en indien de gelegenheid tot het kwaa- „ de menigvuldiger voorkomt, dan tot het goede; (welk „ een en ander met grond beweerd kan worden;) —— „ dan moet 'er meer kwaad dan goed in de waereld zijn. „ —— Maar, 'er is integendeel onvergelijklijk veel „ meer goed dan kwaad:" (het welk ook by den Hoogleeraer buiten tegenspraek is.) „ Derhalven, moet de „ onderstelling, *dat alle de krachten in de natuur tot het* „ *kwaade, even zo wel, als tot het goede, werkzaam zijn,* „ valsch wezen."

Dan hiertegen merkt de Hoogleeraer aen, dat daeruit reeds voortvloeit een algemeen vermoeden, wegens de voortreflyke inrichting der waereld, welke het zo gemaklyk kwaed beletten, en 't moeilyk goede zeer sterk moet bevorderen; waerdoor elke kracht niet al het nadeel doet, dat op zich zelve mogelyk is. En hy legt het 'er vervolgens op toe, om de gegrondheid van dit denkbeeld door proeven te staven.

Hier mede stond hy dit eerste Deel te besluiten; doch vooraf vind hy het geraden, nog met een kort woord van de nuttigheid zyner Leere te spreken; waerover hy zich vervolgens aldus uitlaet.

„ Wat hebben Wij toch," zal men misschien zeggen, „ daar bij gewonnen? Uit weldadige of uit boosaartige „ krachten —— het kwaad heeft toch plaats, en blijft „ voortduuren: met alle deze bedenkingen wordt 'er niets „ van weg genomen!"

„ 't Is waar, met deze beschouwingen wordt geen kwaad weg genomen. Met dat alles verbeeld ik mij, dat zij voor onze rust en genoegen niet ten eenenmaale onnut zullen wezen. Wij leeren uit onze onderzoekingen:

„ 1. Dat niets op zich zelf schaadelijk is in de waereld, maar dat het kwaad alleen eene toevallige uitwerking van het goede is.

„ 2. Dat dus het oogmerk van den SCHEPPER het geluk en het welzijn der Schepselen is. Zijn oogmerk is goed; het kwaad is eene bijkomende zaak.

„ 3. Dat wij derhalven de waarschijnlijke hoop kunnen voeden, dat het goede, altijd, en in het algemeen genomen, de overhand moet hebben, en het kwaade ten laatsten, misschien geheel, uitgerooid zal kunnen worden. —— Ik heb het reeds te kennen gegeeven, en zal het nog verder stellig beweeren; ik geloof dat het kwaad onvermijdelijk noodzaaklijk is; dat is, het kan niet weg blijven, tot dat de Mensch zijne eigen krachten, en de krachten der natuur alzo zal weten te matigen en te leiden, dat hij alle kwaad afwendt. En, wanneer ik dit beweer, wordt mij de hoop, welke ik hier oppere, geenszins benomen van het kwaad ten eenigen tijde geheel te zien verdwijnen; want ik hoop, dat het Menschdom in wijsheid en voorzigtigheid nog veel zal toenemen. Ik maak deze aanmerking, om de beschuldiging van tegenstrijdigheid voor te komen, welke anderszins zoude konnen plaats grijpen.

„ 4. Dat wij dus niet behoeven te vreezen: noch door den SCHEPPER verlaten, noch door HEM gehaat te worden, —— noch aan eenen magtigen boozen Vijand te zijn overgeven. —— Dit alles kan ons niet onverschillig zijn.

„ Ja, dit is van eenige betekenis: maar het zou oneindig beter zijn, dat wij van het Kwaad geheel vrij waren." Ten minsten, naar den uiterlijken schijn. Dezen wensch in overweging te nemen, en de redenen na te spooren, waarom dezelve niet vervuld wordt, zal het onderwerp mijner volgende Brieven wezen."

Het Schouwtooneel voor jonge Lieden, door Mevrouw DE GENLIS. *Uit het Fransch vertaald, door* E. BEKKER, Wed. Ds. WOLFF. *Vierde Deel. In 's Gravenhage, by* J. van Cleeff, 178?. *In gr. octavo*, 398 *bladz.*

Mevrouw *de Genlis* ſtelt hier weder, in zes Tooneelſtukken, der Jeugd, op eene zeer wel ingerigte wyze, eenige zedenleeringen voor, die ter regelinge en aanmoedigginge van een braaf gedrag ſtrekken. —— Het eerſte Blyſpel, getyteld het *Roozenfeest te Salency*, heeft ten onderwerp de plegtige ſchenking eener Rooze, aan het deugdzaamſte Meisje van een onbeſproken Huisgezin te Salency, dat door daar toe geſchikte Regters, als een deugdzaam voorbeeld, gekroond wordt. —— Een daaraan volgend Stuk, dat ten opſchrifte heeft de *Raadsheer*, ontvouwt ons het loflyke character van een eerlyken Raadsheer, die ten uiterſte omzigtig is omtrent zyne eigene overleggingen, ter handhaavinge des Regts, en zig door geenerhande listige omwegen laat overhaalen, om de zaaken des Regts niet naar eisch te beſchouwen, of het Regt te buigen; ja die ook zelfs den ſchyn vermyd wil hebben, als of hy, met een zydlings oogmerk van belang voor zich of iemand der zynen, zyne Regterlyke uitſpraak voortgebragt zou hebben. De vrees voor dit laatſte doet hem hier zig aankanten, tegen het Huwelyk, dat zyn Zoon op 't oog had, met de Dogter van een Heer, wien hy, door zyne geregte zaak te bepleiten, tegen dezulken, die deszelfs geheelen ondergang bedoelden, behouden had. En de Zoon, getroffen van 't gevaar, dat 's Vaders anders onbeſproken agting, en volgende invloed, zou loopen, offert zyne, hoe ſterke, van tot nog niet verklaarde, Liefde op: getroost dat zyne Beminde, door 't afloopen van het Proces, ten voordeele van haaren Vader, behouden zy; dat zyns Vaders agting dus kunne beklyven; en hy gevolglyk, in dit geval, alleen te lyden hebbe; 't welk hy edelmoedig wil ondergaan, zonder zig daarom ongelukkig te agten. —— Het derde Tooneelſpel, de *Listige* geheeten, ſchetst ons eene Dame, die op ene ſlinkſche wyze, door listigheden, haare oogmerken zoekt te bereiken, en juist daar door een ſtrik geſpannen heeft, waarin zy zelve vervalt; het welk haar in haar bedoelde ſchandelyk te leur ſtelt. In dit Stuk is ingevlogten eene leerzaame les van opvoeding, toonende hoe noodzaaklyk het zy het ſnapagtige, en daarmede veelal gepaard gaande loogenagtige, al vroeg in de Kinderen tegen te gaan: dit gebrek van *Laurette* verydelde den aanſlag haarer Moeder, de Baronesſe *d'Arzelle*; die haar, ter oorzaake haarer loogenagtige ſnapzugt, niet had willen hooren, toen zy daadlyk een geheim te melden had, dat voor de Baronesſe van een weezenlyk belang was. —— Hierby komen twee Tooneel-

neelſtukken, die tot eene ſoort van Toververtellingen behooren; het eene, *de Schoone en het Beest* genoemd, in 't welke de Genie *Phanor* eene afſchuwelyke gedaante omdraagt, tot dat hy de ſchoone *Zirphee*, door zyn braaf character tot wedermin beweegt, waarop hy zyne eigen bevallige gedaante weder verkrygt, dient om ons te doen opmerken, „ dat de weldaadigheid „ en de goedheid de zekerſte middelen zyn om te behaagen, „ en de eenige reden waarom men geacht en bemind wordt." Met een ſoortgelyk zedenkundig bedoelde ſchetst ons het volgende Stuk, getyteld *het gelukkig Eiland*, de verſchillende opvoeding van twee Kinderen door twee Tovernimphen; welke ons leert, „ dat de grootſte talenten, of de ſchitterendſte hoe„ danigheden, ſlegts onnutte of gevaarlyke giften zyn, indien „ zy niet door de zedigheid, de weldaadigheid en goedheid „ beſtuurd worden" —— Ten laatſten voert Mevrouwe *de Genlis* hier nog ten Tooneele *Agar in de Woestyn*, om ons in te boezemen, „ dat wy nooit behooren te murmureeren, tegen „ de ſchikkingen van eenen God, die het geduld, de onder„ werping en den moed milddaadig weet te beloonen."

Men kan, uit het geene wy over dit Deel, en zoo ook over de voorheen afgegeevene Deelen, van deezen arbeid van Mevrouwe *de Genlis* gemeld hebben, opmaaken, dat haar beſtendig doelwit is, der Jeugd nutte Zedenlesſen aan de hand te geeven, op eene manier die haare gevalligheid heeft, welke, te gelyk, onderrigt en vermaakt; waarin zy, zo in dit, *als in* alle haare andere Geſchriften, dermaate gelukkig geſlaagd is, dat haare Schriften by uitſtek eene plaats verdienen, onder alle die geenen, welken ten nutte der Jeugd het licht zien.

Verzameling van eenige ſchoone Stukken der beste Uitlandſche Dichters, vertaald in Proſa en Poëzy Eerſte Stukje. Te Amſterdam, by Emenes *en* de Vries, 1788. *In 8vo. 69 bladz.*

Hen, die de ſchoonſte Engelſche en Hoogduitſche Meesterſtukken onbekend zyn, heeft men, zoo veel mogelyk, te hulp willen komen, door het uitgeeven van eenige vertaalde Dichtſtukken. Overeenkomſtig met dit oogmerk, ontmoet men in dit eerſte Stukje drie Engelſche en vier Hoogduitſche naarvolgingen, als: 1) *Carric-Thura*, naar OSSIAN. 2) *Alleenſpraak van Othello*, naar SHAKESPEARE. 3) *Klaagzang, geſchreven op een Dorps Kerkhof*, naar GRAY 4) *Zemin en Gulhindy*, eene vertelling, naar WIELAND. 5) *Hymne aan de Mey*, naar HOLTY. 6) *De bevrydde Slaaf*, naar denzelven; en 7) *De nieuwe Eeuw*, naar KLOPSTOCK.

Op veele plaatzen, voorál in de Engelſche naarvolgingen, ſchynt de Naarvolger te veel aan de Latynſche Spreuk: *in Mag-*

nis voluisse sat est, gedacht te hebben. Ten minsten het eerste Stuk, dat eene genoegzaame kunde met de Barden, of oudste Zangers, in zyn' Vertaaler vereischte, is zeer verminkt. Het tweede is beter, doch was ook minder moeilyk. Het derde hebben wy reeds schooner in onze taal, zo als we dit ook in onze beoordeeling, over *Lotje en Dafne*, gemeld hebben. Uit de overigen, die naar het Hoogduitsch zyn, bevalt ons het beste,

DE BEVRYDDE SLAAF.

God dank! —— dat nu geen keten meer
Deez' sterken arm beklemt, ——
Geen duivel, met een schittrend zwaard,
My onder 't roeijen dreigt.

De gantsche hemel lacht my toe;
De schepping schynt my nieuw!
Dit dank ik, blyde Vryheid! u.
God! ik ben vry, —— ja! vry.

Des christens bliksem trof uw schip,
ô Woedende barbaar!
Zyn donder brulde dood en hel
Op uwe roovrenschaar.

Fluks wimpelde de zegevlag;
De zegezang hief aan;
Geen ysren keten klonk my meer
Aan myne roeibank vast.

Nu vlieg, —— nu vlieg ik naar den Rhyn;
'k Heb vaak om hem geweend;
En vind aan zynen oever rust,
Een meisjen, —— en een' vriend! ——

Dan drink ik uit myn aarden-kruik
Met wyngaardsblaên bekranst,
En drink den vloek van ieder vorst,
Die onze vryheid rooft.

En zegen elken braaven man,
Wiens hart voor vryheid slaat,
Die gaerne tegen een tyran
De vryheidsvaanen draagt.

Werken van het Dicht- en Letterlievende Genootschap, onder de Spreuk: Studium Scientiarum Genitrix. *En Prysverzen. Eerste Deel, 1ste Stuk. Te Rotterdam, by* G. A. Arrenberg, 1788. *In gr. 8vo., 168 bladz.*

Dit Genootschap, dat men reeds uit vyf Deelen zyner uitgegeevene Dichtstukken heeft leeren kennen, heeft, volgens deszelfs *Voorbericht* voor dit Stuk geplaatst, goedgevonden, de inrichting zyner Werken zodanig te veranderen, dat dezelve voortaan, niet alleen *Prysverzen* en *Mengeldichten*, maar ook *Letterkundige Verhandelingen*, *Aanmerkingen*, enz. zullen behelzen, schoon beide laatstgemelde nog in dit eerste Stuk geen plaatse vinden.

Een aantal *Mengeldichten*, door verscheiden Leden bygedragen, maaken het eerste gedeelte van dit Stuk; en drie Prysverzen, behelzende *de voor- en nadeelen van den Rykdom*, het laatste gedeelte uit: hebbende de Heeren JOHANNES WILHELMUS BUSSINGH, JACOB VAN DYK, en FLORIS VAN DER PYL, de eerste de Gouden, en de twee laatsten elk een Zilveren Eerpenning met hunne Dichtstukken behaald. Alle geeven blyken van genie en kunstbevordering, die het Genootschap eenen wezenlyken luister kunnen verschaffen. —— Het laatste der Mengeldichten bevat

HET GELUKKIG LEVEN VAN EENEN DORPPREDIKER.

Herr Pastor! de onderstaande zaken
Zyn, in uw' stand, het hoogste goed:
Een huisvrouw, die conserf kan maken, ——
Een knol, die loopen kan, wanneer hy loopen moet, ——
Een boerentuin of twee, waar in gy vry kunt plukken, ——
Een schoorsteen, vol met paterstukken, ——
Een vaetje dubbeld bier, —— tabak die geurig is,
En nu en dan een erfenis:
De nieuwspapieren, 's weeks u franco *toegezonden, ——*
Een kerkboek, in segryn gebonden, ——

JAN ARENDS *ware christendom,*
In eenen hoornen band, met wit papier 'er om:
Vooral de Biblia, *in jucht, met zware sloten,*
En koper aan den kant, voor 't slooten;
Voorts nog een oud en kort kronykje van ons land, ——
Een kerkpostil, u dienstig in 't verklaren, ——
Een pater, daar ge uw bef, des weeks, in kunt bewaren, ——
Een ketter, om uw pyp te steken in den brand;
En eindelyk een band met orthodoxe preken,
Op Saturdag, ter loops, doorkeken,
Om Zondags dus te kunnen spreken:
„ *De tekst is ryk van stof, —— de Apostel zegt zeer veel, ——*
„ *Het grieksche woordje wil hier* dit *te kennen geven, ——*
„ *Geleerden zyn 't niet eens; maar ver het grootste deel*
„ *Verklaart het, zoo als ik. Hoe blind, hoe onbedreven*
„ *In 't bybelblad, is dus die wolf in 't schapenvel,*
„ *Die vyand van Gods kerk, die dienaar van de hel,*
„ *Dat beest, dat vloekgedrocht, dat monster, 'k meen* Socinus!
„ *Maar, weg met dien verdoemden naam,*
„ *Dien ik my zelfs te noemen schaam, ——*
„ *Ziet daar, Aandachtigen! 'k besluit met Augustinus.*"
Herr Pastor! 'k zeg ronduit, 't is een gelukkig man,
Die deeze dingen hebben kan,
Hy kan, wanneer 't hem lust, zyn vrouwtje carresseeren,
's Weeks by den Heer van 't dorp zyn keelgat lustig smeeren,
En zondaags preeken doen, daar 't platte land van waagt:
Hy kan, schoon ongevraagd,
Op eene eerwaarde wys, een beuzeling verhalen, ——
By 't legen van de fles zyn kunde door doen stralen,
En leggen, door zyn' toon, zyn wysheid aan den dag;
Hy kan door staving van zyn geestelyk gezag,
Een' kapstok, voor zyn' hoed, in 't doophuis laten maken,
En voor regtzinnigheid, gelyk een bulhond, waken.

Dit Stukje bevat veel aartigs, doch weinig nieuws; hebbende POPE reeds dezelfde denkbeelden naar SWIFT gevolgd, zo

 dat

dat het ons verwondert, dat de Dichter geen van beiden genoemd heeft; ten ware de verklaaring der Tekst, en de scheldnaamen op SOCINUS, dat juist alleen zyn eigendom is, (behalven eenige hervormingen die noodig waren, om de Engelsche zeden voor Hollandsche te verwisselen,) hem aanmerkelyk genoeg toeschcenen, om de bron, uit welke hy putte, te verzwygen. Men leeze, *the happy life of a country Parson* (*), en straks zal *de Vrouw die conserf maakt*, het *Paard*, het *Bier*, de Virginische *Tabak*, de *franco* toegezonden *Nieuwspapieren*, een dikke *Concordantie* in een versleten band, een oud *Kronykje*, een *Chrysostomus* om de bef in glad te houden, ja zelfs het *drinken met den Dorpheer*, het *kusschen der Vrouw*, het *preêken des Zondags*, enz. weder op dezelfde wyze ons voorkomen; alleen zal men, voor het *maken van de Kapstok*, en het *waaken voor Regtzinnigheid*, by POPE een Leeraar ontmoeten, *die hartelyk dank zegt voor elke nieuwe gift*; maar *op het noemen van Dr.* SWIFT *het hoofd schudt*. —— Kenmerken genoeg, dat het eene naarvolging, zo als de tytel eene woordelyke vertaaling, naar het Engelsch is.

(*) POPE's *Works Vol. II. Imitations of English Poets VII.*

En deeze Huwelyken? zyn zekerlyk niet in den Hemel gesloten. Twee Deelen. Eene origineele Roman. Uit het Hoogduitsch. Met Plaaten. 's *Gravenhage, by* I. van Cleef, 1788. *Behalven het Voorberigt*, 598 *bladz. in* 8vo.

Eene betwiste Godgeleerde magtspreuk, tot een Tytel voor een Roman, klinkt zeker wat vreemd; en daar we, uit het Voorberigt, opmaaken, dat dezelve gegrond wordt op het denkbeeld van kwaade Huwelyken, doet dezelve in dit geval niets af: nademaal de voorstanders van een volstrekt over alles gaande besluit hier onder zo wel het kwaade als goede betrekken; even gelyk anderen het eerste zo wel als het laatste tot de beste Waereld brengen, of uit eene vooraf vastgestelde overeenkomst der werkingen van Ziel en Lichaam afleiden. —— Wat hier van ook zy, 't zyn leerstellige denkbeelden, welken niet te stade komen, als men van 's menschen werkzaamheid spreekt, en hen tegen verkeerde handelingen wil waarschouwen; 't geen het hoofdbedoelde van den Opsteller deezer Roman is. —— Hy heeft naamlyk, naar luid van 't Voorberigt, opgemerkt, hoe de Huwelyken, in onze dagen, veelál geen weezenlyke Huwelyken, of hartlyke Egtverbintenissen zyn; maar, zonder eenige aandoening van kuische min, alleen uit byinzigten, die zelfs wel eens met snoode oogmerken vergezeld zyn, aangegaan worden; 't welk uit eigen aart haatlyke gevolgen na zig sleepen, en veel verwarrings veroorzaaken moet

moet. Zulks tegen te gaan, en 't zyne toe te brengen, om, zo veel mogelyk, die wanorde te helpen herstellen, beoogt hy door 't vervaardigen deezer Geschiedenisse, welke uit een zamenloop van verkeerd aangeleide Huwelyken bestaat; of ook de Leezer 'er door bewoogen mogte worden, om de waarschuwingen, die dezelve oplevert, ter harte te neemen.

Een Huwelyk, eenigermaate uit dwang, ten gevalle van Ouderen, aangegaan, met iemand dien men niet bemint, terwyl het hart geheelenal gehegt blyft aan den Minnaar, van welken men heeft moeten afzien; en waarin eerlang blykt, dat de ander het Huwelyk slegts heeft aangegaan, om dat hy haar, buiten het Huwelyk, volstrekt niet tot zynen wil kon krygen. —— Een Huwelyk, uit bykomende inzigten gesloten met iemand, dien men wel uit eenige genegenheid verkiest, maar met een hart, dat nog steeds ingenomen is, met eenen Minnaar, dien men niet heeft kunnen verkrygen, welke Minnaar aan de eerste, *Henriette*, geheel verknogt, met de tweede *Louisa* vervolgens medelyden heeft; terwyl haar Egtgenoot met haar een verdrietlyk leeven leidt, en zy van alle weezenlyk genoegen beroofd is. —— Een Huwlyk, door dien Minnaar, Ferdinand, aangegaan, om zig vroeger van *Louisa* geheel te ontdoen, met een Vrouwspersoon, die hy alleen op den voet van vriendschap neemt; en waaromtrent hy eerlang verstaat, dat de Heer *Hasten*, de Egtgenoot van zyne *Henriette*, haar wel eer geschonden heeft; dat zy, voorts in onkuischheid geleefd hebbende, zig ook eerlang met een haarer Boelen weder vermengde; 't welk dit Huwelyk, zonder wederzydsche genegenheid, met veel verdriets beleefd, voorts geheel verbitterde, en eene scheiding, hoewel in stilte, en op eene voor haar gunstige wyze, ten gevolge had. —— Een Huwelyk, berokkend door eene Dame van Plaizier, niet uit Egtlyke Min, maar ter voldoeninge haarer trotschheid. Zy had naamlyk een jong Heer, op haar verslingerd, zo ver weeten te beleezen, dat zy hem overhaalde, om met haar een geheim Huwelyk aan te gaan; 't welk geheim zou blyven, zo lang zyne Moeder leefde; maar, op haar dood, openlyk voor de Waereld verklaard zou worden. Zy nam, zins dien tyd, haare maatregels zo wel, en voerde dezelven met zo veel kragts uit, dat zy een gelukkig Huwelyk, het welk die Heer anders vervolgens zou hebben kunnen aangaan, volstrekt dwarsboomde en verydelde; 't welk den dood zyner Moeder te wege bragt. Het haatlyke gedrag dier trotsche verbitterde zyn hart dermate tegen haar, dat hy, schoon hy zyn Huwelyk met haar niet brake, egter zodanige schikkingen maakte, dat hy haar, met een aanzienlyk inkomen begiftigd, voorts van hem verwyderd hield. —— Hierby komt nog de geschiedenis van *Marianne*, welke eenigermaate met de voorgaanden zaamgevlogten is, en die ons den laatsten stap

van den bovengenoemden *Hasten* vermeldt; als welke *Marianne* tot een gewenscht Huwelyk geschikt, listig vervoerd had, en zig geheel van haar Meester zogt te maaken; dat nogtans gelukkig door haaren Broeder afgekeerd werdt; by welke gelegenheid *Ferdinand*, ter zyner eigene verdeediginge, *Hasten* een kogel door den kop joeg, waarmede hy de zamenleeving van dit Ondier verloste.

Deeze zyn de hoofdtrekken der voorgedraagen geschiedenissen, welke uit eene gansche menigte van byzondere voorvallen bestaat, waarin eene groote verscheidenheid van characters werkzaam is, die eene reeks van leerzaame opmerkingen aan de hand geeven. Inzonderheid strekken ze, om te doen gade slaan, de kragt van gevestigde neigingen en sterke hartstogten, mitsgaders de wankelbaarheid der ernstigste voorneemens, om daar tegen bestendig op zyne hoede te zyn. Ze ontvouwen ons de snoodheid der aanslagen van wellustelingen, in de eene en andere Sexe. En bovenal boezemen ze ons in, de verkeerdheid van 't aangaan, en 't bevorderen van Huwelyken, zonder eene waare hartsvereeniging; 't welk ook zo lynregt aanloopt, tegen de oude gevestigde Huwelyks-instelling, dat zodanige Egtverbintenissen eigenlyk den naam van Huwelyken niet kunnen draagen, maar slegts aan te merken zyn, als Burgerlyke verbintenissen, die, alleen door eene Burgerlyke plegtigheid, den schyn van een Huwelyk, maar in der daad niets gemeens hebben met den aart van een weezenlyk Huwelyk, dat, om zo te spreeken, twee menschen tot één maakt. Wanneer men 't onderwerp van die zyde beschouwt, zou men, Godgeleerde twistftellingen daar laatende, met nadruk kunnen zeggen; *zulke Huwelyken zyn niet in den Hemel gesloten*, nademaal zodanige *Egtverbintenissen* in den Hemel niet voor *Huwelyken* erkend worden. En dit beantwoordt volkomen aan het getuigenis van den geweezen zwerver in het Ryk der Geesten, den by veelen beroemden *Swedenborg*, als welke ons onderricht, dat, in het Ryk der Geesten, geene Egtgenooten, hier door den dood gescheiden, weder vereenigd worden, dan alleen dezulken, die in dit leeven, niet uit eenige byinzigten, maar uit eene zuivere hartsvereeniging, in den Egt verbonden geweest zyn, en dus een weezenlyk Huwelyk aangegaan gehad hebben. ——— Wy laaten dit voor rekening van *Swedenborg*; maar het is eene onbetwistbaare waarheid; alle andere *Egtverbintenissen* mogen *Burgerlyk gewettigd* zyn, maar ze verdienen den *geheiligden naam* van *Huwelyk* niet.

Ze

Zedelyke Verhaalen. Eerste Deel. Te Amsterdam, by J. Allart, 1788. In gr. 8vo. 270 bladz.

Zedert de Nederduitsche uitgave der *Zedelyke Verhaalen*, van D'ARNAUD, MERCIER en andere beroemde schryveren, heeft onze Natie smaak in deeze soort van geschriften gekreegen; en het kan dus niet wel anders zyn, of deeze verzameling, welke ook in vertaalingen van eenige der beste buitenlandsche schriften bestaat, zal haare liefhebbers vinden, te meer nu men weet, dat de Heer Mr. R. FEITH 'er niet enkel uitkiezer, maar Vertaaler van is: en dezelve tot geen aanmerkelyk getal deelen staat aan te groeijen.

Dit Eerste Deel bevat zes onderscheiden Verhaalen, als 1. *De Geschiedenis van* JENNY LILLE, welke ten bewijze moet strekken, dat de ziel onsterflyk is; nadien JENNY van dat leerstuk, (zoo noodzaaklyk voor den vreede van het menschlyk geslachte) onder haar lyden, overtuigd is, en de dwingeland, die haar onderdrukt, geene mindere overtuiging in zyne wroegingen heeft. 2. *De Droom in den Mei-nacht*, eene soort van verschyning, in welke de Voorzienigheid gerechtvaerdigd wordt, wegens de rampen die den rechtvaerdigen overkomen 3. EMILIA, een *sentimenteel verhaal*. 4. *De Haselnootschaal*, dienende ten bewyze, dat de draaden, welke de menschelyke lotgevallen hier aan elkander binden en verwikkelen, nog dunner en oneindig tederer zyn, dan de draaden der Spin, of het weefzel des Zydeworms. 5. *De Verdstelling der Natuur*, behelzende een Tafreel van de menschlievende verdraagzaamheid van een Wilden, in tegenstelling der veele gruwelen, welke heden by beschaafde volken gepleegt worden. En 6. *Uittreksels uit krimineele akten en geschiedenissen*, bestaande uit drie byzondere Verhaalen, waar van het middenste het kortste is, en op volgende wyze voorgesteld wordt.

In eene kleine stad in *Lausnits* werd voor omtrend dertig jaaren een Roover gevat, wiens misdaaden voornaamlyk in Kerkdieveryën bestonden. ——— Op de vraag van het Gericht: waarom hy juist deeze soort van roovery, op welken toch een dubbelde vloek stond, gekozen had? antwoordde hy: „ Wyl „ hy geen gemakkelyker bezigheid kende. Het bygeloof, voer „ hy lagchende voort, zorgt 'er toch wel voor, dat men zeker „ genoeg daar by is. ——— Wie nadert by nacht graag een „ Kerkhof? En als het zomtyds regent, als de wind de deu„ ren en sloten kraken doet, of door de togtgaten, in de vaak „ gebroken vensteren huilt; als de Nachtvogels 'er om heen „ snorren, en de klokken door den storm geluid geeven, wie „ liep niet, zo ver hy kon, van 't Kerkhof weg, of wie ge„ loofde niet, wanneer hy 'er al na voorby moest gaan, Groot-

„ va-

„ vader en Grootmoeder levendig zond te zien wandelen? ——
„ Nergens is men daarom zekerer van ongestoord te blyven,
„ en slechts een eenigmaal, in myn gansche leven, bejegende
„ my eene zeldzame streek"

Men vroeg hem: wat voor eene? En hy biegtte vrymoedig het volgende:

„ Het was de eerstemaal, dat ik 'er my by bevond, en het was een akelige, regenvolle, pikdonkere nacht. Wy braken gelukkig de eene kerkdeur open; ik was op één na de laatste, en zie daar! als ik uit het portaal in de kerk zelf trad, hoe verschrok ik, toen ik met den eersten blik, door middel van myn Lantaarn, op den preêkstoel, een lang man in 't Priestergewaad staan zag, die zo ontzaglyk sterk schreeuwde, dat het uit alle hoeken der Kerk te rug klonk, offchoon ik geen woord 'er van verstaan kon.

„ Men kan ligt denken, dat ik my hier te rug pakte. Myne makkers, die buiten dat opmerkzaam op my waren, zagen het. —— Wat overkomt u? vriegen ze. —— „ Hoe, ziet „ gy dan den man niet ginds op den Preêkstoel? die daar zo „ staat en preekt! Wie is hy? Wat wil hy?" —— Ziet gij dien ook? gaf 'er my een lagchend ten andwoord: „ laat hem immer in 's duivels naam hier staan! Hy doet u „ toch niets." —— Men rukte my mede; de Sacristy werd opengebroken en beroofd.

„ Wy arbeidden met de grootste vlyt, en waren reeds weder op den kerkhof, toen onze aanvoerer vrieg: „ En heeft toch nie„ mand van u iets daar binnen vergeten'? Wy zagen na, niemand miste iets, dan ik myne muts.

„ Ik had ze hartlyk graag in den loop gelaaten, maar het was de eenpaarige stem myner medemakkeren: dat door zo iets alles verraden kon worden, en dat ik ze op 't oogenblik weêrom moest haalen. — „ Als nu ten minsten, bragt ik in, dat iemand „ medeging! De man daar binnen".... „ Voor den duivel zo „ laat toch de man de man zyn! die beschadigt u geen hairtje, „ wanneer gy, bevreesde haas! het u zelf niet beschadigt."

„ Schaamte en nood drongen my, het hielp niets, ik moest 'er alleen in. De verwenschte man stond werkelyk nog daar, en had hy voorheen sterk geschreeuwd, thans schreeuwde hy nog tienmaal sterker. Ik verstoutte my hem een paar oogenblikken styf aan te zien. —— „ Wel nu", zeide ik eindelyk tot my zelven, midlerwyl ik my een hart, zo groot als anders twee harten, in 't lyf sprak, „ als gy niets dan schreeuwen kunt, zo „ schreeuw u mynentwegen vry heesch". Hier op ging ik in de Sacristi, vond myne muts, en toen ik 'er weêr uitkwam, was niet alleen de vent weg, maar ik heb ook na dien tyd nooit weêr iets, dat niet pluis was, gezien."

Tot hier toe het verhaal des Roovers! —— De schrijver be-

bemoeit zich verder, om reden te geeven, van dit gewaand verschynsel. De vraag van den mederoover: ziet gy den karel ook? schynt het hem duidelyk genoeg te maaken, dat deeze of soortgelyke verschyningen, den Rooveren, by de eerste proefstukken hunner handteering meer voorkomen. Het verdwynen des gewaanden mans, welken de verhitte verbeeldingskragt eens nieuwlings in 't misdryf zich schiep, was een noodwendig gevolg van zyn verkragt geweten, wiens laatste stervende gewaarwording in eene niet geheel willekeurige spotterny vervloog. Alleen komt het hem vreemd voor, dat de vreeze des Roovers het gewaande verschynsel ook niet werkelijk woorden leende, terwyl het hem nog meerder zou bevreemden, indien dergelyke gebeurtenissen niet in meerder Inquisitie-Akten te vinden waren. Mogelyk dat wy uit haar ons dan meenige oplossing meer, van de gloeiende voorstellingskragt onzer ziel, zouden kunnen verschaffen.

Eleonore, *geen Roman, eene waare Geschiedenis in Brieven. Naar het Hoogduitsch. Twee Deelen. In 's Gravenhage, by* J. van Cleef, 1788. *In gr. octavo*, 490 *bladz.*

Gemeenlyk hebben de Romans, zelfs dezulken die het waarschynlyke nog al in agt neemen, zodanig een zonderlingen zamenloop van omstandigheden en ontwikkelingen, dat men ze, uit dien hoofde, schoon ze als eene waare geschiedenis voorgedraagen worden, voor niets anders dan Romans houde; of ten minste voor Romaneske verhaalen, die, mogelyk, wel eene waare gebeurtenis ten grondslage hebben, maar welke op eene Romaneske wyze opgeschikt is. Op geene andere manier zouden wy zekerlyk, uit ons zelven, dit verhaal der lotgevallen van *Eleonore* beoordeeld hebben, waren wy niet wederhouden door het Voorberigt, 't welk ons uitdruklyk meldt, dat deeze Geschiedenis, nu in den vorm van Brieven gebragt, „ tot de kleinste bijverdichtzels, zich werkelijk toegedraagen heeft". En dit zo zynde, mogt de Uitgeever met regt zeggen. „ Men zal „ misschien nooit werkelijk *waare* ontmoetingen in het menschelijk leeven vinden, die met zo veel samenhangend belang ver„ knocht zijn, als deeze Toneel- op Tooneelverwisseling —— „ schijnbaar plan — en doch alles toeval en waarheid". —— Het zy zo: men kan dit, zonder zwaarigheid, op des Schryvers getuigenis, aanneemen; dewyl het verhaal, schoon van een zeer zonderlingen zamenloop, egter niets tegenzeglyks behelst.

Eleonore is, aan zeker Duitsch Hof, de speelbal der schelmsche streeken van den Graaf *von Flett*, en der snoode guiteryen van een zogenoemden Abt *Veronese*, die deezer Gravinne veel verdriets veroorzaaken, dat egter voor haar ten laatsten een geluk-

kig

lig-einde neemt. *Veronese* en *van Flets* draagen het loon hunner ondeugd weg. De Graaf had, ter verontschuldiginge van zyn wangedrag, de schuld van alles op den Abt geworpen, en zogt hem in de handen des Geregts te leveren: de Abt, hier van verwittigd, lei het op 's Graaven leeven toe, wondde hem ook doodlyk, zo dat hy 't na eenige dagen bestierve; en de Abt, op heterdaad betrapt, in de gevangenis geworpen zynde, benam zichzelven aldaar het leeven. —— Deeze Historie te ingewikkeld, door eene menigte van tusschenkomende omstandigheden en ontmoetingen van verscheiden andere persoonen, die of regelregt of van ter zyde 'er deel in hebben, om ze beknoptlyk verstaanbaar te ontvouwen, levert eene groote verscheidenheid van voorvallen, die verhaald worden op eene wyze, welke des Leezers opmerkzaamheid steeds leevendig houdt: die hem bovenal medelyden doet hebben met *Eleonore* en haare Familie; en een afgryzen inboezemt tegen zulke ondeugende aterlingen als *van Flets* en *Veronese*, met hunne medehelpers: terwyl ze hem tevens verscheiden andere persoonen van een beter stempel, in de bevallige voordragt hunner lofwaardige characters, voor oogen stelt.

Kempher en van Dornbach, of vertrouwde Briefwisseling van Academische Vrienden. Uit het Hoogduitsch. In 's Hage by J. Plaat, 1788. *In 8vo.* 248 *bladz.*

Onder de veele Boeken, die men met voegzaamheid onvertaald had kunnen laaten, behoort ook deeze Roman. De zogenaamde *Academische* vrienden schynen, in hunnen briefstyl, eer Dragonders dan beschaafde lieden te zyn. Volgens de Voorrede bevatten hunne opstellen voor de jeugd, eene verzameling van aandacht uitlokkende gevallen, die te gelijk zeer veel leerzaams behelzen. Het eerste kan in zommigen waar zyn; maar ten opzichte van het tweede gelooven wij, dat deeze Briefwisseling juist in staat is, om eenige Leezers in den staat van KEMPHER te brengen; zo dat ze met hem beginnen uit te roepen: „ *Broeder! ik ben gek; ja volslagen gek!*"

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Euangeli of Levensbijzonderheden van JESUS CHRISTUS: *Naar het Grieksch van* MATTHEUS *en* MARKUS. *Door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amsteldam, bij* M. de Bruijn, 1789. *Behalven het Voorbericht*, 394 *bladz. in gr. octavo.*

Het recht verstandige gebruik der Schriften des Nieuwen Testamentes gemeenzamer en nuttiger te maken, is het hoofdbedoelde van den Heer *van Hamelsveld*, in deze zyne onderneming, om ene daertoe dienende nieuwe vertaling dezer Schriften te vervaardigen. Derzelver oorspronglyke Opstellers naemlyk waren van geboorte Jooden, en hadden dus, schoon ze Grieksch schreven, natuurlyk, in hunne schryfwyze, meermaels zeer veel van den Oosterschen schryftrant, welke grootlyks onderscheiden is van het Taeleigen der Westersche Volkeren. Nadien men nu, in bykans alle overzettingen dezer Schriften, voor de bewooners van Europa, zich toegelegd heeft, op ene vry woordlyke vertaling, zo heeft zulks ten gevolge gehad, dat 'er veelvuldige spreekwyzen en voorstellingen in gevonden worden, die, op zyn Oostersch uitgedrukt, den Westerschen Natien vreemd klinken, en niet duidelyk genoeg verstaenbaer zyn. —— Onze Autheur opgemerkt hebbende, dat dit aenleiding gegeven heeft tot ene minachting en een misbruik dezer Schriften, welker voordragt ook hier door dikwerf niet recht begrepen, en dus wel eens misduid word; is door die overweging genoopt de hand aen 't werk te slaen, en de Euangelische Schriften op nieuw te vertolken, of het ook dienen mogte, om die nadeelige gevolgen verder af te wenden, en de kennis der Euangelileere te bevorderen. „ Het middel toch hier toe was, (zegt hy in zyn Voorbericht,) naar mijn inzien, niet zoo zeer eene wijdloopige verklaaring en uitlegging, hoedanigen wij 'er genoeg, misschien te veel, bezitten, die den Lezer overlaaden, en hem dik-

werf den Bijbel doen verliezen, daar hij in de uitlegging verward blijft; niet zoo zeer eene *Paraphrase* of omschrijving, waardoor veelal een omslagtig werk te voorschijn komt, en dikwijls plaatsen, die op zichzelven klaar en duidelijk zijn, door de omschrijving min duidelijk worden; maar in tegendeel eene klaare en naar onzen Westerschen smaak geschikte Vertaaling; eene Vertaaling, die, zoo veel het verschil der taalen dulden kan, de woorden volgende, nogthans meer den zin en bijzonder het verband en doel van de schrijvers der godlijke boeken, of van de sprekers, door hun sprekende ingevoerd, uitdrukt; waartoe somtijds eene kleine inlassching, het zij om dat oogmerk, of den schakel der redenen, of de meening van spreekwijzen of beelden, uit de zeden van dien tijd ontleend, aan te wijzen, en op te helderen, nodig is."

Van zodanig ene Vertaling bied hy in dezen ene proeve aen, behelzende ene nieuwe overzetting van 't *Euangeli, of Levensbyzonderheden van J. CH., naar 't Grieksch van* MATTHEUS *en* MARKUS; met oogmerk om dien arbeid, ook omtrent de andere Schriften des Nieuwen Testamentes, te agtervolgen. Wy hebben dit gedeelte met genoegen doorbladerd, en twyfelen niet of de beoefenaers dezer Schriften zullen 'er, met oplettenheid gebruik van makende, een leerzaem nut uit trekken, ten beteren verstande van vele voorstellingen, die zo door de vertaling, als door de inlassching, opgehelderd worden; des de Heer *van Hamelsveld*, in 't voortzetten van deze zyne onderneming, alle aenmoediging verdiene. —— Tot ene proeve ga men na, de tael van Jezus, Matth. XVI. 17—19, op de zo nadruklyke geloofsbetuiging van *Simon Petrus*, vers 16. Gy zyt de CHRISTUS, de MESSIÄS, de zoon van den levenden God!" (*)

vs. 17. „ JESUS voerde hem hierop te gemoet: Zalig
„ zijt gij, SIMON BAR JONA! zeker vleesch noch
„ bloed [geene menschlijke redenen noch voorko-
„ men] heeft u dat geleerd, of ontdekt, maar al-
18. „ leen mijn Hemelsche Vader. En nu zeg ik u
„ ook,

„ (*) *Levenden*, (zegt onze uitlegger in zyne bygevoegde *korte aanmerkingen*, dat is, waaren God. Eene *Hebreeuwsche* „ spreekwyze, waardoor het Opperwezen van de Afgoden onderscheiden wordt."

„ ook, gij zijt in naam en daad PETRUS; op de-
„ zen PETRA (rotstfteen) zal ik mijne gemeente
„ ftichten, [uwen dienst zal ik eerst en vooral
„ gebruiken,] en geen geweld van hel of dood
19 „ zal tegen haar iet vermogen. Ook zal ik u de
„ fleutels geven van het rijk des hemels, [en vol-
„ magt, om het zelve voor de menfchen te ont-
„ fluiten:] Al wat gij op aarden binden of los-
„ maaken zult, zal in den hemel gebonden of los-
„ gemaakt wezen: [welke uitfpraaken gij in mijn'
„ naam doen zult, zullen door God zelven beves-
„ tigd worden.]"

Men voege hierby des Zaligmakers voorftel, Hoodft. XVIII. 15—20, na het voordragen ener gelykenisse, ter aenduidinge van het belang dat God ftelt in 't behouden van ongelukkige menfchen, 't welk de Autheur met deze inlasfching aen het volgende verbind.

vs. 15. „ [Volg gij het voorbeeld van den Vader, en] in-
„ dien uw broeder en medemensch tegen u mis-
„ daan, en uw beleedigd heeft, ga dan heen, en
„ breng het hem nadruklijk onder het oog, tus-
„ fchen u en hem alleen; zo hij u gehoor geeft,
„ dan hebt gij uwen broeder behouden, en een'
16. „ aanzienlijke winst gedaan; maar geeft hij u geen
„ gehoor, neem dan nog één' of twee vrienden met
„ u, op dat naar de uitfpraak van twee of drie
17. „ getuigen hier alles beflist worde. Doch weigert
„ hij ook naar dezen te hooren, zo geef het aan
„ de gemeente te kennen; maar volhardt hij in
„ zijn kwaad, zo dat hij ook aan de geheele ge-
„ meente geen gehoor geeft, dan zij hij u als de
„ heiden en de tollenaar, [dan kunt gij geene
„ naauwe broederlijke verkeering met hem hou-
„ den.]" ———
18. „ Voorts zeg ik ulieden met alle verzekering,
„ wat gij binden of ontbinden zult op aarde, zal
„ in den hemel gebonden of ontbonden zijn,
„ [Uwe uitfpraaken zullen door God bevestigd
19. „ worden.] Insgelijks verzeker ik ulieden; Indien
„ twee van u eenftemmig zijn omtrent eenige
„ zaak, [die uw ampt als mijne gezanten be-
„ treft,] en die zij begeeren zouden, het zal hun
20. „ geworden van mijnen Hemelfchen Vader; Want,
„ waar twee of drie vergaderd zijn in mijn naam,

„ en om de belangen van mijn rijk,] daar ben
„ ik zelf in hun midden."

Wyders heeft de Heer *van Hamelsveld* deze zyne Vertaling vergezeld doen gaen, van enige *korte Aanmerkingen*, die afzonderlyk gebladtekend zyn, en dus gezamenlyk, by de voltooijing van het Werk, achter hetzelve geplaetst kunnen worden. Ze dienen deels ter opheldering, en deels ter aenduidinge van het misbruik, of aenwyzinge van het leerzame en ſtichtelyke gebruik veler plaetzen. De volgende *Aanmerkingen* over de bovenſtaende Texten kunnen hier van een ſtael opleveren.

HOOFDSTUK XVI.

„ *vs.* 17. Het uitwendig voorkomen van JESUS hadt niets aanzienlijks, waardoor men van hem zulke verheven denkbeelden zou vormen; maar zijne wonderwerken, die hij elders werken van zijnen Hemelſchen Vader noemt, waren zoo veele getuigenisſen, door welken zijn Hemelſche Vader hem aan de menſchen bekend maakte. Dezen moest PETRUS derhalven de eere geven.

„ *vs.* 18. Deze is ééne van die plaatzen, die, door de twisten der Godgeleerden, ellendig misvormd *zijn*, om toch aan hunne partij niets toe te geven. Men weet, hoe de Roomſchen uit dezelven het gezag en de onfeilbaarheid van PETRUS Opvolgers hebben willen afleiden. In plaats nu, dat de Proteſtanten zich zouden vergenoegen met het gevolg te ontkennen, en aan te toonen, dat uit PETRUS voorrechten even min iet kon beſlooten worden, tot de voorrechten van den Bisſchop van *Rome*, als dat iemand uit de voorrechten en onfeilbaarheid der Apostelen in het gemeen zou willen afleiden, dat de leeraars der Kerk hunne plaats vervangen en even onfeilbaar zijn, zo heeft men liever alles aangewend, om toch JESUS woorden niet op PETRUS toe te pasſen, *tot* wien zij echter natuurlijk behooren. —— De zin is intusſchen klaar; SIMON ontvangt den naam van PETRUS, en JESUS wil, dat hij dien voeren, maar tevens zich daardoor telkens herinneren zal, dat hij zich als eene rotze behoorde te gedragen; nadien hij zijnen dienst het eerst en vooral wilde gebruiken, in het ſtichten van zijne kerk en gemeente, *welke de poorten der helle niet zouden overweldigen*, tegen welke geen helsch geweld iet zou vermogen; niet door PETRUS, maar door hem, die

die haar ftichtte. —— Men weet ook, hoe PETRUS het eerst van allen aan de Jooden, Hand. II. en aan de Heidenen in den Hoofdman KORNELIUS, het Euangeli verkondigd heeft.

„ *vs.* 19. *Sleutels* zijn een zinneprent van volmagt aan iemand gegeven; *binden* en *ontbinden* zijn Joodfche fpreekwijzen, welke van Leeraars gebruikt worden, die voorfchriften geven, wat men te doen of te laaten heeft. Het geen JESUS hieraan PETRUS fchenkt, fchenkt hij ook aan alle de Apostelen, aan welken hij dus de onfeilbaarheid in het leeren toezegt.

HOOFDSTUK XVIII.

„ *vs.* 15—17. Deze verzen kunnen geen regelrecht voorfchrift behelzen, omtrent de beoefening der kerkelijke tucht. De Heiland fpreekt van beleedigingen, door den eenen broeder den anderen aangedaan, en fchrijft de pligten der vredegezindheid voor. Wanneer hij zegt, dat men na vergeeffche poogingen het der gemeinte zal zeggen, is de zin alleen, dat men het niet langer verborgen behoeft te houden: Daar is ten minften geen zweem, dat *gemeinte* hier zou kunnen beteekenen, de genen, die de gemeinte verbeelden: ook zegt JESUS niet, Hij zij bij de gemeinte als een heiden en tollenaar, —— maar *hij zij u*, enz. dat is, gij kunt geene gemeenzame broederlijke verkeering met hem houden.

„ *vs* 18. Bij deze gelegenheid vernieuwde JESUS zijne toezegging van onfeilbaarheid aan PETRUS gedaan, nu aan alle de Apostelen; en zijne belofte *vs.* 20 moet bepaald worden, gelijk in de overzetting gefchied is, en niet verder worden uitgeftrekt."

Zie hier voorts nog, hoe onze Autheur zyne manier van vertalen en inlasfchen, ter opehelderinge van duistere plaetzen, doet ftrekken; waer van hy op Mark. IX. 49 en 50 een voorbeeld geeft.

vs. 49. „ [Zeker daar is] voor elk mensch [een leven na dit leven;] het zij, dat hij in dat [onuitbluschbaar] vuur in wezen blijft, het zij, dat hij, gelijk alle offerande met zout gezouten wordt, [dus ook door Godsdienst en deugd tot de onverderflijk-
50. heid wordt voorbereid;] Ongetwijfeld is het laatfte het beste; doch indien dit zout [van Godsdienst en deugd] in den mensch zijne kracht ver-

 liest,

liest, waarmede zal het weder smaaklijk gemaakt worden? —— Hebt dan zulk zout in u, en onderhoudt [ten dien einde en, ter bevorderinge van Godsdienst en deugd,] vrede onder malkanderen."

„ Deze beide verzen (dus laet hy zich voorts in zyne *korte Aanmerkingen* uit,) zijn zeer moeielijk, en daarom op verschillende wijzen door de Uitleggers, hoe zal ik mij uitdrukken? verklaard of verduisterd. Volgends mijne vertaaling, die hier eene omschrijving moest worden, om het beknopte en tevens zaakrijke voorstel van JESUS voor ons verstaanbaar te maaken, is de zin duidelijk en gepast tot het doel en verband van JESUS woorden. Eigenlijk staat 'er in den grondtekst, gelijk ook onze gewoone overzetting heeft: „ Want een ieder „ zal met vuur gezouten worden, en iedere offerande „ zal met zout gezouten worden; Het zout is goed, „ maar indien het zout onzout wordt, waarmede zult „ gij dat smaaklijk maaken? Hebt zout in uzelven, en „ houdt vrede onder malkanderen." —— Ter bevestiging van mijne omschrijvende overzetting dient; Voor eerst, dat het zout een zinnebeeld is van onbederflijk- en lange duurzaamheid, en van het geen het verderf weert, en bestendige duurzaamheid aanbrengt; en ten tweeden, dat even daarom bij de Oosterlingen nog heden, *zout met iemand te gebruiken*, een teeken is van eene oprechte en duurzame vriendschap. — Nu zegt de Heiland, „ Een ieder zal gezouten worden," dat is, na dit leven onsterflijk zijn, doch met een gewigtig onderscheid, de godloozen met *vuur*, onder het gevoel van de zwaarste straffe; „ En", vervolgt de groote Leeraar, „ Elke of- „ ferande zal met zout gezouten worden;" welk gezegde moet worden ingevuld op deze wijze; „ en gelijk elke „ offerande met zout moet gezouten worden, dus zullen „ anderen, de deugdzamen naamlijk, die zich zelven Go- „ de toewijden, met een zinbeeldig zout gezouten, dat „ is, tot de onverderflijkheid bereid en opgeleid worden."

Dit zout is dan hier een zinbeeld van Godsdienst, volgends Gods woord, geloof en deugd. —— „ Het „ zout is goed," vervolgt JESUS, dat is, het zout is „ het beste, godsdienst en deugd is ontwijfelbaar te „ kiezen boven het lot der rampzaligen, die dezelve ver- „ smaaden; doch indien, gelijk zout in het gemeen le- „ ven, onzout geworden, niet weder kan smaaklijk ge- „ maakt worden, dus ook, indien de godsdienst in ie-

„ mand

„ mand zijne kracht verliest, hoe zal dit worden ver„ goed?" —— Nu begrijpt men de mening der vermaaning, die ook op al het voorgaande te rug ziet: „ Hebt zout in u zelve." O mijne leerlingen! hebt den Godsdienst, en Gods woord altijd in u! deze zij uwe gestaadige betrachting, en, „ houdt vrede onder malkan„ deren;" liefde is niet alleen de hoofdpligt van den Godsdienst maar ook het geschikte middel, om den godsdienst en de deugd onderling en onder de menschen te bevorderen!"

Leerredenen over het Leeven van David. Door PAULUS BONNET, *Predikant te Rotterdam. Derde Deel. Te Rotterdam, by* P. *en* J. Holstein, *en te Utrecht, by* A. van Paddenburg *en* G. van den Brink, Jansz., 1788. *In gr. 8vo. Behalven de Voorreden*, 550 *bladz.*

Dit derde Deel des breeduitgewerkten Leevens van Koning DAVID, in Leerredenen, welks aanleg, by de aankondiging van het Eerste Deel ontvouwd, en welks voortzetting wy, by de uitgave van het Tweede Deel, vermeld hebben (*), vertoont ons de Lotgevallen en Bedryven diens Mans, gemeld van het XXIIIste Hoofdst. van het Eerste Boek, tot het Iste Hoofdst. van het tweede Boek, naar SAMUEL genoemd, ingeslooten. Dat de Leerredenen over 't laatstgemelde Hoofdstuk, in dit Deel, plaats vinden, „ is, naar 't berigt des Eerw. Schryvers," niet alleen, op dat het eenige evenredigheid met de twee voorige Deelen zou hebben; maar vooral, om dat het gemelde Eerste Hoofdstuk, in een zeer naauw verband staat, met het laatste van het Eerste Boek. Dit heb ik niet in eene afzonderlijke Leerreden behandeld, om dat het niets van DAVID behelst; maar alleen van Israëls nederlaag, en van SAULS dood, en dien zyner zoonen, bericht geeft. In de behandeling, egter, van het Eerste Hoofdstuk des Tweeden Boeks, heb ik, naar aanleiding daar voorkomende, zo veel van den inhoud van het laatste Hoofdstuk des Eersten Boeks gezegd, als my toescheen noodig te weezen."

E-

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Lett.* III. D. I. St. bl. 52, en II. bl. 421.

Eene veelheid van onvoorziene Gebeurtenisfen, van bange Nooden, van felle Beproevingen, en ook van zonderlinge uitreddingen, door 's Heeren hoog Beftuur ten juisten tyde befchikt, ftelt ons het Tydperk van DAVID's Leeven, in dit Boekdeel behandeld, voor oogen. „ Wy zien," gelyk de Eerw. BONNET den inhoud opgeeft, „ DAVID's verlies by SAMUEL's Dood, —— den dapperen held door een laaggeestigen Dwaas fmaadlyk gehoond, en zyn ontftooken drift, door eene wyze ABIGAÏL beteugeld, die hem vervolgens, ter bevordering van zyn geluk, ter Vrouwe werd. —— Daar op zien wy hem verraden door de *Zifijten*, en vervolgd door SAUL; doch wonderbaar verlost, en door zynen Vervolger geregtvaardigd en gezegend. —— Vervolgens zien wy hem moedloos naar GOD vlugten, en uit doods nood aldaar gelukkig ontkomen. —— Terwyl SAUL, wanhoopende aan GOD, eene Tooveres te *Endor* raadpleegt, vinden wy DAVID, by ACHIS door veel beleefdheid angftig geprangd; doch, door 's Heeren Voorzienigheid, uit den nood gered. —— Dan haast hooren wy hem, in 't beroofde en verbrande *Ziklag* bitter weenen, en zien hem, door zyn eigen volk in lyfsgevaar gebragt; doch ook uit deeze ongelegenheid gered, en door het verflaan der roovende *Amalekyten*, het verloorene herkrygen, en dus verrykt aan weldoeners dankbaarheid bewyzen."

Dezelfde breedvoerigheid, als wy reeds opmerkten plaats te hebben in de Leerredenen des Eerften Deels, treffen wy hier weder aan: en in zo verre zichzelven gelyk te blyven, eenige verdienfte heeft, kan zulks den Schryver niet ontzegd worden. In de veelvuldige Leeringen, uit de verhandelde Gevallen getrokken, is zomtyds eene vry groote gelykheid, die, op onderfcheide tyden van den Kanfel voorgedraagen, geen hinder baart; doch, in één Boekdeel begreepen, van overtolligheid niet kan vry gefprooken worden.

Om iets uit dit Deel onzen Leezeren aan te bieden, zullen wy een gedeelte neemen van DAVIDS gefchiedenis, met den Ryken doch Onverftandigen en ftuurfchen NABAL. —— „ DAVID. *in de woeftijn* Paran, *hoorende* dat Nabal zijne Schaapen fchoor, by welke gelegenheid, den fcheerderen, en verdere bedienden, een groote maaltyd werd gegeeven, —— *zend tien* van zyne *Jongelingen*, om aan Nabal een gefchenk van eenigen leeftogt te vraagen. Dan hoe doet David dit? Zeer beleefd en met

wys beleid. Zeer *beleefd.* Hy geeft zynen Jongelingen last, om, by Nabal komende, dien *welvaarenden Man, zynen Huize en al wat hy had*, van zynen wege, *Vrede* en zegen te wenschen. Verder; om hun verzoek in deeze bewoordingen te doen: *Geef toch uwen knechten en uwen Zoone David, het geen uwe hand vinden zal.* Beleefder kon dit verzoek niet worden gedaan. —— Niet minder *wys* was het beleid, dat David in dit werk hieldt. De beleefdheid, met welke hy Nabal deedt ontmoeten, was geschikt om zyn hart in te neemen, en de woorden, met welke hy zyn verzoek liet doen, waren dienstig om deszelfs hart te neigen en te leiden. De Jongelingen moesten vooraf zeggen, welke aanleiding David had, om thans zyn verzoek te doen, het was deeze; dat hy gehoord hadde, *dat Nabal Scheerders had.* Waar mede hy, zonder dit uit te drukken, zegt; des hebt gy thands, naar gewoonte, een menigte van spys en verkwikking by de hand. Daar op moesten die Jongelingen Nabal onder 't oog brengen, wat David aanmoedigde om zyn verzoek te doen. *Nu, de herders, die gy hebt, zyn,* met hunne kudden *by* en om *ons geweest*, en *wy hebben* hunne persoonen geen smaadheid aangedaan; gelyk het krygsvolk anders wel gewoon is. *En*, wat uw vee belangt, *zy hebben*, ten blyke van onze eerlykheid en goede krygstucht, *niets gemist, alle de dagen, die zy te Karmel*, en wy in de nabuurschap, *geweest zyn.* Voorts moesten de Jongelingen dit niet slegts verklaaren; maar, zich op Nabals Herderen beroepende, zeggen: *Vraag het uwen Jongelingen, en zy zullen het u te kennen geeven.* —— Nu, op zulk eene voorbereiding, moest het verzoek zelf volgen. Dus moesten deeze afgezondenen uit Davids naam zeggen: *Laat dan deeze Jongelingen genade vinden in uwe oogen*, —— dit is nederig gezegd! *want wy zyn op eenen goeden dag gekomen*, —— dit is inneemend gezegd! En nu het verzoek zelf: *Geef toch uwen Knechten en uwen Zoone David, het geen dat uwe hand vinden zal.* Dit verzoek is zo bescheiden als beleefd, want zy vraagen niet bepaaldlyk om het een of ander; maar stellen de beantwoording aan dit verzoek geheel ter keuze en bescheidenheid van Nabal.

„Daar dit verhaal zoo klaar en duidelyk is, is het niet noodig den korten tyd aan verdere uitbreiding te besteeden. —— Laat my liever vraagen: Wat moet men van dit bedryf van David denken? Is het misdaadig? Is het be-

berispelyk? Nabal zal zeggen, Voorzeker! Maar wie zal dien Man hier tot Rechter kiezen? Elk die naar billykheid oordeelt, zal zeggen: Neen. Het ſtaat hem, die in nood is, vry, anderen zynen nood te kennen te geeven, en op beſcheiden wyze onderſtand te vraagen: en waarom ſtond dit David niet vry? —— Daar by, David moest, van zyne bezittingen verjaagd, met zyne manſchap leeven. Rooven mogt hy niet. 'Er bleef in het barre Paran, verre van helpende vrienden, niets voor hem overig, dan beleefdlyk onderſtand te vraagen —— te meer, daar David zyne manſchap wel ter zelfbeſcherming hadde, maar tevens, gelyk wy gezien hebben, tot welzyn van het Vaderland. David had, boven dien, aan Nabal dienst beweezen; en het een en ander gaf David vryheid, om dit verzoek te doen.

„Wat nu? —— Davids Jongelingen tot Nabal gekomen zynde, en hunne boodſchap gedaan hebbende, *hielden ſtil*, zonder iets meer dan hun bevolen was te zeggen. Men kan denken, met welk eene aandacht zy luisterden, naar het geen Nabal zou antwoorden. Met verbaazing hooren en zien zy, dat hy antwoordt, en zich gedraagt als een onbeſcheiden, als een gierig, als een onverſtandig mensch. —— Als een *onbeſcheiden* mensch: beleefdheid met verachting en hoon ſmaadlyk beantwoordende. In plaats van David beleefdlyk wederom te laaten groeten, vraagt hy, met eene houding van verontwaardiging, en op een ſchamperen toon. *Wie is David? en wie is de Zoon van Iſaï?* Wanneer wy ons Davids perſoon, hoogen rang, roemrugtige bedryven, en de achting welke hy by een groot deel der Natie had, vertegenwoordigen, kunnen wy het vuile, het verſmaadende van deeze vraag, niet anders dan met verfoeijing hooren. Maar, 't geen nog verder gaat, hy ſtelt David gelyk met ſnoode banditen; zeggende: *'Er zyn heden veele knegten, die zich afſcheuren elk van zynen heer.* Welk eene veragting! —— Hy ſpreekt als een gierig mensch: *Zou ik dan*, zegt hy, *myn brood en myn water* — dat in die landſtreeken niet overvloedig te krygen was, *en myn geſlacht* [*vee*] *neemen, dat ik voor myne Scheerders geſlacht heb*, en *zou ik het* aan dien David geeven, en aan *de mannen, die ik niet weet van waar ze zyn*, een volk dat ik niet ken? Ziet daar den Gierigaart! Hoe ligtlyk had hy uit den voorhanden zynde overvloed, iets kunnen geeven! Dienst dus met dank beloonende, en David aan zich verplig-

pligtende. Het woord *geeven* jaagt hem een schrik op 't lyf —— en dat van *het myne!* ware het nog van gemeene goederen; maar van het myne dat ik gaf zou ik kwyt zyn; welk een schade! —— Hy gedraagt zich als een *onverstandig* mensch, als een dwaas, die zyne eigen zaaken, en waar belang, niet doorziet. Hy bedenkt niet wie David is —— den stand tot welken hy verheeven is —— de magt welke hy tegenwoordig heeft, en zyne verwagting op den Troon; dingen die hy zo wel als zyne Vrouw konde weeten. Al was hy ten eenemaal van alle gevoelens van dankbaarheid ontbloot geweest, nog hadt zyn eigen belang hem anders moeten doen spreeken en handelen —— Een mensch, ryk van goed, en arm van verstand en deugd, is een ongelukkig mensch.

„ Wenden wy ons nu tot David, en wy zullen den godvrugtigen Man, den grootmoedigen Held — een Mensch zien! Davids afgezondene Jongelingen, Nabals antwoord ontvangen hebbende, keeren zich met verontwaardiging van dien dwaas af, en naar hunnen weg, naar de woestyn. Men kan denken, hoe te moede. Wedergekeerd tot David, boodschapten zy hem, agtervolgends deeze zelfde woorden, door Nabal gesprooken. —— David luistert — hy verbleekt! —— Op 't oogenblik ontsteekt zyn toorn —— en, door denzelven vervoerd, beveelt hy zyne Manschap, elk zyn zwaard aan te gorden. Hy zelf doet ook zoo; en, tweehonderd man in de woestyn Paran by de gereedschappen laatende, trekt hy, met vierhonderd man, naar Karmel, met opzet, om wraak van geleden hoon, aan Nabal en zyn huis, te neemen.

„ Hier meent het Ongeloof een ruim veld te vinden, om Davids Character en Bestaan allerhaatlykst af te tekenen. Laat ons hooren. Is dit, vraagt men, de Man naar Gods hart? Ja; maar in dit geval handelde hy niet naar Gods Wet. —— Had David recht van eisch op Nabals goederen? Neen; en daarom eischt David niet, maar verzoekt beleefdlyk. —— Had Nabal geen recht om dat verzoek af te slaan? Naar het strengste burgerlyk recht, ja; maar naar de voorschriften der billykheid, welken voor beweezen vriendschap dankbaarheid vorderen, als ook, naar 't gebruik der Gastvryheid in het Oosten, deed Nabal kwalyk. — Dit zy zo; maar had David dan nog recht, om zich op Nabal te wreeken, en wel met voorneemen, om deszelfs gansche Huis door

het

het zwaard uit te rooijen? In 't geheel niet; hier in bezondigde David zich grootlyks. Maar is het wel waarheid, dat David tot dit wraakzugtig besluit kwam, om dat Nabal zyn gedaan verzoek had afgeweezen? Voorzeker, indien Nabal, zoo beleefdlyk gevraagd wordende, beleefdlyk geantwoord hadt, David zou tot zulk eene wraak niet zyn vervoerd geworden. —— Maar het zy zoo; Nabal hebbe zich onbescheiden tegen David gedraagen en hem beledigd; is dan nog Davids bestaan en gedrag vry te pleiten? Doch wie heeft dit ooit ondernomen? David zelfs niet, zo als uit zyn gesprek met ABIGAÏL blykt. —— Maar wat moet men dan van dit bedryf van David zeggen? Dat het slegt is. —— En moet men dan van David niet zeggen, dat hy een slegt mensch is? Ganschlyk niet. Men moet uit een voorbygaand bedryf, en dat door vervoering, en wel in verzoekende omstandigheden, veroorzaakt wordt, nimmer tot het karacter, grondbestaan, en heerschende gezindheid van den persoon, besluiten. Blyft Moses niet met reden beroemd, als het zagtmoedigst mensch op aarde, schoon hy, by herhaalde tergingen, tot toorn werd vervoerd (*)? —— Intusschen, schoon by geen verstandig mensch, dit gedrag van misdaad is vry te pleiten; moet men het ook niet buiten reden, en tegen de billijkheid, verzwaaren. Om hier rechtmaatig te oordeelen, moet men, aan den eenen kant, zich David vertegenwoordigen. Ziet dan, een groot, een beroemd, een geëerd krygsheld, verlosser van zyn Vaderland, 's Konings Schoonzoon, en Erfwagter van de kroon, en die, in zyn omzwerven, de stiptste krygstugt onderhoudende, Nabals herders en kudden, verre van overlast te doen, beschermd had, en daarom, nu in nood zynde, verwachtte, dat Nabal, op een allervriendlykst verzoek, wel eene vriendlyke erkendtenis zou willen toonen. —— Beschouwt nu Nabal. Een ryk burger, thands zyn dienstvolk overvloedig onthaalende, en die David het betaamlyk verzoek niet alleen weigert, maar den prinslyken krygsheld smaadlyk bejegent, en hem niet alleen, maar alle zyne manschap, schandelyk hoont en afschildert, als eene snoode bende van slegt en ondeugend volk, waar aan niets te verbeuren was; en die dit doet, niet in hun afweezen, maar Davids mannen in persoon, dus behandelt, en met de daad zegt: Gy kunt, het geen ik

(*) Num. XX.

u zegge, den Zoon van Isaï dus overbrengen. —— Men plaatze zich nu by den krygsheld, omringd van zo veele moedige, en nevens hem gehoonde krygslieden, en is het dan zo vreemd, dat gy hem in gramschap ziet ontsteeken, en zulk een besluit hoort neemen? —— Davids gedrag toont, dat hij, hoe vroom ook, een zondig mensch is, —— geenzins dat hy een godloos mensch is."

Naa verhandeld te hebben, hoe David den ondergang van Nabals Huis met dieren Eede gezwooren, en zich tot dien verdelgenden tocht gereed gemaakt hadt; doch door de tusschenkomst van Abigaïl in dit opzet gestuit was, zegt onze Leeraar, op dat wy 'er, ten slot, dit nog byvoegen. ,, Elk moet het pryzen, dat hy zyn opzet staakt, Abigaïl in vrede laat gaan, en zelf na zyne Legerplaats te rug keert; maar maakt hy, met dat alles, zich niet schuldig aan meineed? Plegtig immers hadt hy by den Heere gezwooren, dat hy Nabals huis zou uitrooien; en tegen zynen eed laat hy het in vrede. —— Heeft iemand, tot zyne schade, een geoorloofden eed gezwooren, dan moet hy dien gestand doen (†). Maar, wanneer de bezwoorene zaak, in zich zelve, zedelyk kwaad is, mag die eed niet worden gehouden: want dus zou men zonde tot zonde doen. Dat David, in onbedachtzaamheid, zich onder eede verbond, tot het geen hem by Godlyke en menschlyke wetten verboden was, was eene groote zonde; en dat hy het volbrengen van dat zondig voorneemen staakte, was pryswaardig. Wegens het eene had hy zich voor God met schaamte te verootmoedigen, wegens het ander, hadt hy reden om God te danken."

(†) Psalm XV. 4.

Verhandeling over de Vriendschap met GOD, *uitgegeeven door de Maatschappy:* Tot Nut van 't Algemeen. *Te Amsterdam, by* H. Keizer, A. Fokke, Simonsz *en* C. de Vries, 1788. *In 8vo. 75 bladz.*

De bekende bekroonde Antwoorden van de Eerw. Heeren P. SCHOUTEN en J. WIGERI; de eerste strekkende, om, naar de vatbaarheid van den Gemeenen Man, de bewyzen aan te voeren, die Natuur en Rede voor het Bestaan van GOD opleveren, en de Zedekundige gevolgen, die uit de kennis van dat Weezen kunnen afgeleid worden;

den; de tweede, geschikt om de Bewyzen en Kenmerken eener Godlyke Openbaaring als duidelyk in de Boeken des Ouden en Nieuwen Verbonds te vinden, te ontvouwen, strekken ten grondslage deezer Verhandelinge. Het kwam den Bestuurderen der loflyke Maatschappye: *Tot nut van 't Algemeen*, niet ongepast voor, om, door middel van dezelve, een algemeen denkbeeld te geeven van dien dienst, welken alle Menschen, die in GOD en in zyne *Openbaaringen* gelooven, tot welk eene Gezindheid onder de *Christenen* zy ook behooren, aan HEM verschuldigd zyn. Het geschiedt onder de benaaming van *Vriendschap met God.*

't Oogmerk deezer Verhandelinge is, „ eene nederige „ en hebbelyke verkeering met GOD aan te pryzen, als „ het weezen van den Godsdienst, en de bron van zede„ lyk en bestendig Geluk." De onbekende Schryver heeft ze in voeglyke afdeelingen of negen Hoofddeelen onderscheiden, welker beloop hier op neder komt. —— Eenige Algemeene Aanmerkingen over de voortreflykheid van dit Onderwerp —— Beschouwing van eenige heerlyke Volmaaktheden in GOD, welke zyne Vriendschap ten hoogsten wenschelyk maaken, —— Bewyzen van Gods Goedheid, en byzonder van zyne genegenheid om met de Menschen in Vriendschap te leeven. —— Vriendschap met GOD van 's Menschen zyde, of overweeging, hoe dezelve moet begonnen en voortgezet worden —— Zy tragten hunne kennis van GOD te vermeerderen — Zy verkiezen GOD tot hun hoogste goed, en leeven in godvrugtige verkeering men Hem, Zy tragten GODE welbehaagelyk te dienen, door, in de eerste plaats, hunne eigene Volmaaktheid en Geluk te zoeken —— Als mede door de Volmaaktheid en 't Geluk hunner Medeschepzelen, zo veel in hun vermogen is, te bevorderen —— en word alles besllooten met de aanwyzing van de heilryke Gevolgen deezer Vriendschap voor de Menschen, in dit en het toekomend Leeven.

Zeer geleidelyk, naar deezen richtdraad, loopt de geheele Verhandeling, alzins ingerigt om den Godsdienst in eene beminnelyke gedaante te vertoonen. „ Vriend van God!" gelyk de Schryver zich uitdrukt, „ is een Eertytel, die zelfs aan den verheevensten Engel oneindige eer zou aandoen; en Vriendschap met GOD is eene zaak, die geen wedergade heeft voor alle Schepselen, die het groote voorregt verkreegen hebben, om zich eenige regtmaatige denkbeelden van de Volmaaktheden des Opperſten Weezens te kunnen vormen. Geen menschelyk vernuft

nuft is in ftaat, wy bekennen het gaarne, om dit Onderwerp naar waarde te ontvouwen; maar de uitmuntende waardigheid van hetzelve verbiedt ons geenzins deszelfs Verhandeling naar ons best vermogen uit te voeren, en wy moeten niet weigeren onze ernftige overweeging aan het zelve te befteeden, fchoon geen tong of pen van Menfchen deszelfs waare grootheid en verheevenheid kan bereiken".

't Eigenaartig gevolg van den aart des verheeven Onderwerps is, dat deeze Verhandeling in den ftyl hooger gaat dan de andere Stukjes door de Maatfchappy uitgegeeven; doch blyft dezelve op eene hoogte, gefchikt om van den Gemeenen Man begreepen, en teffens met zodanige denkbeelden bezield te worden als de Schryver tragt in te boezemen, op te wekken en te verleevendigen.

Tot een kleine proeve diene het flot van het zesde Hoofddeel, behelzende overweegingen hoe de Vriendfchap met GOD, van 's Menfchen zyde, moet beoefend en aangekweekt worden; daar zy tragten hunne kennis van GOD te vermeerderen. „ Zo kan men, door de nafpooring van de Werken der Schepping en der Voorzienigheid, zyne kundigheden omtrend de Volmaaktheden van het Godlyk Weezen uitbreiden en verbeteren: de Wyzen onder alle volkeren en in alle tyden hebben hier van ook een dankbaar en nuttig gebruik gemaakt. Doch de Vriend van GOD, welke onder de huishouding der Christelyke Openbaaring leeft, heeft, behalven het Boek der Natuur, ook dat der Genade, waar uit hy de aangenaamfte en voor hem volkomenfte kennis van zynen Hemelfchen Vriend kan verkrygen. Daar uit leert hy Hem kennen, niet alleen als het éénig hoogst volmaakt Weezen, de Schepper, Onderhouder en Regeerder van alle dingen; maar ook als den liefderykften Vader, wiens Barmhartigheid niets onbeproefd heeft gelaaten om de Menfchen tot zyne Vriendfchap, en dus tot die Volmaaktheid en dat Geluk, te brengen, tot welke zy, door zyne Wysheid, in den rei der gefchaapene Weezens, verordend zyn. Uit deeze bron put hy, dagelyks, nieuwe en verbeterde kundigheden van het beminnelykst aller Weezens, en verzamelt van 't zelve denkbeelden, welk zyn binnenfte tot een hemel maaken, en hem reeds op aarde den voorfmaak geeven van het onwaardeerbaar genoegen, 't welk hem eenmaal zeker te beurt zal vallen, wanneer hy, aan de andere zyde van het graf, zynen Hemelfchen Vriend nader zal leeren kennen, en *Hem zien gelyk hy is*".

Be-

Bedestonden, gehouden te Batavia, door J. C. METZLAR, *Lid van verscheiden geleerde Genootschappen, —— weleer Predikant te Batavia, nu te Beusichem, in het Graafschap Buuren. Met aantekeningen en bylagen. Tweede Stukje. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1788. *Behalven het Voorwerk, 160 bladz. in gr. octavo.*

By de zes Bedestonden, in 't voorige Stukje afgegeven, voegt dit tweede nog een zestal, over Ps. XIV. 7. LXXXIX. 8, 9, 10. Jac. IV. 3. Pred. IX. 11. Jer. VIII. 15. en Num. VI. 26. welken de Eerwaerde *Metzlar* in de jaren 1782 en 1783 uitgesproken heeft: en door hem, op de eigenste manier als de bovengemelden, uitgevoerd zyn; des ze ene gelyksoortige aenpryzing verdienen (*). Ze gaen ook wederom vergezeld van enige bylagen; en onder dezelven vind met de *Remarques over de Bataviasche Huishouding*, in den jare 1776, van den Heer *R. de Klerk* (†), toen eerste Raed en Directeur Generael enz.: waer uit men ziet dat hy, in 't volgende jaer Gouverneur Generael geworden, reeds toen het welzyn van Batavia ter harte nam. Eindelyk is hier nog bygevoegd een Tafel der Bataviasche Munten, Maten en Gewigten, welke ter opehelderinge dier Bylage strekt, en ook in andere gevallen te stade kan komen.

(*) *N. Alg. Vad. Letteroef.* II D. bl. 352.
(†) Zie een berigt van deszelfs Levensbeschryving, *als boven.* III D. bl. 65.

Uitbreiding van het Onderwijs der R. C. Jeugd, wegens 't heilig Sacrament des Autaars, en de heilige offerhande der Misse, volgens de 32ste *en* 33ste *Les der Mechelsche Catechismus. Opgedraagen aan alle Roomsch Catholijken van Nederland, door* P. SCHOUTEN, *Roomsch Priester en Pastoor te Oegstgeest. Te Leijden, bij* A. Koster, 1788. *Behalven de Opdragt, 160 bladz. in octavo.*

Overeenkomstig met den Tytel is dit Geschrift tweeledig. Het eerste gedeelte handelt over *het heilige Sacrament des Autaars*, en het laatste heeft bepaeldlyk ten

onderwerp *de heilige Offerhande der Misse.* Beide deze Artikels ontvouwt de Eerwaerde *Schouten*, naer de Leer zyner Kerke, zo geregeld en onderscheidenlyk, dat het zeer wel beantwoorde aen zyn oogmerk, om zynen Geloofsgenooten, inzonderheid der Jeugd, dienst te doen. Het getuigenis van den Eerwaerden *Fighé*, als *Censor Librorum* of Beoordeelaer der Schriften, komt ons, met opzicht tot het nut der Roomsch-Catholyken, derhalven zeer wel voor: maer vreemd klinkt het ons, wanneer hy 'er byvoegt, „ dat de Andersgezinden, zo zy dit „ Werkje zonder vooroordeel gelieven te leezen, bevin- „ den zullen, dat het Geloof der Roomsch-Catholyke „ Kerke, ook wegens die zaaken, op veel betere gron- „ den rust, als zy zich verbeelden." Dit meerder licht, boven andere Godgeleerde Verhandelingen over die onderwerpen, hebben wy 'er niet in bespeurd, en de Eerwaerde *Schouten* schynt ook niet bedoeld te hebben, een Stukje van dien aert te schryven, maer alleen zynen Geloofsgenooten nuttig te zyn.

Verloskundige Waarneemingen en Aanmerkingen, uit de verzameling van C. VAN DEN ENDEN, *Med. Doctor, en Vroedmeester in den Ouden Bosch, enz. Iste Deel. Te Utrecht en Amsterdam, by* G. T. van Paddenburgh en Zoon, *en* M. Schalekamp, 1789. *In gr. 8vo. Behalven het Voorwerk*, 176 *bl.*

In de Voorrede klaagt de Schryver over de slechte oefening deezer voor de maatschappy zo belangryke kunst, ten platten-lande en in kleine Steden; over de verregaande onkunde der meeste Vroedvrouwen, en de nadeelige gevolgen, welke daaruit, zo voor de ongelukkige Moeders, als voor hunne vrugt, ontstaan. Klagten, die door de drbevige ondervinding maar al te zeer bewaarheid worden, en die, uit dien hoofde, reeds dikwerf door zo veele kundige, en het waare welzyn hunner medemenschen behartigende, Mannen zyn gedaan, zonder dat men, tot nog toe, eenige waare verbetering diensaangaande heeft zien werkstellig maaken. —— De Heer *van den Enden* heeft, door de uitgave van deeze Verzameling van Waarneemingen, getragt, dit kwaad eenigzins te verbeteren, en den onkundigen Beoefenaar der Vroedkunde, door voorbeelden, te onderwyzen. — Wy pryzen deezen zynen yver,

en wenschen van gantscher harten, dat hy in zyne menschlievende bedoelingen moge slaagen. —— De twee Hoofdstukken, in dit Eerste Deel voorkomende, handelen over de natuurlyke en tegennatuurlyke verlossingen. —— De Beschryving der waarneemingen is zeer natuurlyk en leerryk, en worden, door de bygevoegde aanmerkingen, nog meer opgehelderd en toepasselyk gemaakt; zo dat wy geen oogenblik twyfelen, of zy, die eenigen lust hebben hunne kennis in deeze Konst te verbeteren, zig deeze Waarneemingen, en de Voorschriften, daar in vervat, met zeer veel voordeel ten nutte zullen kunnen maaken.

Historie der Waereld, door J. F. MARTINET, *A. L. M. Ph. Doctor, Lid van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappyen der Weetenschappen te Haarlem en Vlissingen, en Predikant te Zutphen. Met Plaaten. IXde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1788. *In gr.* 8vo. 179. *bladz. zonder het Register op alle de Deelen, en een Verkorte Historie der Waereld, getrokken uit de Negen Deelen, van* 271 *Bladz.*

Naa in de voorgaande Deelen, van welke wy op zyn tyd berigt gaven, de uitgebreide Geschiedenis des Menschdoms, in de uitgebreide Landen van *Asia*, *Africa* en *Europa* beschouwd te hebben, is dit laatste voor de Nieuwe Wereld, of *America*, geschikt. Eene Zamenspraak, in verscheiden afdeelingen onderscheiden, stelt ons voor oogen, den staat van *America*, en Bevolking — de Ontdekking en den staat van *America*, ten dien tyde — de Behandeling der *Indiaanen* —— Nieuwe Ontdekkingen —— de Verovering van *Mexico* en *Peru* —— de Tegenwoordige staat van *Noord- en Zuid-America* —— de Godsdienst, 't Character der *Indiaanen* —— hunne Onderwerpingen en Bestuur —— de Voorbrengzelen des Lands, Goud en Zilver —— Handel —— Ontvolking —— en, eindelyk wordt het Voor- en Nadeel der Ontdekking tegen elkander opgewoogen.

De Eerw. MARTINET heeft, in alle deeze hoofdbyzonheden, de beste Schryvers geraadpleegd, en, in een zeer kort bestek, het voornaamste byeengebragt. Elk deel deezer Zamenspraake zou ons hier van een voorbeeld kunnen geeven: dan, wy bepaalen ons tot één enkel, van den gewigtigsten aart; de nieuwste verbaazende Gebeur-

beurtenis, welke dit Waerelddeel, het tooneel, waar op zo veele verbaazende bedryven gespeeld werden, oplevert, en in onzen Leeftyd is voorgevallen. Wy zullen het belangrykste, met de eigen woorden des Schryvers, opgeeven. Op de vraag: „ Wat is onlangs de *Engelsche Americaansche Coloniën* overkomen? luidt het antwoord.

„ Eene Gebeurtenis, die *Europa* heeft doen verbaasd staan; die *Engeland* eenen allerzwaarsten slag heeft toegebragt; die der Coloniën het grootste aller Voorregten gegeeven heeft, ik meen de Vryheid, en nog van verre uitzigten is. —— *Engeland* hadt sommigen deezer Coloniën gesticht, anderen met het zwaard gewonnen, en eenigen by verdrag gekreegen; waar op dat Ryk die allen, zo door eigen Bewoonders als door *Hoogduitschers*, sterk heeft bevolkt. In twintig jaaren, dat is van het Jaar 1755 tot 1775, het eene jaar door het andere gerekend, meent men, zyn vier duizend zielen daar in overgekomen; doch die verhuizingen hebben zedert opgehouden. Dat getal aangegroeid zynde tot omtrent drie millioenen menschen, stelde, gelyk ieder *Engelsch* Burger gewoon is, tot een grondregel der Vryheid, en volgens haare Privilegiën, dat zy door niemand geschat konden worden, dan met eigen toestemming, en met bewilliging hunner Vertegenwoordigers. Een zodanig regt hebben toch de *Engelschen*, als een voormuur hunner Vryheid, altyd staande gehouden tot afkeering van overheersching. Op dien grond hadden de Coloniën te vooren haar aandeel in Geld en Benden aan *Engeland* gegeeven, en in oorlogen ondersteund, zonder welken onderstand dat Ryk zyne magt in *America* nooit zo verre zou hebben kunnen uitbreiden, dat het allen Vorsten van *Europa* aldaar de wet kon zetten. Deszelfs handel op de Coloniën was mede niet gering, daar drie duizend Schepen, uit de *Engelsche* Havens, op dezelve voeren. Maar men was te trotsch geworden, om de Coloniën voortaan volgens haare vryheden te behandelen. Willekeurig wilde men de belastingen uitschryven, en de Volkplantingen dwingen tot eene blinde onderwerping, tot eene slaafsche gehoorzaamheid aan alle de besluiten. Hier van ontwierpen de *Engelsche* Staatsdienaars de berugte *Acte* van den Jaare 1764, waar in verboden werd eenigen eisch in Gerichtshoven te doen gelden, dan op ge-

zegeld Papier, 't welk ten voordeele van 's Lands kas zou verkogt worden.

„ Zo ras de Coloniën dat vernamen, besflooten zy, geene goederen meer uit *Engeland* te ontvangen, ten zy men die *Acte* introk. Deeze stoute stap verbaasde de Staatsdienaars, die zich niet wisten te redden, dan met eene intrekking van dezelve. Dit geschied zynde, sloegen zy eenen anderen weg in, om het gemis dier inkomsten vergoed te krygen; willende het Ryk daar door redden uit de overzwaare schulden, waar onder het zugtte. Zy besflooten namelyk, in den Jaare 1767, eene belasting te leggen op Lood, Glas en andere dingen; doch vooral op de Thee, die uit *Engeland* na *America* gezonden werd. Maar de Colonisten oordeelden dat haare voorregten daar door zo wel verkort werden, als door het gezegeld Papier, en meenden, dat de *Engelsche* Regeering haar wilde misleiden. Door tegenwoeden bragten zij het zo verre, dat de belastingen op Lood en Glas werden ingetrokken; doch die op de Thee bleef, onder het voorwendzel, dat het Ryk zyne achtbaarheid behoorde te bewaaren, en voor de Coloniën niet in alles kon onderdoen. Maar toen besflooten de aanzienlykste Vrouwen geen Thee meer te drinken, en 't gemeen volgde dat voorbeeld. Hier door verkogt de *Engelsche Oost-Indische Compagnie*, jaarlyks, vyf of zes millioenen ponden minder. Om deeze in haar verlies te gemoet te komen, stonden de Staatsdienaars aan dezelve toe, den vrijen invoer van Thee, mits men alleen drie penningen op 't pond, in *America*, daar voor zou betaalen. De Coloniën klaagden daar over aan den Koning en het Parlement; maar vonden geen gehoor. Zy booden aan, zelve eene belasting te willen uitschryven, maar men verwierp dat. De Compagnie zondt dan een Schip, met Thee gelaaden, naar *Boston*; maar het misnoegde volk smeet dezelve in zee.

„ De vertoorende Staatsdienaars, in *Engeland*, stooven geweldig op, en dreigden wraak te zullen neemen. De Regeering van *Boston* boodt daarom aan, de schuldigen te straffen, en de verlooren Thee te vergoeden, het geen men smaadelyk van de hand wees. Hier op werd, in den Jaare 1774, de Haven van *Boston* gesflooten, de Privilegiën der Stad vernietigd, en Soldaaten daar in gelegt. Dit bragt de Coloniën in alarm, die allen de party der Stad trokken, waar op een Burgerkryg begon.

„ En-

„ *Engeland* trok 'er weinig voordeel van, dewyl het, behalven de oorlogskosten, honderd en zes-en-zeventig millioenen, jaarlyks, in den handel miste. Voornaame Steden des Ryks smeekten den Koning en het Parlement, om de herroeping van dat besluit; doch het mogt niet baaten. De Veldheer GAGE maande intusschen de Coloniën tot eene verzoening met *Engeland* aan; maar de gisting was te groot, om 'er naar te luisteren. Lord BUTE was de aanlegger van het werk; maar Lord NORTH werd voor den uitvoerder gehouden. De Coloniën wilden toen op de bank van *Terreneuf* visschen; maar dit werd verhinderd. Dit vergrootte de verbittering. Boeren, Burgers, Handwerkslieden, greepen de wapenen aan, toen zy hoorden, dat een *Engelsch* Leger ter overkomste gereed stondt, om hen met geweld ter onderwerping te dwingen. De vrienden der Coloniën in *Engeland* beweerden, dat vreemde Mogenheden, onverwagt, gebruik zouden kunnen maaken van den twist, wanneer de gevolgen schroomlyk zouden kunnen zyn; maar de Staatsdienaars luisterden niet. Dus verviel de handel in *Engeland*. *Frankryk* werd daar op ter hulpe aangezogt door de Coloniën, 't geen gereed was, om troepen aan dezelve te zenden. *Engeland*, zich daartegen in kracht verzettende, meende alles in één Veldtocht af te doen; maar men bedroog zich. De *Americaanen*, eerst in den oorlog onbedreeven, werden soms wel overwonnen; maar, vegtende, leerden zy ook overwinnen. Toen moest het Ryk, geen volk genoeg hebbende, om hen te onder te brengen, troepen in *Duitschland* koopen, en naar *America* overvoeren. Dit kostte geweldige sommen. Men rekende elken Ruiter, eer hy daar was, op duizend guldens.

„ Men zondt Bemiddelaars aan de Coloniën, ter vereffening van het geschil; maar men kon 't met elkander niet vinden. Daar op verklaarde men de *Americaanen* voor Rebellen; handel en ommegang met hen werden verbooden. Zy zonden des, in den Jaare 1776, Gezanten naar *Frankryk*, *Spanje*, *Portugal*, en naar ons Vaderland, in naam hunner *Staaten*, om Verbonden van Handel te sluiten, waar in zy meer beoogden, dan zy te kennen gaven: En nu, zeide een der *Engelsche* Parlements Leden, dat hoorende, aan Lord NORTH, nu zyn de *Americaansche* Coloniën voor ons verlooren! De uitkomst heeft de waarheid geleerd. *Frankryk* was het

eerste Ryk, dat derzelver Gezanten met open armen ontving, en een Verbond met hem sloot. Anderen maakten zwaarigheid. Wy talmden; doch volgden naderhand. Intusschen wapenden zy zich kloeklyk te land en ter zee. Haare Kaapers namen tien *Engelsche* Koopvaarders van *Jamaica*, die men drie-en-dertig tonnen gouds waardig schattede. Men rekende dat zy twee honderd en dertig Kaapers in zee, en zes-en-dertig duizend man te lande, in de wapenen hadden. Zodanige magt was gedugt voor *Engeland*.

„ De *Americaanen* deeden meer, zy maakten een Wetboek voor de Natie, ten tyde des oorlogs, en verbonden zich, in den Jaare 1777, Dertien Gewesten ten naauwsten aan elkanderen, thans genoemd de XIII VEREENIGDE STAATEN VAN AMERICA. —— Hier op verscheenen de *Duitsche* Troepen in *America*, gekogt van de geenen, die ten duursten pryze deeze lieden leverden, om hunne onschuldige Landgenooten, die, vóór etlyke jaaren, de slaaverny in *Duitschland* onvlugt waren, en Vryheid in *America* vonden, het juk te gaan opleggen. Heel *Engeland* schreeuwde tegen deeze handelingen, en voorspelde den Staatsdienaaren de noodlottige uitkomst; maar zonder vrugt. *Nieuw-York* en *Canada* werden wel gewonnen; maar vierduizend zevenhonderd en vier-en-zestig Handel-huizen in *Londen* gingen, geduurende deezen kryg, bankroet. GEORGE WASHINGTON verscheen aan het hoofd des *Americaanschen* Legers, en heeft zich in deezen oorlog gedraagen als een der uitsteekendste Veldheeren van de tegenwoordige Eeuw; 'er is geen treffender proef geweest van de grootheid zyner ziel, dan toen hy, zyn Vaderland, na zo lang vegten, in vryheid gebragt hebbende, alle zyne bedieningen nederlag, en alle belooning weigerde; verkiezende voortaan als een gemeen Burger te leeven, zonder eenig gezag. Ook trok hy in den oorlog geen Soldy; maar nam alleen eenig geld aan tot vergoeding der kosten van zyn open tafel. Hy is vermogend, en mogelyk de grootste Landbezitter van *America*.

„ De *Engelsche* Veldheeren, HOWE en BOURGOYNE, konden weinig uitvoeren tegen hem, die vogt, wanneer de kans schoon stondt, die week, wanneer men hem te magtig was, die meest draalde om den vyand uit te mergelen, en daar door hem voornaamlyk won. —— De *Americaansche* Veldheer GATES bragt den *Engelschen*

Be-

Bevelhebber BOURGOYNE, by *Sartoga*, een zwaar verlies toe: want, na twaalfhonderd man afgeslagen te hebben, namen zy hem, met zesduizend Soldaten, gevangen. Toen deeze laatsten de wapenen zouden nederleggen, liet de edelmoedige GATES zyne benden weggaan, om geene getuigen te zyn van de schande der *Britten*, of schuldig te worden aan eenige mishandeling omtrent overwonnenen, die, in verscheide gevallen, zich wreedlyk gedraagen hadden, tegen de *Americaanen*. Deeze braave daad heeft GATES naam vereeuwigd. —— FRANKLIN, een groot Wysgeer, en Redder zyns Vaderlands, Gezant der *XIII Americaansche Staaten*, aan het *Fransche* Hof, bewerkte een volkomen verbond met *Frankryk*, in den Jaare 1778. Hy heeft met WASHINGTON den grootsten naam en glorie, in die beroemde verlossing, behaald (*).

„ De jonge Marquis DE LA FAYETTE verliet, met eenige benden, *Frankryk*, om openlyk de *Americaanen* te helpen. Lord NORTH deedt een voorstel tot verzoening; maar het kwam te laat. De *Americaanen* stonden nu, in magt, den *Engelschen* gelyk, welke verwoed, om dat deeze vyanden zo veel vermogten, veele plaatzen schandelyk verwoestten. GATES verweet zulks den *Engelschen* Veldheer VAUGHAN, op eene treffende wyze. Misnoegen rees hier na, wegens de geduurige verliezen en de vorderingen der *Americaanen*, onder de *Engelsche* Staatsdienaars. De Hertog van RICHMOND stelde zelfs in het Parlement voor, den Koning te verzoeken het afdanken van zulke Staatsmannen, welker gedrag, zeide hy, aanliep tegen de Menschlievendheid, den Godsdienst, en de Staatkunde.

„ Eindelyk, na zeven jaaren geoorlogd te hebben, moest *Engeland*, om niet alles, vooral den heelen handel te verliezen, bukken, en de Vryheid der Coloniën op den 4 July 1783 erkennen, waar op een verbond, omtrent den wederzydschen handel, geslooten werd. Dus kree-

(*) Zinspeelende op zyne Afleiders van den Blixem, en het bevryd n zyner Landgenooten, heeft men te Parys onder FRANKLIN's Beeldtenis geschreeven: *Eripuit cælo fulmen, sceptrumque tyrannis*. (Hy heeft den Hemel den blixem, den dwingelanden den schepter, ontwrongen.) Een ander byschrift, te zyner aanduidinge, luidt: *Alterius orbis vindex, utriusque lumen*. (De Redder der andere Waereld, het Licht van beiden.)

kreegen de Coloniën, in zeven jaaren tyds, haare Vryheid, voor de helft van het geld, dat *Engeland* in één jaar hadt uitgegeeven. Tagtig duizend menschen, naar men rekent, zyn in deezen kryg omgekomen, waar van veelen op schepen of in gevangenissen gestorven zyn. Hoe zeer strekt het niet der menschelyke natuur tot schande, dat de Vryheid, waar zy ook geplant is, of gebloeid heeft, gewoonlyk met bloed heeft moeten besprengd worden. Overgroote schande, en niet minder nadeels heeft dus *Engeland*, door het onzinnige beleid zyner Staatsdienaaren, ondergaan. Sedert den Vrede, blyven de *XIII Amerikaansche Staaten*, gelyk men ze thans noemt, kloeklyk bezig, om alles op eenen geregelden voet te brengen, waar van zy onlangs een zonderling voorbeeld opgegeeven hebben, door hunne *Unie* op eene andere wyze te regelen.

„ Gaan zy dus voort," voegt 'er de Eerw. MARTINET by, „ dan worden zy door den tyd een ontzaglyk Volk, ter zee en te lande. Alle Zeemogendheden van *Europa* zullen veel daar by lyden, en waarschynlyk onbekwaam zyn, om hun, door den oorlog, de wet te zetten. Zy zullen zich met den tyd meester maaken van het grootste gedeelte des Koophandels, en men zal hun moeten ontzien. Te lande zullen zy vreeslyk worden voor *Spanje*, en wee *Mexico*, wee andere *Spaansche* Coloniën in *Noord-America*, zo zy lust krygen, om hunne Landpaalen verder uit te zetten! Mogelyk zal de Voorzienigheid hen gebruiken om wraak te neemen van al het onschuldige bloed, door de *Spanjaarden*, voorheen, onder de arme *Indiaanen* vergooten; dewyl het zelve nog niet gewrooken is. —— Hoe het zy, het zal hun aan geene magt ontbreeken; dewyl de Bevolking 'er zo sterk gaat, dat het getal der Inwoonderen, gelyk men rekent, na zeven jaaren, meer dan vier en een halve millioen Menschen zal bedraagen."

Behalven een Register op de Negen Deelen, is in dit Deel het geheele Werk in 't klein, uit het groote getrokken, ten nutte van jonge Leerlingen, voor welke de IX Deelen van te grooten omslag mogt gerekend worden. Zy kunnen zich hier van bedienen, en naderhand tot de andere overgaan, en wordt, agter de verkorte Antwoorden, het Deel en de Bladzyde gevonden, waar zy de Antwoorden breeder uitgewerkt kunnen aantreffen.

Reis

Reize door de Oostenrykſche Nederlanden, enz. gedaan door een voornaam Hollandsch Vlugteling in den jaare 1788. *Behelzende vele egte byzonderheeden, zo van Braband, als der Hollandſche Vlugtelingen, derwaards uitgeweeken. Te Amſterdam, by* de Bruin, enz. *In gr.* 8vo. 2*de Stuk*, 142 *bl.* 3*de Stuk*, 173 *bl. Behalven het Voorbericht.*

Voor eenige maanden (*) gaven wy den Leezer eenig bericht van het eerſte Stukje deezes Werks, en by die gelegenheid onze twyfeling te kennen, of deeze Reis wel niet misſchien binnen de muuren van des Schrijvers kamer konde gedaan zyn. De *ongenoemde* Uitgeever tracht deeze twyffeling wech te neemen, en derzelver uitwerkſels voor te komen, door eenen Brief van den *ongenoemden* Schryver, aan het hoofd van het Derde Stukje geplaatst, by wyze van Voorbericht. Het oogmerk van ons Tydſchrift duldt niet, dat wy ons inlaaten tot eenen pennestryd over dit onderwerp. Dit, evenwel, moeten wy met een enkel woord den Leezer herinneren; dat wy alleenlyk ons vermoeden hebben aangeduid, maar geene beſlisſende uitſpraak gedaan. De voornaame redenen onzer twyffelinge hebben wy aangeſtipt; of die in het gemelde Voorbericht zyn wechgenomen, ſtaat anderen te beoordeelen. Men veroorlove ons, ondertusſchen aan te merken, dat een zodanig bedrog, als het uitventen van verdichte ſtukken, als behelsden zy verhaalen van waare gebeurtenisſen, en het vermengen van waar en valsch door elkander, ons niet zo onſchuldig voorkomt, als de Schryver het ſchynt te achten. *Niemand lydt daardoor ſchade*, zegt hy. Maar zyn dan waarheid en valschheid in zichzelve onverſchillige zaaken, welker waardy alleen bepaald wordt door het nut of nadeel, dat zy anderen toebrengen? En is het wel zo zeker, dat niemand door een dergelyk bedrog ſchade lydt? Gesteld zynde, dat deeze Reis een verdicht ſtuk ware, zoude zy dan wel niet het vertier van waarlyk echte Werken kunnen benadeelen; terwyl de Schryver of Uitgeever daaruit voordeel trok? —— Onze aanmerking op het geen wegens den loop der Schelde gezegd word, ſchynt de Schryver kwalyk begreepen te hebben. Wy vorderden van hem niet

(*) *Nieuwe Algem. Vad. Lett. III. Deel, bladz.* 627, enz.

niet dat hy by het plunderen zyner bezittingen bedacht ware om juist eene Landkaart te bergen; maar dachten dat een *voornaam* Man, vooral een Hollander, wel genoegzaame kennis der Aardryksbeſchryvinge zoude bezitten, om geene onderrichting van eenen Jachtſchipper noodig te hebben omtrent den loop eener riviere, welke zo bekend is in de Nederlandſche Geſchiedenisſen, en over welke in de laatſte jaaren nog zo veel is te doen geweest. ——— Over het verzwygen van de naamen der bedoelde perſoonen ſchynt de Schryver onze aanmerking niet geheel af te keuren. Wy, van onzen kant, erkennen kwalyk den *Heer Rumoldus* voor *den Heiligen Rumoldus* geſteld te hebben. Of dit eene ſchryffeil zy van den opſteller des Uittrekſels, dan een misſlag van den' Letterzetter, kunnen wy tegenwoordig niet beſlisſen. Maar men zal wel willen gelooven, dat die misſtelling niet aan onkunde is te wyten. —— Onze overige aanmerkingen laat de Schryver onaangeroerd. ——— Wy erkennen ook, dat de krachtige betuigingen van oprechtheid, welke wy in het gemelde Voorbericht leezen, ons meer doen neigen om deeze Reis als een echt ſtuk te beſchouwen; maar wenschten gaarne, in plaatze van enkele betuigingen, eenige bewyzen van echtheid gezien te hebben, welke de Schryver nu in een vreemd land en in volkomen veiligheid, onder de beſcherminge eener andere Mogendheid zynde, onzes oordeels, zonder eenig gevaar, had kunnen opgeeven. ——— Doch wy willen onze Leezers met dit byzondere geſchil niet langer ophouden. In onderſtellinge van de echtheid des Werks beklaagen wy hartgrondig den ongelukkigen Schryver, en den deerlyken toeſtand van zo veelen onzer medeburgeren, welken met hem een ſoortgelyk, of nog erger lot, ondergaan hebben, en van welker ellenden nog verſcheidene voorbeelden verhaald worden in de twee Stukjes, die nu voor ons liggen.

Het Tweede Stuk bevat achttien Brieven; het Derde Eenentwintig. Doch deeze laatſte zyn meestal kort, en beſlaan met elkander niet meer dan zeventig bladzyden, terwyl het overige van dit Derde Stuk wordt aangevuld met een inderdaad belangryk Geſchrift van den Rechtsgeleerden H. C. N. VAN DER NOOT, *Junior*, aan Myn Heeren DE STAATEN DER PROVINTIE VAN BRABAND.

In deeze Brieven vindt men weder eene groote verſcheidenheid van Beſchryvingen van landen en ſteden, ontmoetingen van zeer verſchillenden aart, verhaalen van aangenaa-

naame, kluchtige, maar ook van treurige en ysfelyke gebeurtenisfen. Tot deeze laatfte behoort het jammerlyke lot eener getrouwe dienstmaagd, het geen verhaald word in het Tweede Stuk, bladz. 102, enz. en de mishandelingen eenen afgeleefden grysaart met zyne Dochter aangedaan, bladz. 133 enz.; hoewel dit laatfte, misfchien, by fommige Leezers meerdere uitwerking zoude doen, indien het minder —— hoe zullen wy het noemen? —— *fentimenteel* of *beftudeerd?* —— opgefteld ware. Tot welke onmenfchelykheden kan een opgeruid en onbeteugeld graauw vervallen! Doch laat ons een gordyn fchuiven voor dit tooneel van afgryslykheden, en liever onzen Leezeren iets anders voordraagen.

Na het geen wy reeds in ons eerfte Uittrekfel van den trant, waarin het Werk gefchreeven is, gezegd hebben, zal het niet noodig zyn ons daarover weder uit te laaten; ook zal men geene geregelde fchets verwachten. Een paar aanmerkingen over byzondere plaatzen zullen wy alleen bybrengen, en daarmede eindigen.

In ons voorig uittrekfel merkten wy aan, „ dat het „ geen in den VII Brief gezegd wordt van het charac„ ter der *Signors*, of geboren Antwerpenaars, over het „ geheel vry fatyriek is, en de verftandlyke bekwaamhe„ den en kundigheden der goede Antwerpfche burgerye „ juist niet in het voordeeligfte licht vertoont." In den XLVII Brief (*) vinden wy hier omtrent eenige opheldering en. De Schryver verhaalt daar, hoe hy te Rysfel eenen Antwerpenaar fprak, welke hem overtuigd had, gelyk hy trouwens te vooren al vermoedde, dat de berichten, hem omtrent de burgers dier Stad toegezonden, niet vry waren van partydigheid. Hy verfchoonde zynen Vriend, van welken hy die Berichten had ontvangen, met by te brengen, dat deeze „ zelfs rondborftig bekend „ had, dat 'er *op alles, wat hy van het Caracter der* „ *Signors gezegd had, zekerlyk veele uitzondering te maa*„ *ken zyn, enz.*" Evenwel geene kans ziende om alles goed te maaken, wat deeze gezegd had, beloofde hy, by het uitgeeven van het Derde Deel, de zeer gewichtige misftelling te verbeteren, welke, in de oogen van eenen Vreemdeling, Antwerpen als een groot hoerhuis moet doen voorkomen, daar het echter, „ den lof van kuisch„ heid boven alle zyne buurfteden wegdroeg. De Schry„ ver

(*) III. Stuk, bl. 65, enz.

ver besluit den Brief met deeze aanmerkinge. „ Een „ eerlyk Man kan dwaalen; doch hy blyft geen eerlyk „ Man, wanneer hy, bewust van de schadelykheid zy- „ ner dwaaling, dezelve niet bekennen of verbeteren „ wil." Zekerlyk is, wanneer men uit doolingen of on- voorzichtigheid anderen beleedigd heeft, het beste, dat men doen kan, zynen misslag te bekennen en te verbeteren. Maar hoe dikwyls is het niet in onze magt dit volkomen werkstellig te maaken, en den nadeeligen indruk, welken wy by sommigen onzer medemenschen jegens anderen verwekt hadden, te eenemaal weder uit te wisschen? Zullen juist allen, welken het eerste Stuk van dit Werk geleezen hebben, ook het Derde leezen? Wy willen hiermede niets tot nadeel van den Schryver aanduiden, maar liever tot zyn goed oogmerk medewerken, door juist een gedeelte van ons Uittreksel aan dit onderwerp te besteeden.

Nu nog iets van eenen anderen aart. In den XXVI Brief (*) spreekt de Schryver van het Brabandsche Patriotismus, welks verdedigers zich aankantten tegen alle hervormingen, welke de Keizer wilde invoeren, zo door het verleenen van eene grootere verdraagzaamheid in het Godsdienstige, en het besnoeien van het Pauslyke gezach in de Nederlanden, als door het maaken van eenige veranderingen in den regeeringsvorm, en het afschaffen van eenige, zyn oordeels, nutteloozе of schadelyke privilegien. Omtrent het eerstgemelde deelt hy eenige aanmerkingen mede van eenen zogenoemden Brabandschen Patriot, welke hy grootelyks afkeurt, en welk gewisselyk onder alle verlichte voorstanders van waare godsdienstigheid, en van de rechten der menschelykheid, nergens goedkeuring zullen vinden. Maar op het geen hy in den volgenden XXVII Brief (†) bybrengt, valt meer aan te merken. „ Ik begryp, zegt hy, dat een Volk de uiter- „ ste voorzigtigheid behoeft, in de handhaaving van die „ zaaken, waaraan men den Naam van Privilegien of „ Voorrechten geeft.

„ Alles wat dien Naam draagt, is het daarom niet. „ 'Er zyn Privilegien, die tegen het heil des Volks in- „ loopen; 'er zyn 'er die zydelings benadeelen, of aan „ groote misbruiken onderhevig zyn, zo dat het voordeel

„ dat

(*) II Stuk, bladz 53, enz.
(†) Ald. bl. 61, 62.

„ dat zy zomtyds aanbrengen, op verre na niet kan op-
„ weegen, het gevaar en nadeel, waaräan zy bestendig
„ de Maatschappy blootstellen; 'er zyn 'er die goed in
„ den tyd waren, waarin zy verleend werden, doch die,
„ door verandering van tyden, zeden en omstandighe-
„ den, schadelyk geworden zyn! —— Soortgelyke
„ Privilegien te willen blyven handhaaven en behouden,
„ is het werk niet van verstandige Menschenvrienden! ——
„ en een oppermagt verleent zyne onderhoorigen een
„ nieuw en waar Privilegie, wanneer hy dergelyke na-
„ deelige Privilegien afschaft, of er de schadelyke uit-
„ werkzels van poogt voor te koomen. Alles wat de
„ Maatschappy benadeelt, of derzelver vorderingen in
„ kundigheeden, beschaafdheid, rechte begrippen van
„ den Godsdienst, enz. verhindert en tegenwerkt, moet
„ afgeschaft worden, om 't even welk een naam het
„ draagt. Hier toe is elk Vorst, elk Oppergezag ten
„ duursten verpligt, wanneer zy het geluk der saamen-
„ leeving als eene hunner eerste pligten beschouwen."

Gaarne erkennen wy, dat sommige Privilegiën, aan byzondere Maatschappyën, Steden of Landstreeken gegeven, voor het algemeene welzyn van den Staat, eerder schadelyk dan voordeelig zyn; dat andere door veranderingen van tyden en omstandigheden wel eens nutloos kunnen worden, of zelfs nadeelig voor die geenen zelven, om welker wille zy gegeven waren; en dat in zulke gevallen het eene wenschelyke zaak is, dat dergelyke Voorrechten, naar gelegenheid van zaaken, op eene gevoegelyke wyze veranderd worden. Maar behoort het Volk om deeze en andere redenen voorzichtig te zyn in het handhaaven der Privilegien, het betaamt den Vorst vooral geene mindere voorzichtigheid te gebruiken in het onderneemen eeniger veranderinge. De Privilegien eenmaal in behoorelyken vorm, op eene geregelde wyze, en met kennisse van zaaken verleend, zyn daar door de wettige eigendom geworden der geenen, aan welken zy gegeven werden. De Vorst heeft even weinig recht om zyne Onderdaanen van dezelve te berooven, als om zich meester te maaken van de bezittingen van byzondere persoonen. *Ja; maar*, zegt men, *die Privilegien zyn schadelyk geworden voor de bezitters zelven: en het is daarom een werk van menschlievendheid, dat men hun dezelve afneeme.* Wie zal hier over oordeelen? De Vorst? Dan opent men eene wyde deur voor eene volstrekt wil-

le-

lekeurige regeering. Het kan gebeuren, dat eenig goed, het geen ik bezitte, op zichzelven my grooteren last dan voordeel aanbrenge, maar dat ik het evenwel, uit hoofde van eenige byzondere betrekkingen, niet gaarne zoude misſen. Zoude ik dan niet denken, dat my onrecht geſchiedde, wanneer een Vorst, wiens Onderdaan ik ware, my hetzelve, zonder myne toeſtemminge, of zelfs zonder myn gevoelen te vraagen, wilde afneemen, onder voorwendſel van my van dien last te ontheffen? De Eigenaar van eenig goed moet zelve weeten, of hy de bezitting daarvan begeert te behouden dan af te ſtaan; en anderen, wie zy ook zyn, hebben geen recht om daaromtrent voor hem te beſluiten. Het geval verandert wel eenigzins, wanneer eenig voorrecht aan byzondere perſoonen of maatſchappyen gegeven, ſchadelyk wordt voor het algemeen. Die ſchadelykheid kan zo blykbaar en tevens zo groot zyn, dat het gezach van den Souverein billyk tusſchen beiden kome, om het kwaad wech te neemen. Maar dit moet niet geſchieden dan in gevallen van volſtrekte noodzaaklykheid; tot het gebruiken van het *Dominium eminens* moet men even zeldzaam en even ſchoorvoetende beſluiten, als tot ſommige hoogstgevaarlyke bewerkingen der Heelkunde, in kwaalen, welke anders doodelyk zouden weezen. Alle andere middelen van beredeneerde overtuiginge moeten eerst beproefd zyn; en dan nog behooren de zodanigen, welker verkregen rechten men aan het algemeene welzyn opoffert, voor dat gemis eene billyke ſchavergoeding te ontvangen van den geheelen Staat, welke door de veranderinge bevoordeeld wordt.

In hoe verre nu zyne Keizerlyke Majeſteit dit alles, en veel meer het geen wy zouden moeten bybrengen, indien ons oogmerk ware over dit onderwerp eene ſtaatkundige of wysgeerige Verhandeling te ſchryven, hebbe in acht genomen in de menigvuldige veranderingen, welke hy in de Oostenrykſche Nederlanden heeft gemaakt en getracht te maaken; en of hy daarin enkel het heil zyner Onderdaanen gezocht hebbe, zullen wy niet beoordeelen. Het kan wel zyn, dat zyne menschlievende en redelyke begrippen van Verdraagzaamheid, ten opzichte van het godsdienſtige, wel eens aanleiding hebben gegeven tot eenen eenigzins onverdraagzaamen yver omtrent de tegenkantingen der min verlichte Brabanders. Een goed gedeelte van de bezwaaren der Ingezetenen

van

van dit gewest, welken hunne ouderwetsche denkbeelden van recht en vryheid nog niet geheel schynen te kunnen verlaaten, wordt in het reeds gemelde Geschrift des Heeren VAN DER NOOT voorgedragen. Men kan niet zeggen, dat zyne Majesteit in dat Stuk grootelyks gevleid worde: maar, indien alle zaaken, op welke de Schryver zich beroept, en over welke hy klaagt, inderdaad zodanig zyn voorgevallen, als zy hier worden voorgesteld; en dit hebben wy niet hooren ontkennen; zyn ook zyne klagten niet geheel ongegrond. Het stuk, schoon in eenen niet zeer fraaien styl geschreven, en in den Brabandschen tongval, draagt blyken van kundigheid, schanderheid en moed, en is het leezen wel waardig.

Het Geslacht der Heeren van Borsfele van Spreeuwenstein. *Te Middelburg, bij* W. Abrahams, 1788. *In gr. octavo, 24 bladz.*

Dit Geschrift, behoorende tot de bekende verzameling van *Zeeuwsche Oudheden*, behelst een verslag van de afkomst en nakomelingen van een tak van het Doorlugtige *Borsselsche* Huis, geheeten *van Spreeuwenstein;* en dient inzonderheid om eene algemeene dwaaling tegen te gaan, waartoe alle Schryvers nopens deezen tak vervallen zyn. Men heeft, naamlyk, zo als hier gemeld wordt, dien tak doen afkomen, „ van een tweeden Bastard Zoon van Heer *Hendrik van Borssele*, „ Heer van Vere, in 't jaar 1474 overleden, *Wolfart* „ genaamt, daar gemelde Heer van Vere maar één Bastard Zoon, *Paulus*, naliet; dan twee Zoonen procreërende by Vrouwe *Aleyt van Haarlem; Hendrik* en „ *Wolfart van Borssele*, die ieder een byzonder Stamhuis „ formeerden: van den eersten is de tak *van Schellach* „ of *Lauerdale*, en van den laatsten die *van Spreeuwen-* „ *stein* afgekomen." —— Zulks wordt gestaafd door eene nevensgaande Memorie van Heer *Wolffaert van Borsselle*, geschreeven in 't jaar 1600, ter aanwyzinge zyner afkomste, ten behoeve zyner kinderen: waar in hy voorkomt als een Zoon van *Adolff van Borssele*, wiens Vader, *Wolffert van Borsselle*, een Zoon was van opgemelden *Wolfart van Borsele*, den tweeden Zoon van bovengenoemden Heer *Paulus van Borsele.*

Geslachtboom van het oud Adelyk Stamhuis der Heeren van Brederode. *Te Amsterdam, by* A. van der Kroe *en* A. Capel, 1788. *In gr. octavo* 31 *bladz.*

In dit Stukje, behoorende tot het bekende *Aanhangsel van de Vaderlandsche Historie*, levert men ons een naauwkeurig getekenden en gegraveerden Geslachtboom, van alle de manlyke nakomelingen der Heeren van *Brederode*, met derzelver afkomst, uit Graaf *Dirk den I.* Dezelve gaat vergezeld van ophelderende berigten en aantekeningen, wegens de persoonen op deezen Geslachtboom vermeld; waar uit men het merkwaardigste, nopens dit oud Adelyk Stamhuis, zo beroemd in onze Vaderlandsche Geschiedenissen, kan opmaaken. Men is dien Geslachtboom, met de ophelderende berigten, verschuldigd aan wylen den kundigen Heer *Jacobus van den Toorn te Alkmaar;* wiens arbeid daaraan besteed de Heer *Jan van Panders*, mede te *Alkmaar*, ter openbaare drukperse heeft gelieven over te geeven. De verdere aantekeningen zyn 'er door deskundigen bygevoegd, en een hunner heeft 'er nog een Naschrift aangehegt, raakende eenen afstammeling, met naame *Hendrik Gerritsz.* op de *Quelder*, gewoonlyk genoemd *Jonker Hendrik van Brederode:* „ dien, zo wel als zyne Broeders *Pieter Gerrits* en „ *Symen Gerrits*, by *Acte* in dato 26 May 1773, uit „ hoofde van zyne geboorte, wettig en geregtigd ver„ klaard is, tot het oefenen van de Jagt, in de Hout„ vestery van Holland en Westvriesland." —— Van deezen Persoon meldt men, (en hy erkent zelf, by ondertekening, de waarheid van 't verhaal,) dat hy, in laage omstandigheden, eene gebreklyke opvoeding gehad, maar, in laatere dagen, door aanhoudende vlyt, leezen, schryven en cyferen geleerd heeft. Van deeze zyne verkreegen bekwaamheid heeft hy, naar luid van dit berigt, zich wel byzonder bediend, ter beoefeninge der Heilige Schriften, vooral van de Boeken der Propheeten, en ter naspooringe van het Tydrekenkundige. In deeze zyne oefening helt hy sterk over, tot het doen van tydrekenkundige voorspellingen, ook met opzigt tot den tegenwoordigen tyd; beweerende dat hy zulks uit de Boeken der Propheeten, en de Openbaaring van Joannes, door vergelyking der Prophetien met elkanderen, op een goeden grond kan afleiden. Men wil, dat hy reeds ver-

schei-

ſcheiden zaaken van die natuur voorſpeld heeft, welke daadlyk op den geſtelden tyd voorgevallen zyn: en de Opſteller van dit Naſchrift geeft ons ten laatſte nog eene voorſpelling aan de hand, met betrekking tot eene kortaanſtaande gebeurtenis, die *Jonker Hendrik van Brederode* op dien grond verwagt. „ 'Er zal, naamlyk, binnen „ kort, een Oorlog buiten de paalen van ons Land ont-„ ſtaan, in welken vier voornaame Mogenheden zullen „ gemoeid zyn. En eene van die Mogenheden zal daar-„ door zeer aanmerkelyk geknakt worden. Die Oorlog „ zal duuren tot in het jaar 1792, waarna ons Land in „ zulk een bloei zal komen als het nog ooit geweest is." ——— Die lust heeft kan deeze voorſpelling vergelyken met de voorzeggingen, op den naam van *Ludeman*, wegens het aanſtaande, om en aan het jaar 1792; doch men ontruste zich niet over onguuſtige, noch verheuge zich, by voorraad, over gunſtige voorloopende berigten van dien aart. Het meermaals feilen van zodanig eene ſoort van voorſpellingen behoorde, zou men zeggen, de menſchen wyzer te maaken; dan 't ſchynt dat ééne gebeurtenis, die aan de voorſpelling beantwoordt, (dat ligtlyk plaats kan hebben,) veeler vertrouwen op dezelve meer verſterkt, dan zes en meer mislukte voorzeggingen het zelve kunnen verzwakken.

Volledige Beſchryving van alle Konſten, Ambachten, Handwerken, Fabrieken, Trafieken derzelver Werkhuizen, Gereedſchappen enz.; ten deele overgenomen uit de beroemdſte buitenlandſche Werken; en vermeerderd met de theorie en praktijk der beste Inlandſche Konſtenaaren en Handwerkslieden. Eerſte en tweede Stuk; met Plaaten. Te Dordrecht, by A. Bluſſé en Zoon, 1788. *Behalven het Voorwerk* 148 *en* 170 *bladz. in gr. octavo.*

Deeze twee Stukken ſtrekken ten aanvang van een nuttig Werk, waarin men zig, overeenkomſtig met den Tytel, voorſtelt, by een te verzamelen, het geen In- en Buitenlanders aan de hand geeven, ter leerzaame oefeningen, zo beſpiegelend als werkdaadig, van alle Konſten, Ambachten, enz. Eene verzameling van die natuur heeft haare gevalligheid, voor oefengraage naſpoorers der menschlyke werkzaamheden tot nut der Maatſchappye; dient den onderzoeker der Natuurlyke Historie ter

kennisneeminge van de Werkstoffen en derzelver gebruik in veelerleie Handwerken; en is tevens ten hoogsten leerzaam voor alle dezulken, die zig toeleggen op de daadlyke bewerking zelve. Het leerryke, aangenaame en nuttige gaat hier des hand aan hand, het welk de onderneeming van dit Werk aanpryst; dat wy in deezen met te meerder vrymoedigheid melden, om dat de aanvanglyke uitvoering in deeze twee Stukjes reeds toont, dat men alleszins reden hebbe, om deswegens ten hoogsten vergenoegd te zyn, en zig met eenen verderen gunstigen uitslag te vleien.

Het eerste Stukje heeft ten onderwerp den *Indigo-bereider* en *Blaauw-verwer*. In het zelve levert ons de kundige Heer *P. J. Kasteleijn* eene vertaaling der Verhandelinge van den Heer *Quatremere Dyonval*, door de Koninglyke Academie der Weetenschappen te Parys bekroond, welke dit onderwerp, met zo veel juistheid, oordeel- en proefkundig ontvouwt, dat zy die de Natuurlyke Historie gadeslaan, die de Indigo-velden bebouwen, de Indigo verder bereiden en als Verwstoffe gebruiken, 'er veele leerzaame onderrigtingen uit kunnen haalen. De Heer *Kasteleijn* heeft 'er hier en daar nog etlyke ophelderende aantekeningen bygevoegd, en 't stuk voorts verrykt met twee leerzaame Aanhangzels. Het eerste behelst een verslag van verschillende zamenmengzels tot blaauwverwen, door des kundigen opgegeeven; welker nader onderzoek den verweren aanbevolen wordt. En het tweede Byvoegzel is geschikt tot eene onderscheidenlyke beschryving van het Plantgewas, *Weede* genaamd, 't welk men van ouds af ter blaauwverwinge gebruikte; dat, inzonderheid in het *Thuringsche* en de zuidelyke deelen van *Frankryk*, als ook elders, sterk aangekweekt werd; maar welks gebruik, in 't midden der zestiende eeuwe, en vooral met den aanvang der zeventiende, van wegen den aanvoer der *Indigo*, merkelyk verminderde. Ze is egter daardoor niet geheel in onbruik geraakt, in tegendeel men bedient 'er zig nog van, zo op zigzelve als in verbindinge met de *Indigo*; waarom ook in dit Aanhangzel een uitvoerig berigt geplaatst is, wegens het cultiveeren en bewerken der Weede, met aanwyzing hoe dezelve ten meesten voordeele te gebruiken zy. —— Deeze dus ver gemelde beschryving gaat voorts, tot een duidelyker begrip van dien arbeid, vergezeld van acht wel uitgevoerde Plaaten, die ons de Werkplaatzen der Zyde-

Ka-

Katoen- en Wollenverwery onder 't oog brengen, en te gelyk eene afbeelding geeven van de voornaamste stukken, die tot de bewerking behooren.

Op eene soortgelyke wyze geeft ons het tweede Stukje een naauwkeurig berigt wegens den arbeid van den *Sterkwaterstooker*, *Zoutzuur-* en *Vitrioololie-bereider*. In het zelve bedient zig de bovengenoemde Heer *Kasteleijn* hoofdzaaklyk, van 't geen de Heer *Demachy* deswegens gemeen gemaakt heeft, met zodanige verschikkingen, aanvullingen en affnydingen, als hy, naar zyne bekende ervaarenis in 't Scheikundige, dienstig oordeelde. Daarbenevens maakt hy, met eene welberaaden keuze, een oplettend gebruik, van de Aantekeningen, die Doctor *Struve* en Doctor *Hahnemann*, by hunne uitgave van 't opgemelde Geschrift van den Heer *Demachy* gevoegd hebben: waar by dan ook komen zyne eigen Aantekeningen over het dus aangevoerde. Verder heeft hy, aan deeze en geene Hoofdstukken, nog eenige Aanhangzels gehegt, behelzende eene ontvouwing en verklaaring van verscheiden belangryke byzonderheden; mitsgaders een en ander Hoofdstuk, ter vollediger opehelderinge van dit onderwerp, met deeze Verhandeling vereenigd. In dit alles verleent zyn Ed. den Leezeren, deels het geen hy in de voorheen genoemde Schryveren opmerkenswaardig gevonden heeft, en deels zyne eigen waarneemingen met de daar uit afgeleide gevolgen; welk een en ander hy op eene welvoegende wyze afzonderlyk aanduidt. —— Door deeze inrigting vindt men hier by een verzameld, 't geen naauwkeurige en kundige waarneemers, nopens dit Stuk, opgemerkt hebben; 't geen byzonder den Liefhebberen der Scheikunde, en den werkdaadigen beoefenaaren van deezen arbeid niet anders dan aangenaam kan zyn: te meer daar de Heer *Kasteleijn*, langs dien weg, eene groote verscheidenheid van scheikundige bewerkingen ontvouwt, en tevens doet zien in welke omstandigheden, naar de verschillende bedoelingen, deeze of geene, ten meesten nutte, te verkiezen zy. —— Even als in 't voorige Stukje, heeft men ook in dit tweede nog etlyke Plaaten, en wel ten getale van tien, gevoegd, waar in men ons eene zeer juiste afbeelding geeft, zo van de Werkplaats in 't algemeen, als van derzelver voornaamste deelen in het byzonder; mitsgaders van de hier toe gebruikelyke Werktuigen; en verder van eenige onderscheiden inrigtingen van zommige Scheikundige bewerkingen.

Het geheele Turksche Ryk op een Landkaartje met coleuren afgeteekend, en nauwkeurig beschreven, voorál ten dienste van de Couranten-Leezers. Te Amsterdam, by J. Allart, 1789. *In gr. 8vo.* 80 *bladz. buiten de Voorreden.*

Van deeze tachtig bladzyden worden de eerste twaalf besteed aan eenige aanmerkingen, over de Aardrykskunde in het algemeen, over derzelver nuttigheid, over Gods zorge voor zyne schepselen, enz. In het overige gedeelte handelt de Schryver van het Turksche Ryk, en wel vooreerst van deszelfs oorsprong. Zes of zeven bladzyden bevatten eene beknopte schets van het leeven van MAHOMED (*), en deszelfs instelling van den Godsdienst, die naar zynen naam genoemd wordt. Dan volgt, in drie of vier bladzyden, een kort bericht van den oorsprong der Turken, en van eenigen der voornaamste Sultans uit het Geslacht der Ottomannen, alwaar, evenwel, de Schryver zich zeer vergist, wanneer hy zegt, dat „ OSMAN of OTTOMAN, „ die in het einde der XIIIde eeuw den Schepter zwaaide.... „ Constantinopel den Griekschen Kristen-Keizer ontweldigde." *Ten dienste van de Couranten-Leezers* strekke, dat Constantinopolen eerst in het midden der vyftiende eeuwe door MAHOMED den II werd veroverd. De naamen van het Turksche Ryk, de naamen der Zeeën en Rivieren, welke het *zelve* besproeien, de uitgebreidheid des Gebieds, de *Vruchtbaarheid* van den grond, de Burgerlyke Gesteldheid, Koophandel, Regeeringsvorm, Macht, Godsdienst, en Zeden der Inwooners worden afgehandeld van bladz. 21 tot 40. Het overige tot bladz. 76 behelst het bericht van de voornaamste Landen en Steden des Ryks, en de vier laatste bladzyden *de Verklaring of betekenis van enige namen*, enz. Eindelyk volgt het Landkaartje, met eene bygevoegde Tafel van de Gewesten en Nabuuren des Turkschen Ryks. En daarenboven is het Werk, by wyze van Titelprent, opgesierd met de afbeelding van een Turkschen Paarde-staart. Men ziet dus dat dit kleine Werkje loopt over eene groote verscheidenheid van onderwerpen; welke, gevolgelyk, alle slechts zeer oppervlakkig hebben behandeld kunnen worden. Voor die Leezers, voor wien het *vooral* geschikt is, kan het evenwel nog al van dienst zyn. Maar of *het Kaartje*, gelyk de Schryver zich vleit (†), *door ware kenners minder gebrekkig zal gekeurd worden, dan de gene, die, tot hiertoe, over dit Ryk zyn uitgegeven*, durven wy niet bepaalen. Het komt ons, ondertusschen, voor;

(*) *Mahomed*, zegt de Schryver, of, gelyk anderen dezen naam schryven: „ *Muhamet*, of nog anderen *Mahumet*." Hy had 'er *Mohammed* wel mogen byvoegen.

(†) Voorrede, bl. IV.

voor, dat een Kaartje, dat, op eenige duimen in het vierkant, de uitgestrektheid van, na genoeg 40°. lengte en 30°. breedte bevat, hoe juist ook in den algemeenen omtrek, niet zeer naauwkeurig kan zyn in byzonderheden. Uit de Voorreden (*) moeten wy besluiten, dat de Schryver een Vreemdeling is, en dan moet men erkennen, dat hy met zeer goed gevolg zich op de Nederduitsche Taal heeft toegelegd. Veele inboorlingen zouden daarin by hem te kort schieten.

(*) Ald. bl. V.

Fragmenten, door J. E. DE WITTE, JUNIOR. *Eerste Stuk. In 's Hage, by* J. van Geemert. 100 *bladz. In gr. 8vo.*

DE WITTE, die in 't schryven eene loflyke uitspanning, of liever bezigheid, zoekt, betuigt in zyn Voorberigt, dat deeze *Fragmenten*, immers voor het grootste gedeelte, hun bestaan verschuldigd zyn aan eene Briefwisseling, door hem, zedert eenigen tyd, met een waardig Vriend onderhouden, met wiens goedvinden hy ze ter persse overgaf. —— De Brieven naleezende, vondt hy 'er dertig Onderwerpen in, welke hy vertrouwde, de aandagt zyner Landgenooten niet onwaardig te weezen. Zyn voornemen is dezelve in twee Stukjes te verdeelen, ieder van vyftien onderscheiden Schetzen, over onderscheiden trekken uit het menschlyk Character. Dit eerste Stukje zal hem moeten leeren, of hy het tweede mag laaten volgen.

In dit eerste Stukje, loopen de Fragmenten meest over het Sterfbedde, of 't geen daar toe betrekking heeft. —— Deeze Onderwerpen kunnen in eene ziel van die aandoenlyke geaartheid als de Schryver omdraagt, niet anders dan sterke vervoeringen baaren. Hy moet in het *Sentimenteele* vallen. Hy belydt zulks, en verklaart deswegen. „ Ik beken het, wy hebben reeds „ meer dan te veel zoogenaamde Sentimenteele Schriften voor„ handen, en egter heb ik in deeze Fragmenten al wederom in „ dien styl *eenigermaate* moeten vervallen; men leest thans veel; „ maar men leest weinig dat in eenen niet geoutreerden smaak „ is geschreeven. —— Mogelyk is dit een ongeluk, of liever een „ fyl in het karakter der jonge Nederlanders, die hun van vreem„ den is overgewaaid. En nu dit niet anders is, en 'er voor den „ Schryver geen ander middel, om zyne werken te doen leezen, „ overig blyft, moet hy zich hier naar voegen; zoo dra men „ ons thans schilderyen ophangt, die niet in een styl, die direct „ tot het hart spreekt, geschreeven zyn, zal men ons werk als „ koud en laf wegwerpen, zonder te bemerken dat den deftigen mannelyken styl veel meer gezonde redeneerkragt insluit, „ die ons tot nuttige weezens voor de Maatschappy vormt, dan

„ den overgedreven ſtyl, van 't geen men Sentiment noemt. ——
„ De Waereld, immers de jonge Waereld, is zo gewoon aan
„ bloemen, aan idéalen, die nooit beſtaan hebben —— en aan
„ Nachtbeſpiegelingen, dat men den Schryver voor een ongevoe-
„ ligen Zotskap zou houden, die de moed hadt hunnen ſmaak
„ te willen veranderen?" ——

By onze beoordeeling van des Schryvers CEPHALIDE (*), hebben wy zyn *Sentimenteel* ſchryven, aan zyn Geſtel en Leevensomſtandigheid toegekend, en daarin eene verſchooning gevonden voor zyne *ſomber Sentimenteele Schryfwyze*; dan, hy zelve geeft, in de boven aangehaalde woorden des *Voorberigts*, eene geheel andere reden op van dien Schryftrant, of dezelve beter zy, en hem meer tot eere ſtrekke, zou by veelen twyfel lyden, althans zy voldoet ons niet; immers men zou, op dien voet voortredeneerende, de bedervendſte Schryfwyze in een eeuw van den bedorvenſten Smaak kunnen wettigen; en dewyl Zedeloosheid geene andere dan Zedelooze Boeken leezen wil, by overheerſchend Zedebederf, wilde men ſchryven, Zedelooze Boeken moeten vervaardigen.

Verre zy het dat wy deeze *Fragmenten* iets zodanigs ten laste leggen. Zy hebben alle eene andere ſtrekking; ſchoon alle niet op de beste wyze ingerigt. Wy zyn 'er zo zeer voor, als iemand —— *dat men het Hart aanſpreekt*; doch het *Verſtand* moet ook zyne beurt hebben; op Verſtandige Beginzelen het Hart te roeren, is het waare *Sentimenteele*, en gebruik te maaken van die Gevoeligheid, onzer Natuure zo wyslyk ingeſtort. Dit laatſte dunkt ons te ſchaars plaats te vinden in deeze *Fragmenten*, welker zommige op een vry hoogen toon van het louter *Sentimenteele* geſtemd zyn. —— Wy zullen een deezer *Fragmenten*, MELIDOR getyteld, grootendeels afſchryven. —— MELIDOR, die zyne Vrouw ELISE, wier laatſte Brief een voorig Fragment uitmaakt, verlaaten, en van haare Kinderen geſcheiden hadt, wordt ſpreekende ingevoerd, daar hy met een bleek gelaad, waar op de vrees —— de woede —— en den dood afgebeeld waren, zittende in zyn bedde, vliegende met de oogen dan ginds, dan herwaards. Soms eene vrugtlooze pooging doende om zich op te rechten, en by afbreeking deeze woorden uitgillende:

„ Daar is zy!... ELIZE!... gaa, gaa weg! —— alweêr een
„ ſchok!... Zyn 'er dan zoo veele doemlingen in den afgrond,
„ om één monſter te pynigen? —— —— —— myne Kinders!
„ gy ook aldaar?... ha! dat is wel ysſelyk... niet eenen traan
„ wil meer opwellen!... Nu; daadlyk koom ik!... Ik heb u
„ immers niet vermoord, ELIZE?... Wie heeft u die wonde toe-
„ gebragt?... den eenigen Man voor wien myn hart ſloeg; zegt
„ gy?

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vad. Letteroef.* II D. 1ſte Stuk, bl. 478.

„ gy? —— —— daar gy zóó goed waart, ELIZE! moet gy
„ my nu zóó pynigen? —— Hoe veel ſchimmen waaren hier
„ in 't rond! Vuurpoel der Eeuwigheid, brandt uwen Zwavel
„ dan altyd zoo heel fel op het ontwaakt geweeten? —— —— ——
„ daar, grypt my maar meedogeloos aan! —— —— Neen,
„ neen! dat kunt gy nooit doen gelooven; eens ſtof, altoos
„ ſtof!... Lieve GEORGE! myn waarde Zoon! werpt ook gy al
„ een wraakvorderenden blik voor uwen Vader, in den nagt des
„ rampzaligheid? —— Ben ik dan zo doemenswaardig, dat
„ zelfs myne Kinderen niet één traan op myn lyden plengen
„ —— —— —— daar weêr! —— Ach! ELIZE! ga toch heen!
„ ſluit u! —— ſluit u myne oogen! gy meugt u niet naar
„ den hemel verheffen; —— dat is nu te laat —— den
„ blixem van de godlyke wraak zou u verzengen —— —— ——
„ ô komt hier, gy, ellendigen! die eene deugdzaame Vrouw in
„ het graf legt, en beſchouw myn ſterfbedde! —— komt hier
„ gy Vaders, die de opvoeding van uwe Kinderen verzuimt,
„ en leer, uit myn lyden, hoe wrang, hoe ysſelyk uwen jong-
„ ſten ſnik zal zyn! —— *Hier* toont my myne Echtgenoote de
„ doodwonde, die myn gedrag —— die myne onwaardige
„ verdenking haar gaf —— en *daar* juilt myn Zoon my, uit
„ den buik der hel, den ſchorren zugt van het verwyt toe ——
„ —— —— welk een oogenblik! welk eenen overgang in den
„ mynen! De Kinders, die de Hemel my gegeeven hadt, om
„ voor zynen dienst op te leiden, vind ik in den nacht ——
„ den nimmer eindeloozen (*) nacht der verdoemenis weder!
„ —— —— —— En van dit alles ben ik de oorzaak! ——
„ —— —— Gil, gil voort myn Zoon! —— —— —— daar,
„ ſchimmen van zo veele Rampzaligen! voer my met u! ——
„ Vrienden! wykt van myn bedde, gaat altemaal na uwe woo-
„ ning (*Dit zeide hy tegen de geenen die by zyn ſterven tegenwoordig
„ waren.*) Ik ben uwe deernis niet waardig: elken menschlie-
„ venden traan, die ik u zie plengen, ploft als een brandenden
„ vonk op myn hart neder: Ik kende nooit de Menschlieven-
„ heid! —— —— —— Gaat toch weg! —— Ziet gy niet dat
„ die toorts u verzengen kan? —— Welk een gejuil ——
„ welk een verſcheurend gejuil bromt krasſend door myne oo-
„ ren! —— —— Kom! —— kom! —— nu —— —— ——
„ o —— —— ik kan niet meer! —— —— Welk een lyden! ——
„ —— ELIZE! hoe ſtreng is de hand van den wreeker der ver-
„ drukte onſchuld! Laat my toch leggen! —— Gevloekte
„ Schimmen! deinst weg, of voert my met u! Daar rolt een
„ zwarte Steen uit den omtrek der Menschheid; —— die zal
„ —— die komt op my af —— help! —— Hemel! Aar-

„ de!

(*) *Nimmer eindelooze* is geen taal, *nimmer eindigende* heeft de Schryver misſchien bedoeld.

„ de! —— help —— wee —— wee —— zoo veel vloeken!
„ Zinkt den gedoemden zoo heel diep neder? Grenspaalen der
„ Eeuwigheid! waar zyt gy? ——— ——— ——— Om nooit weder te
„ keeren, zegt gy, —— te rug, ysselyke voorzegging! te rug!
„ —— Myn Zoon! — myn Zoon. ——— ——— Ik sterf! ——— —"
Een gil, —— die meer tekende dan ik kan uitdrukken, was zyn jongste snik, —— zyne handen waren beiden naar boven gestrekt, even als van iemand, die om hulpe roept, toen hy dat: IK STERF! wanhoopend uitbromde.

Proeven van Poëtische Mengelstoffen, door het Dichtlievend Kunstgenootschap, onder de spreuk: Kunstliefde spaart geen vlyt, *en Prysverzen. XIIde Deel, 1ste Stuk. Te Leyden by* P. van der Eik *en* D. Vygh, 1788. *In gr. 8vo.* 132 *bladz.*

Het Haagsche Genootschap, aan deszelfs Jaarlyksche gewoonte willende voldoen, namenlyk een Stuk zyner oefeningen uitgeeven, deelt in het zelve eenige weinige Mengeldichten mede, wier aantal, voor den luister des Genootschaps, nog minder had mogen zyn. Daar tegen beslaan de Prysverzen, zeer gepast, eene ruime plaatse, nadien zy eene gewigtige stoffe, namenlyk *den Mensch, geschikt voor de Eeuwigheid*, meestal in een klaar en zeer bevallig daglicht stellen. Het eerste, of met Goud bekroonde Vaars, is van L. VAN OIJEN, AZ. Het tweede en derde, welken men elk een Zilveren Medaille heeft toegekend, zyn van M. P. ELTER, geb. WOESTHOVEN en G. BRENDER à BRANDIS; en het vierde, of laatste, dat als accessit waardig gekeurd is om gedrukt te worden, heeft J. VAN OS ten maaker. Het eerste, dat ons het woelendste toeschynt, beslaat 41, het tweede, dat wy als het zagtste aanzien, 25, het derde of meest wysgeerigste, 16, en het laatste of eenvoudigste 12 bladz. De volgende Coupletten zyn uit het 3de Dichtstuk.

Natuur! —— ja zij: zij wijst het spoor,
Waar 't redenlicht ten gids' moet strekken.
In alles straalt heur grondwet door:
„ Stof kan niets meer dan stof bedekken."
Geen zandkorn kan de Zilvren Maan,
Geen druppel vogts 't Heelal beslaan!
Geen ligchaam meet de sterrenkringen!
Hoe hoog des arends vlucht ook schijn,
Zij zou, voor de eelste stervelingen,
Beweeging —— maar geen denkkragt zijn.

En

En echter denkt, bevat mijn geest,
Door een gansch onbekend vermogen,
Wat wezen zal, en is geweest:
Ja, ziet met duizend scherpziende oogen,
Al wat natuur te voorschijn bragt.
Van waar nu die geheime kragt,
Die in mij denkt, bepaalt en oordeelt? —
Gewis, deez' ranke leevenskiel,
Dit dierlijk lijf, hoe sterk bevoordeeld,
Is slechts een hulsel voor de ziel.

Eens zal de seise van den dood
Dit aardsche hulsel zamen winden:
Dan, 's menschen ziel zal, in den nood,
Een onbeperkten uitgang vinden.
Zi moge — aan 't smertlijk vleesch geboeid,
Wanneer een storm van rampen loeit,
Al eens haar dierbre werking staaken:
Haar wezen houdt onkwetsbaar stand;
En moet de dood haar boeijen slaaken?
Zij reist naar beter Vaderland.

Zo wordt aan 't menschlijk kunstgewrogt
Wel eens de vederkragt ontnomen.
Dan 't raderwerk, daaräan verknogt,
Blijft, na de ontbinding, toch volkomen.
En weeten wi de rede niet,
De Maaker weet waaröm 't geschied:
Wat stoffen beider werking krenken:
Hoe nuttig eene ontbinding zij. ——
Hij kan die veêrkragt weder schenken,
En 't zuiver uurwerk tikt weêr vrij.

Onder de *Mengeldichten* munt, boven anderen, uit, de *Winterzang* van Ar. Hk. Hn.

KAREL VAN KARELSBERG, *of Tafereel der Menschelyke Ellende, door* C. G. SALTZMAN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Zesde Deel. Te Amsterdam, by* de Wed. J. Doll, 1788. *In octavo* 354 *bl.*

In dit zesde Deel, waar mede de geschiedenis van *Karel van Karelsberg*, met de voltrekkinge zyner Egtverbindtenisse met *Henriette*, ten einde loopt, en dit Geschrift dus zyn beslag heeft, ontvouwt de Heer *Saltzman* op nieuw, onder het verhaal van verscheiden ontmoetingen, eene reeks van verschillende voorvallen, die ons onder 't oog brengen, hoe 't menschdom aan veelerleie ellenden onderworpen is, welken men aan de onkunde, vooroordeelen en boosheid heeft toe te schryven. De bronnen hiervan, zo in 't Godsdienstige als Staatkundige, misgaders in 't Schoolonderwys, Huishoudelyk bestuur, en byzondere Leevenswyzen, tracht hy op eene treffende manier in 't oog te doen loopen; of ook zynen Leezers getroffen, „ van de grootheid „ der menschelyke ellende overtuigd, daardoor een yver inge„ boezemd mogte worden, om de hand aan 't werk te slaan, „ ter verminderinge, en, zo veel 't mogelyk zy, ter uitrooijinge „ van dezelve:" 't welk hy betuigt het groote oogmerk van zyn schryven in deezen geweest te zyn. —— In een voorafgaanden Brief, by den aanvang, en in eene Nareden, in het afloopen deezes laatsten Deels, maakt hy zelve etlyke aanmerkingen over het gebreklyke der uitvoeringe, en verdeedigt te gelyk zyne schryfwyze, tegen de beschuldiging, dat hy de schilderyen van de menschelyke ellende te sterk gemaald zou hebben. Verder maakt hy gewag van zyn oogmerk, tot het vervaardigen van een Geschrift, getyteld: de *Verlossing*, dienende ter aanwyzinge van 't geen 'er vereischt wordt, om de menschelyke ellende te verminderen; en tevens van een door hem opgesteld Weekblad, onder den naam van *De Bode uit Thuringen*; meer geschikt ten behoeve, en in den smaak en de vatbaarheid van het Gemeen, om dus iets aan de hand te geeven, het welk van allen, voornaamelyk van de laagere standen onder de menschen, die verre het grootste gedeelte uitmaaken, kan geleezen worden, het welk hier en elders iets heen werpt, om het nadenken aan te zetten, en de vermogens van het verstand te ontwikkelen, by de geenen, die dezelven in de daad hebben.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Inleiding in de Boeken van het O. V. door J. D. MICHAELIS. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* Y. VAN HAMELSVELD. *Eerste stuk, tweede Afdeeling. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1788. *In gr. octavo* 384 *bladz.*

Het onderwerp, in deze tweede Afdeeling behandeld, zyn de vyf Boeken van MOSES; waeromtrent de merkwaerdigste byzonderheden, als in de voorige nopens JOBS Boek, oordeelkundig vrymoedig nagevorscht worden; des de Bybeloefenaers hier weder ene ruime voorraed van stoffe kunnen vinden, die hen ter nadere overdenkinge deswegens zal uitlokken.

De Hoogleeraer vangt dit gedeelte van zynen arbeid aen, met het onderzoek der groote Vrage, *Heeft* Moses *zelf deeze Boeken geschreven?* en bepaelt zich, in de eerste plaetze, tot het bybrengen van *onbeslissende*, dan toch gedeeltlyk *waarschynlyke gronden* ter bevestiginge hier van; welke hy vervolgens, door 't aenvoeren van gewigtiger bewyzen, staeft. Te weten: *deeze Boeken geven zichzelven aan als* Moses *werk;* en hebben ten volle *het voorkomen, als of zy van Moses hand waren.* Na ene oplossing der voornaemste *tegenwerpingen*, verledigt hy zich tot het nagaen van een *vermoeden*, als of *iemand laater deeze Boeken aan* Moses *toegedicht zou hebben*; en wel byzonder ter wederlegginge, *dat* Ezra *die Boeken verdicht heeft*; waervan de onmogelykheid uit derzelver inhoud, in meer dan één opzicht, blykbaer is; ter aenwyzinge welker blykbaerheid hy zich beroept, op des Schryvers in 't oog loopende *groote kennis der oudste Wereld*, en wel inzonderheid *van Egypte.* Hierby komt gelyk de Hoogleeraer vervolgt, *de schryfstyl*, mitsgaders, *dat* Ezra *en* Nehemia *somtyds de Boeken van* Moses *niet eens verstaan schynen te hebben*; als mede op hoe goeden grond men moge denken, *dat* Ezra, *wegens zyn afkeer tegen de* Samaritaanen, *veel niet geschreeven zou hebben, dat in* Moses *Boeken staat*; en hoe onwaerschynlyk het zy, *dat de*

Samaritaanen *deeze Boeken als* Godlyk *aangenomen zouden hebben*, indien ze hun zo laet, en wel uit de handen der Jooden, eerst bekend geworden waren. Zulks geeft veeleer reden om te vermoeden, dat die Boeken reeds voor de scheuring der tien stammen van *Juda*, en dus voor den dood van *Salomo*, als echt erkend zyn geweest. En hierover valt te minder twyfel, als men nagaet, *dat 'er in de* Psalmen *al spreekwyzen en zaaken schynen voor te komen, die 'er uit ontleend zyn*; waer uit zou volgen, dat ze al ten tyde van *David* bekend geweest zyn. —— Zo iemand daerop in 't midden wilde brengen, *dat* David *mogelyk deeze Boeken, met een Staatkundig bedrog, ondergeschooven kan hebben*, zou het, gelyk de Hoogleeraer toont, niet moeilyk zyn, hem ten bondigste te wederleggen; en niet minder ongerymd zou hy zich ten toon stellen, die wilde beweren, *dat de Hoogepriester* Hilkia, *welke het Wetboek in den Tempel vondt, hier een bedrog gepleegd zou hebben*, waar door, niet alleen de *Jooden* in Jeruzalem, maar ook de *Israëliten*, of de tien reeds weggevoerde stammen, misleid zouden zyn geworden. — Aen deze bewyzen hecht de Hoogleeraer voorts nog ene opmerking, wegens de overblyfzelen der Schriften van *Sanchoniathon*, waer mede zommigen zeer hoog loopen, als een Fenicisch Schryver, die geleefd zou hebben tusschen *Moses* en *David*. Hy laet de echtheid of onechtheid dier stukken onbeslist, maer toont, dat, derzelver voorgewende oudheid en echtheid toegestaen zynde, dat dan die *Geschiedenis*, *geene tegenwerping oplevert, maar veel eer dient ter versterkinge der beweerde oudheid van* Moses *Boeken*.

Hier mede de oudheid dezer Boeken, als daedlyk van *Moses* herkomstig, voldongen agtende, leid hy 'er uit af, *dat de daar in bevatte voorzeggingen toonen, dat 'er Godlyke Openbaaringen in begreepen zyn;* en neemt verder in overweging, *of* Moses *zyne Boeken geheel of ten deele door anderen heeft laaten opstellen?* het welk hem gansch niet aenneemlyk voorkomt, houdende veeleer *Moses* voor den Opsteller zelven. Zulks geeft hem voorts aenleiding ter wederlegginge van het voorgeven, *dat sommige laatere Schryvers de echte overblyfzels van* Moses *bearbeid, en aen zyne Boeken de tegenwoordige gedaante gegeeven hebben.* —— Voorts verledigt hy zich tot het ontvouwen van den *Schryfstyl van* Moses *in deeze Boeken*; en vestigt onze aendacht, op *de byzondere kundigheden van* Moses *in dee-*

deeze Boeken doorstraalende; waerdoor wy 'er verscheiden kundigheden in ontmoeten, die wy anders voor veel nieuwer, en zelfs voor ontdekkingen van de laetste helft onzer eeuwe plegen te houden. —— Dit leid hem verder tot het nagaen van *de schikking en den inhoud dezer Boeken*, met het mededeelen van enige aenmerkingen over Godgeleerde kundigheden, die in dezelven gevonden worden, of 'er niet in te verwachten zyn. —— En nademael 'er in 't eerste Boek vele oude Geschiedenissen verhaeld worden, die *Moses* niet beleefd heeft, zo komt, ter dezer gelegenheid natuurlyk in overweging, *van waer* Moses *die oudste Geschiedenissen ontleend heeft*; en de Hoogleeraer toont, det men hier, buiten het verhael van 't werk der Scheppinge, dat hy aen ene byzondere Godlyke Openbaringe toeschryft, te denken hebbe aen *oude oirkonden*, die hy gebezigd heeft, waer van zich in deze Schriften zeer kennelyke voetspooren opdoen. Zulks geeft hem voorts aenleiding *ter navorschinge van oude oirkonden*, zo veel men 'er na gissen kan, als mede *van het gebruik*, *dat* Moses *van dezelven gemaekt hebbe*: waer aen hy enige aenmerkingen hecht over 't stelzel van *Astruc* deswegens, met wien *Eichhorn* meer instemt dan onze Autheur, die, gelyk hy meld, dit stelzel hervormd, in vele stukken verbeterd, en 't waerschynlyker en aenneemlyker voorgedragen heeft. —— Vraegt men hierop wyders, wat men te denken hebbe, van *de tegenwoordige verdeeling dier Schriften in vyf Boeken*, of dezelve ook aen Moses toe te schryven zy? zo toont de Hoogleeraer, dat ze wel tot een hoogen ouderdom klimme, maer geenzins voor ene schikking van *Moses* zelven gehouden kunne worden. Deze schriften hebben, gelyk hy doet zien, meer het voorkomen van één enkel Boek, *van een Geschiedboek*, *met ene tusschengevoegde Wetgeving*, welks zamenvoeging en openlyke afgifte men waerschynlyk te houden heeft voor een werk van het laetste jaer zynes levens. —— „ MOSES gaf, (zegt hy) de gantsche verzameling van zyne Schriften, *de Thora* of *Wet*, (onder welke benaming 'er gewoonlyk van deze Schriften gewag gemaakt wordt,) in het veertigste jaar van den togt, openlyk, by het voorlezen van zyne laatste reden, over, om ze by de Verbondskist te leggen, zo dat ook in 't vervolg de Afschriften van dit authentick Exemplaar zouden genomen worden. Deut. XXXI. 9, 10, 11. XVII. 18. Ook zou het op gezette tyden het volk

„ worden voorgelezen. Hy gaf dan in dit jaar zyn Boek „ uit. Ik twyfel geheel niet, dat hy reeds voorheen ge„ fchreven heeft, dat enkele Wetten, als Plakaaten, „ fchriftelyk bekend gemaakt zyn, ook dat de Gefchie„ denisfen, in het eerfte Boek befchreeven, vroeger ge„ fchreeven zyn: doch uit al dit te vooren gefchreevene „ maakte hy in het laatfte jaar één geheel, met alle vry„ heid van eenen Auteur; hy voegde by, het geen in 't „ eerfte ontwerp niet zal geftaan hebben, en bragt het „ in eene andere orde." —— Wyders toont de Hoogleeraer nog beknoptelyk aen, dat deze Boeken, ook buiten de bevestiging van *Christus* en zyne Apostelen, *inwendige tekenen en bewyzen van Godlykheid hebben*; en ten laetfte geeft hy een oordeelkundig verflag van de hulpmiddelen welken men heeft, zo ter verbeteringe en zuiveringe van den Tekst, als tot beter verftand en verklaring van denzelven; met aenwyzinge van derzelver gebruik; doch waerover hy, in het volgende Deel, nog nader ftaet te handelen.

De Gefchiedenis van Jofeph, in Leerredenen, door FELIX HERDER. *Naar het Hoogduitsch. Te Leyden by* A. *en* J. Honcoop, 1788. *in gr. 8vo.* 263 *bladz.*

Geene Bybelgefchiedenis mag, in veele opzigten befchouwd, leerryker en treffender heeten dan de Gefchiedenis van JOSEPH. Geene Bybelgefchiedenis is ook menigvoudiger, en op onderfcheidener wyzen, behandeld dan deeze. Nu werd zy ten Tooneele gefchikt, dan met dichterlyken zwier in onrym befchreeven, en ook in Dichtmaat opgezongen. Christen Leeraars namen ze meermaalen ten onderwerpe hunner Leerredenen. Dit laatfte deedt ook FELIX HERDER, *Diaken in het Weeshuis te Zurich*, gelyk hy zyne Opdragt onderfchryft, in Dertien Leerredenen, die wy hier voor ons hebben, en vergezeld gaan van eene Veertiende van den Heer Aartsdiaken TOBLER, en een Vyftiende van HERDER's overleden Broeder DAVID HERDER, in een der vroeg-uuren, die te *Zurich* den jongen geestelyken zyn aangeweezen, uitgefprooken: welke beide laatfte eene algemeene befchouwing van JOSEPHS Gefchiedenis bevatten, zeer voegelyk agter de byzonderer overweegingen deezer belangryke Gefchiedenisfe geplaatst.

Des

Des Predikers oogmerk ontdekken wy in den aanvang zyner eerste Leerreden, waar hy zich in deezer voege laat hooren: „ Uit een dubbel gezigtpunt kunnen wy deeze bevallige en leerryke Geschiedenis beschouwen. — Overweegen wy de lotgevallen van deezen merkwaardigen Man, zoo als die van zyne en anderer vrye daaden afhangen; dan geeft ons deeze Geschiedenis ryke aanbieding ter nuttige bespiegelingen en aanmerkingen over menschelyke hartstogten, gebreken en deugden; de Vader, de Broeders, de Ægyptenaars, Joseph zelve in zyne vernedering en verhooging, hoe veele leeringen, waarschouwingen, opwekkingen, verschaffen zy ons in hunne zoo ongelyke gedraagingen en lotgevallen. —— Maar beschouwen wy ze vervolgens ook van den kant der Godlyke Regeering, welk een eerwaardig en leerryk stuk der Geschiedenisse is ze dan? Zekerlyk slechts een stuk der geheele Geschiedenis van het voor God bemin de en tot heil der Weereld bestemde Geslacht van Abraham; maar ook te gelyk zulk een geheel, dat ieder, ook het zwakste verstand, overzien kan; zo vol bevalligheid en aantrekkend gewigt, als 't hart 'er zich aan laat gelegen zyn, en dat voor een ieder die zoo onontbeerelyk noodwendige en zalige waarheid recht inlichtend wordt, de waarheid van Gods wyze en goedertierene Voorzienigheid en Regeering, die, midden onder het gedruisch van de menschlyke hartstochten, met een onnaspeurelyk wyze Vaderhand, stil en verborgen, maar onfeilbaar zeker, zyne gunstryke oogmerken doorzet, en waar by aan het einde alles by uitstek voor dien wel schikt, die zich aan God gehouden, en hem gevolgd heeft.

„ Wy willen ons juist niet by elke byzondere omstandigheid lang ophouden. —— De Bybelsche Geschiedenis heeft één hoofdoogmerk, men behoorde dit nooit uit het oog te verliezen, en zich daarom in enkele gedeeltens en omstandigheden niet te diep in te laaten: wyl zy enkel tot dat hoofdoogmerk daar geschreeven zyn. My dunkt, men moest handelen gelyk reizigers, die een zeker doel hunner reize hebben, dat vergeeten zy nimmer; treffen zy op hunnen weg hier en daar iets merkwaardigs, iets dat met hun beroep voegt, dan neemen zy het hertlyk waar, en reizen verder. Meest zal ik u verhaalen: by eenige omstandigheden zal ik, 't geen mij tot onze leering, waarschouwing of troost byzonder dienstig schynt, met myne gewoone vertrouwelyke een-

voudigheid aanmerken. —— „ Een Christelyke Prediker moet," gelyk hy zich elders in een deezer Leerredenen uitdrukt, „ zo als ik hem my onder anderen gaarne voorstel, aan eenen vertrouwelyken, zich gaarn mededeelenden Broeder, gelyk zyn: wat hy by zyn naarvorfchen van de Schrift voor zich ftichtelyk, leerryk en troostlyk vindt, dat wil hy ook gaarne zynen lieven Medechristen tot hun nut mededelen."

Overeenkomftig met dit tweevoudig oogpunt, en de voorgefchreevene Gefchiedbefchouwing, gaat de Heer HERDER in deeze Leerredenen te werk, en beantwoorden dezelve volkomen aan dit te neder gelegde plan. Men zou ze, uit dien hoofde, mogen characterifeeren als *Gefchiedkundige*, *Zedeleerende*, en boven al *Godsvrucht* bevorderende eenvoudige, Leerredenen, —— men neem het woord *eenvoudige* hier niet in eenen laagen en ongunftigen, maar in den regten en gunftigen zin, als aanduidende dat ze voor allen gefchikt, en naar de bevatting ook van geen doordringende Verftanden berekend zyn. Hier en daar hebben wy voor ons onverwagte bedenkingen en uitweidingen ontmoet; maar deeze daarom niet altoos geheel ongepast of wraakbaar gevonden; veel, zeer veel moet men altoos toefchryven aan de byzondere omftandigheden, waar in zich een Leeraar en zyne Gemeente bevindt: deeze kunnen aanleidingen geeven tot denkbeelden, welke by eenen anderen niet zouden opkomen.

Zyne verdeeling der Lotgevallen van JOSEPH, in de onderfcheide Redenvoeringen, is zeer gepast. Elk derzelven behelst een Hoofdbedryf, dat kortlyk vermeld en doorvlogten wordt met Bedenkingen en Aanmerkingen van dien aart, als de Prediker, volgens het boven opgegeevene, zyne Toehoorders voornaamlyk wenschte in te boezemen.

Een en andere trek moet onze Leezers met deeze Leerredenen meer bekend maaken. „ De Ifmaelitifche Kooplieden brengen JOSEPH in Ægypten —— POTIPHAR, Hoofdman over de Lyfwagt van den Koning in Ægypten, kocht hem. —— Hoe, myne Vrienden! wanneer JOSEPH hier nu rechtftreeks een proef waagde: wanneer hy deezen nieuwen Heer, deezen POTIPHAR, een ryk en aanzienlyk Man, met de inneemende eenvoudigheid zyner onfchuld, zyne ongelukkige Gefchiedenis verhaalde, ter liefde van een ouden bedroefden Vader om zyne bevryding

ding smeekte —— hy konde immers ook naauwlyks mistasten, hy moest medelyden vinden. —— Ongeluk, vooral onverdiend ongeluk, heeft toch alzoo zyne rechtmaatige en kragtige aanspraak op hulp en medelyden by ieder menschelyk hart. —— Het schynt ondertusschen dat JOSEPH dit niet gedaan heeft —— uit bevreesdheid? —— Misschien! —— Maar misschien ook nog meer uit wysheid en een zekere edelmoedigheid! Zyne waare Geschiedenis, hoe hadt die toch uit zynen mond, eer men hem kende, verdagt moeten schynen? —— Wie hadt een nog geheel onbekenden op zyn woord alleen kunnen gelooven, dat negen Broeders het eens worden, om hem, en wel geheel onschuldig, te verkoopen? —— 'Er zyn toch werkelyk dikwyls zulke gevallen, myne lieve Toehoorders! waar in men geheel vrugteloos, en soms nog tot zyne groote schade, verdenkingen, en nadeelige verhaalen, die tegen ons uitgestrooid worden, door vertelling van de eigenlyke eenvoudige waarheid zoekt te wederleggen, maar in zo veele ongewoone en ongelooflijk schijnende omstandigheden, de verdenking dat wy de waarheid niet geheel zeggen, schynen te bevestigen, te regtvaardigen. —— De wyze wagt dan met geduld den tyd af, dat de zaak zichzelven opklaaren zal, of dat, op voormaalig gedrag en zyne eerlykheid, aan zyn eigen gezegde meer geloof verschaffen kan. —— JOSEPH zal nu eerst door zyn gedrag, door proeven van zyne trouw en vroomheid, de liefde en het vertrouwen van zynen Heer voor zich verwerven; dat zal hem zelven meer vrymoedigheid, dat kan zyn verhaal geloofwaardigheid byzetten. Want een edeldenkende ziel stelt zich ook niet gaarne aan een onteerend mistrouwen bloot, zy schaamt zich niet om eene genade te bidden, vooral by lieden, welker aanzien en magt zy voor rechtmaatig erkent; maar zy doet het ook niet, wanneer zy zich niet bewust zy, dat zy deeze genade niet onwaardig zy, tot de noodige vrymoedigheid en vertrouwen geregtigd voelt. Even zoo gelyk aan den anderen kant, de grootmoedige, magtiger, hem ook wel te gemoed gaat, zyne bede dikwyls voorkomt; of wanneer die met bescheidenheid voorgedraagen wordt, de stil verzweegene verdienste niet hoogmoedig en ondankbaar uitschudt, maar dezelve gaarne geregtigheid laat wedervaaren."

Veelal zyn HERDERS schilderingen der voorvallen natuurlyk, zie hoe hy het wederkeeren van JOSEPHS Broeders,

ders, en den wagtenden JACOB beschryft: „ Zo toogen de Broeders van JOSEPH weder tot hunnen Vader —— vreedzaam en vrolyk —— want naa deeze ontmoeting moesten zy opgeruimd weezen: hoe hadden zy zich de belangen van Vader en Broeder aangetrokken —— hoe hartlyk hadt JOSEPH hun alles vergeeven —— wat hadden zy hunnen Vader te verhaalen! alles was, zo als het ook zyn moet, om een mensch recht luchtig en te vreden te maaken.

„ Gaarne stel ik my deeze Mannen thans op hunne te huis reize voor, hoe zy zich met het vrolyk naricht haasten, om het den Vader mede te deelen —— zy maaken ontwerpen, hoe zy het den Vader recht aangenaam zullen voordraagen, ieder weet nog iets beters: dien meent zoo, die zoo, ieder wat anders —— en zy denken niet, dat zy, by den aanblik van den goeden Vader, nauwlyks zich zelf van vreugde zullen magtig zyn.

„ Intusschen weet zeker de vreesagtige lieve JACOB daar te huis nog niets. Hy is slegts bars over zyne Zoons, over SIMEON en BENJAMIN in 't byzonder. Dagen en uuren zyn afgeteld, wanneer zy weder hier zyn konden. My dunkt ik zie hem, een schaar van lieve kleinkinderen bezyden hem: morgen myne lieve kinderen, heeft hy reeds eenige dagen gezegd; morgen, welligt heden nog, komen zy, uwe Vaders, myne Zoonen, en brengen ons het lieve brood uit Ægypten. Hy heet vervolgens eenigen heen te gaan, waar zy den weg van verre uitzien kosten, of zy niet op een wyden afstand Reizigers beschouwen? Anderen gaan ongebeden, in hoop om Grootvader met het aangenaame naricht, zy koomen! te verrassen. Vervolgens gaat hy zelf met een langzaamen tred in hun gezelschap naar buiten —— gelukkige kleinkinderen! —— Wie uwer kent het geluk uit tegenwoordige of voormaalige ondervinding, het geluk van 't Gezelschap van vroome Grootouders, en van hun onderhoud, over nog leevende of reeds gestorven Ouders! (*)

„ Zy koomen! zy koomen! hoort men die ver zyn roepen, zy zullen het wel zyn. Hoe ylen zy, zo ylden zy de eerste maal niet. —— Maar zo veel wagens en paarden!

(*) Des Predikers *Opdragt* wyst uit, hoe zeer hy de gedagtenis van zyne Grootmoeder en Moeder vereerde.

den! —— O dan zullen zy het immers niet zyn, kinderen, wanneer 'er wagens en paarden by zyn, zegt de beklemde Grysaart. —— Nu zyn zy reeds wyd vooraan, de kleinkinderen; bykans is hy alleen, de Grootvader; slechts weinigen zyn 'er nog by hem —— Zy zyn het! de kleinen kennen hunne Vaders —— SIMEON ook weder en BENJAMIN —— Zy zyn het! —— —— zy zyn het allen! —— klinkt het tegen JACOB te rug."

Nog een trek van eenen anderen aart, en dan genoeg. Getoond hebbende, dat, als JACOB by PHARAO zyn leeven kort en boos noemt, zulks geen te onvredeklagt, geen ondankbaar vergeeten, was, van 't veelvuldig goede dat hy genoot, vaart de Heer HERDER in deezer voege voort. „En dus, myne Vrienden! laat ons dat wel bemerken: wy moeten deeze spreuk van JACOB, weinig en boos is de gansche tyd van myn leeven! niet voor eene beschryving van het menschlyk leeven in 't algemeen aanzien: wy vergissen ons in 't algemeen daaromtrent dikwyls, wanneer wy dit, wat wyze en vroome Mannen, welker Geschiedenis ons in de Heilige Schrift bewaard is, van zich zelfs en van hunne byzondere omstandigheden zeggen, zo opneemen, als of het van de menschelyke natuur over het geheel goldt; of, als of ten minsten een ieder, die hun geloof naarvolgen wil, dat alles ook van zich zelven zeggen moet. Zekerlyk is 'er zo verre waarheid in, ons leeven is in vergelyking met het leeven der Patriarchen ook kort, ons leven duurt zeventig of tachtig jaar, en ook dit einde bereiken flegts weinigen. Ook is ons leeven vluchtig; zy zyn snel voorby, die weinige jaaren! —— Het is ook mogelyk, dat eenigen reden hebben, om te zeggen, geheel, of grootendeels boos is de tyd van myn leeven! Maar deezen zullen ook verre de minsten zyn, die het met grond zeggen. Daarentegen heb ik 'er reeds veelen gevonden, die meenen het behoort tot de vroomheid, dat men veel over de rampspoeden des leevens te klaagen hebbe; en die, zonder eenig verder onderricht, of hunne lydens niet een gevolg en uitwerking hunner dwaasheden of onvermydelyke voorvallen zyn, sterk daar heen neigen, en ze voor kentekenen te houden, dat zy goede Christenen zyn. —— Lieden, die dikwyls niet eens weeten te zeggen, waarom zy hunnen leeftyd boos heeten, of die door hunne klagten zelfs verraaden, hoe wereldlyk gezind, hoe ydel, hoe onverzoenlyk zy

 zyn,

zyn, —— of, wanneer die mislukte oogmerken en verwagtingen, die veelligt slegts de bevrediging uwer eerzugt en uwer gierigheid bedoelden, u jaaren lang krenkte —— wanneer de onvermydelyke veranderlykheid en bouwvalligheid van alle dingen deezer weereld, u zo geheel onverdraaglyk is, u, altoos met wrevel, met vrees en angstige zorgen vervult —— nu, dan is uw leeven zeer onrustig —— maar door uw eigen schuld —— uw droevig oog stelt u ook het lieflykste als duister voor!"

De aangetoogene plaatzen hebben onze Leezers zeker in 't oog doen loopen, dat de Vertaaling vloeiender, en meer *Nederduitsch*, zou hebben kunnen weezen.

Oude en tegenwoordige staat van de Godsdienstpligten, Kerkzeden, en Gewoontens van alle Volkeren der Waereld, van de Schepping tot op heden. IIde Deel. Met Plaaten. Te Amsterdam, by H. Gartman, W. Vermandel, *en* J. W. Smit, 1788. *In gr.* 8vo. 394. *bl.*

Met dit tweede en laatste Deel deezes Werks gaat de Schryver voort met eenige Plegtigheden in de Roomsche Kerk te handelen, en het Leerstellige in den Roomsch Catholyken Godsdienst te beschryven. Hy levert een verslag van de Godsdiensten der hedendaagsche Grieken, Russen, Christenen van St. Thomas en Kopten; en verder de Geschiedenis van den Protestantschen Godsdienst, van den aanvang der Hervorminge af; hier ontmoeten wy eene Beschryving van den staat der Lutherschen, der Gereformeerden. Een byzonder hoofdstuk handelt over verscheidene Godsdiensten in de *Nederlanden*, de Jansenisten, de Mennoniten en de Remonstranten; ook worden de Collegianten, de Kwaakers, en Hernhutters in overweeging genomen. Desgelyks is 'er een geschikt om den Oorsprong en Hervorming in den Godsdienst der Engelsche Kerke aan te wyzen; en betreft een ander de Gevoelens der Schotsche Kerke, als mede eenige Secten in dat Noordlyk deel van Groot-Brittanje; vervolgens worden de Presbyteriaanen en eenige andere Gezindten in Engeland beschouwd. —— In het vierde Boek stapt de Schryver in America over, en handelt over de Godsdiensten der oude Americaanen, Floridaanen, en Wilden van Hudsons-Baay, enz.

Dee-

Deeze zeer verkorte opgave van de Stoffe wyst uit, hoe veel de Schryver ondernomen heeft, in het bestek van nog geen vierhonderd Bladzyden, te verwerken. Wy moeten 'er soortgelyk eene aanmerking over maaken, als wy over het *Eerste Deel*, waaraan dit, in de behandeling gelyk is, gemaakt hebben (*), dat het den Schryver niet mogelyk was dit alles, in een zo kort bestek, onderscheidenlyk te behandelen, dat de beschryving alleen oppervlakkig is.

Eene grootere maate van Oordeel zou veel overtolligs hebben weggelaaten, eene andere en voeglyker schikking ten grondslage gelegd; eene meerdere Beleezenheid 'er verscheide zaaken bygevoegd hebben. Korte Begrippen zamen te stellen schynt een gemaklyke taak; doch weinigen zyn 'er met de daad bekwaam toe, althans komt het ons voor, dat deeze Schryver tot de door hem ondernomene taak niet is opgewassen. Wie zou niet met reden verlangen, dat de bygebragte stukken, met bewyzen uit onwraakbaare Schryveren, overal aangetoogen, gestaafd werden; dat de Autheur, het zaaklyke daar uit opgegeeven hebbende, wees waar men het breeder kan vinden. Dit, 't is waar, geschiedt beide zomwylen; doch het behoorde allerwegen plaats te vinden. In Geschiedkundige Opgaven vordert men bewyzen, en verlangt men, in een nieuw Werk, de jongste berigten. In dit alles is de Schryver gebrekkig.

't Zou ons ligt vallen, van dit alles blyk en bewys, zo uit het voorgaande als uit dit Deel, by te brengen. Een en ander klein staaltje zal genoeg weezen. Van de *Doopsgezinden*, een zo welbekende Aanhang in ons Vaderland, spreekende, geeft hy, zonder eenig bewys, op, zekere Geloofsleere, door hem getyteld „ de Vrywillige „ Geloofsleere der Gallenisten (Lammisten) met welke „ de Apostoolsche (Zonnisten) hoofdzaaklyk overeen„ stemmen." Hy had behooren kennis te hebben, van den Brief door den Doopsgezinden Hoogleeraar H. OOSTERBAAN, in de *Bibliotheca Hagana* van den Heer BARKHEY geplaatst, gerigt aan de Uitgevers van het *Dictionaire Encyclopedique te Yverdon*, by gelegenheid van een gebrekkig berigt, 't geen in de *Parysche* Uitgave van dat Werk, wegens de *Mennoniten*, geplaatst was. Een Brief,

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroeff.* IIIde D. 2de St. bl. 433.

Brief, die eene veel betere, en de laatste opgave bevat, van de gevoelens der zogenaamde *Gallenisten* of *Lammisten* (*).

Van de *Ariaansche* en *Cociniaansche* (leest *Sociniaansche*) *Presbyters* handelende, schryft hy: „ Ik vertrouwe, dat veele van myne Leezeren de voornoemde, van het algemeene Christendom afwykende, Sectarissen, alleenlyk maar by naam zullen kennen; en zulks is geen wonder, aangezien hunne Geloofsleeringen alhier niet publicq mogen verkondigt worden. Of 'er in de *Nederlanden* veele Arriaanen en Sociniaanen zyn, staat my niet te onderzoeken, ook niet, in hoe verre zy met die van *Engeland* in gevoelens overeenstemmen: mogelyk egter blykt het, dat de eene en andere met de hedendaagsche Deïsten en Naturalisten niet veel in sentimenten verschillen. In het vryheid denkende *Engeland*, beoefenen de beide Gezindtens hunnen openbaaren Godsdienst." Zonder ons in te laaten, om de Opgave der Gevoelens, zo van *Arriaanen* als van *Sociniaanen*, door den Schryver ter nedergezet, te beoordeelen, wyzen deeze zelfs genoegzaam uit, dat die beide van de *Deïsten* en *Naturalisten*, waar onder hy ze gaarne schynt te willen rangschikken, wyd en verre verschillen. ——— Beter hadt hy gedaan, met niet te verzuimen, te gewaagen van het Ontwerp tot een *Deïstischen* Godsdienst, in den Jaare MDCCLXXVI, door den Heer WILLIAMS gemaakt en tot stand gebragt, van welke eene Liturgie voorhanden is. *Engeland*, door J. W. VAN ARCHENHOLTS, uit het Hoogduitsch vertaald, en te *Amsterdam* by *J. Sluytman van der Meer*, in den Jaare 1786 uitgegeeven, hadt hem daar van kunnen onderrigten.

Van de Schryfwyze en Styl, die beide de netste en keurigste niet zyn, hebben wy, ter aangetoogene plaatze, reeds een voorbeeld opgegeeven. Wy zullen thans, zonder 'er eenige aanmerkingen op te maaken, mededeelen, 't geen hy van het Paaschfeest in de Grieksche Ker-

(*) Deeze Brief is ook afzonderlyk in 't *Latyn* uitgegeven; en vindt men den Hoofdinhoud, in 't *Nederduitsch*, in de Leevensbeschryving van eenige *voornaame meest Nederlandsche Mannen en Vrouwen*, I. D. bl. 104. werwaards wy onze Leezers wyzen, als behelzende die korte Brief het beste Berigt van het aanzienlykst gedeelte der *Doopsgezinden*.

Kerke meldt: „ Naa de voorschreevene Plegtigheid, (die des Avondmaals naamlyk) is die van het Paaschfeest der Grieken de voornaamste. En deszelfs staatlyke omstandigheden zyn wel waardig, dat ik dezelve kortelyk beschryve, aangezien de aansteeking van 't Paaschlicht, in de Latynsche Kerk, 'er geenzins in wonderdaadigheid by kan opweegen.

„ Te middernacht neemt de plechtigheid een begin. De vergadering heeft, in de Kerk, een waschkaars in de handen, en na dat men elkanderen omhelst en gekuscht heeft, word 'er geroepen —— „ CHRISTUS is opge-„ staan!" —— de Gemeente antwoord —— „ Hy „ is waarlyk opgestaan!" —— Ieder Griek moet zulks den anderen op straat toeroepen en antwoorden: alle persooneele haat word by die gelegenheid afgelegd. Men zendt elkanderen geschenken, recht maaltyden aan, ieder kleedt zich in zyn Zondags gewaad, en is vervuld met blydschap. By deeze gelegenheid eeten sommigen een paaschlam met eieren gevuld.

„ Maar het jaarlyksche wonderwerk van het licht, 't welk in het heilige Graf onzes Heeren, te Jerusalem, van zelve ontbrandt, en waar door alle de lampen in de Kerken ontstooken worden, verdient eene byzondere opmerking.

„ Op goede vrydag, en saturdags voor Paaschen, worden alle lampen uitgedaan, doch op den avond van de laatstgemelde dag, welke zy voor een Sabbath houden, door de Grieksche, Armenische, en Coptische Geestlykheid, eenen ommegang, waar by waschkaarsen, onder een aanhoudende wierook, driewerf rondom het heilige graf worden rond gedraagen. Dan gaat de Grieksche Patriarch, met eenen Aardsbisschop, zonder licht of vuur, in het duister graf, naar dat de deur achter hun toegesloten, en door Janitsaaren bewaart wordt. Na een kort verblyf komen gemelde Geestelyken, met lichten in hunne handen, in de geopende deur staan, en de geheele Kerk ziet men oogenbliklyk, door alle haare lampen verlicht. Het volk ontsteekt daar op hunne waschkaarsen, en men houdt het voorgevallene niet alleen voor 't grootste wonderwerk, maar tot een bewys, dat zy het Paaschfeest ter rechter tyd vieren. Alle Grieken zyn van gevoelen, dat het vuur, op 't gebed des volks, van den Hemel nederdaald, en alle lampen aansteekt. Ondertusschen levert de plegtigheid eene prachtige vertooning uit."

Manier, om Geneeskundige Voorschriften voor te schryven, door J. F. C. PICHLER, *M. D., en Lid van het Genootschap der Geneesheeren te Straatsburg. Uit het Latyn vertaald, en met Aanmerkingen verbeterd, en vermeerderd door* A. BALTHAZAAR, *Med. en Chir. Doctor, te Leyden. Te Amsterdam, by* J. Elwe, 1789. *Buiten het Voorwerk*, 187 *bladz. in gr.* 8vo.

Goede Geneeskundige voorschriften te maaken, is zeker niet zo gemakkelyk, als men zig gewoonlyk voorstelt, en men vind onder jonge Geneesheeren veelen, die, hoe kundig ook, in het onderkennen der Ziekten, en het bepaalen der beste Geneeswyzen, nogthans zeer onkundig zyn, om goede, en aan het oogmerk voldoende, voorschriften te geeven. Daar ondertusschen van deeze grootendeels de Geneezing der Ziekten afhangt, zo begrypt men ligtelyk, hoe nodig het is voor den Geneesheer, ook deezen taak der Geneeskunde zich eigen te maaken.

Onder die Schriften, welke daartoe aanleiding geeven, behooren voornamentlyk het *Libellus de methodo concinnandi Formulas*, van den zo beroemden Hoogleeraar GAUBIUS, in de *Via et Ratio formulas Medicamentorum*, van den Geleerden GRUNER. —— Dan, daar men zedert dien tyd, merkelyke vorderingen in dit stuk gemaakt, en dezelve dus vóór onzen tyd zeer gebrekkig zyn, zo heeft men reeds lange gewenscht, dat eene kundige hand zig mogte verleedigen, dit gebrek te verbeteren. Het werkje van den Heer PICHLER pryst zig, zō wel wegens de beknoptheid, als duidelykheid, zeer aan, en schoon men het niet van alle gebreken kan vry pleiten, zoo is het nogthans zeer geschikt, om, vooral den Geneesheer en Heelmeester ten platten lande, tot een geschikte leiddraad te verstrekken. En de Heer BALTHAZAAR, van wien wy reeds meerdere nuttige Verhandelingen hebben, heeft ook door deeze Vertaaling, en de bygevoegde Aanmerkingen, zynen Nederduitschen Landgenooten geenen ondienst gedaan.

Geographische Historie van den Mensch, en de alom verbreidde Viervoetige Dieren. Uit het Hoogduitsch van den Hoogleeraar E. A. W. ZIMMERMAN *vertaald, en met aanmerkingen vermeerderd. Tweede Stuk. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg *en* Zoon, 1788. *Behalven de Voorreden, 196 bladz. in gr. 8vo.*

Agtervolgens het Plan van dit Werk, van welks bedoelde wy, voor eenigen tyd, een verslag gegeeven hebben (*), gaat de Hoogleeraar, na de beschouwing van den Mensch, in 't eerste Stuk voorgedraagen, in dit tweede over tot het mededeelen zyner naspeuringen, wegens de grenzen en woonplaatzen der viervoetige Dieren. —— Onder deezen komen, voor eerst, in aanmerking dezulken, wier lichaam zo voordeelig gesteld is, dat het aan alle Lugtstreeken tegenstand biede; uit welken hoofde dan ook deeze Dieren van den eersten rang zig van den eenen Pool tot den anderen bykans verspreiden, des zy in alle soorten van Lugtstreeken, zo heetere als koudere, voorkomen. Hier toe brengt onze Schryver, de Huisdieren, den *Hond*, den *Os*, het *Schaap* en den *Bok*, het *Paard* en den *Ezel*, het *Varken*, de *Kat*; en verder, als wilde Dieren, den *Vos*, den *Beer*, den *Haas* en het *Konyn*, het *Hart* en de *Rhee*, den *Eekhoorn*, den *Rat* en de *Muis*, benevens den *Wezel* of den *Hermelyn*: waarby voorts, als Zeedieren, nog komen, de *Zeehond*, de *Zeeleeuw* en de *Zeebeer*, mitsgaders de *Manatus*, ook wel *Zeeman*, *Zeevrouw* of *Zeemeermin*, geheeten, dat veelligt aanleiding tot de fabel van de *Zeemeermin* gegeeven heeft. —— Dus ver gehandeld hebbende over de Dieren, welken zich, onder en boven den Evenaar, in de oude en nieuwe Waereld, aanmerkelyk uitbreiden, vestigt hy vervolgens de aandagt op de Dieren, welken in groote Aardstreeken bepaald zyn; of, naar de Aardrykskundige lengte, van het Oosten tot het Westen, maar alleen zekere streeken of banden van den Aardbol bewoonen, als zynde voor andere Lugtstreeken minder geschikt. Vermits 'er nu onder deezen zulken zyn, die zig genoegzaam alleen tot de koude Lugtstreek bepaalen, terwyl anderen eigenlyk, deels onder de gematigde, en deels onder de

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* III. D. bl. 195.

de heete Lugtſtreek t'huis zyn, zo vindt de opleттende ZIMMERMAN het geraaden, dit onderſcheid in agt te neemen, en zyne verdere beſchryving deezer Dieren aan te vangen, met de zodanigen, die tot de koude Lugtſtreek behooren. Nademaal wyders zommigen hunner een ſtreek rondsom de Aarde bewoonen, en zo wel in de nieuwe als oude Waereld leeven, terwyl anderen zig alleen in de oude Waereld ophouden; zo geeft hem dit aanleiding, om eerst te ſpreeken van die geenen, welken aan beide de waerelden gemeen zyn; en voorts van dezulken, die alleen in *Europa*, *Aſia* en *Afrika* gevonden worden. —— Van de eerſten, aan beide de Waerelden gemeen, die tot de koude Lugtſtreek behooren, handelt zyn Ed. nog in dit Stukje, en de verderen ſtaan in het volgende Deel overwoogen te worden. Tot de eerstgemelden betrekt hy het *Rendier*, den *Eland*, den *Marter*, den *Bever*, den *Rivier-* en *Moeras-Otter*, den *Veelvraat*, den *Lynx*, het *Zabeldier*, den *vliegenden Eekhoorn*, het *Mormeldier*, den *Das*, den *Waterrat*, de *Veldmuis*, den *geſtreepten Eekhoorn*, den *Cabiai* of het zogenaamd *Guineesch Biggetje*, den *Walrus*, als mede verſcheiden ſoorten van *Zeehonden*. —— Eindelyk beſluit de Hoogleeraar dit Stukje met eene korte aanmerking over eenige weinige Dieren, waaromtrent men 't niet eens is, of zy zich in beide de Waerelden bevinden, te weeten; de *Philander*, de *Phalanger*, de *Unau* of tweeyingerige *Luiaard*, en de *Miereneeter*. Zyn Ed. maakt uit de hem voorgekomen Berigten op; dat de Oost- en Westindiſche *Philander* Dieren van verſchillende ſoort zyn, ſchoon ze tot één geſlacht behooren: maar de *Phalanger* onthoudt zig alleen in de oude Waereld; en de *Miereneeter*, die in *Amerika* leeft, is van een geheel ander geſlacht dan de *Afrikaanſche*. Wat wyders den *Luiaard* betreft, hieromtrent blyft hy nog twyfelen; en even zo is het hem onzeker, of de Amerikaanſche *Sagoin*, eene Aapenſoort, genoegzaame overeenkomst hebbe met die, welke men in *Abysſinie* ontmoet. —— Het merkwaardigſte, dat men wegens deeze Dieren, en vooral met opzigt tot derzelver verſpreiding, by de oplettende naſpoorers der Natuurlyke Historie vindt aangetekend, heeft de Hoogleeraar hier by een verzameld, en oordeelkundig nagegaan; 't welk zynen arbeid alleszins nuttig maakt. Zie hier, tot een ſtaal, zyne voornaamſte aanmerkingen wegens den *Vos*.

On-

Onder de *Vosfen* heeft zig de *roodbruine Vos* wel het fterkfte uitgebreid; doch de Lugtftreek heeft hem, hier en daar, ook anders geverwd; en daar de meeste *witte*, *grauwe*, *zilveragtige* en *zwarte* Vosfen onder elkanderen voortteelen, is 't geloovelyk, dat men dit geheele Ras als eene groote Familie heeft aan te merken: waar onder egter de *Houd* of de *Wolf*, gelyk zyn Ed. toont, niet betrokken moet worden. Veeleer zou 'er nog toe fchynen te behooren de *Ifatis*, en de zogenoemde *Wolf-Vos*, 't welk egter in 't onzekere blyft. Wat hier van ook zy, 't is althans blykbaar, dat het *Vosfenras* zig ongemeen wyd uitftrekt, en hooger na het Noorden gaat, dan eenig ander viervoetig dier; wordende de geheele Yskust van *Afie*, *Nova Zembla* en 't hooge *Groenland*, door gantfche troepen van witte, blaauwe en zwarte *Vosfen* bewoond. — Men ziet daar uit, dat de fcherpe koude, die zelfs de *witte Beeren* dringt, warmer ftreeken op te zoeken, den *witten Vos* niet fchadelyk is. — Intusfchen leeven 'er nogtans ook eenige *Vosfenrasfen* in de heete Lugtftreek, en gaan tot in *Zuid-Amerika*. — Des Hoogleeraars nadere aantekening, byzonder nopens den roodbruinen *Vos*, wiens ras zig het wydfte uitbreidt, luidt verder aldus:

„ De roodbruine *Vos* vindt zich, met den witten, zeer talryk in *Ysland* (1), *Noorwegen* (2), *Lapland* (3), *Jenefoiski*, *Tobolsky* (4), *Kamfchatka* (5), *China* en *Japan* (6). Men vindt hem veel in *Europa*, met twee verfchillendheden, den *Berkvos* en den *Brandvos* (7), wiens vel meer met zwart gemengd is, en wiens ftaart met een zwart punt eindigt; hy is kleiner dan de *Brandvos*.

De warme en heete Landen door dezen *Vos* bewoond, zyn, *Orenburg* (1), *Astracan* (2), *Palestina*, *Bengalen* (3),

„ (1) OLAFSEN, *Ysland.* I. Theil, p. 31 en 281.
(2) PONTOPPIDAN, Noorweeg. II. p. 42. men vindt hier *Vosfen* van *drieërlei* verwen, witte, roode en zwarte; uit Bergen worden jaarlyks 4000 Vosfenvellen uitgevoerd.
(3) *Oeuvres de Regnard*, Paris 1750. Tom. I. p. 118 en 171.
(4) MULLERS *Ruf. Samml.* III B. p. 571. (5) STELLER, *Kamfchatka*, p. 223. (6) KÆMPH. *Japan*, IV. 139. (7) *Canis* alop. LINN.

(1) RYTSCHOV, *Orenburg* in BUSCHINGS *Magazin*, 171. (2) PALLAS,

(3), de kust van *Coromandel*, *Barbaryen*, *Egypten*, de *Goudkust* (4), en *Ethiopien* (5).

In *Amerika* leeft de *Vos* in de Engelfche Volkplantingen, *Mexico* (1), *Peru* (2), en wanneer men NORBOROUGH gelooven kan, in de *Magellaanfche* Landen.

In *Duitschland* heeft men verfcheidenheden van den *Brandvos*. De Heer BUFFON zegt, dat men onder onze *Vosfen* ook zelve graauwe aantreft, ja eenige zelf worden Wolfgraauw en zeer groot. Wy zien zomtyds ook witte *Vosfen*, van welke RIDINGER eene tekening geeft (*). Dit ftaaft waarfchynlyk de meening, dat de zwarte, witte, graauwe en Kruisvosfen, verfcheidenheden van dezelfde foort zyn. PENNANT neemt 'er ook verfcheidene voor verfcheidenheden der foort. Schoon het niet uitgemaakt is, dat de *Vos* aan de andere zyde van den Evenaar gevonden wordt, blykt egter uit zyne groote verbreiding genoegzaam, dat hy Landen bewoont, die even warm zyn: dus kan men veilig ftellen, dat hy fterk genoeg is, om zich in *Zuid-Amerika* voort te planten."

LAS, Reiz. III. p. 191. (3) SCHREBER, *Zaugth.* III. p. 255. (4) SHAW, *Reizen.* GRANGER, *Egypte*, p. 419. (5) LUDOLPH, *Æthiop.* I. 10.

(1) ACOSTA, Hist. Nat. des Indes. Cap. 20. (2) GARCILASSO, *Peru*, p. 333.

(*) *Allerley Thiere*, 56ste Tab.

Voorloopig Register van Charters, Privilegien, Placaaten, Ordonnantien enz. Stad en Lande *betreffende, en kunnende dienen tot het opmaaken van derzelver* Groot Placaat en Charterboek; *loopende tot aan de reductie, of het jaar* 1594. *Te Groningen by* P. Doekema, 1789. *Behalven het Voorberigt*, 320 *bladz. in gr.* 8vo.

Het gebrek aan een *Groot Placaat en Charterboek* der Provincie van *Stad en Lande*, (welks nuttigheid intusfchen niet te betwisten is,) heeft den Heer *A. J. de Sitter* aanleiding gegeeven, tot een arbeid, die zich thans wyder uitftrekt, dan hy eerst op het oog had. Naar luidt van 't Voorberigt, leide hy 't 'er voor eenige jaaren op toe, om, ten zynen byzonderen gebruike, de Staatspieren deezer Provincie, zo ver ze hem bekend waren, in eene tydkundige rangfchikking te brengen. Tot het

het voortzetten van die verzameling, ten algemeenen nutte, werd hy vervolgens inzonderheid aangemoedigd, doordien de Heeren *A. P.* en *R. K. Driessen* hem edelmoedig hunne zeer ryke verzameling deswegens mededeelden, en tevens verder de behulpzaame hand aanbooden. Van dien tyd af werd die onderneeming een gemeenschaplyk Werk; beloovende de Heeren *Driessen* den Heer *Sittert*, byaldien de tydsomstandigheden, gepaard met de aanmoediging en bystand der Hooge Collegien, de uitgave van een *Charterboek* der Provincie mogten toelaaten, in dat moeilyk en tyd wegneemend werk te ondersteunen; ten einde het dus gezamenlyk ter uitvoer te brengen. —— Om dit nu, na verloop van eenigen tyd, zo volledig te doen, als mogelyk is, heeft men 't raadzaam geoordeeld, in de eerste plaats, een *Voorloopig Register* van het reeds verzamelde en bekende, door openbaaren druk, gemeen te maaken; waardoor de zodanigen, die genegen en bekwaam zyn om dit oogmerk te begunstigen, met een opslag kunnen zien, of zy ook nog een alhier *onbekend* of *onaangehaald* stuk bezitten. Dit zo zynde, is het vriendlyk verzoek deezer Heeren, dat men de goedheid gelieve te hebben van het hun mede te deelen; beloovende zy het hun toegezonden weder getrouw ter hand te zullen stellen, en by de uitgave te zullen melden, van wien het herkomstig is. Men heeft dit Register, uit alle voorhanden zynde bescheiden, zo volledig en naauwkeurig opgemaakt als mogelyk was; zonder egter te willen beweeren, dat alle die stukken, en juist in die rangschikking, nog daadlyk in de *Archiven* gevonden worden; ook twyfelt men bykans niet, of 'er zullen nog veele stukken in dezelven zyn, welken hier niet voorkomen. Van 't een en ander, zou men, ter verdere voltooijinge deezer verzamelinge, nog veel onderrigting mogen verwagten, indien de Hooge Vergaderingen eens konden besluiten, om den tot nog zorgvuldig bewaarden toegang daar toe te openen. —— 't Is te wenschen, dat het oogmerk der Heeren *Driessen* en *Sittert*, zo van die zyde, als van den kant der Liefhebberen, die byzondere Stukken bezitten, dermaate goedgekeurd, en door hun behulp bevorderd zal worden, dat 'er eerlang gelegenheid zy, om daadlyk de hand aan het werk te slaan, tot het vervaardigen van het beoogde *Groot Plaaaat en Charterboek van Stad en Lande*, dat der Provincie nuttig, en ter ophelderinge van 's Lands Historie bevorderlyk, kan zyn.

Nopens het opstellen van dit Register staat hier nog byzonder te melden, hoe men, by de opgave der Stukken, telkens aangeweezen heeft, de Schryvers, in welker gedrukte Werken iets van dezelven te vinden is, of de plaatzen, alwaar de ongedrukte Stukken nog voorhanden zyn. —— Zulks is geschied, *deels* om den Leezer de authoriteit, die men voor ieder Stuk heeft, op te geeven, ten einde hy, eene betere bezittende, dezelve mogte mededeelen: en *deels* om dit Register, daar het drukken van het Charterboek zelve nog verre afwezig schynt, reeds nuttig te maaken. Hier door toch kan een oefengraage zich nu al, zo lang 'er het *Charterboek* nog niet zy, met vrugt van dit *Register* bedienen; nademaal hy, nopens het een of ander stuk ondertigting begeerende, daar in de bron of plaats, alwaar het te zoeken is, vindt aangeweezen, 't welk hem te gelyk reeds eenigermaate vertoont het grootere nut, dat een volledig *Charterboek* daar zou stellen.

Ten laatste onderrigt ons de Heer *de Sitter* nog, dat hy dit Register niet verder gebragt heeft, dan tot in het jaar 1594, of de reductie der Stad; om dat dit allergevoegelykst eene afscheiding maakte, tusschen de oudere en nieuwere Staatsgesteltenis van dit Gewest. „ Ook zal „ het," voegt hy 'er ten slot by, „ dan minder staatkun„ dige hinderpaalen opleveren in de mededeeling en open„ baarmaaking der egte oude bescheiden. Dog, by aldien „ de daadelyke ondersteuning myner Landgenooten hunne „ goedkeuring vergezelle; ben ik genegen deeze lyst, tot „ aan den tegenwoordigen tyd vervolgd, uit te geeven; „ niet zullende reekenen den daar aan verknogten arbeid, „ wen ik slegts nuttig voor myne Stad- en Landgenooten „ heb mogen zyn."

Het Leeven en de Regeering van FREDERIK II, *Koning van Pruissen, geschetst door den Abt* DENINA. *Te Amsterdam, by* J. Allart, 1789. *In gr.* 8*vo.* 536 *bladz., behalven de Voorreden.*

FREDERIK de II (*) is gewisselyk een der ongemeenste en grootste Mannen geweest, welke ooit eene aanzien-

(*) Zyn eigenlyke naam was KAREL FREDERIK, en hy was de derde Zoon zyner Ouderen, zynde twee vroeger geboren Zoons in

zienlyke rol op het tooneel der waereld gespeeld hebben. Wanneer wy hem beschouwen als Veldheer, als Staatsman, als Bestuurder zyns Ryks, als Liefhebber en Kenner van Geleerdheid en Dichtkunde, en zelfs als Beoefenaar der laatstgemelde (†), zullen wy onder alle Vorsten, niet alleen van deeze, maar ook van vroegere Eeuwen, slechts weinigen vinden, welken met hem kunnen vergeleken worden, misschien enkelen, welke hem evennaaren, maar niemand, die hem overtreffe. Jammer is het, dat een zo groot character ontluisterd moest worden door eene verregaande ongeloovigheid in het Godsdienstige, niet alleen met betrekkinge tot den Geopenbaarden, maar ook met opzicht tot veele hoofdwaarheden van den Natuurlyken Godsdienst, en door eene hardheid, welke somtyds in zyne daaden doorstraalde jegens de zodanigen, welke hy niet gunstig was. Het eerste gebrek had waarschynelyk zynen grond in eenen verkeerden aanleg van het onderwys, dat hy in zyne jeugd genoot, en in het gezelschap, waarmede hy naderhand verkeerde; het andere misschien in de harde behandelinge hem door zynen Vader aangedaan, en vooral in de menigvuldige zwaarigheden, waarin hy in den zevenjaarigen oorlog was blootgesteld, de menigvuldige tooneelen van bloedvergieten en verdrukkinge, welke hy moest bywoonen, die hy door zyne bevelen moest wettigen, wilde hy niet de prooi worden der magtige vyanden, welke tegen hem hadden te zamen gespannen. Het is ge-

in de wieg gestorven. Zie bl. 11. De Naam KAREL geraakte naderhand in het vergeetboek. Sommigen, en onder deezen de Heer WAGENAAR, in zyne *Vaderlandsche Historie*, noemen hem FREDERIK den III. Zy beschouwen dan zynen Vader als FREDERIK den II. Maar deeze droeg eigenlyk den naam van FREDERIK WILLEM; van waar zyn Kleinzoon, de thans regeerende Koning van Pruissen, niet FREDERIK de IV, gelyk volgens de opgemelde wyze van tellen moest geschieden, maar FREDERIK WILLEM de II genoemd wordt.

(†) Uit BUSCHING's *Character* van deezen Koning, en zelfs uit het Werk van den Abt DENINA, zo wel als uit des Konings eigen nagelaten Schriften, blykt genoeg, dat hy, raakende zaaken van Geleerdheid, wel in sommige opzichten, eene uitgebreide, maar geenzins eene diepe, kundigheid bezat. Deeze laatste was ook niet te verwachten in eenen Vorst, wiens leeven vervuld was met zo veele andere en gewigtige bezigheden.

geheel niet vreemd, dat men algemeen begeerig is het Character, de Lotgevallen en Bedryven van deezen wonderlyken Man te leeren kennen; dat alles, wat, met eenigen schyn van Echtheid, raakende zyne Geschiedenis in het licht komt, met graagte ontvangen en gelezen wordt. Het *Iets* van ZIMMERMAN, het *Character* des Konings door BUSCHING, en eene menigte *Anecdotes* strekken tot getuigen van de waarheid deezer aanmerkinge. Maar vollediger en tevens beknopter Geschiedenis van des Konings Leeven en Regeeringe hebben wy, in het Nederduitsch, nog niet gezien, dan dit Werk van den Heere DENINA. Hy geeft het, zediglyk, den naam van een *Schets*. En, inderdaad, daar FREDERIK zelve slechts een gedeelte der Geschiedenisse van zyn leeven in een veel uitgebreider Werk beschreeven heeft, kan men gemaklyk begrypen, dat de zaaken, in het Stuk, waarvan wy hier spreeken, niet dan zeer kort en met weinige omstandigheden, kunnen voorgedragen worden. Maar die Schets is bearbeid. Met zeer veel oordeel heeft de Schryver zyne stoffen gekozen. In het verhaalen van Veldtochten, Gevechten en Belegeringen, heeft hy voorzichtiglyk alleen het voornaamste gemeld, het overige, waarin de meeste Leezers met reden doorgaans minder belang stellen, voorbygaande, en, evenwel, genoeg zeggende om den kundigen in staat te stellen ter beoordeelinge. De uitvoerige beschryving deezer zaaken was ook beter geschikt voor den Veldheer dan voor den Geleerden, en zy heeft daarom haare rechte plaats in des Konings eigen Gedenkschriften. De Heer DENINA erkent dit in zyne Voorreden, in welke hy zyn Werk doet voorkomen als eenen Voorlooper der vollediger Geschiedenisse van FREDERIK's Leeven, door den Koning zelven opgesteld. In die Voorreden ontvouwt de Schryver zyn oogmerk zo duidelyk, dat wy niet kunnen nalaaten een gedeelte derzelve hier in te voegen.

„ Ons oogmerk is, leezen wy op bladz. VII, eene „ agtervolgde schets van het leven van FREDERIK II te „ geeven, de omstandigheden, de beweegredenen, het „ doel zyner onderneemingen aantewyzen, den geest van „ zyn regeeringsbestier te doen kennen, en den oor„ sprong van zyne geschriften optegeeven. Zyne afbeel„ ding zal als een besluit uit de opgave der gebeurtenis„ sen getrokken worden. Vertoont hy zig niet zoo on„ verzaagd, zoo standvastig in de twee eerste oorlogen, „ als hy in den derden zal verschynen, is hy omzigtiger

„ op

„ op zyn zeventigst jaar dan hy in den ouderdom van „ dertig of veertig jaaren was, het koomt daar van daan, „ dat hy niet altyd dezelfde denkbeelden, ſchoon altyd „ denzelfden geest, hadt. Ik heb gemeend hem te moe„ ten afbeelden gelyk hy zig op verſchillende tyden ver„ toonde, gelyk men hem in zyne gedichten en brieven „ zal zien."

„ De krygskundige byzonderheden moesten in myn „ ontwerp byna niet koomen, het zy om dat zy reeds „ bekend zyn, het zy om dat zy nog beter bekend zul„ len worden door de historiën, welke de Koning van „ dezelve geſchreven heeft, en die nu openlyk zullen uit„ gegeeven worden, het zy, eindelyk, om dat zy te „ veel vervreemd zyn van myn ſtaat en myn beroep. „ Ik kon egter eene der voornaamſte hoedanigheden van „ den held, die het onderwerp van dit werk is, niet „ over het hoofd zien, noch gebeurteniſſen, die de tyd„ perken en verſchillende omſtandigheden van zyn lee„ ven helpen onderſcheiden, met ſtilzwygen voorbygaan. „ Ik houde my gemeenlyk, omtrent het voornaamſte der „ gebeurteniſſen, omtrent de dagtekeningen, plaatſen en „ naamen van Generaalen, aan het tafereel, dat een Of„ ficier en Ingenieur van dezelve geſchetst heeft, byna „ onder het oog van FREDERIK zelven, en tot welk de „ uitgeevers van zyne werken ſomtyds hunne toevlugt „ hebben moeten neemen."

Het overige der Voorreden behelst eenig verſlag van goede, middelmaatige, en ſlechte ſtukken, welke over hetzelfde onderwerp zyn uitgegeven, en eindigt met de belofte, naa welker vervulling wy reikhalzen, dat „ dit „ Deel zal van een tweede gevolgd worden onder den „ tytel *van het Letterkundig Pruiſſen, of de ſtaat der* „ *konſten en letteren onder* Frederik II, met eene berede„ neerde naamlyst van de Schryveren, die onder zyne „ regeering geboren zyn, of geleefd hebben." In eene aantekening hier bygevoegd, belooft de Drukker of Uitgeever dit volgende Deel, zo ſpoedig het in het oorſpronglyke het licht ziet, insgelyks te vertaalen, en onzen landgenooten aan te bieden. En deeze is de éénige plaats, in welke te kennen wordt gegeven, dat men het tegenwoordige Werk als eene vertaaling heeft aan te merken, terwyl anders op den tytel of elders daarvan niets gemeld wordt.

Het Werk zelve is verdeeld in Twee Boeken, waarvan het

het Eerste, dat Zevenëntwintig Hoofdstukken bevat, loopt tot aan, of omtrent, het jaar 1770; terwyl het Tweede, in Zeventien Hoofdstukken, het overige behelst van des Konings leeven, tot aan deszelfs dood, waarby nog in een achttiende Hoofdstuk Aanmerkingen gevoegd worden over het Character en de Regeering van FREDERIK II. Wy oordeelen ons verplicht dit leezenswaardige Werk wat nader te leeren kennen, en zullen daartoe een geregeld, schoon beknopt, verslag van deszelfs inhoud voordraagen. Dit zal gewisselyk ons Bericht eene aanmerkelyke lengte geeven, welke nogthans, zo wy hoopen, den Leezer niet zal mishaagen, terwyl wy van onzen kant, ons der kortheid, zo veel in ons vermogen is, zullen bevlytigen.

De Gedenkschriften (*), door den Koning zelven opgesteld, beginnen eerst met deszelfs komst tot den throon, en eindigen met het jaar 1778. Hierdoor is alles, wat in de Zes eerste Hoofdstukken des tegenwoordigen Werks voorkomt, daar niet te vinden.

Het Eerste Hoofdstuk des Eersten Boeks bevat een zeer beknopt verslag der afkomste van het Huis van Brandenburg uit het Geslagt van Hohenzollern, één van welks Leden, in het Jaar 1415, van Keizer SIGISMUNDUS het Markgraafschap Brandenburg met de Keurvorstelyke Waardigheid kogt voor viermaal honderd duizend guldens, en daar door de grondslagen eener toekomstige grootheid leide. Van dien tyd nam dit Huis toe in aanzien en magt, vooral onder FREDERIK WILLEM, bygenaamd den grooten Keurvorst, wiens Zoon, in het begin deezer Eeuwe, met toestemminge van Keizer LEOPOLD, zichzelve tot Koning van Pruissen verklaarde.

Het Tweede Hoofdstuk begint met de Geboorte des laatst overleden Konings, en eindigt met deszelfs Huwelyk. Hier vinden wy de harde behandeling, welke hem door zynen Vader werd aangedaan. De Heer BUSCHING geeft hiervan, in zyn *Character* van FREDERIK DEN II, een bericht, waarin de oorzaaken van het misnoegen tusschen den Vader en den Zoon wat dieper uit den grond opgehaald worden. Het geval is te bekend, om 'er hier van

(*) Wy geeven ze deezen naam, dewyl ons onbekend is, onder welken titel de Nederduitsche Vertaaling zal te voorschyn komen. In het Fransch hebben zy verschillende benaamingen naar de byzondere gebeurtenissen, over welke zy loopen.

van te gewaagen, en te akelig om 'er geen gordyn voor te schuiven. Maar dit moeten wy aanmerken, dat het gedrag des Konings jegens zynen Vader, en vooral omtrent deszelfs gedachtenis, een der schoonste trekken is van zyn Character. Schoon door den ouden Koning op eene barbaarsche wyze behandeld, spreekt hy in zyne Werken van denzelven niet anders dan met achtinge, zonder eenigen schyn van wrok over het geen te vooren gebeurd was. Inderdaad uit zyne geheele handelwyze omtrent zyne Ouderen, uit den raad, welken hy gaf aan den regeerenden Hertog van Wurtemberg, waarvan de Heer BUSCHING spreekt, blykt het, dat de Koning zeer hooge gedachten had van den plicht der Kinderen, en, tot beschaaming van veele anderen, dien plicht waarlyk betrachtte.

De drie volgende Hoofdstukken behelzen geene byzonderheden, op welke wy behoeven stil te staan. Wy haasten ons tot het Tydstip, waarin FREDERIK zelve de Regeering aanvaarde. Schielyk had hy gelegenheid, om, schoon in eene zaak van weinig gewigt, zyne rechten te doen gelden tegen den Bisschop en het Kapittel van Luik, zo als in het Zesde Hoofdstuk verhaald wordt. In deeze omstandigheid beging het Keizerlyke Hof eene groote onvoorzichtigheid, welke de eerste aanleiding gaf tot misverstand tusschen de Hoven van Weenen en van Berlyn, het geen niet lang daarna des Keizers Dochter te staan kwam op het verlies van bykans geheel Silesien.

Het tooneel der veroveringe van dit Vorstendom wordt geopend in het Zevende Hoofdstuk (*). De rechten, welke de Koning meende te hebben op de Hertogdommen Jägerndorff, Liegnitz, Wohlau en Brieg, worden daar opengelegd. Doch hiervan kan de Leezer een vollediger, schoon kort, bericht vinden by WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* Deel XIX, bladz. 296, enz. alwaar de reden voor- en tegen des Konings eischen worden bygebragt. Onder de eerste is eene zeer zonderlinge, dat het, naamelyk, „ eenen Keurvorst van Brandenburg niet zoude vrystaan „ de rechten en goederen van zyn Huis, voor altoos, „ af te staan, of te vervreemden." Men heeft hetzelfde door andere Mogendheden, en zelfs door zodanigen, wel-

(*) In het voorbygaan moeten wy aanmerken, dat op bladz. 49 staat het Hertogdom *Bergen*, in plaatze van *Berg*. Indien dit geene drukfeil is, moet de Vertaaler misleid zyn door den Franschen naam *Bergue*.

welken niet als Souvereinen kunnen aangemerkt worden, ook wel hooren beweeren. Maar, indien men dus altyd mag ontvangen of neemen, en nimmer afstaan of te rug geeven, schynt eene wyde deur geopend te worden voor twisten en verdeeldheden, en geen Staat kan op eenige voordeelen, welke hem by Verdrag worden toegezegd, langer vertrouwen, dan terwyl zyne magt groot genoeg is, om zich van derzelver genot te verzekeren. Trouwens, indien men deezen stelregel al niet in de bespiegelinge verdedige, de betrachting der meesten is naar denzelven ingericht. Het voorbeeld der Atheniënseren, welken eenen voorslag van THEMISTOCLES verwierpen, om dat dezelve, volgens het getuigenis van ARISTIDES, wel voordeelig, maar niet rechtvaardig was, heeft onder de Vorsten zeldzaam navolgers gehad. — Doch wy keeren weder tot FREDERIK den II. Hy eischte de gemelde Vorstendommen, en viel tevens gewapenderhand in Silesiën, om zyne eischen te doen gelden. Hy won den Veldslag by Molwitz, of liever zyne Generaals wonnen denzelven: want, volgens het verhaal van den Heere DENINA (*), had de Koning weinig deel aan de overwinninge, en was zelfs in groot gevaar, van gevangen te worden.

Het Achtste Hoofdstuk behelst den voortgang van den Silesischen oorlog, nevens den Veldslag by Czaslau in Bohemen, die eerlang gevolgd werd van den Breslauschen Vrede, by welken de Koningin van Hongaryen genoodzaakt was, bykans geheel Silesiën af te staan, waarvan FREDERIK eerst alleen een gedeelte had gevorderd. De Koning was ook genegen tot den Vrede, misnoegd zynde op de Franschen, welken hem niet hadden bygestaan, naar zyne begeerte. Ook wilde hy noch de magt der Franschen, noch derzelver invloed in het Ryk, vermeerderen. Hy verlangde wel het Huis van Oostenryk minder vermogende te zien, maar zo, dat zyne eigene magt, met die van Frankryk, daarmede vergroot wierd.

De Breslausche Vrede was van geenen langen duur. De Oostenrykschen, van de Pruissischen ontslagen, hadden den Keizer uit Beieren, de Franschen van den Ryksbodem verdreven. Het Verdrag van Worms, met den Koning van Sardinië aangegaan, beveiligde de Italiaansche Staaten der Koninginne, welke hierdoor bykans haare ge-

(*) Bladz. 59, 60.

geheele magt in Duitschland konde gebruiken. Dit gaf haar, naar de gedachten van FREDERIK, eene te groote overmagt. De gedwongen afſtand van Silefiën, dacht hy, zoude wel eens herroepen kunnen worden. Hy beſloot haar voor te komen, onder voorwendſel, van den Keizer te onderſteunen, en in hoope van een gedeelte van Bohemen aan zyne Staaten te hechten. Hy rukte in dat Koningryk. Zyn inval bragt de Oostenrykſche maatregels in de war, en noodzaakte Prins KAREL van Lotharingen, die reeds in de Elſas was gedrongen, tot den hertocht. Maar deeze kwam zo ſchielyk in Bohemen, dat de Koning genoodzaakt was, dit Koningryk, met overhaasting en groot verlies, te ruimen. De dood des Keizers maakte, kort hierna, groote veranderingen. Frankryk en Pruisſen booden de Keizerlyke Kroon aan den Koning van Polen, Keurvorst van Saxen, maar deeze was voorzichtig genoeg om dezelve beleefdlyk van de hand te wyzen, behalven, dat hy reeds met de Koninginne van Hongaryen zyne maatregels had genomen: Maar „ FREDERIK toonde, zegt onze Schryver het geen hy 20 of „ 25 (*) jaaren laater ook bewees, dat hy nooit zo „ groot was, als in tegenſpoed en rampen." Hy behaalde in den volgenden Veldtocht de overwinning op de Oostenrykſchen en Saxiſchen in verſcheidene Veldſlagen, en tegen het einde van denzelven, werd de Vrede van Dresden geſloten. Zodanig is de inhoud van het Negende Hoofdſtuk.

Het Tiende bevat alleenlyk eenige familieſchikkingen van weinig belang, het huwelyk van des Konings Zuster ULRICA, met den Opvolger van den Zweedſchen Throon, en eenig verſlag van het aanwinnen van Oostfriesland.

In den Vrede, welken de Koning nu genoot, beſteedde hy een goed gedeelte van zynen tyd, aan het beoefenen der fraaie Letteren. Van een boertig Heldendicht, onder den naam van *Palladium*, behoeven wy niet te gewaagen. Van meerder aanbelang is het Werk, waaraan hy den titel gaf van *Gedenkſchriften, om te dienen tot de* Ge-

(*) Bladz. 87. In plaatze 20 of 25 mogt de Schryver liever 14 of 15 geſteld hebben. Hy ſpreekt hier van des Konings toeſtand in het jaar 1745, en in het jaar 1759, verloor de Koning den ſlag by Kunersdorff, na welken hy in de akeligſte omſtandigheid was, die hem in zyn geheele leeven overkwam. De Vre-

Geschiedenis van Brandenburg (*), het geen hy in het Fransch schreef, en waartoe zyn Staatsdienaar, de Baron van HERTZBERG, hem de noodige bouwstoffen uit Hoogduitsche Schryveren en oude Staatsschriften, leverde. —— Koning FREDERIK de I had te Berlyn eene Academie van Weetenschappen opgericht, volgens een ontwerp van den beroemden LEIBNITZ. Zyn Opvolger, FREDERIK WILLEM de I, had niet alleen geenen smaak voor fraaie Weetenschappen, maar zelfs eenen afkeer van dezelve. Wel verre van de Academie eenigzins te begunstigen, poogde hy ze, in tegendeel, verachtelyk te maaken. Misschien had hy ze geheel vernietigd, indien zy geen onderwys aan Heelmeesters had gegeven. FREDERIK de II herstelde ze, en gebruikte daartoe de zorg en moeite van den Generaal van SCHMETTAU. De Koning begunstigde de Academie op meer dan ééne wyze, en onder anderen, door zelve Lofredenen op te stellen en te doen voorleezen ter gedachtenisse van verscheidene Leden, welke, in de eerste jaaren zyner Regeeringe, overleeden. Ook begon hy toen reeds te werken aan zyne Gedenkschriften, welke, na zynen dood, zyn uitgegeven. Dit word verhaald in het Elfde Hoofdstuk.

In het volgende wordt gesproken van een nog gewigtiger Werk, het maaken van een nieuw Wetboek voor de Brandenburgsche Staaten, eene van welks voornaame bedoelingen was de langwyligheid der Processen, de onbehoorelyke voordeelen der Pleitbezorgeren, en eene menigte van rechtsgeleerde chicanes weg te neemen, of te verhelpen. De Kanselier COCCEJI stelde dit Werk op, en schoon hetzelve, na verloop van etlyke jaaren, eene zeer groote verandering moest ondergaan, had hy, door zynen arbeid, veel toegebragt tot eene heilzaame hervorming der rechtbanken. —— Het is bekend, dat FREDERIK de II, voor zichzelven, weinig werk maakte van den Godsdienst, en, schoon hy het bestaan eener opperste Oorzaak geloofde, aan derzelver Voorzienigheid en de hoope van een toekomend leeven, ten minsten, twyffelde. Deeze ongelukkige gesteldheid des Konings had, ontusschen, het goede gevolg, dat hy zynen Onderdaanen in

Vrede van Hubertsburg werd reeds in het jaar 1763, dus niet meer dan 18 jaaren na deezen tyd, gesloten.

(*) *Mémoires pour servir à l'histoire de Brandebourg.*

in het algemeen in het godsdienstige eene ruime vryheid verleende, het zy dit voortkwam uit zyn natuurlyk gezond verstand, het zy uit bezeffinge van zyn belang om het voordeel van zyne Staaten, en daardoor dat van zyne schatkist te vergrooten. Niet alleen liet hy in Silesiën, gelyk, by den afstand van dat Hertogdom, door de Koninginne van Hongaryen was bedongen, den Roomschgezinden Godsdienst in den ouden stand; maar stond ook aan die Gezindheid toe, te Berlyn eene prachtige Kerk te bouwen, welke echter, door schaarsheid van penningen, eerst veele jaaren laater voltooid werd. Hy schonk geen geld tot derzelver opbouw, maar besloot, in vervolg van tyd, derzelver Priesters, welke eerst door de Koninginne van Hongaryen onderhouden werden, uit zyne kas een jaargeld toe te leggen. —— Ter zelfder tyd strekte hy den Protestanten in landen, alwaar de Roomsche Godsdienst de heerschende was, tot eene Voorspraak.

Men heeft van deezen Vorst getuigd, dat hy weinig op had met de Vrouwelyke Kunne, en zelfs van dezelve afkeerig was; en dit heeft aanleiding gegeven tot verdenkingen, van welke ook BUSCHING niet geheel vreemd schynt geweest te zyn. Ondertusschen wordt in het Dertiende Hoofdstuk gewaagd, van zyne genegenheid voor eene Italiaansche Danseresse, BARBARINI geheten, doch op eene wyze, welke ook die genegenheid als een ongemeen verschynsel doet voorkomen. —— Het overige van dit Hoofdstuk loopt over de geschillen tusschen MAUPERTUIS en VOLTAIRE, en over de ongenade des laatstgemelden, welke, niettegenstaande hy naderhand met den Koning verzoend werd, de laagheid zyner wraakgierige geaartheid, in verscheidene gevallen, liet blyken.

(Het Vervolg van dit Uittrekzel hier na.)

Algemeene Bibliotheek voor Dames en Jonge Heeren, gevolgd naar het Hoogduitsch van den Heere WIELAND. *Derde Deel. Te Amst. by de Erven* P. Meijer *en* G. Warnars, 1788. *In* 8vo. 390 *bladz.*

De in het voorgaande Deel nedergelegde draad der *Geschiedenisfen van Griekenland* (*), wordt hier weder opgevat, en gevolgd tot op de Verovering, door de *Romeinen.*

,, Dan *Griekenland*, gelyk onze Schryver zich uitdrukt, door zyne eigene dwaasheid en onderlinge verdeeldheden verfcheurd, en door het gewicht van de Romeinfche macht verplet, behieldt in de daad nog eene foort van roemryke heerfchappy over zyne onderdrukkers. Der Grieken fyne fmaak en onbetwistbaare Grootheid in de Letterkunde, in de Wysgeerte, en in de Kunften, verfchaften hun, om zo te fpreeken, wraak wegens de geledene vernedering, en onderwierpen den hoogmoed der Wereldwingers en het geweld der krygsmacht, aan hunne verftandelyke Meerderheid. De Overwinnaars wierden Leerlingen der Overwonnenen, en beyverden zich, om eene taal te leezen, welke een HOMERUS, PINDARUS, THUCYDIDES, XENOPHON, DEMOSTHENES, PLATO, EURIPIDES, enz. met alle de bevalligheden van hun geest, verfraayd hadden. Redenaars, die reeds groote vorderingen in hunne kunst gemaakt hadden, haalden echter by de Grieken dien fynen en kiefchen fmaak, misfchien de zeldzaamfte aller talenten, en die geheimen der kunst, die de genie eene nieuwe fterkte geeven. Met één woord, zy formeerden zich daar tot die betoverende talenten, die alles weeten te verfraaijen. In de Schoolen der Wysgeerte, alwaar de aanzienlykfte Romeinen hunne vooroordeelen gingen afleggen, leerden zy tevens de Grieken als hunne Leermeesters kennen en erkennen: zy keerden met verwondering en dankbaarheid te rug, deelden dezelve aan hunne Landgenooten mede, en Rome verzachtte het jok haarer heerfchappy over de Grieken; men vreesde de rechten der overwinning, en het voordeel van meerdere Manfchap en fterker Legers te misbruiken, zo men deeze overwonnelingen de meerderheid zyner macht ten vollen

(*) Zie boven, bl. 196.

len deedt voelen, en men onderscheidde Griekenland door zyne zachtheid en gunsten, boven alle andere Provintien. —— Welk een roem voor de Weetenschappen. Zy alleen vermochten het Land, waar zy gekweekt waren geworden, van het onheil eener geweldige verdrukkinge te bevryden, waar toe deszelfs Wetgeevers, Volksbestuurders, en Veldheeren onvermogende geweest waren."

Een zo gegronde aanmerking leidt onzen Bibliotheek-Schryver natuurlyk tot een omstandiger bericht wegens de Kunsten, de Geleerdheid, Wysgeerte en Weetenschappen der Grieken. Hy geeft, intusschen, te kennen, „ dat, dewyl deeze gewichtige en belangryke onderwerpen door hem niet geheel uitgeput kunnen worden, hy zich zal moeten vergenoegen, met de voornaamste gronden daar van aan te wyzen, om eenig, wel oppervlakkig, maar juist, begrip daar van te bekomen.

Overeenkomstig met dit plan, ontvouwt de Heer WIELAND, met zynen Naavolger, de *Kunsten* —— de *Letterkunde* —— de *Philosophie* —— de *Weetenschappen* —— de *Lichaams- en Geestoefenende Spelen der Grieken*, in onderscheide Hoofdstukken, welker leezing ons het zegel doet hangen aan de bedenking des Schryvers. „ Dergelyke beschouwingen zyn, voor den menschlyken geest, ongetwyfeld nuttiger, en, voor een welgeplaatst hart, zekerlyk aangenaamer dan de verhaalen van alle die oorlogen, slachtingen, kabaalen, en kleine omwentelingen, welken men uit den onmeetelyken chaos der wereldsche voorvallen te voorschyn brengt, en daar men geheele Bibliotheeken mede vervult, die eenen Wysgeerigen geest veelal weinig voedzel verschaffen, en waar van de wezenlyke leezing niet zelden op weinige bladzyden kan bevat worden. Veel aangenaamer dan die opgehoopte registers van naamen en jaartallen, waar mede men 't geheugen onbarmhartig bezwaart, zonder om eene evenredige voldoening deswegen voor het Verstand of het Gemoed, te denken. Woorden te weeten is niets; afgezonderde geïsoleerde voorvallen te weeten, zonder daar gebruik van te kunnen maaken, is niet veel beter; maar dat te weeten, daar het Menschdom belang in heeft; dat te weeten, waar door wy zelve wyzer en beter kunnen worden, dat is eigenlyk het weeten van verstandige en deugdzaame Menschen."

Het overige van dit Deel behelst eene Proeve over de

My-

Mythologie. In het korte Voorbericht, zegt de Schryver te recht: „ Al was de Mythologie niets anders dan een werk der Verbeelding, zou zy evenwel den kleinen tyd en geringe moeite, welke onze Leezeresfen en Leezers daar aan behoeven te besteeden, waardig zyn: want, zonder voorafgaande kennis aan de zinryke versierselen der oude Godenleer, zouden ons de Dichters, met alle de betoveringen hunner krachtige taal en Poëtische schoonheden, dikwyls niets dan onverstaanbaare dingen zeggen; en zouden die heerlyke meesterstukken der Beeldhouwkunde, voor ons niets, dan onbekende voorwerpen, bevatten, welken men onverschillig voorby gaat. En dus zou de kennis der oude Mythologie, ik herhaal het, schoon als een enkel werk der Verbeelding beschouwd, voor de fraaye Kunsten onontbeerelyk, en voor de Weetenschappen zelve hoogst dienstig, ja nodig, zyn. —— Doch het is 'er verre af, dat wy de oude Fabels wegens de Goden, als bloote verdichtzelen, zouden behoeven aan te merken. Veele derzelver hebben eene weezenlyke betrekking op de Geschiedenisfen der oude Eeuwen, en de meeste Goden zyn Menschen geweest, welker gebeurtenisfen met het lot, dat hunne aanbidders gehad hebben, verbonden was. Eindelyk zyn ook deeze Fabelen, met Geschiedenisfen vermengd, voor ons merkwaardig, uit hoofde van den invloed, welke zy op den Godsdienst, en de Zeden der oude Volkeren, gehad hebben".

De Vervaardigers van deeze *Bibliotheek* hebben zich, in deeze Proeve, bevlytigd, om, uit veele geleerde en wydloopige Werken, zamen te trekken, wat de kennis der Mythologie, in de gemelde opzigten, belangryk maakt. Ook treffen wy 'er zeer veel in aan, 't welk ter algemeene opheldering dient, en alleszins de blyken draagt van Geleerdheid, en bovenal van Menschkunde. Niets wederhoudt ons, om, ten blyke hier van, het Hoofddeel, handelende *van den oorsprong der Fabelen wegens de Goden*, af te schryven. —— „ *De vrees, heeft men meermaalen gezegd, heeft de eerste Goden ingevoerd, en de eerste Offeranden voortgebragt.* Hoe veel waarheid deeze stelling ook bevatten moge, is dezelve echter eenzydig en gebrekkig, ja, wordt valsch, by aldien zy, die dezelve aanvoeren, zich verbeelden het verschynzel daar mede geheellyk op te losfen, en de oorzaak der vroegste Godsdienstigheid, in allen gevalle, voldoende aan te wyzen. —— De tegenovergestelde grondregel van den even wel-

spree-

ſpreekenden als wysgeerigen Schryver van de Historie der Aſtronomie, die den oorſprong van den Godsdienst geheel in de *Liefde en Dankbaarheid der Menſchen* meent gevonden te hebben, is insgelyks gebrekkig, voor zo verre hy een uitwerkzel, dat door meer dan eene oorzaak, en wel door tegenſtrydige oorzaaken, by verſchillende menſchen, is voortgebragt, beſchouwt als het zelfde gewrocht, by allen door dezelfde oorzaak uitgewerkt. Doch, ſchoon het waar is, dat zommige byzondere menſchen en zelfs zommige Volkjes, door ſchrik en angst voor de akelige voorvallen der Natuur kunnen bewoogen zyn, om hunne toevlugt tot Boven-aardſche weezens te neemen; ſchoon de Godsdienst dus by hen uit Vrees kan gebooren zyn, is het echter tevens waarachtig, dat het tegenoverſtaande gevoelen, dat zy, naamlyk, door Liefde en Erkentenis daar toe zyn genoopt geworden, veel meer eer aan het Menschdom doet. En, zo men de gronden van dit gevoelen wel nadenkt, wordt het in de daad waarſchynlyk, dat de gemelde edele gemoedsneigingen op de Godsdienſtigheid van het jonge Menſchelyk geſlacht een grooteren en een meer geduurigen invloed gehad hebbe, dan de vrees heeft kunnen hebben. Tegen één ſchrikbaarend voorval in de Natuur, althans in tamelyk gelukkige Landen, zyn 'er duizend voorwerpen die den Mensch de tegenovergeſtelde aandoeningen moeten inboezemen; en het eerſte gezicht dat den nog onbedorven Zoon der Natuur, by ydere ontwaaring, trof, moest zyn hart met vreugde vervullen, terwyl het zynen geest met eene dankbaare verwondering vervulde. Welke voorwerpen troffen zyne oogen, die daar aan nog ongewoon waren, en dezelve niet genoeg beſchouwen konden? Vruchtbaare landen, met eene onverbeeldlyke verſcheidenheid van planten en gewasſen getapisſeerd; milde Gronden, die hunne weldaadigheid als om ſtryd ten toon ſpreiden; Bloemryke weiden, met krystalle beeken doorſlingerd; Majeſtueusch geboomte, welks ſomberheid door hier en daar doorbreekende lichtſtraalen verminderd, en door een duizendſtemmig gezang van 't lustig pluimgedierte vervrolykt wordt; een koesterende Zon, die aan alle voorwerpen vreugde en leeven byzet, en alle onze gewaarwordingen in eene zachte verrukking brengt, terwyl het Viervoetige gedierte, dat in die lieflyke aandoeningen met ons deelt, ons genoegen daar door nog vermeerdert. Hoe hebben deeze en ſoortgelyke tooneelen, die men

men bekennen moet dat de eerste en gewoonste zyn, welke de Natuur aan onze nog ongeoefende zintuigen aanbiedt, den Mensch vrees en schrik kunnen inboezemen? Neen! zo lang de Mensch, in zynen oorspronglyken staat, aan de stem van zyn onschuldig hart gehoor gaf, moest hy meer door Liefde en Erkentenis, dan door vrees, tot Godsdienstigheid worden opgeleid; en hy konde, om dezelfde reden, geene andere dan weldaadige Godheden erkennen. Door de wonderen en weldaaden, die hy allerwegen op de Aarde aantrof, doordrongen, heftte hy zyne gedachten met aanbidding en dankbaarheid op naar de Werk-oorzaak, waaraan hy zyn gelukkigen staat met reden toeschreef.

„ Dit was de eerste en kostlykste wierook, welke hy der Godheid toebragt. Toen hy in 't vervolg den Goden des Lands en der Wateren, en den Gewassen des Velds altaaren bouwde, geschiedde dit misschien, om dat, met de nieuwe voordeelen, welke hy van deeze elementen ontving, zyne Dankbaarheid zyne Rede als vermeesterde, en zyn hart zyn verstand bedwelmde. Eerst na het verlies zyner onschuld, en toen hy den prooy zyner driften was geworden, kreeg hy ongelukkig in 't hoofd, om ook onderaardsche en helsche Goden te offeren."

Byzonder van de *Grieksche Mythologie* spreekende, treffen wy onder andere deeze zo wel gegronde als fraaije gedagten aan. „ De *Grieksche Mythologie* heeft zich tot hier toe als een ryk en onvervreemdbaar erfgoed by de fraaije kunsten onthouden. Zy is, in de daad, vol belangryke voorwerpen voor de Dichterlyke behandeling; zinryke wendingen, schoon-getekende beelden, roerende omstandigheden, groote Karacters, voortreffelyke Allegorien, Zinnebeelden en gelykenissen, waar van het meerder of minder gelukkig gebruik van der Dichteren vernuft en smaak afhangt; dit alles, en meer is in de oude Mythologie, als in een algemeen Magazyn, bevat. Ondertusschen ontmoet in dezelve, de Dichter en Kunstenaar een Tover-Wereld; waar in alles leeft en werkt; alles wonderlyk toegaat, en alles bevolkt is met hoogere Weezens, welke vliegen op den wenk des Tovenaars, die de geheimen zyner kunst verstaat. Die voordeelen hebben het gebruik der Mythologie vermenigvuldigd, en de voortreffelykste Dichters, van vroegere en laatere tyden, hebben ons met die oude Goden en Helden zo gemeenzaam gemaakt, en ons zo veel vertrouwen, als 't ware, op dezelve ingeboezemd, dat wy eenigzins moeite hebben

om hen als louter verdichte persoonen te beschouwen. Men voelt zig geneigd, om in hunne geschiedenis de werkelyke gebeurtenissen der vroegere wereld op te zoeken, en het spyt ons, dat wy, by nadere beschouwing, vinden, dat 'er waarschynlykheid, orde, en dikwyls gezond verstand in ontbreeken. —— De menigvuldige omwentelingen, die in Griekenland op elkander volgden; de verscheidenheid der afzonderlyke volkeren, die deeze groote Natie uitmaakten; de daarop volgende vermenging onder elkanderen; de diepe onkunde van 't Gemeen; de dweepery of het bedrog der Priesteren; de valsche spitsvindigheid der Overnatuurkundigen; de grillen der Poëten; het verkeerd begrip der Taalbeoefenaaren; de zucht om alles te vergrooten, die den Grieken zo byzonder eigen was; de zonderlinge toestel der Godsdienstige plegtigheden; de duisterheid der Mysteriën; de begochelende kunstjes der gewaande Tovenaars; en nog verscheide andere, hier toe behoorende omstandigheden hebben, door haare vereenigde werking, aan de Mythologie die wonderlyke gedaante gegeeven, waar in zy zich thans vertoont. —— Yder Land, ja zelfs yder byzonder Gebied, hadt zyne eigen Goden, Legenden, en Ceremonien, even als zyne eigene wetten en gebruiken. Eene en dezelfde Godheid had ook in verscheiden Tempelen verscheiden naamen, eigenschappen en plegtigheden, en moest in de eene Stad afzien van eerbewyzen en voordeelen, die haar in de andere met een nauwgezet geweeten toegeschikt, en, met eene Godsdienstige nauwkeurigheid, opgedragen wierden. Dewyl nu de ontelbaar verschillende gevoelens en leerstellingen hier omtrent zich van Landen tot Landen, en van Eeuwen tot Eeuwen, voortplantten, was niets natuurlyker, dan dat zy onophoudelyk door malkanderen kruisten, dat zy dan eens in malkanderen vloeiden, dan malkanderen afstieten, om malkanderen op eenen anderen tyd weder te ontmoeten. En dat zy eindelyk door zo veele toevallige scheuringen, samenvoegingen en vermengingen, een chaos uitmaakten, die ons een denkbeeld kan geeven van eene wereld, zo als, volgens Epikurus, uit de toevallige aantrekkingen, afstootingen, wryvingen enz., der ondeelbaare stofjes, in de oneindige Ruimte, zonder orde of voorschrift omzweevende, hadt moeten voortkomen.

,, De Mythologie is dus niet minder dan een Geheel, dat uit zamenhangende en regelmaatige deelen in een ordent-

dentlyk verband bestaat: zy is veeleer een onregelmatig lichaam, welks deelen of leden, zonder eigenlyk verband samengevoegd, zich niet dan door afzonderlyke schoonheden aanpryzen kunnen; een wonderlyk mengzel van droomen der Verbeelding; trappen tot Philosophische Leerstelzels, en afgescheurde brokken der oude Geschiedenissen. Haar in haare oorspronglyke deelen te ontbinden is volstrekt onmogelyk. Althans zal men 't met het geleerdste en scherpzinnigste onderzoek nooit zo verre brengen kunnen, dat men slechts den Historischen oorsprong eener enkele Fabel in haaren grond, ik laat staan in alle haare duistere, dubbelzinnige, dikwyls strydige, omstandigheden, met zekerheid kan aanwyzen. —— Hierom zyn ook de Schryvers, die eene samenhangende Historie en verklaaring van de Mythologie hebben willen leveren, zo verre van elkander afgeweeken; elk byna legt daar in een verschillenden grond, elk vat een verschillend beginzel, daar hy op redeneert. De Natuurkundige ontwikkelt uit de Mythologische Allegoriën de geheimen der Natuur; de Staatkundige meent 'er zyne grondstellingen voor de algemeene belangen uit te haalen; de Wysgeer zoekt 'er regels en voorbeelden van Zedekunde in; en de Scheidkundige wil 'er de geheimen zyner Weetenschap uit verklaaren."

De Geschiedenis der Goden verdeelen de Schryvers in die der *Hemel-Goden*, der *Goden van de Aarde*, der *Wateren*, der *Hel-Goden*, en der *Halve Goden* of *Helden*. Zy schikken aan elk dier klasfen een afzonderlyk Hoofddeel toe. —— Het oogmerk hebbende om met een uitvoerig Bericht van hunnen openbaaren dienst, hunne Plegtigheden, Priesteren enz., deeze Proeve te besluiten.

De Beroerten in de Vereenigde Nederlanden, van den Jaare 1300, *tot op den tegenwoordigen tyd; geschetst ter waarschuwing van derzelver tegenwoordige Burgers en Leden van de Regeering. Tiende en Elfde Deel. Te Amsterdam*, *by* P. Conradi, *en te Harlingen*, *by* V. van der Plaats, 1789. *In gr. octavo*, 552 *bladz.*

Het tiende Deel is geschikt, ter ontvouwinge van het merkwaardige, in de laatste jaaren, in Friesland, en het elfde van het voornaamste in Amsterdam, met betrekking tot de vergaande beroerten, voorgevallen. Het gebeurde te Amsterdam is genoegzaam in denzelfden smaak geschreven, als de geschiede-

nis-

missen deezer beroerten, in andere Gewesten en Steden, alvoorens opgetekend zyn, met eene vry naauwkeurige inagtneeming van onpartydigheid: 't welk dit Geschrift, boven veele anderen, tot aanpryzing gestrekt heeft. Maar wy bespeuren, met de uiterste verwondering, dat men verkoozen heeft het tiende Deel, of de aantekeningen wegens de Friesche onlusten, in een geheel anderen smaak op te stellen. De onpartydigheid is 'er geheel niet in agt genomen, en men ziet 'er integendeel in doorstraalen een opzetlyk oogmerk, om de handelwyze der zogenaamde Patriotten in een haatlyk licht te stellen, ook met invlechtinge van bespottelyke trekken. —— Men verzoekt wel, in de Voorreden, eene verschooning wegens de ongelykheid van Styl in dit Werk, ter oorzaake dat verschillende persoonen, zo men aanduidt, in onderscheiden Provinciën 'er de hand in gehad hebben. 't Zy zo; dit verschil is egter den Leezer niet sterk in 't oog geloopen; maar, in dit geval, is 'er een zo handtastelyk onderscheid, dat men niet kunne afzyn van het op te merken; daar 'er zig niet slegts eene ongelykheid van styl, maar daadlyk eene verscheidenheid van geestgesteltenis en bedoeling in opdoet, die dit Werk ontluistert.

Gedichten, *nagelaten door* RUTGER SCHUTTE, *in zyn leven Predikant te Amsteldam. Te Amsterdam*, *by* J. Covens *en* Zoon, 1788. *In gr. 8vo.* 236 *bladz.*

De Eerw. A. VAN DEN BERG deelt, in deeze bladen, de nagelaten, en door den overleden dichter SCHUTTE zelfs ten druk bestemde, Gedichten mede. Veele zullen den Lezer, en vooräl den vriend van SCHUTTE bevallen, terwyl anderen wel zouden wenschen, dat de *Echt-* en *Lykgezangen* van zyn Eerw. lyst waren afgebleven. Onder de *Bybel-* en *Stichtelyke Gedichten*, ontmoet men den volgenden *Beurtzang*, *over de zege door de Israëllieten behaald op de Amorieten*, volgens *Num.* XXI: 27—31, in welken het zangvermogen van den Eerw. dichter, en naarvolger der oudheid, doorstraalt.

ZANG.

Amoriet, wat zoudt gy duchten?
Kom in Hesbons muuren vlugten!
Bouw en vestig Sihons slot.
't Oorlogsvuur sloeg daar aan 't branden,
Toen gy Moab aan dorst randen.
Sihons stad besliste uw lot.

Deeze vlam heeft Ar verslonden!
Baäls, die op hoogten stonden,
Langs den zoom van Arnons vliet,
Zyn nu asch en louter niet.
Sihon tuchtigt Moabs zonden!

TEGENZANG.

Wee, u vervloekte en snoode Moabieten,
Verachters van der Vadren God!
Treur vry, rampzalig overschot!
God wilde op u zyn wraakfioolen gieten.
Geen afgod kon uw kermen hooren,
Geen Chamos redde u door zyn magt;
Ontaart en goddeloos geslacht,
Gy gingt door vuil gedrag en afgodsdienst verlooren.
Men zag u voor het wraakzwaard duchten,
En 't manlyk kroost van Chamos vlugten.
Dan ach! geen vlugten baat! de wrange Sihon rukt
Vast zegenvierend heenen;
Daar gy een zee van traanen zit te weenen,
En beevend voor hem bukt.
De Brasgod moest zyn kroost, waar in ge uw hoop zaagt bloeien,
Zelf leveren in Sihons boeien.

SLOTZANG.

Hoe trots dit Hesbon zegeviert,
Het valt door 's Hemels roê.
Wy schooten hen, daar God ons stiert;
In 't oost, tot Dibon toe.
De vyand hygde in deezen slag,
En blies den adem uit.
Wy toonden wat Gods hand vermag,
Al 't land viel ons ten buit.

Teen

Toen trok men zegevierend voort,
Naar 't westlyk Medeba.
Zoo heeft ons Isrels God verhoord;
Zoo ſtreed de Schechina.
Wie ſchroomt dan ſtaal, of dood, of hel!
Gods volk krygt de overhand!
Naar 't oorlogsrecht, woont Israël
In 't Amorietisch land!

Weinige ſtukjes zyn nog te rug gebleven, om dat men, wat moeite men ook deed, geene afſchriften van dezelve heeft konnen opſpooren. Dus men de *Gedichten van* SCHUTTE, hier mede, voor compleet kan houden.

Chriſtoffel de Gama, of het beleg van Goa; Treurſpel. Door J. E. DE WITTE, JUNIOR. *In 's Gravenhage, by* D. Munier, 1788. *In 8vo.* 114 *bladz.*

Een te vroeg geplukte vrugt kan, ſchoon weder by den ſtam gelegt zynde, geenzins zyn behoorlyken wasdom verkrygen. —— Dit Treurſpel bevestigt het, in eenen overdragtelyken zin. Het is een der eerſte ſtukken van den maaker; het lag drie jaaren afgewerkt; werdt toen gelezen, maar zoo vol gebreken bevonden, dat het grootendeels veranderd moest worden. Twee bedryven zyn, door eene nieuwe bewerking, geheel nieuw geworden; doch de overige zyn Jongelings werk gebleven. De Autheur had dus veel beter gedaan, met zyn ſtuk te rug te houden: en dit ook zoude geſchied zyn, indien hy hetzelve niet, reeds drie jaaren te vooren, in de Nieuwspapieren had laaten aanmelden; en hy niet bevreesd geweest ware, dat men dan die aanmelding voor eene misleiding konde houden. —— Het komt ons voor, dat deeze vreeze niet in ſtaat is, om de uitgave van een ſlegt Treurſpel te verdeedigen. Men ontheud ſoortgelyke *Annonces* niet zeer lang, en voor hen, die dezelven onthouden hebben, was eene nieuwe *annonce*, in een of ander *Voorbericht*, dat het bewuste ſtuk niet komen zou, minder ſmertelyk geweest, dan de afgifte van zulk een gebreklyk Spel.

ARISTUS; *door* ***. *Te Amſteldam, by* M. de Bruin, 1789. *Behalven de Voorreden en den Inhoud*, 238 *bladz. in octavo.*

Volgens des Autheurs betuiging, in de Voorreden, is zyn oogmerk, „ nuttig te zyn aan de goede zeden en den redely-

 „ ken

„ ken Godsdienst:" en hy twyfelt niet of zyne Leezers, schoon ze dit by den aanvang niet bevroeden, zullen echter, wanneer ze voortleezen, dit duidelyker bemerken; en nog meer by de afgifte van een tweede Stukje, het welk op dit staat te volgen, waartoe de gronden in deezen gelegd worden. De schryver, naamlyk, gaat trapswyze voort, en zyn hoofdbedoelde ontwikkelt zich allengskens, in 't verhaal der verschillende ontmoetingen van *Aristus*, die aanleiding tot veelerleie gesprekken en bedenkingen, over onderscheiden onderwerpen, geeven. Hy weet dezelven zo ongedwongen natuurlyk te doen voorkomen, en ontvouwt zyne denkbeelden steeds met zo veel overtuigende klaarheid, dat hy des Leezers aandagt bestendig leevendig houde; terwyl hy hem, op eene bevallige wyze, leerzaame onderrigtingen inboezemt, die en in 't Burgerlyke en in 't Godsdienstige haare nuttigheid hebben; en bovenal wapenen, tegen verleidende bedenkingen, die maar al te dikwerf een schadelyken invloed hebben. Men heeft des alle reden, om de vinding en uitvoering goed te keuren, en de oplettende leezing van dit Geschrift allen aan te pryzen, die nog eenige zugt voor goede zeden en een redelyken Godsdienst bezitten; ja ook denzulken, die zich daar van als geheel ontdaan hebben, zo ze nog over te haalen zyn, om iets van dien aart te leezen, dat geschikt zou kunnen zyn, om hen weder gevoelig te maaken voor braave indrukzelen. Na dit in 't algemeen voorgedragen te hebben, zullen wy den inhoud wat nader ontvouwen, waaruit men eenigermaate over de gegrondheid van het gezegde zal mogen oordeelen.

Aristus komt voor als een welopgevoed Jongeling, die zyn Academietyd leerzaam doorgebragt heeft, en, op het vroegtydig overlyden zyner Ouderen, in ruime omstandigheden leevende, zich wel dra met eene vermogende en alleszins agtingswaardige Dame in den Egt verbindt. Beiden wordenze beschreven als persoonen van een uitmuntend character, die met de tederste liefde aan elkander verbonden zyn, en 't 'er op toeleggen, om zich het leeven, op eene verstandige wyze, zo aangenaam te maaken, als mogelyk is. Hier toe diende hun byzonder een Buitenverblyf, alwaar 't hun, uit hoofde hunner menschliefde en gulle gastvryheid, genoegzaam nimmer aan gasten ontbrak; 't welk de bovenaangeduide verschillende ontmoetingen ten gevolge had. —— *Aristus* en zyne Egtgenoot schikten zich, wellevend, naar de heerschende Mode, zo ver dezelve onzondig ware; dan ze maakten geene zwarigheid om 'er van af te wyken, en die, by gepaste gelegenheden, bescheiden tegen te gaan, wanneer dezelve oversloeg tot buitenspoorigheden, die schadelyke en schandelyke gevolgen konden hebben: in hoedanige gevallen *Aristus* zyne denkbeelden deswegens, tegen de bedenkingen van anderen, overtuigend verdeedigde. —— Zulks is onder anderen blykbaar in zyn gesprek over het agt geeven, door Dames van

rang,

rang, op de huishouding, en over het oppasfen der Dames, of het vermyden van zyne Egtgenoot, in gezelfchappen. ——— Komt de verkeering met een Predikant eenen zyner vroegere Academiekennisfen, den Advocaat *Lugthart*, vreemd voor, *Aristus* toont hem, hoe verkeerd het zy, vooringenomen te weezen tegen het Predikantsampt, hoe men verftandige Predikanten hebbe te ontmoeten, en met hun om te gaan; waarop, by de komst van Do. *Denker*, eene onderhandeling volgt over de vooroordeelen tegen den publieken Godsdienst. Ter dier gelegenheid ontdekt *Echtlief*, één der Gasten, een ernftig aankleever van den Christelyken Godsdienst, dat zyn Vriend *Aristus* onder eene zekere foort van Deïsten behoort; en Do. *Denker* geeft hem te kennen, dat hy nog wel hoop heeft, om *Aristus*, dien hy als door anderen verleid befchouwt, den Christelyken Godsdienst te leeren beminnen. ——— *Echtlief* raakt vervolgens in gefprek met *Aristus*, over het agten en minagten van Predikanten; Do. *Denker* komt by hen; maar een toevallig komend gezelfchap verydelt zyn bedoelde; en 't gefprek valt, onder anderen, ook op de vereischte huishoudingskunst der Dames. ——— Na 't vertrek van 't gezelfchap is het pligtmaatig bidden en danken, voor en na den maaltyd, by veelen zo fchandelyk met opzet nagelaaten, de voornaame inhoud van 't gefprek; dat voorts natuurlyk liep over de byzondere Voorzienigheid; waaraan zich verder eene opmerking hechtte over de vyandfchap tegen den Christelyken Godsdienst, als niet zeldzaam enkel gegrond op een louter vooroordeel; waaruit toevallig een gefprek ontftaat, betreffende de Fynen, die *Aristus* als een geheel flegt foort van menfchen befchouwt; doch waaromtrent Do. *Denker* hem onder 't oog brengt, dat men ook hier onderfcheid moet maaken tusfchen goeden en kwaaden. Dit geeft hem aanleiding tot een en ander gefprek met menfchen, welken dien naam voeren, en inderdaad vroom zyn. Een volgend voorval wikkelt het gezelfchap in een onderhoud over de bedorvenheid deezer eeuwe; en wat laater handelt Do. *Denker* met *Aristus* en *Echtlief* opzetlyk over de vooroordeelen in den Godsdienst, en de wyze, op welke veelen tegen den Christelyken en Hervormden Godsdienst ingenomen worden; mitsgaders over het gebruik en misbruik van Godgeleerde Zamenftellen. De aankomst van een nieuw gezelfchap, waaronder twee jonge Gelieven, die openlyk vermydend zyn, en in 't geheim elkander liefkoozen, brengt onderwerpen van eene andere natuur op het tapyt; te weeten, het openbaar betoonen van eerlyke liefde, de aart der waare liefde, de Romans, en 't huwelyk. ——— Intusfchen wagtte men, volgens voorige toezegging, de komst van den bovengemelden Advocaat *Lugthart*, om met Do. *Denker* een twistgeding aan te gaan; doch deeze zond een brief, in welken hy voorgaf belet te zyn van te kunnen komen. *Aristus* is hier over gemelyk; maar Do. *Denker* en *Echtlief* zetten hem wat neder,

der, waar op hy bedaarder aan den Advocaat schryst, dan hy anders in zyne eerste drift gedaan zou hebben; 't welk eene opmerking, over 't gevaar van iets in drift te verrigten, te wege brengt. —— Eene herinnering van een vroeger gezegde van Do. *Denker* geeft vervolgens gelegenheid tot een gesprek over het gedrag van zommige Predikanten, die in hunne Kerk het Leeraarampt waarneemen, en middelerwyl de Leer hunner Kerke niet gelooven. —— Eene volgende visite van een jong Zeeofficier was de oorzaak van een gesprek over het vloeken op de scheepen, als mede over de voorgewende en weezenlyke dapperheid der Officieren. —— Nademaal de Advocaat *Lugthart*, volgens zyn schryven, gestadig te zeer bezet was, om by de Heeren te komen, zo werd 'er besloten hem een bezoek te geeven: hy ontving hen vriendlyk; maar het gesprek, dat men aanving, werd geduurig afgebroken, door de komst van menschen, die den Advocaat moesten spreeken; des dit onderhoud niets betekende; en men 't, schoon men den Advocaat nu zeer sterk begon te verdenken, weder uitstelde, tot het hem gelegen zoude komen, om *Aristus* eene visite te geeven. —— *Aristus*, dus te leur gesteld, zogt zyn oogmerk te bereiken, door eenen anderen zyner Academiekennissen, dien hy voor eenige dagen op zyn Buitenverblyf verzogt. —— Doctor *Leergraag* verscheen op zyn vriendlyk verzoek, en bykomende omstandigheden gaven aanleiding tot een gesprek over de ontbloote Boezems en Keurslyven der Dames. Toen *Aristus* voorts met Doctor *Leergraag* alleen was, tragtte hy hem te beweegen, om met Do. *Denker* eens over den Godsdienst in gesprek te komen, waar toe deeze zich eindelyk liet overhaalen. Zulks had den naastkomenden dag ten gevolge een onderhoud van Do. *Denker* met Doctor *Leergraag*, en wel bepaaldlyk over de byzondere Voorzienigheid, welke de Doctor niet erkende; van gevoelen zynde, dat God in alles zekere wetten van beweeging gelegd heeft, naar welke wetten alles onveranderlyk afloopt. Do. *Denker* brengt het in dit onderhoud zo verre, dat de Doctor erkenne, dit Stuk nooit zo beschouwd te hebben; en dat hy 't raadzaam vindt, om 'er nog eens nader over te denken, welke nadere overweeging hem van ganscher harte toegestaan wordt. —— Dan dit gesprek had geen verderen voortgang, dewyl de Doctor den volgenden morgen weder na de Stad moest keeren, omdat hy niet langer van zyne patienten afweezig kon zyn; en met dit vertrek van Doctor *Leergraag* loopt het eerste Stukje van dit Geschrift ten einde.

CLARA *en* EMMELINA. *Naar het Engelsch. Twee Deelen. Met Plaaten. Te Utrecht, bij* G. T. van Paddenburg *en* Zoon, *en te Amsteldam, bij* M. Schalekamp, 1789. *In gr. octavo*, 288 *bladz.*

Clara en *Emmelina* zyn twee Zusters; de laatstgenoemde is de jongste; en de Moeder, zynde de Vader al vroeger overleeden, heeft, op haar sterfbedde, der oudste aanbevolen toevoorzigt op de jongste te houden, en haar welzyn te behartigen. Dit volvoert *Clara* op eene uitsteekende wyze, inzonderheid door *Emmelina* te behoeden tegen een verdervelyken Egt, en het haare aan te wenden, om haare Zuster tot een gelukkig Huwelyk te brengen. In 't verhaal hiervan doet zich eene groote verscheidenheid van characters op, die en in 't goede en in 't kwaade natuurlyk werken, en eene reeks van leerzaame onderrigtingen aan de hand geeven; boven al ter waarschuwinge tegen onbedagtzaame Huwelyken, met persoonen, wier character verdagt is, of die losbandig leeven, schoon ze anders al een goed voorkomen hebben. —— Wel byzonder munt hier uit het verstandige gedrag van *Clara* jegens haaren onwaardigen Egtgenoot *Welford*; als mede haar schrander beleid tegen den verleidenden *Buckley*, door *Welford* ondersteund; en haare verydeling der maatregelen, door die beiden genomen, waardoor *Emmelina*, met *Buckley* huwende, ten uiterste ongelukkig geworden zou zyn. —— De Opsteller heeft het verslag van dit alles, op eene uitlokkende manier, doorvlogten met een aantal van tusschenkomende gebeurtenissen, die een verband hebben, of het verkrygen, met het hoofdverhaal, en meerendeels insgelyks leerzaam zyn. Eene der gewigtigsten, die, in 't laatste gedeelte deezer geschiedenisse, niet ongeschikt plaats heeft, is het lotgeval van een bejaard Heer *Manson*, en de onverwagte ontmoeting van zynen Broeder, met deszelfs Zoon, en ook zynen eigen Zoon; dat een bevallig verhaal oplevert; waarop voorts eene ontdekking volgt, uit welke een treffend geval ontstaat; en 't geschiedverhaal verder afloopt met de voltrekking van een en ander gewenscht Huwelyk. —— Genoeg zy het deswegens kortlyk te melden, dat *Emmelina*, (naar het verlangen van *Clara*,) zich door den Egt vereenigt, met den agtingswaardigen en vermogenden Heer *Edward Conway*; en *Clara* zelve met den aanzienlyken Mylord *Henrik Ormond*, wiens edelaartig character haar voorlange bekend was, gelyk het beloop haarer geschiedenisse getoond heeft. —— Zy beminden naamlyk elkander reeds in de vroege jeugd; doch die tedere Min werd, door het Vaderlyk gezag, ter wederzyde gedwarsboomd; en *Clara* vond zich eenigzins genoodzaakt, van haaren *Ormond* af te zien, en met *Welford* te huwen. *Ormond* bleef ongehuwd, en zyn hart kweekte nog steeds eene bestendige kuische genegenheid voor *Clara* aan; het welk hem, (zynde

de

de wederzydsche Ouders reeds overleden,) op den dood van *Welford*, ten sterkste noopte om zyne beminde *Clara* over te haalen, om met hem in den Egt te treeden. Daar zy nu, door het los en verkwistend gedrag van *Welford*, tot een merkelyk laager staat vervallen was, oordeelde zy eene verbindtenis met den schatryken *Ormond* niet raadzaam: dan deeze, zich daardoor niet laatende afzetten, wist *Clara* eerlang te beweegen, om hem haar hand en hart op 't liefderykst te schenken. *Clara*, die zich verheugde in 't Huwelyk haarer Zuster *Emmelina*, vond zich voorts tot den hoogsten trap gelukkig, door haare vereeniging met *Ormond*. —— „ Mylord *Ormond*," is onder anderen deswegens haare taal, „ was het eerste voorwerp myner liefde; ik beminde hem „ met al het vuur der jeugd. Deze liefde was, niet zonder tra„ nen, veranderd in een teder aandenken, en eene zagte vriend„ schap; en thans is zy weder veranderd in vriendschap en lief„ de te gelyk; en ik weet niet, welke van deze twee neigingen „ de heerschende is."

De Hollandsche Kluizenaar, of de verbazende lotgevallen van ANDRIES BLANK. *Te Rotterdam, by* C. van der Dries, 1788. *Behalven het Voorbericht,* 311 *bladz. In octavo.*

Andries Blank leidt in zyne jeugd een zeer los en liederlyk leeven, zo dat hy, onder de begunstiging eener sterke voorspraake, ter nauwer nood de handen van den Waereldlyken Regter ontkome, en vry raake met een bannissement, 't welk hem de ruime Zee doet kiezen. Eerlang geraakt hy, door Schipbreuk, alleen, zonder iemand zyner Scheepsgezellen, op een onbewoond Eiland, daar hy den tyd van ruim veertig jaaren, als Kluizenaar, doorbragt. Men geeft, zo men meldt, uit zyne aantekeningen, een berigt van zyne leevenswyze aldaar, hoe hy allengskens zig zelven meer gemaks bezorgde, van tyd tot tyd veele ontdekkingen deed, die zyn stand draaglyker, en zelfs eerlang zo gunstig maakten, dat hy, toen de gelegenheid zig aanbood; nauwlyks konde besluiten, om zyn Eiland te verlaaten, en weder in de Maatschappy te leeven. De manier van verhaalen is, hoewel wat sterk, en hier en daar met dweepagtige hersenschimmen doorvlogten, over 't geheel niet onaartig; zynde het waarschynelyke, schoon nu en dan wel eens bykans, egter niet geheel, uit het gezigt verlooren.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel vertaald, omschreven en door aanmerkingen opgehelderd. Eerste Deel. Te Amsterdam by J. Allart 1789. *Behalven de Voorreden 562 bladz. in gr. octavo.*

Het Voorbericht, aen 't hoofd van dit Werk geplaetst, leert ons deszelfs geagten Opsteller, den Eerwaerden *W. A. van Vloten*, kennen, als iemand, die, uit hoofde van de zwakheid zyns gestels, al vroeg van de waerneming zynes Leeraersampts heeft moeten afzien; en den tyd van Studie, welke zyne ongesteldheid hem toeliet daer toe te schikken, inzonderheid besteed heeft, tot ene gezette oefening der Bybelbladen, waerdoor hy, na verloop van zeventien jaren, zyn bedoelde plan in zo ver voltrokken heeft, dat hy thans beginne zynen arbeid door openbaren druk gemeen te maken. Hy heeft zich naemlyk voorgesteld den Bybel op nieuw te vertalen, of wel onze Nederduitsche vertolking te toetzen en te verbeteren; die vertaling door ene nevensgaende omschryving op te helderen; en 'er voorts, daer 't hem noodig scheen; enige nadere aentekeningen ten beteren verstande by te voegen. Van dezen zynen arbeid ziet thans het eerste Deel, behelzende het Boek *Genesis* geheten, het licht. By manier van Voorbereiding levert hy ons vooraf etlyke leerzame aenmerkingen, nopens zodanige byzonderheden, die, by den aenvang van zulk een Werk, overweging vorderen.

In de eerste plaetze komt ons hier voor, ene *Algemeene Inleiding*, welke de Openbaring en derzelver opheldering in 't algemeen betreft. —— Zyn Eerwaerde, opgemerkt hebbende, dat de Openbaring, schoon duidelyk, echter aen verschillende uitleggingen onderhevig is, gaet de rede hier van geschiedkundig na, en ontvouwt de voornaemste lotgevallen der Uitlegkunde, inzonderheid met den aenvang der Hervorminge, en vervolgens. —— Dit leid hem ter aenpryzinge van de Letterlyke of eigenlyke verklaring

der Heilige Schriften; en tot het aen de hand geven van onbetwistbare regelen dier uitlegkunde; met ene nevensgaende beoordeeling van andere uitlegkundige regelen, die minder eenvoudig zyn; en een onderzoek van andere hulpmiddelen, als daer zyn goede; *Overzettingen*, nauwkeurige *Omschryvingen* of *Uitleggingen* van een geheel Boek, en *Leerredenen* over deze en gene byzondere voorstellingen; met aenwyzinge, in hoe verre men hiervan, met behoedzaemheid, een nuttig gebruik kunne maken. —— Nadien nu de verklaring, by manier van *Paraphrasis* of *Omschryving*, onder die opgenoemde hulpmiddelen, naer 't oordeel van zyn Eerwaerden, het beste hulpmiddel is, waer van de ongestudeerde zich bedienen kan, zo verledigt hy zich voorts, ter ontvouwinge van de wyze, op welke de Omschryvinge ingericht moet wezen, indien ze recht nuttig zyn zal. —— Verder maekt hy ter loops gewag van algemene waerheden, die in de Bybelverklaringe ten grondslage gelegd moeten worden; en by die gelegenheid berigt hy den Lezer, wat hem wederhoud, van hier de Godlykheid der Bybelboeken, en derzelver Ingeving, te betogen, waerover zyn Eerwaerde zich aldus uitlaet.

,, Moest ik hier de gewoonte volgen, dan zou ik een betoog van de Goddelijkheid der Bijbelboeken kunnen geeven: en het zou zeker weinig moeite in hebben, om, in de tegenswoordige eeuw, hierin uitvoerig en geleerd te zijn. De Engelsche Schrijvers kunnen ons, daertoe, een geheelen boekschat, naar onze keuze, leveren; echter wil ik niet ontveinzen, dat, volgens mijn oordeel, zulk een vertoog hier onoordeelkundig zoude geplaatst worden. —— Een mensch, niet overreed van het gezag dezer schriften, zal ook met geen oogmerk om beter onderricht in deszelfs inhoud te bekomen, eene uitlegging in de hand neemen. Zulk soort van menschen geeven zich zelden zoo veel moeite. Andere, welke bedenkingen tegen deze of gene leerstellingen der Goddelijke openbaaring koesteren, zijn, met reden, bevreesd, dat zij, door een algemeen afgetrokken betoog, zich zullen laaten voorinneemen, zonder dat zij in alles waarlijk overtuigd, of dat hunne bedenkingen daardoor opgelost zijn. Eene goede uitlegging, welke hen hunne bedenkingen zelfs doet ontknoopen, is hier zeker het veiligste. Niemand is beter voldaan, dan die geen, welke zo proefondervindelijk de Goddelijkheid der Bijbelleere gelooft.

,, Een

„ Een min of meer geoefend Christen zou mij hier echter de volgende bedenking kunnen maaken : gij zult evenwel de ingeeving dier schriften, waardoor zij van andere geschriften alleen onderscheiden zijn , eerst vooraf betoogen? dit is ten minsten noodzaakelijk. Ik zou hierop alle de bewijzen kunnen aanvoeren, welken onze Godgeleerden, dezen aangaande, gewoon zijn aan te voeren, en dan daarin kunnen berusten. Dan ik wil liever edelmoedig mijne gedachten hiervan zeggen : nimmer is my de ingeeving dier schriften verdacht voorgekomen: 'er is geen Hoofddeel , bijna geen vers , dat ik overdenke, of ik vind 'er de bewijzen van ingeeving allerduidelykst in: maar de gewoone wijze , de afgetrokkene betooging van die waarheid, is mij altoos verdacht voorgekomen. Niemand kan een duidelijk betoog geeven van die eigenschap, welke wij gewoon zijn, ingeeving te noemen, of hij moet die bijzondere werking van Gods Geest ten duidelijkste kunnen onderscheiden, van eene andere werking door denzelfden Geest gewrocht; zich alleen bepaalende tot zulke Schriften , welke met stichtinge in de Gemeenten der Christenen geleezen worden. En wie durft zo vermeeten van zijne kundigheden , in dit stuk , denken! Maar eens toegestaan zijnde, dat dit mogelijk ware, hoe weinig komt zulk eene overreding bij die, welke proefondervindelijk is, in vergelijking. Een naarstig Bijbelleezer, met een goed doorzicht begaafd, vergezeld van eene oordeelkundige oplettendheid, zelfs op de kleinste byzonderheden , kan hier alleen, zonder de minste aarzeling, belijden : „ in deze schriften vind ik alleen die zalving „ van den Heiligen." Dat onnavolgbaare, het geen de grootste vernuften , de oorspronglijkste schrijvers, mij niet hebben kunnen geeven , vind ik hier; eene edele eenvouwigheid , onder geene woorden te brengen ; die kragtiger wordt onder het gevoel , maar verflauwt onder het betoog! —— In de daad durf ik mijnen leezer verzekeren , dat , naar mate hij met meerder inspanning en lust leeze, hij ook in evenredigheid dat denkbeeld in zijnen geest zal doen stijgen ; en eindelijk zal hij met verwondering zien , hoe verbaazend het onderscheid is, tusschen een Geloof aan de ingeeving , door onderscheidingen en afgetrokken betoogen ontstaan , en tusschen een Geloof dat door ervaaring geleerd wordt."

Op deze *Algemeene Inleiding*, die beslooten wordt met ene wederlegging van ene bijna algemene dooling, als of

de Bybel een volledig ſtelzel van den Godsdienst ware, volgt ene *Inleiding tot het O. T.* In deze handelt zyn Eerwaerde over de volledigheid der Godlyke Openbaringe voor de Jooden, of de volkomenheid des Ouden Testaments, en verder over het volledige van den inhoud der byzondere ſtukken, niettegenſtaende de verſchillende lezingen, hier en daer door den tyd in dezelven ingeſloopen. —— Daer benevens geeft hy een bericht van de Nederlandſche overzetting des Bybels; die, hoe zeer over 't algemeen te pryzen, echter niet zonder misſlagen is, des men zich over ene andere vertaling niet hebbe te verſtooren, maer 'er met oordeel gebruik van te maken, waer toe enige regels aen de hand gegeven worden. — Vervolgens gaet hy na, de wyze van voordragt in het O. T. op te merken, en 't geen men in agt hebbe te nemen omtrent den ſtyl, zo in 't algemeen, als in 't geſchiedkundige, het dichterlyke en 't prophetiſche in 't byzonder. —— Hieraen hecht hy eene overweging van het nut dier Openbaringe, aen de Jooden voor de Christenheid; —— en hy voegt 'er, ten nutte van den Lezer dier Schriften by, een Tafereel van de Bybelſche Aardsrykskunde.

Dus ver gehandeld hebbende over 't geen het O. T. in 't geheel betreft, verleent hy ons wyders ene *Algemeene Inleiding over de vyf Boeken van Moſes.* Zyn Eerwaerde verwyst hier den Lezer, nopens de berichten rakende *Moſes*, als Schryver dezer boeken, derzelver verdeeling enz., grootlyks tot het geen de geleerde Heren *Eichhorn* en *Michaëlis* deswegens in 't breede voorgedragen hebben; maer blyft meer byzonder ſtil ſtaen, op het character van *Moſes* en deszelfs ſchryfſtyl, als Historieſchryver, als Wetgever en als Dichter.

Ten laetſte levert zyn Eerwaerde ons nog ene Byzondere *Inleiding tot het eerſte Boek van* MOSES: waerin hy nagaet de bronnen uit welke *Moſes* de oudſte berichten heeft, mitsgaders den oorſprong van den figuurlyken ſtyl in die gedenkſtukken. —— Verder onderzoekt hy het algemene doelwit des Schryvers, en ontvouwt de nuttigheid, welke deze geſchiedenis den Christenen oplevert. —— Hierop draegt hy ons voor, enige algemene denkbeelden wegens de Godsdienſtige offeranden, die reeds in 't huisgezin onzer eerſte Ouderen plaets hadden; en welker oorſprong hy aen ene Godlyke inſtelling toeſchryft; te meer daer hy in dezelven, niet ſlechts dankof-

offers, maer ook zond- en zoenoffers meent te vinden, die hunne betrekking hadden tot het beloofde vrouwenzaed. —— Deze overweging leid hem verder ter beschouwinge van den uitwendigen Godsdienst, nae den Zondvloed; en de denkbeelden rakende een leven na dit leven, mitsgaders den invloed van die denkbeelden op het Menschdom in deze dagen. —— Voorts verleent hy, ter ophelderinge van 't geschiedverhael in dit eerste Boek, ene algemene tekening van het Patriarchale leven; verzendende den Lezer, ter verdere onderrichtinge nopens de byzonderheden, tot het breder verslag, 't welk de Heren *Hess* en *Michaëlis* hier omtrent gegeven hebben. — Laetstlyk neemt zyn Eerwaerde het Tydrekenkundige ook nog in aenmerking; doch hy vind het te vol onzekerheden, om 'er zich bepaeld over uit te laten; van waer hy dit Stuk, toen het zich al vroeger aen zyne overweging aenbood, insgelyks van de hand gewezen heeft; met aenpryzing van den tydrekenkundigen arbeid van den Heer *Mohr*, te vinden in het Bybelwerk van den Hoogleeraer *Nuys van Klinkenberg*. Alleenlyk verklaert hy zich hier nog, tegen het algemene gevoelen, dat het Hebreeuwsche Jaer met *Maart* doet beginnen; en voor het denkbeeld van den Heer *Michaëlis*, die het een aenvang doet nemen, met de eerste Maan in *April*. —— Wyders deelt zyn Eerwaerde, met het afloopen dezer Inleidinge, ons nog mede ene lyst der Schriften, met de meeste nuttigheid, door hem gebruikt, gevende te gelyk ene beknopte oordeelvelling over dezelve.

De uitgebreidheid van dit Voorwerk, dat, buiten de algemene kundigheden, welke zodanig ene voordragt vordert, verscheiden byzonderheden behelst, die ons 's Mans eigen denkwyze leeren kennen, en tevens het oogmerk en de inrichting van zynen arbeid verklaren, heeft ons in dezen wat te breedvoerig doen zyn, om nog plaets over te hebben, tot het mededeelen van een voldoenend stael der uitvoeringe van 't Werk zelve; waerom wy dit tot ene nadere gelegenheid zullen uitstellen. — Genoeg zy het, voor tegenwoordig, nopens de wyze der uitvoeringe te melden, dat zyn Eerwaerde zich gemeenlyk vry na houd, aen onze gebruikelyke Nederlandsche overzettinge des Bybels; echter zo niet, of hy wykt 'er ook nu en dan van af. Men zou dit nogtans meerder van zyn Eerwaerden verwacht hebben, bovenal, daer hy zo veel werks schynt gemaekt te hebben, van het doorbla-

deren en nagaen van latere Schryveren; wier byzonder doelwit was, den Bybel op te helderen, door ene duidelyker en nadruklyker vertolking veler plaetzen, dan men gewoonlyk heeft: ook schynt zyn Eerwaerde, naer uitwyzen van deze en gene aentekeningen en nadere ophelderingen, hier en daer niet vreemd te zyn, van meerdere veranderingen, dan hy goedgevonden heeft te maken. —— Veelligt heeft de Eerwaerde *van Vloten*, die meermaels een middenweg bewandelt, zich ook in dit geval daerop willen houden; te meer, nadien hy, zo als hy in zyn Voorbericht meld, niet zo zeer voor Geleerden, als wel voor onbevooroordeelde Bybeloefenaren dezen arbeid aengevangen heeft; bedoelende inzonderheid den Bybel, voor Ongeletterden, gebruikbaerder te maken: waertoe by uitstek dienen zyne omschryvende verklaringen van den Tekst; in welken hy zich gemeenlyk beknopt en verstaenbaer uitdrukt, terwyl hy den zin en 't oogmerk der Heilige Schryveren, naer zyn inzien, op ene wel onderrichtende wyze, volledig ontvouwt. —— 's Mans arbeid levert dus den Ongeletterden, die zich op de beoefening der Heilige Schriften ernstig toelegt, een zeer nuttig handboek, waer van zy zich, ten beteren verstande der Bybelbladeren, en tot een leerzaem stichtelyk gebruik van dezelven, met vrucht kunnen bedienen.

Evangelische Leerredenen van J. A. HERMES, *Predikant te Quedlinburg. Naar de tweede Uitgaave, uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste en tweede Deel. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, 1789. *Behalven het Voorwerk,* 845 *bladz. In gr. octavo.*

Ene gemoedlyke en te gelyk verstandlyke voordragt, die, terwyl ze het verstand verlicht, tevens het gemoed inneemt en overhaelt, onderscheid deze Leerredenen, op ene aenpryzende manier, aen alle de zodanigen, die den Godsdienst, en als redelyk, en als opwekkend, beschouwen; uit welken hoofde zy bovenal een welgevallen hebben in zodanige Kerklyke Redevoeringen, waer in het onderrichtende en stichtende zich gevoelig verenigt. Gelyk zulks den schryftrant van den Eerwaerden *Hermes* gewoonlyk eigen is, zo ontdekt het zich ook alomme in deze Leerredenen; in welken zyn Eerwaerde, zynde naer de oude Luthersche gewoonte nog gebonden

aen

aen het op zyn tyd aflezen der bepaelde Euangelietexten, verscheiden onderwerpen behandelt, die hy, het zy regelrecht of van ter zyde, uit dezelven afleid. De twee thans afgegeven Deelen behelzen XXXIV Leerredenen, beginnende met het Euangelie op Nieuwjaarsdag, en doorloopende tot op dat van den zevenden Zondag, na de H. Drieëenheid. Ieder derzelven doet de Leeraer met oordeel strekken, ter ontvouwinge van een onderwerp, 't welk daedlyk betrachtend of daer toe ten sterkste aenleidelyk is; dat hy onderscheidenlyk verklaert en ernstig aendringt. Ene opgave van den inhoud zyner Leerreden over de *geoorlofdheid der aardsche en gezellige vermaaken*, by gelegenheid van 't Euangelische verhael, Joh. II. 1—11, nopens ene Bruiloft te Cana in Galilea, kan hier van een voorbeeld aen de hand geven.

By manier van aenleiding tot zyn bedoelde ontwerp, laet hy zich aenvanglyk kort uit, over de verschillende denk- en handelwyze veler Christenen, met opzicht tot het wraken of voorstaen van 't genot zulker geneugten; die daeromtrent dikwerf tot uitersten overslaen, en onder welken 'er ook gevonden worden, die, dit buitenspoorig voorstaende, een schandelyk misbruik van den opgenoemden Text maken. — Hieruit neemt zyn Eerwaerde aenleiding, ter gezetter overweginge van dit Stuk, vaststellende daerin te zullen toonen, dat 'er een middelweg zy, langs welken men de oogmerken van God zekerer vervullen kan. Ten dien einde zal hy eerst doen zien, *dat ze in- en op zich zelfs geoorloofd zyn:* maar dat'er, ten tweeden, *eene zekere voorzigtigheid en onthouding aan te wenden zij, wanneer dezelven niet onrechtmaatig zullen worden.*

Wat het eerste betreft, de kennis die wy van God, als onzen Vader en Weldoener, hebben, leid ons reeds tot dat denkbeeld; en wy worden 'er in bevestigd, als wy nagaen, dat hy ons, by de hoogere geestkrachten, ook dierlyke driften en zinlyke aendoeningen verleend heeft; mitsgaders dat de Waereld, door zyne Wysheid en Goedheid, zodanig ingerigt is, dat zy van alle zyden ene menigte van voorwerpen aenbiede, welken geschikt zyn voor die aendoeningen. Dit toont ons genoegzaem Gods oogmerk; en daer wy niet twyfelen kunnen, of de goede God wil ons vergenoegen; ja, daer ieder nieuwe weldaed ons tot een vrolyk genot en dankbare vreugde aenspoort, is 't baerblyklyk, dat wy Gode niet ongeval-

 lig

lig kunnen zyn, als wy 'er gebruik van maken; maer veel eer, in een zeker opzigt, ons ondankbaer jegens God gedragen, wanneer wy dat alles veronagtzamen; als wy ons, uit vooroordeel en eigenzinnigheid, alle die vermaken ontzeggen, ons in donkere zwaermoedigheid kleeden, en door klagen en zuchten. God eeren willen. Even deze redeneering doet ons bezeffen, dat wy, niet alleen voor ons zelven in de ſtilte mogen vrolyk zyn, maer ook de gezellige vreugde mogen zoeken, en ons, ter vervrolykinge van ons zelven en den naasten, daer van bedienen; het welk, terwyl het ten volle overeenkomt met de liefde tot onzen evenmensch, ook ter meerdere voldoeninge onzer geneugten ſtrekt; in zo verre elke vreugde beter ſmaakt, die met deelnemende vrienden in gemeenſchap genooten word. —— Zyn Eerwaerde breid deze denkbeelden beknoptlyk uit; en gaet daerop over tot het voorſtellen van de regelen der voorzichtigheid, die een Christen, by het genot dezer vreugde, in agt heeft te nemen.

De algemene regel, ten dezen opzichte, is: *Leert u in de vrolijkheid maatigen; wordt en blijſt Meesters van uwe begeerten.* En ter uitoefeninge hier van, heeft men de volgende byzondere regels te behartigen.

„ 1. *Zoekt het vergenoegen der zinnen zoo heftig niet, en gewent u zoo zeer daar aan niet, dat gij daardoor tot de hoogere vreugden van geest, tot het ſtille huislyk leeven, en tot een Christlijk verdraagen van lijden onbekwaam wordt.*

„ 2. *Geeft u niet ten ontijde aan de vrolijkheid over, dat is, dan, wanneer gij gewigtiger pligten te vervullen hebt.*

„ 3. *Blijft bij het genot der aardſche gezellige vreugden beſtendig in zulke paalen van maatigheid, dat gij niet tot zondige buitenſpoorigheden voortgeſleept wordt.* En hier toe eischt de voorzichtigheid vooraf, zo veel 't geſchieden kan, *bij voorraad wel te overleggen*, welk ſoort van vermaaken ons ſchadelijk worden kan, en hoe wij deeze ſchade moeten afkeeren. Te gelijk doet het ons bezeffen, hoe zeer het onze plicht zij, ons enkel om diens wille meenig vermaak te ontzeggen, terwijl wij vooruit zien, *dat wij geene kragten genoeg hebben*. om de recht Christlijke maatiging, bij de te vreezene ſterke aanprikkelingen tot buitenſpoorigheid, te bewijzen." —— Ieder dezer regelen ontvouwt de Leeraer, met een ernſtigen aendrang van de leerzame behoedlesſen, die dezelven aen de hand ge-

geven, en besluit dan voorts zyne Leereden in dezervoege.

„ Alle deeze betrachtingen, dierbaarste vrienden, kunnen u nu overtuigen, dat wel het zinlijke en gezellige genoegen in zich zelf niet onrechtmaatig zij, maar dat elk naauwgezet Christen de gegrondste reden hebbe, om het met veel behoedzaamheid te zoeken, en met even zoo groote maatiging te genieten. Mogt gij toch beide immer beter leeren! Hoe veel vrolijke stonden kondet gij meer hebben, wanneer gij elke rechtmaatige aanleiding tot vreugd wist te gebruiken, daarentegen meenige oogschijnlijke gelegenheid tot uitspatting in de vrolijkheid, te ontwijken! En hoe veel ligter zoudt gij dit in vervulling brengen, en te gelijk aan den anderen kant alle rampspoedige toevallen verdraagen, (welken gij buiten dien niet altoos ontgaan kunt,) wanneer de aardsche vreugde doorgaans niet het voornaamste doel uwer poogingen ware! o Leert toch bij tijds de verhevener vreugde van den Geest, van de deugd, en van een goed geweeten kennen en schatten. Handelt altoos met een reedlijk hart omtrent God, omtrent den naasten, en omtrent u zelfs. Geniet, met zulk eene gezindheid, de onschuldige vreugden van dit leeven voor u alleen, en in gemeenschap met anderen. Dankt uwen hoogsten Weldoener met vrolijke harten, voor iederen vrolijk uur, dat hij u vergunt. Maar vergeet nooit, dat 'er nog eene betere weereld is, in welke reiner duurzaamer vreugden op ons wachten, en dat wij ook tot dit oogmerk op aarde leeven, om ons tot het genot van dezelven voor te bereiden."

Prysverhandelingen, van het Genootschap tot Verdeediging van den Christlyken Godsdienst, opgericht in 's Hage, voor het Jaar MDCCLXXXVII. *Zynde de tweede en derde Verhandeling. In 's Hage, te Amsterdam* en *te Haarlem, by* J. du Mee *en* Zoon, J. Allart, *en* C. van der Aa. 1788. *In gr. 8vo.* 385 *bl.*

Het *Haagsche Genootschap tot Verdeediging van den Christlyken Godsdienst, tegen deszelfs hedendaagsche Bestryderen,* hadt, onder de Prysvraagen, in den Jaare MDCCLXXXVI, dit Voorstel aangekondigd: *Naardien de hedendaagsche Bestryders voor hen, die onder de Godlyke Openbaaring leeven, wel de beoefening der Zedeplich-*

ten, daar in vervat, als noodzaakelyk erkennen, en aanpryzen; maar veelen van derzelver Leerſtukken, byzonder Verborgenheden des Geloofs, als voorwerpen van loutere beſpiegeling, min gewichtig keuren, of verwerpen, vordert het Genootſchap een Betoog, dat de erkentenis dier Leerſtukken en Verborgendheden in zulk een onafſcheidelyk verband ſtaat met de Gelukzaligheid, als de beoefening dier Plichten. De Hoog Eerw. J. VAN VOORST ſtreek den Gouden Eerprys; diens Verhandeling zag reeds eenigen tyd geleden het licht (*). Twee andere, over dit zelfde Onderwerp, worden ons hier aangeboodden. De eerſte opgeſteld door JACOBUS ENGELSMA MEBIUS, *Predikant te Jorwert*, aan wien een Zilveren Eerprys is toegeweezen; van de tweede, in 't *Latyn* geſchreeven, bleek, onder het drukken, de Schryver te zyn MICHAEL PAP SZATHMARI, *Nobilis Tranſylv. Hungarus in Reform. Collegio Claudiopolitano, Theol. & Hiſt. Eccl. Profesſor.* Deeze wordt ons en in 't oorſpronglyke en vertaald geſchonken.

De Verhandeling van den Eerw. MEBIUS is in vyf Hoofddeelen onderſcheiden. Het *eerſte* dient ter voordragt van 't Verſchil dat behandeld moet worden, en deszelfs gewigt. —— Het *tweede* behelst eenige vooraſgaande Aanmerkingen, als dat men, in 't behandelen van dit Verſchilſtuk, voor af moet toeſtaan (1). De Geſchiedkundige waarheid der Euangeliſche Berigten omtrent de byzondere en buitengewoone gebeurtenisſen en daaden, door welken het Christendom bevestigd is (2). Den Godlyken Oorſprong der ganſche Leere in de Schriften van Jeſus Zendelingen vervat (3). De Geſchiedkundige Waarheden der Godlyke Ingeeving der Schriften des Ouden Verbonds. —— Het *derde* bevat eenige algemeene redenen van waarſchynlykheid, dat de Godlyke Openbaaringen, wanneer dezelve ons, in deezen ſtand onzer zaaken, aan ons verleend worden, Leerſtukken en Verborgenheden zullen bevatten, welker erkentenis invloed heeft op onze Gelukzaligheid. —— In het *vierde* gaat de Eerw. Schryver over, om, uit de Openbaaring zelve, en de beſchouwing van haare Leezingen te toonen, dat de erkentenis der Leerſtukken en Verborgenheden, in dezelve vervat, tot onze herſtelling op den weg der Gelukzaligheid, en tot haare bevordering in ons, volſtrekt noodzaaklyk is. In

(*) Zie onze Beoordeeling, *N. Alg. Vaderl. Letteroef.* III Deel, I Stuk, bl. 330.

—— In het *vyfde* wordt het voorgaande nader bevestigd, uit de vergelykinge van de Zedekunde van hem, die de voorgemelde Leerſtukken en Verborgenheden al, en die van hen, welke dezelve niet, aanneemt.

Uit deeze verkorte opgave van den Inhoud, die in alle deszelfs onderdeelen uitgewerkt, der Verhandelinge voor aan toegevoegd is, blykt hoe de Eerw. MEBIUS zich een zeer geregeld, maar teffens wydluftig, plan voorgeſteld hebbe, waar aan hy voldoet; doch, onzes inziens, te meermaalen, al te breedvoerig ſtil ſtaat op ſtukken, die tot de groote Hoofdzaak ſlegts eene zydelingſche betrekking hebben; of zich toegeeft in uitweidingen over algemeene bekende Waarheden, die enkel aangeſtipt hadden behooren te worden, om niet aan te gaan tegen de Wetten van het Genootſchap, die de wydloopigheid verbieden.

Beter hier aan voldoet de Hoogleeraar SZATHMARI, ſchoon zyn Verhandeling niet kort konne heeten. Zy is meer beredeneerd, bondiger, en als wy het zo noemen mogen, oorſpronglyker. — Drie hoofdafdeelingen ſplitzen dezelve.

In de eerſte geeft hy eene korte beſchouwing van de Partyen, met welke hy te ſtryden heeft. „ Wy hebben, zegt hy, niet ſlechts éénen tegenſtander of één aanhanger van partyen, zy maaken byna een geheel talryk Leger uit, die, ſchoon niet alle even kwaad noch geducht, echter uit verſchillende hoeken op ons aanvallen." Hy rangſchikt ze onder drie Hoofden, (1) De *Ongodisten*, (2) De *Deisten* en *Naturalisten*, of die hy liever *Vrygeesten* en *Ongeloovigen* zou noemen, (3) de zodanigen, die, voor het uitwendige ten minſten, iets ſchynen op te hebben met de Openbaaring — verdeeld, in vermomde *Deisten*, de navolgers van ARIUS en SOCYN — in *Pelagiaanen*, en die hunne beginzels meer of min aankleeven, de *Remonſtranten* — in *Latitudenarisſen*, die hy met de *Indifferentisten* niet wil verward hebben — en waar by hy eindelyk nog voegt zekere Dweepers, als ANTHONIA BOURIGNON en P. POIRET.

De Hoogleeraar beſchouwt allen deezen als hier in gezamenlyk overeenkomende, „ dat zy de noodzaakelykheid der Godlyke Openbaaring meer of min verwerpen, en dus eenigzins overhellen tot de Naturalisten. Hy begrypt niet hoe zy kunnen zeggen, dat de kennis der Leerſtukken en Verborgenheden niet noodzaakelyk zy, die de noodzaaklykheid

heid der Openbaaringe gelooven, daar men zich geene Openbaaringe kan voorſtellen, zonder Leerſtukken en Verborgenheden. Hy kan zich derhalven niet genoeg verwonderen, dat 'er ook in den Schoot der Hervormde Kerk gevonden zyn, die den Godsdienst in eene loutere Zedekunde veranderd hebben. Want, gelyk de voortreffelyke WERENFELS zegt: *Schoon het beter voor de Kerk ware, dat alle Christenen hunnen Godsdienst veranderden in Zedekunde, dan in enkele Bovennatuurkunde, en dorre beſchouwing der Godlyke Eigenſchappen en Werken*, is het nogthans het beste, *dat iemand, van die groote Verborgenheden van den Christelyken Godsdienst, die den Wysgeeren en Heidenen onbekend waren, naar behooren overtuigd, geloof:, niet maar in derzelver beſpiegeling te moeten berusten, maar die alle zonder uitzondering te moeten aanmerken als Verborgenheden der Godsvrucht*, dat is, *als zo veele prikkels tot Godsvrucht en die deugden, welke met dezelve verbonden zyn. Zo hy geлooft dat zy tot dat einde voornaamlyk van God geopenbaard zyn, dan eerst heeft hy, indien ik my niet ten hoogſten bedrieg, een waar denkbeeld van den Christlyken Godsdienst in zyne ziel verkreegen* (*). Welke woorden van dien wydberoemden Man te gelyk zeer veel licht geeven aan onze Stelling; en ten vollen verklaaren hoe wy willen, *dat de erkentenis van Leerſtukken en Verborgenheden, in zulk een onaſſcheidelyk verband ſtaat met de Gelukzaligheid, als de beoefening der Zedepligten.* —"

Tot meerder opheldering voegt hy 'er by, ,, dat daar door *Verborgenheden*, een woord dat ontleend is uit den verborgen eerdienst der Heidenen, meer algemeen zekere Leerſtukken verſtaan worden, die alleen uit de Openbaaring kennelyk zyn, en die gedeeltlyk zodanig zyn, dat zy, hoe klaar ook voorgeſteld, echter, met opzicht tot het hoe, niet kunnen begreepen worden; doch ook gedeeltlyk zodanig, dat zy na derzelver Openbaaring geen de minſte duisterheid meer hebben; gelyk zy hierom Verborgenheden van den eerſten en tweeden rang heeten kunnen, zo kunnen ook alle Leerſtukken, alleen uit de Openbaaring afgeleid in 't gemeen den naam van Verborgenheden draagen.

In de tweede Hoofdafdeeling gaat hy over om de Waarheid der even genoemde Stelling te ſtaaven. Om dit ſtuk met alle mogelyke kortheid en klaarheid te behandelen,

(*) *Opuſc. Theologico Philol.* T. I. p. 34.

len, tragt hy te doen zien, „ dat de Overweeging van dat alles, 't welk behoort tot den aart van den waaren Godsdienst, ongeveinsde Deugd, en volmaakt Geluk, waar van in de Vraag melding gemaakt wordt, waar toe ook gebragt moet worden Gods Opperheerſchappy, de Onderwerping van het redelyk Schepzel, en de Wysheid der Zedèlyke Geboden, dat de overweeging van dat alles de erkentenis van de Leerſtukken en Verborgenheden noodzaakelyk vereiſche; en dat dit alles in zulk een nauw verband ſtaat met die erkentenis der Leerſtukken en Verborgenheden, dat men het één van het ander niet kan afſcheiden, zonder aanmerkelyk verlies der overige waarheden, in diervoege, dat men, met betrekking tot den Godsdienst, zich geen recht denkbeeld kan vormen van Gods Opperheerſchappy, noch van de afhangelykheid van een redelyk Schepzel, noch van de natuur des waaren Godsdiensts, ook niet van de Wysheid der Zedelyke Geboden, noch van den aart der Deugden, noch van het Geluk, dat uit derzelver betragting voortvloeit." —— Dit overtuigend bewezen hebbende, denkt zyn Hoog Eerw., „ zal niemand, met recht, meer kunnen twyfelen, of aarſelen te belyden, dat de erkentenis van Leerſtukken en Verborgenheden van den Christelyken Godsdienst, in zulk een onafſcheidelyk verband ſtaat met de Gelukzaligheid als de beoefening der Pligten".

Deeze taak werkt hy uitvoerig af, en op eene wyze, die, ſchoon men hem niet in allen deele toevalle, egter, over 't algemeen goedkeuring zal wegdraagen. Hy beſteedt de Derde Hoofdafdeeling, om ter meerdere overtuiging eenige en wel de voornaamſte Zwaarigheden der Partye op te geeven en op te losſen. — De *eerſte* is afgenomen van het ſlegt gedrag der zodanigen die de Leerſtukken en Verborgenheden gelooven, terwyl eenvoudigen, van deeze beſpiegelende kennis verſtooten, eene pryswaardige en deugdzaame leevenswys volgen. —— De *tweede* geeft hy met de woorden van BAHRDT in deezer voege op, dat de erkentenis van Leerſtukken en Verborgenheden des Christlyken Godsdiensts, niet alleen ons niet leide tot de gelukzaligheid, maar ook in verſcheide opzigten voor de beoefening der Zedelyke Pligten ſchadelyk zy, deels, om dat door haar verſcheiden dwaalingen in de wereld gebragt worden, en het bygeloof zeer gekoesterd wordt, deels, om dat zy den weg bereidt voor ſcheuringen, twisten en overheerſching, deels eindelyk, om dat zy de man-

manlyke beoefening der Deugd knakt, ja verflaauwen doet: —— De *derde* raakt alleen de Verborgenheden van den Christlyken Godsdienst. Ten deezen opzigte merkt hy aan, op dat wy dit weinige overneemen. „Deeze ontkennen onze Partyen, dat tot den Godsdienst behooren, en eenig verband hebben met onze Gelukzaligheid, daar zy op geene wys van menschen kunnen verstaan en gekend worden, en daarenboven onoverkomelyke zwaarigheden hebben. Deeze zwaarigheid heeft de berugte TOLAND breed uitgehaald; doch MOSHEIM heeft dezelve, korter, en als in een kort begrip voorgesteld in zyne *Beschryving van het Leeven, de Bedryven en Schriften van Toland*, (*). —— Ons komt deeze zwaarigheid voor van niet veel belang te weezen. Wy toch verstaan onder den naam van Verborgenheden geenzins voorstellingen zonder zin, die daarom minder verstaan zouden worden; maar in tegendeel zulke waarheden, die, schoon met opzigt tot haar *hoe* voor ons verborgen, echter voor het overige uit de Godlyke Openbaaring recht verstaan kunnen worden. Waar uit blykt dat wy derzelver geheele kennis niet uitsluiten. Maar, daarenboven, hoe veele dingen komen ons in 't gemeene leeven voor, die wy dagelyks gebruiken, schoon wy haaren innerlyken aart geenszins begrypen? Hoe elendig voorzeker zou de gesteldheid der menschen weezen, zo zy dat geen slechts nuttig en noodzaaklyk voor zich rekenden, waar van zy eene volkomene kennis hadden? En dat zy ellendig zich bedriegen, die zichzelven wys maaken, dat de Verborgenheden van den Christelyken Godsdienst onoverkomelyke zwarigheden hebben is allerzekerst; waarom dan ook met recht de schrandere BAYLE van den beroemden LEIBNITS hier over gegispt wordt. —— Tot dus verre weeten wy zeker, dat geene zwaarigheid van partyen is aangevoerd, over welke zy zouden kunnen klaagen dat van ons niet is opgelost. Doch het zy zo, laaten wy vry toegeeven, dat 'er eenige zyn voorbygegaan, wat dan? Is het niet genoeg dat die dingen waar zyn, om dat zy van God oorspronglyk zyn? Zullen wy ons verwonderen, als de Geleerdsten meer in elke zaak zien, dan onkundigen en meer eenvoudigen? hoe veel te min mogen wy ons als dan verwonderen, zo 'er Waarheden van GOD geopenbaard zynde, als afgescheiden van den schakel der Waarheden, wel-

(*) §. 10. p. m. 46.

welke door de Rede bekend zyn, van ons niet ten vollen kunnen gekend en begreepen worden. Kan het eene waare tegenſtrydigheid heeten, welke blykt tusſchen waarheden van onderſcheiden rang, tusſchen zulke namelyk, die de Rede leert, en tusſchen geopenbaarde? is in tegendeel dit geene waare tegenſtrydigheid, te zeggen, dat Verborgenheden het begrip der menschlyke Rede te boven gaan, en echter verdichtzelen zyn van 't menschlyk Vernuft? Wie zal zo uitzinnig zyn om te zeggen, dat GOD niet meer kan weeten of verſtaan dan dat de Mensch kan bevatten? 'Er komt, eindelyk, by, dat, zo wy alle zwaarigheden niet juist kunnen oplosſen, om dat Verborgenheden niet ten vollen begreepen worden, ook partyen geene zwaarigheden tegen dezelven kunnen inbrengen, om dezelfde rede. En voorzeker, zo dikwyls zy dezelve beſtryden en aanvallen, raaken zy ſlechts den uiterlyken ſchors, daar door de woorden van *Verborgenheden* ſlechts zekere uitwendige beeldtenis derzelver wordt afgeſchetst. Wy eindelyk gelooven de Verborgenheden van den Christelyken Godsdienst, om dat wy, overtuigd van de noodzaaklykheid der Openbaaring, weeten, dat 'er geen Openbaaring zonder Verborgenheden weezen kan.

„ Zo ik my niet bedrieg," in deezer voege drukt zich de Hoogeerw. SZATHMARI, in 't ſlot uit, „ heb ik voldongen dat 'er geene Gelukzaligheid is, of te hoopen is, zonder vermaak te ſcheppen in de bezitting, ſtandvastige bezitting, van het hoogſte Goed. Het hoogſte Goed nu is alleen onze hemelſche Vader, die ook te gelyk het begin en de oorſprong van alle heil, de wyze Geever en Voltooijer van 't zelve, is; en zich met het hoogſte Goed te vermaaken is alleen den geenen vergund, die Hem kennen en beſchouwen, gelyk Hy, als Goed, wil, dat zy Hem kennen en beſchouwen. Tot het bezit van het hoogſte Goed kunnen zy alleen geraaken, wien Hy zichzelven en alles weldaadig heeft beloofd en toegezegd; dat is, die Hem als het hoogſte Goed, kennende, in opvolging van zyne bevelen den weg der Deugd bewandelen: en hier uit blykt het, dat 'er een nauw verband moet weezen tusſchen de Gelukzaligheid en de erkentenis van Leerſtukken en Verborgenheden des Christelyken Godsdiensts, en wel niet anders als tusſchen de beoefening der Zedelyke Pligten. Met één woord, 'er moet een allernaauwst verband zyn tusſchen de Gelukzaligheid als het einde van den Godsdienst, als het middel ter verkryging van de-

dezelve, welke even gelyk by alle Volken en ten allen tyden, zoo ook nog in de kennis en den dienst van God moet bevat worden. Gelukkig derhalven die eerbiedigers van God en de Deugd, die deeze drie noodzaakelyke dingen, welker verband zoo wel door de Natuur als door de Godlyke Openbaaring gelegd is, namenlyk *rechte Kennis*, *zuivere Deugd* en *volle Gelukzaligheid*, zoo naauw in hun leeven en in hunne bedryven verbinden, dat hunne Leer, als de Leer der Godzaligheid hun opleide tot beoefening van allerlei Deugden, en de gelukzaligheid in haar eindpaal hebbe; dat ook hun Leeven en Praktyk ten vollen openbaare, dat zy God recht kennen, zuiver eerbiedigen, en langs effen bane de Gelukzaligheid ten doelwit hebben! Gelukkig die Leeraaren, die in de erkentenis der Leerſtukken hunne Leerlingen met den toorts der Waarheid voorlichten; maar ook niet onagtzaam en zorgeloos verkeeren, gelyk zommigen hier in een ſlordig voorbeeld geeven, omtrent de Christelyke Zedekunde, welke met die erkentenis in een onafſcheidbaar verband ſtaat: maar die, terwyl zy Waarheden leeren kennen en verſtaan, te gelyk ook leeren naar dezelve te leeven, en dus, langs den gewoonen en meest betreeden weg der Heiligen, hunne leerlingen na de Gelukzaligheid leeren ſtreeven?"

Nederlandſche Inſecten door J. CH. SEPP. *Te Amſterdam, by* J. C. Sepp. *in quarto.*

Het Inſect, van 't Ei af, in zyne Rupſegeſtalte, gedaante als Pop, en veranderd in een Vlinder, door den oplettenden *Sepp* zeer keurig, op zyne laatstafgegeeven Plaat vertoond, en verder beſchreeven, is hem tot nog in geene afbeelding of beſchryving elders voorgekomen, des hy zelf om eene onderſcheidende benaaming diende te denken. De naam des Vlinders, van deszelfs uiterlyke gedaante ontleend, was zyns oordeels best, *de groen gebandeerde Vlinder;* nademaal in deszelfs bovenvleugelen, zynde groen met graauw vermengd, de groene kleur de overhand heeft; en ook de banden, dwars over de Vlerken loopende, van eene groenagtige kleur zyn. Uit het Ei van deezen Vlinder komt een Spanrups, behoorende tot die ſoort, welke zommige Liefhebbers noemen *Spinſpannen*, by verkorting van *zich telkens inſpinnende Spanrupſen*; om dat dezelve zig, by de vervelling, tusſchen twee Boomblaadjes inſpint; hegtende door middel

del van fyn gesponnen draadjes, twee Bladen tegen of op elkander; in welker tusschenruimte de Rups haar verblyf houdt en vervelt. Nopens de vervelling deezer Rupse staat hier nog te melden, dat dezelve, (daar anders de Rupsen, gelyk bekend is, vry algemeen, driemaal den huid afleggen,) onder dezulken behoort, die meermaals vervellen; hebbende dit by deeze Rups tot zes herhaalde keeren plaats. Zy vervelde naamlyk, volgens des Autheurs aantekening, den 7den Juny, of reeds op den elfden dag, na dat zy uit het Ei te voorschyn gekomen was; 11 dagen laater deed zy het voor de tweede keer, en weder 10 dagen laater voor de derde reis; na verloop van nog 11 dagen geschiedde het ten vierden maale; 16 dagen daarna verwisselde zy op nieuw van huid, en eindelyk had 'er, na 19 dagen, of den 13 Augustus, nogmaals eene verandering van vel plaats, welke zesde keer de laatste was, als by de uitkomst bleek. Zy bereikte naamlyk hierop haaren vollen wasdom, en spon zig, ten einde van 15 dagen, zo tusschen de Bladen in, dat het wel te bemerken ware, dat het dienen zoude om in eene Pop te veranderen; in welke gestalte zy den Winter overbleef, en waar uit, in het begin of midden van May des volgenden Jaars, de Vlinder te voorschyn kwam.

Het Leeven en de Regeering van FREDERIK II, *Koning van Pruissen, geschets door den Abt* DENINA. *Te Amsterdam, by* J. Allart, 1789. *In gr. 8vo. 536 bladz., behalven de Voorreden.*

Tweede Uittrekzel.

Nu komen wy tot den zevenjaarigen oorlog, waarvan de oorzaaken in het Veertiende Hoofdstuk worden opgegeven. Het verlies van Silesien lag der Koninginne van Hongaryen aan het hart. Tusschen den Koning van Pruissen, en den Graaf [nu Vorst] van KAUNITZ was byzondere partyschap, het zy uit nayver, het zy uit hoofde van den eisch, welken de laatstgemelde op Oost-Friesland maakte (*). —— Koning AUGUSTUS van Polen,

(*) Men zoude schier vermoeden, dat de Koning zelve dien eisch niet geheel ongegrond geoordeeld hebbe, dewyl hy den Graave honderdduizend Kroonen deed bieden voor zyne aanspraak, doch welke die Edelman weigerde. Zie bladz. 96. Over den grond, op

len, Keurvorst van Saxen, was insgelyks yverzuchtig over de aanwasfende magt van zynen nabuur. Hy werd verder aangehitst door zynen Staatsdienaar, den Graave van BRUHL, tegen welken, uit hoofde van zyne buitenfpoorige zucht tot pracht en weelde, de Koning, in zyne Verfen, in zeer ftekelige bewoordingen, was uitgevaren. —— FREDERIK had zich ook de Keizerin van Rusland, ELISABETH, tot eene vyandin gemaakt door onvoorzichtig fchertzen met derzelver minzieke gefteldheid, hoe zeer het zyn belang ware haar te ontzien. De grootfte Mannen hebben hunne zwakke zyde. FREDERIK, welke anders zyn belang zo wel kende, zo wel wist te behartigen en voort te zetten, in eene reeks van groote gebeurtenisfen eene verbaazende fterkte van geest, een wonderbaar beleid en onbezweken koelzinnigheid deed blyken, fchynt, gelyk trouwens zyne gedrukte Werken, op meer dan éene plaats, getuigen, niet beftand geweest te zyn tegen de vervoeringen van een bytend en ftekelig vernuft, en haalde zichzelven en zynen onderdaanen de deerlykfte rampen op den hals door het niet bedwingen van zyne fpotzucht. Daarenboven werd de verwydering tusfchen de Hoven van Petersburg en Berlyn vergroot door de verraaderlyke brieven van eenen FERBER, welke toch eindelyk zyne misdaad met het verlies van zyn hoofd moest boeten. — Engeland bragt, door zyne tusfchenfpraak, wel eenige opfchorting te wege in de Rusfifche toerustingen, en de Pruisfifche Gezant, Graaf van FINCKENSTEIN, herftekle door zyn voorzichtig gedrag de vriendfchap eenigermaate; maar des Konings onbedachtzaame uitdrukkingen over ELISABETH, derzelver Gunftelingen en Staatsdienaaren, deeden de wonde weder open breeken. In het Jaar 1746 hadden de beide Keizerlyke Hoven van Weenen en van Petersburg reeds befloten de Pruisfifche Landen onder elkander te verdeelen, zo ras de Koning in eenig opzicht van den Vrede van Dresden zoude afgaan. Saxen was ook getreden in dit Verbond, dat men trachtte te bedekken met alle mogelyke zorgvuldigheid. De Koning kreeg 'er, evenwel, de lucht van, en eerlang volkomen zekerheid door het omkoopen van eenen Geheimfchryver der Kanfelarye van Dresden, welke, door middel van eenen nagemaakten fleu-

op welken hy bouwde, vindt men iets by WAGENAAR *Vaderl. Hist.* D. XIX, bl. 478.

ſleutel, de gewigtigſte papieren wist in handen te krygen, en afſchriften van dezelve na Berlyn zond. FREDERIK vereenigde zich hierop met Engeland, terwyl Frankryk zich in Bondgenootſchap begaf met het Huis van Oostenryk, welks magt het zo lang getracht had te fnuiken. In de maand Juny des Jaars 1756 gelastte de Koning „ den Baron VAN KLINGGRAEF, zynen Gezant te „ Weenen, de Keizerin-Koningin bepaaldlyk af te vraa„ gen, of de toerustingen, welke men in haare Staaten „ maakte, hem al of niet betroffen (*)"; en hierop geen voldoend antwoord ontvangende, beſloot hy zyne vyanden voor te komen.

Hy rukte in Saxen, gelyk in het vyftiende Hoofdſtuk verhaald wordt, omſingelde de Saxiſche troepen by Pirna, trok na Bohemen, leverde den Oostenrykſchen ſlag by Lowoſitz, alwaar hy, 'ſchoon met geen minder verlies dan dat van zyne vyanden, het veld behield (†). De Oostenrykſche Generaal BRAUN poogde de Saxiſchen te ontzetten, maar vruchtloos: deezen waren genoodzaakt de wapens neder te leggen, Koning AUGUSTUS vluchtte naar Warſchau, en geheel Saxen viel in handen des Overwinnaars, die aldaar de Winterkwartieren betrok, en, tot zyn rechtvaardiging, uit de Archiven van Dresden, de ſtukken in het licht gaf, waarby bleek, dat zyne vyanden hem zouden zyn aangevallen, indien hy niet hun ware voorgekomen. In het volgende Jaar behaalde de Koning weder eene volkomene overwinning op Prins KAREL van Lotharingen, welke hem nogthans op veel bloeds, en daarenboven op den Maarſchalk VAN SCHWERIN. te ſtaan kwam. Hy belegerde daarop Praag, en tastte het heftig aan, maar werd, eer hy het konde veroveren, op zyn beurt door DAUN by Kolin zodanig geſlagen, dat hy genoodzaakt was het beleg op te breeken.

Het

(*) Bladz. 155.

(†) Van deezen Veldſlag leezen wy bladz. 157 „ BRAUN en „ LASCY betwistten elkanderen langen tyd de overwinning". Zo veel ik weete is LASCY nooit in Pruisſiſchen dienst geweest, de Koning zelve voerde het bevel in deezen ſlag, hy en BRAUN betwistten elkander de Overwinning, en weinige regels laager ſtaat „ de twee „ Oostenrykſche Generaals betrokken hunne legerplaats weder." Dit alles is voldoende om te onderſtellen, dat in de boven aangehaalde woorden, of eene drukfeil, of eene misſtelling van den Schryver of den Vertaaler ſchuile.

Het Zestiende Hoofdſtuk behelst eene gebeurtenis, welke den Koning in de onderſcheidene hoedanigheden van Staatsman, Veldheer en Broeder weinig eere aandoet; de ongenade van zynen Broeder WILLEM, den Vader des tegenwoordigen Konings, welken FREDERIK behandelde met eene onverdiende ſtrafheid, die hoogstwaarſchynlyk het leeven van den ongelukkigen Prins verkortte. De Schryver geeft als eene waarſchynelyke gisſing op, dat deeze ongenade veroorzaakt werd door de tweeſpalt tusſchen zommige Generaals, welke den Prinſe waren toegedaan, en in het byzonder den Generaal van SCHMETTAU, en tusſchen den Generaal van WINTERFELD, die het vertrouwen, waarin hy by den Koning ſtondt, misbruikte, om zyne partyen zwart te maaken (†). —— De toeſtand des Konings was nu allerhachelykst: het getal zyner vyanden nam toe, de Rusſen verwoestten Pruisſen, de Oostenrykſche Luitenant-Veldmaarſchalk VAN HADDICK brandſchattede Berlyn, de Zweeden maakten zich meester van Pommeren. Doch de Koning, alle zyne krachten verzamelende, behaalde, nog in het zelfde Jaar, de beſlisſende overwinning op de Franſchen en het Ryksleger by Rosbach, en kort daar na ſloeg hy by Lisſa of Leuthen de Oostenrykſchen onder Prins KAREL, welken, niet lang te vooren, den Hertog van BEVERN geſlagen en gevangen genomen, en Breslau veroverd hadden; welke plaats de Koning welhaast weder in handen kreeg, tevens de Oostenrykſchen noodzaakende Sileſien te ruimen, waarin zy alleen Schweidnitz behielden, dat door de Pruisſiſchen werd ingeſloten.

In het Zeventiende Hoofdſtuk, vinden wy een beknopt verhaal van de zamenzweeringe, welke in het Jaar 1756 in Zweeden werd geſmeed om het gezach des Konings te vergrooten, maar door eene vroegtydige ontdekkinge ongelukkig afliep voor de zamengezworenen. Dit verhaal ſchynt weinig gemeens te hebben met de Geſchiedenis des Konings van Pruisſen. Maar het krygt eene andere ge-

(†) Bladz. 172-176. In den onmaatiglyk ſcherpen brief des Konings aan zynen Broeder, welke op bladz. 174 voorkomt, denken wy evenwel, dat eene uitdrukking eenigzins moet verzacht worden. *Uw ſlecht gedrag*, ſtaat 'er: Dit zal in het Fransch zyn *mauvaiſe conduite*; en die woorden kunnen ook vertaald worden *verkeerd* of *ſlegt beleid*, aan welke overzettinge wy hier de voorkeur zouden geeven.

gedaante, wanneer men overweegt, dat eene der Zusters van FREDERIK getrouwd was met den Koning van Zweeden, dat haar ongeduld en begeerte na meerdere magt haaren Gemaal aanspoorden tot verbreeking der voorwaarden, op welke hem de Zweedsche Kroon was opgedragen, en dat van het welgelukken deezer zamenzweeringe afhing of Zweeden zich voor dan tegen Pruissen zoude verklaaren. Nu voegde het zich by Oostenryk en Rusland, de verschrikkelykste vyanden des Konings. Te vergeefs poogde deeze de laatstgemelde Mogendheid op zyne zyde te brengen. De Grootvorst was hem wel zeer genegen, en dit deed den Kanselier BESTUCHEF, en den Generaal APRAXIN, welke deszelfs gunst bejaagden, meer tot Pruissen overhellen: maar zy vielen in ongenade. De Staatsdienaar werd opgevolgd door WORONZOW, de Generaal door FERMOR en ROMANZOW. Deeze twee laatsten werden in het Jaar 1758 by Zorndorff, na een verwoed gevecht, door den Koning geslagen, schoon hy slechts dertigduizend man by zich had, en het Russische Leger vyftigduizend sterk ware. Doch niet lang daarna ontving FREDERIK, door zyne onvoorzichtigheid, van den Oostenrykschen Veldmaarschalk DAUN een gevoeligen neep by Hochkirchen.

Na weder vergeefsche voorslagen van Vrede aan Rusland gedaan te hebben, waar van in het begin des Achttienden Hoofdstuks wordt gesproken, leverde de Koning op den 12den van de maand Augustus des Jaars 1759 het vereenigde Oostenryksche en Russische Leger slag by Kunnersdorff. Na dat hy bykans de overwinning had behaald, werd hem dezelve ontwrongen door de wakkerheid en het beleid van LAUDON, en hy ontving eene allergeweldigste nederlaag; terwyl Hertog FERDINAND van Brunswyk, omtrent denzelfden tyd, de beroemde zege op de Franschen by Minden bevocht. By deeze gelegenheid brengt de Schryver eenige aanmerkingen over deeze twee groote krygshelden te berde uit eenen Engelschen Historieschryver, welke wy niet kunnen nalaaten hier plaats te geeven. „ Zy hebben beiden (zegt hy) den „ naam van de eerste van Europa te zyn, dat waar„ schynlyk geene twee grooter mannen heeft voortge„ bragt. Hoewel zy van een zeer verschillend karakter, en „ hunne talenten niet van denzelfden aart zyn, zyn zy „ egter, gelyk ieder een bekent, beiden zeer kundig in „ de konst des Oorlogs. De Koning van Pruissen, on-

 „ ver-

„ verduldig en onstuimig, doet beslissende slagen; maar „ hy mischt dikwerf zyn doel, en is 'er zelf verwonderd „ over. De Hertog FERDINAND, koel, omzigtig, naauwkeurig, ziet met een juist opslag van het oog alle mogelyke voordeelen. Deeze volgt hy, zo ver hy kan, „ naa; maar gaat nooit te verre. Niets verbystert by „ hem in den mensch den bevelhebber. Wy zien in hem „ niet dan den grooten krygsman, het voorbeeld van „ eenen volmaakten generaal, den generaal in het afgetrokkene. FERDINAND laat zyn temperament door zyn „ ampt regeeren. Hy overhaast niets, hy schikt alle „ dingen volgens den gewoonen loop in haaren regten „ gang, hy laat niets op het geval aankoomen. De Koning van Pruissen daarentegen draait de omstandigheden tot zyn voordeel; hy dwingt, hy onderwerpt die; „ hy tragt niet de hinderpaalen weg te ruimen, maar te „ boven te koomen, hy stelt alles te werk, en hy geeft „ het geval geen deel in zyne ontwerpen. Hy zet zyne „ daaden eene schittering, eenen luister by, welke enkele „ voorzigtigheid haar niet zoude kunnen geeven. De „ Hertog heeft den naam dat hy nooit misslagen begaat; „ de Koning heeft zyn gelyken niet in de waereld, in „ de konst van de misslagen, die hy begaan heeft, tot „ zyn voordeel te doen gedyen (*)." — In hetzelfde Jaar gaf de Generaal FINCK, met achttienduizend man, zich by Maxen krygsgevangen: doch de Koning werd eerlang door eene versterking, welke Hertog FERDINAND hem toezond, in staat gesteld om den Oostenrykschen het hoofd te bieden, schoon, in den volgenden Veldtocht, FOUQUET, een van 's Konings meest begunstigde Generaals, door LAUDON werd geslagen en gevangen genomen.

Het verhaal van den Veldslag by Lignitz is de inhoud des Negentienden Hoofdstuks. De Oostenrykers en Russen hadden besloten, op zekeren bepaalden dag, de Pruissischen met vereenigde magt aan te tasten. De Koning, die eene nadeelige legerplaats had beslagen, werd in den nacht gewaarschouwd door eenen Ierschen Officier, die van den vyand kwam overloopen, tastte daarop LAUDON, die een afzonderlyk lichaam aanvoerde, nog voor den dageraad, aan, en sloeg denzelven, terwyl DAUN, LASCY en BECK, misschien niet vry van yverzucht wegens den aanwas-

(*) Bladz. 211, 212.

wassenden roem van hunnen Amptgenoot, in plaatze van denzelven by te springen, den tyd verlooren met vruchtlooze beraadslagingen.

Na deezen gelukkigen slag bediende zich de Koning van eene krygslist om de Russen van zynen wech te verwyderen, en zyne magazynen te Breslau te bereiken, waarin hy volkomen slaagde. Doch schoon hy hier door Silesien dekte, konde hy niet beletten, dat, nog in hetzelfde Jaar, de Russen en Oostenrykschen Berlyn veroverden, de aldaar in bewaaring zynde krygsgevangenen in vryheid stelden, de geweeren in het tuighuis vernielden, het geld, dat in de Koninglyke schatkist gevonden werd, wechnamen, en de Stad noodzaakten anderhalve millioen tot brandschatting te betaalen. Voor het overige behoedden zy de inwoonders tegen allen overlast en moedwil (†). ——— Niet lang daarna viel de Veldslag by Torgau in Saxen voor, in welken DAUN, niet tegenstaande den voordeeligen stand zyner Legers, na een allerhardnekkigst gevecht door den Koning geslagen werd. Maar hiertegen werden Schweidnitz in Silesien en Colberg in Pommeren verloren. De eerste vesting werd door LAUDON by verrassing ingenomen, de andere, na eene langduurige belegeringe, aan den Russischen Veldoversten ROMANZOW by Verdrag overgegeeven. Dit wordt verhaald in het Twintigste Hoofdstuk.

Het Eenëntwintigste geeft bericht van eenige aanslagen op des Konings leeven of vryheid, en van eene verraaderlyke briefwisselinge met de Oostenrykschen. En by deeze gelegenheid wordt gesproken van den Baron TRENCK. Volgens het bericht, het geen deeze man zelve van zyn leeven geeft, moet hy reeds in den tweeden Silesischen oorlog in hechtenis genomen, maar toen ontsnapt, en geduurende, of niet lang voor, den zevenjaarigen oorlog te Dantzig opgeligt, en te Maagdeburg vastgezet zyn. Hier komt hy voor, als in den laatstgemelden oorlog nog als adjudant in des Konings dienst geweest zynde, en zich schuldig gemaakt hebbende aan ongeoorloofde verstandhoudinge met de vyanden. Het komt ons wel voor, dat

(†) De Saxische en Fransche troepen waren verre van zich op eene zo geschikte wyze te gedraagen, gelyk de Schryver op meer dan ééne plaats aanmerkt. Doch, ten opzichte der laatsten, moet dit niet verstaan worden van hunne geregelde krygsbenden, welke in den zevenjaarigen oorlog doorgaans eene goede tucht onderhielden.

dat de Baron TRENCK verre is van een blind geloof te verdienen in zyne verhaalen. Verwaandheid, hooggevoelendheid van zichzelven, en verbittering tegen de geenen, door welken hy meende beleedigd te zyn, hebben hem wel eens dingen doen fchryven, voor welker geloofwaardigheid wy niet willen inftaan (†). Maar hier beroept de Heer DENINA zich op de Gefchriften van den Baron zelven, en het is daarom waarfchynelyk, dat de eerstgemelde in dit geval door zyn geheugen bedrogen is. —— In hetzelfde Hoofdftuk wordt gefproken van de maatregelen door den Koning genomen, om, indien hy door zyne vyanden mogt worden gevangen genomen, zich door vergift zelve om het leeven te brengen. In den ongelukkigen toeftand, in welken hy zich bevond, droeg hy hetzelve altoos by zich. Hy trachtte wel door allerlei middelen Rusland van de zyde zyner vyanden af te trekken; maar zolang ELISABETH leefde waren alle zyne poogingen vruchteloos.

ELISABETH ftierf eindelyk, en haar Opvolger onttrok zyne hulp niet alleen den Oostenrykfchen, maar fchonk ze aan FREDERIK; en fchoon hy niet lang daarna kroon en leeven verloor, en zyn Gemalin, die hem opvolgde, niet voortging Pruisfen te onderfteunen, vond zy ook niet goed zich weder by Oostenryk te voegen. —— Zweeden floot den Vrede met Pruisfen, Schweidnitz werd heroverd (*); Prins HENDRIK floeg de Oostenrykfchen en het Ryksleger in Saxen; de vrede werd gefloten te Hubertsburg, en, na zo veel verwoestinge, na zo veel bloedvergietens, behield elke der oorlogende Mogenheden het geene zy voor den oorlog bezat. De fchatkist des Konings, welke men, na zo verbaazende poogingen voor geheel uitgeput zoude gehouden hebben, was veel beter voorzien dan die van de meeste andere Vorften. FREDERIK had ten grooten deele op kosten van Saxen geoorlogd, en bediende zich daarby van een middel waarvoor zelfs de verfchooning van noodzaaklykheid niet kan ingebragt worden. Terwyl het hem nog niet ontbrak aan geld,

(†) *Voiez l'Esprit des Journaux.* Oct. 1788. p. 78.

(*) Op bladz. 257 „ na eene verdedigingе van zes weeken;" op bladz. 258 „ na eene roemryke verweering van vier en zestig „ dagen." Welke tyd is de waare? De laatstgemelde. Schweidnitz werd berend den 4den van Augustus, en gaf zich over, den 9den van October.

geld, deed hy eene munt slaan, welke naauwelyks het derde gedeelte had van de waarde, waar voor zy gangbaar moest zyn. Na het sluiten van den Vrede weigerde hy zelve dit geld te ontvangen, en veroorzaakte hierdoor veelen een geweldig verlies.

Het Drieëntwintigste Hoofdstuk, want het onmiddelyk voorgaande is de inhoud van het Tweeëntwintigste, behelst eenig bericht van des Konings Letteroeffeningen geduurende den oorlog, en van de kleine stukjes, welke hy, zelfs in dien tyd, opstelde. Het allerzonderlingste daarby is ons voorgekomen, dat hy, „ eene Redenvoering schreef „ over het laatste oordeel" schoon hy aan deszelfs verwachting niet geloofde. Ook schreef hy verscheidene Gedichten, welke voor een groot gedeelte in Holland, zonder zynen last, gedrukt werden. Dit bewoog hem om zelve een echten Druk in het Jaar 1760 te Berlyn uit te geeven. —— Met de Hoogduitsche Geleerden bemoeide zich FREDERIK weinig, schoon hy GELLERT somtyds, maar meermaalen GOTTSCHED, hoorde. Veelmeer had hy op met de Zwitsers, vanwaar altoos onder de Leden der Berlynsche Academie veelen van deeze Natie geteld werden. Ook [illegible]n de Leermeesters, welken hy gaf aan zyne Neev[illegible] den tegenwoordigen Koning van Pruissen en deszelf[illegible] Broeder, uit dezelve genomen. Onder de Franschen had FREDERIK zeer veel op met den Heer D'ALEMBERT, welken hy groote gunst bewees, maar vruchtloos poogde over te haalen om hem in zyne Staaten neder te zetten. De bestuuring der Berlynsche Academie hield de Koning na den dood van MAUPERTUIS, in het jaar 1759, geheel aan zichzelve, en voorzag ze van Leden naar zyn welgevallen; somtyds de gedachten der Academie over dezelve inneemende, somtyds ook niet.

Na dat in het begin des Vierëntwintigsten Hoofdstuks van eenige veranderingen onder de Staatsdienaaren gesproken was, geeft de Schryver bericht van de reize van den beruchten HELVETIUS na Berlyn. Deeze man, welke zo ongunstig dacht over de menschlyke natuur, geeft, door het geene hy den Koning in het hoofd bragt, geene reden om gunstig over zyn character te denken, hoe grooten ophef men somtyds van zyne wysgeerte en weldaadigheid gemaakt hebbe. Hy zeide „ den Koning eenige „ vleiende dingen, daarover, dat zyne onderdaanen beter „ en met fyner laken gekleed waren dan de Franschen, „ en dat zy in overvloed scheenen te leeven. Hieruit

Cc 5 „ leid-

„ leidde hy af, dat het land gemakkelyk eene verhooging „ van belastingen konde draagen (*).” En het duurde niet lang of de Brandenburgsche Staaten werden overstroomd door eene menigte van Fransche Financiers.

Het Vyfëntwintigste Hoofdstuk behelst, behalven het sterfgeval van den tweeden Zoon des Prinsen van Pruisfen, eenig bericht aangaande de zaaken van Neuchatel, waarmede wy ons niet behoeven op te houden.

In het Zesëntwintigste vinden wy eenig verslag van de Markgraafschappen Anspach en Bareuth, ter gelegenheid van den dood des Markgraafs FREDERIK CHRISTIAAN. De Koning leide toe om die Markgraafschappen, by het uitsterven van den tak, die toen in bezit van dezelve was, met de Kroon te vereenigen, niettegenstaande dezelve volgens oude overeenkomsten, of oude familiegebruiken, moesten vervallen op den oudsten broeder van den regeerenden Keurvorst.

Het Zevenëntwintigste Hoofdstuk spreekt kortlyk van de verbeteringen, welke men na den Vrede van het Jaar 1763 trachtte te bewerken, door het oprichten van Fabrieken, het aanleggen van Volkplantingen, het aanmoedigen van den Landbouw, enz. doch te beknopt om daardoor een juist denkbeeld van zaaken te krygen.

En hiermede eindigen wy dit Uittreksel, zullende van het Tweede Boek bericht geeven by eene volgende gelegenheid.

(*) Bladz. 284.

Beknopt onderwys in de Muzyk voor de eerstbeginnenden; hoe dezelven, op eene zeer gemaklyke wyze, het Clavier kunnen leeren speelen, met vierentwintig handstukjes, en de bygevoegde Vingerzetting. Uit het Hoogduitsch van den Heere G. C. HODERMANN. *Te Amsteldam, by* C. N. Guerin. 1788. *Behalven de Tabellen,* 19 *bl. in Muz. form.*

Eene vry geschikte handleidinge, ter onderrigtinge van eerstbeginnenden, waarvan men met vrugt gebruik kan maaken. Doch zeer ongepast bedient men zig van de afgifte van zodanig een Stukje, ter gispinge van deeze en geene Muzikanten; zulks komt in het onderwyzen der Leerlingen niet te stade, en geeft by veelen aan het Geschrift zelve natuurlyk een haatlyk voorkomen, dat niet anders dan een nadeelig gevolg kan hebben.

Proe-

Proeve eener korte beoeffenende Redeneerkunde voor de Jeugd; ook gedeeltelijk voor Onderwijzers en Denkers. Naar het Hoogduitsch van den Heer K. PH. MORITZ, *Hoogleeraar te Berlin. Met Plaaten. Te Amsterdam bij* M. Schalekamp. 1789. *Behalven de Voorrede*, 172 *bladz. in* 8vo.

By de bewerking der hier behandelde stoffe is, naar luid van 't Voorberigt, deeze Proeve uitgebreider geworden, dan de Autheur zig voorgesteld had; waar door dezelve juist niet ten dienste der Jeugd bepaald blyft, maar ook over onderwerpen gaat, die meerder vatbaarheid vereischen. Dan met dit alles kan deeze handleiding egter tot het eerste hoofdbedoelde blyven dienen, wanneer verstandige Onderwyzers dezelve met oordeel gebruiken, door de Jeugd allengskens aan eene geregelde denkwyze te gewennen, en dezelve te leeren haare denkbeelden uit te breiden; het welk, naar ons inzien, op het doorbladeren, de hoofdnuttigheid van dit Geschrift is; overeenkomstig met het bedoelde dat 'er aan toegeëigend wordt. —— Men wendt naamlyk voor, dat de Gouverneur *Staalman* een Pupil, *Frederik*, heeft, van omtrent veertien jaaren oud, welke alle orde verwaarloost, en by wien dus alles steeds in verwarring is: 's morgens opstaande, dat laat geschiedt, liggen zyne kleederen hier en daar over de kamer verstrooid; zyn schoolgereedschap is niet gereed te vinden, dit doet hem veel tyds spillen, en hy komt meestal te laat ter schoole. Op het aanzoek der Ouderen, die *Staalman* tot zyn Gouverneur aangesteld hebben, neemt deeze op zig, uit hem een jongeling van goede orde te maaken. Zyne onderneeming gelukt hem, wel dra in zo verre, dat de opgemelde wanorde geen plaats meer hebbe: hy leert *Frederik*, by ieder gelegenheid, te zamen voegen, en by een leggen, wat by elkander behoorde, en van elkander afscheiden, wat niet by een behoorde. Dit werd den jongen Heer eerlang dermaate eigen, dat hy, wanneer hy 't deed, 'er geheel niet meer om dagt, om het te willen doen. De Gouverneur bediende zig voorts van alle omstandigheden, die daar toe aanleidelyk konden zyn; en wel byzonder maakte hy eene schikking, waaruit dan deeze Proeve ontstaan zou weezen.

„ Om de opmerkzaamheid van FREDERIK op allerlei wijzen uit te lokken, en hem de groote wetenschap van *order*

der en *verdeeling*, welke hij hem leerde, nog aangenaamer te maaken, voorzag STAALMAN zich van zeven Prenten, in onderscheiden vakken afgedeeld, die bijna niets met elkander gemeen hadden, als dat zij alle op één blad stonden. De kleine afbeeldingen vertoonden allerlei voorwerpen, geheel van elkander onderscheiden, die men, niet tegenstaande hunne groote verscheidenheid, hier alle bij elkander ziet. Hij bediende zich van dezelve, om daar door FREDERIK de groote Konst van *order* en *verdeeling*, van *vergelijking* en *onderscheiding*, waarop het gantsche *geluk van den redelijken mensch* gegrond is, op eene aangename en speelende wijze te leeren." En 't is deeze manier van onderrigting, welke, in dit Geschrift, voorgedraagen en ontvouwd wordt.

Proeve van Taal- en Dichtkunde; in vrymoedige aanmerkingen op Vondels *vertaalde Herscheppingen van* Ovidius; *voorgesteld door* B. HUYDECOPER. *Tweede Uitgave, door wylen* F. VAN LELYVELD. *Met Byvoegsels en vermeerderingen van den Schryver, en eenige Aantekeningen van den Uitgever.* IIIe *Deel. Te Leyden by* A. *en* J. Honkoop. 1788. *in gr.* 8vo. 460 *bladz.*

De kundige F. VAN LELYVELD, der Nederlandsche Letterkunde door den dood ontrukt, had de tweede uitgave der *Proeve van Taal- en Dichtkunde* zonder opzichter gelaaten; waar door veele vreesden, dat de begeerte van HUYDECOPER verijdeld, en dit Werk een groot nadeel zoude toegebragt worden. De Heer N. HINLÓPEN te *Alkmaar*, een vlijtig beöefenaar der Nederduitsche Spraakkunde, en die als zodanig reeds het zijne tot dit Werk bygedragen hadt, werd nu, met reden, tot de verdere uitgave verzogt, en het geen de Heeren Mrs. C. VAN LENNEP, Z. H. ALEWYN, H. CALKOEN en M. RÖVER, aan den Heere LELYVELD geleend hadden, ook tot deszelfs gebruike toegestaan: van welk eene en andere omstandigheid, in de Voorrede, melding gemaakt wordt.

Dus verschynt dan het IIIe en laatste Deel, van dit gewigtig Werk; hebbende niet alleen veel gewonnen, door de Byvoegselen van de Heeren HUYDECOPER en LELYVELD, maar ook door die van de Heeren HINLÓPEN en J. J. SCHULTENS. Die van den Heere HINLÓPEN zijn, al Uitgever, zeker de uitgebreidste, en op veele plaatsen aan

te

te treffen, alwaar zy niet zelden veel licht aanbrengen. De volgende Voorbeelden zullen het bewyzen.

Huydecoper maakt, op het Vers van *Vondel*,

„*Men zal door offeren verwerven uwen* ZOEN, de volgende aanmerking. Men maakt thans, in den dagelykschen styl, byna geen onderscheid tusschen een' *Kus* en een' *Zoen*. Maar *Zoen* is eigenlyk de *Kus des Vredes;* als genoegzaam is af te neemen uit de woorden *Bevredigen* en *Verzoenen*, die 't zelfde betekenen. Men gebruikt het veel voor een' *Kus van Liefde*. Doch hierin is aan te merken, dat het woord *Zoen*, in deeze betekenis, veel darteler klinkt dan *Kus*. H. VERBIEST, *Klucht van 't Wynvaetje:*

Maer wilje myn wat geld op een hooge intrest geven,
En laten 't kapitael verdienen met een Zoen?

En in zulken styl honderdmaalen. D. HEINSIUS, *Pastorael* VS. 311

Daar hebb' ick u eerst gegeeven,
Als de ander eenen Soen.

JAN DE BRUNE de Jonge, *Wetsteen der Vernuften*, Cap. XXII. uit GUARINI:

En, zoo als 't hartenpit, na hun begrip, ging vloên,
Was 't leven, dat ik had, niet anders als een Zoen.

JOAN BLASIUS, in de bovengemelde Opdragt, uit denzelfden:

Myn leevensgeesten saam gedrongen wierden: toen
Was 't leeven dat ik had niet anders als een Soen.

De omstandigheden, die deeze Vertaalingen voorgaan, doen my niet twyffelen, of de laatste heeft dit laatste vaars ontleend van den eersten. Doch dit overgeslagen: *Zoen* is hier by VONDEL niet anders dan *verzoening, bevrediging*. VONDEL, *Gysbr. van Aemstel*, Act. I. sc. I.

Aen Woerden, Velsens bloet, en Aemstel, dezen smaet
Te wreeken, en van Zoen te reppen noch te roeren.

Zie ook *Gebroeders* Act. II. Scen. 2. en elders. HOOFT, in den inhoud van *Granida: Maar d'eedelhärtige Prins, in plaats van zich tegens hen te verbitteren, verwondert zich over hunne zeltzaame liefde — belooft en verkryght*

hun

hun hunne Zoen *van den Koning. Der Sielen Troest* 1484. fol. 71. d. *Ist daltet di behaecht wi willen een* Zoen *aengaen mitten ritmeyster Moyses. Gheeft mi hem te wive, ende dese stat daer toe, het sel een goede* Zoen *wesen.* J. VELDENAER, *Cronyck bl.* 55. *daer na een wyl tyts soo wert een* soen gededingt *ende gemaect tusschen den Greve Florens mitten Biscop, ende G. van Aemstel ende H. van Woerden.* MELIS STOKE B. II. vs. 246.

De Heer LELYVELD leid, van de woorden *soen gededingt*, (in zyne Aantekening daar onder geplaatst) het woord *Zoending* af. Voerende ten bewyze aan, *Charter* 1301, by MIERIS II Deel, bl. 22. *Hier by zegghen wy sekere ende vaste* Zoenne *eeuwelyck te gheduerene tusschen die voorsz. partien.* —— *Soe wie dit* Soendync *brake*, ende wy dat gheproeven mochten. —— hy *verboerde zyn lyf ende zyn goet.* —— LODEW. VAN VELTHEM, *Spieghel Histor.* B. I. *Cap.* XXVIII. *bl.* 39.

Als 't perlement quam die Heren,
Ende si spraken om Soendinc *maken,*
So waren ——

MELIS STOKE B. IV. vs. 1111.

doe de graue
Comen was van den Coninc
Pynde hi hem om ene dinc
Hoe hi dat Soendinc zoude maken.

Zie ook B. II. vs. 461.

Als men de iaren ons heren las
XI hondert en LXI doe was
Maecten de van Drechter lant
In Zoendinghe *vasten bant*
Jeghen graue florence ——

Vergel. KILIAAN op *Soendinck.*

De Heer HINLÓPEN merkt hier op aan, dat hy naauwlyks twyffelt, of de Heer F. VAN LELYVELD heeft, overkropt van vermenigvuldigde bezigheden, uit overhaastinge hier gemist. In *dadingen*, *deedingen*, *dadigen*, *deedigen* (want op alle deze wyzen schryft het KILIAAN; en verklaart het door *litigare*, *disceptare:* ook *componere*, *pacisci*, *transigere*) valt, gelyk ook noch in ons *verdadigen*, *verdeedigen*, de klemtoon op *da*, *dee*, en is *dingen* de

staart

staart van 't woord: waar van dan *dink* in *Zoendink* niet afgeleid kan worden, zoo min als in *boelding*, dat wy in een later afschrift van later bekendmakinge van de Keuren van *Hoorn* vinden. *Item soe wie een* BOELDING *sprect of houdt.* Wat verder. *En die scuene die sullen sculdigh wesen, dat voorn. boel te sciften eñ te sciden XII daghen, na dat die* BOELDING *begonnen is:* noch in een later: art. VAN DE GENEN DIE WOORDEN HOUDEN VOOR DEN GERECHTE OM LOON. *Item, soo wie een ander syn woort houdt in een* BOELDING, *die sel daer van hebben elcken rechtdage twee stuivers en niet meer.*) (Dus ook in de Keuren der Stede *Westwoude* MS. ook in die van *Schellinghout* MS. van *Kenmerland.* Ziet *Handvesten* bl. 3.) en wil men weten, hoe iemand eens anders woord hield in 't aanleggen van een *Boelding*, ziet daar een der formulieren. MS. *Heer rechter dese man heeft hier ten recht te doen. Waert y lief ik seidet voor hem.*

Ja.
So vraghet hem of hi lien wil an mynen woerden
Heer rechter soe staet hier dese man eñ ik met synen woerden, en begheert van y te weten, of ghi hem waert een aften dagh in een recht een voerbon te winnen op dit namelike boedel dat dese mensche gheruumt heeft metter doet, doe hi an sinen lesten live was; waert gheleghen is binnen der doer off buten der doer wasen en wanẽ rysen en dalen groyen eñ bloyen pot en ketel scuttel en lepel sulver eñ gout ende al dat den boedel toebehoert: ende al dat in desen ban gelegen is, daer hem dese man voerhout dat rechte derdendeel van dit namelike boedel, ende seit dit derdendeel syn rechte eigen is eñ den anderen niet en bestaet. Dese man ghebiet in te brenghen al dat hi ut den boedel ghetoghen heeft eñ seyt. dat hi tsyn sculdig is yeghens hem intebrenghen ter scattinghe der bueren essen ryc te wesen want si essen na gheboren eñ ghebloeyt syn.
Heer rechter, enz.

Noch ook in GADING. *Handv.* van Graaf *Jan* 1299 aan die van *Westfriesland.* Zie *Handvesten van Enkh.* bl. 2. en van 1346 bl. 4. Ook van *Kenmerl.* bl. 2. Welk woord, nu verbasterd in GADINNEN, eene rechtspleeging te *Enkhuizen*; van GADINGE, iets waar men zin in heeft, verschilt in toon: het eerste heeft den toon op de tweede lettergrepe, het tweede op de eerste: noch ook in BANDING. *Handvesten van Drechterland* bl. 58. *Item soe en*

sal

sal gheen scout buurrecht houden buyten den BANDINGHEN *van scade en scult meer dan drie werue sjaers.* Noch in VYFDING. *Handvesten van Kenmerland bl.* 4. *soe is dat recht wanneer de ghemeene bueren haer* VYFDINGHEN *volstaen, soe en sellen si gheen hoenre ghelden.* Of HOFDING. *Handv. van Kenmerl.* bl. 16. Zoo ook GRAAFGEDING. Ziet *Handv. van Kenmerl.* bl. I. en POORTERSGEDING, gelyk zy altyd schreven. *Handv. van Dordrecht*, bl. 142. Ziet daar over VAN DE WALL. Uit dit alles is af te leiden, dat ZOENDING in zyne eerste beteekenisse de rechtsoefeninge over den Zoen tusschen beledigden, of in geval van doodslag, zyne magen en de beledigers of hunne magen beteekent: de formulieren, die wy van die rechtsplegingen hebben; ook de uitspraken, afmakingen, wyzen dit genoeg aan. Dus is de beteekenisse van ZOENDING voor de afmakinge by tusschenkomste van goede luiden, eene tweede beteekenisse, welke verzoeninge niet verward moet worden met den *Vrede*, die by het eerste ontstaan der moeite *vermaand*, *geboden*, *geëischt*, *gegeven*, *genomen* en *gemaakt*, ook *geweigerd*, en *waarover te vechten* zeer zwaar genomen werd, en waarvan noch de naam van VREDEMAKERS afkomt, om dat niet alleen de Rechter en Schepenen, maar ook de Raden, naderhand Poortmeesters, en later Burgemeesters genoemd, daar toe gemachtigd waren, en welke Vrede eene inleidinge tot de verzoeninge was."

Het Register, op de Drie Deelen, zo noodzaaklyk voor een Werk van deezen aart, belooft men, zoo dra mogelyk, af te leveren.

VOPISCI HORATII ACKERI Poemata. Editio Secunda, Auctior et Emendatior. Groningae, apud *J. Oomkens*. Continet pag. 288, in 8vo.

Het oude zeggen is, dat de Dichters bedoelen hunnen Leezeren nut en vermaak toe te brengen (*). Deeze behoorde ten minsten hunne bedoeling te weezen; want dikwyls, en niet zonder reden, heeft men geklaagd, dat zy, vooral ten opzichte van het eerstgemelde, menigmaalen vry gebrekkig zyn. In hoe verre de Heer ACKER aan beide vereischten voldaan hebbe, willen wy liefst niet beslissen. Evenwel kunnen wy niet nalaaten aan te merken, dat de Leezer niet veel zoude verloren hebben, al

(*) *Et prodesse volunt, et delectare Poëtae.*

al had de Dichter fommige ftukken in het geheel, en gedeelten van andere, wechgelaten.

Op dat men ons niet te last moge leggen, dat wy befchuldigen zonder te bewyzen, zullen wy van beide foorten eenige voorbeelden bybrengen, na vooraf gezegd te hebben dat het werk beftaat uit Drie Boeken van zogenaamde Elegiën (*); eenige *Hendecasyllabi*, of verfen, beftaande uit regels van elf Lettergreepen; tien *Eclogae*, of Herderszangen; en uit vyfëntwintig Gedichten en Byfchriften, of *Carmina & Epigrammata.*

Vooraf gaat een Getuigfchrift van den Heere RUHNKENIUS, behelzende eene loflyke verklaaring van de verbeterde zeden des Dichters, welke voor deezen, door zyn gehouden gedrag, wel reden tot opfpraak heeft gegeven. Wy verheugen ons hartelyk over deeze verandering; maar hadden wel gewenscht, dat hy, ten blyke daarvan, het fchaamtelooze Dichtftuk aan den Heere KUTSCH, Lib. I. Eleg. X. gelyk ook *Carm.* V en XI, had achterwege gelaten. Het voeren van onkuifche taal, vooral in gedrukte ftukken, is gewisfelyk geen teken van verbetering van zeden. En hoe men hen, welken het najaagen van ongebonden minnelust afkeuren, als CYNICI kan afmaalen, gelyk hier gefchiedt *pag.* 43, *lin.* 16. begrypen wy geheel niet, daar den zogenamden Wysgeeren van dien naam meestal het tegendeel wordt te last gelegd.

Dat de Dichter van zichzelven juist niet te laag denke, blykt genoeg uit het geene hy zegt *pag.* 61, *lin.* 13, 14. En dit vervoert hem misfchien wel eens, om met verachtinge neder te zien op het geene niet van zynen fmaak is, zo als in zyne Epigramma aan ANTONIUS SJOUDOAR (†), op de *Metaphyfica.* Van hier, misfchien, heeft hy het onderfcheid tusfchen Hekeldichten en Schotfchriften meer dan eens uit het oog verloren. Ten minften geene verfchooning kan men inbrengen voor het vers gericht aan de Bezorgeren der Latynfche Schoole te Meppel, *pag.* 186, of voor dat aan de Heeren DE CRAANEN (‡) *pag.* 273. —— Niet minder had de fchaamte den Dichter moeten te rug houden van de befchimpingen, welke hy der regeeringe van Leeuwaarden toeduwt, *pag.* 75. & *feqq.* & *pag.* 125. *feqq.* Maar hoe kwam toch de Schryver tot de laagheid, van achter een vers op den Ba-

(*) Voor het Latynfche woord *Elegia*, weete ik geen Nederduitsch, dat aan den zin van het oorfpronglyke volkomen beantwoordde. De *Elegiae* zyn oudtyds gebruikt, en worden nog gebruikt tot zo veelerlei foort van onderwerpen dat het niet wel doenlyk zy dezelve alle onder éénen algemeenen naam te bevatten.

(†) Misfchien is deeze naam hier verkeerdlyk gefpeld: doch wy achten het niet noodig den rechten, of welken wy daar voor houden, op te geeven.

(‡) De Schryver noemt deeze Heeren *Broeders*; maar, indien wy wel onderricht zyn, hebben zy eene nog nadere betrekking tot elkander.

Baron VAN DER CAPELLEN TOT DEN POL, het geene hy uit het Nederduitsch in het Latyn had overgebragt, de verklaaring te doen drukken, dat hy die vertaaling gemaakt heeft ten verzoeke *van eenen nieuwerwetschen Patriot, daartoe verlokt zynde door eene belooninge, en gedrukt door armoede, schoon hy eener andere partye was toegedaan* (*). — Dan hierover ons niet verder verkiezende uit te laaten, zullen wy den Heer ACKER nog eens beschouwen als Dichter. —— In die hoedanigheid verdient hy zekerlyk, in meer dan één opzicht, geprezen te worden. Wy willen juist niet met eenen zyner Lofdichteren zeggen, dat hy *naauwelyks zyns gelyken gezien hebbe* (†), zo zet men de menschen over het paard heen; maar wy erkennen, dat zyne verfen vloeiende, vernuftig, en in eenen zeer goeden smaak van Dichtkunde en Harmonie geschreven zyn, voor al de Elegiae, en geeven gaarne onze toestemming aan het getuigenis van eenen zo bevoegden oordeelaar, als den beroemden RUHNKENIUS.

Onder de zogenaamde *Hendecasyllabi*, is eene navolging, of uitbreiding des tweeden Lierzangs der *Epodae* van HORATIUS. Waarschynelyk is dit van des Schryvers eersten tyd, gelyk ook eenige vertaalingen uit ANACREON ontleend, en eene klacht *op den dood van eenen Distelvink*. Deeze stukken hebben ten minsten met elkander gemeen, dat zy eenigzins uit hunne kracht gerekt zyn. —— De vierde Ecloga is gemaakt *op de Geboorte des Zaligmaakers*. Dat Christen Dichters in hunne versen zich van de Heidensche Fabelkunde bedienen, is eene zo algemeen aangenomen gewoonte, dat zich daartegen te willen verzetten, toch verloren arbeid zoude weezen. Met dit alles kunnen wy, evenwel, niet begrypen, dat in eenen Kerszang *Apollo* (‡) of *Faunus* (§) te pas komen. Even weinig hebben die versierde weezens der oude bygeloovigheid te doen met des Heeren Lyden, of het verraad van Judas (*).

De Dichter geeft veele blyken van zyne belezenheid in de oude Schryveren, en van zyne kundigheid in de Geschiedenissen. Eene aanmerking zullen wy ons veroorloven omtrent het geen hy zegt van PLINIUS *den ouden* (‡). Men weet, dat deeze het leeven verloor by de beruchte uitberstinge van den Vesuvius, wel-

(*) Ten blyke, dat wy den Schryver niet bezwaaren, zullen wy hier zyne eigene woorden plaatzen. *In gratiam* J. N. O. *patriotae neoterici, ex Belgico idiomate transfudit auctor diversarum partium, gravi pellectus pretio, et malesuadi paupertate pressus. pag.* 269.

(†) *Vid. Ode honori ac meritis* VOP. HOR. ACKERI, VS. 13.

(‡) *Vid. pag.* 212 *lin. ult.*

(§) *Pag.* 215 *lin.* 3.

(*) *Pag.* 221. *lin.* 7 *seqq.*

(‡) *Pag.* 104 *lin.* 19, 20.

welke de ſteden Herculanum en Pompeji verwoestte. De Heer ACKER ſchynt in het begrip te zyn, dat de uitgeworpen ſtoffen den ouden Natuurkundigen overſtelpten, en hy voor altoos onder dezelve begraven wierd. De jongere PLINIUS, evenwel, zegt uitdrukkelyk, dat, op den derden dag, na den dood van zynen Oom, deszelfs lyk, en wel voor het uiterlyke zonder letſel, wierd gevonden (‡).

Men vatte deeze aanmerkingen niet op, als of wy den Dichter van eenigen rechtmaatigen lof wilden berooven. Gaarne zwaaien wy hem denzelven toe, en wenſchen hartelyk, dat hy in het toekomende zich zodanige onderwerpen kieze, en ze derwyze behandele, dat hy noch de goede zeden kwetze, noch door onbetaamelyke bitterheid en ſpotternyen zich blootſtelle, voor verdere onaangenaamheden.

(‡) PLINIUS *Lib.* VI. *Epist.* 16.

De Avantuurlyke Nacht, Blyſpel, in drie Bedryven. Uit het Fransch van den Heer DUMANIANT. *Te Amſteldam, by* W. Holtrop, 1788. *In 8vo.* 108 *bladz.*

Het voldoen aan den tytel is een vereischte, dat nu en dan wel eens verzuimd, doch, in dit ſtukje, zeer naauwkeurig gevonden wordt. Dat eene minnares, buiten haars vaders weeten, met haar nicht, op een gemaskerd bal gaat; dat deeze nicht daar van haaren minnaar gekend en gevolgd wordt. Dat zy, om onbekend te blyven, hulp verzoekt, en dezelve van eenen vreemdeling verkrygt, welken haaren vervolger doorſteekt, en zich in het huis van de nicht, ondanks de naarſpooringen der wacht, weet te redden. Dat deeze dame in hem haaren minnaar vindt, die zy, benevens haar vader, uit Vrankryk verwagtte; en hy in haar eene ſchoone, die hy op het bal overäl volgde. Dat deeze vreemdeling, voor haaren vader, in een kamer verborgen wordt, en 'er ten zelfden tyd met hem in is, zonder van hem, noch van den vader des doorſtokenen gezien te worden. Dat de knegt van deezen vreemdeling intusſchen door het gerecht gevat wordt, en zynen heer als moordenaar doet kennen; dat hy, met zyn' heer, in een zelfde kamer wordt opgeſloten, zonder het te weeten: en door den vader van den doorſtokenen, ook zonder het te weeten, daar met zynen heer uit verlost wordt. Dat zy daar door daadlyk in handen van 't gerecht geraaken, in koffers geſloten, naar de gevangenis gedraagen worden, en daar in gezelſchap komen met de gewaande dooden, en deszelfs dienaar, met welken zy nu en dan, door den cipier, verwisſeld worden, nadien deeze niet weet, dat zy

in de koffers gekomen zyn. Dat de twee knegts, door hulp der kamenier, uit de gevangenisse raaken; de beide heeren op eene kluchtige wyze ondervraagd; doch eindelyk door hunne minnaresfen, en derzelver ouderen, van alles vry verklaard worden; dit alles is zekerlyk zoo avantuurlyk, dat men den nacht, in welken het geschied, zeer wel voor den avantuurlykften aller nachten kan houden. Doch, of deze zamenloop van gevallen niet *al te avantuurlyk* is, om de eenvoudige daad van een tooneelfpel uit te maaken; hier aan twyffelen wy zo weinig, als wy ftellig gelooven, dat de fchikkingen, uit het fpaansch van CALDERON overgenomen, daar de fchuid van draagen. Intusfchen is dit ftuk, zo door zyne wendingen, als geestige karaktertrekken en aartige invallen, zeer gefchikt om den leezer en aanfchouwer te doen lagchen. Dat het voornaam doelwit van den heer DUMANIANT fchynt geweest te zyn.

Brieven van ABRAHAM BLANKAART, *uitgegeeven door* E. BEKKER, Wed. Ds. WOLFF *en* AGATHA DEKEN. *Drie Deelen. In 's Gravenhage, by* I. van Cleef, 1789. *Behalven het Voorwerk*, 1035 *bladz. In gr.* 8*vo*.

Met het doorbladeren der Historie van *Sara Burgerhart* heeft men haaren voogd *Abraham Blankaart* reeds leeren kennen; en deeze zyne Brieven, uit zyne nagelaaten Gefchriften, zo als in 't Voorwerk deezer verzamelinge gemeld wordt, byeen gegaderd, beantwoorden in alle deelen, aan dat eerlyk, rondborftig en vrypostig character, dat in alle de aan hem toegeëigende bedryven doorftraalt. Hy komt hierdoor, zo in zyn gedrag als in deeze zyne brieven, wel eenigermaate voor als een *bomocial*, die zeer genegen is, om bykans overal in te dringen, van waar ook zyne vrypostigheid wel eens wat verre loopt, (dat zekerlyk geen voorbeeld van navolging is,) maar hy doet dit alles met zulk een welmeenend hart, en met zo veel natuurlyk gezond oordeel, dat men ligtlyk genoopt worde, om in hem over 't hoofd te zien, 't geen men in een anderen fterk zou wraaken. De onderwerpen, door hem behandeld, zyn van veelerleien aart; ze gaan over het Burgerlyke en Godsdienftige, in menigvuldige onderfcheiden betrekkingen en gevallen, die hy meerendeels op eene leerzaame, en veelal te gelyk vermaaklyke, wyze nagaat en ontvouwt. Men leeze, tot eene proeve hier van, een gedeelte zyner onderrigtingen aan een jong Koopman, die hem verzogt had, hem eenige regelen ter beftuuringe van zyn hart en wandel mede te deelen, daar hy eerstdaags het bewind zyner eigen zaaken ftond te aanvaarden, en zyn handel voorts wyder uit te zetten. Na eenige voorafgaande aanmerkingen over de menigerleie grondregels, die veelen zeer gretig geeven, en niet ze-

den gansch verkeerd toepasſen; als mede over de verlegenheid, waarin jonge lieden zich uit dien hoofde dikwils bevinden; niet ongelyk aan die geenen, welke een huishouden oprigten, en min of meer in de war zyn, met het rechte gebruik en het wel plaatzen van hun huisraad, dat zy zomtyds in het eene opzigt overbodig hebben, terwyl hun, in een ander opzigt, nog deeze en geene noodige ſtukken ontbreeken. Na dit op een leevendigen trant ontvoud te hebben, laat hy zich verder over dit onderwerp aldus uit.

„ Ik heb het niet van hooren zeggen, maar ik weet, dat gy, om 't zinnebeeldige vol te houden, 'er heel goed inzit, voor een dus lang eenzaam huislyk jongman; maar, nu gy grooter huis gaat bewoonen, en veele menſchen zult zien, beken ik, met u, dat 'er vry wat moet aangekogt worden. —— En dat komt, om dat het veld van uwe pligten wyder word, en die pligten zelven van een grooter, edeler, en moejelyker aart zyn: alle uwe verzuimen, alle uwe onoplettendheden hebben nu veel geduchter gevolgen voor uzelven en voor anderen: zie eens, één onbedagt oogenblik, ééne verkeerde daad, heeft betrekking tot veele onuitoogbaare volgende gebeurtenisſen; om dat gy, als ik het eens zó zeggen zal, uw winkel magtig uitzet: maar 'er is wel wat op jonge heer: gy moest een zakboekje maaken, waarin alle de wetten van het Euangelie genoteerd ſtonden; en dat boekje met wit papier doorſchieten, om 'er uwe zedelyke NB's, ontdekkingen, en kleine voorvallen, die u in dit opzicht ontmoeten, in aan te tekenen.

„ Ik ſpaar geen brood voor vrienden, en zal, om u te dienen, myn kranke best doen, en u zo eens op een briefje per notitie geeven, wat ik 'er voor myzelven van gebruikte; gy kunt daar wel wat zeemanſchap mede oefenen, al zo als uw gezond menſchenverſtand u dat aanraadt.

„ Ik heb my altoos tot een regel geſteld, en mij daar een veertig of vyftig jaaren zeer wel by bevonden: *men moet altoos het mindere onderwerpen aan het meerdere.* Deeze regel komt alle oogenblik te pas; zy ſluit in, dat gy uw' ſmaak, uwe verkiezingen, uwe begrippen, de middelen, die ter bevorderinge van uw eigen geluk, naar uw inzien, zouden dienen, geheel opoffert aan den door u naarſtig onderzogten en duidelyk gekenden wil van God; om dat hierin uw hoogstduurzaam welzyn gelegen is: zodat ik maar zeggen wil, laat u altoos door de wetten van het Euangelie beſtuuren, dan hebt gy niet, dat wat zeggen wil, te doen, met de inzettingen der menſchen, of met de fyne ſpinnewebs onderſcheidingen der zogenaamde gewetenbeſtierders, daar ik maar geen puf op heb; 't is kwakzalvery; 't is van 't potje in 't pannetje; ja 't is, regtuit gezeid, warreling, myn heer Willem.

„ Laat ik u maar zeggen, zo als het my voorkomt: de mees-

te twyfelingen en schynbaare verlegenheden, hoe wy ons in dit, en in dat, voorkomend geval, zullen gedraagen, ontstaan uit onze onwilligheid, om te doen dat best is, en dat wy ook wel voelen best te zyn; of uit luiheid, om dat wy tegen de moeite aanzien, en liever alles blaauw blaauw laaten, uit gebrek aan moed om te durven doorzetten wat 'er doorgezet moet worden. Den regten Koninglyken weg zien wy, spyt den besten, maar wy bedanken 'er voor, en zien of 'er niet nog hier of daar een bypaadje ligt, dat ons veel spoediger, en aangenaamer ook, brengen zal, daar wy weezen moeten: 't gaat evenwel met geen volkomen gerustheid, dat voelen wy zelven wel; maar wy gieten het in alle vaten; wy vouwen en plooien, en draaien, zo lang tot wy zelven in de war komen, en ons geweten het boekje kwyt raakt; en wy zyn niet in staat, om, met al ons vernuft, het weer op den text te helpen of gerust te stellen. Dat wy zelven twyfelen, blykt ook, onder anderen, uit het geduurig raadvraagen; of wy vraagen naar den bekenden weg, om dat wy zo gaarne een anderen zouden bewandelen.

„ Zie, ik hou maar staande, dat een mensch, dat getrouw en eerlyk met zig zelf handelt, en zyn verlicht geweten in den raad neemt, zelden verlegen zyn kan, wat hem ook voorkome; en al die gewetenbestuurders zyn een deel blinde leidslieden, waarop ik geen het minste vertrouwen stel of stellen kan; en daar ik ook, zo als ik zeg, nooit geen doen meê wilde hebben.

„ Ik denk daar aan het artykel der belastingen: als de ordonnantie zo duister is, dat ik, ter goeder trouwe, niet weet, of slegts kan voorwenden niet te weeten, of ik zes dan of ik twaalf guldens moet betaalen, dan ga ik heen en geef twaalf guldens; dan ben ik gerust dat ik niet sluik, en ik herinner my het zeggen van onzen Leermeester: geef den Keizer dat des Keizers is; tol dien gy tol, schatting dien gy schatting, enz. schuldig zyt: en terwyl ik dit doe, koop ik, voor eene onnozele zes guldens, rust in myn gemoed, en gerustheid in myn leven; geen verklikker of zyn maat kan my kwellen; en de slimste advocaat kan geen enkelde rooje duit aan my verdienen: wat is dat schande koop! voor zes guldens, die by my, dank God den Heer, zo weinig beduiden als een graantje by den bakker. Zo een voorbeeld kunt gy, op alle soortgelyke voorvallen en omstandigheden, die gy kunt krygen, toepassen; vooral als koopman; dan zult gy u nooit aan dievery of ontrouw omtrent de wettige overheid schuldig maaken, gy zult rondsom eerlyk zyn, en geen schelling inkrygen, dan die u toekomt; zonder u door de gewoonte van anderen, door duizenden die zo doen, en echter by de wereld voor braave lieden te boek staan, te laaten bedotten; zelfs zult gy u geen zand in de oogen laaten gooien, door het denkbeeld, dat gy, dus doende, toont, een gaauw koopman te zyn, die 'er oud agter is. Geloof gy my, Myn heer Willem, gy zoudt

'er

'er aan bekogt raaken, en in 't eind met een wrakke boel blyven zitten: kort gezeid, gy zult onverzettelyk eerlyk zyn, euangelisch eerlyk, en dat is het waare: al de andere soort van eerlykheid gaat doorgaands zo ver als het voeten heeft.

„ Het tweede regeltje waarby *Abraham Blankaart* zigaltoos byzonder wel gevonden heeft, is dit: „ *Heb moeds genoeg om van anderen te durven verschillen.*" Zie, waarheid en deugd hangen niet af van de byzondere bepaalingen of begrippen der menschen; dat is, dunkt my, zo klaar als het lieve kostelyke zonnelicht op een helderen zomerdag. Dat honderdduizend menschen iets toestemmen, is geen bewys, dat wat zeggen wil, voor de zekerheid van het geen zy toestemmen; dat honderd milioenen menschen iets doen, is geen bewys, dat het geen zy doen eene goede daad zy. Het is wel waar, dat twee menschen meer *kunnen* zien, dan één; en honderd meer dan twee; doch, alles wat men *kan* zien, begeert men niet altoos te zien. Kom aan, Myn heer Willem, indien honderd menschen, met geslootene oogen, eene publicatie, die de Souverain laat affigeeren, voorby kuieren, om dat zy 'er den hooi van hebben daaraan te voldoen, dan zien zy, met hun honderd, zeker zo veel niet, als één degelyk man, die, als een braaf burger, en gehoorzaam ingezeten, die publicatie oplettend leest, en derzelver waaren zin poogt te verstaan: hier dunkt my is niets, dat wat zeggen wil, tegen in te brengen.

„ Zo gy by uzelven overtuigd zyt, dat gy, na een bedaard, naauwkeurig en scherp onderzoek, uwe gevoelens voor waarheid moet houden; dat gy deugdzaam en godsdienstig handelt; dan moet gy u, door geenerleie listen of geweldige poogingen, één voetstap laaten wegrukken: toon dat gy geen grooter eernaam kent, dan dien van eerlyk man. Dan zal uw onbepaald credit u niet in verzoeking kunnen brengen, om eens anders geld in de waagschaal te stellen, ter onderneeminge van dwaaze of hoogst onzekere winsten; dan zult gy niet eens bang zyn, voor den blaam van Libertin, als gy, in uwe kerklyke bediening zynde, weigert een braaf gemoedlyk medechristen uit te bannen, vermids hy, misschien over bespiegelende leerstukken, wat anders denkt dan de magtige meerderheid; dan zult gy, wat uzelven betreft, in een Godlyk, een vry beroep, nooit willen kuipen, al ware het ook om een bekwaam deugdzaam vriend, of den naastbestaanden, van een armoedig afgelegen dorp, naar ééne onzer groote steden over te brengen; dan zult gy, indien gy in de Regeering komt, altoos de uitspraak van uw verlicht oordeel en gegronde historische kennis volgen, en u noch by deze noch by geene party voegen, *om* dat uw byzonder belang dat eischt; maar gy zult de voorrechten en de vryheid van dit Vaderland voorstaan, wat daarvan ook komen mogte.

„ 'Er is nog een regel, die veel bevat, en daar geen verstan-

dig mensch buiten zyn kan; zy luidt vreemd; doch, op de keper beschouwd, is zy zeer gegrond: „ *Durf gelukkig zyn.*" Die dit durft, maakt zig nooit dienstbaar aan de dwaaze buitenspoorige dwaasheden van zyns gelyken; noch aan eene alle orde wegneemende usance; noch aan mooi voorgedaane zedeloosheid; hy durft zelfs, in veele stichtelyke oefeningen, zo als van eene goede predicatie, gaan hooren; het heilig avondmaal houden; gezonde Godgeleerdheid leezen, die tien ja twintig modes ten agteren is; en vindt, by 't sluiten van de rekening, zyn belang boven alle verwagting bevestigd. —— Het staat 'er na, dat gy geen vergeten burger blyven zult; alle uwe omstandigheden, en uwe eigene persoonlyke hoedanigheden, schynen daar heen te leiden; durf des op uzelven staan; en gy zult de oude volksvastheid van geest weêr te voorschyn, en mogelyk —— wat weet ik het? in de mode brengen.

„ Ik heb u nog een lesje te geeven, en dit zult gy van een welmeenend oud man met genoegen ontvangen: „ *wees inschikkelyk.*" Spreek nooit tegen, daar de waare eer of het gezond menschenverstand dit niet van u eischt: een degelyk man, die moeds genoeg heeft om byzonder te durven zyn, daar hy zulks behoort te weezen, hoeft de kinderachtige trotsheid niet, om, in duizende kleinigheden, anders te willen doen dan alle hupsche menschen met reden doch mogen, en ook doen. Wees vooral niet grootsch op den naam van *Harrewar*; want dit is een miserable eernaam, en gooit slegthoofden alleen zand in de oogen, die door dien eernaam verleid worden, en zig wys maaken, dat *die* de gaauwe man betekent.

„ Ik zou dit alles veel langwyliger uitbreiden, schreef ik niet aan een jongeling, die gewoon is te denken; en een goed verstaander behoeft maar een half woord."

EMMERIK. *Naar het Hoogduitsch van* J. G. MULLER. *Tweede en Derde Deel. Te Amsterdam, by* A. Mens Jansz., 1788. *In gr. 8vo.* 494 *bladz.*

Onze vroegere aanmerking over dit Geschrift van den Heer *Muller*, als zig bovenal aanpryzende, van wegens de ontvouwing der schoonste eigenschap van den mensch, naamelyk, die van een goed hart te bezitten, (*) wordt in het tweede deel alleszins bevestigd. *Emmerik* was, geduurende de eerste zeventien jaaren zynes leevens, op een dorp als een Boeren-jongen opgevoed; zyn zedelyk character was wel gevormd, en zyne verstandelyke vermogens waren dermaate aangekweekt, dat men hem met vrugt, gelyk het oogmerk was, na de Academie

zon

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vad. Letteroef.* III D. bl. 44.

zou hebben kunnen zenden. Maar 't ontbrak hem, door de wyze zyner opvoedinge, aan de noodige menschenkennis en vereischte beschaafdheid, om openlyk in de Waereld te verkeeren; des oordeelde zijn Opvoeder het noodig, daaromtrent zodanige maatregels te neemen, als hy hier toe geschiktst oordeelde. Het gelukte hem in den vermogenden en tevens braaven *Bornwald*, ter Stede B...., mitsgaders in den *Rector* der Stads-Schoole aldaar, (een vertrouwd Vriend van *Bornwald*, en een Man, wiens hoofd en hart even beminlyk waren,) twee menschen te vinden, die, door hunne omstandigheden en characters, zo juist aan zyn bedoelde beantwoordden, dat hy de verdere opleiding van *Emmerik* ten volle aan hun dorst toevertrouwen. Hy gaf hem des, na voorafgaande onderhandelingen, geheel en al aan hun over; onderrigtte *Emmerik* deswegens; en vertrok, in een vast vertrouwen, dat hy hem zo wel opgevoed had, dat het niet noodig ware, hem tot gehoorzaamheid aan, en opvolging van, het onderwys en den raad deezer braave mannen te vermaanen. Het verdere beloop van dit Stukje ontvouwt ons de manier, op welke de Heer *Bornwald* en de Rector zig in de verdere opvoeding van den hun aanbevolen *Emmerik* kweeten, en hoe deeze aan de opgemelde verwagting voldeed. Zy leerden hem, in eene gemeenzaame verkeering veelerlei slag van menschen kennen, gaven hem de noodige onderrigtingen; en *Emmerik* maakte 'er van tyd tot tyd een beter gebruik van, leerende dikwerf door ondervinding, dat hy zig, door zyne goedhartigheid, jammerlyk vergiste omtrent het character der menschen, het welk hem allengskens op het rechte spoor bragt. Zyne Raadslieden vonden het, ter bereikinge van het beoogde, niet goed, altoos in de voorbaat te zyn; zy lieten hem wel eens aan deeze en geene misleiding bloot gesteld, op dat hy daardoor te gevoeliger zoude leeren, voortaan beter op zyne hoede te zyn. Hiertoe sloegen zy hem bestendig gade, en stonden hem, wanneer een al te goed vertrouwen hem min of meer in verlegenheid bragt, steeds met raad en daad by. —— Dit verleent een goed aantal van leerzaame voorvallen, en verschillende characters, die op eene bevallige manier voorgedraagen en ontvouwd worden; strekkende alles om lessen, van goedaartigheid onder waarschouwingen tegen alle soort van verniste zedelyke gebreken, in te boezemen. Het geheele beloop dient voornaamlyk om de Leezers te doen opmerken, hoe zy in de verkeering in de waereld voorzigtig op hunne hoede behooren te zyn, zonder egter, met verlies der goedhartigheid, tot een algemeenen menschenhaat, en deszelfs jammerlyke gevolgen, te vervallen. —— Dit laatste wordt bovenal tegengegaan in het derde Deel, het welk een uitvoerig verslag behelst van de weldaadige inrigtingen van den Heer *Bornwald*, die den *Rector* aanleiding geeven, om den jongen *Emmerik* nuttige lessen in te boe-

boezemen; welken inzonderheid dienen, om hem, terwyl men hem tot eene grondiger menschenkennis opleidt, en dus een verstandig wantrouwen omtrent veelen inboezemt, egter tevens in zyne liefderyke geestgesteldheid niet te verzwakken, maar veeleer te versterken; en te leeren hoe de menschliefde op eene waarlyk edele, en den Evenmensch inderdaad heilzaame, wyze te leeren bestieren.

Om dit, behalven door redeneering, te kragtiger door een treffend characterizeerend voorval aan te dringen, is het derde Deel wel inzonderheid geschikt, ter ontvouwinge van het gedrag van den Heer *Bornwald* en zyne Vrienden, jegens den ongelukkigen Heer *Ewald* en deszelfs Huisgezin. — De Heer *Ewald*, een door en door eerlyk Man, en voorheen een Persoon van aanzienlyke middelen, was, door een zamenloop van ongunstige omstandigheden, in een laagen staat, en, door 't verliezen van een tegen hem onregtmaatig gedreeven en uitgevoerd Proces, tot de diepste armoede gebragt. Uit deezen ongelukkigen toestand, zo treffend voor een Man van eene edele zielsgesteltenisse, eertijds in aanzien by de Waereld, wordt hy gered, door den Heer *Bornwald* en deszelfs Vrienden, op eene wyze, die het edelaartige gevoel der ongelukkigen niet kwetzen kan, en die te gelyk het hart en het verstand der Redders eer aandoet. In dit hulpbetoon stelde de Heer *Bornwald* zig voor, niet slegts dit Huisgezin uit den druk te heffen, maar ook vervolgens het zyne aan te wenden, om den Heer *Ewald* weder in een gevestigden staat te brengen. Zulks deed hem ook wel inzonderheid zodanige maatregels neemen, dat hy daardoor gelegenheid verkreege, om de onregtvaardigheid van 't vonnis, ten laste van den eerlyken *Ewald* geweezen, openlyk aan den dag te brengen; waarin hy, volgens het gemelde by 't afloopen van dit Deel, aanvanglyk slaagde, en dat in 't volgende Deel nader staat ontvouwd te worden. Het character van een vermogend, menschlievend Man, en deszelfs verstandige werkzaamheid, in de uitoefening van deeze zyne edele neiging, wordt hier op eene zo inneemende en leerzaame wyze geschetst, dat het ieder gevoelige ziele noope, om, op het beschouwen van zulk een voorbeeld, ernstig te gedenken, aan de Lesse, *gaat heen en doet desgelyks*, een ieder naar maate der omstandigheden, in welken hy zig bevindt.

Proeven, geschikt voor jonge getrouwde Vrouwen, door Juffrouw GRIFFITH; *uit het Engelsch vertaald, en met eene Voorrede verrykt. Te Amsterdam, by* J. Woertman, 1788. *in* 8vo. 92 *bladz.*

Nadien het gedrag der Vrouwen, en voornamenlyk dat der jong-getrouwde Vrouwen en Huismoeders, zeer veel invloed heeft op

op de zeden eener geheele Natie, nademaal hen een aanmerkelyk gedeelte der Opvoeding is aanbevolen; zo kan men niet nalaaten, om alle zodanige fchriften, welke maar iets ter verbetering van de Vrouwen kunnen bydragen, aan te pryzen; en dit behoort men vooräl te doen, ten opzichte van deeze Proeven van Juffrouw GRIFFITH, welke dit klein, maar veel bevattend, boekje, aan haare Majefteit, de Koningin van Engeland, met derzelver toeftemming, heeft opgedraagen. De *Godsdienst*, de *Gemoedsgefteldheid*, *Netheid*, *Huisfelyke Vermaaken*, de *Vriendfchap*, *Ouderlyke* en *Kinderlyke Genegenheid*, als mede de *Zuinigheid*, zyn haare hoofdpunten, die zy zeer bevallig, alle met betrekking tot de Vrouwen, voordraagt, fchoon zy de Mannen ook zeer wel, als Schryffter, voldoen kan: de volgende Proeve zullen de Mannen, haar en ons, zeker dank wyten, dat ze medegedeeld wordt.

„ Eene liefde voor magt en gezag is natuurlyk voor de menfchen; en waar deeze neiging meest word toegegeeven, zal het hunne verkiezing zyn. Elk man moet in zyn huisgezin het voornaamfte voorwerp van oplettendheid zyn, gevolglyk moet hy zich gelukkiger bevinden in zyn huis, dan op eenige andere plaats. Het is buiten twyffel de groote zaak en 't werk van 't leeven eener vrouwe, aan haaren man zyn huis zoo aangenaam te maaken, als mogelyk is; hy zal dan vermaak hebben in haar gezelfchap, en geene vreemde vermaaken buiten 's huis zoeken. Een man zal mogelyk, in zyn dagelyks uitgaan, veele vrouwen zien, die hy denkt fchooner te weezen, dan zyne vrouw, maar het is gemeenelyk haare fchuld, als hy 'er ééne ontmoet, die hy denkt, dat beminnelyker is. Eene begeerte om te behaagen mist zeer zelden haare uitwerkingen; maar in eene vrouw moet die begeerte met de uiterfte kieschheid beftuurd worden; zy moet meer blyken in de uitkomst dan in het oogmerk; zy moet niet in 't oog loopende, niet opdringende, zyn. Deeze (*petit foins*) kleine zorgvuldigheden, zyn de beste byvoegfels tot onze groote pligten, en maaken den omgang des leevens aangenaam. Gelyk een fraai Nagerecht, voltooijen zy het gastmaal, en laaten geenen mensch onvoldaan."

Wy hoopen dat onze Nederlandfche Huismoeders en jonggetrouwde Vrouwen, dit boekje boven alle *Toilet-Boekjes* zullen verkiezen, en vervolgens, in haar gedrag, haare beleezenheid in deeze, zullen doen blyken.

Gefchenk voor de Jeugd. Zesde Deels, eerfte Stukje. Te Amfterdam, by J. Allart, 1789. *In octavo*, 110 *bladz.*

In dit Stukje leveren de Eerwaarde Heeren, *Martinet* en *van den Berg*, eene beknopte ontvouwing van het merkwaardigfte nopens het Land *Kanaan*, zo in 't algemeen, als wel byzonder, met

met opzigt tot deszelfs Verdeeling onder de twaalf stammen van Israël, en de laatere Landverdeeling, welke plaats had, ten tyde van 's Hollands geboorte: ter opheldering waarvan twee onderscheiden zindelyk uitgevoerde Landkaartjes deze beschryving vergezellen. Dezelve is zodanig ingerigt, dat Kinderen 'er met vrugt gebruik van kunnen maaken; en de Onderwyzers der Jeugd, (waar onder 'er nog wel gevonden zullen worden, die 'er ook voor zichzelven nut van zullen hebben,) kunnen 'er zich op eene leerzaame wyze van bedienen, inzonderheid wanneer zy 't 'er op toeleggen, om de Bybelsche Geschiedenissen, door dit middel, voor de Jeugd op te helderen, en derzelver aandagt ongedwongen daar op te vestigen; 't welk zelfs, by manier van eene aangenaame uitspanning, in 't werk gesteld kan worden.

CAROLINA VAN LICHTFIELD. *Naar het Fransch vertaald. Twee Deelen. Met Plaaten. Te Leyden, bij* A. en J. Honkoop 1788. *In octavo* 590 *bladz.*

Tedere kuische Min, en kiesche edelmoedige Vriendschap speelen hier de hoofdrollen, en verleenen eene mengeling van voorvallen, die zeer wel geschikt is, om des Leezers oplettendheid gaande te houden; op eene wijze, die hem, zonder kwetzing der goede zeden, en nog al met aanleiding tot denkbeelden van een braaf gedrag, in een uur van uitspanning tot een aangenaam tydverdryf kan strekken, zo Schriften van dien aart in zyn smaak vallen.

Het gedrag in het Tugthuis te Gouda, de vlugt uit het zelve, de reis na Braband, de bedryven aldaar, en de wedergevangenneming van PIETER BRAKEL, *voorheen Boomkweeker te Boskoop. Alom te bekomen. In quarto,* 20 *bladz.*

Een verhaal, doormengd met Romanesque gevallen, waardoor het vermoedelyk wat opgeschikt is, om het een gevalliger voorkomen te geeven. Naar luid van het zelve, heeft die anders zo listige knaap zich zeer lomp laaten verlokken, om zynen gewaanden Vriend te vergezellen tot *'s Prinsenhage*, een kwartier uurs buiten *Breda*; alwaar deeze gelegenheid had, hem door Gerechtsdienaars gevangen te doen neemen, ten einde de 100 zilveren Ducatons te verdienen, welken het Hof van Holland uitgeloofd had, aan den geenen, die hem in handen der Justitie zou bezorgen.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Proeve van Aanmerkingen over het regt en onregt gebruik der H. Schrift, voornamelyk in het behandelen van de practyk der Godzaligheid, door C. SWAVING, *Predikant te Naarden. Zesde Stukje. Te Utrecht by* A. van Paddenburg *en* G. van den Brink Jansz. 1788. *Behalven den Inhoud*, 118 *bladz. in gr. octavo.*

In de twee voorige Stukjes had de Eerwaerde *Swaving* zich verledigd tot het naspooren van het Volkscharacter van 't oude Israël (*): dit onderwerp daerin afgehandeld hebbende, schikt hy dit zesde Stukje, overeenkomstig met het hoofdbedoelde van zynen arbeid, ter ontvouwinge van het gebruik het welk men van deze kundigheden, nopens het Joodsche Nationael Character, ten rechten verstande der Heilige Schriften, maken kan. Men dwaelt, naemlyk, hierotmtrent maer al te dikwerf van het spoor, by mangel van dit character behoorlyk in agt te nemen; terwyl het gadeslaen van het zelve, in tegendeel, ons de ware mening der Schryveren, en den aert hunner verhalen, in vele gevallen, duidelyk doet opmerken. En daer toe verleent ons de Autheur in dezen ene zeer geschikte handleiding, met de aenwyzing der voornaemste gevolgen, die men uit zyne voorgedragen nasporing van dit Volkscharacter kan opmaken; by welker ontvouwing hy tevens, door eenige voorbeelden, doet zien, hoe veel invloeds het zelve hebbe, op den schryfstyl of de manier van verhalen; en hoe hoognoodig het zy, dat een Uitlegger der Bybelbladen dit steeds in 't oog houde. Men heeft derhalven alleszins reden, om 's Mans aanhoudenden arbeid hoog te schatten, daer dezelve velen Bybellezers van een wezenlyken dienst kan zyn, vooral met opzicht tot zodanige plaetzen, die, naer onze tegenwoordige gewoonten, een zonderling voorkomen hebben;

maer

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* I. D. bl. 1.

maer al dat zonderlinge verliezen, zo dra men zich het Joodsche Nationael Character levendig herinnert.

Het eerste gevolg stelt zyn Eerwaerde aldus voor. „ Een „ volk van zulk een aart en inborst, en van zulk een „ voortreflyken kern, als wy beschreeven hebben, is, „ zeker, zo slegt en ondeugend niet, als het van sommigen wordt afgemaald; en, aan den anderen kant, „ behoudens de innerlyke waarde van de beste zyde des „ karakters, en van het beste deel des volks, zo ver„ heven en uitmuntend niet, als het van anderen wordt „ opgevyzeld."

In de tweede plaetze leid hy 'er uit af ene overtuigende proeve van Gods wys beleid, in de bestuuring van dat Volk, overeenkomstig met hun character, ter volvoeringe van dat uitgebreide Plan, het welk God zich met de afzondering van dit Volk voorgesteld had, (welk Plan onze Autheur beknoptlyk opgeeft;) zynde dit Volk juist geschikt voor, en dienstig tot dat groote doeleinde; van waar het ook niet weinig toegebragt heeft, om dit Plan daer te stellen en te bevorderen.

Als een derde gevolg leert hy 'er ons uit opmerken, hoe ongerymd de ongeloovigen dikwerf oordeelen over deze en gene Joodsche bedryven; mitsgaders hoe onvoorzichtig hunne bedenkingen maer al te veel tegengegaen worden; ter oorzake, dat men den landaert en het volkscharacter als over het hoofd ziet, waer door 'er ter wederzyde grove misslagen begaen worden. Dit doet zyn Eerwaerden bepaeldlyk stil staen op verscheiden gevallen en voorstellingen van die natuur; met nevensgaende aenmerkingen over de vereischte voorzichtigheid, zo in 't wraken als in 't verontschuldigen veler bedryven, en 't beoordeelen der gebeurtenissen, waerin het Volkscharacter een groot aendeel heeft; en by welker overweging, de zeden en gewoonten van dien tyd behoorlyk gadegeslagen moeten worden. —— Het gedrag van *Ruth* by *Boaz* zy hier van, uit verscheiden anderen, ten voorbeelde.

„ Vreemd en zonderling is, zegt de Eerwaerde *Swaving*, voor ons kiescher Europeërs, het gedrag van Ruth op den dorschvloer van Boaz, haaren losser, daar zy zich, ver, zo het scheen, van de zedigheid eener eerbaare vrouw, en zelfs van de gewoone schuuwheid der Oosterscher vrouwen, op raad van haar schoonmoeder Naomi, na dat Boaz wel gegeeten en gedronken had, en zyn

hart

hart vrolyk was, by denzelfden koornhoop, aan zyn voeten einde, onder één dek, 's nagts, in ftilte nederfloeg, en hem, te middernagt, met fchrik ontwaakt, en haar gezelfchap ontwaar geworden, met alle vrymoedigheid verzogt, om haar in zyne befcherming en opzigt aan te neemen, en op zyn woord aan zyne voeten bleef liggen tot den morgen. Ruth III.

Dat zulk een verhaal in Europifche ooren vreemd luidt, is niet te verwonderen. Maar alle bevreemding verdwynt, en nog meer alle verdenking, terwyl integendeel onfchuld en onberispelykheid ten vollen blyken, wanneer men, by en benevens andere gronden van verontfchuldiging, behoorlyk acht flaat op de eenvouwdigheid der tyden en zeden des volks, waarvan wy fpreeken. Daarenboven was Ruths handelwyze zeer gepast naar den aart der zaak, allerovereenkomftigst, zo al niet met de gewoone gebruiken van den lande, en de onfchuldige vryheden van het landleven, in dergelyke gevallen, immers met den inhoud van haar verzoek, 't welk zy met deze woorden aan Boaz, na zyn ontwaaken, voorftelt, *ik ben Ruth, uwe dienstmaagd, breid dan uwen vleugel over uwe dienstmaagd uit, want gy zyt de Losfer*, en behoorde dus ook in zoo ver eenigermaate tot die zinnebeeldige daaden, welke onder de Jooden, uit kracht van hunnen zinlyken aart, zoo veelvuldig in zwang waren. Haare verberging onder Boas dekkleed fprak dezelfde taal, welke zy vervolgens met woorden uitte. En dat zy juist aan 's Mans voeteneinde ging nederliggen, diende zoo wel om haare kuisheid en zuiver oogmerk, als haaren ootmoed, te doen blyken. De deftige Losfer was 'er ook zoo ver af, dat hy haar gedrag afkeurde, dat hy het integendeel ten volle prees, en haar, met het allergodvruchtigst zoo wel als gunftigst antwoord, terftond in zyne befcherming nam."

Een vierde gevolg zyner voorige befchouwinge betreft den fpreek- en fchryfftyl der Heilige Schryveren, als die, behoudens de verfcheidenheid van den ftyl der verfchillende Schryveren, over 't geheel grootlyks characterizerend is, zo dat het Volkscharacter 'er in doorftrale. Zyn Eerwaerde heeft ons voorheen de Jooden befchreven, als een, hoewel min befchaafd Volk, dan de zeer vernuftige Grieken, egter ene niet onvernuftige Natie; zy bezaten ene levendige en fterke verbeeldingskracht; waren vol vuur en moed; hadden hevige hartstochten en geweldige driften; men kent ze als een hard, geftreng, ernsthaftig

en dapper volk, gewend aen den arbeid, oorlog en wapenhandel, enz. Dit zo zynde, kan men, zegt hy, „ niet „ anders verwagten, dan dat hunne taal en ſtyl van ſpree- „ ken en ſchryven, naar dezen hunnen volksaart en im- „ borst gevormd waren, en dat wy daarin, niet minder „ als in hunne zeden, gewoonte en levenswyze, vry „ veel ontmoeten zullen, het welk voor andere meer ge- „ polyste natiën vreemd is, en dus ook zeer ver afwykt „ van de geheele inrigting van onze manier van denken „ en ſpreeken." ——— Een aental van voorſtellingen in de Heilige Schriften, beiden des Ouden en des Nieuwen Verbonds, brengen ons dit characteristieke onder het oog; waer van de Eerwaerde *Swaving* ons etlyke proeven aen de hand geeft; met eene oordeelkundige onderrichting, nopens het geen men, by 't lezen en verklaren van zulke Schriftuurplaetzen, wegens het Volkscharacter in acht behoort te nemen, ten einde dezelven in den geest der Natie te verſtaen.

Ter dezer gelegenheid merkt hy wyders aen, dat tevens uit het aengevoerde blykt, „ hoe zeer het nationaal ka- „ rakter der H. Schryveren geſchikt was, om leven en „ werking in hunnen ſtyl te verwekken, kracht en cie- „ raad daar aan by te zetten, ja denzelven, daar het te „ pas kwam, te doen uitblinken in luister en majeſteit." ——— Hy geeft ons ook te kennen, dat hy reeds verſcheiden voorbeelden ter opheldering, en bevestiginge hier van byeen verzameld heeft; doch, daer dit Stukje de voorigen reeds in grootte evenaert, oordeelt hy 't beter, de mededeeling hier van tot de afgifte van een volgend Stukje uit te ſtellen; wanneer hy, te gelyk zal handelen „ over de welſpreekendheid der H. S.; en de niet on- „ verſchillige noch onaangenaame geſchilvraag, of zy die „ al of niet, en zoo jaa, in hoe ver bezitte, nader on- „ derzoeken."

Leerredenen van G. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Evangelisch Hervormde Gemeente te Leipzig. In het Nederduitsch overgezet. Tiende Stuk. Te Amſterdam by* de Erven P. Meyer *en* G. Warnars, 1788. *In gr. octavo* 314 *bladz.*

In dien onopgeſmukten manlyken ſtyl, welken den Eerwaerden *Zollikofer* eigen is, waer door hy zyne voorſtel-

ftellingen duidelyk ontvouwt, en met nadruk aendringt, behandelt deze Leeraer in dit Stuk weder etlyke zedekundige onderwerpen, die, hoe zeer ook by velen verwaerloosd, niet te ernstig nagedacht kunnen worden.

Zyne eerfte Redenvoering gaet over de *Onbedachtzaemheid*, welke men, om dat ze gene opzetlyke boosheid influit, al dikwils gereedlyk verfchoont, met te zeggen, „ hy is maar alleen wat te onbedachtzaam." Het onbedachtzame dezer verfchooninge gaet zyn Eerwaerde hier ernstig tegen, met den aert en de gevolgen van dit gebrek open te leggen, gevende tevens de middelen aen de hand, waerdoor het met kracht beftreden kan worden. ——— Op ene dergelyke wyze waerfchuwt hy zyne Toehoorders, in ene volgende Leerreden, tegen *de al te groote zucht tot uitfpanning*, waeromtrent velen, in 't bezef, dat het nemen van uitfpanning toch geoorloofd is, niet genoeg op hunne hoede zyn. Zulks noopt hem de bronnen, mitsgaders de gevolgen, van die buitenfpoorigheid aen te wyzen, en te toonen, door welke middelen dezelve tegen te gaen zy. ——— Niet minder trekt zyne aendacht, de *Weelde*, voor zo verre zy, hoewel in ene zekere mate geoorlofd, maer al te veel onmatig nagejaegd en ingevolgd word. Hy tracht ons deswegens ene verftandige matigheid in te boezemen, en brengt ons ten dien einde wel byzonder voor den geest; „ dat de Weel„ de noch zo begeerenswaardig, en ryk in voordeelen en „ geneugten, noch zo onfchadelyk in opzigt tot zede„ lykheid en deugd is, als men gemeenlyk gelooft:" en hier aen hecht hy enige vermaningen ter gedrags-beftuuringe daeromtrent. ——— By deze komt voorts ene Leerreden over *het fpelen*, dat, terwyl het verftandig te verdedigen is, echter niet zeldzaem met zo veel misbruik gefchied, en zo veel aenleiding tot verkeerdheden geeft, dat het wel ene ernstige waerfchuwing vordere. Uit dien hoofde acht hy het raedzaem, zynen Toehoorderen te doen opmerken, eerst hoe het fpel gefteld moet zyn, zal het door de reden en den Godsdienst goedgekeurd worden; en vervolgens hoe fchadelyk en verdervelyk hetzelve zy, wanneer het by den mensch in een hartsttocht ontaert. ——— Voorts fchikt zyn Eerwaerde twee Leerredenen, om zyne Toehoorders te verfterken tegen de verleidingen der *Geestdryverye*. De eerfte heeft ten onderwerp de *Geestdryvery in 't algemeen*, en behelst ene aenpryzing van etlyke regelen der wysheid en voorzichtigheid

heid deswegens in agt te nemen. En de tweede oogt bepaelder, *op de Geestdryvery omtrent Godsdienstige gevoelens*; leggende zyn Eerwaerde het 'er byzonder op toe, om te toonen, de voornaemste begrippen en gevoelens, inzonderheid in den Godsdienst, welken met regt voor uitwerkzels van geestdryvery gehouden worden.

In de eerste Leerreden gaet hy al vroeg tegen een misbruik, dat maer al te dikwils van het yveren tegen de *Geestdryvery* gemaekt word, dat men naemlyk het onderscheid tusschen *Geestdryvery* en *Geestverrukking* niet behoorlyk gadeslaet. —— „ Verwart, (zegt hy, daerom,) *geestdryvery* en *geestverrukking*, of eene buitengewoone warmte en yver voor het goede en waare, niet met malkanderen. Zo vruchtbaar in menigvuldige onheilen de eene is, zo ryk in edele en groote daaden is de andere. Licht en warmte moeten met malkanderen gepaard gaan, indien wy de waarheid niet slechts kennen, maar ook betrachten, indien wy niet eeniglyk goed denken, maar ook goed handelen zullen; 'en dan alleen, wanneer waarheid en deugd voor ons wezenlyk gewigtig worden, wanneer wy haare zaak oprechtlyk ter harte neemen, en de liefde voor dezelve onze gantsche ziel doordringt, dan alleen kunnen wy in haaren dienst alle hinderpaalen ontworstelen, alle zwarigheden te boven komen, en ter bevordering der menschelyke gelukzaligheid alles opofferen. Alles, wat de menschen ooit by uitneemendheid groots en beroemds ondernomen hebben, is meer of min op zulk eene edele geestverrukking gegrond; en onverschilligheid en koelheid hebben reeds duizend uitspruitsels der edelste bedryven voor hunne ontwikkeling verstikt. Doch als dan ontaart deze loflyke geestverrukking tot geestdryvery, zo dra ik aan zekere dingen, aan zekere begrippen, denkbeelden, neigingen, gevoelens, gewaarwordingen, aan zekere onderneemingen en daaden, eene zo uitmuntende en byzondere waarde toeschryf, dat ik al het ander, hoe waar en goed het zy, deswegens veracht en gering schat. Dit is dweepachtige liefde, schoon haar voorwerp ook nog zo beminnelyk zy; en uit dweepachtige liefde ontstaat maar al te ligt dweepagtige haat, die vergiftige bron van tweedracht en vervolging." —— En even zo waerschuwt hy, met het afloopen der tweede Leerreden, zyne Toehoorders, tegen een ander niet min schadelyk gebrek, dat zomtyds hier uit ontstaet. ——
„ Ziet, (is zyne les,) ziet wel toe dat de vrees voor

Geestdryvery u niet tot koelheid en onverschilligheid omtrent den Godsdienst vervoere. Dan zoudt gy daar by veel meer verliezen dan winnen. Wie zonder snoode bedoelingen, met een oprecht hart, in deeze of geene dingen, die tot den Godsdienst behooren, meer gewigt stelt, en denzelven meerder werkzaamheid toeschryft, dan zy werkelyk hebben, maar evenwel de deugd en godsvrucht in 't gemeen oprechtelyk toegedaan is, vervult zekerlyk zynen pligt veel beter, en is veel gelukkiger dan een ander, die wel deeze dwaalingen vermydt, en de waarheid duidelyker inziet, maar geen gevoel en aandoening voor deugd en godsvrucht heeft. Scheidt tog dat geene niet van malkander, 't welk volgens zynen aart zo innerlyk met malkanderen verbonden is: verstand en hart, licht en warmte. Zoekt en bevordert de steeds grootere volmaaktheid van alle vermogens van uwen geest, en terwyl gy de waarheid door uw verstand erkent, ontsluit dan ook uw hart voor haaren heilzaamen invloed, en laat haar daar eene edele gevoeligheid voor alles, wat zedelyk schoon, recht en goed is, en eene begeerte tot dezelve, die alle andere neigingen te boven gaat, verwekken. Dan zal de waarheid u niet alleen verstandig, maar ook wys, zy zal u vry en gelukkig maaken."

Dit laetste onderwerp doet hem, in ene daeraen verknochte Leerreden, opzetlyk handelen over *de Onverschilligheid in den Godsdienst*; welker aert en uitwerkzelen hy ontvouwt, met ene nevensgaende ontdekking van de oorzaken of bronnen, waer uit zy gemeenlyk ontspringt. —— En niet ongepast volgt hier op ene Leerreden over *Laeuwheid in den Godsdienst en het Christendom*; strekkende ter duidelyker afschetzinge van het character en den toestand der zodanigen, die in opzicht tot geloof en deugd, tot menschenliefde en hemelschgezindheid, noch koud noch warm zyn: met ene ontvouwing van het gevaer, in 't welke zy zich bevinden. Een gevaer zo groot, dat het in vergelyking veeleer te wenschen ware, dat zulke lauwe Christenen koud genaemd mogten worden; nadien een koude veel nader is aan de verbetering en de zaligheid, of veel vatbaerder voor dezelve, dan zodanig een, die noch koud noch warm is. —— Wyders neemt zyn Eerwaerde het *Bygeloof* in overweging; en poogt ons diep in te prenten de voornaemste grondbeginzels, welken ons ten sterkste daer tegen kunnen wapenen, en de drie volgenden zyn. „ Orde is de hoogste wet der na-

„ tuur; de reden het grootste voorrecht van den mensch; „ en vlyt en arbeidzaamheid zyne verordening. Eerbie- „ digt derhalven de wet der orde; erkent en handhaaft „ uwe waardigheid, en handelt volgens uwe verordening; „ en gy zult de dwaalwegen van het bygeloof zekerlyk „ vermyden." —— Hierby komt nog ene Leerreden, in welke *enige misslagen omtrent de opvoeding der Kinderen* aengewezen worden: en eindelyk ene, behelzende ene waerschouwing tegen den *Nyd*, welks aert en werking zeer duidelyk beschreven word, met ene voordragt van treffende aenmerkingen over deszelfs schandelykheid en schadelykheid; welker overweging elk oplettenden een afschrik van die ondeugd moet inboezemen; en opwekken, om daer tegen ene zuivere liefde tot God en den Naesten alleszins in 't harte aen te kweken; als verzekerd, dat 'er, buiten dit, geene rust, geene gelukzaligheid, noch in deze noch in de toekomende waereld, mogelyk is.

Aan myne Protestantsche Medechristenen in Frankryk. Uit het Fransch vertaald. Te Amsteldam by M. Schalekamp 1789. *Behalven het Voorbericht* 156 *bladz. in gr. octavo.*

Met het toenemen der *Burgerlyke* verdraegzaemheid, herleeft ook van tyd tot tyd meerder de hoop op het invoeren der *Godsdienstige* verdraegzaemheid; dan Staetkundige inzichten, met betrekking tot den heerschenden Landsgodsdienst, schynen hierin tot nog alomme onoverkomelyke hinderpalen. Uit dien hoofde breid de Opsteller van dit Stukje zyne voorstellingen deswegens, (die anders op algemeene gronden rusten, en gevolgelyk tot alle Protestanten in alle Landen betrekking hebben,) niet uit tot het geheele Protestantendom, maer bepaelt zich tot de Protestanten in Frankryk; als byzonder wel geschikt, om de *Godsdienstige* vryheid, in volle kracht, onder hen te doen stand grypen, en te handhaven; indien hunne *Burgerlyke* Vryheid, gelyk hy vertrouwt, eerlang vergezeld gae van de *Godsdienstige* Vryheid. Dan zullen zy, volgens den aert hunner omstandigheden, beter dan anderen geschikt zyn, „ om aan de waereld het voorbeeld „ van *eene waare algemeene Christelyke Kerk* te geven, in „ welke rechtmatige christelijke vrijheid heerscht; in „ welke betamelijke christelijke verdraagzaamheid geoe- „ fend, kerkelijke gemeenschap gehouden, en alle die

„ Chris-

„ Christenen voor broeders erkend worden, welke God „ voor zijne kinderen, Jesus Christus voor zijne broede„ ren, erkennen en aannemen." —— In dat vooruitzicht heeft hy dit Geschrift vervaerdigd, ten einde hen te noopen, om, wanneer de Godsdienstige vryheid hun verleend worde, zodanige inrichtingen, als hy hun in dezen voorhoud, in 't oog te houden. Hy tracht hen des hier door zulke denkbeelden in te boezemen, en hen, by voorraed, de gedachten te doen vestigen op zulke schikkingen, waer door zy als dan, met terzyde stellinge van alle partybenamingen van *hervormden*, *euangelisch-luterschen*, *doopsgezinden* en dergelyken, *zich allen in één Godsdienstig Genootschap kunnen vereenigen.*

Ter bevorderinge en aenspooringe hiervan stelt hy zich voor, te toonen, (1.) Dat de *Geschillen*, „ die de *Protestanten*, van welke bijzondere Gezindte zij ook zijn, „ tot nog toe verdeelen, *tot het weezen* van den Gods„ dienst NIET behooren, en derhalve geenzins van dat „ gewigt zijn, dat zij, daarom, van elkander verwijderd „ blijven, en afzonderlijke vergaderingen moeten houden. „ En (2.) Dat deeze *afzondering strydt* TEGEN de natuur „ en de waare gesteltenis der *christelyke Kerke*, en TEGEN „ de gronden *der hervorminge*." —— Beide deze stellingen ten overtuigendste betoogd hebbende, met wederlegging van de voornaemste tegenbedenkingen, verledigt hy zich voorts, ter overweginge van 't geen 'er vereischt word, om behoorlyk te zorgen, „ voor het onderwys der „ gemeente in de waarheden van den *Godsdienst* en de *Godgeleerdheid* (*); op dat een zuiver, onvervalscht chris„ ten-

(†) De Autheur onderscheid hier *Godsdienst* en *Godgeleerdheid* van elkanderen, overeenkomstig met het geen hy daeromtrent alvoorens gezegd heeft, ter aenwyzinge van het onderscheid tusschen die beiden, het welk men, gelyk hy doet zien, maer al te veel veronagtzaemt, en meer gade geslagen behoordo te worden. Tot den *Godsdienst* naemlyk brengt hy die waerheden van den natuurlyken en geopenbaerden Godsdienst, waerin alle Christenen overeenstemmen, die noodzacklyk zyn ter zaligheid; en onder de benaming van *Godgeleerdheid* betrekt hy wyders alle zodanige leerstellingen en andere stukken, over welke de Christenen het nog niet ééns zyn, en waer onder men 'er velen vind, over welke zy het zekerlyk nooit één zullen worden. Omtrent de eersten als wezenlyk tot den *Godsdienst* behoorende, word het bewaren der eenstemmigheid gevorderd; dan de laetsten moeten als *God*ge-

„ tendom aan dezelve geleerd, en haar niet iets onthou-
„ den worde van het gene tot de algemeene ſtigting en
„ godzaligheid noodig is, en alzoo het koningrijk van Je-
„ ſus Christus volkomen en onveranderd onder dezelve
„ zig verbreide, en overvloedige vrugten der geregtigheid
„ voortbrenge." In dit gedeelte ontvouwt hij hun beknoptlyk hoe ze hunne Kerklyke gemeenſchap ten dien einde hebben in te richten, agt te geven op het vereischte onderwys en de verdere beſtiering der Gemeente, mitsgaders toe te zien, dat geen menschlyk gezag onder hen ooit het geweten van de Leden der Kerke ſlegts enigzins bezware: hy draegt hun verſcheiden oordeelkundige aenmerkingen deswegens voor; en geeft hun te gelyk enige wel overdachte regels aen de hand, welker in agtneming hy hun, als ten hoogſte nuttig, aenpryst. —— Wyders brengt hun de Autheur onder 't oog, welke heuchelyke gevolgen zy daer op te verwachten hebben; en by die gelegenheid laet hy zich verder uit over de voordeelen en vruchten der Christelyke vryheid en verdraegzaemheid; mitsgaders over de mogelykheid van dezelve in betrachting te ſtellen, en die heilzame vruchten te erlangen; bewezen uit de voorbeelden van verſcheiden Kerkelyke Gemeenſchappen, die het min of meer daerop toegelegd hebben, en deze hare verdraegzaemheid met de gezegendſte gevolgen oefenen. —— Hier aen hecht hy ten laetſte ene korte herhaling van al het aengevoerde; met een ſlotwensch, die, ſchoon in dezen eigenlyk gaende over de Proteſtanten in Frankryk, uit hoofde van de algemeene gronden van zyn ſchryven, (als boven aengeduid is,) zeer wel tot alle andere Proteſtanten overgebragt mag worden.

„ Ik beſluit" (is zyne tael) „ Ik beſluit deze mijne ern-
„ ſtige gedagten over godsdienst, christelijke vrijheid
„ en onderlinge Kerkelijke verdraagzaamheid, met den
„ opregtſten wensch en de vurigſte bede: dat Gij dit
„ kleine geſchrift met allen mogelyken ernst, met die
„ aandacht, en die oplettendheid, zult lezen, welke het
„ gewicht der zake vordert —— met een onbevoor-
„ oordeeld hart, vervuld van christelijke liefde —— met
„ die-

geleerdheid behandeld worden: zo dat men aen ieder geloovigen de vryheid late, om deswegens te gevoelen en openlyk te belyden, het geen hy meent best met Gods Woord overeen te komen, en tot het werk zyner zaligheid meest geſchikt te wezen.

„ diezelfde zucht tot waarheid, met dienzelfden eerbied „ voor God en Jesus Christus, met dat zelfde verlangen, „ dat het Koningrijk der hemelen, het rijk van waarheid „ en godvrugt, beter gekend, en algemeener uitgebreid „ worde, waarmede ik deze mijne gedachten op het pa- „ pier gesteld heb, en u thans mededeele."

ALETHOPHILUS *aan* PHILADELPHUS. *Te Amsteldam bij* M. de Bruijn. 1789. *Behalven een kort Voorbericht*, 120 *bladz. in gr. octavo.*

Enige jaren geleden gaf *Philadelphus*, eerst vier Brieven, en vervolgens ook nog een vyfden Brief, af, betrekkelyk tot het Godgeleerde verschil over de Leer der Verbonden (*). Deze Brieven werden, vry algemeen, zeer gunstig ontvangen; en men verwonderde zich, dat geen der Godgeleerden, die gansch anders over dit stuk denken, de pen daar tegen op vattede. Zulks gaf, voor enigen tyd, aen een vriend van *Philadelphus* aenleiding, om ene soort van uitdaging in de Boekzael te plaetzen, by welke een ieder uitgenoodigd werd, *om deze Brieven te wederleggen, of te verklaren*, Philadelphus *heeft gelyk*. En dit heeft *Alethophilus*, toen hy, tegen zyne verwachting, niemand te voorschyn zag komen, bewoogen de denkwyze van *Philadelphus*, in zo verre hy van hem verschilt, in openbaren druk briefswyze tegen te gaen. Wy zeggen, met opzet, „ in zo verre hy van hem verschilt;" om dat hy 't, in verscheiden opzichten, met *Philadelphus* eens is; maer in een voornaem hoofdpoint geheel anders denkt. Het verschil tusschen hem en *Philadelphus* is, gelyk hy 't in zyn Voorbericht reeds uitdrukt, „ niet, of „ 'er een algemeene aanbieding van het verbond plaats „ grypt; maar of allen verbondelingen zyn en blyven, „ die het verbond instemmen, 't zy ze zulks oprecht „ doen of niet, en 't zy ze zulks bevestigen, met hunnen wandel of niet."

Philadelphus is, naer 't oordeel van *Alethophilus*, zich zelven niet gelyk, in zyne beschryvingen van het *Verbond*; en hy houd zich aen 's Mans laetste voorstel deswegens; alwaer *Philadelphus* zegt: „ Dit nu is het, dat „ ik

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroeff.* VIde D. bl. 317. en *N. Alg. Vad. Letteroeff.* I D. bl. 446.

„ ik op my neem te bewyzen; naamlyk, dat de Heilige „ Schrift door Gods Verbond bestendig verstaa: *De aan-„ kondiging van Gods Heilbeloften, aan het een of ander „ Volk, onder beding van Geloof en Bekeering: En, wan-„ neer een volk in dit beding toestemt, of het zelve op zig „ neemt; dat als dan, volgens den styl des Bybels, tusschen „ God en dat Volk het Verbond gesłooten is.*" Deze beschryving neemt *Alethophilus* als juist aen; ook erkent hy met *Philadelphus*, dat, onder het Oude Verbond, de Verbondelingen het geheele Volk waren; en even zo geeft hy hem gelyk, als hy beweert, *dat God, onder de Nieuwe Bedeeling, zyn Verbond zo wel volksgewyze opright, als onder de Oude Bediening, alleen met dit voorname onderscheid, dat het Nieuwe Verbond zig tot alle geslagten uitstrekt, daar het Oude alleen met de Israeliten was aangegaan.* —— En hier op vervolgt hy: „ Zullen wy „ dan in alles instemmen? —— Neen! —— Nu zal „ zig onze onderscheidene denkwyze eerst openbaaren."

„ Gy wilt die Verbondelingen niet genoemd hebben, *ten eeuwigen leven uitverkorene, en kragtdadig, wedergeborene en vernieuwde menschen.* —— Daartegen verzet gy u, geheel uwe Brieven door. —— Zy kunnen geen *levendgeloovigen*, geen *rechtgeloovigen*, die het zaligmaakend geloof bezitten, genoemd worden, maar op zyn hoogst *geloovigen.* Ik ondertusschen noem ze *rechtgeloovigen, levendgeloovigen, uitverkorenen, wedergeborenen*, en zo al meer. — — Volgens uw systema zouden de Verbondelingen best met den algemeenen naam van *Verbondelingen* benoemd worden, waartoe dus alle behooren, die *den naam van Christenen draagen.* Het is dus, volgens uw systema evenveel, of zulk een mensch bekeerd of onbekeerd is: — hoe hy denkt, hoe hy leeft, indien hy maar den naam van Christen heeft; indien hy maar onder een volk gebooren is en opgevoed wordt, alwaar het Christendom gevonden wordt. — — Of iemand bekeerd is of niet; of hy in Christus gelooft of niet; of hij vroom leeft of niet: hy is evenwel een Verbondeling. —— Dit geloove ik niet Mynheer." —— Volgens *Alethophilus* zyn zy alleen Verbondelingen, „ die *oprecht* het verbond „ hebben aangegaan, en *pogingen doen om getrouw aan „ de voorwaarden te beantwoorden*: — die de voorwaar-„ den van 't Verbond al biddende en werkende zoeken „ na te komen: — welke hy dan ook *levendgeloovigen*, „ en zo ook *uitverkoorenen* noemt."

Het

Het verschil, op die wyze, beschouwd en bepaeld zynde, tracht *Alethophilus* de gegrondheid van zyn gevoelen, en het ongegronde van den denktrant van *Philadelphus*, te toonen, zo uit den aert van een Verbond, als uit den inhoud der Bybelleere, in de Schriften des Ouden en des Nieuwen Verbonds; met aenwyzinge, dat deze zyne begrippen, en niet die van *Philadelphus*, eenstemmig zyn met de leer der Publieke Kerke, naer uitwyzen der Formulieren, en van den leertrant van derzelver Opstelleren. ——— Voor hun, die in dit verschil deel nemen, is 't wel der moeite waerdig, dit Geschrift met opmerkzaemheid te doorbladeren; nadien 't met oordeel opgesteld is, en de Schryver, met een bedagtzamen geest, de bescheidenheid zeer wel in 't oog gehouden heeft: hoedanig ene schryfwyze wy ook van *Philadelphus* verwachten, indien hy, gelyk we vermoeden, vervolgens enige aenmerkingen over deze Brieven te berde mogte brengen.

Brief aan alle waare Belijders van den Heere JESUS *in Nederland. Te Utrecht bij* A. van Paddenburg, 1789. *In gr. octavo 36 bladz.*

Een, zo ver men uit den inhoud van dit Geschrift kan afleiden, welmenend en geoefend Christen, die overtuigd is, dat men zyn geloof moet vercieren met een heiligen wandel, bemerkt met leedwezen, dat de verdeeldheid in staetkundige inzichten, ook een vry aenmerkelyken invloed heeft op het Godsdienstige; en bovenal de *gemeenschap der Heiligen* grootlyks benadeelt. Men verwaerloost den openbaren Godsdienst, by deze en gene Leeraers, om dat ze in dit opzicht ene andere party toegedaen zyn, of ook wel geweest zyn; en velen, die voorheen met elkanderen ene stichtelyke gemeenzame verkeering hadden, zien nu de een den anderen met versmading aen, verwyderen zich, om dat ze 't oneens zyn over de belangen van den burgerstaet. ——— Onze Briefschryver gaet dit gebrek met verscheiden opwekkende bedenkingen tegen, ten einde ware 't mogelyk dezulken, dien de Godsdienst nog enigzins ter harte gaet, over te halen, om den invloed van den Godsdienst niet te verydelen door staetkundige partyschappen; maer, in 't midden van dezelven, (zo ver 't tot nog niet anders zyn kan,) ons eeuwig welzyn, boven onze tydlyke inzichten te waerdee-

deeren, en te behartigen: terwyl hy tevens ten besluite de betrachting der liefde, zo als die uit het geloof voortvloeit, en het groote beginzel der Christelyke zedekunde is, ten ernstigste aenpryst.

Onpartydige schets, wegens de inkomsten, by manier van giften, enz. van de Roomsche Priesters in de Nederlanden. Benevens een Plan, om dezelve een aanzienlyk bestaan, de Kerken een deftig onderhoud, en de Roomsche arme ledemaaten meerder nooddruft te verschaffen. Door een oprecht Vaderlander, onder de Zinspreuk: Pro Patria. *Alom te bekomen. In groot octavo* 48 *bladz.*

Naer het tweeledig voorstel op den Tytel, is dit Geschrift in twee deelen onderscheiden. —— Het eerste gedeelte behelst een verslag van de voornaemste middelen van bestaen der Roomsche Priesteren in de Nederlanden, door 't geen de Ledematen, in een aental van byzondere omstandigheden, hebben op te brengen: behalven de buitengewoone giften, en 't inkomen op deze en gene wyze aen de Kerke gemaekt. —— En het tweede levert een Plan, om, met afschaffing van alle die byzondere betalingen, ene Kas te vormen, uit ene jaerlyksche gifte der Ledematen, ongelyk minder bezwaerlyk dan de tegenwoordige manier van geven; uit welke de Priesters een goed vast jaerlyksch inkomen zouden kunnen erlangen; terwyl men tevens in staet zoude zyn, de Kerk behoorelyk te onderhouden, en tevens een ruimeren voorraed van penningen, dan tegenwoordig, zou bezitten, om de onvermogenden, naer vereisch hunner omstandigheden, te ondersteunen. —— Indien men zig op des Schryvers manier van rekenen moge verlaten, waer van hy, in de ernstigste betuiging zyner oprechtheid, de krachtigste verzekering geeft, heeft zyn Plan, bovenal ter betere ondersteuninge der Armen, veel aennemelyks.

„ Mogt het," zegt hy, met het afloopen van zyn Geschrift, „ Mogt het onze WETTIGE SOUVERFINEN behaagen hunne Vaderlyke oogen hierop te vestigen; en, zo ons Plan plaats mogt hebben, de verkoorene Kerkmeesters onder hunne bescherming te neemen! te meer, terwyl door het zelve de geduurige buiten 's Lands geldverzendingen, wel ras een einde zouden neemen, en zulks vervolgens niet alleen tot nut voor de Roomsche in 't byzon-

zonder, maar voor ons Vaderland in 't algemeen, zoude ſtrekken.

„ Het welzyn en nut van ons Gemeenebest en Inwooners tot doel gehad hebbende, zal het ons altyd zeer aangenaam zyn, zo ons Plan niet t'eenemaal tot ſtant gebragt kan worden, het egter aanleiding mogt gegeeven hebben, tot gemakkelyker middelen, door dewelke het geld in ons Land zal behouden, en meer nooddruft en behulpzaamheid den armen toegevoegd kan worden."

Handelingen van het Geneeskundig Genootſchap, onder de Zinſpreuk Servandis Civibus. XIII*de Deels, derde Stuk. Te Amſterdam by* P. Conradi, 1789. *in gr. 8vo.*, 310*bl.*

In dit Boekdeel vind de Leezer wederom twee Verhandelingen, over het gebruik der *Geneesmiddelen uit Kelders en Keukens.* De eerſte is die van den Heer THUESSINK, *Geneesheer in 's Hage*, en de tweede van den Heer WILLEMSE, *Geneesheer te Haarlem.* —— De Heer *Thuesſink* heeft zyne Verhandeling in vier Hoofdverdeelingen geſplist, welke ieder wederom in byzondere Afdeelingen verdeeld zyn. —— In de *eerſte* komen de Ziekten der vaste deelen en derzelver geneezing voor; in de *tweede* de Ziekelyke geſteldheden der Vogten; in de *derde* de Ziekten van het Levensbeginſel, en eindelyk in de *vierde* Hoofdverdeeling, de Ziekten der byzondere deelen. —— De Verhandeling van den Heer *Willemſe* is ſlegts eene opgaave van eenige zeer eenvoudige Geneesmiddelen by wyze van een Huis-Apotheek, ten nutte van zeker Godshuis: — de algemeene van deeze Geneesmiddelen in onderſcheiden Ziekten worden door proefneemingen beveſtigt. —— Zy die lust hebben zulk een aantal Verhandelingen, over een en hetzelfde Onderwerp, te leezen, wenſchen wy het nodige geduld, terwyl wy, voor ons, gaarne willen bekennen, daarvan verzaadigd te zyn.

Handleiding, om in de Kunsttafreelen den afstand van het oog des Zienders tot dezelve, de Perspectivische dieptens, der waterpas leggende, en opstaande vlaktens, de lengte derzelver Sluitlinien, Horisonds hoogte, enz. in voorgestelde, of tot te zullen vervaardigt werdende Werkstukken, als ook de Perspectivische Regelen, in het Tekenen of Schilderen van Tooneelen, door eene gemakkelyke berekening te vinden. Ten dienste van hun, die zich voornaamlyk tot het tekenen en schilderen van Gebouwen, Kamers, Landschappen en Toneelen bepaalen. Voorgesteld door CASPAR PHILIPS JACOBSZ., *Konstgraveerder en Geadmiteerd Landmeeter voor de Ed. Hove van Holland en Westvriesland, Lid van het Mathematisch Genoodschap te Amsterdam. Te Amsterdam by* J. ten Brink Gerritsz. 1788. *in gr. 8vo. 70 bladz. met 4 uitslaande Platen.*

Zelden zyn Tekenaars groote Rekenaars, schoon beide Kunsten altoos zamen moesten gaan, nadien zy tot één zelfde oogmerk dienen. De Bouwkundigen alleen weeten (over 't geheel genomen) de Praktyk gewoonlyk by de Theorië te voegen. De vlytige PHILIPS trachtte derhalven, met deze *Handleiding*, den Tekenaaren en Schilders te gemoet te komen, door hen de noodige rekening aan te pryzen, en door verscheidene werkstukken bevattelyk te maaken. De kennis der Regelen, door welke men den afstand of tusschenwydte, van des zienders oog tot een Kunsttafreel, de dieptens der Grond, Zolder, en ter zyden staande Muur-vlaktens, de lengte van derzelver Sluitlinien, en Horisonts hoogte, in alle gevallen, kan bepaalen; kwam hem zo nuttig voor, dat hy niet naa konde laaten, om, zynen Kunstbroeders, zyne gemaakte aantekeningen mede te deelen; te meer daar 'er, in onze taale, nimmer in dien smaak over geschreven was.

De voordragt dezer Aantekeningen heeft hy in vier Afdeelingen bepaald, en eerst een regthoekige Kamer ten onderwerp voorgesteld, welkers grondvlak een gelykzydig vierkant is; derhalven de diepte gelyk aan de breedte. In de *tweede* Afdeeling is de voorgestelde grondvlakte in derzelver diepte verdubbeld, en dus de laatste gelyk aan tweemaal de breedte; welke in de *derde* Afdeeling tot driemaal is aangegroeid: terwyl de *vierde* Afdeeling alleen aan de Regelen der Tooneelperspectief is toegewyd. Deeze Afdeelingen worden voorgegaan door eene *Inleiding*,

raakende den aanvang en vinding der Perspective Regelen; zynde dit gedeelte geheel overgenomen uit MONTUCLA's *Historie der Wiskunde*, doch als zodanig ook door den Schryver, in de Voorrede, opgegeeven. De uitvoering, als ook de Platen, voldoen zeer wel aan het oogmerk van den Autheur, die, zo als wy met smart vernomen hebben, even na de uitgave van dit nuttig Werkje, overleden is. Kunnende deze *Handleiding* zeer wel, naast zyn *uitvoerig Onderwijs in de Doorzichtkunde*, met 60 Platen; zyne *Handleidingen tot de Spiegelperspectiven*, en, *tot het plaatsen van Zon of Maan, in een Tafreel;* als mede naast zyne vermeerderde en verbeterde BOSBOOM, *over de vyf Ordens*, geplaatst worden.

Over het schryven der Geschiedenis, of de wyze hoe dezelve behoorde geschreeven te worden, door den Heer Abt DE MABLY. *Uit het Fransch vertaald en met eenige aanmerkingen vermeerderd, door* LAURENS VAN LIMBURG, M. Z. *Te Amsterdam by* Emenes *en* de Vries. 1788. *In gr. octavo. Behalven eene Voorreden van den Vertaler*, 310 *bladz.*

Nooit ontbrak het der waereld aan Geschiedenisschryveren, van de vroegste tyden tot op onze dagen. Maar die Schryvers verdienen allen niet dezelfde achting. Onder eene groote menigte vindt men enkele puikschryvers, sommige draagelyken, maar veelen, welken der leezinge niet waardig zyn. By eene oppervlakkige beschouwing zoude men zich misschien verbeelden, dat wy van deeze laatstgemelden eenen veel ruimeren voorraad bezitten dan de Ouden eertyds, maar in vergeldinge hiervan in het aantal van recht goede Schryveren by dezelven te kort schieten. Doch veele van de Werken der Ouden hebben onze tyden niet bereikt. Wy beklaagen het verlies van verscheidene uitmuntende stukken, en de verminking van andere; maar zekerlyk zyn ook veele verdwenen, welke geen beter lot verdienden. Evenwel moet men bekennen, dat de uitvinding der Drukkunst het verspreiden der boeken veel gemaklyker gemaakt, de oppervlakkige kundigheden van veele onderwerpen onder een grooter getal van menschen uitgebreid, en daardoor de menigte van middelmaatige en slechte boeken grootlyks vermeerderd heeft. Veele naamen en werken zyn door deeze kunst in gedach-

dachtenis gebleven, welke liever met de eigenaars en opstellers hadden mogen rusten in het graf der vergetelheid.

Gelyk dit plaats heeft in andere Weetenschappen, zo ook met betrekkinge tot het schryven van Geschiedenissen. Wy laaten voor een oogenblik daar, dat veele stukken welke hiertoe behooren, of walgelyk zyn door laffe vleizucht, of eerder als verfoeielyke schimpschriften, dan als onpartydige verhaalen mogen aangemerkt worden. Dit gebrek is aan alle eeuwen gemeen. Maar aan de laatere is het meer byzonder eigen, dat ieder, welke meent te kunnen vertellen (en hoe weinigen zyn 'er, welken dit recht goed kunnen doen!) zich ook bekwaam oordeelt, om eenig geschiedkundig stuk in de waereld te stooten. Ondertusschen is het schryven eener goede Geschiedenisse eene allermoeielykste taak. Het is niet genoeg enkel de gebeurde zaaken te verhaalen: men moet ze zo verhaalen, dat zy recht leerzaam worden, het verstand des Leezers verlichten, hem inleiden tot de gewigtige kennis van het menschelijke hart, de oorzaaken der bedryven, de geheime dryfveeren, door welken zy bewerkt werden, de zeden der Volken, de daaruit vloeiende voor- en nadeelen, de gevolgen van overheerschende driften en de middelen tot derzelver beteugeling ontwikkelen. De noodzaaklykheid van dit alles wordt duidelyk bewezen, en door gepaste voorbeelden opgehelderd in het Werkje van den Heere Abt DE MABLY, het geen wy tegenwoordig voor ons hebben. De Schryver is daartoe recht bekwaam, zo door zyne groote kundigheden en bedrevenheid in oude en hedendaagsche Schryveren, als door zynen gezonden smaak en juist oordeel.

Het Werk is geschreven by wyze van zamenspraaken tusschen den Schryver, en twee zyner vrienden Adamon en Theodoon, waarvan de eerstgemelde bericht geeft aan eenen derden vriend, welke den naam Cleanthe draagt. Adamon had Theodoon willen overhaalen om zich tot het schryven eener Geschiedenisse te begeeven, en beweerd, dat hy door traagheid of ongestadigheid het rechte gebruik niet maakte van zyne gaaven en bekwaamheden. By deeze gelegenheid worden verscheiden gegronde aanmerkingen voorgesteld over de geringe nuttigheid, welke eene al te verdeelde, en niet tot eenig bepaald oogmerk ingerichte, boekoefening kan aanbrengen. Theodoon aarfelt, laat zich bykans overhaalen, maakt echter zyne

zwaa-

zwaarigheden, en verzoekt den raad des Schryvers (*). Deeze brengt hem onder het oog hoe moeielyk het zy in dergelyke gevallen eenen goeden raad te geeven, vooral wanneer men niet weet, werwaards de smaak des Vraagers hem leide. Behalven dat iemand een Geschiedenisschryver moet geboren worden, vereischen de onderscheiden soorten van Geschiedenissen, Algemeene, Bijzondere, of Leevensbeschryvingen, ook verschillende kundigheden en bekwaamheden, dat met voorbeelden wordt opgehelderd (†). Doch alvoorens hier verder in te treeden, spreekt de Schryver van eenige voorbereidende weetenschappen, waarvan, gelyk hy te recht aanmerkt (‡), „ geen Geschiedschryver, hoegenaamd, onkundig kan weezen," indien hy zyn ondernomen werk gelukkiglyk zal volvoeren. —— In den eersten rang plaatst de Heer DE MABLY de kennis van het Natuurlyk Recht, en eene grondige Zedekunde, dewyl men zonder deeze „ nimmer de plichten der Burgers en die der Magistraatspersoonen zal kunnen onderscheiden," of oordeelen „ over de regtmatigheid der onderneemingen, die men verhaalt;" ja eerder „ een doodlyk vergif van de Geschiedenis zal maken, „ gelyk *Strada*," volgens welken het „ Philippus de II „ veroorlooft was om alle de oude Wetten, alle de tractaaten, alle de verdragen, met de ingezeetenen aangegaan, te verbreeken... Om dat den Vorst naar zyn „ voorgeeven, zyne magt onmiddelyk van Gods wegen „ bezit (§)." —— De tweede der voorbereidende Weetenschappen is, volgens den Schryver, de Staatkunde; welke in twee byzondere deelen gesplist wordt. De eigenlyke Staatkunde „ is gegrond op die wetten, welke „ de natuur zelve ingesteld heeft, om aan de menschen „ dat geluk, waarvoor zij hun vatbaar gemaakt heeft, te „ doen genieten;" deeze wordt ten sterksten aangeprezen, en om dezelve wel te leeren kennen, wil hy dat men de Schriften der oude Wysgeeren naauwkeurig leeze en raadpleege. —— „ De andere Staatkunde is het werk „ onzer driften, die onze reden verbysterd heeft, en „ niets dan eenige voorbygaande voordeelen aanbrengd, „ intusschen zy zelfs aan de grootste teleurstellingen en „ wederwaardigheden onderhevig is (**)." De Geschiedenisschryver moet ook deeze kennen, „ de natuur van „ den

(*) Bladz. 3. enz. (†) Bladz. 8. enz. (‡) Bladz. 15.
(§) Bladz. 15-18. (**) Bladz. 20. enz.

„ den mensch nagaande, opklimmen tot den bron en oor„ zaak van ons geluk en rampſpoed; den aart der byzon„ dere deugden en der byzondere gebreken opſpeuren... „ anders zal hy ter goeder trouw die Staatsministers en „ Magiſtraatsperſonen bewonderen, dewelke zonder te be„ vroeden den afgrond die zy onder hunne eige voeten „ graafde, zomtyds geſlaagt hebben door het ryk der „ driften uittebreiden, des zal hy hunne dwalingen voort„ planten; even als zy aan de ondeugd een verleidend „ aanzien geven; en waarlyk ten dien einde was het der „ moeite niet waardig, de pen op te vatten (*)." Ondertusſchen moet de Geſchiedenisſchryver zorgvuldig zich wachten van deeze zyne kundigheden, Wysgeerte en Geleerdheid, in langdraadige aanmerkingen, ten toon te ſpreiden. „ Ik wil, zegt de Heer DE MABLY (†), dat den „ Geſchiedſchryver in ſtaat zy om een Taafreel van Ze„ dekunde, van Staatkunde en van het natuurlyk recht „ te kunnen maaken; maar daarom wil ik niet hebben „ dat hy het doet: hy moet zig vergenoegen daar mede, „ dat een verſtandig Lezer den grond daarvan, in zyne „ Schriften kan vinden." Na dit tusſchen beiden te hebben aangemerkt, keert de Schryver weder tot de noodzaaklykheid der kennisſe, welke hy de Staatkunde der driften noemt, en toont met eenige voorbeelden, hoe ongerymde aanmerkingen uit het gebrek dier kundigheid voortvloeien (‡).

Verder moet de Geſchiedenisſchryver „ de grootſte en „ de diepſte achting voor de deugd hebben; ik wil, zegt „ de Schryver, dat hy my leere het algemeen welzyn, „ het Vaderland, en de rechtvaardigheid te beminnen; ik „ wil dat hy de ondeugd ten toon ſteld, en de deugd „ het eerwaardig voorkomen geeft dat zy verdiendt; de „ grondbeginſelen van eerlykheid, welke ik in de Ge„ ſchiedenis zal gevonden hebben, zullen my geſchikt „ maaken om de edele poogingen dier geene, welke aan „ het hoofd van 't gemeenebest geſteld zyn, en die het „ goede ten oogmerk hebben, te onderſteunen. Dees „ zullen *myne tegenſpraak* vreezen, en, indien ik my zo „ mag uitdrukken, zal ik hen tegens de hevige driften, „ waar aan zy meerder dan enkele Burgers bloot geſteld „ zyn, beveiligen; ik zal hen in de uitoeffening van het „ recht,

(*) Bladz. 24, 25. (†) Bladz. 35.
(‡) Bladz. 36. enz.

„ recht, handhaven (*).” Voortreffelyke aanmerkingen heeft de Schryver over de zedelyke nuttigheid eener welgeschreven Geschiedenisse. Wy wenschen meer van dezelve te kunnen overneemen: maar zouden dan de paalen van ons bestek te buiten gaan, en door hier en daar eene enkele plaats uit haar verband te rukken, dezelve een gedeelte haarer kracht doen verliezen. Het volgende moeten wy evenwel aanroeren. De Schryver te recht hebbende aangemerkt, dat de Deugd in de verdrukkinge zich dikwyls vertoont met den grootsten luister, terwyl de ondeugd, hoe voorspoedig somtyds naar den uitwendigen schyn, altoos haatelyk blyft; en dat alleen het geluk eens Volks is geëvenredigd aan de maat van zedelyke voortreffelykheid, welke onder hetzelve heerscht, vervolgt (†) op deeze wyze. „ Doet dan onder voorwendzel van tot „ de Deugd opteleiden, met te toonen, dat de Voorzie„ nigheid haar nimmer verlaat; doet dan, zeg ik, geene „ wonderdaaden ten haaren behoeve werkzaam zyn. *Stra„ da* gebruikt by alle gelegenheden de Maagt Maria en „ St. Jacob, om aan de Roomschgezinden de overwin„ ning op de zogenoemde Ketters en invoerders van nieu„ wigheden te doen verkrygen...... Wanneer men aan „ *Strada* geloof wil slaan, zal men in den waan gebragt „ worden, als of Gods Voorzienigheid geduurende een „ tyd werkeloos geweest zy, en dat *Luther* en *Calvyn* „ zig dien tyd ten nutte hebben gemaakt, om hunne „ dwaalingen te verspreiden en zig aanhangers te maaken; „ dat God den draad zyner Voorzienigheid hervattende, „ de krygsbenden der aardsche Vorsten noodig heeft, om „ zig over de zogenaamde Ketters te wreeken. Hoe bui„ tenspoorig dwaas, is het niet van God deelgenoot aan „ de wreedaartige onregtvaardigheden van Philip den II, „ van den Cardinaal Granvelle en den Hertog van Alba „ te maaken?... 't Was wel der moeite waardig van „ twintig wonderwerken uitgedacht te hebben, om te be„ letten dat de Catholyken overwonnen zouden worden, „ of om hun eenig voordeel te doen verkrygen; intus„ schen dat in de voornaamste, dat in de hoofdzaak, de „ Maagt Maria en St. Jacob in vermoogen te kort schie„ ten, en den winden toelaaten, om dien onverwinnely„ ken Vloot (welke volgens *Strada* de Nederlanden moest „ ten onder brengen, Engeland veroveren, en den Room„ schen

(*) Bladz. 48, 49. (†) Bladz. 57. enz.

„ schen Godsdienst in die beide Landen herstellen „) te „ vernielen." De tegenwerping hieruit door eenen der zamenspreekeren tegen de Werken van TITUS LIVIUS afgeleid, wordt vervolgens grondig wederlegd.

Daarop spreekt de Heer DE MABLY (*) van „ het plan „ dat zig den Schryver eener algemeene Geschiedenis „ moet voorstellen." Het plan van LIVIUS wordt aangehaald, als behelzende alles „ wat een verstandig Leezer „ geregtigd is van een Geschiedschryver te eischen." Hierover wordt vervolgens breedvoerig gehandeld, en de waarde van de voornaamste Geschiedenisschryveren getoetst aan de voorafgestelde grondwaarheden. LIVIUS is de geene, welke by onzen Schryver den hoogsten roem behaalt. „ Naar Livius, leezen wy verder (†), kan ik „ u Grotius melden. Zyne Geschiedenis der Nederland- „ sche Oorlogen, welke het aanweezen aan het Gemeene- „ best der *vereenigde Nederlanden* gegeeven heeft (‡), „ is een Werk dat den grootsten lof verdiend." Schoon onze Schryver by verscheidene gelegenheden met hoogachtinge spreeke van TACITUS, oordeelt hy echter dat GROTIUS „ ingevolge de algemeene schikking van zyn Ge- „ schiedenis verre boven denzelven te schatten is (§)." De Geschiedenis der Romeinsche Staatsveranderingen door den Abt VERTOT wordt gebrekkig gekeurd, dewyl zy, alleenlyk afgezonderde brokken behelzende, veel wechlaat het geene evenwel noodzaaklyk was om het verband der zaaken en oorzaaken, uit welke veele gevallen zyn ontstaan, den Leezer te doen opmerken (**). Vervolgens wordt zo hier als elders gesproken van HERODOTUS, XENOPHON, THUCYDIDES, PLUTARCHUS, HERODIANUS, SALLUSTIUS, CÆSAR, NEPOS, SUETONIUS, BUCHANÆUS, DU THOU, BOSSUËT, MEZERAI, RAPIN DE THOIRAS, HUME, ROBERTSON, VOLTAIRE, LE BEAU, GIBBON, en anderen, welken wy niet allen zullen opnoemen. De Schryver geeft meer of min zyn gevoelen over dezelven. En schoon wy niet altoos met hem kunnen instemmen, moet men hem den billyken lof geeven, dat hy overal blyken geeft van kundigheid, gezond oordeel en onpartydigheid.

Het

(*) Bladz. 65. enz. (†) Bladz. 75. enz.

(‡) Zekerlyk hebben de hier bedoelde oorlogen dat meer gedaan, dan de Geschiedenis derzelve door GROTIUS. Lees, derhalven, *hebben*.

(§) Bladz. 79. (**) Bladz. 89. enz.

Het tweede onderhoud, of de tweede Zamenſpraak begint op bl. 149, en loopt tot aan het einde des Werks. De inhoud van hetzelve is 1. *Der byzondere Geſchiedenisſen; wat 'er het oogmerk van zyn moet.* 2. *Aanmerkingen omtrent de algemeene regelen betrekkelyk tot alle ſoorten van Geſchiedenisſen.* Wy zullen hiervan geen aaneengeſchakeld verſlag doen, maar liever onze Leezers tot het Werk zelve wyzen, en ons vergenoegen met alleenlyk nog eene plaats voor te draagen tot een ſtaaltje van de denkwyze des Schryvers over een gewigtig ſtuk, betrekkelyk tot het ſchryven der Geſchiedenisſen. Men heeft wel eens getwist over het invlechten van Redenvoeringen van voornaame perſonaadjen in het verhaal van gewigtige gebeurtenisſen. Genoegzaam alle oude Geſchiedenisſchryvers hebben zich van dezelve bediend, niet alleen om hunne Verhaalen te verleevendigen en 'er het ſieraad der verſcheidenheid aan te geeven, maar ook als van een middel, om eenige belangryke waarheden en grondſtellingen, zo in het zedelyke, als in het ſtaatkundige, voor te draagen, welke zich op geene andere wyze even gevoegelyk onder het verhaal lieten mengen, en den meesten Leezeren juist niet van zelve zouden voor den geest komen. Hierin hebben zy veelen der laateren tot hunne navolgers gehad; doch ook anderen zyn een verſchillend ſpoor ingeſlagen, en hebben alle redenvoeringen uit de Geſchiedenis verbannen; oordeelende, dat in dezelve de Schryvers alleen ſpraken, en hunne eigene gedachten lieten voortbrengen door perſoonen, welken misſchien nooit iets diergelyks in den zin gehad hadden. Men zoude hierop kunnen antwoorden, dat deeze aanmerking alleen de noodzaaklykheid bewyst, van zich ten vollen gemeenzaam te maaken met de characters en denkwyze der perſoonen, welken men ſpreekende invoert, hen niets te doen zeggen, dat daarmede niet ſtrooke, en zich te bedienen van die redenen, met welke zy, zo veel men kan nagaan, hun gedrag of gevoelens verdedigden. Doch laat ons hooren, wat de Heer DE MABLY hierover in het midden brenge. Na in POLYBIUS afgekeurd te hebben derzelver breedvoerige aanmerkingen, welke dikwyls den draad zyner verhaalen afbreeken, merkt hy aan, dat dezelfde redenvoeringen, in den mond der voornaame perſoonaadien van de Geſchiedenisſe gelegd, tot verfraajing des Werks krachtiglyk zouden gediend hebben. „ Indien

„ Herodotus, zegt hij (*), op zijn eige naam eene redevoering op de Eenhoofdige regeering, op de Volksregeering, of op den Adelregeering had willen doen, zou hy zeker verveeld hebben; en den leezer onverduldig wordende, zou die oordeelkundige aanmerkingen hebben overgestapt, om naar gebeurtenissen om te zien. Maar daar hy integendeel alle die staatkundige trekken in den mond van *Otanes*, van *Megabyses* en *Darius* legt, is den Leezer verblyd van ze aan te hooren, en deelt in het belang dat deeze Opperhoofden der *Persen* bezielt. —— Een ander voorbeeld: Indien *Titus Livius* in zyn eigen naam aangevoerd had, al het geen hy den Zedenmeester (*Censor*) *Cato* tegens de weelde en ten behoeve van de Wet *Oppia* doet zeggen: wat zou 'er het gevolg van zyn geweest, men zou hem hebben moeten bewonderen, want hy zegt voortreffelyke dingen; maar *non erat his locus*, zou men hem hebben toegeroepen, geeft genoegen en preekt niet; en men zou gelyk gehad hebben om dat Titus Livius den rol van eenen laffen pedant zou hebben gelpeelt, die te zeer met zyne Zedekunde was pronkende; daar Cato niet anders dan als een deugdzaam en verstandig man, als een magistraatspersoon voorkomt, die zig tegens een inkruipend verderf, welkers gevolgen hy voorziet, is verzettende, en dat hy poogingen doet, om het bestaan en de vryheid van het gemeenebest te handhaaven."
Op de tegenwerping, dat men, dus doende „ het romaneske in de Historie invoert:" antwoordt de Schryver. „ De Leezers die op niets denken dan zig genoegen te verschaffen, zullen het den Geschiedschryver niet kwalyk neemen dat hy hun tracht te behaagen; en die, welke meer verstand bezittende zig trachten te onderrechten, weeten wel dat deeze redenvoeringen niet uitgesprooken zyn; maar zy willen de beweegredenen, de gedachten en de belangens der Persoonen kennen, welke op het tooneel verschynen; men eischt dat den Geschiedschryver, die ze bestudeerd moet hebben, ons oordeel verlicht en geleidt; en men heeft hem verplichting van een wys van voordraagen te hebben aangenoomen, die sterk op onze verbeelding werkt, intusschen zy de waarheid veraangenaamdt. Deeze aanspraaken en redenvoeringen verleevendigen een verhaal, men „ ver-

(*) Bladz. 132.

„ vergeet den Geschiedschryver, men vind zig in gemeenschap met de grootste Mannen der oudheid, men doorgrondt hunne geheimen, en hunne lessen drukken zig sterker in onzen geest. Ik ben by alle onderhandelingen tegenwoordig; 't is niet meer slegts een verhaal, het zyn zaaken die onder ons oog voorvallen.

„ Nimmer, myn waarde Theodoon, zal 'er eene Geschiedenis te gelyk aangenaam en nuttig zonder redevoeringen zyn. Neemt 'er de proef van in *Thucydides*, en gy zult eene Geschiedenis hebben, die het aan ziel en leeven ontbreekt; dit Werk, dat door alle Vorsten en hunne Staatsdienaars jaarlyks diende geleezen te worden, of liever dat zy van buiten moesten kennen, zal u uit de handen vallen; om dat gy noch den aart, noch de driften, noch de onderneemingen der Grieken, van hunne eerste deugden ontaart zult leeren kennen. Beneemd Titus Livius zyne redevoeringen, en gy zult hem gelyktydig alle die heldere straalen van licht beneemen, welke mynen geest zoo zeer verheffen, intusschen zy myn oordeel verbeteren, gy zult hem beneemen een dier voornaamste vercierselen, waardoor hy myne verbeelding wakker maakt, en myn hart met de edelste aandoeningen vervult, enz.

„ Maar deeze redevoeringen zyn aan zeer strenge wetten gebonden (*), die het nimmer veroorloofd is te overtreeden, zonder een armhartig zwetser of schoolvos te worden. Ik zou in de eerste plaats willen dat zy noodzaaklyk zouden zyn; dat is te zeggen, dat men 'er geen gebruik van maakte dan by zulke geleegenheden, dat het behoudt en den welvaart van den staat 'er van afhing, of om eene stoute en roemruchtige daad te onderneemen; —— en dit is nog niet genoeg, want hier komt nog by, dat de zaak waarvan men spreekt door verstandige lieden op een verschillende wys kan beschouwd worden. Ontvliedt als dan de gemeene laffe welspreekenheid der schoolen. Zeg niets dat enkel tot vercierfel of groot-spraak zou dienen; raadpleegd de reden alleen, geeft bewyzen, dwingt my om tot uw gevoelen over te gaan, en dat het my onmogelyk zy u te wederstaan." ......

Bezwaarlyk kunnen wy nalaaten den trek in te volgen om verder aan te haalen het geene de Schryver zegt raaken-

(*) Bl. 236.

kende het aangenaame en nuttige deezer redenvoeringen, wanneer de Geschiedenisschryver dezelve in styl, denkwyze en voordragt, weet te schikken naar den byzonderen smaak en gevoelens der Eeuwe, in welke zy ondersteld worden gedaan te zyn, en naar de inborst en het character van den spreekenden persoon. Maar wy moeten afbreeken, na nog een enkel woord van de Vertaalinge te hebben gesproken.

Uit eenige bygevoegde Aantekeningen des Vertaalers zien wy, dat de Heer VAN LIMBURG niet onbedreven is in de Geschiedenissen, dat hy dezelve met oordeel gelezen en bepeinsd heeft. Dies te meer bevreemdt ons de verkeerde spellinge van sommige eigennaamen van persoonen en plaatzen. By voorbeeld, op bladz. 15 leezen wy *Peloponeses* en op bladz. 111 *Peloponesa*, beide in plaatze van *Peloponnesus*. Bladz. 75 *Itachus* voor *Ithaca*. bl. 230. *Pompeus* voor *Pompejus*. bl. 279 *Cybella* voor *Cybele*. — Op bladz. 205 wordt gesproken van *het tweede Boek* van TITUS LIVIUS, alwaar moest staan *het tweede Tiental der Boeken* van dien Schryver. Dat gedeelte der werken van LIVIUS bevattede den oorlog tegen PYRRHUS en den eersten Punischen oorlog; dat gedeelte is verlooren, niet het tweede Boek. Zo staat ook op bladz. 259 *het derde Boek* voor *het derde Tiental der Boeken*. Of dit eene schryffeil is van den Schryver, dan van den Vertaaler, durven wy niet beslissen. Maar waarschynlyk is het een onachtzaam oogenblik van den eerstgemelden geweest, dat hem COLUMBUS na Mexico doet overvoeren op bladz. 247. Daar ieder weet, dat van alle Spaansche Legeroversten CORTEZ de eerste was, welke in den gemelden Staat drong.

In de Geslagten der Naamwoorden, en de schikking der Naamvallen, is de Heer Vertaaler verre van nauwkeurig te zyn. Hy doet hier van eene ingewikkelde bekentenis aan het hoofd van een lystje van drukfeilen. En uit de reeds aangehaalde plaatzen van zyn Werk kan men het genoegzaam afneemen. Wy zullen ons niet ophouden met 'er meerdere staaltjes van by te brengen. Maar de Heer VAN LIMBURG veroorlove ons hem voor te houden, dat, hoe goed het zy de misslagen, welke men begaan heeft, te erkennen, het nog beter is ze te vermyden.

Men-

Mengelwerken in Dichtmaat en Prosa, van FREDRIK VRYHEER VAN DER TRENCK, *in 't Nederduitsch overgebragt, met bygevoegde Aantekeningen, door* P. J. KASTELEYN. *Eerste Deel. Te Dordrecht by* A. Blussé *en* Zoon, 1789. *in gr.* 8vo. 244 *bladz.*

De algemeene graagte, met welke de Levensbeschryving van deezen byzonderen Man ontvangen is, heeft in ons Vaderland den lust opgewekt, om zyne Werken ook in het Neêrduitsch te lezen. Gelukkig viel de Vertaaling in handen van iemand, welke 'er, zoo in dichtmaat als prosa, de vereischte kragt aan geeven konde; die oordeelkunde genoeg bezat, om niet alle, maar alleen eenige, en wel de beste der Poëtische en Prosaïsche Werken, van den VRYHEER VAN DER TRENCK, te vertaalen; en die moeds genoeg had, om zynen Schryver hier en daar te wederspreeken, waar vooroordeel en overyling de pen bestuurde. In 't kort, de Heer KASTELEYN heeft ons eene uitgave bezorgd, die, niet minder vloeijend dan de *Levensbeschryving*, de stoute denkwyze van den Heere VAN DER TRENCK, in veele opzichten, zelfs daar wy met hem verschillen, belangryk doet worden.

Dit Eerste Deel behelst: I. *De Macedonische Held*, een uitgebreid Dichtstuk, in het welk ALEXANDER met CARTOUCHE vergeleken wordt. II. *De Lotgevallen van vrouw Justitia in alle Landen van Europa*, zoo aanmerkelyk door de bygevoegde Aanmerkingen, als om deszelfs inhoud. III. *Het Lot van den Kanaryvogel*, zedekundig Vertelsel, in Versen. IV. *De Oorsprong, Voortgang en Uitwerkselen der Gierigheid.* V. *De Droom en de wezenlykheid*, Lierzang. VI. *Grondregelen der Hondsche Filosofie.* En VII. *Klaagreden by het Graf van* FREDRIK *den grooten.*

De dood van FREDRIK *den grooten*, die zoo veele pennen reeds stomp heeft doen schryven, heeft ons doen zien, hoedanig men over dien Monarch dacht. De Levensbeschryving van VAN DER TRENCK heeft ons geleerd, hoe die groote man met dien Vryheer handelde; het is derhalven van veel belang, dat men nu ook weete, hoe een VAN DER TRENCK over den dood van FREDRIK dacht; hoe hy zich, als vyand, in denzelven verheugde, of als Menschenvriend deszelfs nagedachtenis beweende. En uit dien hoofde wordt de volgende *Klaagreden*, by het Graf van dien Vorst, een der aanmerkelykste

ste stukken in deezen bundel, die wy onzen Leezer niet kunnen onthouden.

,, FREDRIK is dood! —— De grootste Man van onzen tyd; de gekroonde Wysgeer; de Leeräar van alle krygs- en staatsschoolen; de Mensch, die tot het hoogste toppunt van mooglyke menschlyke grootheid klom; het Voorwerp, voor welks verdienden naroem alle pennen om stryd bezig zyn; alle pedanten twisten; alle soldaaten den baard stryken; de Monarch, dien Monarchen bewonderden en benydden; de Held, die het lot der Veldslagen en der Volken besliste; de geleerdste onder de Koningen; de minzaamste, de wysgeerigste Vorst in 't maatschappyelyk leven; de gevreesdste Vyand met de wapens; de minzaamste Menschenvriend met de veder in de hand; de eerwaardigste, op de edelste wyze onledige, Gryäart in het staatskabinet te Potsdam; de kloekste Staatsman; de Vader zyns Vaderlands; de Koning, die veel deed en weinig geloofde, en geleerd had, om, met majestieuse grootheid, den dood te verwachten; —— FREDRIK, de naar innerlyke waardye waarlyk groote FREDRIK, is dood! —— Hy is niets meer in werkzaamheid in ons aardsche droomkasteel, en wilde ook dáár niets meer zyn, waar wy niet meer droomen.

,, Zyne handelingen waren onbaatzugtig, dewyl Hy geen loon in de eeuwigheid verwachtte, en, als Wysgeer, de voor zich zelven ongevoelige waarde van den naroem in eene waereld verachtte, die van den alles vernietigenden tyd, zoo wel als van de willekeurige eigenzinnigheid des Geschiedschryvers, afhangt. Hy wist, dat zelfs *Nero* lofredenaars kon vinden, en versmaadde dienvolgens de Kolossische eerzuilen der *Romeinen*, *Grieken* en *Egyptenaaren*, dewyl hy wist, dat de doode FREDRIK niets meer van de blydschap des roemruchtigen konde ontwaaren.

,, Doode Monarch! wat zyt gy nu? Een op te lossende leeflooze klomp in den kruissenden loopkring der natuur. De Koninglyke magt des heerschers is eene schaduw, welke tevens met het lighaam verdween; en schoon men, wel is waar, den krygsknegten van uwe laate naneeven nog Bardenliederen van uwe triomfen zal voorzingen, zoo kan FREDRIKS oor dezelven niet meer hooren. FREDRIKS hart gevoelde ze misschien nog met blydschap in 't laatste oogenblik, toen het de beweeging met den laatsten polsslag verloor. Was veellicht ook deeze gewaarwording

ding de laatste loon voor uwen gestrengen arbeid? Bezielde u de roemzugt van gene zyde des grafs? Zoo was uw dood met wellust verzeld; zoo hebt gy deezen loon in 't leven genooten en gevoeld, dewyl alle ontwerpen u gelukten, en dewyl gy oud genoeg werdt, om de vrugten van uwe kweekschoolen te zien rypen.

„ Voor den onderdaan is de vlyt van eenen onafhangclyken Vorst steeds eerwaardig, die zich zelven alles toestaan, alle vergenoegens bezorgen kan, en die, gelyk FREDRIK, alles aan den verhevenen pligt des Heerschers opoffert, en tevens dáár ook als Burger, als medewerker leeft, dáár door eigen voorbeeld leert, waar hy onbepaald kan gebieden.

„ Zeldzaam verschynsel op ons waereldtooneel! De rolle is echter reeds gespeeld, en het gordyn is reeds gevallen. FREDRIK ligt in het graf. —— Nu is hy nog magteloozer dan TRENCK was, toen hy, in den Kerker te *Maagdenburg* geketend, naar rechtvaardigheid smachtte, en nochtans de magt des waereldbedwingers op de standvaste deugd van den belasterden braaven Burger des Staats, wist te verydelen.

„ Gy ligt thans in 't stof, Monarch! maar ik ben nog een iets in werklykheid. Ook dit stof is voor my eerwaardig, dewyl het, uit algemeene bestaandeelen, in u, tot de hoogstmooglykste grootheid van aardsche waardye opwies. Ik vereere het daarom niet, dewyl het het ligchaam van een Monarch vormde; want ik zie dit opgeloste stof met het stof der slaaven vermengd, en voor myne voeten verwaazemen die voormaals onverdiende boeijen droegen, en in my nog heden het bloed beweegt, dat my thans de vaten van de denkende vermogens bevogtigt, uit welken de uitdrukkingen van den redenaar vloeijen, die FREDRIKS roem gaarne vereeuwigen, die het oordeel zyner leezeren gaarne streelen, door juiste afweeging van echte verdienste overtuigende voordraagen, en de waarde van een waarlyk grooten Koning, voor zynen naneef bepaalen wilde.

„ Groote onderneeming! —— plaatst dezelve my onder het getal der vermetelen, zoo rechtvaardige het gewigt van het groote Voorwerp myne eergierigheid.

„ FREDRIK leefde om den byval der wyzen te verdienen. De weegschaal van de nakomelingschap steunt op een onpartydig middenpunt. Haar uitslag is echter beslist. Traanen en zugten, die de Pruisische Krygsheiren veroor-

zaak-

zaakten, en magtspreuken van eenen triomfeerenden Overwinnaar drukken zich te saamen, als digt goud voor tegenwigt: daar tegen prykt de zegeryke *Muse* in vollen glans. FREDRIK, de beschermgod der Weetenschappen, de vreugd zyner Onderdaanen; hy kende, gebruikte, en beloonde echte verdiensten, en zyne overige Vorstelyke deugden overwogen het aandenken aller menschelyke zwakheden. Genoeg, hy zag zo ver hy konde zien; en voorbeelden, slachtoffers myner soort, waren aan 't einde van zyne regeering zeldzaam, naardien eene langduurige ondervinding hem ook de kunst geleerd had, om de lastering van den troon te verwyderen.

„ Hoe menig raadsel in Pruisfens geschiedenis ligt voor myne oogen ontdekt! Daar ik deeze zes en veertig jaarige regeeringe met waakende oogen beleefde; dewyl myn eigen noodlot aan dat van 't Vaderland verbonden was. Is FREDRIK niet zelfs myn Koning, myn grootste Leermeester in *Berlyn* geweest? Genoot ik niet zyne genade en achting in het vak der geleerdheid en des soldaatenstands? Geenszins myne onwaardigheid, geenszins myne gedraaging; maar myn tegenspoedig lot en de wangunst alleen, kwaade menschen vernietigden myn geluk. —— Het oordeel van den scherpzigtigen Koning werdt misleid, en tot aan zyn graf vond ik geen middel, om Hem van de waarheid te overtuigen, dewyl Monarchen liever genade schenken dan beloonen!

„ Wie kent Hem, wie kent de waare bron van zyne gereezene grootheid, zyne vrienden en vyanden beter dan ik? —— Myne voordragt, myne veder zyn derhalven niet verdacht, en de eerbiedvolle waarheid spreekt ook gewis hier onpartydig.

„ Ik was zelf zyn ooggetuige op 't slagveld by *Strigau.* Ik zag hem ras daarna, met een opgeklaard oog, als winnaar, onder bergen van lyken, en wemelend gekerm van verminkte menschenrompen, menschelykheid beveelen. Maar ook uwe kinderen, groote FREDRIK! kromden zich voor uwe voeten in den doodstryd, te midden onder uwe overwonnen vyanden, en zagen knarsfetandende den Hemel aan.

„ Vooroordeelen der Vaderlandsliefde, ingewortelde heldenmoed van vuurige jongelingen en kloekhartige grysaarts, rukten hen weg, maar ook tevens den armen hunner weenende vrienden, hunnen tot weezen gemaakte kinderen, het genot der schoone waereld, en den welvaart des

des Vaderlands. Groote geesten, die misschien volken geleerd, welke LEIBNITZEN en VOLTAIRES hadden overtroffen, verdorden hier reeds uit de opkiemende plant, voor ze bloemen droeg en vrugten koude geeven.

„ Edele zielen, menschenvrienden stierven als broedermoorders met het moordzwaard in de bloedig verstyvende vuist, en kweekelingen der beste, der edelste soort, konden geene mannen worden, dewyl ze u, uit hunne bestemming, naar het slagveld moesten volgen.

„ Dat zyn de gevolgen des Oorlogs, waar voor de denkende wyze terug beeft. Dit zyn de Offers die het brandaltaar van uwen roem bezoedelen, en den krygszugtigen Vorst de eere van eenen Landsvader ontrukken.

„ 't Is waar, gy hebt over Vyanden getriomfeerd, die juist geene vrienden der Weetenschappen en verlichting waren. Vyanden, die, zonder uwen tegenstand, in de ringmuuren van uwe geleerde Kweekschoolen, misschien Kapucyner-kloosters gebouwd hadden; en geen bloed is te edel dat voor zulke verhevene en algemeen nuttige oogmerken vloeit.

„ Was dit uw doel? dan zyt gy verontschuldigd: was het de geest van verovering? zoo is uw vonnis by de rechtvaardige waereld gesproken. ——

„ Eeuwig zy ons de gedachtenis van zulke helden dierbaar; eeuwig het bloed heilig, 't welk by den omgeworpen troon des bygeloofs, uit opgereeten aderen, voor onzen welvaart sproot.

„ *Rome* beefde by FREDRIKS triomfen; de Munniken grimden in hunne verschanzingen; de ontdekte arglistigheid verborg zich achter haaren voorhang. Maar de waereld was wyzer. Zelfs Oostenryk kende zyne zwakheid, en wierdt inwendig sterker, om, in aanstaande voorvallen, den misschien heerschzugtigen nabuur met werkzaamen trots te bejegenen.

„ De gevolgen zyn zigtbaar. En nu wenscht de brave Duitscher onzer wederzydsche broederlyke vriendschap, eene eeuwige vrede met onze leermeesteren!

„ Deeze vrede bevestigt ons uw dood; en deeze dood zy WILLEMS ladder, om het hoogste toppunt van den roem eenes vredeminnenden Konings te beklimmen, en een eeuwige vriend onzes Keizers te zyn.

„ Deeze dood, die u onder duizend op u getrokken zwaarden spaarde, en u eerst als een wys Vorst, als een verstandig Wetgeever, als een groot Man, en als een eer-

waar-

waardig Grysaart, in zyne eeuwige ſtilte riep, zy de alles beroerende klokſlag, die alle Kabinetten van *Europa* te zamen roepe, om de vrugten der ééndragt en broedermin, uit het leerſchool der Volksgeſchiedenisſen ten voorſchyn te brengen, of uit de met duitsch broederbloed gemestte *Böheemſche*, *Sileſiſche* en *Saxiſche* Velden, te genieten.

„ Vrede zy ook aan geene zyde des grafs tusſchen myne en uwe ſchaduw! De wonden, die gy my ſloegt, hebt gy, wel is waar, nooit geheeld; zy bloeden nog, en hunne kankeraartige etter druipt nog op uwe lykbusſe. Mannelyke traanen van bitterheid rollen nog heden op uwe asſche, uit dezelfde oogen, welke gy zoo veele jaaren verhinderd hebt om het licht der zonne te aanſchouwen, en myn hart klopt zwaarmoedig, dewyl het met dien nooit konde verzoenen, ... dien het nooit beledigde! ——

„ Beklaagt myn noodlot, rechtaarte broeders in 't Vaderland! Het is waereldkundig, het verhief myne eere, zonder my ſtout te maaken, en FREDRIK de Groote kon my nooit vernederen. —— Ik zelf wil gaarne myne geſchiedenis in alle lofredenen doorſtrepen, die hem kunnen vereeuwigen. Ik zelf weene met u by zyn graf: *niet om* dat 'er een Koning ſtierf, die my ongelukkig maakte; neen, dewyl de grootſte der wyzen onzer eeuw, de verlichtſte Wysgeer, begraven werdt, zonder my gerechtigheid te hebben doen wedervaaren.

„ Beklaagt dit noodlot, broeders! voor eenen braaven beklaagenswaardigen man! zegent echter des niet tegenſtaande niet minder, het waardige aandenken aan eenen Monarch, die zomtyds voor zyne Staatkundige oogmerken, veellicht ook ſlechts als gekroond mensch voor zynen eigenzin offers ſlagten moest! My trof onder u allen het treurigſte lot; ik werd verdacht, door waarſchynlykheid; en mannen, die gevaarlyk ſchynen, — moeten werkeloos gehouden worden.

„ Broeders! ik weet, dat gy my beter kent, en my naar myne innerlyke waarde ſchat.

„ Stout op deeze overtuiging, zoude ik uw tegenwoordig verlies betreuren, zoo ik geene oorzaak vond, om u gelukkig te achten, dewyl de ſcepter van Pruisſen in WILLEMS handen prykt, wiens hart ik kenne, wiens ziel eene der edelſte is, die ooit door de goedheid der Almagt

tot heerfchen gevormd wierd, om Volken gelukkig te maaken.

Zelfs de wezenlykfte boosdoener verwekt medelyden, als hy reeds alle folteringen heeft doorgeftaan; en het recht van CALAS kwam voor hem te fpade. Voor my, daarentegen, verwachte ik nog alles, wat myne handeling verdient. Ik wachte met eene zuivere ziel en een opgeheven hoofd op het loon des rechtvaardigen; en zugte by het graf van FREDRIK, met het gevoel eenes edelen.

Rust, werkzaame Koning! zelfs ik gunne u deeze rust, deezen eeuwigen flaap. Ik heb reeds de flaapelooze nachten vergeeten, in welken uwe fchildwagten myne rust moesten ftooren. Zy wekten my; ik waak nog! —— maar u kunnen zy nu met geene donderende kanonnen meer wekken.

In 't kwaade is zelfs nog een prys, als men denzelven maar weet te vinden. Ik heb hem voor my gevonden; gy, daarentegen, hebt die nog van de nakomelingfchap te wachten.

Reeds rust gy onverfchillig, gevoelloos in 't graf, terwyl my nog de ftormen der hartstochten, der liefde tot eere, des Vaderlyken pligts, en der nooddruft op de zee der waereld rondflingeren, daar myn gryze kop in het wankelende ligchaam geenen voelbaaren loon voor rechtfchapene handelingen en geftrenge vlytigheid meer, kan hoopen, noch verwachten; en daar ik, zonder een Koning te zyn, echter even zo als gy deedt, den dood met majestieufe grootheid, lagchende verwachte.

Verhandeling over de Droomen en Slaapwandelaaren, door J. CH. HENNINGS, *Hofraad en Hoogleeraar te Jena. Derde Stukje. Uit het Hoogduitsch. Te Amfterdam, by* A. Fokke Simonsz. 1788. *In octavo* 203 *bladz. Behalven den Bladwyzer over de drie Stukjes.*

Op de voorheen gelegde gronden, waar van wy, met de uitgave van het eerfte en tweede Stukje, gewag gemaakt hebben (*), verklaart de Hoogleeraar, in dit derde Stukje, de werkzaamheden der *Nagt-* of *Slaapwandelaaren.* In eene ruime betekenis geeft men dien naam aan menfchen, die, flaapende, dezelfde daaden verrigten, wel-

(†) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* III D. bl. 500.

welken andere menschen gewoon zyn waakende uit te voeren. Dan, in eene bepaalder betekenis, verstaat men 'er zulken door, die 's nagts in den slaap opstaan, zonder wakker te worden, en daaden uitvoeren, welken andere menschen, niet dan waakende, gewoon zyn te verrigten: en derzulker bedryven heeft de Hoogleeraar hier eigentlyk in 't oog. Na eene voorafgaande algemeene beschryving van een Slaapwandelaar, met aanduiding van den verschillenden toestand eenes *Droomenden*, met dien van een *Slaapwandelaar*, stelt hy ter zyde de berigten van bedriegers, die den schyn van een Slaapwandelaar aangenomen hadden; als mede van zulken, die, vermoedelyk, tusschen beiden waakende, voorts weder insliepen, en dan ontwaakende zich niet konden herinneren 't geen zy tusschen beiden verrigt hadden; waardoor hunne werkzaamheden den schyn van die van Slaapwandelaaren verkreegen, doch 'er in de daad niet toe behoorden. Het een en ander hier toe betrekkelyk nagegaan en opgehelderd hebbende, merkt hy aan, dat 'er verschillende soorten van Slaapwandelaars zyn; waar van hy onderscheiden voorbeelden bybrengt, wier werkzaamheden hy voorts ontvouwt, met eene nasporing der natuurlyke oorzaaken waar uit zy ontstaan, en waardoor ze bestierd worden. ——— De overweging hier van leidt hem tot dit gevolg. „ De hoofdoorzaak van het nagtwandelen is eene „ zamengestelde, bestaande uit eene oorzaak aan de zyde „ des lighaams, en ook uit eene oorzaak aan de zyde der „ ziel, welke beide, evenwel, altoos gepaard gaan. Te „ weeten, deels veroorzaakt de leevendige beweeging der „ levensgeesten, deels de daarmede gepaard gaande leevendige verbeeldingskragt die werking, welke men den „ Slaapwandelaaren toeschryft. Even als, onder het „ waaken, by een ernstigen wil, om zekere leden te beweegen, eene zo leevendige beweeging der levensgeesten na de spieren der deelen, die bewoogen moeten „ worden, gaat, waardoor de beweeging volgt, even zo „ moet ook de ernstige wil in den Slaap- en by den Nagtwandelaar in staat zyn, om dat zelve te bewerken." Verder tragt hy te doen zien, dat het zonderlinge en uitsteekende in de bedryven der Slaapwandelaaren, of het meeste van hunne buitengemeene verrigtingen, op dezelfde wyze verklaard kan worden, als veele aanmerkelyke bedryven der Blinden. En hier nevens voegt hy eene gezette opheldering van drie byzondere gevallen, welken op ge-

loof-

loofwaardige berigten steunen, en veele ingewikkelde bedryven behelzen. De gevallen worden in 't breede voorgedraagen, en onze Autheur verklaart dezelven uitvoerig in alle de opgegeeven byzonderheden; waarop wy, met betrekking tot het een of ander geval, gaarne zouden stil staan, doch daar zulks meer plaats vordert dan wy kunnen inruimen, zien wy 'er van af, en verwyzen den onderzoekgraagen Leezer tot het Werk zelve. —— Men zal, dit nagaande, en des Hoogleeraars gronden overweegende, gereedlyk erkennen, dat onze Schryver het verre gebragt heeft, om deeze en soortgelyke werkzaamheden, op geregelde beginzels, natuurlyk te verklaaren; en ten minste overtuigend te toonen, dat men niet genoodzaakt zy, om hier op iets bovennatuurlyks te denken. Vindt men niet alles even voldoenend, men gedenke dat de Hoogleeraar *Hennings* niet verwaand genoeg is om te beweeren, dat hy dit Stuk geheel voldongen heeft, maar zich, gelyk hy meermaals aanduidt, alleen vleit met het denkbeeld van hierin meer gedaan te hebben, dan zyne Voorgangers; en aanleiding gegeeven te hebben ter verdere navorschinge van een onderwerp, 't welk, vermits deszelfs duisterheid, slegts van langzaamerhand eene volledige verklaaring toelaat.

De Hoogleeraar, dus ver zig bezig gehouden hebbende met het verklaaren deezer werkzaamheden, hegt hieraan nog eene overweeging van *de pligten der Slaapwandelaaren*; en gaat na, *of zy voor hunne misdryven aansprake-lyk zyn.* —— Nadien de Droomen van 's menschen willekeur en vryheid niet afhangen, en de Slaapwandelaars zich, door hunne droomen, tot hunne verrigtingen bepaalen, zo kunnen zy, over 't algemeen gesproken, voor hunne bedryven niet aansprakelyk zyn, gelyk zyn Ed. opmerkt. Doch, voegt hy 'er by, „ Doch, daar het kan „ gebeuren, dat ze in den Slaap daaden bedryven, die „ met de wetten en verpligting stryden; zo brengt hun „ pligt mede, dat ze ter plaatze, waar ze zig ophouden, „ hunnen toestand bekend maaken, ten einde men op „ hen kunne letten, om alle te dugtene schade voor te „ komen. En doen ze dit niet, dan zyn tog hunne met „ de verpligting strydende bedryven, welke zy ten eenigen tyde in den slaap volvoeren, betrekkelyk op hunne „ vryheid; dat is, zy zyn 'er voor aansprekelyk, om „ dat ze, door de ontdekking van hunnen toestand, de „ mogelyk kwaade gevolgen van hun nagtwandelen had-

 „ den

„ den kunnen voorkomen." —— By die gelegenheid brengt hy ook etlyke voorbeelden te berde, van Slaapwandelaaren, die zich zelven en anderen leed toegebragt, ja zelfs een manslag begaan hebben. Op de hieruit ontstaande Regtsgeleerde vraag, „ of een Slaap„ wandelaar in zulk een geval aan 't leeven gestraft moet „ worden?" is zyn antwoord, dat hy wel inkomt als strafwaardig, maar juist niet als doodschuldig, om dat de Doodstraf boosaartigheid of volkomen bewust- en zedelykheid by de misdaad vordert. Ook kunnen, zyns oordeels, bykomende omstandigheden hier ter verzwaaringe van den begaanen doodslag strekken, en 't is de zaak des Regters van den Slaapwandelaar, die voorgeeft zulks in den slaap verrigt te hebben, te vorderen, dat hy zynen slaap bewyze, niettegenstaande 'er uiterlyke omstandigheden zyn, die tegen hem schynen te getuigen.

Eindelyk laat hy zich nog met een woord uit, over *de geneezing der Slaapwandelaaren*, doch niet als Arts (*), gemerkt dit buiten zyn bestek is; maar als een Wysgeer, die werkt op de herdenkingskragt van den Slaapwandelaar. Hieromtrent komt, buiten *het begieten met koud water*, (dat egter niet altoos den slaapenden doet ontwaaken,) bovenal het geeven van heldere *zweepslagen* te stade. „ Dit is, zegt hy, een kragtig middel, om een Nagt„ wandelaar zyne verrigtingen, voor altoos, af te wen„ nen. Want deeze prenten zig in zyn geheugen, en „ die leevendige onaangenaame gewaarwording vereenigt „ zig, volgens de wet der verbeeldingskragt, zo zeer „ met het opstaan uit het bed, dat hy, door de vrees „ van afgerost te worden, van de nagtvisiten te rug ge„ houden wordt." —— Maar nadien deeze middelen, op den slaapenden in 't werk gesteld, nadeelige gevolgen kunnen hebben, zo voegt hy 'er by, „ het veiligste „ is, dat men eerst den Slaapwandelaar wakker maake, „ en dan één der aan de hand gegeeven middelen bezi„ ge, vooral daar zulke middelen zeer goed koop zyn (†). „ Doch genoeg tot myn oogmerk."

Prys-

„ (*) Verscheide middelen der Artsen kan men leezen in FRI„ TICH, *seldsamen Geschichten*, &c. *s.* 620. &c."

„ (†) Zo als dan ook BLANCARD, TANDLER, GRAANEC en SCHOTT reeds zulke middelen hebben goedgekeurd. Doch zeer wel zegt SCHENK; *hic curandi modus carnificina potius videtur quam medicina;*" deeze manier van herstellen is eer het werk van een Beul, dan van een Geneesheer." Inmiddels hebben ze egter meermaals geholpen."

Prysverhandelingen, uitgegeeven door het Taal- en Dichtlievend Genootschap, ter spreuke voerende: Kunst wordt door arbeid verkreegen. *Derde Deel. Te Amsterdam, by* H. Keyzer, 1788. *in gr.* 8*vo.* 258 *bladz.*

De bekroonde Verhandelingen, welken in dit Derde Deel des Leydschen Genootschaps voorkomen, zyn twee Antwoorden op de gewigtige Vraage: *Welk een' prys heeft men te stellen op het Rym? Behoort hetzelve tot het wezen der Nederduitsche Poëzy?* —— De eerste, van den Heere JAN ROCHUSSEN, heeft men den gouden, en de tweede, van den Heere JACOB VAN DYK, den zilveren eerpenning toegewezen. Een en ander verdient de naauwkeurige overweeging van alle kunstkundige beoefenaaren der Nederduitsche Dichtkunst; te meer, daar het ons toeschynt, dat die stoffe nog niet zoo voldongen is, als men in een zaak, van zoo veel gewigt, wel wenschte. Waar op zekerlyk ook de waarschouwing des Genootschaps, in deszelfs Voorbericht, zal doelen, namenlyk, dat niemand denke, dat het Genootschap, door het bekroonen deezer beide verdeedigingen van het Rym, in het geschil zelve party kieze, nadien rymlooze vruchten, mits in andere opzichten niet van verdiensten ontbloot, hetzelve altoos welkom zullen zyn.

De Heer ROCHUSSEN heeft zyne Verhandeling zodanig geschikt, dat hy 1) eene bepaling van het *Rym*, 2) van de *Dichtkunst* zelve, geeft; welke laatste hy voordraagt als eene *zinlyke, schoone taal*, „ die niet alleen zinlyke „ teekenen voorstelt, schilderend en beeldvol is, maar „ die, meerder dan het Poëtisch prosa zynde, ook ten „ opzichte van het werktuiglyke zinlyk schoon genoemd „ kan worden," En hier toe brengt hy, 3) de overeenkomst van den klank, en de beweeging der woorden en woordvoegingen met de voorgestelde zaaken, bekend onder den naam van *Harmonie*, welke door het Rym, in veele gevallen, bevorderd wordt. En 4) de *Melodie*, welke ook door de laatste verbeterd wordt: welk een en ander hy in eenige volgende §. §. nader tracht aan te dringen, zo uit de beschouwing van onze Taal- en Dichtkunde, als met betrekking tot de Vaersmaaten der Ouden. Leidende hem dit tot het besluit, dat het Rym wezenlyk tot de taal der Poëzy behoort. Waar na hy dan ook eeni-

ge aanmerkingen wederlegt, die men op zyn grondbeginsel zou kunnen maaken.

De Schryver deezer Verhandeling, schoon niet alles wegneemende wat men hem zou *kunnen* tegenwerpen, voorkomt echter verscheidene aanmerkingen, door het bepaalen van den Kunstregel, dat ieder vers met een comma sluiten, dat is éénen volzin, ééne uitspraak, bevatten moet. —— „Eene Kunstregel (zegt hy) die ons bevestigt, hoe de zinlyke afdeeling der reden van alle tyden ons behaagd hebbe; maar die door onze Nederduitsche Dichters te vaak verzuimd is, en dagelyks verzuimd wordt." Hy verdeedigt dus, geene slegt gerymde versen; geene overspringende regels, die men wel eens voor blyken van losheid, en van genie wil doen doorgaan; en nog minder rymwoorden, die op de helft afgebroken moeten worden, om te rymen; en het overig gedeelte in het volgende Vers doen vallen: neen, zyne rymen zyn reeds door COORNHERT bepaald:

Een volle zin eischt een heel regel
Daar of sli; de rijm 't slot en seghel
Als elx een athem uit mach spreken.

De Heer VAN DYK is veel sterker met het Rym ingenomen, dan de Heer ROCHUSSEN, stellende hy de Voorstanders der zogenaamde *blanke*, of rymlooze Vaersen voor, als lieden „ die, het spoor der Ouden verlaatende, „ zich op het voorbeeld der Duitschers, met eene gewaagde stoutheid, op wassche pennen, verre boven „ den top des zangbergs, verheften; om van daar, als „ wezens van eenen hoogeren kring het verstand te bedwelmen, te verrukken, en op deze wyze het harte „ te treffen, met eene opstapeling van brommende woorden, waar aan het welwikkend oordeel, by eene bedaarde overweeging, geen gepast denkbeeld kan hechten.

„ Deze gewaande grootheid (dus vervolgt hy) moest „ ook in grooter ligchaam huisvesten. Het was voor „ deze majesteit te gering, dat de rymzoom van haar „ kleed de geheele aarde bedekte: Neen, die moest worden afgescheurd, op dat haare vezelen zich nog verder „ zouden uitstrekken.

„ Deze nieuwe geesten in hunne ingebeelde vlugheid „ belemmerd zynde, door eene dikwerf noodige overweeging, om den aart der zaake en de gepaste woord-

„ voe-

„ voeging in een welluidend Rymwoord te vereenigen, „ hebben, op de manier van ALEXANDER, den Gordi- „ aanſchen knoop doorgehouwen, met de Rymklanken „ overtollig en ſchadelyk te verklaaren, en zich van die „ gouden boeijen te ontſlaan."

Uit deezen aanhef kan men reeds opmaaken, dat het Rym veele weldaaden moet bezitten, die de Vaerzen eene bevalligheid kunnen byzetten. De ALEXANDERS, welke zo driest tegen het Rym te velde togen, liggen reeds doorgehouwen met hunnen Gordiaanſchen knoop, en luisteren eerbiedig, welke wetten de eerſte Voorſtander van het Rym hen gelieft voor te leezen. De Schryver vergenoegt zich met die onderwerping, en brengt de weldaaden van het Rym, tot de volgende vyf. Ten 1) Kunnen de Rymwoorden dienen om de lengte der Regelen te bepaalen: dit wordt zelfs op het getal van Regelen in een couplet toegepast, zodanig dat men, door het Rym, duidelyk gewaar wordt, dat 'er 8 Regelen zyn, daar men in Proſa, 'er maar 6 kan vinden. Dus 25 PCto. winst voor het Rym! 2) De Rymwoorden kunnen het verband, der Regelen tot elkander, bepaalen: dat is, dat de afwisſeling van ſtaande en ſleepende Regelen door de zelve gewrocht wordt. 3) Het Rym kan een Muzikaalen klank aan de Vaerzen mededeelen. Dit voordeel is gewigtig, en wel aangetoond. 4) Het Rym veroorzaakt, door de herhaaling der zelfde klanken, eene verlevendiging der voorige denkbeelden, by aldien de Rymwoorden denkbeelden uitdrukken, die dan met de tegenwoordige beelden worden vereenigd, en elkander over en weder kragt byzetten. En ten 5) is de Herroeping der denkbeelden, door herhaaling der Rymklanken, nog in ſtaat, om dezelve in een aangenaam contrast te ſtellen; wordende alle deeze voordeelen door voorbeelden bewezen. Dan, een vluchtig leezer zelf zal ras genoeg kunnen opmaaken, dat de twee eerstgenoemde voordeelen zeer weinig betekenen, nadien de versmaat in andere taalen doet (en ook in onze zou kunnen doen) het geen in deezen aan het Rym wordt toegeſchreven. Een voorbeeld, uit HORATIUS *Lierzangen*, zou dit tegen het aangevoerd coupletje van POOT, kunnen voldingen.

Men kan geenszins ontkennen, dat het Rym, in den vernuftigen Dichter J. VAN DYK, een bekwaam verdeediger heeft, die veele zwaarigheden, op eene ſchrandere wyze, oplost: alleen zouden wy den toon gaerne wat

lager gesteemd gezien hebben, vooral wanneer het eenen KLOPSTOCK, eenen ZEELANDUS, en soortgelyken raakt. Magtspreuken doen niets af, want indien zy het deeden, dan zou zeker Hoogduitsch Schryver, en streng bestryder van het Rym, in zyne *Aesthetische gespräche über die grofesten dichterischen kunstvortheile, Maschinenwerk, Rein und Sylbenmaz*, A. 1786 te *Breslau* en *Leipzich* uitgegeeven, veel boven den Heere VAN DYK voor uit hebben, nadien deeze nog veel meer uit de hoogte spreekt. Immers, zyne *Gesprekken* strekken tot niets minder, dan om al het werktuiglyke in de Poëzy te vernietigen. ,, Het ,, Rym behoorde (by Hem) nooit tot het wezen der ,, Dichtkunst; ook zette het nimmer een gedicht schoonheid by. Het is de Poëzy zelfs nadeelig, om dat het ,, de kragt der uitdrukking hindert. By de hooge Ode ,, is het walgelyk voor het oor. Het gebruik van het ,, Rym loopt regtstreeks tegen het wezen der Dichtkunste, als eene hartstochtelyke spraake, aan. De ,, algemeene goedkeuring, welke gerymde Dichtstukken ,, gevonden hebben, is niet in het Rym, maar in de losheid van het geheel, te zoeken. En aangaande de Vaersmaat, deeze deugt (by Hem) even zo min als het ,, Rym; om dat men 'er meest al dezelfde aanmerkingen ,, op kan maaken, die dan ook, ten deezen opzichte, ,, door hem herhaald worden." Zoo waar is het zeggen van den Heer ROCHUSSEN, bl. 36. ,, dat men verscheide ,, vragen, ten opzichte van het *Rym*, ook ten opzichte ,, van het *Metrum*, en zelfs ten opzichte van al wat ,, Poëtisch in de taal is, kan doen." Zo dat het eerste verworpen zynde, 'er ook daadlyk een deur geopend word, om de andere kunsttuigen te doen volgen; welk laatste echter met veel minder grond, en niet dan tegen het gezag der Ouden, en de goedkeuring der meeste Natien, zou kunnen geschieden.

Het is waar, het Genootschap eischte, in zyne opgave, geene Historie van het Rym; de Schryvers waren dus ook niet verplicht om dezelve te geeven; maar zou het wel kwaad geweest zyn, dat men, in eene zaak van zoo veel belang, de Natie eenigzins toegelicht had. Wy erkennen de moeilykheid van zulk eene onderneeming, en wel door die Zee van byzondere gevoelens, welke men noodwendig bevaaren moet, en die den onderzoeker der Oudheid, ligtelyk, op een klip kan dryven. Dan DENIS heeft reeds iets hier toe bygedragen, in den *Aanhang* tot zyn

Gesprek, vom werthe der Reim (*), en zou dus met vrugt vervolgd kunnen worden. Mogelyk zou dit, in 't vervolg, eene geschikte Prysstoffe voor het Genootschap zyn, en, beantwoord wordende, veel ter opheldering, van de Geschiedenisse der Poëzy in ons Vaderland, aanbrengen.

Schoon de oorsprong van het Rym niets tot derzelver wezenlyke waarde af-, of toedoet, zou eene zekere aantooning van dien oorsprong toch belangryk zyn. Want hier door zou uitgemaakt kunnen worden, of de Noordsche Volken altoos in Rym geschreven hebben, of dat ze, volgens OLAUS WORMIUS, tien Rymlooze gedichten, tegen één in Rym, maakten. Ook zouden ons dan die byzondere Vaersfoorten meer duidelyk worden, van welken STEPHANIUS, in zyne *Aanmerkingen* op de Noordsche *Geschiedenisfen van* SAXO GRAMMATICUS, bl. 76, het volgend byzonder voorbeeld heeft nagelaaten.

Haki Kraki hoddum broddum
Saerdi naerdi seggi leggi
Veiter neiter vella pella
Bali stali beittist heittist.

*

Haki Kraki hamde framde
Geirum eirum gotna flotna
Hreiter neiter hodda bredda
Brendist endist bale stale.

Wanneer men hier den zin van wilde weeten, moest men het dus verschikken.

Haki broddum saerdi leggi.
Kraki hoddum naerdi seggi.
Veiter pella bali heittist,
Neitter vella stali beittist.

*

Haki hamde geirum gotna,
Kraki framde eirum flotna.
Neiter bodda endist stale,
Hreiter hodda brendist bale.

en

(*) Zie *Osfians und Sineds Lieder*, Th. V. Zeit XXVII. *Weenen* 1784.

en dan betekende het: „ HAKON heeft met spietsen de
„ leden gewondt; KRAKE heeft met geld de mannen ver-
„ maakt. De schenker der zyden kleêren is door den
„ brand verteerd, en de Koning, die het goud ontvong,
„ door het staal gewondt geworden. HAKON heeft de
„ mannen met lansen gedwongen; KRAKE de schippers
„ door goud verrykt. De spietsdrager kwam door het
„ staal, de gouduitdeelder door het vuur, om."

De gemelde WORMIUS beweert, dat de *Runische* Dichters niet minder dan 136 verschillende Vaersoorten gebruikten; en voegt 'er uitdruklyk by, dat, schoon men gewoon is het Rym, als eene uitvinding der *Gothen* aan te zien, in alle deeze Vaersoorten nimmer één rymwoord voorkwam. Ook het Oud-Noordsch gedenkstuk van REGNER LODBROG, oorspronglyk by L. TEN KATE, in het Iste Deel zyner *Aanleiding tot de Nederduitsche Sprake*, aan te treffen; toont, schoon het reeds uit de IXde Eeuw is, geheel geen Rym, maar eene gansch byzondere schikking aan, die overal in dit Dichtstuk doorblinkt, en wel waardig is, dat wy 'er onze Leezers mede bekend doen worden.

Deeze byzondere schikking hangt noch van het Rym, noch van de Vaersmaat, noch van de korte en langte der lettergreepen af, maar alleen van het getal der laatste, en van de byzondere plaatsing der Letteren. Elke Strophe heeft een gelyk getal regelen, en elke regel behelst 6 Lettergreepen. Ieder volzin bevat drie woorden, die met dezelfde letteren beginnen; twee van die woorden komen in den eersten, en het derde woord, in den tweeden regel, voor. Bovendien moest elke regel twee lettergreepen hebben, die, of uit gelyke medeklinkers, of uit gelyke zelvklinkers bestonden, zonder dat deeze eindwoorden waren; dus juist het tegengestelde van het Rym. Dit ontdekt men reeds, in het begin der volgende strophe van LODBROG, als ook in de XXVIII overige.

Hl*uggum* vier *med* Hiorve
Het greniu*du* rottar,
A*dur* a ullar agné
Elsteinn Kon*gur* stelle
Gein*gum*, Gulle*fae*dar,
Gran*dur* vals *od* braun*dum*.

Ze-

Zeker zou men by een Koning, die van de Slangen gegeeten wordt, zulk een verregaande oplettenheid, en kunstige schikking van woorden en letteren, niet verwagten.

Zoo veel achtten wy noodig van deeze Prysverhandelingen te melden, en voegen 'er, ter voorkoming van valsche denkbeelden, nog by: dat wy geenzins ingenomen zyn tegen het Rym. Dat wy zelfs liever gerymde dan rymlooze Vaerzen leezen; mits beide, in andere betrekkingen, even goed zyn. Dan wy zyn tegen het Rym, in zommige opzichten, en voornamenlyk als het slegt is, of ten boei verstrekt. Ja, wy keuren die *gouden boeijen* volmondig af, om dat ze zo wel als de ysren, des menschen vryheid belemmeren; om dat ze zwaarder en harder zyn, en haatelyk om dat men ze vrywillig torscht. Niet de veelheid, maar het gewigt der bewyzen, was daarom in staat om het Rym te verdeedigen: en de bescheidenheid heeft hier in, by den Heere ROCHUSSEN, veel medegewerkt.

Behalven de reeds gemelde Antwoorden op de Prysvraagen, over het Rym, komen in dit Deel nog vier byzondere Verhandelingen der Leden voor, welke hunnen oorsprong verschuldigd zyn, aan de maandelyksche Vergaderinge, of Winterbyëenkomsten, des Genootschaps, in welke dezelve voorgeleezen, en der uitgave waardig gekeurd zyn. De eerste deezer Verhandelingen is van den Heere G. BRENDER À BRANDIS, *over het verband tusschen de Dicht- en Schilderkunstige Naarvolging.* De tweede (zoo wy uit de Nieuwspapieren meenen onthouden te hebben, van den Wel Eerw. Heer D. HOVENS, Leeraar der Doopsgezinden te *Leyden*) bestaat in eene *Proeve over het gebruik der Natuurkennisse in de Dichtkunst.* De derde is eene *Beoordeeling over den Lucifer van* VONDEL, door den Heere D. ERKELENS te *Rotterdam;* en de laatste, weder van den evengemelden BRENDER À BRANDIS, bevat eenige *ophelderingen van* HORATIUS *Dichtkunst.* Alle Stukken, eener naauwkeurige leezing zeer wel waardig, en die het Genootschap eer aandoen.

ALBERTINE. *Een Boek voor de Dames. Naar het Hoogduitsch. Eerste Deel. Te Dordrecht by* de Leeuw *en* Krap, 1789. *Behalven de Voorreden*, 405 *bladz. in gr. octavo.*

Men erkent, by het doorbladeren deezer Geschiedenisse, in *Albertine* terstond de beroemde *Clarisse*; of het met regt zeer hoog-

hooggeschatte Werk van den vermaarden Schryver *Richardson*, die, onder het voordraagen der lotgevallen van *Clarisse*, de doorslaandste blyken van eene verregaande Menschkunde getoond, en 't 'er ten sterkste op toegeleid heeft, om de nadruklykste leeringen en lessen, ter bestieringe der hartstogten, op eene overtuigende en inneemende wyze, in te boezemen. —— De Hoogduitsche vervaardiger van dit Geschrift, getyteld *Albertine*, heeft de *Clarisse* van *Richardson* nagevolgd; of liever, dat Werk, onder veranderde benaamingen en omstandigheden, in een Hoogduitsch gewaad gestoken. Zulks doende heeft hy 'er inzonderheid zyn werk van gemaakt, om de Geschiedenisverhaalen in den Brievenstyl grootlyks in te korten; bovenal door den vorm van 't verhaal, en de verdere inrigting der Brieven, eenigzins te veranderen; waardoor hy eene menigte van herhaalingen ontgaat, die in 't plan van den Heer *Richardson* onvermydelyk waren. Voor 't overige heeft onze Autheur zig, in het wezenlyke der zaake, en de byzonderste omstandigheden, die in agt te neemen waren, volstrekt op het zelfde spoor gehouden; en zig voornaamlyk bevlytigd, om, zo veel hem mogelyk was, den geest van zynen Voorganger bestendig gade te slaan, en, in 't midden zyner opkortingen, getrouw te doen uitschitteren; het welk zyne navolging in de daad loflyk maakt.

Ten opzigte van dezulken, die de *Clarisse* van *Richardson*, (welk Werk, naar men ons berigt, uitverkogt is,) nog niet geleezen hebben, is deeze *Albertine* zo veel als een nieuw Geschrift, dat hunne opmerking waardig is. Byzonder met betrekking tot Ouders en Kinderen, in gevallen van eene Huwelykskeuze of bepaaling; in welke dwang aan de eene, en onvoorzigtigheid aan de andere zyde, de jammerlykste gevolgen na zig kan sleepen, en waar omtrent de tedere Sexe vooral niet te ernstig gewaarschuwd kan worden, om zig niet te laaten voorinneemen, door het schoonschynende voorkomen van iemand, van wiens goed zedelyk character men niet genoegzaam verzekerd is. *Clarisse*, of *Albertine*, en 't voorgevallene, strekt hier omtrent tot een leerzaamen spiegel. —— Wat wyders de zodanigen betreft, die 't Geschrift van den Heer *Richardson* reeds doorbladerd hebben, zy zullen, indien ze tot de leezing van deeze navolging uitgelokt worden, zig, zo we vertrouwen, het nagaan van deezen ingekorten en verschikten vorm niet beklaagen. —— Daar intusschen de in dit Werk ontvouwde lotgevallen aan zeer veele Romanleezers te overbekend zyn, om 'er, by het gewag maaken der uitgave van dit Geschrift, byzonder op staan te blyven; zo agten wy het genoeg, met opzigt tot deeze uitgave, nog te melden, dat dit eerste Deel vervat de bittere mishandelingen eener eigenbaatige Familie, die *Albertine*, als 't ware, eenigzins noodzaaken, om zig met den Graaf *van Winterfeld* verder in te wikkelen, 't welk ten gevolge heeft, dat zy zig, haares ondanks, door den Graaf het Ouderlyke Huis laate ontvoeren.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandeling over het eerste Bybelboek, genoemd Genesis, *vervattende de oudste gebeurenissen der Wereld, benevens eenen schat van waarheden, die de gronden en zuilen van allen waaren Godsdienst zyn, door Jongvrouwe* H. GOCKINGA. *Eerste en tweede Stukje. Te Groningen by* J. Bolt, 1789. *Behalven het Voorwerk*, 446 *bladz. in gr.* 8vo.

Ene openbare Catechetische Oefening van de welgeboren Jongvrouwe HYLEKE GOCKINGA, onder het opzicht eerst van den Hoogleeraer *Abresch*, en vervolgens van den Eerwaerden *van der Tuuk*, heeft aenleiding tot het vervaerdigen van dit Geschrift gegeven. Het is ingericht tot ene doorloopende verklaring van 't Boek *Genesis*, en de afgegeven twee eerste Stukjes gaen tot Hoofdstuk XI. 1-9. Men ziet in het geheele beloop der aengevoerde ophelderingen, dat haer Wel Edele met eene meer dan gewoone vlyt het voornaemste nagespoord heeft, wat geleerde Schriftverklarers deswegens te berde gebragt hebben; en dat zy haren verderen arbeid, met een welwikkend oordeel, volgens hare eigen denkwyze, vrymoedig voltrokken heeft. Hare letter- en oordeelkundige verklaring gaet, op het ontvouwen van ieder hoofdvoorstelling, telkens gepaerd met enige stichtelyke leeringen, geschikt om het overwoogene ter daedlyke betrachting te brengen. —— Men neeme ten voorbeelde het bevel van God aen Noach, tot het maken ener Arke, of van een vaertuig, ter behoudenisse van hem en het vee, dat God gespaerd wilde hebben. Gen. VI. 14-16.

De Jongvrouwe *Gockinga*, zich aen de gewoone verklaring van de schikking der Arke houdende, verledigt zich, by de ontvouwing hier van, tot het aentoonen dat 'er genoegzame ruimte in dezelve was, ter berginge van 't vereischte; waeromtrent de berekeninge op het volgende uitkomt.

Als men, onder de benaming van *Elle*, hier gebruikt,

verſtaet de kleinſte of gemene Elle, zynde ter lengte van 1½ voet, dan was de Ark 450 voet lang, 75 breed, en 45 hoog; makende te zamen 1,518,750 vierk. voeten.

Men trekke nu hier van af, voor den kuil, of 't hol, onder de laagſte verdieping voor de vuiligheid der dieren en eenig ongedierte, en voor de zolderingen, tusſchen de drie verdiepingen, 6 voeten, op die langte en breedte te zamen 202,500 vierk. voeten.

blyft 1,316,250 vierk. voeten.

3

Deeze ſomme door 3 gedeeld zynde, heeft men voor ieder verdieping, ... 438,750 vierk. voeten.

13

en daer de verdiepingen 13 voeten hoog waren, heeft men in ieder 33,750 vierk. voeten vlakken grond.

De onderſte verdieping was waerſchynlyk voor het viervoetige en kruipende gedierte. „ Daar nu geleerde Mannen, dus vervolgt haer Wel Ed., ons verzekeren, „ dat alle dieren, die in de Ark geborgen zyn, niet meer „ plaats van doen hadden dan 500 Paarden, zo hadden „ ze genoeg aan veel minder, dan de helft van dien „ vlakken grond. —— De plaats voor twee Paarden „ toch is gewoonlyk 56 voeten; geeven wy ze nu, om „ te beter te kunnen verzorgd worden, 60 voeten, dan „ hebben wy voor 500 Paarden 15,000 voeten, en dus „ houden wy 18,750 voeten over. — Meent men dan, „ dat deeze dieren veel meer plaats noodig hadden, een „ ieder ziet, dat 'er ook veel meer gegeeven konde „ worden.

„ Gaan wy nu over om te onderzoeken, of 'er in de „ tweede verdieping ruimte genoeg ware voor het voedſel van alle deeze dieren, zoo zal ras blyken, dat we „ ook die overvloedig kunnen vinden. —— Men houdt „ het gemeenlyk 'er voor, dat dit Vee genoegzaam hooi „ had aan het geen 400 Osſen van noden hadden. —— „ Begrooten wy het nu eens op 500 Osſen, ook dan nog „ hebben we overvloedig plaats, niet alleen voor het „ hooi, maar ook voor ander voedſel, zoo dit noodig „ ware. —— Een Os heeft overvloedig hooi aan 15

„ pond

„ pond hooi daags, dies 500 Osfen aan 2,737,500 pond
„ 's jaars: wanneer nu hooi wel gepakt en gezonken is,
„ zoo beflaat 10 pond hooi een voet in 't vierkant, en
„ dies de genoemde ponden 273,750 voet, en wy hou-
„ den, tot zaaijing en voedfel voor het volgend jaar,
„ tot dat de aarde nieuw voedfel gaf, over 165,000
„ voeten. —— Veronderftellen wy nu, dat onder de
„ dieren zyn, die niet geheel zonder vleesch kunnen
„ gevoed worden, zoo hebben wy, zoo niet in dit ruim,
„ dan althans in het onderfte, voor een genoegzaam aan-
„ tal fchaapen tot hunne voeding, plaats genoeg. ——
„ Verfcheiden duizenden zou men toch gemaklyk in daar
„ toe gefchikte hokken plaatfen kunnen.

„ Wat nu ten laatften de bovenfte verdieping aangaat,
„ zoo fpreekt het van zelfs, dat die overvloedig groot
„ genoeg ware voor Noach en de zynen, en voor de
„ vogelen, benevens het voedfel. Er zyn Geleerden,
„ die beweerd hebben, dat 'er niet meer dan 200 foor-
„ ten van vogelen zyn, waarvan de meesten in kooijen
„ kunnen geborgen worden; terwyl hun voedfel ook wei-
„ nig plaats beflaat. —— Dat deze dan, al waren ze
„ veel meer in aantal, met hun voedfel niet zoo veel
„ plaats beflaan, of 'er bleef overvloedig ruimte over
„ voor de menfchen en huisdieren, met het geen zy ter
„ voeding nodig hadden, heeft geen betoog nodig. ——
„ Niemand denke, dat we in de berekening het fchuinze
„ dak van 11 voet vergeeten hebben, wyl we meenen,
„ dat dit in de hoogte van 30 Ellen niet begreepen was;
„ en dit, ten aanzien van de ruimte, ook niets te be-
„ duiden had. —— En wil men met fommigen geens-
„ zins toeftemmen, dat dit Vaartuig platboomd en recht-
„ hoekig, maar, naar de wyze der Schepen, met een
„ buik en onder rond was, ook dit zal in de berekening
„ der ruimte weinig fchaden of baten."

De zedeleeringen, die de welgeboren Jongvrouw uit Gods bevel aen Noach afleid, zyn de drie volgende.

Voor eerst, dat God ons wil behouden door middelen. Dit heeft plaats in het natuurlyke en naar 't ligchaam; en het heeft plaats in het geestelyke en naar de ziel, gelyk ons de Bybel overal leert. —— Die dan de middelen vrywillig verwaarloost, doet zyn ziel geweld aan, en heeft den dood lief.

Ten anderen, dat we ter behouding van ons zelven en anderen moeten werken. —— De Heer heeft ons werk

niet nodig, maar wil evenwel langs dien weg ons behouden. —— Dit is waar in het natuurlyke, dan wil God dat wy werken, en heeft een gruwel van luyaarts; en wy moeten het ook hebben. Dan dit is niet alleen waar in het natuurlyke, gelyk ons Paulus leert 2 Thesf. 3: 10-12. en elders; maar ook, in 't geestelyke: *Werkt*, zegt dezelfde Apostel, *uws zelfs zaligheid uit met vreeze en beeven.* Fil. 2: 12. *Geliefde*, zegt Judas, *bouwt u zelven op uw allerheiligst geloof, biddende in den Heiligen Geest. Bewaart u zelven in de liefde Gods.* Jud. 20, 21. —— Achter zyne onmacht te fchuilen, en geen flappe handen en traage knieën op te richten, heeft duizenden ten bederve gebracht; terwyl ook veele godzaligen langs dezen weg in het dorre woonen.

Ten derden. kunnen wy 'er uit afleiden, hoe wy, ter onzer behouding, moeten werken, te weten, naar 't Godlyk beftek, zonder 'er iets van af, of by, te doen. —— Houdt men dit niet op het oog, men bederft alles, en vordert niets. *Gy hebt niet*, zegt Jacobus, *om dat gy niet en biddet. Gy bidt en gy ontfangt niet, om dat gy kwalyk bidt.* Jac. 4: 2, 3.

Euangeli of Levensbijzonderheden van JESUS CHRISTUS. *Naar het Grieksch van* LUKAS. *Door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amfteldam bij* M. de Bruin, 1789. *In groot octavo.*

Van den aert der onderneminge van den Heer *van Hamelsveld*, om de Euangelifche Schriften op nieuw te vertalen, en grootlyks in den fmaek der Westerfche Spraken over te brengen, ten einde dezelven onder ons verftaenbaerder te doen voorkomen; mitsgaders van de manier der uitvoeringe, en der daerby gevoegde ophelderingen, hebben we onlangs een zo genoegzaem berigt gegeven (*), dat het thans alleen noodig zy te melden, dat de geagte Autheur zynen aengevangen arbeid met dezelfde opmerkzaemheid voortzet. Zulks getuigt dit gedeelte, het welk het *Euangeli* van *Lukas* behelst; waer van 's Mans vertolking en opheldering der gelykenisfe van den *voorzigtigen Rentmeester*, en van 's Heillands leering by die gelegenheid, Luk. XVI. 1-13, die veelal niet regt ver-

(*) Zie boven, *bladz.* 261.

verstaen word, ten voorbeelde kan strekken. De Vertaling luid aldus.

vs. 1. „ Daar was ééns zeker rijk man, die eenen rentmeester hadt; Deze rentmeester werdt bij hem bedragen, dat hij zijns meesters goederen door-
2. bracht. —— Hij ontboodt hem derhalven, „ Wat hoor ik" zeide hij, „ van u? —— Doe rekening „ van uw rentmeesterschap; want gij zult [dus „ doende] geen rentmeester kunnen blijven!" —
3. De rentmeester dacht bij zich zelven: „ Wat zal „ ik beginnen, als mijn heer mij de bestuuring zij- „ ner goederen niet langer wille toebetrouwen? „ —— Spitten en graven heb ik niet geleerd,
4. „ en ik schaam mij te bedelen. —— Ik weet, „ wat ik doen zal; op dat, indien ik van mijn „ ampt mogt worden afgezet, de lieden mij in
5. „ hunne huizen ontvangen." —— Hij ontboodt daarop een iegelijk van de landhuurers van zijnen heer bij zich, en zeide tegen den eersten: „ Hoe „ veel zijt gij verpligt mijn Heer [als huur] op
6. „ te brengen?" De man antwoordde: „ Honderd „ vaten olij." —— „ neem uw huurcedul:" zeide de rentmeester; „ ga daar zitten, en schrijf
7. „ schielijk vijftig! —— Desgelijks zeide hij te- „ gen den tweeden: „ Hoe veel zijt gij verpligt „ op te brengen?" —— „ Honderd mudden tar- „ we," zeide deze. —— Toen zeide hij ook „ tegen hem: neem uw huurcedel, en schrijf tach-
8. „ tig." —— Over dit gedrag prees de heer den te vooren onrechtvaardigen rentmeester, om dat hij dus voorzigtig en schrander handelde; de wereldlingen [vervolgde JESUS] zijn toch [in hunne zaaken] schranderer, dan de zoons des lichts zijn
9. in hunne belangen. —— Daarom zeg ik ulieden ook: Maakt uzelven bij tijds vrienden met de rijkdommen, die gij [misschien] door onrecht mogt verkregen hebben, op dat, wanneer gij eens gebrek zoudt lijden, deze [vrienden] u verwelkomen in de eeuwige verblijven [der zaligheid!] ——
10. Die getrouw is in het kleinste, is ook getrouw in het groote, en die in het kleinste onrechtvaardig
11. is, die is zulks ook in het groote. Indien gij dan in onrechtmaatige bezittingen niet getrouw waart,
12. wie zou u het waare goed vertrouwen? en indien

gij niet getrouw waart in eens anders goed, wie
zal u uw eigen, [dat gij te ligter zoudt misbrui-
13. ken,] in handen ftellen? —— Geen dienaar kan
twee [tegenftrijdige] heeren dienen; want hij zal,
of den éénen haaten, en den anderen liefhebben,
of hij zal den éénen aanhangen, en den anderen
verachten. Dus kunt gij Gode en den *Mammon*
[den God des rijkdoms] niet te gelijk dienen."

Nopens dit voorftel geeft ons de Heer *van Hamelsveld* nog de volgende ophelderende aanmerkingen.

„ *vs.* 1.] De aanleiding tot deze gelijkenis gaven de tollenaars en zondaars, welke voor een groot gedeelte onrechtvaardig- verkreegen goed bezaten, maar nu, gelijk ZACCHEUS en anderen, in JESUS geloovende en zich bekeerende, dezelven herftelden of aan de armen fchonken. —— Men heeft de letter van deze gelijkenis doorgaands geheel verkeerd opgevat en verftaan. Dit is in onze overzetting verholpen. — De Rentmeester bracht zijns Heeren goed door, en hadt bij zijnen Heer van de inkomften, die hij voor hem ontving, minder verrekend, dan hij daadlijk genoot. Maar, toen hij gevaar liep van afgezet te worden, was hij zoo voorzichtig, dat hij terftond elken pachter affloeg, en op den prijs ftelde, *dien* hij aan zijnen Heer gewoon was te verrekenen, waardoor hij zijne voorige onrechtvaardigheden vergoedde, en zich onder deze lieden vrienden maakte. Nu ziet men, hoe de Heer dezen te vooren onrechtvaardigen Rentmeester thans kan prijzen wegens zijne voorzigtigheid.

„ *vs.* 8. Zeker, een groot deel menfchen zou met God en met de toekomende wereld beter ftaan, indien het met dezelfde voorzigtige zorgvuldigheid op de eeuwige goederen bedacht ware, als het zich zoekt te redden uit verlegenheden van dit aardfche leven.

„ *vs.* 9. De Heiland merkt de bezitters van rijkdommen aan als rentmeesters der Godheid; Die van dezelven een goed gebruik maakt, noemt hij getrouw in het minfte. —— Hij noemt dezelve onrechtmatige bezittingen, om dat zij zulks dikwijls zijn, en toch het waare goed van den mensch niet uitmaaken. —— Hij noemt ze eens anders goed, om dat zij moeten befteed worden tot welzyn van onze medemenfchen. — — Na deze aanmerkingen kunnen zijne woorden niet moeilijk zijn."

Verhandelingen, raakende den natuurlyken en geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER's *Genootschap.* VIIIste *Deel. Te Haarlem by* J. Enschedé *en* Zoonen, *en* J. van Walré. *Behalven het Voorbericht,* 227 *bladz. in gr. quarto.*

Op het vroeger gedane voorstel, wegens de *Twyfelary* en 't *Meesterachtige beslissen*, in Godsdienstige stukken (*), heeft dit Godgeleerde Genootschap eigenaertig voorgeslagen te betoogen „ het onredelyke der *Onverschil*„ *ligheid* omtrent Godsdienstige waarheden, met aanwy„ zinge hoe men, in 't voorstaan der Waarheid, *verstan*„ *dig hebbe te Yveren.*" —— Een viertal van Verhandelingen, in dit Deel vervat, behelst eene reeks van leerzame en ernstige waerschuwingen, tegen het onverschillig behandelen van Godsdienstige onderwerpen, aen de eene, en 't onbezonnen yveren voor Godsdienstige stellingen, aen de andere zyde. En de geëerde Opstellers dezer Verhandelingen doen hunne waerschuwingen gepaerd gaen, met welberedeneerde onderrichtingen, by welker in agtneming een Godgeleerde kan toonen, dat hy verdraegzaem is omtrent anders denkende, zonder tot onverschilligheid over te hellen; en den rechten yver voor de by hem erkende waerheid kan doen doorstralen, op eene manier, welke de gemoederen van party niet verbittert, maer geschikt is, om eene oordeelkundige overtuiging te wege te brengen. —— De eerste Verhandeling, aen welke de gouden Eerpenning is toegewezen, is opgesteld, door den Eerwaerden Heer J. KOPS JACOBSZ., diestyds *S. S. Th. Stud. te Amsterdam*, nu *Leeraer der Doopsgezinden te Leyden:* en de drie daer nevensgaenden zyn vervaerdigd, door de Eerwaerde Heren H. VAN VOORST, W. L. BROWN en J. KUIPER, ieder met een zilveren Eerprys begiftigd. Elk dezer Verhandelingen heeft hare wezenlyke verdienste; en ze zyn gezamenlyk, vereenigd met de laetst voorgemelden, uitnemend wel geschikt, om de Godgeleerden van alle die haetlyke uitersten te wederhouden, en hen opmerkzaem te doen zyn, om den middenweg, met eene bedaerde omzigtigheid, te bewandelen. —— 't Is enigzins bezwaerlyk, om uit de veelvuldige nutte aenmerkingen, daerin voorkomende, een stael by te brengen; gemerkt

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* III. D. bl. 381.

merkt ze veelal in den zamenhang dienen voorgesteld te worden, en dan wat breed uitloopen. Zulks heeft ons doen nagaen, of we niet, hier of daer, enig leerzaem voorstel mogten ontmoeten, het welk wy beknopter, en als op zich zelven staende, konden mededeelen; en hier toe is ons best voorgekomen ene aenmerking van den Eerwaerden BROWN, over de verschillende handelwyze in de Christelyke Kerk, ten opzichte van de vryheid van onderzoek en redekaveling, met de onderscheidene uitwerking hiervan. Aenleiding daartoe gaven hem zyne bedenkingen, over de verplichting, om, in 't verstandig yveren voor de waerheid, die vryheid aen allen te verlenen, en dezelve heilig te beschermen. De nuttigheid en noodzaeklykheid hiervan aengedrongen hebbende, word hy geleid ter beschouwinge van 't geen ons de ondervinding des aengaende in de Christelyke Kerk aen de hand geeft; 't welk hy ons indezervoege voordraegt.

„ De Hemelsche leere van den Christelyken Godsdienst is, van den aanvang af, dat zy geopenbaard wierd, ook naderhand voortgeplant, onder het verleenen, handhaaven en vaststellen van volkomen vryheid aan alle menschen, in het gebruik maaken van reden en onderzoek. *Komt en ziet*, zegt Christus zelf; en van deeze uitnoodiging hebben zich ook zyne Apostelen, en hunne vroegste leerlingen en opvolgers, bediend. Zy immers, met de bewyzen van Godlyk gezag op het luisterrykst toegerust, vorderden, om de menschen tot zich over te haalen, niets anders van hun, dan dat zy de door hen opgegeevene getuigenissen en bewyzen, met vrye en onbevooroordeelde gemoederen, zouden onderzoeken. Want zy hielden voorzeker, dat door deeze proefneeming wel dra blyken zoude, hoe groot een onderscheid 'er tusschen den Godsdienst dien zy beleeden en leerden, en tusschen de bygeloovigheden die zy bestreeden, te vinden ware, en zy hielden zich verzekerd, dat de eerste zekerlyk den zegen wegdraagen zoude. Ja, het was 'er wel zo verre af van iemand de vryheid van onderzoek te beneemen, dat zy dezelve veeleer met alle magt handhaafden en verdeedigden, daar zy hunne leerlingen steeds aanmaanden, *alle dingen te beproeven en het goede te behouden*. Zy voerden geene de minste heerschappye over de innerlyke gewaarwordingen des gemoeds; noch schreeven iemand de wetten des Geloofs op een Meesteragtigen toon voor, of tragtten hen dezelven door wapenen en geweld op te leggen;

gen: maar, zich beroepende op de reden, en op het bezef van regt- en billykheid, als de onwraakbaarſte getuigen voor hunne Leer, eischten zy van de menſchen alleen zo veel daar van aan te neemen, als die hen aanrieden en goedkeurden. Zo lang derhalven het Euangelie op deeze wyze, de eenige die met de Waarheid en Gods eer ſtrookt, verkondigd wierd, ging de Leer van Christus langs een gladden en geregelden weg voort; zegepraalde overal; breidde haaren roem uit over de aarde; nam de gemoederen der menſchen in; ſtelde binnen korten de beſpotlykheid der Joodſche overleveringen openlyk ten toon, en verwoestte de tempels der Heidenen. Maar toen uit de voordeelige toedragt der zaaken, en den al te hoogen top dien zy beſteegen hadden, Overdaad, Gierigheid en Hoogmoed, nevens andere verderflyke lusten, die den voorſpoed volgen, opreezen, ſloopen 'er ook verſcheiden verderflyke gebreken in: het voorheen verbannen bygeloof werd van langzaamerhand weder ingeroepen; en het ganſche gelaat van den Godsdienst op nieuws misvormd. Daarna begon men het geloof in Christus, of liever iets dat men dien naam gaf, te leeren en voort te planten, op dezelfde wyze, als andere valſche Godsdienſten, door geweld namelyk en onrechtvaardigheid. Toen wierd de waare Godsvrugt, die eigenlyk haaren zetel in het harte heeft, verſtooten, en men deed haar alleen beſtaan in de waarneeming van byplegtige gebruiken, en zich te binden aan zekere opgevatte en in trein gebragte uitdrukkingen en bewoordingen. Eene groote menigte van Geloofsformulieren werden als Godſpraaken gehouden, en door eene gebiedende magt ingevoerd. Op deeze wyze is alle vry onderzoek weggenomen. Van de Reden in Godsdienſtige zaaken zich te bedienen werd voor eene misdaad en heiligſchennis gehouden —— en, om het in één woord te zeggen, den Godsdienst dus bykans geheel uitgerooid zynde, zag men eene allerdrieste onkunde, een heerschzugtig bedrog en ſchelmſche heblust, deszelfs plaats vervangen. Dat edel geſchenk, den ſtervelingen door het Opperweezen, ten allerſterkſten band der menschlyke maatſchappye, gegeeven, is onder hen eene vrugtbaare moeder van opſchudding, twist en tweedragt geworden. Iets, dat een Hemel op Aarde verbeeld moest hebben, is dikwyls in een toneel der Helle veranderd. Iets, dat van God geſchikt was, om der menſchen zeden te beſchaaven, en hen zyn beeldtenis in deugd te doen uitdrukken, is

door zekere onnatuurlyke verbastering, eene brandstoffe geworden, om 't vuur van godloosheid en dwaaling nog sterker aan te stooken.

„ Na dat deeze afschuwelyke bedorvenheid en akelige duisternissen zich, door veele eeuwen heen, over het menschlyk geslagte verspreid hadden, is eindelyk een nieuw daglicht doorgebroken, en de Christelyke leer begon weder adem te haalen. Maar hoe? Door ten laatsten eene algemeene vryheid te verleenen in het naspeuren en onderzoeken van zaaken, die tot den Godsdienst behooren. Hier door werd de duisternis, die de zonne der gerechtigheid en waarheid zo lang bezwalkt had, verdreeven; en zo veel te wege gebragt, dat die heilzaame straalen hunnen glans alomme, ten minsten over het grooter deel der wereld, verspreidden.

„ Maar zo ongelukkig, of laat ik liever zeggen, zo verkeerd is het gedrag der menschen, dat zy, welke, door het te werk stellen van die vermogens, die ons geslagt boven het redenloos gedierte voornamelyk doen uitmunten, ter zaake van deezen Godsdienst en de gelukbevordering des menschdoms zo nuttig waren, dat die zelfde menschen, zeg ik, dit gebruik der reden binnen zekeren omtrek hebben begonnen te bepaalen; welken kring zy, dien naar hun goeddunken beperkt hebbende, anderen ook betwistten te overschreeden; en, zichzelven aan sommige leerstukken, of de daarvan door hun gegeeven verklaaringen gebonden hebbende, daar aan eene magt en gezag toekenden, als waren het loutere Godspraaken, welker onderzoek zy, als een volslagen godloos en onverdraaglyk bestaan, verbooden.

„ Dan, ingevalle men in het stuk van Godsdienst zich minder op den schyn, en meer op het weezen der zaake, toegelegd had, nooit zeker zouden zich zulke wreede of jammerlyke toneelen voorgedaan hebben, die voor den aanwas en voortgang des Christendoms zo alleszins hinderlyk en nadeelig geweest zyn. Eindelyk, indien men wel ingezien had, dat, naar maate de dingen, over welke het onderzoek loopt, grooter en van meerder waarde zyn, het ook des te nuttiger en noodzakelyker is, dat het vermogen, om dezelve wel te wikken en te weegen, ongeschonden en vry blyve; dan zou, —— en het is alleen op deeze voorwaarde, dat de Christelyke Godsdienst zich in zyne voortreffelykheid boven alle anderen kennen laat, —— de staat der dingen een gansch ander aan-

aanzien gekreegen hebben. Dan zou waare en onvervalschte Godsvrugt, in plaats van Onverschilligheid, Geestdryvery of beuzelagtig Bygeloof, die hier of elders de vlag voeren, meerder gezags en sterker invloed op de gemoederen der menschen verkreegen hebben, dan zy nu, helaas! heeft. Zie eens hoe andere kunsten en weetenschappen, die ten cieraad en geluk van het menschlyk leeven strekken, zonder slag of stoot, (om zo te spreeken,) toegenomen zyn, door het verleenen eener algemeene vryheid, die niet alleen geen pyn of banden, maar zelfs geen laster of schelden, te dugten heeft. En zou dan de Godsdienst, de nuttigste en verhevenste van alle kunsten of weetenschappen, in welken zich het menschlyk verstand oeffenen kan, van dat recht en die eer alleen beroofd worden? Zou de Godsdienst, die het geheele menschlyk geslagte by deszelfs vryheid handhaaft; zou die zelve, zeg ik, in slaafsche boeijen gekluisterd worden? Dit zeker behoorde geenszins te geschieden! Men heeft derhalven ten voortzettinge en uitbreidinge der waarheid vooral zorge te draagen, dat een vry onderzoek en nauwkeurige navorsching niet alleen niet verhinderd, maar alleszins begunstigd, en bestendig onderhouden worde."

Zedekundige Verhandeling over de waare Troostgronden, by treffende Sterfgevallen. Door N. W. BUDDINGH. *Te Utrecht by* G. van den Brink Jansz. 1789. *In gr. octavo 75 bladz.*

Toen de Heer *Buddingh* ons, voor enige jaren, in geschrift ter hand stelde, eene Verhandeling onder het bovenstaende Opschrift, hebben wy dezelve met zo veel genoegen doorbladerd, dat wy niet twyfelden van aen dat Stukje ene plaets in ons *Mengelwerk* te geven (*). Thans ziet dezelve meer uitgewerkt het licht; en de geachte Schryver toont, in deze vernieuwde uitgave, dat zyne nadere opmerkingen over dit onderwerp niet nutloos geweest zyn, maer wezenlyk gediend hebben, om zyne Verhandeling, zo ten aenzien van de schikking als de uitvoering, te beschaven; des men te over reden hebbe, om zynen herhaelden arbeid goed te keuren. —— Hy ver-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroeff.* VI. D. 2de St. bl. 191. 515.

verdeelt nu zyne Verhandeling, (diestyds meer als eene aeneengeſchakelde beſpiegeling opgeſteld,) in vyf deelen, die onze aendagt op de volgende byzonderheden vestigen.

„ 1. Dat de onbetwisbaare vrymacht, en het onafhangelyk beſtier van God, over al zyn ſchepſel, ons moet leeren goedkeuring aan zyne handelingen te geeven.

„ 2. Dat onze onkunde in het verband, en de ſchakel van het geheel, ons moet doen berusten in Gods welbehagen, terwyl Hy alleen het aaneengeſchakeld verband van alles grondig kent, en ons dit verzekert, dat alle byzondere gebeurenisſen ten nutte van het algemeen, en naar een volkomen wys plan, voorvallen.

„ 3. Dat men, om in alle wederwaardigheden getroost te kunnen verkeeren, nodig heeft, zich rechte denkbeelden van dit leven, en de dingen die daar toe behooren, te vormen.

„ 4. Dat de erkentenis van onze te ſterke verkleefdheid aan zinnelyke voorwerpen ons leert, Gods wegen te billyken, als Hy ons dezelven ontneemt, terwyl deze kennis dienstbaar kan zyn, om troost in ſmert te verleenen, en Gode gemoedigd te zwygen.

„ 5. Eindelyk; dat het zeer troostryk is, te kunnen gelooven, dat onze geſtorven vrienden, den ſtaat van jammer en ellende, met dien van nimmer eindigende heerlykheid, verwisſeld hebben."

Ieder dezer troostgronden ontvouwt de Heer *Buddingh* op ene zo overredende manier, dat zyne voorſtellingen nopens dit onderwerp niet wel kunnen nalaten invloed te hebben, op bedroefde harten, die nog voor verſtandlyke en gemoedlyke vertroostingen vatbaer zyn. Uit dien hoofde is deze Verhandeling denzulken ten hoogſten nuttig; dan hier toe bepaelt zich derzelver nuttigheid niet. Overeenkomſtig met de bekende les, *in voorſpoed ziet toe* mag men de lezing dezer Verhandelinge, en van ſoortgelyke wel opgeſtelde Schriften, ook ernstig aenbevelen, aen hun, die in gunſtiger, in geneugelyke omſtandigheden leven, om daer uit een leerzamen voorraed op te zamelen, tegen een ongunſtigen ommekeer van zaken; waervoor het gelukkigſte mensch tog ſteeds bloot ſtaet. De droefheid in rampen, byzonder in treffende ſterfgevallen, overmeestert niet zelden den mensch; en hy is dan naeuwlyks vatbaer voor troostgronden; het welk zyn tegenheid des te hooger doet klimmen. Maer hier tegen zou hy zich grootlyks wapenen, wanneer hy, in voorſpoed

ſpoed, aen tegenſpoed gedachtig, zich ſoortgelyke kundigheden by tyds overtuigend eigen maekte; hier door zou hy niet ongevoelig worden voor rampen —— dat eischt de Godsdienst niet! —— maer hy zou zich, onder de Godlyke hulp, bewaren voor ene troostloosheid, die ligtlyk tot murmurering en wanhoop overſlaet: en hier toe kan ook deze Verhandeling een by uitſtek dienſtig middel wezen. Hy, die zich, in zynen ſtaet van geluk, dus ſterk maekt tot het tegenſtand bieden aen een droevig lot, zal, wanneer 't hem treft, best in ſtaet zyn, om die grootmoedige geſteldheid te bezitten, in welke onze Schryver, by 't afloopen dezer Verhandelinge, den Christen aldus doet voorkomen.

„ Altoos eindigt de Christen in God! Zyne belydenis is, geſtadig te erkennen het recht en de macht van God als Opperregeerer! En dit doet hem met gerustſtelling afzien, van zyne vuurigſte wenſchen en begeerten, en die onderſchikken aan Gods wil. 't Is waar, hy gevoelt ſoms niet ſpoedig tydelyke redding, —— hy blyft dikwils lang met ſukkelende armoede, door een ontydigen dood van zynen onderſteunder veroorzaakt, geprangd, —— hy beidt menigmaal den Heere in zyne ſterkte, en verwacht zyne hulpe, maar die komt niet. Dit is zeker voor den aardschgezinden mensch niet troostlyk, en hy vindt zich geraden zyn hart van God los te maaken: maar de Christen, die overtuigd is, hoe veelvuldig wy in onze wenſchen, verkiezingen en gebeden mistasten, die ſchaamt en vernedert zich voor God, over de ongepastheid zyner begeerte, en laat alles geheel aan Hem over. —— Blyft zyn leven verzelt van tegenſpoed en ramp, ook dezen gelooft hy zyn hem nuttig, en bevorderlyk tot zyne zaligheid. En zie daar! dit is des Christens groote en zekere verwachting! Er daagd, voor hem, een blyde morgen der eeuwigheid aan! Er ryst eenmaal een helder licht, in den thans donkeren nacht van verband tusſchen tydelyke rampen, en beſtendig heil! —— Dan, welk eene eer voor nietige ſtervelingen! —— dan zal de Christen zyne duisterheid opgehelderd, en zyne twyfelingen weggenomen zien! Dan zal het onderwys des hemels hem ſtof tot verheerlyking en aanbidding van Gods ondoorgrondelyke wysheid opleveren!

„ Wyk dan, zegt de Christen, ſnood ongeloof met uwe waanwyze bedilling! En gy, myne ziel, door de hoope op de eeuwige zaligheid opgebeurd, wapen u met ſtand-

vas-

vastigheid, met kloekmoedigheid, en onverfaagd geloof! Een kleine tyd — een voorby fnellend ftip, dat flechts door op een volgende rampen langer duur fchynt te hebben! ——— en deeze brooze hut, die u thans bedwelmt, en dikwils uw geloofsoog benevelt, zal verbrooken worden! Gy zult, uit dezen kerker, waar in gy geboeid en bekneld zyt, ontflagen, een verlicht inzien ontvangen, en indringen, in de aanbidlyke wegen van Gods alwyze regeering! ——— Verheerlykte Zaligmaaker! Gy zyt my voorgegaan. ——— Gy hebt my plaatfe bereidt, ——— doe my eenmaal in het zalig gezelfchap van myne overleden vrienden, die ik blyve beweenen, en aan wien ik altoos zal gedenken, U van aangezicht tot aangezicht zien, kennen en verheerlyken! ———

En is myn ftryd eens afgeftreden;
De laatfte zugt geflaakt; de laatfte traan gefchreid:
Dan zie ik korte fmart gevolgd door eeuwigheden
Van ruft en zaligheid.

Die hoop alleen kan my verkwikken;
Die was, in ftryd en druk, myn befte medicyn,
Die zal, het ga hoe 't ga, in knellende oogenblikken
Myn eeuwig anker zyn.

O eeuwigheid! 'k ga met verlangen
U zingend te gemoet, en wagt op mynen Heer.
Ik droog, door U verkwikt, de tranen van myn wangen,
En voel geen banden meer (*).

(*) Stigtelyke Mengelpoëzy van de Heeren *van Alphen* en *van de Kasteele*, bl. 306.

Volledige befchryving van alle Konften, Ambachten, Handwerken, Fabrieken, Trafieken, derzelver Werkhuizen, Gereedfchappen, enz. ten deele overgenomen uit de beroemdfte buitenlandfche Werken; en vermeerderd met de Theorie en Praktyk der befte Inlandfche Konftenaaren en Handwerkslieden; met Platen. Derde Stuk. Te Dordrecht by A. Blusfé *en* Zoon, 1789. *In gr. octavo 230 bladz.*

Uit het geene wy, by de melding van het eerfte en tweede Stuk, aangevoerd hebben, wegens het plan en de

de uitvoering deezer beschryvinge (*), heeft men de nuttigheid van dit Werk reeds eenigzins kunnen opmaaken; en dit derde Stuk dient grootlyks, om dat gunstige denkbeeld te versterken; des deeze onderneeming overwaardig zy, om door alle Voorstanders van Kunsten, Ambachten, enz., die der Maatschappye zo heilzaam zyn, aangemoedigd te worden. —— In dit derde Stuk verleent men ons een naauwkeurig berigt van de *Porceleinfabriek*, waaraan wy, buiten veelerhande keurlyke Pronkstukken, die men met vermaak beschouwt, een zeer nuttig en tevens cierlyk Vaatwerk, in verschillende soorten, en ten onderscheiden gebruike, verschuldigd zyn. —— Een tiental weluitgevoerde *Plaaten*, met dezelver verklaaring, strekt ter opheldering veeler alhier gemelde byzonderheden. —— De opmerkzaame Heer *Kasteleijn* heeft zig hier, in de eerste plaatze, met veel oordeels bediend, van eene Fransche Verhandeling van den Graaf *de Milly*, welke hy in vyf Hoofdstukken geschift heeft; gaande (1.) over de Porceleinen in 't algemeen, en (2.) over het Duitsche, bekend onder den naam van Sachsisch Porcelein; ontvouwende de Aardsoorten en derzelver verbinding; benevens de bereiding van het verglaasd, en de wyze van bakking. Hier by komt (3.) een berigt van de bereiding der koleuren, en het beschilderen, met (4.) een byzonder verslag van de bereiding der Verwstoffen voor Porcelein en Email, volgens de wyze van den Heer *de Montamij*; en eindelyk (5.) eene beschryving van het Glasporcelein, naar deszelfs Uitvinder, het Reaumursche geheeten. —— Deeze Verhandeling heeft de Heer *Kasteleijn* met eenige nevensgaande nuttige Aantekeningen verrykt; en daar de Graaf *de Millij* slegts een onvolledig uittrekzel der Verhandelinge van Pater *d'Entrecolles* over de bereiding van het Oostindische Porcelein in China (†), gegeeven had, heeft hy goedgevonden eene zaaklyke Vertaaling van die Verhandeling zelve, met eenige nevensgaande Aantekeningen, by manier van een Aanhangzel, ag-

(*) Zie boven, *bladz.* 293.

(†) De Regeering van Frankryk, naamlyk, had haare Zendelingen in China gelast, om de stoffen, die in dat Land ter porceleinmaaking gebruikt worden, over te zenden; en Pater *d'Entrecolles*, die best aan deezen last voldeed, voegde 'er te gelyk zyne waarneemingen by, in eene Verhandeling, die, hoewel in meer dan één opzigt vry gebrekkig, egter veel leerzaams heeft.

agter het bovengemelde te plaatzen. —— Wyders heeft 'er zyn Ed. nog bygevoegd ene historische Schets van het Europische Porcelein, van het tydpunt der ontdekking af, tot den tyd van deszelfs volkomenheid: dienende ter verbeteringe van het onvoldoende verslag; 't welke de Graaf *de Millij*, in den aanvang zyner Verhandelinge, daarvan verleend heeft.

De Heer *Kasteleijn* brengt ons eerst onder 't oog de ontdekking en den voortgang van de *Sachsische Porceleinfabriek*; verder meldt hy ons beknoptlyk de lotgevallen der voornaamste *Porceleinfabricken* in *Duitschland*; voorts maakt hy kortlyk gewag van 't merkwaardigste deswegens in *Engeland*, *Italien* en *Frankryk*; en laatstlyk geeft hy ons een berigt van de *Hollandsche Porceleinfabricken*, waar van wy 't hoofdzaaklyke, zynde het geheel wat te breedvoerig voor ons bestek, hier nog zullen mededeelen.

Als een aanvang hier van mag men beschouwen de opregting eener Fabriek van keurig Aardenwerk, in den jaare 1754, aan den *Overtoomschen weg*, onder het grondgebied van *Amstelveen*, even buiten *Amsterdam*, voor rekening van den Baron *van Haeren* en den Baron *van Palland*. Onze Autheur beschryft het aldaar gemaakte Aardenwerk als zo fraai, dat men 't met vollen regt onder het beste *Fajence* mag rangschikken, ja hy heeft 'er stukken onder gevonden, die men op 't eerste gezigt voor Porcelein aanzag. En 't komt hem voor, dat het hier wel dra gelukt zoude zyn, het schoonste Porcelein te fabriceeren, indien de onderneemers of bewerkers zo veele Scheikundige gronden bezeten hadden, dat zy het vereischte bymengzel tot de half verglaazende eigenschap der aarde noodig, benevens de wyze der onderlinge verbinding, gekend hadden. —— Wat hier van zy, deeze Fabriek geraakte, by mangel van den noodigen aftrek, eerlang dermaate in verval, dat men in den jaare 1764 besloote, alles by openbaare veiling aan de meestbiedenden te verkoopen.

De Graaf *van Gronsfeld*, de meeste der Materiaalen en Gereedschappen voor zyne rekening hebbende doen koopen, rigtte kort daarna eene Porceleinfabriek te *Weesp* op: hy maakte, door kundige werklieden, goede vorderingen; maar de aftrek beantwoordde niet aan de onkosten; en de Fabriek ging, althans ten deele, over in de handen van den Loosdregtschen Predikant *de Mol*; die dezelve, in het jaar 1772, in *Loosdrecht* voortzettede, en Porcelein fabriceerde, dat alomme beroemd werd: dan ook deeze ondervond dat het vertier de kosten niet konde goed maaken.

„ Na

„ Na het overlijden van Dr. DE MOL, (dus vervolgt het verhaal,) die in 1782 ſtierf, raakte de geheele Fabriek alleen in 't bezit van eenigen der *Hoofdparticipanten*; zijnde de zeer aanzienlijke en vermogende Heeren J. RENDORP, A. DEDEL, C. VAN DER HOOP, GYSBZ., en J. HOPE. Zij werdt door gemelde Heeren in den jaare 1784 overgebragt, aan den Amſtel, nabij *Amſterdam*, even voorbij den Omval, aan 't zogenaamde Moolentje, en aldaar met verdubbelden ijver voortgezet, onder directie van den heer F. DAEUBER. Hier vertoonde zich deeze Porcelein-fabriek wel haast in den hoogſten trap der volkomenheid, met opzigt van alle Porceleinwerken, die men kan verlangen. Ik had een en andermaal het genoegen van deeze *Fabriek* en derzelver *Magazijnen* te bezigtigen; nooit te rug keerende dan met verwondering, en den wensch, dat zij naar verdienſte mogte bloeijen.

„ Dit Porcelein, innerlijk beſchouwt, bezit alle de vereischte hoedanigheden, zo in doorſchijnendheid, korrel, blankheid, vastheid en beſtendigheid in 't vuur, welke men aan 't beste Porcelein toekend. Het verglaasd is ten uiterſten glansrijk en helder; en de koleuren, zo wel als het verguldſel, konnen met het beste Porcelein der uitlanderen veilig vergeleeken worden.

„ Behalven dat men hier alle ſoorten van Tafel- Desſert- Coffij- en Thee-Servieſen, ten fraaiſten gevormd vindt, van welke de onderſcheidene zoorten van kunſtige ſchilderingen als om ſtrijd verrukken; zoo worden hier de keurigſte en welgeordenſte Groepen, Bustes, Colomkandelaars, Therines, Vaſen enz. ten fraaiſten geſchildert, en ten rijkſten verguld, zoo wel als de uitmuntendſte ſtukken, in *Biscuit* (*), gevonden. Met één woord, Porceleinwerken, van eene aanmerkelijke grootte af, tot enkele bloemen, die de natuur volkomen in gedaante en tederheid nabootzen, toe; en alle werkſtukken, welke men in Porcelein goedvindt te beſtellen, volkomen *Japansch* naarmaakſel niet uitgezonderd, worden hier zoo ſchoon,

(*) *Biscuit* wordt dat Porcelein genoemd, dat pas den eerſten trap van gaarheid bekomen heeft; „ dat nog geen verglaaszel heeft „ ontvangen, en derhalven nog geen glans bezit: het wordt ver„ volgens in het verglaaszel gedompeld; en deeze *Biscuit* trekt in „ één oogenblik al het water naar zich, waarmede het verglaaszel „ vermengt is, en laat de ſtoffe gelijkelijk verſpreid, op de opper„ vlakte der *Biscuit*."

schoon, zoo volkomen vervaardigt, dat deeze Fabriek ongetwijfelt de bestendigste van gansch *Europa* zoude moeten zijn, indien onze Natie geneigd ware, om haare eigen Fabrieken de voorkeur boven die der uitlandschen te geeven.

„ Het spreekt van zelve, dat zulke voortreffelijke werkstukken, waartoe, behalven de in zich zelve kostbaare stoffe en fabriceering, de beste Konstschilders en Boetseerders vereischt worden, en aan al 't welke, blijkens de gefabriceerde goederen, geene kosten, kunde, vlijt noch oordeel gespaart worden, tot geen geringe prijzen konnen worden afgeleverd. Voorzeker zal zulk een Fabriek nimmer op den kostbaaren bodem van *Holland* konnen bloeijen, als zij haare dadelijke ondersteuning niet vinden kan, in de aanmoediging eener Natie, welke 'er eere in stelt, dat, ook onder haar, niet minder dan bij anderen, Kunsten en Weetenschappen, niet alleen *theoretisch* gekend, maar ook werkdaadig, uitgeoefend worden.

„ Van waar nu de reden, dat eene Fabriek, tot wier rechtvaardige lof wij niet te veel konnen zeggen, en die zich in handen bevind van zulke vermogende Mannen, thans ter verkoop staat aangeslagen? —— Het smart ons als Nederlander, dit te moeten berichten.

„ Mag men ondertusschen niet, op een billijken grond, vertrouwen, dat een *Fabriek* van zulk eene aangelegenheid, als eene waare *Porceleinfabriek* is, tot welker volkomenheid zich onderscheidene kunsten, en, uit verscheidene haarer vakken, ten minsten zoo veele Meesters, moeten vereenigen, de bestendige aandacht en de deelneeming eener verlichte Natie zal waardig blijven (*)! Immers zullen alle des kundigen moeten getuigen, dat de thans bij *Amsterdam* gefabriceerde Porceleinwerken de volkomenste goede eigenschappen van waarlijk schoon Porce-

(*) In een aanhangzel, meldt ons de Heer *Kasteleijn* nog, dat hij, even voor het afdrukken van het laatste blad deezer Verhandelinge, met het uiterste genoegen vernomen heeft, „ dat de ge-
„ dachte Porceleinfabriek aan den *Amstel*, met een vernieuwden
„ ijver zal blijven voortduuren, onder directie van derzelver kun-
„ digen *Directeur*, den heer F. DAEUBER. Hebbende zich, bene-
„ vens de zeer aanzienlijke en veel vermogende Heeren, J. REN-
„ DORP, en C. VAN DER HOOP, GYSBZ. nog eenige andere voor-
„ naame Persoonen, als geïnteresseerden, tot dat einde onderling
„ vereenigd."

celein in een vrij hoogen graad bezitten, zijnde, digtheid; fijnheid en gladheid in de doorbreeking; onsmeltbaarheid in 't hevigste vuur; bestand tegen ijllings afwisselende koude tot hette, en omgekeerd; vonken te geeven als men het met staal slaat; metaalachtig geluid; zuivere, gladde, blinkende oppervlakte; schitterende witheid; juiste leevendige, vloeijende koleuren; keurige welgeordende schilderingen; gelijkvormige duurzaame, massief schijnende vergulding; tekenkunstige vormingen; fraai glaseersel; en de eigenaartige halfdoorschijnendheid. —— Dit eene en andere durve ik vrij algemeen van dit ons Hollands Porcelein getuigen; en dit diene tevens, ten slotte, ter erinnering, welke de onderscheidene hoedanigheden zijn, die, vereenigd, tot keurigst Porcelein vereischt worden.

„ In *'s Hage* wil men zedert etlijke jaaren op eene Porceleinfabriek roemen, die onder directie staat, of althans gestaan heeft, van den heer J. F. VAN LYNKER; dan, indien ik anders wel onderrecht ben, zoo wordt aldaar alleen reeds gefabriceerd porcelein van elders beschilderd. Ik zoude daarvan stelliger konnen spreeken, indien de gedachte *Directeur* heusch genoeg geweest ware, om mij, op mijn schriftelijk, en, zoo ik meene, redelijk verzoek, met eenig antwoord te vereeren."

Nederlandsche Amnestien, van de Jaaren 1485, 1488, 1787, *en* 1788. *Te Dordrecht, by* J. Krap, Az. 1789. *in gr.* 8*vo*. 374 *bladz.*

Het beste verslag, dat wy onzen Leezeren van deeze verzameling weeten te geeven, is het Voorbericht van den Uitgever. Zie hier hetzelve in zyn geheel.

„ De onderscheidene wyze, waarop tegen den Uitge-
„ ver, en anderen in Holland, *crimineele* aanklagten ge-
„ daan en vervolgd worden, ter zaake van het voeren
„ en bevorderen der *Patriottische* gevoelens, maakt het
„ noodzaaklyk, dat hy zyn gedrag, zoo aan zyne Par-
„ tyen, als aan zyne Vrienden, openlegt, en zyn eer,
„ goeden naam, en nagedagtenis zuivert van de vlekken,
„ welke, door zyn stilzitten, daarop zouden kunnen
„ vasthegten.

„ Maar —— de verdedigschriften van enkele persoonen
„ worden zelden door veelen ingezien, en nog minder

„ bewaard, wanneer 'er niets bykomt, dat van algemeene
„ nuttigheid, of van eenig byzonder belang voor den Le-
„ zer zyn kan.

„ Uit dien hoofde, heeft hy gemeend, zich zelven, en
„ teffens zyne Landgenooten, dienst te zullen doen met
„ de uitgave der volgende *origineele* ſtukken van de vyf-
„ tiende eeuw, welke hy niet weet dat nog ergens ge-
„ drukt zyn, dan gedeeltelyk en gebrekkig, in de *coro-
„ nycke* (*) bl. 116. gemeld, en nu onlangs, ten bevele
„ en dienſte der Vlaamſche Staats-Leden, op losſe bla-
„ den, welke voor geen geld verkrygbaar, en door by-
„ zondere gunst van een voornaam oudheid- en geſchied-
„ kundigen daar te lande, aan den uitgever, tot dit ge-
„ bruik, bezorgd zyn, en by de liefhebbers der histori-
„ ſche oudheden van ons Land, wel een plaats, nevens
„ andere, ſedert eenige Jaaren, in 't licht gegevene ver-
„ zamelingen van dien aart, zullen verdienen.

„ Hy voegt 'er by de Hollandſche *Amnestien* van de
„ Jaaren 1787 en 1788, en de *Requesten* daartoe betrek-
„ lyk, door hem gepræſenteerd, met de *Reſolutien* op
„ dezelve genomen; —— alles *by proviſie*, om ſtof tot
„ denken te geeven aan ieder vriend of vyand, die voor
„ of tegen hem werkzaam kan of wil zyn, en om voorts
„ te dienen tot een *text* voor de aanteekeningen, die hy,
„ zoo tot opheldering der oude taal, als der zaaken (waar
„ onder dan ook behoort de aart en vereischtens van *ge-
„ neraale amnestien*, welke een Souverain uit eigen bewe-
„ ging, ter bevordering der rust en welvaart van zyn
„ Land, afkondigt, onderſcheiden van *ſpeciale*, op ver-
„ zoek verleende, brieven van *pardon*, *abolitie* of andere
„ *gratien*) voornemens is in een tweede boekdeel te laten
„ volgen, en waar by hy dan des noods, alle zulke ver-
„ dere ſtukken, en zoodanige breedere *apologie* voor hem
„ zelven, en misſchien ook voor zyne Lotgenooten, of
„ eenige derzelven, zal voegen, als, naar maate van 't
„ geen hen wedervaaren zal, nodig of raadzaam zal voor-
„ komen, zullende hy ook met dankbaarheid ontvangen,
„ en zoo veel mogelyk plaatzen of gebruiken, all' 't geen
„ men hem ten dien einde zal gelieven toe te ſchikken.

„ Opdat egter, indien hy van dat voornemen mogt af-
„ zien, deze ſtukken op zich zelven reeds bruikbaar zou-
„ den

(*) Waarſchynelyk eene drukfeil voor *Chronycke* gelyk het woord beter geſpeld wordt op de aangehaalde bladzyde.

„ den zyn, heeft de uitgever naast de oude ene overzet-
„ ting in de taal van dezen tyd geplaatst, en, tot beter
„ verſtand van derzelver inhoud, vooraf doen gaan een
„ kort verhaal van de gebeurtenisſen, waartoe ze betrek-
„ lyk zyn; en, om daarin allen ſchyn van eenzydigheid
„ te vermyden, heeft hy dat verhaal woordelyk overgeno-
„ men, en vertaald, uit FRANCISCI HARÆI *annales Du-*
„ *cum ſeu Principum Brabantiæ*, *totiusque Belgii*, te
„ Antwerpen Ao. 1623 uitgekomen; —— Terwyl hy,
„ nopends 't geen in 't jaar 1787 in Holland, en byzon-
„ der te Rotterdam is voorgevallen, nog geen onzydig en
„ volledig verhaal gevonden hebbende, in plaatze van dien
„ in dezen bundel heeft ingevoegd, en met eenige weini-
„ ge aanteekeningen (alleen dienende om den waaren toe-
„ dragt *der faiten* of gebeurde zaaken optegeven, zonder
„ in eenige *defenſie* of beoordeeling derzelve te treden),
„ aangevuld de ſtukken No. VII—XVIII, welke, van bei-
„ de partyen afkomſtig zynde, een onbevooroordeeld Le-
„ zer genoeg in ſtaat zullen ſtellen om de Vlaamſche on-
„ lusten van de vyftiende, en de Hollandſche van de
„ achttiende, eeuw te vergelyken —— hebbende de uit-
„ gever zich meest, of genoegzaam alleen, tot het ge-
„ beurde te *Rotterdam* bepaald; zoo, om dat hy alleen
„ ten dienſte van eenige Regenten, van de Geconſtitu-
„ eerden, en van den Krygsraad dier Stad is werkzaam
„ geweest, en zich met de verſchillen of ondernemingen
„ in andere plaatzen nimmer bemoeid heeft, als, om dat
„ uit die Stad wel de uitvoerigſte en hevigſte klagten ge-
„ daan, en echter by geene der Staatsleden (zie bladz.
„ 189, 208, en 226.) te dier tyd beſchouwd zyn als voor-
„ werpen om in de handen van den Hove van Juſtitie
„ geſteld te moeten worden."

De zes eerſte der hier voorkomende ſtukken betreffen de beroerten in de tegenwoordige Oostenrykſche Nederlanden, en vooral in Vlaanderen, voorgevallen in het laatſte der vyftiende Eeuwe, en zyn gewisſelyk der opmerkzaamheid van den Liefhebber der Vaderlandſche Geſchiedenisſen waardig. Men ziet 'er in, welke klagten de Nederlanders inbragten tegen de beſtuuringe van MAXIMILIAAN van Oostenryk, welke, in den naam van zynen minderjaarigen zoon PHILIPPUS, het land regeerde; den opſtand, welken zy tegen hem begonnen; de ongeregeldheden en wreede bedryven, welke daarby voorvielen; hoe eindelyk de wapens van den Duitſchen Vorst de zaak beſlisten, en

 de

de Vlaamingen nog genoodzaakt wierden te bidden om vergiffenis van het geene zy tot voorſtand van hunne vryheid ondernomen hadden.

Al het overige is betrekkelyk tot onze tyden, voornaamelyk tot het voorgevallene te Rotterdam in den jaare 1787 omtrent de *remotie* van zeven der toenmaalige Regenten, en de gevolgen daarvan, in het byzonder ten opzichte van den Advocaat HENDRIK ARNOLD KREET, den Uitgeever deezer verzamelinge. Want, ſchoon dit laatſte, zo veel ons, na het leezen des Werks voorſtaat, nergens uitdrukkelyk gezegd worde, blykt het duidelyk uit de vergelykinge van de ſtukken N°. XXV—XXXIII met het Voorbericht. De gemelde Advocaat was den 25ſte Febr. voor den Hove van Holland *crimineel* gedagvaard als *voortvluchtig*. Hy, van zynen kant, beweert in verſcheidene Requesten aan de Staaten van Holland ingeleverd, —— *Vooreerst*, dat hy niet moet aangemerkt worden als uitgeſloten van de Amnestie door hun Ed. Gr. Mogende verleend op den 15d. Febr. 1788, als zynde geen Aanvoerder of Autheur geweest van het gebeurde te Rotterdam, maar daarin alleenlyk gehandeld hebbende als Secretaris van den Krygsraad der Schutterye. —— *Ten Tweeden*, dat hy als een Burger en Ingezeten van Amſterdam (ſchoon Burgemeesteren dier Stad naderhand hadden goedgevonden hem van zyn Poorterrecht te ontzetten) alwaar hy zich openlyk had ter nedergezet, voor de Schepensbank dier Stad in de eerſte plaatze moest te recht ſtaan, —— *Ten Derden*, dat hy niet als *voortvluchtig* konde aangemerkt worden, —— *Ten Vierden*, dat, indien al de twee eerſte ſustenuen hem ontzegd wierden, hy dan nog in meer dan één opzicht bezwaard wierd door des Procureurs Generaals wyze van procedeeren tegen hem. Hun Ed. Gr. Mogenden vonden echter niet goed zyne redenen te laaten gelden, of de daarop gegronde verzoeken toe te ſtaan.

Het is onze taak niet over het gedrag van den Uitgeever eenige uitſpraak te doen. De Leezer zal uit het Werk zelve kunnen zien, wat hy tot zyne verdediging inbrenge. Dit, evenwel, kunnen wy niet nalaaten aan te merken, dat zyne Schriften, en de hierendaar tot opheldering bygevoegde aanteekeningen, alleszins beſcheiden en met betaamelyken eerbied voor de Overheid zyn opgeſteld.

Na

Natuur- en Zedekundige beschouwing der Aarde, en van haare Bewooneren. Gevolgd naar het Hoogduitsch van J. F. ZÖLLNER *en* J. S. LANGE. *Eerste Deel. Te Campen by* J. A. de Chalmot, *en te Amsteldam by* M. de Bruyn, 1789. *Behalven het Voorwerk* 422 *bladz. in gr. octavo.*

Het bedoelde der oorspronglyke Schryveren van dit Werk was, gelyk ze zig in hunne Voorreden uitdrukken, „ naar hun best vermogen mede te werken, ten einde de „ aangenaamste en nuttigste kundigheden uit de Natuurlyke „ Historie, en daarmede verknogte weetenschappen, onder „ hunne medeburgeren meer algemeen te verspreiden." Daartoe hebben ze zig bediend van een leerzaam Weekblad; 't welk by uitstek aan dit bedoelde beantwoordde, en met greetigheid ontvangen is. Men heeft thans goedgevonden deeze Weekbladen, in 't Nederduitsch, door eene vrye vertaaling, in den vorm van een aaneengeschakeld Werk te brengen, met agterlaating van 't geen Weekbladen byzonder eigen is, en toevoeging van deeze of geene stukken en aanmerkingen, die ter nadere ophelderinge van een en ander onderwerp kunnen dienen. Door eene hieromtrent in agt genomen oordeelkundige schikking, heeft men op die wyze een alleszins nuttig Geschrift vervaardigd; waarvan een ieder, dien 't niet gelegen komt, uitgebreide Werken te beoefenen, en die zig egter gaarne geregeld zamenhangende kundigheden van de Natuurlyke Historie zou willen vormen, met vrugt gebruik kan maaken. —— In het nu onlangs afgegeeven eerste Deel komt, na eenige algemeene opmerkingen over het *huishoudelyke der Aarde*, en de *verdeeling van het Water*, bovenal in overweeging de *Dampkring.* Zulks doet de aandagt vestigen op de voornaamste eigenschappen der *Lugt*, en de daaruit voortvloeiende ongemeene *nuttigheid* van den Dampkring, naar de volmaakt wyze inrigting des Scheppers; welke insgelyks ten luisterrykste doorstraalt, in alles wat de verdere beschouwing der werkingen en uitwerkzelen in den Dampkring aan de hand geeft. Als daar zyn de *Winden*, benevens de wateragtige verschynzelen, *Nevel*, *Wolken*, *Daauw*, *Regen*, *Sneeuw*, *Hagel* en *Rym;* mitsgaders de voornaamste byzonderheden wegens het *Onweder*, en nopens de Lugtverhevelingen, het *Noorder-Licht*, *Vuurballen*, *Vallende Sterren* en *Dwaallichten;* waarby ook voorts de *Hoozen* komen; en deeze be-

beschouwing van den Dampkring vervolgens beslooten wordt, met eene overweeging der middelen, welken dienen ter *zuiveringe van de Lugt*, tot het behoud der Schepzelen, die dezelve uit- en inademen. Wyders behelst dit Deel nog eenige Aanhangzels; strekkende, volgens de schikking van dit Werk, ter behandelinge van zodanige byzonderheden, die niet gevoegelyk in de ontvouwing der overwoogen onderwerpen ingevlogten konden worden. Ze zyn voor dit Deel vier in getal, en behelzen ophelderende onderrigtingen, raakende de *Vergrootglazen*, *Brillen* en 't *Microscoop;* wegens de *donkere Kamer*, den *Toverlantaarn* en 't *Zonne-Microscoop*; nopens de *Aërostatische Machine* of den *Lugtbol;* en eindelyk eene natuurlyke verklaaring van de zogenoemde *Zwavel- Bloed-* en *Vuurregens*. —— Wy hebben boven opgemerkt, dat de wyze inrigting des Scheppers, in verscheiden der hier overwoogen onderwerpen, ten luisterrykften doorstraalt, en hier aan gedagtig, komt het ons niet oneigen voor, by het mededeelen eener proeve uit dit Werk, zodanig een voorbeeld te verkiezen, waarin men dit ten duidelykste bespeurt, en dat veelal niet regt gade geslaagen wordt. —— —— Onze Schryvers, gehandeld hebbende over de drukking van den Dampkring, en derzelver nuttigheid, doen ons ten deezen opzigte ook wel byzonder opmerken, hoe deszelfs zwaarte volkomen geëvenredigd zy naar de gesteldheid onzes lichaams, en den algemeenen toestand van al het geschapene: waarin de wyze en goedertieren voorzorg des Scheppers als handtastelyk te ontdekken is.

„ De gewoone zwaarte en digtheid van de lugt, (zeggen zy,) is juist indiervoegen afgewoogen, dat haare drukking in die laage landen, waar de meeste menschen leeven, best geschikt is voor het kunstig gebouw van derzelver lighaamen, welke nogthans zeer ligt in omstandigheden geraaken kunnen, waardoor het noodzaaklyk wordt, om die drukking in een veel grooter of geringer maate te kunnen uithouden. Ook hiervoor heeft de Voorzienigheid wyslyk gezorgd! Want zo deze last, in de laager gewesten, reeds zo zwaar bevonden wierdt, dat ons lighaam geen sterker persing konde doorstaan, dan zou het voor ons onmooglyk zyn geworden, tot de ingewanden der aarde neder te daalen, en aldaar eenigerhande beezigheden te verrichten; men zou geene diepe putten kunnen delven, alle onderaardsche schatten waren voor ons nutteloos, indien wy buiten staat zouden wezen de mynen te bearbeiden, of de holen en spe-

ſpelonken, van de natuur zelve gevormd, te doorſnuffelen; gemerkt de zwaarte van de lugt, naarmaate men dieper in de aarde drong, geduurig indiervoege zou vermeerderen, dat noch het bloed, noch de overige vogten, in het te ſterk gedrukt wordende lighaam, derzelver vryen en geregelden omloop konden voortzetten. Was daar en tegen de gewoone drukking van den dampkring, in de laage vlaktens, ſlegts even ſterk genoeg, om ons lighaam, in deszelfs beweegingen, welke tot het leven zo noodzaaklyk zyn, te onderſteunen, dan zou ook de lugt in hooger gewesten, voor ons veel te ligt zyn, dan dat wy daarin, ook maar voor een korte poos, vertoeven konden: wy zouden, op een maatigen afſtand van de oppervlakte der aarde reeds verſtikken, en nimmer onderneemen durven, om zulke bergen te beklimmen, die ſlegts eene tamelyke hoogte hebben.

„ Indien derhalven de zwaarte, en daar van afhangende digtheid der lugt, zeer veel grooter of minder waren, dan beiden gemeenlyk zyn, zouden niet alleen de lighaamen van menſchen en dieren, maar ook al het andere geſchapene, veelerleie nadeelige gevolgen daarvan moeten ondervinden. —— Wy zeggen, indien beiden *zeer veel* grooter of minder waren; want om de wezendlyke gevolgen van elke kleine afwyking in de gewoone zwaarte te bepaalen, is verre boven het bereik des menſchelyken vernufts, 't welk den geheelen zamenhang van al het geſchapene met geene mooglykheid overzien kan. Dan dewyl wy ligt begrypen kunnen, dat, in de algemeene huishouding der aarde, menigerleie en zeer groote verwarringen onvermydelyk ontſtaan moesten, by aldien de digtheid en het gewigt der lugtſtoffe zeer merkelyk van haare tegenwoordige geſteldheid verſchilde, zo mogen wy daar uit met recht beſluiten, dat die graad derzelve, welke, door den alwyzen Schepper, als een bekwaame middenmaat, daaraan gegeeven is, op de volmaaktſte wyze, met het ontwerp der geheele aardſche ſchepping overeenſtemt."

By die gelegenheid gaat de Autheur voorts na, welke de gevolgen zouden zyn, indien de zoortlyke zwaarte der lugt ongelyk grooter, of kleiner ware, dan die der lugt, waar in wy thans leeven. ——— In 't eerſte geval, (geſteld dat de zwaarte van den dampkring merkelyk nader kwame aan die des waters, 't welk agthonderdmaal zwaarder en digter is dan de lugt,) zo zou elke maatige beweeging in de lugt, ja zelfs het zagte geblaas van den zuiden-wind,

met het geweld onzer tegenwoordige orkaanen werken; en elke ſtorm, hoe kort ook van duur, zou, als een voortbruiſchende waterſtroom, de verſchrikkelykſte verwoestingen veroorzaaken. Onze beweegingen zouden hier door grootlyks belemmerd, en onze kragten ſpoedig uitgeput worden. Elke ſnelle beweeging zou, in eene zo digt op een gepakte lugt, byna even zo onmogelyk wezen als in het water, waarin de mensch niet loopen, de handen of voeten ſchielyk beweegen, noch andere zoortgelyke werkingen, met eenige ſpoed verrichten kan. —— In 't andere geval, (geſteld dat de lugt in zulk eene evenredigheid, zo veel ligter was dan de tegenwoordige,) zo zou de dampkring, die ons thans zo veele dienſten bewyst, byna geheel nutloos voor ons weezen.

„ Er wierden, vervolgt onze Schryver, in dat geval, de zwaarſte ſtormen vereischt, om ſlegts de zeilen van den zeeman te doen zwellen; onze windmoolens zouden weeken, ja zelfs maanden agtereen, onbeweeglyk blyven, en het zagte ruiſchen der avondwinden, die ons nu zo aangenaam verkoelen, zou voor ons gevoel bykans onmerkbaar zyn. Ook zou inzonderheid de bovenlugt, voor alle ſchepzelen, genoegzaam onbewoonbaar worden, naar maate dezelve dunner ware; gemerkt zy geene toereikende zwaarte zou hebben, om zelfs ligte vogels en inſekten te kunnen draagen, of deze toe te laaten, dat zy daarin het minſte gebruik van derzelver vleugels maakten. De zoo noodzaaklyke geduurige voordteeling van planten en gewasſen moest daar door zeer merkelyke afbreuk lyden; alzo de al te dunne lugt de zaaden van dezelve niet lang genoeg draagen konde, om, al dryvende, door den wind overal rond gevoerd te worden.

„ De zwaarte van den dampkring heeft mede een ontwyfelbaaren invloed op de meer of mindere veerkragt der lugt, als welke geheel afhangt van de kragt, waarmede zy wordt zamengeperst. Het is nogthans in geenen deele onverſchillig, of zy min of meer veerkragtig is; onder anderen om deze reden: alzo dezelve, inzonderheid door de grooter of minder graad van haare veerkragt, in ſtaat wordt geſteld, om het geluid, op eene met de werktuigen van ons gehoor overeenkomſtige wyze, voort te planten; gemerkt geene andere, dan veerkragtige lighaamen, tot het voortbrengen en de voortplanting van het geluid bekwaam zyn. Eene ſlappe ſnaar, by voorbeeld, geeft in 't geheel geen toon; doch geſpannen zynde, en daar door zekeren

graad

graad van veerkragt verkreegen hebbende, begint zy onder 't aanraaken geluid te geeven, en dit geluid wordt geduurig sterker, naar maate zy meer gespannen wordt. Het zelfde leert ook de ondervinding van de lugt, want hoe meer deze verdund, en dus van haare veerkragt beroofd wordt, des te zwakker zal elk geluid wezen, dat in dezelve wordt voortgebragt; maar hoe digter men daartegen haar opeenpakt of zamenperst, zo veel te sterker en doordringender zal het zelve altoos gehoord worden. Dit laatste is ten vollen beweezen, zedert men het middel heeft gevonden, om, in 't zogenaamde *ydel van* GUERIKE, een klokje te plaatzen, waaraan een hamertje is, dat door zeker soort van raderwerk, zonder de minste buitenlugt toe te laaten, in beweeging wordt gebragt. Dit klokje geeft, onder den ontvanger van de lugtpomp geplaatst, by elke trek met de zuiger, waardoor de aldaar voor handen zynde lugt ylder wordt, telkens zwakker geluid; en wanneer de lugt, zo veel als mooglyk zy, verdund, of het zogenaamde *ydel* te weeg gebragt is, kan men, hoe zeer de hamertjes daartegen aan slaan, geen geluid hoegenaamd van 't zelve hooren.

„ Dus ontdekt men, hierin, nogmaals die juiste evenredigheid, waarmede de digtheid en de veerkragt van de lugt is afgemeeten. Was dezelve minder, dan zou het byna onmooglyk wezen, om eene verscheidenheid van sterke geluiden voort te brengen. Wy zouden niet alleen het streelend en onschuldig vermaak der musiek volstrekt ontbeeren moeten, maar ook zeer weinig gebruik kunnen maaken van onze spraakdeelen, en de meeste gevaaren, welke wy thans, by derzelver aannadering, van verre reeds ontdekken, zouden ons onverhoeds overvallen. Daartegen moesten, by eene vermeerderde spanning van de lugt, de smeltende toonen van het gezang, een groot gedeelte van derzelver bevalligheid verliezen; een matig gedruis zou voor ons oor ondraaglyk zyn, en de donder des hemels, of van grof geschut, zou de werktuigen van ons gehoor verbryzelen kunnen."

Vertoogen van Salomo. Te Amsterdam, by P. J. Uilenbroek, *In gr.* 8vo. 47 *bladz.*

GOD, zegt MOSES, zag alles wat hy gemaakt hadde, en ziet het was *zeer goed.* En de wysste der Koningen, die

die alle waereldsche zaaken doordrong en met opmerkzaamheid beschouwde, zeide: dat *alle dingen nietig waren*, dat *alles ydelheid* was. Deeze beide plaatsen zouden dus kunnen schynen, tegen elkander aan te loopen, en het waare grondbeginsel, in beiden gelegt, daar door te vernietigen; dan, dit is 'er verre van af. GOD, als Schepper van alles, zag de geheele schepping, zodanig als zy zich, door alle tyden heen, zou vertoonen, geheel ontbloot voor zich liggen: maar SALOMO, als mensch, zag slechts eenige deelen van elkanderen afgezonderd, en wel op een zelfde tydstip. Hierom voegde hy 'er ook daadlyk by: *Alles wat onder den Hemel geschiedt, heeft een bestemden tyd.* —— GOD HEEFT IEDER DING SCHOON GEMAAKT IN ZYNEN TYD. —— *Hy heeft den mensch eenen trek ingeschapen, om in het toekomende te willen zien. Deeze bezigheden slooven hem af, nadien* HET WERK DAT GOD MAAKT, NIET *van 't begin tot het einde, of* GEHEEL, *door alle Eeuwen heen*, VAN EEN SCHEPSEL GEZIEN KAN WORDEN. —— *En wat wint de mensch dan nu met al zynen arbeid?* —— (†)

Dit uitmuntend gezegde van SALOMO toont zoo juist de reden aan, waarom ons menschen, veele zaaken op de waereld, zoo verward, zoo ongeschikt, vol feilen en berispelyk voorkomen, dat men het niet genoeg kan bewonderen. Wy zien slechts een *deel*, en niet het *geheel*. Het oog van den mensch kan den *geheelen* zamenhang van den grooten keten der waereldsche zaaken niet overzien. 's Menschen verstand, bepaald en omwolkt, kan het geheel onafzienbaar Plan der Godsregeering niet begrypen. Onze onweetenheid, een valsch gezichtpunct, en de overyling, met welke men de tegenwoordige gewaarwording, tot een maatstaf aller beoordeelingen over goed en kwaad, maakt; zonder op het oogmerk en de gevolgen te letten, is de algemeene oorzaak, waarom de menschen, van zoo veele en groote wanorders in de waereld spreeken; zonder te bedenken, dat iets afgescheiden en op zich zelven beschouwt, zeer wel eene onvolmaaktheid en nadeelig kan schynen; schoon het in de uitgebreide gevolgen, en in zyn geheel verband, eene volmaaktheid en groot voordeel is.

De Heer BILDERDYK heeft in vroeger jaaren, die hy „ de ongelukkige tyden van verdeeldheid, verdrukking en „ wa-

(†) Het zaaklyke van *Pred.* III: 9. 10. 11.

„ wapenschrik" noemt; en wel „ in de Nachtwaken der
„ zoo onrustige als onveilige dagen, welke de langge-
„ wenschte omkeering voorgingen en voorbereidden, by
„ het stilstaan zyner gewoone bezigheden, deeze *Vertoogen*
„ van SALOMO vervaardigt." Hy had daar geen ander doel by, dan het eenvoudig vermaak, dat zyn geest in de bewerking vondt; en geeft hen dus met die onverschilligheid in 't licht, die het gevolg van een bereikt oogmerk is. Zoo gulhartig hy dus aan een ieder het genoegen der lezing toestaat; zoo ongestoord laat hy hem ook 't boeksken toeslaan, wegzetten, vergeeten, verscheuren; ja zelfs, vindt men 't goed, berispen en hekelen. Meer kan men zeker van een Dichter niet vorderen, *die juist geen Lezers; onder de vereischtens tot zyn geluk, rekent:* maar minder kan men ook al niet aan een eigenaar van eèn gekogt boek afstaan; die het zekerlyk nog onder de vereischtens van *zyn geluk* moet tellen, dat hy met zyn goed kan doen wat hy wil.

Onder de bewerking heeft de Heer BILDERDYK, verscheiden Vertaalingen en Verklaaringen met elkander vergeleken, doch heeft 'er geene gevonden, welke den zamenhang *Consequent* genoeg deeden gevoelen. Hy pryst deswegens echter de latynsche Verhandeling van den Heere VAN DER PALM, over den *Prediker*, wiens oordeelkundig overbrengen van het IIde vs. des IIIden Hoofdstuks, hem een fakkel heeft ontstoken, welke genoegzaam, door 't geheele Dichtstuk, een licht verspreid heeft; „ Daar het
„ onze *blindheid* voor 't Godlyk werk, by onze baldadige
„ *vermetelheid* van in zyn bestuur te willen indringen,
„ (de bron van ons morrend ongenoegen!) zoo stout,
„ klaar en treffend uitdrukt; en eenen grond legt, waarop
„ een ryk aantal overtuigende lessen en gevolgtrekkingen
„ gebouwd worden, welke, zonder dat, op zich-zelven
„ schynen te staan, en door het gemis van de merkbare
„ verbinding, van hun kracht en nadruk verliezen."

De inhoud deezer Vertoogen, uit den *Prediker* reeds bekend zynde, zullen wy, om iets van de behandeling des Heeren BILDERDYKS te zeggen, eerst een gedeelte opgeeven van het XIIde Vertoog, zodanig als hetzelve door hem berymd is. En 'er dan eenige Ophelderingen en Aanmerkingen byvoegen.

Gedenk, ô sterveling, aan d'oorsprong van uw wezen!
Vereer hem, leer hem vroeg met heilgen eerbied vrezen!

Be-

Besteed uwe eerste jeugd in dien verheven plicht,
Eer dat u 't tydstip naakt, dat lust en aandacht zwicht.
Dat tydstip is niet verr'; dat licht en glans verduisteren,
En wind nog zonnestraal den hemel op kan kuisteren;
Der Wachteren vaardigheid door beving wordt verrascht;
De kracht der sterken wankt en neêrbuigt van hunn' last;
De maalsters dag aan dag in tal en macht verkleenen;
't Ontsloten venstrenpaar geen doorzicht kan verleenen;
De dubble buitendeur zich zonder grendlen sluit;
Het zangtuig klank ontbeert en leiding van geluid;
De slaap voor d'ochtend vliedt op de eerste vooglen stemmen;
De heuvlen schrikbaar zyn, de laagtens 't hart beklemmen;
De amandelboom zyn kruin met zilvren bloesems dekt;
De Sprinkhaan 't veld verlaat, en uit de groente trekt;
En kostbre ortseny geen' lust meer op kan kweken:
Dat tydstip nadert eens, en zal het uitstel wreken.
Want dit, dit is de weg, die derwaart henen leidt,
Waar ons de donkre kluis voor de eeuwigheid verbeidt.

Dus, eer u 't lyf begeeft, en eer de zilvren keten
Aan 's levens waterput in schakels wordt gereten,
De gouden schyf verwrikt, de kruik in scherven stoot,
Het stof, aan de aarde ontleend, te rug keere in heur' schoot,
En de adem tot dien God, die 't leven heeft gegeven,
Behartig, sterflyk mensch, de korte gaaf van 't leven!
't Is enkele ydelheid die als een schaduw vliedt!
En ach, wat is 't heeläl, dan één bedrieglyk niet?

Hoe onderscheiden de Schriftverklaarders ook over dit XIIde Hoofdstuk mogen denken, alle komen daar in toch overeen, dat het eene uitmuntende en uitgewerkte schildery van 's menschen Ouderdom, en daar op volgende dood, voorstelt. De veele schoone Tafereelen en kunstige overdragten behoorden door alle jonge Dichters wel opgemerkt te worden. Dit, en zommige onachtzaamheden van den Heere BILDERDYK, die, in dit Vertoog, nu en dan de

de natuur, en dus het ware ſchoon, verlaat; hebben de volgende uitbreidingen doen geboren worden.

Dat tydſtip is niet verr', dat licht en glans verduisteren,
En wind noch Zonneſtraal den hemel op kan luisteren.

Deeze Vaerzen geeven reeds een voorloopend denkbeeld van den ſtaat eenes Grysaarts, die niet dan droevige dagen ziet, in welke de Hemel altoos benevelt is, en 'er geen Zonneſtraal meer uit ſchiet, om denzelven op te helderen. In de natuur volgt een heldere Hemel op uitgewoedde Regenvlaagen, doch by den Grysaart komen de Wolken (volgens onze Nederduitſche Vertaaling) na den Regen weder. De Dichter heeft dit, in al zyn kragt, in de 2 voorgaende Vaerzen, voorgeſteld.

Der wachtren vaardigheid door beving wordt verrast;
De kracht der ſterken wankt en neêrbuigt van hun last;

Zommige hebben door de *Wachters*, 's menſchen armen, die het ligchaam verdeedigen, en door de *ſterken*, de voeten, die het draagen, verſtaan. De Nederduitſche Bybel heeft: *en de ſterke mannen haar zelven zullen krommen.* Dat zeer toepasſelyk op den grysaart zelf is.

De maalſters dag aan dag in tal en macht verkleenen;

Door de *maalſters* heeft men, meestal, 's menſchen tanden, en voornamenlyk 's menſchen Baktanden of Kiezen verſtaan, welke het eeten klein maalen, en van waar het woord *Maaltyden* oorſpronglyk is. Deeze baktanden vallen uit, en kunnen minder kragt oefenen, naar maate men ouder wordt. MICHAELIS heeft eenige bedenkingen aangevoert, tegen deeze Vertaaling, welke het getal der Maalſters doet verminderen, of *kleiner* worden. Hy wil 'er door verſtaan hebben, dat de maalſters *klein gemaalen* hebben. Dat is: dat de Hebreeuwſche moolenmaagden of Slavinnen, die met een handmoolen het graan moesten klein maalen, hun bepaald dagwerk afhadden. En dan ook overdragtelyk van des Grijsaarts baktanden, dat deeze hun beſtemde ſpyze reeds gemaalen hebben; zo dat des menſchen leven ten einde is. ———

't Ontſlooten venstrenpaar geen doorzicht kan verleenen;
De dubble buitendeur zich zonder grendlen ſluit;
Het zangtuig klank ontbeert, en leiding van geluid;

Al-

Alle zinnebeelden van den Ouderdom, die zeer schoon in 't Nederduitsch zyn overgebragt. Wanneer de oogen blind en duister worden, en de lippen, of de deuren naar de straat, zonder grendlen, of tanden 'er achter, gesloten worden; dan wordt het spraak- of klankvermogen verzwakt, en de geluidleiding bedorven. De twee volgende vaerzen geeven een verder verslag, van de, met den ouderdom naderende, gebreken; als, het vroeg ontwaaken van den Grysaart, wiens ruste hoe langer hoe minder wordt, zo dat

De slaap voor de ochtend vliedt op de eerste vooglenstemmen.

Als mede zyne bevreestheid in alle gevallen welke hem nu voorkomen; zelfs in zodanige die niet eens buitengewoon zyn; zo dat de gemeene wegen hem nu even zo verschriklyk in het bewandelen toeschynen, als eertyds de hooge plaatzen:

De heuvlen schrikbaar zyn, de laagtens 't hart beklemmen.

Tot hier toe, hebben wy, uit de aangevoerde Vaerzen, niet anders kunnen opmaaken, dan dat de Heer BILDERDYK, met veel smaak en oordeel, de gezegdens van SALOMO heeft overgebragt. —— Doch, in de volgende, schynt hy zich minder moeite gegeeven te hebben; zo dat 'er, zo wel spraak- als dichtkundige feilen ingeslоopen zyn. Hy zegt:

De Amandelboom zyn kruin met zilvren bloesems dekt;

Wy keuren het geenzins af, dat men het Tafereel van den Grysaart verder uit SALOMO's schildery tracht te voltooijen: wy gelooven zelfs, dat dit hier zeer noodzaaklyk is; alleen moet men het zoo doen, dat het met de natuur en reden bestaanbaar zy. Van waar toch, weet de Heer BILDERDYK, dat de amandelboom *witte* bloesem draagt, dat hy die als *zilver* beschryft? „ De Amandelboom (zegt „ SCHEUCHZER (†)), behoord onder die gewassen, die „ eerder bloeisel dan bladen hebben. Afvorens de bladen „ uitkomen, vertoont de boom, in de vroege Lente, reeds „ zyn aangenaame *roode* bloem: wanneer deeze afvalt, „ volgen eerst de bladen, en de vrucht wordt na verloop „ van eenige maanden eerst ryp." —— Wanneer deeze bloesem het hair van den Grysaart moet verbeelden, ja, dan moet ze wit zyn: maar in de natuur heeft ze, eigenlyk, een vleesch of paarsse kleur, en verschilt dus veel

met

(†) *Bybel der Natuur*, D. III. 2de St. bladz. 923.

met zilver. Maar ze was eens volkomen wit, hoe kan de bloesem van een boom, en wel van een boom die eerder bloesem dan bladeren heeft, een bekwaam zinnebeeld zyn, van een hoofd dat door ouderdom wit wordt? —— Immers, daar is de amandelboom nog het ongeschiktste toe, nadien hy zeer vroeg bloeit, en wel in December, of January, wanneer alle andere boomen nog dor zyn? zoo dat hy veel eer tot een zinnebeeld eener vroeg ontluikende Jeugd zou kunnen strekken. ——

Met de gewoone vertaaling van het woord *bloeijen*, zou een ander zich gedeeltelyk kunnen verdeedigen; maar de Heer BILDERDYK, die een Hebreeuwsch motto voor zyne Vertoogen geplaatst, en verscheidene vertaalingen vergeleeken heeft, kan zich op geene alledaagsche verschooningen beroepen. De Taalkunde is onvergenoegd met deeze gewoone verklaaring. ונאץ kan niet wel van בעץ *bloeijen* afgeleid worden, maar moet van נאץ *afschudden*, *afwerpen* komen, om welke reden zommige Vertaalers, die toch by het woord *bloeijen* hebben willen blyven, hier voor *uitgebloeid* gezet hebben; dat wel, in de zaak, met MICHAELIS, overeenstemt, maar niet in de taalkundige afleiding; om welke beiden te voldoen, de laatstgemelde gezet heeft: *eer de Amandelboom afwerpt*, of zyne vruchten afschudt. En dit kan dan zeer wel overeengebragt worden, met de verdere volmaaking van het Tafreel: want hy bloeit reeds in Louwmaand, heeft in Lente- of Grasmaand rype vruchten, en moet dus, wanneer de andere boomen bloeijen en draagen, reeds kaal van bloezem en vrugten zyn. Een schoon zinnebeeld der Oude lieden, die te vooren bloeiden, en nu andere zien bloeijen, na dat hunne bloesems reeds verwelkt zyn, en afvallen.

De sprinkhaan 't veld verlaat, en uit de groente trekt;

Als de Sprinkhaan 't veld verlaat, dan trekt hy ook uit de groente, dus de laatste helft des regels, voor overtollig kan gehouden worden. De Nederduitsche Bybelvertaaling heeft: *dat de Sprinkhaan zich zelven een last zal wezen.* Niet instemmende met zommige, die, door het woord Sprinkhaan, de mannelyke roede (*Penis*) verstaan, welke in den Ouderdom zich zelven ten last is, zou men, met andere, den Amandelboom en Sprinkhaanen, als voorboden der Lente, in het Oosten kunnen beschouwen. Want ook alle deeze tekenen van aannaderende vreugde, en eener vernieuwde natuur, worden door de Grysaarts onverschil-

 lig

lig aangezien of veracht; weshalven DODERLEYN dit vertaalt: *Wanneer men den Amandelboom veracht, de Sprinkhaan ons ten last is, en 't kirren van 't Torteldüifje versmaadt wordt.* —— MICHAELIS gaat een geheel anderen weg, en meent, dat de Hebreen den Sprinkhaan in deszelfs veranderingen, gelyk de Grieken de Rups, in haare verandering in een Uiltje, gebezigd hebben: om daar mede den beteren ſtaat, in een leven na den dood, aan te duiden.

Minder byzonder, en even ſchilderachtig, is gemelde MICHAELIS, wanneer hy verſcheidene, in dit hoofdſtuk, aangevoerde beelden, als merktekenen van den aannaderenden nacht, en overdragtig, als voortekenen van 's menſchen dood, beſchryft. Als de *Wachters* het huis bewaaren, en de *ſterke* en dappere zich kroummen, zich te bed begeevende. Wanneer de geringſte ſlavinnen, die achter den Moolen zyn (zie ook *Exod.* XI. 5.) haar werk gedaan hebben, terwyl de ſchoonen, die uit de venſteren lagen, om op de ſtraaten te zien, en van anderen gezien te worden, om de duisternis die venſteren verlaaten. Als men de deuren ſluit; het gedruis der Handmoolens telkens zwakker wordt; (vergel. *Jer.* XXV. 10. en *Openb.* XVIII. 22), en ieder zich ter ruste begeeft; dan volgt eindelyk die doodſche ſtilte, die de Oosterſche Dichter kenmerkt, wanneer hy zegt: *men hoort het gedruisch der Moolen niet meer.*

Dus, eer u 't lyf begeeft, en eer de zilvren keten
Aan 's levens waterput in ſchakels wordt gereten,
De gouden ſchyf verwrikt, de kruik in ſcherven ſtoot;
Het ſtof, aan de aarde ontleend, te rug keere in heur' ſchoot,
En de adem tot dien God, die 't leven heeft gegeven,

Dit Tafreel behoort niet meer tot den Ouderdom, maar is eene zinnelyke voorſtelling van den dood. In de grondſpraake heeft men twee byzondere beelden, die, door den Heere BILDERDYK, met elkander verward, of in één getrokken, en daar door zeer verminkt zyn. De Nederduitſche Overzetting heeft: *Eer dan de zilveren koorde ontketend worde, en de guldene ſchaale in ſtukken geſlooten worde; en de kruike aan den Sprinkader gebroken worde; en het rad aan den bornput in ſtukken geſlooten worde.* Het eerſte beeld is waarſchynlyk van een gouden Lamp ontleend, die, volgens het gebruik der Jooden, aan een zilver koord,

koord, of van zilverdraad gevlogten ſtrik, hangt; en welkers licht uitgebluscht wordt, wanneer de koord, of ſtrik, breekt, en de Lamp naar beneden valt. Het tweede beeld is, even zo waarſchynlyk, van een Bornput ontleend, uit welken het water, door middel van een raderwerk, wordt opgehaald. Men weet, dat zommige Schryvers, en vooral de Heer NIEUWENTYD (†), beweerd hebben, dat deeze Put, den omloop van het bloed, in den eigenlyken zin; of zoodanig als het door HARVEY A^o. 1628 ontdekt is, zal verbeelden. Zonder het goede oogmerk van den Natuurkundigen NIEUWENTYD eenigzins af te keuren; noch de wysheid van SALOMO in een of andere wetenſchap te willen beperken, zou men toch kunnen beweeren, dat die overbrenging te kunſtig, en wat ver gehaald is. Men vraagt niet wat SALOMO konde weeten; maar wat hy zegt: en dit zou welligt, in dit geval, zeer eenvoudig overgebragt kunnen worden, tot eene verwoesting, of breeking, van het werktuig; of eigenlyk tot het dooden van 's menſchen ligchaam, hier by een kruik vergeleeken, die in ſcherven ſtoot. Immers de Nederlanders zeggen noch in een overdragtelyken zin: *de kruik gaat zoo lang te water tot ze breekt*. Beide beelden zouden dus zeer eenvoudig, en, buiten geſchiedkundige feilen, op 's menſchen dood kunnen toegepast worden: 't geen eigenlyk, met het algemeen erkende doel van SALOMO, volkomen overeenſtemt.

Wat is natuurlyker, dan 's menſchen leven met een brandende lamp te vergelyken; daar onze overdragtelyke ſpreekwyze, namenlyk, *het levenslicht uit te bluſchen*, daar van ontleend is? En wat was nadruklyker voor de Hebreen, die 'er hunne Sabbathen onder hielden, en de Oly, tot voedſel van het licht, in een gouden ſchaal of kogel hadden: en zelfs overdragtelyk zeiden, dat God aan DAVID een brandende Lamp gegeeven had? —— Zoo eigenaartig men nu een *zilver* koord en *gouden* ſchaal aan de Lamp kan toeſchryven, zo oneigen is het *goud* en *zilver* aan een Oosterſchen Bornput, die gemeenlyk vry diep waren, en in het open veld, of op de ſtraaten der Stad, ſtonden. Men verdeedige zich niet met het voorwendſel, dat deeze uitdrukkingen alleen de waarde van den dienst bepaalen, welke zodanige werktuigen het menschdom toebrengen. Het zyn gewoonlyk feilen, die zulk eene verdeediging noodig hebben. Het verwondert ons dat de Heer BILDERDYK dit ge-

(†) *Recht gebruik der Waereldbeſchouwinge*, bladz. 189-202.

geheele beeld over 't hoofd gezien, en daar door het tweede beeld zodanig voorgesteld heeft, dat men het byna geen' allendaagsch-dichter zou kunnen vergeeven. Neen, deeze zou men, wanneer hy ons een Put, met een zilveren keten en gouden schyf voorzien, voor oogen stelde, mogelyk toevoegen: *Zeker, hebt gy uw put niet natuurlyk kunnen schilderen, gy hebt hem toch ryk geschilderd.* —— Van een Dichter, als de Heer BILDERDYK, verwagt men zulke smaakelooze versiersels niet; en men zou dus, naar maate zyner meerdere kunde, en uitmuntende bekwaamheden, gaerne wat minder onverschilligheid, omtrent zyne leezers, zien doorblinken.

Roosje, in Drie Boeken, door A. LOOSJES, P. Z. *Te Haarlem, by* A. Loosjes 1788. *In 8vo.* 220 *bladz.*

Zekere omstandigheden, die zins eenigen tyd plaats greepen, den geest van den bekwaamen Dichter LOOSJES werkeloos gemaakt hebbende, bevond hy eene uitspanning van eenen byzonderen aart noodig te hebben, om aan die moedelooze vadzigheid ontrokken te worden. Zyne geliefkoosde Letteroefeningen konden hem zeker de beste uitspanning verschaffen; doch deeze waren hem, door het vreemd beloop der zaaken, eenigzins onverschillig geworden. De Geschiedenissen der Volkeren verwekten hem, op elke bladzyde, eene huivering, en het zou dus vruchteloos geweest zyn, uit dezelve eenig onderwerp, ter bearbeidinge, te kiezen. Hy verplaatste zich dan in de tyden van grooter gelukzaligheid, die een vroeger menschdom mogelyk genoot, ten minsten, voor welker genot de menschelyke natuur hem vatbaar scheen. De schuldelooze liefde van twee tedere harten voltooide de genoegens van zynen geluksdroom, en deeden het voor ons liggend Stukje, dat met 3 fraaije *Plaatjes*, en een *Tytelvignet* versierd is, geboren worden.

Roosje, geplaatst in *Holland*, vóór het invoeren van den Christelyken Godsdienst, was door haar Vader *Veldeling*, voor het sterfbed van *Duinman*, aan deszelfs zoon, een ryken en braaven Herder, verloofd. Eenige haarer vriendinnen, op haar 19de geboortefeest verschynende, komt met dezelve ook zekeren *Veeryk*, een gevoelig en driftig Jongeling, die, haar ziende, op haar verlieft, zo als zy ook op hem doet. Deze nieuwe minnaar het hart van haaren Vader, door zyn gezang, gewonnen hebbende, vaart, volgens zyne belofte, over, om een Treurlied, op den dood van zynen Leermeester *Poelman*, te zingen; doch mist, door de afwezenheid van *Roosje*, zyn hoofddoel, en dobbert, in het vallen van den avond, mistroostig op het Meir. Achteloos op alles,

wat zyne liefde niet kan voeden, word zyn schuitje, door wind en golven, naar het eiland van *Veldeling* gedreven, alwaar hy het aan de wilgen vast maakt, en een Treurlied, over zyne mislukte reize, aanheft. *Roosje*, lang op het eiland vertoefd hebbende, het schuitje missende, daar zy mede over moet vaaren, en de stem van *Veeryk* hoorende, ontdekt zich aan den Jongeling, vaart met hem over, en belooft hem, op den volgenden dag, weder op het eiland te zullen komen. Een gesprek met een van haare Vriendinnen doet *Veeryk* echter in zyne verwachting te leur stellen, welke, by zyn vertrek, met bloembladen de woorden strooit: *Roosje, morgen middag komt Veeryk weder*. Deeze woorden, den volgenden morgen, door haarenVader geleezen wordende, ontdekt zy den Grysaart haare liefde voor *Veeryk*, die haar, by die gelegenheid, haare verlooving met *Bloemaart*, op 't strengste voor oogen houd. Dit heeft ten gevolge, dat zy haaren Vader belooft, van *Veeryk* te zullen afzien, welke laatste daar spoedig kennis van krygt; terwyl *Veldeling* intusschen *Bloemaart* waarschouwt, om zich, met het aanbreeken van den dag, aan zyne stulp te laaten vinden: het welk deeze in verrukking, doch *Roosje* in droefheid, doet baaden. *Veeryk*, wanhoopend, neemt het besluit om afscheid van *Roosje* te neemen, en in den nacht aan de stulp te kloppen. Hy volvoert dit besluit, dat *Roosje* doet verschrikken, voor hem de deur doet openen, en haar doet overhaalen, om zich een weinig van de hut te verwyderen, om daar voor altoos afscheid te neemen. Intusschen, een onweder opkomende, verschuilen zy zich in een nabygelegen bosch; het onweder treft een', niet ver van hen afstaanden, boom; *Roosje* wenscht, dat een volgende bliksemstraal haar, met *Veeryk* ook, door den dood moge vereenigen. Dit hooren *Veldeling* en *Bloemaart*, die hen stil gevolgd zyn, en is oorzaak, dat de laatste, op de edelmoedigste wyze, van haar afstand doet: dat dan ook het Huwlyk van *Roosje* ten gevolge heeft.

Eenige beetjes van deeze bekoorlyke vrucht zouden nu en dan tot voedsel aan sentimenteele zielen kunnen verstrekken; doch wy zyn verzekerd, dat zy 'er, over het geheel genomen, niet aan zullen verkwynen. De styl is bevallig, en maar zelden, en dan nog weinig, sentimenteel; terwyl de Dichter overal zorg gedraagen heeft, dat de stem van Hartstogt nimmer die van plicht doet zwygen; althans, dat de eerste nimmer over de laatste zegeviere.

Dichtbloemtjes, alleen voor de Meisjes. Te Rotterdam, by J. Meijer, *1789. in 12mo. 66 bladz.*

Bovenstaande tytel, den Beoordeelaar eenigzins in verlegenheid gebragt hebbende, of hy dit Boekje, *alleen voor de Meisjes* geschikt, wel mogt leezen; doch tevens vreezende, dat de reuk dee-

 zer

zer bloemtjes zyne Dochter zomtyds schadelyk mogte zyn, heeft hy zich genoodzaakt gevonden, om dit Boekske aan zyne Vrouw, ter beoordeelinge, te geeven: die, wel is waar, als gehuwd zynde, zich niet volstrekt onder den rang der Meisjes kan voegen, maar echter tot hetzelfde geslachte behoort; en, by herinnering, nog zeer wel weet, wat een Meisje eigenlyk gevoelt, en welke schriften voor haar geschikt zyn. Deeze, dit Werkje een en andermaal geleezen hebbende, verklaart: dat Zy het zekerlyk haare dochters niet in handen zou geeven, schoon ze geen reden genoeg zou kunnen vinden, om heel boos te zyn, wanneer ze het, buiten haar, gekreegen hadden. Ook heeft zy 'er geene zodanige geheimen in gevonden, welke het den Jongelingen meerder zouden beletten te leezen, dan de Meisjes; daar de Dichter toch zelv' (volgens haar gevoelen) tot het mannelyk geslachte, en misschien nog wel tot de Jongelingen, behoort, nadien hy, met het volgend, door haar afgeschreven, tweeregelig Vaersje sluit,

Myn schatten zyn myn lier, myn siterkunst,
De wyn, de liefde, en Karolinaes gunst.

Zy raad den Dichter ernstig, indien hy geen ander *Capitaal* heeft, toch vooral niet te huwen; zy weet, by ondervinding, hoe weinig *Interest* 'er, voor een Huishouden, uit die genoemde schatten ontstaat.

Verhandeling over de Fortuin, ter betooginge, dat de Ouden, onder dien naam, gelyk onder den naam van Fatum of Noodlot, niets dan de Godlyke Voorzienigheid verstaan hebben, in twee Afdeelingen voorgeleezen, en opgedraagen aan de Maatschappy der Verdiensten, onder de Zinspreuk Felix Meritis, *door* AREND FOKKE SIMONSZ., *Medelid derzelver Maatschappye, Hoofdlid van het Amsterdamsch Dicht- en Letteroefenend Genootschap, enz. Te Amsterdam by* A. Fokke Simonsz. 1788. *in gr. 8vo.* 120 *blads.*

Aan eene Voorleezing, in de op den tytel gemelde Maatschappy, is deeze Tweeledige Verhandeling haaren oorsprong verschuldigd. Zy strekt, naar 't berigt des Schryvers, alleen, om, door 't *Natuurlyk Redenlicht*, geholpen door de *Getuigenis der Oudheid*, en de *laatere Geschiedenissen der Wysbegeerte*, aan te toonen; *dat alles door de Godlyke Voorzienigheid wyslyk en ten besten van den Mensch, van eeuwigheid af, bepaald is.* Hy heeft, met voordagt, vermyd, eenige bewyzen, dan alleen Historische, uit de Godlyke Openbaaringe by te brengen, ten einde blykbaar te toonen, dat deeze Waarheid van die soort is, van welke het geheele Menschdom, door een redemaatig besluit, zich overtuigen kan. —— Voorts heeft hy getragt de tegenwerpingen tegen deeze

ze algemeen toegestemde waarheid op te lossen; en die voornaamlyk, welke op de toelaating van het *Zedelyk* en *Natuurlyk kwaad* rusten; als mede dat het *betrekkelyk goed en kwaad beide in de orde der dingen behooren*, en daarom *waarlyk goed* zyn, en het geluk van den Mensch bevorderen.

In de eerste Afdeeling wandelt hy, gelyk hy zich uitdrukt, de bewoonde Aarde rond, en doorziet de verloopene Eeuwen. In de tweede onderzoekt hy wat de Wysgeeren, het uitgezogt gedeelte des Menschdoms, dat hunnen leeftyd in het zoeken na de waarheid doorbragt, daar over gedagt hebben. Zyn begrip kunnen wy niet beter voorstellen dan met zyne eigene woorden, als hy alles dus zamen trekt. „ Ziet daar wat de *voornaamste Wysgeeren*, der voorige en loopende Eeuwen, over Gods Voorzienigheid gedagt en geleerd hebben, uit dit alles blykt ten duidlykften, wanneer wy het vergelyken met het geen wy in onze voorige Geschiedkundige Afdeeling over de *Volks-Gevoelens* gezegd hebben, dat de Menschen altyd een denkbeeld van eenen *alles regeerenden God* gekoesterd hebben; dat hunne meeningen daaromtrent alleenlyk in de uitdrukkingen, waar mede zy hun gevoelen staafden, eenigzins verschillende zyn; dat daar uit ontstaan is, dat men de Leer der *Chaldeen*, en *Stoicynen*, wegens het *Noodlot*, verschillende houdt met die der *Christenen*, wegens de *Voorzienigheid*, alhoewel dezelve uit één zelfde grondbeginzel, te weeten de *eeuwige Wysheid van het Godlyk Weezen*, voortvloeijen; maar om dat het kortzigtig verstand der Stervelingen niet altyd bekwaam was, om de schynstrydige gevolgen, welke uit de Leer der voorafkennende Voorzienigheid voortvloeiden, te ontwikkelen, heeft elke *Secte* zyn gevoelen daaromtrent met eenige, van de andere, verschillende redenen en gevolgtrekkingen bekleed, daar egter de bron der redeneering even dezelfde gebleeven is. Deeze verschillende redeneeringen bestaan voornaamlyk daar in, dat de *Chaldeen* en hunne Naavolgers, uit de Voorbepaaling Gods, een bewys voor de waarheid der Starre- en andere Wichelaaryen meenden te haalen, dat weder, door de *Stoicynen*, met regt tegengesprooken wordt; doch welker gevoelen, dat God zelve eenigzins aan de samenketening der oorzaaken en gevolgen ondergeschikt is, weder tevens met het gevoelen der *Chaldeen*, door de *Christenen* wedersprooken wordt, als welke met het beste regt stellen, dat God, de oorzaak aller oorzaaken zynde, niet kan gezegd worden, aan de schakels dier ketenen ondergeschikt te zyn; daar die van zyn Weezen zelve voortkomen, en Hy dezelve eerst zelve naar zyne Wysheid alzo verordend heeft."

Of zulk eene overeenbrenging tot één beginzel, met zulk eene drievoudige strydigheid, bestaanbaar zy, is ons geheel duister. Ook is des Schryvers Leer van *Gods Voorzienigheid*, welke hy het waare *Fatum Christianum*, of *Noodlot der Christenen*, noemt, geenzins van

aanmerkelyke duisterheden ontheven: doch hy waarschuwt zyne Leezers, en zouden zy het zonder deeze waarschuwing wel bemerkt hebben, „ dat hy zyne verklaaringen niet voor geheel nieu„ we, voor de alleen waare, de alleen billyke opgeeve; maar „ dezelve enkel als invallende en onbekookte gedagten, ten „ nader onderzoek van den Leezer zelven, voordraagt." — Met reden noemt hy zyne wederleggingen en ophelderingen der zwaarigheden tegen zyne Leer, *ter loops*. Omtrent 't geen hy nopens de Vryheid zegt, zou men niet CARN., by CICERO, hem mogen te gemoet voeren, *Si omnia antecedentibus Causis fiunt, omnia naturali colligatione contexti consertique sunt; quod, si ita est, omnia Necessitas efficit; id, si verum est, nihil est in nostra potestate; est autem aliquod in nostra potestate, non igitur Fato fiunt quaecunque fiunt* (*).

Ten slot gaat de Schryver over, om aan te toonen, welk een invloed de *Leer der Voorzienigheid*, op het gemeene Leeven, Koopfortuin, en op den Handel en bloei der Staaten, zo in 't algemeen, als in 't byzonder, heeft (†). In deeze toepassing, die vry meer van het *Declamatoire* dan het *Philosophische* heeft, vraagt hy, naa een Schets van de Opkomst, Bloei, en 't Verval onzes Handeldryvenden Lands gegeeven te hebben, „ zou men uit de „ overeenkomst der dingen, niet zonder andere Godlyke ingee„ ving, dan de gezonde Reden te behoeven, een Propheet kun„ nen zyn? Zou men geen Orakel-uitspraak kunnen doen? en zou„ de men de uitkomst der zaaken, wanneer men de bestendige „ gewrogten van hunne oorzaaken afleid, niet kunnen propheteeren: *ô Volk van Nederland, de tyd van uwen ondergang is naby,* „ *gy snelt naar uwen val; uw handel zal verlegen, uw welvaart kwy*„ *nende, uw land door gebrek aan vermogen, door de wateren verzwel*„ *gen, en weder byna in een moeras verkeerd worden: inmiddels zullen* „ *uwe Nabuuren hunne Klimaaten bereiken, zy zullen zich groot maa*„ *ken met uw verval, dan zult ge door harden nood weder sterk worden,* „ *gy zult uwe moerassen weder bebouwen, uwen handel weder herstellen,* „ *weder maatig, zedig, oprecht yverig worden, en de welvaart, in*„ *tusschen de aarde omgereisd zynde, zal weder aan uwe kusten landen,* „ *schoon gy dan mogelyk niet meer Nederland, maar in een gansch nieu*„ *we taal, met een gansch anderen naam, benoemd zult worden.* — „ *Nederlands Verzorger geeve egter, dat deeze Voorzegging, zo al niet* „ *onvervuld blyve, ten minsten in geene Eeuwe vervuld worde, zo dit* „ *anders met de wyze orde der dingen overeenkomstig is, zo niet, Zyn* „ *wil geschiede!*

EMI-

(*) CICERO *de Fato*. 't Wil zeggen, „ Indien alle dingen uit voorafgaande „ Oorzaaken gebooren worden, zyn ze alle door een natuurlyke verbindenis „ aaneen verknogt en vastgehegt; is dit zo, dan werkt de Noodzaaklyk„ heid alles uit; en is dit waarheid, dan staat niets in onze magt; 'er is „ egter iets in onze magt gesteld; derhalven geschiedt alles, wat geschiedt, niet „ door het Noodlot.

(†) De Voorleezing is gedaan in het *Departement des Koophandels.*

EMILIA WERTHEIM. *Eerste Deel. Met Plaaten. In 's Gravenhage by* J. v. Cleef. 1789. *Behalven de Voorrede*, 308 *bladz. in gr. octavo.*

Aan 't hoofd van dit Werk vindt men, in de Voorreden, eene soort van Verhandeling over de Romans, met betrekking tot derzelver geoorloofdheid en nuttigheid, welke en Schryvers en en Leezers van Romans met vrugt kunnen doorbladeren. Met ter zyde stellinge van kwaade Romans, die geschikt zyn, om de zeden te verbasteren, en natuurlijk een verdervelyken invloed hebben, beweert de Schryver, op goede gronden, dat het opstellen van leerzaame Romans zo wraakbaar niet is, als het aan zommigen voorkomt; en dat men 't veel eer, wanneer ze behoorlyk ingerigt zijn, als ten uiterste nuttig voor de menschlyke zamenleving heeft te beschouwen: zo dat zelfs een Man van Studie zig niet hebbe te schaamen, om gebruik te maaken van een dienstig middel, dat zo dikwerf schandelyk misbruikt is geworden. —— In die overtuiging heeft de Autheur een geschrift opgesteld, dat men, naar welgevallen, den naam van een Roman kan geeven, of 'er dien aan weigeren; als hebbende wel het omkleedzel van een Roman, maar zynde, volgens des Autheurs bedoeling, eigenlyk geen Roman. Het behelst naamlyk niet zo zeer, als een hoofdbedoelde, eene liefdegeschiedenis en de taal van tedere gevoelige Gelieven; „ maar de beoordeeling van eene saamgestelde „ handeling uit het menschlyk leven, eene schatting en prysstel„ ling van het karakter der genen, die in deeze handeling deel „ genomen hebben, en gevolgtrekkingen, lessen, waarheden en „ waarschuwingen, die men uit die handeling en uit het karak„ ter deezer persoonen trekken kan." —— Ter voordragte hier van strekt de ontvouwing der geschiedenisse van eene in haar zedelyk character miskende jonge Juffrouw; en 't hoofdbedoelde des Schryvers is de Leezers te wapenen, tegen eene voorbaarige beoordeeling van den Evenmensch, vooral op het uiterlyk vertoon, zonder agt te geeven, op de byeenkomende omstandigheden, of de betrekkingen, beweegreden, enz. gade te slaan; het welk eene reeks van nadeelige gevolgen kan hebben. Dit geeft hem tevens aanleiding tot menigerleie aanmerkingen, betreffende de Menschkunde en de waarde der menschlyke handelingen; midsgaders tot lessen wegens de opvoeding, en waarschouwingen tegen een onvoorzigtig gedrag. Onze Autheur heeft, in de uitvoering van dit alles, eene schryfwyze gehouden, waar in het aangenaame en nuttige zig op eene uitsteekende wyze te zamen paart; uit welken hoofde zyn Geschrift, ten aanzien veeler byzonderheden, met het hoogste regt leerzaam genaamd, en als zodanig aangepreezen mag worden; vooral aan hun, die een Roman, of een Geschrift, onder zulk een voorkomen, niet slegts tot tydverdryf leezen, maar met

oog-

aanmerkelyke duisterheden ontheven: doch hy [illegible]
Leezers, en zouden zy het zonder deeze waar[illegible]
merkt hebben, „ dat hy zyne verklaaringen [illegible]
„ [illegible]we, voor de alleen waare, de alleen [illegible]
„ dezelve enkel als invallende en on[illegible]
„ nader onderzoek van den Leezer zelv[illegible]
reden noemt hy zyne wederleggingen [illegible]
righeden tegen zyne Leer, *ter loops.* [illegible]
de Vryheid zegt, zou men niet [illegible]
gen te gemoet voeren, *Si omnia* [illegible]
naturali colligatione contexti conjert[illegible]
Necessitas efficit; id, si verum est, [illegible]
aliquod in nostra potestate, non ig[illegible]

Ten slot gaat de Schryver [illegible]
vloed de *Leer der V*[illegible]
fortuin, en op den Hand[illegible]
meen, als in 't byzonde[illegible]
vry meer van het *Declar*[illegible]
hy, naa een Schets v[illegible]
Handeldryvenden L[illegible]
„ overeenkomst de[illegible] en ver-
„ ving, dan de g[illegible] verlooren, het
„ nen zyn? Zou [illegible] zelfde is, als onze
„ de men de ui[illegible] dat wy hem schielyk
„ gewrogten v[illegible]
„ ren: *ô Vol*[illegible] misleiden en bedriegen, zo lang
„ *gy snelt na*[illegible] [illegible]el overtuigd is; het is daarom op
„ *nende, uy*[illegible] [illegible]lyker, om de achting en goede mee-
„ *gen, en* [illegible] [illegible]en te bekomen, en zich eenen goeden
„ *uwe N*[illegible] Maar gelooft de wereld ééns misleid, ééns
„ *ken me*[illegible] bedroogen te zyn, dan word haar hoogmoed
„ *gy z*[illegible] [illegible]naamt zich over haare ligtgeloovigheid, zy vreest
„ *wede*[illegible] van onverstand en dwaaling, en wil zich nu voor de
„ *tus*[illegible] [illegible]er niet bloot stellen voor de smertende vernedering,
„ *st*[illegible] het zelfde voorwerp tweemaal mis te tasten. Daar door
„ [illegible] zy onrechtvaardig en onbillyk. Geen aanhoudend arbeiden,
„ [illegible]n voortgezette poogingen, geene verloocheningen en opofferin-
„ gen van de vervolgde en onderdrukte persoon kunnen haar zo ver brengen, om weder voordeelig van haar te denken, weder toegeeflykheid omtrent haar te gebruiken. Zy gaat in haaren verkeerden waan dikwils zo ver, dat zy deugd tot ondeugd en waarheid tot valschheid maakt, en alle die poogingen, verloocheningen en opofferingen, aan valsche en onedele beweeggronden toeschryft.

„ Maak my de tegenwerping niet, lieve SOPHIA, dat men om het babbelen, om den laster en verdichtingen, van slechte menschen

schen niets moet geven, indien slechts het betere en edelere deel der menschen ons hunne achting en goed gevoelen niet onttrekt, en als of het ons onverschillig moest zyn, wat het gemeen en aanzienlyk kanailje van ons denkt of houd. Ik heb my zelven deeze bedenking gemaakt, maar met hulp van mynen broeder ben ik op andere gedachten gekomen.

„ De welgezinde en welwillende mensch laat zich maar al te ligt van den sterken stroom mede voortsleepen, en word tegen zynen wil, tegen zyn oogmerk aan, hard en onbillyk. Hy onderstelt zelden booze doeleindens, denkt overal het beste, en nergens het slimste; hy kan daar geene oorzaaken van nyd en achterklap en boosheid vermoeden, daar hy zelf geen nyd of achterklap, of boosheid in het hart voelt. Hy hoort het één en ander oordeel over een ander, men vertelt deeze of geene handeling, deeze of geene gebeurtenis, met zulke omstandigheden, en met zulke naauwkeurigheid; hy hoort van meer persoonen, omtrent welke hy geen reden heeft, om eenig soort van wantrouwen te hebben, dezelfde zaak, hoewel met verandering van omstandigheden, toch altyd met het wezenlyke, vertellen. In 't eerst zal wel zyn goed menschlievend hart tegenwroeten, en weigerig zyn, om alle die vertellingen en geschiedenissen geloof te geven, maar zo veele overeenstemmende berichten van even zo veel onderscheiden kanten, brengen hem allengskens zo ver, dat hy daar iets gelooft, daar zelfs zyn hart hem van het tegendeel zou wenschen te overreeden, en daar iets voor waar houd, waar tegen de menschlyke deugd hem twyfelingen opwerpt; maar hy gelooft het nogthans, en houd het desonaangezien voor waar, en zyn menschlievend hart, en geloof aan de menschlyke deugd, met alle zyne braave en welmeenende wenschen, helpen en dienen den genen, die zynen goeden naam verlooren heeft, nergens anders toe, dan dat hy, ter vermeerdering van zyn lyden, zich ook nog van troost beroofd ziet, en zich bewust is, dat hy by de beste menschen onbekend zy.

„ Zo veel is zeker, dat deeze goede mensch de ellende van zulke ongelukkigen niet zal vermeerderen, en drukkender maaken, maar men kan ook niets meer van hem verwagten, niets meer van hem vorderen, dan de vervulling der pligten van algemeene menschlievendheid. Hy moet, volgens grondbeginzels, daar hy my dienen kon, my zynen dienst weigeren, om dat een ander, die denzelven meer waardig is, daardoor zou kunnen lyden; hy mag, ten mynen voordeele, geen goed getuigenis geven, om dat hy door dit getuigenis een ander zou kunnen benadeelen.

„ En zouden wy vrouwen wel zo onverstandig en dwaas zyn, om te gelooven, als hadden wy de diensten of het goed getuigenis van eenen eerlievenden mensch niet nodig, om dat wy niet zo zeer als de mannen in de belangen en bezigheden van 't menschlyk

lyk leven ingewikkeld zyn? ô Myne SOPHIA! laat ons dat niet denken, hoe gemeen en gewoon dit ook van onze Kunne geschieden mag. Onze bestemming is zodanig met de bestemming der andere Kunne verbonden, dat zy in den grond maar één uitmaakt; en dezelfde bestemming moest ons toch tot dezelfde pligten, tot waarneeming en vervulling van gelyke verbindtenissen opleiden."

Gesprekken over het Leven van FREDRIK, *Vryheer van der* TRENCK. *Te Amsterdam by* J. Weege, 1789. *In duodecimo*, 205 *bladz.*

Een, by manier van gesprekken, medegedeeld Uittrekzel van de *Merkwaardige Levensgeschiedenis* van den beroemden *van der Trenck*, dat, beknopt en vry volledig uitgevoerd, zyne gevalligheid heeft, voor hun die tegen den prys der bovengenoemde *Levensgeschiedenis* opzien, en egter gaarne een verslag in handen zouden hebben, van de lotgevallen eens Mans, van welken zy zo veel zonderlings hooren.

Zaaklyke en duidlyke handleiding tot de Syntaxis, of Samenstelling der Latynsche Taal, in Historische, Natuurkundige en Zedelyke onderwerpen, volgens de beroemde Spraakkunde van SCHELLER, *voor de Laager Klassen. Door* J. G. RÖCHLING, *Conrector by het Gymnasium te Worms. Uit het Hoogduitsch. Te Deventer by* L. Leemhorst, *en te Leyden by* A. *en* J. Honkoop 1789. *Behalven de Voorreden en den Inhoud*, 306 *bladz. in gr. octavo.*

Voor hun, die gebruik maaken van *Schellers* Latynsche Spraakkunst, welker nuttigheid wy nog onlangs aangeduid hebben (*), is deeze arbeid, van den Conrector *Röchling*, van een wezenlyken dienst. Kundige Onderwyzers ontvangen hier eene welingerichte handleiding, van welke zy zich met vrugt kunnen bedienen, om de Leerlingen het gebruik der regelen dier Spraakkunste zo eigen te maaken, dat ze 'er door in staat gesteld worden, om zuiver Latyn, in een vloeibaaren styl, te schryven. De daar toe noodige onderrigtingen worden beknopt en klaar voorgesteld; en de aan de hand gegeeven voorbeelden zyn zeer wel geschikt, om de taalregels naar vereisch in agt te leeren neemen; des dit Stukje ten volle gepast zy, om by het voorgemelde gevoegd te worden.

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* III. D. bl. 175.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Bijbel der Natuur, ontworpen door den Hoogleeraar J. J. SCHEUCHZER, *in het Nederduitsch overgezet en vermeerderd, door* L. MEIJER, *S. S. Th. Doctor et Prof. Ordin. te Franeker, enz. VIIde Deel. Te Amsterdam, by* M. de Bruijn, 1789. *In gr. octavo 724 bladz.*

Het Bybelboek dat JOBS naem draegt, uit hoofde van 's Mans geschiedenis daer in vermeld, behelst, door de menigvuldige voorstellingen, rakende de natuurlyke werkingen en verschynzelen, ene zo ruime stof voor dezen *Bijbel der Natuur*, dat 'er, na het reeds bygebragte in het zesde Deel, nog een aenmerkelyke voorraed overschoote, die ons in dit zevende Deel aen de hand gegeven word. De Hoogleeraer *Scheuchzer* verklaert by die gelegenheid verscheiden byzonderheden der Natuure, en de Hoogleeraer *Meijer* heldert het aengevoerde gemeenlyk nader op; en het deswegens gemelde doet ze grootlyks dienen, om ons Gods voortreffelyke eigenschappen in de werken der Natuure eerbiedig te doen gadeslaen; waer door dit gedeelte, bovenal, den opmerkzamen Lezer ene leerzame stichting verleent. —— Men neme, ten voorbeelde hier van, de volgende beschouwing van den *Morgenstond*, als door God beschikt, naer aenleiding der woorden, Job XXXVIII: 12. *Hebt gij ooit den morgenstond geboden? Hebt gij den dageraad zijne plaats aangewezen?*

„ God leidt Job hier, [zegt de Hoogleeraer *Scheuchzer*,] tot de afwisseling van dag en nacht, tot den loop der zon door haare baan, waardoor ze, en tevens de dageraat, alle dagen van plaats verandert: en tot den dageraat zelven, die als een heerlijk tooneel der Wijsheid en Goedertierenheid van God is aan te merken; dewijl, buiten dien, gelijk ook de avondschemering, die ik hier onder mede begrijp, menschen noch dieren bestaan konden, maar blind zouden moeten worden. De nacht

moest niet eensklaps met den dag afgewisseld worden, maar deeze allengs aanbreken. En hier toe dient de lucht en dampkring, die onzen aardkloot omringt; want daarin worden de straalen der op- en ondergaande zon gebroken, en komen dus tot ons eerder nog, of laater, dan de zon met den rand van onzen Horizon gelijk staat, of boven of beneden denzelven is. Deeze schemering duurt lang, wanneer de lucht van waterachtige dampen vervuld is, korter integendeel, wanneer ze zuiver is. Zij dient ook den Starrekundigen tot een trap, ofte middel, om de hoogte der lucht, bijzonder der straalbrekende lucht te meeten, die, naar de mening van WEIGEL, *Sphær. Euclid.* p. 344, FUNECCIUS *de Colorib.* p. 134, gemeenlijk op de hoogte van 4 duitsche mijlen gerekend word; alhoewel ze zomtijds, en voornaamelijk in koudere noordelijke landen, en in de gemaatigde luchtstreeken des winters tot 3 en 2 mijlen nederdaalt.

„ De kleuren der schemering verschijnen dikwijls, na dat de zon reeds op- en voor dat ze onder-gegaan is, die 'er alleenlijk de voortbrengster van is, en niet de maan. Daar door is het, dat de kringen om de maan, hoewel deeze ongelijk nader bij ons is, een veel flaauwer licht geeven, dan de schemeringen. In deezen zien wij geen wit, ook geen blaauw; want de eerste kleur vereischt eene menigte van zonne-straalen, en de laatste eene van de zon wel opgehelderde lucht. Maar haare kleuren zijn doorgaans geel en rood, hoedanige het minste licht noodig hebben. —— Wanneer de hemel overal met dikke wolken betrokken is, dan kunnen de zonnestraalen zoo veel wel doordringen, om het daglicht te veroorzaaken, maar ze voldoen dan niet, om de schemering bij den dageraat te kleuren.

„ Ook is het wonderlijk, dat juist diezelfde plaats aan den hemel, die ons des ochtends fraai rood of geel voorkomt, van andere meer oostwaarts woonende Volken wit of blaauw gezien word: en overzulks, eenerlei schildering aan de lucht, in zoo verscheiden gedaanten voorkomt. —— Dus gaat de schemering geduurig voort om de geheele aarde rond, van het eene volk en land tot het andere. Want 't is hier mede geheel anders, dan met de wolken, gelegen, dewijl deeze dikwijls naauwlijks 2000 schreden hoog boven de aarde zweven, en dus van hun, die 30 duitsche mijlen van ons af woonen, niet gezien kunnen worden; gelijk van KEPLER, uit

uit de driehoeksrekening, getoond is. *Epist. Astron.* p. 23.

„ Maar ook veranderen de schemeringen niet alleen van plaats aan den Horizon, ze verschillen ook in haare duuring. Wanneer de zon in de lente over den æquator gaat, dan is de schemering van eene tamelijke duuring; dog hoe meer wij den langsten dag naderen, zoo veel te langer duurt ook de schemering, en bijkans den geheelen nacht door. Allengs neemt ze integendeel wederom af, wanneer wij tegen de herfst nacht-evening naderen, gelijk ook nog meer van daaraf tot den korsten dag; wanneer ze wederom met de winnende dagen in duuring toeneemt. Hoewel dit niet altijd een vasten regel houdt. —— Ook verschillen de schemeringen op dezelfde plaats, en in het zelfde jaargetij, naar de luchtsgesteldheid: indien deeze warmer en dunner is, duuren ze langer, dan bij eene koude lucht. Hiervan is het, dat op denzelfden dag de avondschemering wel eens langer duurt, dan de dageraat. Dog genoeg thans hiervan. Uitvoeriger kan men hierover zien NONIUS *de Crepusculis*, KNORR *Dissert. de Crep.*, en FUNCCIUS *de coloribus coeli.*" —— By deze opmerkingen van den Hoogleeraer *Scheuchzer*, voegt de Hoogleeraer *Meijer* nog het volgende.

„ Voor zoo veel dit onderwerp hier voorkomt, om Job te overtuigen, hoe klein hij van verstand en doorzicht in Gods werken en wegen ware, heeft NIEUWENTIJD, in zijne *Weereldbeschouwing*, bl. 629, hierop zeer wel aangemerkt, dat het bij eene menigte van ondervindingen bekend is, dat, naar de meerer of mindere dikte of ijlheid der lucht, die op verscheiden plaatsen, ook door veelvuldige oorzaaken in verscheiden tijden op dezelve plaatsen, veranderd word, ook de straalbrekingen veranderen. Dat daarom de dageraat, ten aanzien van de uiterste plaatsen, alwaar dezelve op den aardbodem, of ook in de lucht gezien zal worden, bij geen mensch te bepaalen is. Zoo dat deeze Godsvraag dien zin schijnt mede te brengen: „ Hebt gij ooit de verschillende dikten der lucht, 't zij aan uwe woonplaats, 't zij in andere gewesten der waereld, en de, daaruit voortkomende, meerer of mindere dampheffing, ofte straalbreking, en bijgevolg de veranderingen van den morgenstond of de avondschemeringen, die daaruit ontstaan, recht gekend: of eenige macht van gebieden daarover gehad?" —— En op deeze vraag zou Job, zoo wel als eenig ander sterveling, zijne onkunde heb-

ben moeten belijden. 't Is om deeze reden, hoedanige nu hier ten deele gemeld zijn, dat de paalen, of eigenlijke plaats des dageraats en der avondschemering zoo zeker niet zijn: gelijk GREGORIJ, *Astronom.* p. 227, in overeenstemming met deeze onze woorden belijdt.

„ Nader heeft LULOFS over dit stuk gehandeld, *Beschouwing des Aardkloots*, bl. 453, alwaar hij den Heere LOWTHORP de eere geeft, van eerst de straalbuigende kracht der lucht, door proeven, te hebben aangetoond; hoewel ze uit starrekundige beginselen reeds zeker genoeg bekend ware. Onder de bewijzen, die deezen aan de hand geven, brengt hij bl. 456, dat zeker gestarnte door de straalbuiging 32 minuten in zijne standplaats verschillen kan: dat onze Nederlanders, in 1597, op *Nova Zembla* overwinterende, de zon uit hun gezicht verloren den 4 Nov., en voor het eerstemaal wederom zagen den 24 January, hoewel ze, naar de starrekundige uitrekening, eerst omtrent 6 dagen laater moest gezien worden: dat men bij de verduisteringen van den Horizon boven deezen de zon en maan gelijk gezien heeft: gelijk mede uit den dageraat en de avondschemeringen, van welken hier gehandeld word enz.

„ Hij merkt aan, dat deeze straalbuigende kracht der lucht, op ééne en dezelfde plaats, niet altijd even groot is, en HUIGENS ze zelfs verschillende op verschillende tijden van den dag gevonden hebbe; dat MARONINI ze omtrent den Horizon grooter ten westen dan ten oosten ontdekt hebbe. —— Dat het onderscheid van het weder deeze kracht ook onderscheidenlijk wijzige: waardoor NETTLETON de hoogte van een berg, bij helder weder gemeeten, zoo groot niet vond, dan toen hij op een donkeren en vochtigen dag denzelven wederom mat. —— Dat de afwisselingen van warmte en koude de straalbuigende kracht verschillend bepaalen. —— Dat ze zelfs op allerlei hoogten boven de kimmen geenzins dezelfde zij, en hoe hooger hoe minder, hoe laager aan de kimmen, ook des te sterker worde. —— Dat de verschillende plaatsen van den aardkloot ook daar omtrent onderscheid maken, en de straalbuigingen nabij de aspunten grooter zijn, dan in zuidelijke gewesten: gelijk ze, b. v. op 66 gr. 45 min., omtrent dubbel zoo groot zijn, als die in Frankrijk, Engeland en Nederland worden waargenomen."

„ Dit alles met waarneemingen en aanmerkingen opgehel-

helderd hebbende, besluit hij bl. 465, dit vertoog aldus. „ Indien onze dampkring bestond uit eene vloeistof, die overal even dun, en overal met dezelfde straalbuigende kracht voorzien was, zoude 'er niets gemaklijker zijn, dan den weg te bepalen, dien de straalen, door onzen dampkring heenen gaande, beschrijven: zij zouden naamelijk alleen bij hun inkomen gebogen worden, en naderhand, zonder eene nieuwe buiging te lijden, in rechte lijnen voortloopen. Dan dewijl de dampkring, in zijne onderscheiden gewesten, zoo zeer ten aanzien van dikte of dunheid verschilt, en daardoor de straalbuigingen zoo veele kromme lijnen beschrijven, zoo hebben veele beroemde mannen derzelver aart nader zoeken te bepaalen; dog nog nooit is hier op een vaste regel ontdekt, en het is, bij de verschillende en zoo vaak afwisselende gesteldheid der verscheiden gewesten van den dampkring, genoegzaam onmogelijk om die te ontdekken.

„ En deeze belijdenis van een grooten Natuur- en Wiskundigen is in de zaak zoo veel als onze Godsvraag aan Job: *Hebt gij ooit den morgenstond geboden? Hebt gij den dageraat zijne plaats aangewezen?*"

Oudheid- en Geneeskundige Verhandeling over de Demonische Menschen, waarvan in de Geschiedverhaalen der Euangelisten wordt gewaagd. Door TH. G. TIMMERMANN, *Dr. en Prof. Med. &c. &c. op 't Hooge School te Rinteln. Uit het Latyn vertaald en met aanmerkingen verrykt, door* J. F. LENTZ; *en met eene Voorreden in het licht gegeeven, door* F. G. C. RÜTZ, *Hoogduitsch Leeraar der Luthersche Gemeente in 's Hage. Te Haarlem by* A. Loosjes, 1789. *Behalven het Voorwerk, enz.* 210 *bladz. in gr. octavo.*

Niettegenstaende het hier bovengenoemde onderwerp reeds menigwerve behandeld zy, en de onderzoekgrage Lezers al etlyke openbaer uitgegeven Geschriften over dit Stuk doorbladerd hebben, zo dat het zommigen overtollig zoude kunnen schynen, op nieuw ene Verhandeling van die natuur te doorbladeren, durven wy hun echter het lezen dezer Verhandelinge van den Hoogleeraer *Timmerman* nog wel aenpryzen. Zy zullen, schoon ze 'er, uit hoofde hunner belezenheid, geen nieuws van merkelyk aenbelang in ontdekken, 'er nogtans hier en

daer verscheiden opmerkingen in vinden, die ter nadere ophelderinge en bevestiginge van het vroeger bygebragte dienen; mitsgaders zulken, welken hun aenleiding kunnen geven, om deze en gene byzonderheden uit een geheel ander gezichtpunt te beschouwen, dan ze hun tot nog voorgekomen zyn: dat, het zy men de zogenoemde werking der Demons nog voorsta, het zy men de Demonische Menschen tot de classe der kranke, of kwalyk gestelde Persoonen brenge, zyne nuttigheid kan hebben.

By den aenvang ontmoet men reeds ene meer dan gewoone nauwkeurige verklaring van de Leer der Ouden, nopens de Demons en derzelver werking, zo onder de Grieken en Romeinen, als onder de Oostersche Volken in 't algemeen, en de Joodsche Natie in 't byzonder: 't welk ons de opkomst en voortgang van de denkbeelden, nopens een soort van Middelwezens, als oorzaken van de kwalen der Menschen ontvouwt. ——— Hier op volgt ene onderscheidenlyke beschouwing van die veroorzaekte Ziekten, en vooral, 't geen 't hoofdonderwerp dezer Verhandelinge is, van de kwalen, aen welken de Demonische Menschen, in de Euangelien gemeld, onderworpen waren: wier toestand de Hoogleeraer kortlyk dus omschryft. „ De Bezetenen kwynden, *aan eene langwylige*, of in eens voortduurende, of hen by enkelde „ verheffingen overvallende *ziekte van* een of door onge„ voeligheid der zintuigen stomp geworden, of in een „ meerderen of minderen graad ylend *verstand* en ge„ krenkte verbeeldinge, voornaamlyk veroorzaakt door „ zwarte gal, of door een gelyksoortig zwaar Hysterisch „ ongemak des ligchaams." Eene beschryving, die, gelyk hy tracht te doen zien, volkomen beantwoord aen de verschynzelen by deze ongestelde menschen; aen de beschryvingen dier ongesteldheden in latere geschriften; en aen 't geen men nog heden ondervind, by menschen die aen deze kwalen onderhevig zyn, waer van men, in onze dagen, zonder de toevlugt te nemen tot de werking van een Demon, de natuurlyke oorzaken gereedlyk kan aenwyzen. ——— Aen deze dus bevestigde verklaringe dier ongesteldheid hecht hy voorts een beknopt gewag van de voornaemste Geneesheeren, die zich bevlytigd hebben, om, in navolging van *Hippocrates*, (welke zich, reeds 400 jaren voor 's Heillands geboorte, tegen dit bygeloof aenkantte,) deze ongesteldheid op ene soortgelyke wyze als bovengemeld te verklaren, en aen te

too-

toonen, dat men hier op geene andere dan natuurlyke oorzaken hebbe te denken. —— Edoch, dit alles heeft, gelyk hy voorts doet zien, het aengenomen gevoelen niet geheel kunnen stuiten; en men is, op de eene of andere wyze, veelal by den gewoonen denktrant hieromtrent gebleven; welken hy door enige aenmerkingen tegengaet, met oogmerk om de gewigtige zwarigheid, ontleend uit het schynstrydige van dit geneeskundige gevoelen, met de natuur der Euangelische verhalen, uit den weg te ruimen. —— Dan, eer hy zich hier toe verledigt, vind hy het geraden, nog enig bericht te geven van de pogingen, welken zommigen, met en zedert de Hervorming, aengewend hebben, om het gevoelen, dat men de zogenaemde Bezetenen voor natuurlyk kranken te houden heeft, meer ingangs te doen vinden; waerin ze nogthans zo niet geslaegd zyn, of hét oude algemeene gevoelen heeft, niet alleen by Ongeleerden, maer ook zelfs by vele Geleerden, genoegzaem de overhand behouden; ter oorzake dat de natuur der Euangelische verhalen het gevoelen der Geneesheeren, in dit geval, hunnes oordeels, ten duidelykste tegenspreekt. Zulks geeft den Hoogleeraer aenleiding, om de gewigtigste tegenbedenkingen, zo veel hem mogelyk zy, kragtloos te maken; en wel byzonder te toonen, hoe het plan der Euangelische Openbaringe niet vorderde, het Volksgevoelen wegens de Demons en derzelver werking uit te rooien; des het, naer zyn inzien, geen zwarigheid bare, dat de eerste Verkondigers van 't Euangelie daeromtrent niet beter onderrigt geweest zyn. Ter dezer gelegenheid brengt hy, in 't slot zyner Verhandelinge, nog ene bedenking by, rakende het stilzwygen van Apostel *Joannes*, nopens de Bezetenen; welker inhoud wy, als ene byzonderheid, hier nog zullen mededeelen. —— Vooraf aengemerkt hebbende, hoe de Geneeskunde in Griekenland, en vooral in klein Azie, bloeide, en 't waerschynlyk zy, dat het gevoelen der Artzen nopens de Bezetenen aldaer een merkelyken invloed had, zo grond hy daerop de volgende vermoeding.

„ Dat het naamlyk zeer waarschynlyk is, dat JOHANNES, als hebbende zich lange in de vermaardste Stad van het geheele Asien, naamlyk Ephesus, opgehouden, en zynde, wegens de nabuurige Smyrneësche School, met eenen drom van zodanige Artzen omringt, die de *Demonische* Bezetenheden weerlegden, geduurende zyn lang leeven dikwyls van dit gevoelen der Artzen gehoord heeft;

en dat hy hier door omtrent het gewoon gevoelen twyffelachtig gemaakt, en tot nader onderzoek aangefpoord zynde —— (het welk des te gemaklyker was, om dat hy noch nooit eene verklaaring omtrent de natuurlyke oorzaak van de gefteldheid der Bezetenen van *Christus* gehoord had, als zynde dit het werk der Artzen, of fchoon hy anders zynen vertrouwdften omgang genoot;) het gezegde gevoelen der Artzen, of ten minften menfchelyker wyze heeft willen dulden, of vermyden, om de *Demonifche* Bezetenheden der kranken, aan het onkundig gemeen door de Griekfche Artzen verweten, te bevestigen; en dat hy, of fchoon hy voor zyn perfoon ondertusfchen noch volhardde in het Joodsch gevoelen, wegens den dienst in buitengewoone natuurlyke zaaken door God aan Engelen opgedraagen; gelyk, of fchoon men aan de echtheid van het 4 vs. in het V Hoofddeel van zyn Evang. wil twyfelen, ook buiten dat nogthans waarfchynlyk blyft, dat hy, zeg ik, 't voorzichtigfte geoordeeld heeft, om, naar gelang van tyd en plaats, in zyn Evangelium van de Bezetenen te zwygen; en dus de Christenen ftilzwygend aan te fpooren, om het gevoelen der Artzen te onderzoeken, en, zo zy het zelfde waar bevonden, hunne toeftemming 'er aan te geeven. Dan, zal mooglyk iemand zeggen: *fchoon men ook al de voorzichtigheid van dit ftizwygen toegeeve; wie zal nogthans gelooven, dat* JOHANNES *zich van die fynere leerwyze, om naamlyk door ftilzwygen te onderrechten, bediend heeft?* Ik antwoord, de H. Geest, op wiens aandrift hy met recht geacht wordt zyn Evangelium befchreeven te hebben, of de God der waarheid heeft de Christenen, door dit ftilzwygen van JOHANNES, kunnen leeren, om, door nadenken, over de ondervinding der Artzen, in deeze zaak de beste leermeesteresfe, zelve de waarheid naar te vorfchen en te ontdekken."

Naer luid der Voorreden van den Eerwaerden *Rütz*, heeft men eerstdaegs enige door hem vervaerdigde *Byvoegzelen* op deze Verhandeling te gemoet te zien, welke hy, op de ene of andere wyze, met dezelve gedacht had te vereenigen; doch derzelve uitvoerigheid heeft hem daer in wederhouden. Thans is het oogmerk die nadere bedenkingen afzonderlyk het licht te doen zien, onder den tytel van *Demonologifche Fragmenten*. In dezelve heeft de Lezer inzonderheid te wachten, ene ontvouwing van, en de bewyzen voor, de gegrondheid zyner hoofdftellinge: „dat „ het Leerftuk van de Demonen oorfpronkelyk niets meer

„ en

„ en niets minder is, dan eene vrucht van de verbeeldingskracht, en van het geestig vernuft der menschen; „ en dat het zelve, in en na de dagen van onzen Goddelyken Verlosser gebleeven is, het geen het zelve van te „ vooren, en oorspronkelyk was, eene loutere Hypothese." Verder staen hier by te komen 's Mans bedenkingen over de geschiedenis met de twee zogenoemde *Demonische* Mannen te Gadara, volgens Matth. VIII. 28-34, Marc. V. 2-17, en Luc. VIII. 27-37; als mede zyne verklaring van Hand. XVII. 16-32; benevens nog eenige opmerkingen, op eenige andere onderwerpen, die tot de Leerstelling der *Demonen* behooren. —— Deze aenkondiging wekt natuurlyk de nieuwsgierigheid op, en men verlangt na de volvoering zyner toezegginge; te meer, daer men zich vleit, dat dezelve ook eenigermate zal dienen ter vervullinge zyner belofte, wegens het afgeven van *Byvoegzelen tot zyne zeven Leêrredenen*, over de Demonische Menschen, in den jare 1783 gedaen.

Tweede Brief van G. BONNET *aan een Vriend, over het gezag van de Rede in den Godsdienst. Te Utrecht by* A. van Paddenburg, 1789. *In gr. octavo*, 196 *bladz.*

In dezen tweeden Brief (*) bepaelt zich de Hoogleeraer *Bonnet*, na eene beknopte voorstelling van den inhoud der Verhandelinge van den Heer *van Hemert*, over het gezag der Rede in den Godsdienst, tot het nagaen en ontvouwen van 't geen hy alvoorens, wegens de *voorwerpelyke* en *onderwerpelyke Rede*, heeft aengemerkt, en 't geen door den Heer *van Hemert* daer tegen is ingebragt. Hieromtrent schikt hy dezen Brief indiervoege, dat hy, in de eerste plaetze, het door hem aengevoerde in enige stellingen bevatte, waerby hy, zulks noodig agtende, eene nadere verklaring voegt. Op de opgave van iedere stelling, laet hy dan voorts volgen, de bedenkingen van den Heer *van Hemert* tegen dezelve; en daeraen hecht hy dan zyne beantwoording dier tegenbedenkingen: waer door zyn Hoogeerwaerde de wederzydsche denkwyze gereedlyk onder het oog brengt, voor alle dezulken, die begerig zyn, om dit verschil nader te onderzoeken. —— Het verhandelde is des betrekkelyk tot de volgende

(*) Zie over den eersten Brief, *boven* bl. 10.

de twaelf ſtellingen, door den Hoogleeraar aldus voorgedragen.

„ 1. Al wat uit de beginzelen der *voorwerpelyke rede* wettig wordt afgeleid, is zoo zeker als die beginzelen, die algemeene en eeuwige waarheden, zelve: —— en, al wat ſtrydig is met haare beginzelen, of met het geen wettig daar uit is afgeleid, kan onmogelyk waar zyn.

„ 2. Schoon al wat, uit de beginzelen der *voorwerpelyke rede*, wettig wordt afgeleid, zoo zeker is als die beginzelen, die algemeene en eeuwige waarheden zelve; men zou echter te veel zeggen, wanneer men ſtaande hield, dat al wat wy, uit de beginzelen der *voorwerpelyke rede*, niet afleiden, of, ten minſte, niet verklaaren kunnen, geen waarheid der *voorwerpelyke rede* kan zyn.

„ 3. Het zou derhalven ook te veel gezegd zyn, als men ſtaande hield, dat, het geen ons toeſchynt, met het onderwys der *voorwerpelyke rede* te ſtryden, met regt voor onwaarheid kan verklaard worden; ſchoon het anders een genoegzaamen grond van zekerheid ſchynt te hebben.

„ 4. Het menſchelyk verſtand kan, in de toepasſing van allerzekerſte waarheden, feilen: ſchoon derhalven nooit waarheid kan zyn, 't welk ſtrydig is met *de voorwerpelyke rede*, zoo kan echter iets waarheid zyn, 't welk ſtrydig is met het menſchelyk verſtand, wanneer het, naamlyk, van zekere grondwaarheden eene verkeerde toepasſing maakt.

„ 5. De dingen, waaromtrent de redelyke Ziel, van de *voorwerpelyke rede* zich bedienende, werkzaam is, zyn, of worden, haar bekend, door *redeneering*, door *gewaarwording*, door *getuigenis*; en zulks met genoegzaame zekerheid; dan naamlyk, wanneer in redeneeringen de ſchakel der waarheden aan haar bekend is; wanneer haare gewaarwordingen overeenkomen met de dingen, die zy ondervindt; en wanneer zy een ontwyffelbaar getuigenis heeft, aangaande zaaken, die, noch door ondervinding, noch door redeneering, van haar konden geweten worden.

„ 6. De *voorwerpelyke rede* is, deels de *bron*, waaruit, door wettige redeneering omtrent reeds bekende voorwerpen, zekere waarheden, en uit deeze wederom andere, worden afgeleid; deels de *proefſteen*, waar aan alles, wat, op gemelde wyze, ter onzer kennis komt, moet getoetst worden.

„ 7. Het menschlyk verſtand, bezig zynde, 't zy in 't uit-

uitvorschen van waarheden, of in het beoordeelen van zaaken, maakt gebruik van de *voorwerpelyke rede*; doch, dat gebruik is bepaald naar de vatbaarheid des verstands, in betrekking tot den aart der dingen, die de voorwerpen zyn van deszelfs onderzoek of beoordeeling.

„ 8. De bepaaldheid van ons verstand verpligt ons, dat wy, het geen ons eindig en bekrompen begrip te boven gaat, niet terstond ontkennen; doch ook, dat wy het bestaan van iets, 't welk ons onbegrypelyk voorkomt, niet erkennen, dan op wisse gronden, die ons gerust stellen.

„ 9. Zullen wy *van vooren*, met zekerheid weeten, of iets, ten aanzien van een daadlyk bestaand weezen, mogelyk zy, dan moeten wy, van de natuur van zulk een weezen, een stellig denkbeeld hebben, om, uit vergelyking van het zelve, met het geen 'er aan toegeschreven wordt, genoegzaam zeker te kunnen opmaaken, of 'er eene waare tegenstrydigheid plaats hebbe, dan niet?

„ 10. De menschelyke Ziel kan geen stellige denkbeelden vormen van zulke weezens, welker natuur en werking, geheel en al, buiten den kring van haare bepaalde vatbaarheid, of zinlyke gewaarwordingen, gesteld zyn; alhoewel derzelver bestaan en uitwerkzelen haar kenbaar worden. Daarenboven, het verstand van menschen niet alleen, maar ook van alle redelyke schepzelen, hoe voortreflyk zy zyn mogen, kan geen stellige denkbeelden vormen van het oneindig Opperwezen.

„ 11. Schoon het *niet tegenstrydige* mooglyk is, zoo volgt echter niet, dat, ten aanzien der voorwerpen, van welke wy geene stellige denkbeelden hebben, alles *mooglyk* zy, waar in wy geen tegenstrydigheid ontdekken; nadien 'er in zulk een voorwerp iets zou kunnen zyn, 't welk, zoo wy 'er een stellig denkbeeld van hadden, ons zou doen besluiten, dat, het geen wy anders zouden denken mooglyk te zyn, volstrekt onmooglyk is.

„ 12. Schoon het tegenstrydige onmooglyk is, zoo volgt echter niet, dat, ten aanzien der voorwerpen, van welke wy geene stellige denkbeelden hebben, iets onmooglyk zy, om dat wy, uit vergelyking van stellige denkbeelden, die wy van andere zaaken hebben, daarin eenige tegenstrydigheid meenen te ontdekken: nadien 'er in zulk een voorwerp iets zou kunnen zyn, 't welk, zoo wy het regt kenden, ons tot het mooglyke zou doen besluiten."

Prys.

Prysverhandelingen over de Zedelyke Opvoeding der Kinderen, uitgegeeven door de Maatschappy, Tot Nut van 't Algemeen. *Te Amsteldam, by* H. Keyzer, A. Fokke Simonsz. *en* C. de Vries, 1789. *in 8vo.*

Twee Eerwaardige Heeren, beide Leden der Maatschappye, hebben met eenen gelukkigen uitslag, na den Eerprys gedongen, opgehangen voor den besten Beantwoorder der gewigtige Vraage: *Welke zyn de kragtigste drangredenen, om Ouders hunne duure verpligtingen op het hart te drukken, om hunne Kinderen, door eene verstandige en Godvrugtige opvoedinge tot nuttige Leden van den Burgerstaat, en eenmaal tot Burgers des Hemels, op te leiden? en welke zyn de beste middelen, die zy tot dat gewigtig einde hebben in 't werk te stellen?* De Eerw. H. H. TEN OEVER, *Predikant te 's Hertogenbosch*, streek den Gouden, —— J. WIGERI. *A. L. M. Ph. Dr.* en *Predikant in de Beverwyk*, den Zilveren, Eerpenning.

Beide deeze Antwoorden worden ons hier in een Bundel gegeeven, beide verdienen zy lof; en 't moet de meer gemeenzaame styl weezen, die het Antwoord van den Eerw. TEN OEVER den voorrang heeft doen verwerven by de Beoordeelaars der Maatschappye, anderzins dunkt ons, dat de Verhandeling van den Eerw. WIGERI, verre boven de andere, in zaakrykheid, schikking, en bondigheid uitmunt. Was dezelve meer met den saus van Gemeenzaamheid overgooten, de keurige lessen zouden een gevalliger ingang vinden; doch gemeenzaam te schryven, en buiten het laf platte, en talmagtige, te blyven, heeft veel werks in; men zou het bykans een gaave moge noemen.

Niets anders dan de *Inleiding* van het eerste Antwoord, en 't geen de Schryver der Verhandeling van zyn Bedoeling zegt, zullen wy onzen Leezeren voorleggen. De Eerw. TEN OEVER vangt aan „ Ouders! wie gy zyt, u „ raakt deeze Verhandeling, en wel eigenlyk en voor„ naamlyk u, Ouders, Vaders en Moeders, die braave, „ schoon onweetende, door behoefte of gebrek aan ge„ leerdheid, in zo verre *geringere Menschen* zyt.

„ De Maatschappy naamlyk, die my bewoogen heeft „ om dit Boekje te maaken, en wel voor u, voor u al„ leen, te maaken; deze Maatschappy is een gezelschap „ van veele geleerde en aanzienlyke lieden, die zich ver-

„ bon-

„ bonden hebben om *ongeleerde en geringere Menschen* te „ onderwyzen; zy hebben reeds verscheide Boekjens, behalven dit Boekjen, ten uwen nutte uitgegeven.

„ Zult gy de boekjens van die Menschen, welke u zo „ lief hebben, nu niet koopen en niet leezen? ——— O „ dat zoude immers niet goed zyn: want bedenkt eens, „ hoe zoudt gy het vinden, wanneer gy eens met u hon„ derden toetradt om een ryk mensch of een geleerd man, „ eenen goeden raad te geeven, of voor een gevaar te „ waarschuwen, dat hy niet wist, als hy dan zeide; weg „ met uwen raad; ik heb uwen raad niet noodig, ik wil „ myn eigen zin doen?"

„ Wel, roept gy uit, als het iemand ware, daar ik lief„ de voor hadde, ik zoude in myne ziel bedroefd wee„ zen; indien, by voorbeeld, die, of die Heer en Juf„ frouw, die ik voor zulke braave Menschen kenne, een „ bitter ongeluk krygen zouden, om dat zy naar eenen „ goeden raad niet wilden luisteren, wel, ik weet niet wat „ ik wel doen zoude, ik zou hen haast dwingen om myn „ raad te doen, ik zoude.... nu, nu, het is al genoeg, „ lieve Menschen! dit Boekjen, als het gedrukt wordt, „ is een raad van honderden geleerde en ryke Menschen, „ en zy raaden u over iets dat zy wel beter weeten dan „ gy. Zult gy nu ook naar hen niet hooren? O, dat zou „ die goede Menschen ook zo bedroeven, en gy, als gy „ niet na hen geluisterd hadde, en gy werd ook eens, „ juist om dat gy niet hadt willen luisteren, bedroefd en „ ongelukkig, wat zoudt gy dan van uzelven zeggen „ moeten?

„ Ik maake u oplettende zo ik denke, maar gy denkt „ nu ook al — wel waar over mag die raad wel loopen? „ — is 'er by die raad zo veel te winnen of te verliezen? „ en kan ik die raad wel doen? enz.

„ Wel, vrinden! gy leest op 't eerste Blaadjen, deze „ raad loopt over een *goede Opvoeding van uwe Kinde„ ren.*

„ O zo! zegt gy mogelyk, nu dat is wel! maar om de „ waarheid te zeggen, dit behoeft my zo zeer niet geraa„ den te worden, dit weet ik reeds —— een ander uit u „ kan zeggen, naar myn krank vermogen meen ik dus „ gedaan te hebben, zonder zulke Boekjens! —— en het „ kan wel zyn, dat iemand zo verre komt van te zeggen, „ ja, ja! wy hebben daar zulke Boekjens niet toe noo„ dig.

„ Ei

„ Ei lieve Vrienden! ei zyt zo goed en leest eerst de „ Vraag nog eens over, die in dit kleine Boekjen behandeld word.

De Eerw. WIGERI kortlyk aangetoond hebbende, dat het verre van onverschillig is, welke beginzelen den Kinderen door hunne opvoeding en Ouders worden ingeboezemd, geeft van de Verdeeling van zyn Stukje, en de wyze van Behandeling, dit verslag. „ Zo ziet gy dan, waarde Leezer, dat het niet om 't even is hoe gy met uwe „ Kinderen te werk gaat; en indien gy eenig denkbeeld „ hebt van den invloed, welken kennis, deugd en goede „ zeden, op het geluk van persoonen en volkeren hebben, dan ziet gy immers ook dat het uw pligt is, indien gy Vader of Moeder zyt, of anders den post van „ Vader en Moeder bekleedt, de Kinderen, onder uw opzigt gesteld, door eene verstandige en godvrugtige opvoeding tot nuttige Leden van den Burgerstaat, en eenmaal tot Burgers des Hemels op te leiden. — — Welaan ik wil u hier toe tragten te hulpe te komen, door „ u de beste Middelen, welke gy tot dat gewigtig einde „ hebt in 't werk te stellen, aan te wyzen, en dewyl ik „ vreeze, dat gy dan uwen pligt in deezen moeilyk agten „ zult, en daar door wel ligt van de betragtinge van denzelven kond afgeschrikt worden, wil ik u daar naa toonen welke kragtige drangredenen 'er voor u zyn, om dezelve met moed en standvastigheid naar te komen, en „ u dezelve op 't hart te drukken. ——— Vooraf moet „ ik nogthans voorstellen; dewyl het voor my geheel onzeker is, in welke handen deeze myne Verhandeling zal „ vallen, dat ik mynen Leezer zal beschouwen als eenen „ gemeenen Burger of Landman, die ik geene lessen zal „ voorschryven, die niet dan in de opvoedinge van Kinderen van grooten, ryken of aanzienlyken, kunnen te „ passe komen, welke laatsten egter van alles, wat ik „ voor hebbe hier ter neder te stellen, althans van verre „ weg het grootste gedeelte, ook hun gebruik zullen kunnen maaken; voor Menschen, die nauwlyks van de redenlooze Dieren verschillen, dan daarin, dat hun Lichaam „ van eene andere gedaante is, en dat zy een voor Menschen verstaanbaar geluid kunnen geeven, is het nutteloos te schryven.

„ Ik zelfs ben een Vader van Kinderen, en gevoel meer „ dan ik kan uitspreeken, als ik deeze woorden lees of „ van den predikstoel hoore, *gelyk zich een Vader ont-*

„ *fermt over de Kinderen, alzoo ontfermt zich de Heere*
„ *over die geenen, die hem vreezen, en zal eene Vrouwe*
„ *haaren Zuigeling vergeeten, dat zy zich niet ontfermt*
„ *over de vrugt haars buiks, en schoon deeze vergat, nog-*
„ *thans zal ik uwer niet vergeeten, dat ik my uwer niet*
„ *ontfermen zoude.* Ik kan dan geen norsch, geen gestreng,
„ Zedemeester voor u zyn: laat vry een aangenaame glans,
„ eene vergenoegde lach op uwe kaaken liggen, by de
„ onschuldige vermaaken uwer Kinderen, gevoel vry een
„ hartlyk medelyden met hunne rampen, en verschoon vry
„ het te kort komende als hunne poogingen opregt zyn,
„ maar dit zelfde gevoel doet my tevens begrypen, hoe
„ smartlyk het voor uw Ouderlyk hart zou vallen, indien
„ gy eenmaal uw lief kroost, door zyn eigen wangedrag,
„ in weezenlyke elenden gestort zaagt, en u zelven de
„ schuld van dit wangedrag wyten moest. Ziet gy, myn
„ waarde Leezer! dit ook, gy kunt het my dan niet kwa-
„ lyk neemen, dat ik u den weg aanwyze, om deeze smar-
„ te voor te komen."

Verhandeling van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Weetenschappen. IVde Deels 2de Stuk. Met Plaaten. Te Utrecht, by de Wed. S. de Waal *en* Zoon, 1789. *In gr. 8vo. 175 bladz.*

De onderwerpen, in dit Stuk voorkomende, zyn de volgende. 1. Waarneeming van eene spoedige geneesing eener geweldige *Beroerte*, door den Heer GREEVE, *M. D. en Chirurgyn* te Utrecht.

De Lyder had Rundvleesch gegeeten, waarvan, by gebrek aan tanden, een stuk, niet wel gekaauwd, in de slokdarm was blyven zitten; het gelukte den Heer GREEVE, door middel van een Balyn, met een spons voorzien, dit stuk vleesch te ontlasten, en den Lyder te geneezen. 2. Verhandeling over de kweeking der Planten van de hooge Bergen, gewoonlyk genaamd, *Alpische Planten*, door den Heer THOUIN. Liefhebber van de kweeking van zodanige Planten zullen deeze Verhandeling met genoegen leezen. 3. Waarneeming van eene Waterzucht der Hersenen, na den dood eerst ontdekt, door den Heer B. DE SOLA, behelst geen nieuws. 4. Kruidkundige Waarneeming en Beschrijving van het geslagt genaamd *Cyanella Capensis*, door den Hoogleeraar NAHUIS. De Hoogleeraar meent regt te hebben,

ben, deeze Plant uit de Bende der *Sesmannige* te verplaatsen, in die der *Eenmannige* Planten, en dezelve te houden voor eene uitzondering op den algemeenen regel, welke in de Bolplanten plaats heeft. 5. Verhandeling over eene byzondere Inrichting van den Hoofdwal eener Vesting, door den Heer HUGUENIN, *Capitein Lieutenant in het Corps Artillerie*. 6. Verhandeliug over den waaren aart van het Rottekruid, en deszelfs werking op zommige Midden-Zouten, door den Hoogleeraar NAHUIS. Met zeer veel gretigheid hebben wy deeze Verhandeling doorgeleezen; meenende daarin, iets nieuws, iets byzonders, nopens den waaren aart, de bestanddeelen van deeze Metaalkalk, en deszelfs werking op zommige Midden-Zouten, te zullen ontdekken. Wy vleiden ons hier mede te sterker, om dat het *Genootschap* dit Stuk, als van eene meer dan gewoone waarde, met eene gouden Medaille van 20 Ducaaten bekroond heeft. Dan wy moeten, behoudens het verschuldigde respect, voor het *Genootschap* en den Hoogleeraar NAHUYS, rondborstig bekennen, dat wy ons, in deeze onze streelende hoop, by 't nagaan van het aangevoerde, tot ons leedwezen, te leur gesteld hebben bevonden. Alles tog wat de Hoogleeraar over dit onderwerp bybrengt, vinden wy reeds gedeeltelyk by BERGMAN (*) en anderen, maar voornaamentlyk by FOURCROY; (**). Welke laatste Verhandeling alles behelst wat de Hoogleeraar, zo ten aanzien van den aart en Eigenschappen van het Rottekruid, als ook ten aanzien van deszelfs werking op andere Midden-Zouten, volgens de theorie van LAVOUSIER, heeft bygebragt. De volgende voorbeelden mogen tot staving van ons gezegde genoeg zyn: om den aart van het Rottekruid te leeren kennen, tragt de Heer NAHUYS de volgende vier stukken te bewyzen. *Vooreerst*, dat deeze Metaalkalk tot de zuuragtige Zouten behoort, is eene zeer bekende zaak. Zie MACQUER, BAUME, BERGMAN l. c. p. 286, FOURCROY l. c. p. 506). *Ten tweeden*, de reden, dat het Rottekruid, by deszelfs verkalking, in een Zoutzuurachtige zelfstandigheid overgaat, is niet, zo als BAUME, MACQUER, BERGMAN en andere Scheikundigen meenen, in het verlies van phlogiston, maar, volgens LAVOISIER, in de aantrekking der basis van de zuivere lucht gelegen.

(*) Opuscula Physica et Chemica. Vol. II: Comment. XXI. p. 272.
(**) *Elemens d'Histoire Naturelle et de Chimie. Second. Edit. Tom: II, Chap. VII pag.* 494.

gen. Dit zelfde zegt ook FOURCROY l. c. pag. 508. De aantrekking der basis van de zuivere lucht is iets, 't welk men, volgens LAVOUSIER, by alle verkalking der metalen aanneemt; maar wy vraagen: waarom worden niet alle metaal-kalken zuuragtige zouten? om dit met den Hoogleeraar aan eene byzondere eigenschap des Rottekruids toe te schryven, betekent niets. Immers de basis der zuivere lucht kan geen zuur voortbrengen, ten zy het zig met eene andere zelfstandigheid, het tweede Characteristike bestanddeel der zuurs uitmaakende, vereenige; —— zo lange wy dit tweede bestanddeel van het arsenicale zuur niet kennen, kennen wy ook het arsenicale zuur niet, gevolglyk ook het *arsenicum* niet. —— Dit hadden wy eigenlyk van den Heer NAHUYS verwagt, dat hy zoude onderzogt hebben. —— *Ten derden.* Het gewoone Rottekruid is voor eene meerdere verkalking, en dus voor eene meerdere vereeniging met de basis der zuivere lucht, vatbaar — dit is wederom eene zeer bekende zaak. (Zie FOURCROY l. c.) *Ten vierden.* Het Rottekruid, krygt wanneer het volkoomen met de basis der zuivere lucht verzadigd is, verscheiden eigenschappen, welke van die des gewoonen Rottekruids zeer verschillende zyn; dit, gelyk een ieder begrypt, hangt af van de meerdere zuiverheid, in het eerste geval verkregen. —— In het tweede gedeelte deezer Verhandeling tracht de Hoogleeraar de werking van het Rottekruid op zommige Midden-Zouten, volgens de proefneemingen van MACQUER, uit de aanweezigheid der zuivere lucht te verklaaren. —— Indien men eens de Leerstellingen van LAVOUSIER heeft aangenomen, volgt deeze verklaaring zeer natuurlyk, en is dus verre af, van iets nieuws te bevatten. Dan of men niet in staat zoude zyn, volgens de denkbeelden der hedendaagsche *Stahliaanen*, even zo goed, deeze verschynselen te verklaaren, komt ons zo vreemd niet voor, als den Heer NAHUYS.

De laatste Verhandeling is over een byzonder Midden-Zout uit de *mesembryanthenum crystallinum*, of Ysplant, door den Hoogleeraar NAHUYS. —— Deeze Verhandeling behelst een aantal proefneemingen, op dit byzonder zout genomen, waaruit blykt, dat het zelve uit ♃ vast loogzout en ♃ vaste lucht bestaat. —— En hierby komt eindelyk nog een berigt van den Heer F. BREUKER, *Apotheker te Amsterdam*, om Ammoniak-Zout uit yzerdeelen te bezwangeren, en in alle deelen gelyk te maaken, aan de

 yzer-

yzeragtige bloemen van het Ammoniak-Zout; waar in hy by uitstek wel geslaagd is.

Vervolg op M. N. CHOMEL, *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur- Zedekundig en Konst-Woordenboek, door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Kunstplaaten. Zesde Stuk. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, *en te Amsterdam, by* J. Yntema. 1788. *In gr. quarto.* 420 *bladz.*

Eene bestendige arbeidzaamheid stelt den noesten *Chalmot* in staat, om de uitbreiding van dit nuttig Woordenboek voort te zetten, op eene wyze die voor een verschillend slag van Leezers haare gevalligheid heeft; daar zyne uitgebreide beleezenheid, en naspeuring, hem steeds overvloedige stof van allerleien aart verleent. — Wy hebben hiervan, in veelerleie takken van oefening, reeds een en ander voorbeeld gegeeven; ter veranderings strekke thans, tot een staal, uit een menigte keurig behandelde Artikels, het woord *Geld*. Doch ons bestek laat niet toe om 'er meer dan een gedeelte van over te neemen.

Geld is eene uitdrukking waar van men zich in 't algemeen bedient, om alle gangbaare Muntspecien mede te betekenen, uit welke stoffe, het zy goud, zilver, koper enz. ook mogen zyn vervaardigd.

„ Het *Geld*, zegt de Heer VAN LOON, (*Hedend. Penningk.*, bl 1.) zyn zekere stukken metaal, of altemets „ ook wel van andere stoffen, volgens derzelver inwendige waarde en onderscheiden gewigt door de Hooge „ Overigheid, naar de wyze van ieders land, gemerkt, „ om in 't koopen en andere handelingen, volgens de „ stilzwygende toestemming der volken, tot eene tegenwaarde der verhandelde zaaken te verstrekken."

In den beginne, toen de onafhangkelyke Souverein van het geheelal den mensch tot eenen Heer en Bezitter van den Aardkloot maakte, was het Metaal eene verborgen schat, die toenmaals onnut en van geenen dienst voor het schepsel was, dewyl de eerste mensch het tot niets gebruiken konde. Zyn kroost zat in de gemeenschap van goederen; en de eerste nakomelingen bezaten dit wereldsgoed met elkanderen, en tot een onderling gebruik. Dan het menschelyk geslacht vermeerderende, werd, dewyl een iegelyk het zelfde recht tot alles bezat, het ge-

getal der nodige en bruikbaare zaaken te klein om eenen iegelyk daar mede te gerieven. De twist zoude een onvermydelyk gevolg deezer schaarsheid der dingen, by eene zo groote en snelle volkplanting, geworden zyn, indien men in de eerste tyden zich niet door den geest van inschikkelykheid had laaten bestieren. Dus diende de eene den anderen, en zy voorzagen zich op eene mededeelzaame wyze onder elkanderen, van alles wat zy nodig hadden. De menschenliefde heerschte nog te veel, en de eenvoudigheid, ten aanzien der aardsche goederen, was te groot, om juist naauwkeurig alles op het fynste tegen elkanderen op te weegen, en na te rekenen. Dan dit was egter van korten duur! de hebzugt, het geweld en bedrog, bekroopen de menschelyke gemoederen; en dit maakte eenen ieder onwillig, om iets aan zynen medemensch te geeven, of voor hem iets te doen, ten zy daar voor een naauwkeurig tegenwigt ontvangende. Voeg hier by, dat, hoe groot en uitgebreid iemants byzondere bezitting ook was, hy egter alles niet bezat; en dus genoodzaakt, wilde hy iets bekomen waar aan hy gebrek had, en 't geene van eenen anderen wierd bezeten, iets van 't zyne daar voor te geeven; en aldus geschiedde, eer daar nog *Geld* was, de oudste inkoop by ruilen en mangelen; zie JOBERT *kennisse der Gedenkp. bl.* 2. Een gebruik voorwaar, 't welke, by het ontdekken der *Westindien*, by verscheide Volken nog in zwang ging, en ingevolge het getuigenis van de geloofwaardigste Reizigers, by sommige Natien, nog huiden ten dage plaats vindt. Dan hoe gerieffelyk deeze handel in de bespiegeling ook moge voorkomen, wierd dezelve egter, in de uitvoering, in alle deelen niet voldoende bevonden, en konde dus in zyn geheel niet lange stand grypen: de redenen hier van waren, dat weerkeerig een ieder niet van alle zodaanige goederen voorzien was, die zyne Evennaasten behoefde; daar by was de omslag ook te groot, om sommige goederen tegens andere goederen te zetten, zonder eene bepaaling te hebben, waar naar men derzelver waarde berekenen konde. Zulks had ten gevolge, dat men naar een middel omzag om dit te hulp te komen, en geen beter nog geschikter deed zich hier toe op, dan een evenredig gelyk gewigt uit te vinden, dat *geduurzaam* in de behandeling, *beknopt* van omslag, en teffens ook *zeldzaam* en van *veele waarde* was, om daar tegen alle andere goederen en verdiensten, in de wereld, naar het gewigt en naar het ge-

tal te kunnen berekenen, en ziet de inbeelding der menschen viel van ouds af op de zogenaamde *edele Metaalen*, als het *Goud* en *Zilver:* zulks was onbetwistbaar eene vrywillige keuze; dewyl *Koper* of *Papier*, gelyk de laatere tyden leeren, of zelfs *Koraalen*, *Zeehoorentjes*, of maar iets waar aan de menschelyke verbeelding, naar gelegenheid van iegelyk land en tyd, eenigen prys of waarde heeft gehegt, van gelyke kragt en uitwerking is, wanneer zulks maar aan het oogmerk beantwoordt, om iets dat *handelbaar* en *beknopt* is, in vermogen te hebben, waar voor men grooter en uitgebreider zaaken, ten allen tyde, magtig kan worden. In vroegere tyden plagt men het goud en zilver slegts ten ruwsten toe te weegen, want de menigte, die men daar van in de toenmaals bewoonde landen had, vereischte geene strenge bepaaling. Dan eindelyk, dit ook in handel en wandel te lastig vallende, en de uitbreiding der Volkeren meer en meer vereischende om dit metaal wat beter te raade te houden, vond men goed, zekere gewigten in voorraad te maaken, en die te beitempelen, om ze op het eerste gezicht terstond naar haare waarde te kennen, zonder daar toe eene pynlyke, en voor veel eenvoudigen ondoenlyke, rekening noodig te hebben. Ten laatsten, wanneer ook het bedrog valsche stempels leerde gebruiken, begon het de zorg der Regenten en der Vorsten te worden, om tot verhoeding van wanorde, twist en schaade hunner onderdaanen, zelven het metaal te munten, en, tot *merk van echtheid*, en van *zuivere stoffe* en *eerlyk gewigt*, hun wapen en hun borstbeeld daar op te prenten. Zie daar kortelyk den oirsprong van het *Geld:* het is een *geconcentreerd* vermogen, het gene men anders in groote en wydloopige stukken bezitten konde, dat gemakshalve uitgedagt, en tot verligtinge der t'samenleevinge in trein gebragt is.

„ Wy zullen dit artikel besluiten met eenige bedenkingen aan te voeren, over het groote nut en dienst dat het *Geld* den mensche toebrengt.

„ De gedagten over dat onderwerp van den geleerden en vernuftigen Dr. COCKBURN in het II. Deel van zyne *Essay concerning the Nature of Christian Faith*, *pag.* 88, zyn van deezen inhoud: „ Wanneer het gebruik van 't „ *Geld* begon, was dit een wonderbaare vond om de „ naarstigheid en vlyt der menschen te beloonen en op „ te scherpen, dat zy hun werk en koophandel zeker, „ gemakkelyk en spoedig dreeven; om ieder een te ver-

„ plig-

„ pligten, dat hy al zyn vermogen en verscheide be-
„ kwaamheden ten gemeenen nutte te kost lei, en om
„ elk aan te zetten, dat hy de vrugt en 't voordeel van
„ zynen arbeid, zonder eenig nadeel van zyn eigen zelven,
„ gemeen maakte. Gierigheid, of een ongeregelde liefde
„ tot het *Geld*, is zekerlyk zondig, zy is de wortel van
„ veel kwaads, en moet van ons verre geweerd worden;
„ maar 't gebruik van het *Geld* is zeer nodig, en brengt
„ menigvuldige voordeelen mede. Daar 't *Geld* heden ten
„ dage niet in zwang is, daar deszelfs gebruik tot nog
„ toe niet ingevoerd is, worden geene konsten of wee-
„ tenschappen gehandhaafd, en niet een van al die oef-
„ feningen opgewakkerd, die 's menschen geest beschaa-
„ ven, en de ongemakken van ons leeven verzoeten.
„ De menschen leeven daar in 't wilde heen als de die-
„ ren; niemant denkt om eenig ding, dan om eeten,
„ drinken, en diergelyke natuur; hunne gedagten gaan
„ niet hooger en verder dan alleen om 't leeven en den
„ adem te onderhouden: even als de dieren gaan zy den
„ ganschen dag uit, en begeeven zich van de eene plaats
„ naar de andere, alleen om hun kost te zoeken. Wat
„ men ook onderstellen mag, dat volgen zou, zo elk
„ mensch door eene byzondere edelmoedigheid en regte
„ liefde enkel wierd gedreven; 't is niet te min zo als
„ de menschen voor het tegenwoordig in 't algemeen be-
„ staan, ten uiterste noodzaaklyk, dat 'er zeker soort, en
„ middel van handel en wisseling is, gelyk die van 't
„ *Geld*, om de menschen nuttiglyk en dienstig voor el-
„ kanderen te maaken.

„ Het Goud nu en 't Zilver zyn, om hunne zeld-
„ zaamheid, wonderlyk bekwaam en geschikt tot dat ge-
„ bruik van wisseling boven allerlei andere waaren, of om
„ 'er *Geld* van te slaan; daar, integendeel, was Goud
„ en Zilver zo gemeen, en gemakkelyk te bekomen als
„ stroo, stoppels, zand en steen, het even nutteloos
„ voor den koophandel als deeze zouden zyn."

„ Zeker Schryver merkt te recht aan, dat het niet het *Geld* is, 't welk men als den eigenlyken rykdom van een' Staat moet beschouwen. Waar toe dient in der daad het *Geld?* om de uitwisselingen gemaklyker te maaken. Maar het maakt die niet gemaklyker, dan om dat wy daar aan eene zekere waarde hegten, welke waarde grooter of kleiner is, naar maate de begeerde metaalen gemeener zyn. Het *Geld* is slegts een teken van koopwaaren; het doet derhalven niets tot de zaak, of wy die koopwaa-

 ren,

ren of derzelver waarde, met een grooter of kleiner stukje Goud of Zilver, uitdrukken. LYCURGUS vergunde den *Spartaanen* niet dan eene yzeren munt, om dat hy wilde, dat zy arm waren; en wy, die ryk willen zyn, zouden dwaaslyk het zilver wel zo gemeen begeeren als het yzer. De *Spartaanen* waren, uit hoofde van hun Yzergeld, niet arm, en wy zyn met ons vermeerd zilver niet ryk. Indien wy hondermaal minder zilver hadden, zouden wy slegts één gulden behoeven te draagen, daar wy nu honderd draagen moeten. Minder *Geld* zou derhalven de uitwisseling gemaklyker maaken, en ons by gevolg verryken; gelyk wy aan den anderen kant de klompen zilver zodaanig zouden kunnen ophoopen, dat de verwisseling, door de menigte van dit metaal, even ongemaklyk wierdt, als die met Yzergeld te *Sparta*, in welk geval wy daardoor even arm zouden zyn. *Spanje* is naar geheel strydige grondbeginzelen bestierd geworden. Laat ons zien welk eene uitwerking dit gehad hebbe.

„ Toen de Spanjaarden zich in het bezit van de schatten der Nieuwe Wereld zagen, hadden zy de onnozelheid van te denken, dat zy ryk waren; maar zy waren het slegts voor een oogenblik.

„ Ik heb gezegd, dat het *Geld* maar een teken van waarde is; en dat die waarde grooter of kleiner wordt, naar maate het meer of min schaars is. In het eerste geval koopt men derhalven voor weinig *Geld* veel, en in het laatste voor veel *Geld* weinig. Nu, het *Geld* was allerwege schaars, toen de Spanjaarden zich eensklaps in het bezit van millioenen zagen. Zy scheenen derhalven in 't eerste ryk genoeg, om geheel *Europa*, in zekeren zin, te kunnen koopen; maar, naar maate zy het goud en zilver, ter vervullinge van wezenlyke of ingebeelde behoeften, in andere landen overstorteden, deeden zy den prys van alle Koopwaaren stygen; en deeze moesten wel haast in de zelfde evenredigheid duurder worden, als de Metaalen in hoeveelheid waren toegenomen. Deeze gelykheid, dit waterpas, waar door de Spanjaarden net even ryk wierden, als zy te vooren geweest waren, en even ryk als andere Volkeren, wierdt zeer vervroegd door de onderneemingen van KAREL DEN V, en van zyn zoon PHILIPPUS; want dezelve deeden hen meer dan twee duizend millioenen livres door de werelt verspreiden. PHILIPPUS DE II zegt in zyn Testament, dat zyne ontwerpen

pen hem meer dan zes honderd millioenen Ducaaten aan buitengewoone uitgaaven gekost hadden. Dit Testament is in de Memorien van SULLY. Ik weet egter niet, of het een egt stuk zy. Maar ik meen, op 't voorbeeld van kundige Fransche Schryvers, niets te waagen met de Staatkundige, of liever Onstaatkundige, verspillingen deezer Vorsten op ten minsten twee duizend millioenen Livres te begrooten. Het gevolg hier van was, en moest zyn, dat de prys van alles, in 't verloop van één eeuw, viermaal verdubbelde.

,, De schatten van de nieuwe wereld, naar *Spanje* overgebragt, deeden de weelde toeneemen. Zy werkten een ander, een grooter, kwaad uit; zy verdoofden de nyverheid, de kloekheid, en hadden een doodelyken invloed op de handwerken, van welken aart die ook wezen mogten. De reden vertoont zich zeer gemaklyk. Naardien het *Geld* in *Spanje* gemeener was dan elders, was daar alles duurder, om dat alle arbeidsloonen hooger waren. Men wilde derhalven liever van den vreemdeling, die, nog minder Metaal hebbende, dezelfde dingen beter koop leverde, koopen, dan zyne Landgenooten duur betaalen. De Handwerkslieden kregen derhalven gebrek aan werk; verlieten het Ryk, en de Manufaktuuren vervielen geheel en al.

,, Het goud en zilver vloeide derhalven slegts door *Spanje* heen, zonder daar te kunnen blyven. Men heeft waargenomen, dat 'er, sedert de ontdekking van *Amerika* in 1492, tot in 1595, meer dan vier duizend millioenen zyn ingevoerd; en, met al het tafelzilver, en alles wat 'er verder van goud of zilver gemaakt was, daar onder begreepen, bleeven 'er geen twee honderd millioenen in het Ryk.

,, Op het einde van de zestiende eeuw, was derhalven het Koningryk van *Spanje* een der minst ryke Staaten. 't Is waar, daar vloeiden dagelyks nieuwe schatten naar toe; doch zy bleeven ook even schielyk daar uit vloeijen, om dat het *Geld* noodzaaklyk overgaat, daar het de waare rykdommen vindt, dat is te zeggen, die dingen, die des leevens behoeften vervullen, of deszelfs aangenaamheden vermeerderen kunnen; dingen, die men verteert, en hervoort brengt, om op nieuws verteerd te worden. Daar moest zelfs van jaar tot jaar meer *Geld* uit *Spanje* vloeijen; want, naar maate het gemeener wierdt, deeden zy zelve de Koopwaaren in prys verhoogen. In der daad,

 schoon

schoon sedert 1595, het eene jaar door het andere, twaalf of vyftien millioenen waren ingevoerd, waren 'er in 1724 geen honderd millioenen over; en nog moest men, om dezelve te vinden, alle de rykdommen der Kerken mede rekenen.

Beschryving van de groote of St. Jans-Kerk der Hoofdstad 's Hertogenbosch, door J. MOBACHIUS, *rustend Leeraar van 's Hertogenbosch. Te 's Hertogenbosch, by de Wed.* C. A. Vieweg, 1789. *In octavo, 76 bladz.*

Volgens het eenpaarig getuigenis der Reizigers, en wel inzonderheid van Bouwkundige beschouwers van merkwaardige Gestichten, is de groote Kerk van 's Hertogenbosch, aan *Joannes* den Euangelist toegewyd, ééne der schoonste Kerken in alle de gezamentlyke Nederlanden (*). Ze is uit dien hoofde een voorwerp der bezigtinge van allen, die zig eenigen tyd aldaar ter Stede onthouden; en zulks heeft den Eerwaarden *Mobachius* te eerder genoopt, om 'er eene naauwkeurige beschryving van te geeven. Van derzelver stigting, ter eere van *Joannes* den Euangelist, (die ook als de Patroon der Stad aangemerkt word;) mitsgaders van den tyd der bouwinge, en 't bybrengen der benoodigde gelden; als mede van de kostbaarheid van 't oude Gebouw, en deszelfs laatere lotgevallen, waar door het veele veranderingen, en verminderingen, in zyne kostbaarheid, ondergaan heeft, deelt hy in de eerste plaatze een voorafgaand verslag mede. Hier aan hegt hy vervolgens een algemeen berigt van dit Kerkgevaarte; en meldt ons, hoe 'er, in 't jaar 1318, en dus kort na deszelfs voltooijing (†), reeds

(*) Men houdt, naamlyk, volgens de aantekening van den Hoogleeraar *Bachiene*, in zyne *Beschryving der Vereenigde Nederlanden*, IV Deel, bl. 509. voor de fraaiste Kerken van alle de gezamenlyke Nederlanden, die van *St. Gudala* te *Brussel*, van *St. Maria* te *Antwerpen*, en van *St. Jan* in *'s Bosch*. „ Wy meenen echter," (voegt hy 'er by,) „ dat sedert de Nieuwe *Bisschoplyke Kerk* „ te *Naamen*, aan *St. Aubin* (*St. Albinus*) toegewyd, in 1771, „ is volbouwd geworden, deze laatste, als een *vierde*, met het „ hoogste recht, op de lyst der prachtigste Kerken dezer Landen, „ gesteld moge worden."

(†) Men had de fondamenten van dit Gebouw reeds gelegd in 't jaar 1280, maar het dak schynt eerst op de Kerk gekomen te zyn, in 't jaar 1312.

reeds een Broederschap in opgerigt zy, die den naam droeg van onze *lieve Vrouwe Broederschap;* dat 'er voorts, in 't jaar 1366, verordend is eene fundatie van dertig waereldlyke *Canunniken*, waardoor deeze Kerk eene *Collegiaale* Kerk werd, en dat ze eindelyk in 't jaar 1559, door eene Bulle van Paus *Paulus* IV, eene *Hoofd*, *Cathedraale* en *Bisschoplyke* Kerk geworden is. Dan deeze *Bisschoplyke* zetel werd, zo als uit 's Lands Geschiedenissen bekend is, eerst eenige jaaren laater gevestigd, en was van geen langen duur. Na de melding dezer Geschiedkundige byzonderheden, verledigt zyn Eerwaarde zig tot eene gezette beschryving van dit Gebouw, zo uit- als inwendig, met opzigt tot al het merkwaardige, dat het oog van den nieuwsgierigen, en vooral van den bouwkundigen, natuurlyk tot zig trekt: met nevensgaande aanmerkingen over verscheide byzonderheden, waartoe derzelver beschryving aanleiding geeft. Ten slot tekent zyn Eerwaarde nog aan, dat, toen de Stad door Prins *Fredrik Hendrik* ingenomen, en onder de gehoorzaamheid der Staaten Generaal gebragt was, de Kerken aan de Hervormden ingeruimd werden; en dat in de Hoofdkerk, die, geduurende de belegering veel geleeden had, tot het verrigten van den openbaaren Eerdienst in staat gesteld zynde, de eerste Leerreden, op hoog gezag, gehouden werd, door den Leger-Predikant *Coenraad Markinius*, op den 19 September 1629. „ Ook droeg, zegt hy, 's Lands Hooge Overigheid zorg, „ dat, kort daarna, deeze Hoofdstad, by wyze van lee- „ ning, met bekwaame Leeraars voorzien werd, komende „ *Bernardus Bushof*, uit Utrecht; *Gibertus Voetius*, van „ Heusden; *Gisbertus Moringius*, uit Bommel; en *Johan-* „ *nes Spiljardus*, uit Gorinchem, om hier, nevens den „ genoemden *Markinius*, de Gemeente te onderwyzen en „ aan te kweeken; terwyl vervolgens de Gemeente, aan- „ houdend, door Hervormde Leeraars is bediend gewor- „ den."

Staats- en Karakterkundige Byzonderheden, betreffende FREDRIK den II, *Koning van Pruissen. Uit het Hoogduitsch. Naar den derden Druk. Met Plaaten. Zesde en Zevende Deel.* 's *Gravenhage by* I. van Cleef, 1789. *In groot octavo*, 498 *bladz.*

Geschiedenis van den zevenjaarigen Oorlog in Duitschland, van het jaar 1756 *tot* 1763. *Door* J. W. VAN ARCHENHOLTSZ. *Voormaals Kapitein in dienst van den Koning van Pruissen. Met Plaaten. Twee Deelen.* 's *Gravenhage by* I. van Cleef, 1789. *In groot octavo*, 386 *bladz.*

Het zesde en zevende Deel der Staats- en Karakterkundige byzonderheden, van den Pruissischen Vorst, deelt ons, even als de voorigen, een aantal van merkwaardige voorbeelden van 's Vorsten gedrag en denkwyze mede, welken grootlyks dienen, om zyn character, door hem in verschillende omstandigheden te beschouwen, steeds nader te leeren kennen. Men heeft 'er, in ieder Deel, bygevoegd, een gedeelte van 't verhaal, 't welk de Pruissische Kapitein *Archenholtsz* gegeeven heeft, wegens het voorgevallene, geduurende den *zevenjaarigen* oorlog in Duitschland. — Dit tydbestek is, gelyk men weet, één der gewigtigsten in de leevensgeschiedenis van Koning *Frederik den* II, en tevens, door zamenloopende omstandigheden, byzonder opmerkenswaardig, van wegens het aandeel dat de voornaamste Europische Hoven in deezen oorlog hadden; van waar die zo veel geruchtsmaakende zevenjaarige oorlog, natuurlyk, aller oplettendheid tot zig trok, en ook nog heden veeler geschiedkundig oog op zig gevestigd houd. Ter dier oorzaake hebben de Uitgeevers van deeze verzameling, zeer gepast, het opgemelde verhaal van *Archenholtsz*, niet alleen 'er ingevoegd, maar ook te gelyk besllooten, het zelve, onder den bovenstaanden tytel, *Geschiedenis van den zevenjaarigen Oorlog, enz.*, afzonderlyk gemeen te maaken; waar door de des begeerigen dit wel uitgevoerde verslag deezer gewigtige gebeurtenisse, op zig zelve, kunnen verkrygen. —— Veelen hebben deezen Oorlog niet ten onregte aangemerkt als een voornaam School der Krygskunde; en men beschouwt deeze geschiedenis meermaals inzonderheid uit dat gezigtspunt; men leert 'er het werkdaa-

daadig Krygsbeleid kennen; men ziet 'er misslagen begaan, en men ontdekt hoe ze zomtyds, tot aller verwondering, door vernuft en moed te herstellen zyn. Van dit laatste gaf de Pruisische Vorst een by uitstek treffend voorbeeld, in den slag by *Leuthen*, op den 5 en December 1757, toen hy zig manmoedig hield, in eene zeer hachlyke omstandigheid, en zyn ongeval schrander herstelde; naar uitwyzen van 't geen ons *Archenholtsz* deswegen meld.

Het lot des Oorlogs, naamlyk, was den *Oostenrykeren* zo gunstig geweest, dat *Silesien*, voor den Koning van *Pruissen*, zo goed als verlooren scheen, en men vleidde zig reeds met een volkomen zegenpraal, toen de Koning, tegen hunne verwagting, nog met eene kleine armee, hen naderde, daar ze zig by *Breslau* verschanst hadden. Terwyl de *Oostenrykers* zig op hunne overmagt verlieten, en zyne onderneeming voor die van een wanhoopigen Vorst aanzagen, riep de Koning zyne Generaals en Stafofficiers byeen, en hield eene korte maar zeer nadruklyke reden. ——,, Hy stelde hun, (dus vervolgt onze Autheur zyn verhaal,) zynen ongelukkigen toestand voor, herinnerde hen aan de dapperheid hunner Voorvaderen, aan het bloed der gesneuvelde Krygslieden van hun volk, dat zy wreeken moesten, en aan den roem van den *Pruisischen* naam; tevens gaf hy zyn vast vertrouwen te kennen op hunnen moed, dienstyver en Vaderlandliefde, nadien zy den vyand thans aantasten, en hem zyne behaalde voordeelen weder ontrukken wilden. Door deeze aanspraak ontvlamde hy den geest zyner Krygslieden tot Enthusiasme toe. Eenigen schooten de traanen in de oogen; allen waren ontroerd. De voornaamste Generaals antwoordden in naam van den gantschen Heldenstoet, en beloofden den Koning, te zullen overwinnen of te sterven. Deeze geestgesteldheid verspreidde zich dra door de gantsche *Pruisische* Armee; en toen men bovendien hoorde, dat de *Oostenrykers* hunne voordeelige plaatzing verlaaten hadden, en de *Pruissen* te gemoet kwamen, hielden deeze den vyand zo goed als overwonnen.

,, Het was den 5 December, toen by het Dorp *Leuthen*, deeze veldslag, de grootste van onze eeuw, geleverd wierd. Alles was by de beide Krygsheiren verschillend. De *Pruissen* waren 30,000, de *Oostenrykers* 90,000 man sterk. De laatsten, vol vertrouwen op hunne geweldige macht, op hun reusachtig verbond, en op het be-

bezit van het reeds half veroverd *Silesien*; maar de eerste, vol gerustheid op hunne krygskunde, en hunnen grooten aanvoerer. By de ééne Armee, door den onverhinderden toevoer, uit *Bohemen*, ondersteund, heerschte overvloed; by de andere was gebrek aan veele behoeften. De ééne had een lange rust genooten, de andere integendeel was door eene lange geforceerde marsch afgemat. De *Oostenrykers* waren op deezen gedenkwaardigen dag alleen met gewoonen krygsmoed bezield, maar de *Pruissen* tot geestdryvery toe gestemd.

,, Dus troffen de beide Legers elkanderen aan, in eene vlakte, die FREDERIK niet beter had kunnen wenschen. De *Oostenrykers* stonden in onoverzienbaare verbaazende Linien, en konden naauwlyks hunne zinnen gelooven, toen zy de kleine Armee der *Pruissen* zagen aanrukken tot den aanval (*). Maar nu vertoonde zich het groot vernuft van FREDERIK. Hy verkoos die schuinse slagorde, die den Grieken zo menige overwinning bezorgd had, en door middel van welke EPAMINONDAS de bykans onverwinlyke *Spartanen* overwon: eene schikking, die tot de meesterstukken der krygskunde behoort, en op dien grondregel rust, dat men meer Soldaaten op het hoofdpunt van den aanval brengt, dan de vyand; om de overwinning daar door als af te dwingen. FREDERIK maakte geveinsde beweegingen tegens 's vyands rechten vleugel, terwyl zyn oogmerk op den linker gericht was. Hy gebood, eene byzondere maneuvre te doen, die men wel by andere troepen nagebootst heeft, maar die, tot op den huidigen dag, alleen van de *Pruissen*, met de vereischte orde en gezwindheid, kan uitgevoerd worden. De natuur deezer Evolutie is, dat men eene Linie in veele benden deelt, deeze benden digt op elkander schuift, en de dus op een gedrongen massa van menschen zich laat beweegen. FREDERIK vond deeze soort van schikking uit; zy was eene navolging van de *Macedonische* Phalanx, die in zestig gelederen marscheerde, en streed, die veele eeuwen lang voor onverwinlyk gehouden werd, tot dat het zwaard der *Romeinsche* Legioenen ze verdelgde, en 'er van haar niets dan de naam overbleef. Dit dus geplaatst ligchaam soldaaten beslaat naar evenredigheid niet dan eene geringe ruimte, en vertoont van verre eenen heel wanordenlyken op een

(*) Zy benoemden dezelve, schimpswyze, met den naam van de *Berlynsche Wachtparade*.

een gehoopten klomp menfchen. Doch 'er is flechts één wenk van den Bevelhebber nodig, of dit kluwen ontrolt zich in de grootfte orde, en met eene fnelheid, die eenen ftortenden ftroom gelyk is.

„ Dus tastte FREDERIK den linker vleugel der *Oostenrykers* aan, en wierp dien overhoop. Geduurig kwamen verfche Regimenten, de genen, die over hoop geworpen waren, te hulp; doch men gunde hun geen tyd, om zich te formeeren; naauwlyks vertoonden zy zich, of zy wierden ook te rug geflagen. Het een *Oostenryksch* Regiment viel op het ander, de Linie werd uit een gefcheurd, en de wanorde was onuitfpreeklyk. Veele duizenden van het Keizerlyke Leger konden niet eens aan het fchieten komen, maar moesten met den ftroom voort. De fterkfte tegenftand gefchiedde in het Dorp *Leuthen*, dat met veele Keizerlyke troepen en Artillery bezet was. Hier by kwamen groote hoopen van vluchtelingen, die alle huizen en hoeken van die plaats vulden, en zich wanhoopig verweerden. Doch eindelyk moesten zy echter wyken. Hoe verfchriklyk ook de wanorde by de geflagen Armee was, nogthans beproefden haare beste troepen nog eens, onder begunftiging van het terrein, ftand te houden; doch de *Pruisfifche* Artillery floeg hen dra op de vlucht, en hunne Kavallery, die op alle vleugels inhieuw, maakte geftadig gevangenen, by duizenden. By *Rollin* was het geen krygskunde noch dapperheid, maar de yzer fpuwende werktuigen, geplaatst op ontoeganglyke hoogten, die het lot van dien dag bepaalden; maar by *Leuthen* befliste krygskunde en dapperheid alleen de overwinning. Men maakte op het flagveld 21, 500 gevangen, 6500 van de *Oostenrykers* waren dood of gewond, en 6000 Deferteurs liepen na den veldflag tot de overwinnaars over. Het verlies der *Pruisfen* bedroeg 5000 dooden en gekwetften.

„ Het onmidlyk gevolg van deezen dag was de belegering van *Breslau*, welk, van de geflagen Armee fterk bezet, aan zyn lot overgelaten werd. Men richtte hier galgen op, voor de geenen die van overgave wilden fpreeken; doch binnen veertien dagen ging ook deeze ftad over, wanneer de *Pruisfen* reeds alle fchikkingen tot den ftorm gemaakt hadden; en de bezetting van 13 Generaals, 700 Onderofficiers, en 18,000 man moest het geweer nederleggen. Hier werd een aanzienlyk Magazyn, eene menigte Voorraadwagens, en een Krygskasfe van 144,000 gulden buit gemaakt. De Generaal ZIETHEN, die de vyanden vervolg-

volgde, had boven dien nog 2000 gevangens gemaakt (*), en meer dan 3000 wagens veroverd; zoo dat de *Oostenrykers*, in een paar weeken, byna 60,000 man verloren, en het overige van hunne kort te vooren verbaazende groote Armee alleen een ligchaam vluchtelingen verbeeldde, die, zonder Geschut, Vaandels, en Bagaadje, door gebrek gedrukt, en van koude verstyfd, over de *Boheemsche* bergen naa huis trokken.

„ De grootste krygsbekwaamheid des Konings van *Pruissen* was, dat hy begaane fouten weder wist goed te maaken, en behaalde voordeelen op de mooglykste wyze te nutten. De verovering van het byna verloren *Silesien*, en meer dan 40,000 man krygsgevangenen, zoude derhalven deezen rustloozen Veldheer niet vergenoegd hebben, of hem in den loop zyner overwinningen hebben opgehouden, indien niet de zo ver gevorderde winter, en de diepe sneeuw, zyne verdère voortgangen volstrekt een perk gesteld had; zelfs moest de belegering van *Schweidnitz* tot de lente uitgesteld worden."

(*) Men verhaalt, dat de Koning gebood een einde te maaken van het vervolgen en opbrengen van gevangenen, om dat hy niet meer wist, waar hy al die menschen laaten zou, *die hy toch* aan de Keizerin zou moeten overleveren. „ Ik zou nog wel een „ dozyn Vestingen van doen hebben (zeide hy) om alle deeze gevangenen te herbergen, en wat nut heb ik 'er van? Zy kosten „ my veel Transporten, die ik nodiger gebruiken kan."

Nagelaaten Schriften van MARGARETHA KLOPSTOCK. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsteldam, by* W. van Vliet. 1788. *In* 8vo. 190 *bladz.*

Na eene *Inleiding* van den grooten KLOPSTOCK zelve, betreffende deeze Nagelaaten schriften zyner Echtgenoote, die hem door haare liefde zoo gelukkig maakte, als zy door de zyne was; ontmoet men hier eenige *Fragmenten* van Brieven; bestaande de eerste 25 bladz. uit Brieven aan haaren Echtgenoot, en de volgende 65, uit die aan zyne vrienden. 'Er komen zeker veele aanmerkelyke trekken in deeze Fragmenten voor; doch eenige kleinigheden zyn den Lezer minder belangryk, dan een nagelaaten Echtgenoot, die, in die kleinigheden zelfs, zyn verlies herinnert. Wat raakt het, by voorbeeld een leezer, of de

wind

wind te *Hamburg*, op 7 *Aug.* 's morgens *west* was, maar laater *oost* liep? —— Intusschen was deeze beschryving, voor den toen aan boord zynde, en met tegenwinden worstelenden KLOPSTOCK, aanmerkelyk genoeg, om haar zich daar by te herinneren. —— Vervolgens heeft men *Brieven van Overledenen aan Levenden*, wier elftal 50 bladz. beslaat, en eene schoone naarvolging opleveren van de oorspronglyke Brieven van *Miss* ROWE. Daar op volgt *de dood van* ABEL, een Treurspel; twee *Geestelyke gezangen*, en een *Fragment* van een Gesprek.

Even als de Heer NIEMEYER zyne Landgenooten herinnerde, dat dit Werkje 'er was, heeft de Heer FEITH ook, ten opzichte der Nederlanderen, gedaan, en de Vertaaling 'er van, als een wenschlyk werk, in zyne *Brieven* (*) aangeprezen. Thans is zyn' wensch vervuld; en de beminnaars van Zedekundige schriften hebben genoegzaame reden, om den Heere FEITH, voor zyne herinnering en aanpryzing van deeze Nagelaaten schriften, te danken. Het Taal- en Dichtlievend Genootschap te *Leyden*, onder de Spreuk: *Kunst word door Arbeid verkreegen*, heeft de afbeelding van het Graf deezer godvruchtige Vrouwe, welke in de bekroonde Verhandeling van den Heere FEITH, over het *Heldendicht*, geplaatst was, ook aan den Uitgeever medegedeeld: welke afbeelding 'er, op eene voegzaame wyze, dan ook is in gebonden. Blykende daar uit, dat zy den 16 Maart, 1728, geboren werdt; den 10 Juny, 1754, getrouwd, en den 28 November, 1758, gestorven is.

(*) *Over verscheide Onderwerpen*, D. II, bl. 179.

Kleine Dichterlyke Handschriften. Tweede Schakeering. Te Amsterdam, by P. J. Uylenbroek. 1789. *In groot 8vo.* 128 *bladz.*

Eenige losse Dichtstukken, hier *Handschriften* genaamd, van ROULLAUD, HAVERKORN, BILDERDYK, HOFFHAM, BODDAART, DOORNIK, DE CLERCQ, DORLAND, PEELEN, TREUWSEN, HOUTMAN, CARUL, IMME, VAN OVERSTRATEN, PERK, C. en P. V. W. NSZ. maaken den inhoud van dit tweede Stukje, *Schakeering* geheeten, uit; en gaan over byna even zoo veel onderscheidene onderwerpen, als zy onderscheiden in waarde zyn: het welk in eene verzameling van deezen aart, zo als wy reeds over het eerste Stukje

je gezegd hebben (*), niet wel anders wezen kan. De leezer kan 'er dus iets van zyn smaak in vinden: zo als de volgende voorbeelden reeds aanduiden. De Heer O. C. F. HOFFHAM beschryft dus, in een Vertelsel,

HET WAARE GELOOF.

Een yvrig en rechtzinnig priester
Preekte eens zyn leeken kontroversie:
En wyl hy, voor zyne dorpgemeente,
Zyn leeren gaarn proefondervindlyk
En zyn bewyzen zinlyk maakte,
Vertoonde hy, voor ieders oogen,
Een groote walnoot, in haar bolster:
„ Let, myn beminde Katholieken",
Dus hief hy aan: „ ziet hier een voorwerp,
„ Bekwaam om onze zuivre leere,
„ Ons waar geloof, van ketteryen
„ En dwaalgevoelens te onderscheiden.
„ Gy ziet dees noot! — haar groene bolster
„ Vertoont zeer klaar en eigenaartig
„ Het samenstel der Calvinisten;
„ 't Welk enkel ruw en oppervlakkig
„ Niet tot de kern der zaaken doordringt;
„ Maar aan de groene schel blyft hangen.
„ Uwe aandacht lette voorts" — en tevens
Wierd nu de noot door hem ontbolsterd —
„ Thans, myn beminden, ziet gy 't ligchaam
„ Der noot, van zyne ruigte ontslagen,
„ Bedekt met styve en harde schaalen:
„ Dit, dit is 't beeld der Lutheraanen!
„ Zoo hard, en harder dan dees schaalen,
„ Is 't hoofd der styve Lutheraanen!
„ Zy komen 't pit der noot wel nader

„ Dat

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vad. Letteroeff.* D. III. bl. 644

„ Dan 't blinkt tot der Calvinisten;
„ Maar echter, waarde broeders, echter
„ De noot blyft ongekraakt van hén ook. ——
„ Nu, zyt oplettend, myn beminden!
„ Onze oude, onfeilbre en zuivre leerë,
„ Het wäar geloof der kerk van Rome,
„ Is —— als de kern van deeze walnoot." ——
Dit zeggend kraakte hy de walnoot;
Maar ziet —— de noot was doof en ledig.

Als Vindingryk vertelsel heeft dit stukje veel verdiensten, maar als Poëtisch voortbrengsel, zeer weinig. De styl is geheel prosaisch, te meer blykende door het missen van rymklanken. Wy stellen weinig verdiensten in het Rym, op zich zelven aangemerkt; doch, wanneer een Dichter de vryheid neemt, om zich van dien boei te ontslaan, kan men billyk vorderen, dat hy dat gemis, door een schoone versmaat, of bevalligen toonval vergoede. Dan, zommige Theoristen van deezen tyd schreeuwen sterk tegen den dwang van het Rym, zonder dat zy in onrym daarom beter versen maaken. Zou men, by voorbeeld, de prosa omschryving, *de noot blyft van hen ook ongekraakt*, niet moeten verkiezen, boven het zogenaamde Vers: *de noot 'blyft ongekraakt van hén ook*: dat zoo wel een verkeerde woordschikking, als een verkeerden toonval doet hooren? —— Van dezelfde hand heeft men ook het stukje:

AAN CATS BERISPERS.

Gy, die den braaven Cats slechts met verachting leest,
Wyl ik en weet niet wat *in hem u kan mishaagen;*
Indien die eedle Zeeuw een Franschman wäar' geweest,
Gy zoud met lof van zyn je ne sais quoi *gewaagen.*

Mag men wel vooronderstellen, dat iemand stopwoorden by vreemde schryvers goed zoude keuren, die hem, by zyne Landgenooten, mishaagden? Immers berispt men, in CATS, niet zoo zeer de woorden, als woorden, maar het te veelvuldig herhaalen van dezelve: het geen men, in dat geval, ook by den Franschman zou moeten doen.

Geestig is het Stukje van denzelfden Maaker:

AAN N. N. OP ZYN TREURSPEL.

Indien ge uw Treurſpel by den Thermometer houd.

Iſte Bedr.	IIde Bedr.	IIIde Bedr.	IVde Bedr.	Vde Bedr.
De held is koel,	*— word warm*	*— word heet*	*— word laauw*	*— is koud.*

Als mede de volgende tweeſpraak van den Heere BILDERDYK getyteld

AMPTEN.

A. *Hoe zyt gy zoo geſtoord, myn vrind?*
B. *Om dat ik 't onrechtvaerdig vind.*
A. *En wat dan vindt gy onrechtvaerdig?*
B. *Dat Stultus Raad wordt, zoo onwaardig!*
A. *En waarom niet veeleer dan gy?*
B. *Wel foei! gelykt ge hem met my?*
A. *Dan is 'er onderſcheid in beiden?*
B. *Zoo dag en nacht zyn te onderſcheiden.*
A. *En wat is Stultus voor een man?*
B. *Die niet dan ombre ſpelen kan.*
A. *Zoo kan hy dan geen jabroer ſpelen?*
B. *Ja ſchoon, volmaakt in alle deelen.*
A. *Flikflooijen? laagheen ondergaan?*
B. *Volmaakt; dat is zyn gansch beſtaan.*
A. *De gekken in hun dwaasheên ſtyven?*
B. *En dringen in de gunst der wyven.*
A. *Verachting dulden van Alcest?*
B. *Gy hebt zyn beeld daar juist geſchetst.*
A. *Zyn luimen vieren en verwachten?*
B. *En daar 't geweten om verkrachten.*
A. *En gy, hebt gy dat meê verricht?*
B. *Ik ſchaamde my voor 't zonnelicht.*
A. *Gy ſtaat op deugd en kundigheden?*
B. *En zie die graag met vrucht beſteden.*
A. *En houd ge die voor gangbre munt?*
B. *Niet, daar ge brood voor koopen kunt.*

A. Maar

A. *Maar ook geen amtpen naar myn weten.*
B. *Die worden ongekocht bezeten.*
A. *Zeg liever: niet voor geld gekocht.*
B. *En waar dan zyn die aan verknocht?*
A. *Aan 't kruipen voor gewaande grooten.*
B. *Dan heeft ze Stultus recht genoten!*
A. *Wie toch wordt kooper van een goed?*
B. *Wel, die den prys 'er voor voldoet.*
A. *En die dien prys 'er aan wil sparen?*
B. *Die houd zyn geld en laat de waren.*
A. *En zoo gy daar het recht van ziet,*
Wat onrecht is u dan geschied?

Aandachts-Boek voor Vrouwen. Door F. G. MAREZOLL. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* M. G. VAN DER VOORT. *Advocaat voor de Edele Hoven van Justitie in Holland. Eerste Deels eerste Stuk. 's Gravenhage, bij* I. van Cleef, 1789. *Behalven het Voorwerk,* 249 *bladz. In gr. 8vo.*

Het Vrouwlyke Geslacht, met betrekking tot de omstandigheden, die aen het zelve byzonder, of althans by uitstek, eigen zyn, ene zedekundige handleiding te verlenen, om de aendacht ernstig te vestigen op hunne bestemming en verplichting, is het hoofdbedoelde van den Heer *Marezoll* in dit Geschrift. In de uitvoering hier van is hy, mag men wel zeggen, zeer gelukkig geslaegd; gemerkt zyne manier van voorstellen recht geschikt is, om verstandlyke kundigheden in te boezemen, en tevens op het hart te werken; des dit *Aandachts-Boek*, met oordeel en opmerkzaemheid gebruikt, niet konne missen een heilzamen invloed te hebben op het gedrag veler Vrouwen, ter bevorderinge niet alleen van hun eigen welzyn, maer ook van 't geluk der Maetschappije, waer toe zy, in haren kring, zeer veel, en meer dan men gewoonlyk schynt te denken, kunnen toebrengen.

Tot een grondslag van dit Werk legt hy, ene vooraſgaende overweging over *de bestemming en voltooijing der Vrouwlijke aanlagen tot volkomenheid*; waarin hy doet zien hoe de Natuür haer alles verlene wat dienen kan, om haer, volgens hare bestemming, tot volkomenheid te brengen; en hoe het 'er maer op aenkome, dat ze hier van een verstandig gebruik maken. Het deswegens voorgedragen heldert hy verder op, door haer voor oogen te stellen *de grondtrekken ener schilderij van zo een voltooid vrouwlijk character*; het welk hy op ene voortreflyke wyze, in deszelfs innerlyke en ui-

uiterlyke werkingen, afmaelt; zo dat zyn Tafereel ene beknopte fchets zy van de werkzaemheden, waer op de Vrouwlyke kunne zich heeft toe te leggen, om aen hare beftemming en verplichting te beantwoorden.

Na ene levendige ontvouwing van dit algemene voorftel, gaet hy over ter behandelinge van de byzondere onderwerpen, welken daeromtrent ene gezette overweging vorderen; en bepaelt zich, in de eerfte Afdeeling, tot enige oefeningen, *in nadenken over de beftemming van het Vrouwlyke Geflacht in 't algemeen*, welke oefeningen hy tot een vyftal brengt. (1.) De noodzaeklykheid en 't voordeel van dit nadenken. (2.) Nadenken over de beftemming des vrouwlyken geflachts tot huislyk leven, en tot huwelyks verbinding. (3.) Nadenking over hare beftemming tot oppasfing en eerfte vorming der kinderen. (4.) Nadenken over hare beftemming ten opzichte der gezelligheid en der pligten in de verkering met menfchen. En eindelyk (5.) Nadenken over de grootheid en gewigtigheid der vrouwlyke beftemming. —— De tweede Afdeeling is gefchikt, *ter opwekking tot de voornaamfte Deugden, en ter waarfchouwing voor de meest heerfchende gebreken des Vrouwlyken Geflachts.* Deze voorftellingen zyn gefplitst in *Morgen- en Avond- Aandachts-Oefeningen*, waer in de Autheur telkens ene handleiding geeft, hoe ene Vrouw des morgens hare verplichting hebbe te befchouwen, en des avonds na te gaen, in hoe verre zy daeraen beantwoord hebbe, met ene overweging van de oorzaken der te kort komingen, van de middelen ter verbeteringe, enz. Onder deze Afdeeling behelst het thans afgegeven Stuk de volgende onderwerpen. (1.) De Aendacht en de Onverfchilligheid in den Godsdienst. (2.) De Arbeidzaemheid en de Geneigdheid der verftrooijing. (3.) Vervolg van de Arbeidzaemheid en de verkeerde Werkzaemheid. (4.) Geduld, benevens zachtmoedigheid, mitsgaders eigenzin en morrende onverdragelykheid. (5.) Standvastigheid in goede voornemens, als mede de bronnen der veranderlykheid en onbeftendigheid in het goede. (6.) De zelfbeheerfching en de middelen om de magt der zinlykheid te overwinnen. (7.) De ware nuttige gevoeligheid, benevens de valfche fchadelyke nagemaekte gevoeligheid. (8.) De invloed der Mode op Godsdienst- en Aandachtsoefeningen; (9.) op Vrouwlyke deugden en ondeugden; (10.) en op huislyke gelukzaligheid; telkens met de middelen daertegen. Voorts (11.) De valfche fchaemte. (12.) De verkwisting en praelzugt (13.) De ydelheid; en (14.) de verleidbaerheid van het vrouwlyke geflacht; telkens met aenwyzing der behoedmiddelen.

Men kan uit deze opnoeming der onderwerpen gereedlyk nagaen, dat velen derzelven, fchoon ze hier inzonderheid met opzicht tot de Vrouwen behandeld worden, van dien aert zyn, dat derzelver overweging ook den Mannen te ftade kome. Hier toe behoort, om 'er uit allen een te melden, de Aendachtsoefeningen over *de gevoeligheid*, die de Autheur met regt in eene *ware nuttige*, aen

aen de eene, en, aen de andere zyde, in ene *valsche, schadelyke en nagemaekte gevoeligheid* onderscheid. De eerste maekt ons deelnemend, en doet ons het geluk van andere menschen mede gevoelen: zy maekt ons medelydend, en doet ons de ellende van andere menschen mede gevoelen: zy berust niet in gewaerwordingen, maer zet ons aen tot werkzaemheid en wezenlyke hulpbetooning, en, in gevolge hier van, verschaft zy ons niet alleen genoegen, maer zy bevordert ook onze hoogere volkoomenheid en gelukzaligheid. —— Geheel anders is 't gesteld, met de laetstbeoogde, die de mode ingevoerd heeft, de gewoonte stand doet houden, en inderdaed geen zaek voor 't verstand en 't hart is. Het geen ons, in de ontvouwing daervan, medegedeeld word, is te uitvoerig, om het alhier plaets te geven; een trek of twee zy genoeg tot een stael der maniere van des Schryvers voorstelling.

„ Het is, zegt hij, geene waare, maar valsche, schadelijke, nagemaakte gevoeligheid, wanneer ik niet voor het wezenlijk groote, edele, schoone en nuttige, maar alleen voor het onnatuurlijke, overspande en zonderlinge, gevoel heb: in dit geval gevoel ik niet uit noodzaakelijkheid, maar uit ijdelheid; niet om hoogere oogmerken, door mijne gewaarwordingen, te bevorderen, maar om boven anderen uit te steeken; dan roeren mij geene zagte, stille huislijke deugden; geene weldaadige, verhevene, algemeen nuttige gezindheden, die ik aan de menschen, onder welken ik leef, zie en bemerk; maar dan moeten het enkel geruchtmaakende, ieder in de oogen vallende, opzien veroorzaakende handelingen zijn; die mij goedkeuring zullen afdwingen; dan ben ik het meest tot het onnatuurlijke en tot alle soorten van dweeperij geneigd; dan verlang en onderhoude ik alleen sterke, duistere en onverklaarbaare aandoeningen, en dring daardoor uit mijn hart alle klaare lichtvolle gewaarwordingen, die ik met mijn verstand kan doorzoeken, en wier oorsprong ik uit natuurlijke redenen afleiden kan; dan misken ik hoe langer hoe meer de rechten des verstands, beroof ze van allen voedzel, stel, boven deszelfs uitspraaken, ieder mijstiesch, geheimvol gevoel, en handel meer volgends blinde, onwederstaanbaare driften, dan volgends doordachte, mij bewuste, beweegingsgronden.

„ Het is geene waare, maar valsche, schadelijke, nagemaakte gevoeligheid, wanneer ik steeds en overal poog te gevoelen, en de aanleidingen daartoe niet afwacht, maar angstig opzoek; en dit is een bewijs dat de gevoeligheid bij mij in zwakheid der ziele ontaart is: zo dra mij het gebrek van voordduurende gewaarwordingen verlegen en onrustig maakt, zo dra kan ik merken, dat ik de heerschappij over mij zelve en over mijn hart verlooren heb; dan is alles ledig en doodsch in mijne ziel; dan gevoel ik noch lust noch kracht tot mijne beroepsbezigheden; dan erken ik geen huislijke pligten voor noodzaakelijk; dan heb ik

een afkeer van den arbeid, dien mij mijn ftand en mijne levenswijze oplegt; dan zoek ik alleen omgang met gelijkgeftemde perfoonen, die met mij beuzelen, die mijne grondftellingen en wenfchen billijken, die mij prijzen, en mij voor een voorbeeld van mijn geflacht houden; die, zo als ik, hunnen tijd en krachten met niets doen verkwisten; dan ben ik, in verbinding met deezen, bekwaam tot alle dwaasheid, tot alle gemeen fchadelijke onderneeming, tot alle ondeugd; dan fteekt het eene hart het andere aan met de onreine vlammen der dweeperij en menfchenhaat; dan wordt de waare, menschlijke deugd befpot, en deeze eerwaardige naam flechts aan dingen gegeeven, die denzelven verontheiligen."

Het lyden van ISABELLE, *in Brieven, door* J. W. CURTEN. *Te Amfterdam, by* J. Woertman, 1789. *Behalven het Voorberigt*, 204 *bladz. In octavo.*

In het Voorberigt betuigt de Opfteller deezer Brieven te verwagten, dat dezelven door koele redenaars veroordeeld, maar door teêrgevoelige harten met vermaak geleezen zullen worden. Onder de laatften, die ze met vermaak geleezen hebben, kunnen wy ons niet tellen; mogelyk zyn wy 'er te weinig fentimenteel toe; dan of wy hierom juist als koele redenaars te befchouwen zyn, is daar mede niet uitgemaakt: 'er is een middelflag van leezers, die, zonder juist fentimenteel te zyn, nogtans tot geene ongevoeligheid overflaan; onder dit flag behooren wy, indien wy ons, in dit opzigt, recht kennen; en als zodanigen gevalt ons dit Stukje niet.

De lydende *Isabella* is zeker, in haare omftandigheden, een voorwerp van medelyden; dan die aandoening wordt merkelyk verzwakt, op het bezef, dat zy zig, door eene welvermydelyke onvoorzigtigheid, dit lyden op den hals haalt. —— *Isabella* heeft, uit eigen beweeging, de kloostergelofte gedaan, om zig te bevryden van de dringende aanzoeken eenes haatlyken Minnaars: en zy verbreekt dezelve door eene fterke liefdedrift voor den jongen Heer *Croli*, dien zy naauwlyks in perfoon gezien heeft, en verder niet kent, dan uit zyne Brieven. *Isabella* heeft, uit kragt van haare geboorte en opvoeding, de groote Waereld leeren kennen, en is, gelyk verfcheiden trekken in haare brieven toonen, niet onkundig van de listige verleidingen veeler galante Heeren. Nogtans laat ze zig door de ftreelende brieven van eenen Minnaar, (wiens character en omftandigheden haar genoegzaam onbekend zyn, waaromtrent al haar vertrouwen op deeze zyne brieven fteunt) overhaalen om het Klooster te ontvlugten; in de verwagting, dat, volgens zyne toezegging, zyne Moeder en de verdere Nabeftaanden haar vriendlyk zullen ontvangen, daar ze zyn huwelyk met haar toegeftemd hebben. Zy komt in London, heeft eenige weeken eene aanhoudende verkeering met

Cro-

Croli, die haar, onder een en ander voorwendzel, te vrede stelt, wegens het agterblyven van zyne Familie; tot dat zy, eindelyk verneemende, hoe men openbaar verspreidde, dat zij te zamen eene onbetaamelyke verkeering hielden, eerst een gepleegd bedrog begint te vermoeden. —— Zulk een gedrag, zou men mogen zeggen, was verschoonelyk in eene gedwongen Kloosternon, die de Waereld naauwlyks, en vooral de groote Waereld, niet had leeren kennen; maar dit is het geval van *Isabella* niet. —— Haar overige gedrag omtrent *Croli*, die zyn laag en schandelyk oogmerk vervolgens duidelyk ontdekt, is pryzenswaardig; en haare brieven aan Mevrouw *Croli* en derzelver Zoon duiden een deugdzaam hart aan, dat zig jammerlyk heeft laaten verleiden. —— Uit het slot der Geschiedenisse verneemt men eindelyk, met een gevoelig genoegen, dat *Isabelle*, in een Italiaansch Koopman, een braaven beschermer vondt, die al haar vertrouwen waardig was; en dat zelfs eenige goede vrienden van *Croli*, medelyden met haar hebbende, te wege hielpen brengen, dat zy van den Paus verlof erlangde, om zig weder in een Klooster te begeeven.

Het zedelyke doelwit van deeze Roman wordt dus uitgedrukt. —— „ Eene deugdzaame ziel, door de hevigste hartstogt be„ sprongen —— aan alle de aanloksfelen der verleiding bloot ge„ steld, voor de magt deezer vyanden te zien bukken, doet ge„ noegzaam 's menschen zwakheid en onvermogen kennen, om „ alle deeze schoone uitnoodigingen te leeren vermyden, en het „ onheil, dat daar aan verbonden is, te ontvlieden. —— Ter„ wyl de zegepraal der belaagde en byna geheel verleide deugd, „ op het oogenblik van haare overwinning, zo roemrugtig be„ haald, de lust zal inboezemen, om haar steeds te waardeeren, „ nimmer uit het oog te verliezen, en voor den ontaarden kren„ ker van dezelve de billyke verontwaardiging te doen gevoe„ len." —— Het laatste gedeelte stemmen wy van ganscher harte toe; doch, om die leering in te drukken, was 't niet noodig *Isabelle* zo onvoorzigtig te doen handelen: en 't denkbeeld, dat wy daar uit 's menschen zwakheid en onvermogen leeren kennen, komt ons niet aanneemelyk voor. —— 'Er heerscht in verscheiden Romans eene soortgelyke denkwijze, en men ontmoet dezelve maar al te veel in de menschlyke zamenleeving; welke ons ontdekt, dat men 'er zig van bedient, tot een grondslag, om voor verkeerde handelingen te pleiten, of die ten minste te verschoonen; terwyl men zwakheid noemt, 't geen men aan onvoorzigtigheid, aan een mangel van oplettend bestier der hartstogten, heeft toe te schryven. Uit overyling, in eene hevige drift, een misstap te begaan, zou zwakheid mogen heeten; maar, na een herhaald overleg, eene hartstogt, die ten kwaade leidt, in te volgen, is geen zwakheid, maar eene buitenspoorigheid; welker pleeging men niet op de rekening van 's menschen zwakheid en onvermogen behoort te stellen; daar dezelve veeleer voortspruit uit 's menschen sterkte

te en vermogen, dàt is, uit een al te sterk vermogen eener door eigen schuld niet wel beteugelde hartstogt. —— Men zondigt niet voorbedagtlyk door zwakheid, maar door niet wel bestierde kragten.

Zedelyke Verhaalen. Tweede Deel. Te Amsterdam, by J. Allart, 1789. *In groot octavo.* 240 *bladz.*

Overeenkomstig met het Plan, in het Eerste Deel deezer Verhaalen, ten grondslag gelegd, en reeds door ons aangeweezen (*); vervolgt de Heer KEITH met het mededeelen van eenige aanmerkelyke geschiedenissen. In het *eerste* Verhaal wordt CHARLOTTE ORMOND, als één van die duizend ongelukkigen voorgesteld, die van den weg der ondeugd wederkeeren. Haare geschiedenis verdient voorzeker de eerste plaats, zoo om derzelver byzonderheden als uitmuntende menschenkennis. Zy, de dochter eens Engelschen Koopmans, wordt, door den Marquis van ROUTIERS, reeds in haar vyftiende jaar verleid, om met hem naar *Parys* te vluchten. Zy raakte daar spoedig van hem af, en ontvangt een ellendige Wissel van 500 Livres, tot kosten der te rugreize naar haar Vaderland. Het verscheuren van die Wissel; haar bekommerde toestand, en daar op gevolgde levenswyze, brengen haar in kennis met Lord ARBY, die haar gewigtig besluit, om tot de deugd weder te keeren, op eene byzondere en edelmoedige wyze bekragtigt, en vervolgens ten haaren huize sterft, naa dat zy haare beloftenisse gestand gedaan, en op eene zeldzaame wyze met ARMONVILLE gehandeld heeft; en met hem gehuwd is. Het *Tweede*, eene Vertelling in VII Hoofdstukken, meldt de lotgevallen van OMAR, een der Bagdadsche Vorsten, in welken de levensregel, *ontbeer en geniet*, hem door eenen wyzen voorgeschreven, voorbeeldig bevestigd wordt. In het *derde* Verhaal ontmoet men de zonderbaare geschiedenis van zekere ANTONETTE, die, door haar Vader tot het Huwelyk gedwongen, haaren mismaakten man verlaat; doch, door deszelfs medeminnaar, tot medelyden, en vervolgens tot liefde voor haaren verlaaten man, bewoogen wordt. Het *vierde* Verhaal bevat BARUCH, of *de leerling der Wysheid*, welke eindelyk in een Dolhuis sterft; en het *vyfde*, dat wy voor onze Leezers als het kortste afschryven, is getyteld:

A B U,

EEN SPROOKJE.

HASSAN was federd dertig jaaren Koning van Samarkand, en bestierde zyn ryk in vrede. Hy hield zyne Nabuuren in eerbied, maar het viel hem nimmer in, zyne grenzen uit te breiden. Hy be-

(*) Zie *Nieuwe Alg. Vaderl. Letteroef. IVde D. bl.* 257.

bezat het geluk, dat de Koningen zo zeldzaam te beurt valt, van gelyk gevreesd en bemind te worden.

ABU was zyn eenige Zoon, en de Vader had niets omtrend deszelfs opvoeding verzuimd. Eenige wyze mannen hadden alles gedaan om het hart en het verstand van den Jongeling te vormen, en hunne pogingen waren niet vruchteloos geweest. ABU was wel een Prins, maar des niettegenstaande een der volmaaktste Jongelingen.

Dan, de Geschiedboeken, die men toen ter tyd in Samarkand bezat, en door wier leezing hy zynen geest voedsel verschafte, ontwikkelden van lieverlee de hoofdneiging van deezen jongen Prins, welke den wellust en de rykdommen verachtte. Wat hem in de gantsche Geschiedenis het meest aan zich trok, waren de Veldslagen en Overwinningen, door welke zich de groote Koning MAG-FUL-HAR, en de groote Koning TRA-RA-LONG, en de groote Koning HIOLAM, eenen zo onsterfelyken naroem verworven hadden. 't Is waar, wy Europeänen kennen zelfs niet eens de naamen deezer onsterfelyke Koningen, wier roem eeuwig duurde; maar de verlooren Jaarboeken van Samarkand wisten zeer veel van hun te zeggen.

Kortom, de daaden deezer Helden ontstaken in den vier en twintigjaarigen Prins een vuur, dat hem zynen toestand zeer onaangenaam maakte. Hy werd met de werkelooze rust, in welke hy leven moest, van dag tot dag minder te vreede, onttrok zich aan alle gezelschappelyke verkeering, en laafde zich in de eenzaamheid met zyne wenschen.

Op een' avond in de schemering zat hy geheel alleen op een' heuvel niet ver van Samarkand. Hy leunde op eene rolle der Samarkandsche Jaarboeken, en overdacht treurig zyne omstandigheden. Ylings stond een eerwaardig grysaart voor hem. De grysaart droeg een lang hemelsblaauw gewaad en eenen witten staf. Hy had eenen schoonen zilververwigen baard, die hem tot op den gouden gordel hing, en zyn gezicht was helder en minzaam.

„ Heil zy u, Prins ABU!" Sprak de grysaart: „ Gy schynt „ zeer misnoegd te zyn. Wat ontbreekt u?

„ Ik weet niet wie gy zyt, eerlyke grysaart!"

„ Ik kome hier ver van daan, ik bemin de Treurigen, ik geef „ hun raad en kan zwygen. — Zeg my, ABU! wat ontbreekt u?

„ Bezigheden ontbreeken my."

„ En welke bezigheden!"

„ Door welke men gewaar wordt, dat 'er een Prins ABU op „ de Waereld is.

„ Maar hoe ver wilt gy dan dat uw naam bekend worden zal?"

„ Hoe verder hoe beter."

„ Dus wenscht gij, dat alle volkeren der aarde van u hooren?

„ Als het mogelyk is, alle."

„ Maar waar door meent gy wel het zoo ver te brengen?"

„ Door daaden, van welke men spreekt." „ Waar-

„ Waarschynlyk door veldslagen, door veroveringen, door ge-
„ vangen Koningen; en door bedwongen Volkeren?"

„ ô! Gy hebt myn binnenste doorkeken. —— Geef my raad;
„ het vuur dat in my gloeit, verteert my.

„ Staa op!" zei de Grysaart, en ging diepzinnig met ABU op den Heuvel heen en weder, tot dat het volkomen nacht was. ABU kon zich in het zwygen der Gedaante niet vinden; maar hy was van een zeker vertrouwen, en van eenen zekeren eerbied vervuld, welke hy noch nimmer voor iemand gevoeld had.

„ Plaats u!" zei de Grysaart toen men alle starren zien kon; en ABU plaatste zich gehoorzaam naast hem op den Heuvel.

„ Ik wil u raad geven, ABU! Val my niet in," voer de Grysaart voort, en hief zynen staf in de hoogte. „ De star, die gy
„ daar eenen halven duim ver van Sirius ontdekt, is zo ver van
„ Sirius verwyderd, dat de straalen, die heden van de star uitgaan,
„ niet tegenstaande zy in éene minuut meer dan driemaal honderd
„ en dertig duizend Samarkandsche mylen doorloopen, des niet te
„ min, eerst in agtduizend zonnejaaren in Sirius aankomen kun-
„ nen, zo dat, wanneer de star eens uitgedoofd wierd, men de-
„ zelve in Sirius eerst agtduizend jaaren daar na vermissen zou."
ABU stond versteld en zuchtte.

„ Deeze star, die Haro heet," voer de Grysaart voort, „ is
„ een zon om welke zich een en vyftig Planeeten draaijen. On-
„ der deeze een en vyftig Planeeten is 'er eene, die Nar heet,
„ en agttien Maanen heeft. —— De Planeet Nar is ten naasten
„ by tienduizendmaal zo groot als deeze aardbol, en 'er worden
„ op dezelve zo genaamde redelyke schepselen gevonden. Ze zyn
„ slechts tagtig ellen hoog, hebben maar zestien zinnen, en leven
„ alleen drie duizend jaaren; in plaats dat de bewooners der an-
„ dere Planeeten van deeze star, voor een gedeelte, twee hon-
„ derd ellen hoog zyn, tot by de vyftig zinnen hebben, en twin-
„ tig a dertig duizend jaaren leven. Des niettegenstaande gelo-
„ ven de arme Narriaanen, dat om hunnentwil de waereld ge-
„ schapen zy; en beweeren, dat de Zon, en de agttien Maanen
„ en de vyftig Planeeten, en de duizend millioenen vaste starren,
„ welke zy met hunne, byna een kwartier uurs lange, verreky-
„ kers ontdekken kunnen, enkel gemaakt zyn, om hunne dagen
„ en hunne nachten te verlichten."

ABU zat, en vertrouwde zich naauwlyks toe adem te haalen.

„ Er worden op de Planeet Nar eenige duizend Volkeren gevon-
„ den. Ze zyn nog alle wild, maar eenigen van dezelve noemen
„ zich beschaafd. Deeze beschaafde Volkeren, die zich voor het
„ wigtigste werk der schepping houden, zyn eene zonderlinge
„ soort van wezens. —— Zy benoemen, by voorbeeld, op eenen
„ zekeren dag van 't jaar die geene, die eene bepaalde somme van
„ bruine steenen, welke in de Planeet Nar zeer zeldzaam zyn,
„ betaalen, tot gepriviligeerde voorstanders der zestien zinnen,

„ niet

„ niet tegenstaande deeze voorstanders somtyds geheel zinneloos
„ zyn. Zy hebben Priesters, die den dienst van den Eeuwigen
„ voorstaan moeten, en deeze verdeelen ze in de Priesteren He-
„ dah en in de Priesteren Heidah. Beide woorden hebben geen
„ zin in de taal deezer Volkeren, en echter hebben zy zich der-
„ tigduizend jaaren lang, wegens deeze woorden nu eens verge-
„ ven, dan eens vermoord. Zy hebben wetten, maar 'er worden
„ duizend jaaren toe vereischt, om deeze wetten van buiten te
„ leeren; twee duizend jaaren om ze te verstaan; en tien duizend
„ jaaren om ze met elkanderen te vereenigen. — Desniettemin
„ geven ze aan andere Volkeren den tytel van Barbaaren, en
„ houden zich voor het hoofdwerk der schepping."

Abu verzwolg ieder woord van den Grysaart.

„ De Narriaanen hebben zich, door de langheid van tyd, in
„ groote of kleine maatschappyen verzameld, en, 't geen 't ver-
„ nuftigste van hun is, elke maatschappy gehoorzaamt aan een en-
„ kel wezen van hunne soort, dat men op den aardbodem ko-
„ ning noemt, en dat, wanneer het zyne pligten getrouw ver-
„ vullen wil, 'er slechter aan is, dan de armste Houthakker.

Abu haalde diep adem.

„ Des niettegenstaande zyn 'er in de Planeet Nar somtyds zo-
„ genaamde redelyke wezens geweest, die zich eenen onsterfely-
„ ken roem wilden verwerven, die met eenige millioenen gewa-
„ pende manschappen uittogen om by al de Volkeren van de Pla-
„ neet bekend te worden, die in hunnen korten leeftyd van een
„ paar duizend jaaren, naauwlyks het agtste gedeelte van dezelve
„ leerden kennen, en die echter eenige duizend steden verwoes-
„ teden, welke men verder niets ten laste kon leggen, dan dat ze
„ niet in staat geweest waren den Gaauwdief, die haar in de
„ asch lei, in het oogenblik, toen hy voor haare muuren ver-
„ scheen, te vangen, en hem aan eenen boom op te hangen."

Abu staarde den Grysaart met verbaasdheid aan.

„ Zeer zelden wordt 'er in de Planeet Nar een' Koning ge-
„ vonden, die met de grenzen zyns ryks te vreede is, die na-
„ roem en zogenaamde Heldendaaden veracht, en zich bekom-
„ mert om rechtvaardig en lievenswaardig te zyn."

Abu ondersteunde zich met den arm, en keek ter aarde:

„ Van u, Abu, die het duizendste gedeelte eener kleine Pla-
„ neet erven zult, welke tien duizendmaal kleiner is, dan de
„ kleine Planeet Nar — van u, aan wien wezens gehoorzaa-
„ men zullen, die slechts vyf zinnen hebben, die op zyn best
„ zeven of agt voet hoog zyn, en die bloot honderd jaaren
„ leven — van u zou het zonderling zyn, wanneer gy u
„ aan de Geniussen, die somtyds van zonnestelsel tot zonne-
„ stelsel reizen, tot eenen spot wildet maaken. Men noemt
„ de Planeet Nar het Dolhuis der schepping. Hoe moest men
„ uwe kleine Planeet noemen, wanneer 'er veroveraars op ge-

„ von-

„ vonden wierden? —— Doe wel, ABU! verschaf recht, en
„ wees lievenswaardig."

De grysaart veranderde hier in eenen blinkenden jongeling, kuschte den Prins ABU, en verdween. —— Abu viel ter aarde, bad den Schepper der Zonnen en der Planeeten aan, ging naar Samarkand te rug, en werd lievenswaardig, in plaats van een' veroveraar te worden".

Het slot van dit Deel maaken, even als voorige, eenige *Uittreksels*, uit krimineele Akten en Geschiedenissen, uit; zy behelzen de volgende verhaalen. (1) Een schaapherder, in het Nieuwmarksche, die het geloove der Patriarchen volkomen wilde bezitten, en Abrahams offerande naarvolgen, sloeg, in zynen yver, zyne drie kinderen, met de byl het hoofd af; en werd door FREDERIK den IIden tot het Dolhuis verwezen. (2.) Een afgeklopte Boer viel, in woede en wraakzucht, een onschuldig mensch aan, en doodde denzelven. (3.) Een Courlandsche Boer, wiens vrouw eenige jaaren ziek was geweest, lag het met zyne nicht aan, die zwanger werdt: zyn vrouw minnenydig, ontmoette hem, wanneer hy, door de gevolgen haarer ziekte, van den Landheer afgeslagen was, en met zyne nicht stond te praaten; en doet hem onverwagts een doodslag begaan. (4.) Een huichelaar bragt, uit wraakgierigheid, in stilte het vee van zyn' naasten om; stak zyns broeders huis in brand; om dat deeze hem, op een enklen zondag naar de stad deedt ryden, en gaf zich zelven, als zodanig aan, doordien de Priester, des anderen daags, by ongeluk, de Hosti en den kelk liet vallen. En (5.) Een flotemakers knecht, te *Parys*, werd op zeekeren morgen, in de nabuurschap van zyn beminde, geroepen, om een slot op te steeken. Hy dit volbragt hebbende, wilde zyn beminde, een naaister, op de vyfde verdieping woonende, een bezoek geeven, doch belde te vergeefs. Ongeduldig, en door verschillende denkbeelden geslingerd, waagt hy het, om de deur van haar kamer open te steeken, en haar niet vindende, uit den grap een klein kistje mede te neemen, om haar verlegen te maaken, en haar tot hem te doen komen, en haar dan te bespotten. Zyne beminde, korten tyd daar na, te rug komende, om dat kistje met kanten mede te neemen, raakt, by het missen daar van, in de grootste wanhoop. De eigenaar van het huis zend om de Justitie, terwyl, op het gezegde van een toegeloopen buurmeisje, die den flotemaker naar de kamer had zien gaan, deszelfs kamer doorzogt, en het kistje daar, ongeöpend, op gevonden werdt; het welk hem, in den jaare 1755, ondanks de goede getuigenissen van zyn gedrag, en voorspraaken, ondanks den voetval van zyne beminde zelve, voor de rechters, volgens de doodende letter van de wet, zyn leven aan een galg deed eindigen.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

J. D. MICHAËLIS, *Nieuwe Overzetting des O. T., met Aanmerkingen voor Ongeleerden, in het Nederduitsch overgebragt, door den Heer* W. E. DE PERPONCHER. *IXde Deel, Te Utrecht by de* Wed. J. van Schoonhoven 1789. *In gr. octavo 349 bladz.*

Samuëls Boeken, waerschynlyk dus geheten, om dat dezelven met zyne Levensgeschiedenis aenvangen, volgen niet oneigen op het Boek *der Richteren*, (waer van *Ruths* Geschiedenis als een Aenhangzel gehouden wordt;) nadien ze ons den overgang der Jooden van een Republiek tot een Monarchie, met de gevolgen daer van, vermelden. Het eerste dier Boeken word, in dit Deel, ontvouwd, en de aenmerkingen, by die gelegenheid voorgedragen, vorderen, niet minder dan in de voorige stukken, de oplettendheid van alle de zodanigen, die de lotgevallen van Gods oude Volk gadeslaen. —— Men vestige ter proeve hier van het oog, op het geen men ons, wegens des Volks bezwaer tegen *Samuël* en deszelfs Zoonen, en hunne begeerte om een *Koning* te hebben, doet opmerken.

Volgens het geschiedverhael, 1 Sam. VIII, gaven de zoonen van *Samuël* den Israëlieten regtmatige reden, om te klagen over derzelver baetzugtige en wederregtlyke handelingen; en dit noopte hen onvoorzigtig, niet wel beraden, om hunne begeerte, om een Koning te hebben, door te zetten, niet tegenstaende de afmaning van *Samuël*, die hun eindelyk, op Gods toelatend bevel, ten wille was. —— Omtrent dit gedrag des Volks tekent de Hoogleeraer *Michaëlis* het volgende aen.

„ Dit bezwaar der Israëlieten was wel gegrond; maar zy schynen daarin te verre te gaan, dat zy, wegens eene zo geringe en ligt te verhelpene oorzaak, hunne geheele staatsinrigting willen omkeeren. Zy hadden slegts van Samuel te eischen, dat hy zyne zoonen niet meer, tot Onder-Regters, aangesteld liet, en voorts niets deedt, 't

welk het Regterampt erflyk kon maaken, en dan waren zy geholpen. Maar, om dat 'er eens een misbruik insluipt, om dat 'er eens een Regter zig, voor geschenken, veil geeft, (daar hy tog ook vry slegt betaald werdt) een geheel anderen vorm aan den staat te willen geeven, en het, tot dus verre vry gebleeven, gemeenebest, in eene Monarchie te veranderen, was eene groote overyling; vooral daar God zelf de Republikeinsche inrichting, voor Israël, verkooren, en zich daar by verwaardigd had, den naam van Koning te draagen. Wel is waar hy had hun veroorloofd, (verg. Deut. 17: 14. en Mos. R. § 54.) eens, wanneer 't noodig zyn zou, de regeeringsvorm te veranderen; maar van dit verlof moesten zy geen gebruik maaken, voor dat de misbruiken vermeenigvuldigd, en de middelen van herstel ontoereikend bevonden waren." —— Dus verre de Heer *Michaëlis*, en verder voegt 'er de Heer *de Perponcher* deze aenmerkingen nevens.

„ Ten tyde van Gideon, (zie Richt. 8: 22 en 23.) hebben wy 't eerst de begeerte der Israëliten, naar eenen Koning, bespeurd, en daarby aangeweezen, dat de ongeleegenheden, welke hen daartoe konden aanspooren, geenzins uit den aart hunner Theocratie, maar inteegendeel uit hunne afwykingen van dezelve, voortvloeiden. En het tegenwoordig geval dient tot een nieuw bewys deezer stelling. In geene inrigting tog kon men beeter beveiligd zyn, tegen 't misbruik, dat de aangestelde overheeden van hun gezag konden maaken, dan in die zelfde Theocratie, waarin alle de aangestelde overheeden, in den eigenlykste zin, stedehouders waren van den Godlyken Oppervorst, tot wien de toevlugt, door raadpleeging, altoos open stondt, en aan wiens magt geen, zyn gezag misbruikend stedehouder, zig kon onttrekken. Daarby was de aanstelling, door Samuel, gedaan, en waaruit de klagten nu voortsprooten, geene inzetting der wet, maar of eigen aanmaatiging, of met 's volks toestemming, geschied. In 't eerste geval vloeide zy geenzins, uit de staatsinrigting, voort; was aan dezelve niet te wyten; en gaf ook geen eigenlyk regt; in het tweede konde zy, door 't volk, herroepen worden. In allen gevalle derhalven behoefde slegts het volk, of deszelfs oudsten, voor de wooning van hunnen God en Oppervorst vergaderd, onder zyne raadpleeging, en dus gewapend met zyn gezag, van Samuel te eischen, dat hy de aanstelling zyner zoonen herriepe; en dan voor het toekomen-

mende vast te stellen, dat geen Richter ooit onder- of mede-regters zou mogen benoemen, en wel byzonder niet zyne eigen zoonen, wyl reeds uit het voorbeeld van Eli gebleeken was, hoe gevaarlyk de vaderlyke toegeevenheid, in zulke gevallen, werdt. Op deeze wyze ware het misbruik, voor het tegenwoordige verholpen, en voor het toekomende voorgekomen. Nu daarentegen verkiezen de Israëliten een middel, dat de gansche staats-inrigting niet alleen omkeert, maar dat teevens, wel verre van hen, voor het toekomende, tegen het gevreesde misbruik, te beveiligen, 'er hen in teegendeel, veel meer dan ooit aan bloot stelt. Want tog hoe veel gemaklyker was het, aan de overheersching van Richteren, die niet eens altoos voor 't leeven verkoozen werden, en althans geen erfregt aan hunne kinderen overdroegen, paal en perk te stellen, dan aan die van Koningen, wier geheele geslacht in eens, op den troon, gevestigd werdt, en wier zoonen, tot hunne opvolgers gebooren, van de eerste jeugd af aan, zig in 't geval bevonden, van de magt hunnes vaders te kunnen misbruiken; Wanneer men derhalven de reede hier, door de Israëliten, bygebragt, alleen in aanmerking nam, zou men zig verwonderen moeten, hoe zy daarop eenen stap konden gronden, die alleen geschikt was, om den band, van denwelken zy zig ontslaan wilden, zoo veel vaster te leggen, en voor altoos toe te haalen! Maar het gedrag van Samuëls zoonen was ook geenzins hunne eenigste beweegreede. Niet meer doordrongen met den waaren Geest hunner Theocratie, en hun geloof en vertrouwen op hunnen God en Oppervorst verlooren hebbende, waren zy, over hunne geheele staatsinrigting, misnoegd. Uit het 12 vs van 't 12 Cap. deezes boeks ziet men, dat de vrees voor oorlog, met den Ammonitieschen Koning Nahas, mede eene der redenen was, waarom zy eenen Koning begeerden; wyl zy dagten, onder 't Koninglyk bestier, beeter, in den oorlog, te zullen slagen, (*) daar zy evenwel, nog niet lang

(*) „ Dit 12 vaars, zegt de Heer Michaëlis, ontdekt ons iets, waarvan de geschiedschryver zelf te vooren geene melding gemaakt had; de nadere aanleiding naamlyk, welke de Israëliten, tot het begeeren van eenen Koning, bewoog. De samenhang der zaake schynt deeze te zyn. De Iraëliten hadden wel verscheiden bezwaaren, tegen de zoonen van Samuël, maar 't natuurlyk gevolg hier van zou slegts geweeest zyn, dat ze van Samuël had-

lang geleeden, gezien hadden, hoe hunne Godlyke Oppervorst hunne krygen wist te voeren, en hen te redden, uit

hadden gevorderd, deeze zyne zoonen niet langer de plaats van Onderrichters te laaten bekleeden; maar, of zelfs het geheele ampt waar te neemen, of ten minsten andere Onderrichters aan te stellen. Maar nu eischten zy meer; wilden het Staatsbestier veranderd, en, in plaats van den Richter, eenen Koning aangesteld hebben, die, met meer magt en aanzien, zou zyn bekleed; en daartoe gaf Nahas aanleiding. Deeze, gelyk uit de voorige geschiedenis blykt, wreede en woeste barbaar zal dapper geweest zyn; en zyn volk, door 't uitoeffenen eener strenge Krygstugt, voor eenen tyd, gedugt gemaakt hebben. Mischien had hy reeds, over andere kleine nabuurige stammen, gezeegepraald, 't welk hem den moedwil kan hebben ingeboezemd, om aan die van Jabes zulk een hard beding voor te schryven, als Cap. 11: vs. 2. vermeld, staat, terwyl hy 't Israëlitisch volk, met de uiterste verachting, aanzag. Men wist nu, dat hy eenen veldtogt, tegen de Israëliten, in den zin had, en deeze dagten, dat een Richter, of een Propheet, tegen zulk eenen vyand, minder bestand zou zyn, dan een Koning, die, onbepaalder heerschende, ook met geweld, elk burger, tot den krygsdienst dwingen, en daarby, in 't veld, willekeurig gebieden kon. En in de daad, by een volk dat lafhartig geworden is, en de liefde tot het Vaderland verlooren heeft, kan zulk eene onbepaalde magt nodig worden, of schoon zy, op den duur, zelfs wederom tot een groot nadeel verstrekken konne; hoe zeer het anders ook waar blyve, dat de enkele goede wil van een volk, het welk zig, ter verdeediging des Vaderlands, van harten vereenigd, meer kan uitvoeren, dan al het dwingende geweld der Koninglyke magt. Want door moed, en eer, en vryheidsliefde, ten stryde te worden aangedreeven, is tog wel iets meer, dan, door den corperaals stok, of eenen werktuiglyken aandrang, naar 't slagveld, te worden gevoerd. Ondertusschen kwam 'er, in dit geval, ook ongeloof, tegen God, by. Want God, die de Israëliten zoo dikwils, en wel met weinige manschap, had verlost, kon ze nu nog zeer ligt beschermen, tegen eenen wilden barbaar, die slechts van éénen armen volkstam Koning was, en (gelyk uit zyne gerustheid bleek,) maar weinig van den kryg verstondt."

Het opmerken op dit gedeelte dezer geschiedenisse zet gene geringe waerschynlykheid by, aen het denkbeeld in ene aentekening op 1 Sam. 8: 9. voorgedragen, dat naemlyk Samuël, die zekerlyk met de volgende optelling der Koninglyke voorregten, vers 11—17, het oog niet had op wezenlyke Konings voorregten, inzonderheid bedoelde, den Israëliten onder 't oog te brengen „die regten, die de Koningen der nabuurige volken, wier voorbeelden de-

uit der vyanden hand, wanneer zy, tot hem, hunne toevlugt namen. En uit het 19 en 20 vs van dit Capittel blykt al verder, dat zy ook eenen koning verlangden, om zig, met de volken, die hen omringden, gelyk gesteld te zien. Dus dan hun groot en onderscheidend voorregt versmaadende, en hunner eigener vryheid moede, wilden zy de kluisters draagen eener Monarchie, mids hun maar daar by, even als andere volken, de gouden kroon in de oogen schitterde (*). En God ziende, dat het

de Israëliten nu volgen wilden; over dezelven uitoeffenden; en wel byzonder misschien die geenen, welken de Ammonitische Koning, tegen wien de Israëliten hunnen Koning wilden stellen, over zyn volk had."

Samuël wilde derhalve, mag men denken, door deze optelling den Israëliten aenduiden, dat zy, onder hunnen begeerden Koning, een soortgelyk lot, als dat der Ammoniten, onder Nahas, te dugten hadden; en hy voegt 'er, vers 18, op Godlyken last, die betuigenis nevens. *En wanneer gy dan over den Koning klaagt, dien gy zelf gekooren hebt, zal God u niet verhooren.* Dat is, gelyk het in de aentekening uitgebreid word; „ Indien gy nu, na Gods afmaanende stem, niet hooren wilt, maar uzelven en uwe nakomelingen moedwillig, in alle deeze moeilykheden, storten; dan zal hy ook, in 't vervolg, uw geklag niet verhooren, over 't geen uwe eigen keuze, over u, brengen zal. —— Sterker, (dus vervolgt onze Schryver,) sterker kon men de Israëliten wel niet afmaanen van 't invoeren eener Alleenheersching. En in 't algemeen is dit Godlyk getuigenis, ten voordeele eener vrye Staatsinrichting, ten minsten ten nadeele der Monarchale regering, ten uitersten merkwaardig. Men ziet 'er uit, welke soorten van Staatsgesteltenissen 's Waerelds Opperheer zelf, voor 't geluk der menschen, best geschikt agt; zoo lang ten minsten als zy zig niet zelfs, voor dat voorregt, onvatbaar maaken, door 't versmaaden der wetten, en 't moedwillig vertreeden der regelen van wysheid en deugd."

(*) Het schitterende, (zegt de Heer *de Perponcher* ter dier gelegenheid,) Het schitterende der Koninglyke waardigheid en hofhouding scheen hun te ontbreken, om zig, met de omringende volken, gelyk te kunnen stellen. —— Hoe dwaaslyk vergaapt de mensch zig aan den schyn, en offert aan denzelven het weezen op! Zyne egte waardigheid, die in vryheid en onafhanglykheid bestaat, geeft hy gaarne weg, om eenen heer, boven zyn hoofd, te stellen, zo deeze hem maar omringt, met eenen zeekeren pragt en luister, welken in zynen voorigen staat van gelykheid, geen plaats vonden. In deezen gevalle denkt hy eenen rang te hebben gewonnen, wanneer hy dienstknegt geworden is."

het volk nu reeds, voor deszelfs staatsinrigting, te verdorven was, liet hun 't zelfde lot ondergaan, als zoo veele andere Gemeenebesten, wier burgers van de oude deugd ontaard, en dus niet meer, voor 't genot der vryheid, midsgaders eener Republikeinsche regeering, geschikt, voortaan alleen, door den scepter eenes Alleenheerschers, kunnen in teugel gehouden worden." —— Men kan hier uit, gelyk onze Verhandelaer vervolgens doet, gegrond opmaken, „ dat de Israëliten, nu hunne Theocratie willende verlaaten, aan menschlyke, boven Godlyke inrichtingen, de voorkeur geevende, meer op menschlyke, dan op Godlyke hulp betrouwende, en eenen mensch, in plaats van Jehova, tot hunnen koning, begeerende, 1 Sam. 8: 7. met regt gezegd worden," niet Samuël, maar „ God verworpen te hebben." Zie voords [Michaëlis] *Mos. R.* § 34, 35. en [de Perponcher] *Voorr. voor Ex.* p. 52, &c."

Bundel van Uitlegkundige Verhandelingen, door D. C. VAN VOORST, *Predikant te Hien en Doodewaard. Eerste Stuk. Te Amsterdam, by* M. de Bruijn, 1789. *In gr. octavo,* 246 *bladz.*

Opmerkzame Bybeloefenaers, die smaek hebben in uitlegkundige navorschingen, zullen dezen *Bundel* met een leerzaem genoegen doorbladeren; vermids de Eerwaerde *van Voorst* hun daerin een aental van weloverdachte bedenkingen, wegens den zin van verscheiden Bybelplaetzen, mededeelt. Zyn Eerwaerde verleent in dezelven doorslaende blyken van zyne onvermoeide arbeidzaemheid en oordeelkundige belezenheid, waervan hy een leerzaem gebruik maekt, ter opheldering veler plaetzen der Heilige Schriften, die een duister voorkomen hebben, of welker nadruk veelal niet behoorlyk gadegeslagen word. Zyne gegronde taelkennis en geoefende uitlegkunde stelt hem by uitstek in staet tot ene onderneming, die regt geschikt is, om den Bybellezer wezenlyk nuttig te zyn; waer van, uit ene groote menigte, de volgende uitleggingen van ene en andere soort ten voorbeelde kunnen strekken.

In onze gewoone overzetting lezen wy Jes. IX. 2. *Gij hebt dit volk vermenigvuldigd, (maar) gij hebt de blijdschap niet groot gemaakt. Zij zullen (nogthans) blijde wezen voor uw aangezicht.* —— Dan men heeft hier, volgens

gens zyn Eerwaerden, ene betere lezing den voorrang te geven, lezende, in plaets van לא *niet*, לו *hem* of *het*, te weten het volk; wanneer alles, zonder invulling van *maar* en *nogthans*, geschiktlyk zamenhangt. „ Gij hebt „ dit volk vermenigvuldigd; gij hebt het de blijdschap „ groot gemaakt: zij zullen blijde wezen voor uw aange- „ zicht."

De tael van den Dichter, Ps. XVIII. 30. *Met u loop ik door eene bende, en met mijnen God spring ik over eenen muur*, is zyns oordeels betreklyk tot twee onderscheiden krygsverrigtingen, het verslaen van een leger, en 't beklimmen van bemuurde steden, welk laetste hier zeer oneigen uitgedrukt word, door *over eenen muur te springen*; Gevoeglyker denkt men hier om de betekenis van *beklimmen*, en wel naar de kracht van 't gebruikte woord, *met een geboogen lichaem voortgaen*; zo dat de zin zy. „ Met u „ val ik moedig, als een held, op een leger, in slagorde „ geschaard, aan; en met mijnen God beklim ik onbe- „ weeglijk, vol moed, met een gebogen lichaam, de muu- „ ren." Vergelyk Joël II. 7. *Als helden zullen zij loopen; als krijgslieden zullen zij de muuren beklimmen.*

Het zeggen van Eliphaz, Job. XXII. 24. *Dan zult gij het goud op het stof leggen: en (het goud) van Ophir bij den rotssteen der beken*, is genoegzaem onverstaenbaer. Onze Uitlegger brengt ons ene duidelyker Vertaling onder het oog, welke aldus luid. „ Laat het goud in de mij- „ nen," of, „ zie af van het goud in de mijnen, ja! „ (het goud) van Ophir tusschen de stenen der beken." Of, zonder invulling, „ Laat het goud in de mijngroe- „ ven, en tusschen de stenen van Ophirs beken." Of nog letterlyker, „ Laat het goud in de mijngroeven, en in „ den rotssteen van Ophirs beken:" dat is in den rotssteen, van welken Ophirs beken afkomstig zyn. —— Ter ophelderinge van het beoogde, voegt 'er zyn Eerwaerde nog by. „ Daar de Oosterlingen zeer op het goud „ gezet zijn, (zie VAN IPEREN, *Brieven over 't Hoogl.* II. „ D. *bl.* 193. en 252.) zo hield Eliphaz zijnen vriend Job „ daarvan ook verdacht, en dus gaf hij hem hier den „ raad, om het goud te laten daar het was, dat is, zich „ niet te bekommeren, om het uit de mijnen te laten ha- „ len, of in Ophirs beken te laten opzoeken. —— De „ Arabieren zullen dit gewoon zijn geweest. Hoorde Job „ dierhalven naar den raad van zijnen vriend, dan verze- „ kerde hij hem, zou God zijn goud zijn, enz. *vers* 25.

 „ Dit

„ —— Dit alles ftrookte wonder wel in den mond van
„ iemand, die dacht, dat Job het gemis van zijn goed
„ betreurde." —— Uit deeze melding van *'t goud van Ophir*, neemt zyn Eerwaerde vervolgens aenleiding tot het opltellen ener beknopte verhandelinge over de plaets van het hier bedoelde gewest, waerin hy tragt te doen zien, dat *Ophir* in *Arabie* gelegen hebbe, en dat men om geen ander *Ophir* in de *Indien* behoeve te denken.

Ps. XXXV. 15. luid, naer onze gewoone vertaling, aldus: *Als ik hinkte waren zij verblijd, en verzamelden zich: zij verzamelden zich tot mij (als) geslagene: en ik merkte niets; zij scheurden (hare klederen,) en zwegen niet stil.* Het valt niet gemaklyk hieraen een geregeld denkbeeld te hechten. Verstaenbaerder zin levert ons de volgende overzetting van den Eerwaerden *van Voorst*. „ In mijne
„ smert verheugen zij zich: en als de plagen zeer tegen
„ mij vermenigvuldigen, terwijl ik zulks niet zou hebben
„ kunnen denken, dan zijn zij uitgelaaten van blijd-
„ schap, zo dat zij niet zwijgen kunnen."

Zyne aenmerking over het woord צלע, als geen *hinking* maar *smert* of *ramp* aenduidende, deed hem ook gadeslaen, dat dit woord Gen. XXXII. 31. niet te kennen geeft, dat Jacob *hinkte*, maer veel eer *dat hij een ongemak kreeg*, (of smert en pyn had) *aan zijne heup*. Zulks leid hem tot ene nadere beschouwing van dit geval; en 't komt hem voor, dat het verhaelde ons alleen meld, „ dat de
„ Worstelaar Jacob zo bij de heup greep, dat hij daar een
„ indrukzel maakte, dat hij hem daar wondde, het welk
„ hem smert veroorzaakte." En dus is 'er, zyns agtens, geen reden om vast te stellen, dat Jacob hinkte; „ maar
„ dat Jacob aan zijne heup aangeroerd werd, en daardoor
„ de spieren aan de heup gedrukt of gewond werden."

Het verbod, Exod. XXII. 29. *Uwe volheid en uwe tranen zult gij niet uitstellen*, klinkt vreemd; dan onze Uitlegger, aengemerkt hebbende, dat men hier aen eerstelingen heeft te denken, stelt ons den zin van dat verbod indezervoege voor. „ Gij zult de eerstelingen van den
„ dorschvloer, en de wijnpers, niet verzuimen te geven,
„ (*niet nalaten, niet achter de bank werpen;*) of gij zult
„ die niet inhouden (*niet voor u houden:*)"

Het woord ענה vinden wy Ps. CXLVII. 7. vertaeld door *bij beurte zingen*; doch de Eerwaerde *van Voorst*, schoon hy niet twyfele aan 't gebruik van *'t zingen bij Choren*, oordeelt echter, dat dit woord, en vooral hier, zulks

zulks niet betekent. De Griekſche Overzetters vertolken het door ἐξάρχειν, dat eigenlyk zegt, *beginnen*, *aenvangen*, en, naer zyne opmerking, alleen van 't zingen by Chooren gebruikt word, wanneer een Choor of rei *aenvangt met zingen*, maer nooit van 't antwoorden van de ene Choor op de andere: en wanneer 't met een ל of *Dativus*, gelyk hier, voorkomt, dan zegt het *aenvangen met zingen ter iemands eere*. En dus heeft men ter dezer plaetze, *zingt den Heere ter eere*. „ Men beroept zich, zegt hy, algemeen op Exod. XV. 21. Maar het is bij mij nog niet zeker, dat de Kinderen Israëls de eene rei hebben uitgemaakt, en Mirjam met de Vrouwen de andere rei: want dan zou men in het meervoud leezen moeten; dat die vrouwen antwoordeden. —— Maar nu 'er in 't enkelvoud alleen van Mirjam geſproken wordt, en de vrouwen haar volgden, is het veel natuurlijker, dat het woord hier betekent, *zij hief (de eerſte) van de vrouwen aan*, en 't bijgevoegde להם zegt dan zo veel als *ter eere van hun*, te weeten, der Overwinnaers —— van Moſes en de Israëliten. Deze betekenis moet ook aengenomen worden, *Num.* XXI. 17. Daer lezen wij: „ *Spring op*, gij put! „ Zing daarvan bij beurte!" Hoe kan *één* ding *bij beurten* zingen? Eigenlijk is 'er: „ *ſpring op*, Gij put, zing ter „ eere." —— 1 *Sam.* XVIII. 7. leezen wij van de vrouwen, dat zij Saul te gemoete gingen, en *antwoordden*. —— De Onzen hebben ingevuld, *malkanderen;* maar zo kan men alles invullen. —— 't Woord betekent, zonder invulling, *zij hieven aan ter eere*. —— Men zie nog *Jeſ.* XXVII. 2. Alles beſlisſende plaatzen in de Apocrijphe Boeken Judith XVII. 1. en 1 Macc. IX. 66."

De Eerwaerde *van Voorst* beredeneert deze zyne overzettingen en verklaringen dier plaetzen, gelyk ook van vele anderen, gewoonlyk uit den zamenhang, en bevestigt dezelven met taelkundige bewyzen, die door Taelkenners getoetst kunnen worden. Wy hebben, voor tegenwoordig, het deswegens aengevoerde achterwege gelaten, om dat het te veel plaets vorderde; daer wy liefst ene verſcheidenheid van voorſtellingen den Lezer wilden mededeelen; waer uit ze best konden oordeelen, hoedanig ene ſoort van voorraed hun in dezen Bundel aengeboden worde.

De onderscheidenheid der trappen, in den staat der eeuwige Heerlykheid van Gods Gunstgenoten, schriftmaatig en redenkundig verklaard en betoogd, door J. VAN DIESBACH, *Lidmaat der Hervormde Kerke in 's Graavenhaage. In 's Graavenhaage by* H. Bakhuysen, 1789. *Behalven de Voorreden, 39 bladz. In gr. octavo.*

Men helt onder de Christenen, naer 't ons voorkomt, vry algemeen over, tot het denkbeeld, dat 'er trappen in den toekomenden staet van Gelukzaligheid zullen zyn, maer velen hunner agten de bewyzen voor dit gevoelen juist zo bondig niet, dat zy 'er zich volkomen op kunnen verlaten, van waer zy die stelling meer als waerschynlyk dan als zeker omhelzen. De Heer *Diesbach* intusschen is van oordeel, dat dit Leerstuk, het welk hy als zeer gewichtig beschouwt, van eene volkomen zekerheid is; en hy legt het 'er in dit Geschrift op toe, om het gewicht en de zekerheid dier stellinge overtuigelyk aen te toonen. Hy ontvouwt ten dien einde aenvanglyk zyn begrip des aengaende, en benaerstigt zich voorts, om het gestelde te bevestigen, met schriftuurlyke getuigenissen, voldoende reden en de formulieren van eenigheid. ——— De Autheur redenkavelt vry *geregeld* op zyne gronden voort, des zyne bedenkingen, wanneer men zyne beginzelen toestaet, nog al overweging verdienen. Maer, vermoedelyk, zullen velen niet met hem instemmen, in de onderscheiding, welk hy maekt, tusschen de Hemelsche Gelukzaligheid in 't algemeen, en dien staet van Zaligheid in 't byzonder, welke inkomt als ene *belooning en bekrooning der goede werken van Gods Kinderen.* ——— De Hemelsche Gelukzaligheid in 't algemeen, naemlyk, is, volgens zyne leiding van gedachten, ene vrucht van des Middelaers verdiensten, waer in alle de Uitverkoorenen gelyklyk deelen; ook de zulken, die, het zy door een vroegtydigen dood of anderszins, gene gelegenheid gehad hebben, tot het oefenen van goede werken. Hierin kunnen derhalven geen trappen plaets hebben. ——— Maer geheel anders is 't gesteld met de Zaligheid der zodanigen in 't byzonder, die in den loop hunnes levens gelegenheid gehad, en 'er met meer of minder arbeidzaemheid gebruik van gemaekt hebben, om goede werken te verrichten; waerin, even als in hunne arbeidzaemheid, een onderscheid van trappen plaets zal hebben. Die gelukzaligheid dus, welke inkomt als ene belooning en bekrooning der goe-

goede werken van Gods Kinderen, moet bestaen, „ in „ zekere *byzondere Hemelsche* en *eeuwige voorregten*, welke (behalven de *algemeene Gelukzaligheid* der *gansche* „ *Kerke*) hier namaals aan Gods getrouwe *Dienstknegten* „ en *Dienstmaagden* als *genadige vergeldingen*, eenen iederen naar het *getal* en *gewigt* van zynen arbeid in des „ Heeren werk, zullen worden uitgedeeld."

By de behandeling van dit onderwerp heeft de Autheur, ter vullinge eniger ledige bladzyden, nog gevoegd zyne bedenkingen over *Joh.* XX. 17. *Jezus zeide tot haar* [te weten Maria:] *raek my niet aen, want ik ben nog niet opgevaren tot myn Vader.* De gewoone uitleggingen van dit voorstel voldoen hem niet, en men moet hier, zyns oordeels, denken, „ dat *Maria*, behalven de *uiterlyke* en „ *lighaamlyke aanraaking*, nog eene Godsdienstige daad „ wilde verrichten, en wel zodanig eene, welke eerst „ *naa des Zaligmaakers opvaaring* zoude konnen en mogen geschieden. Dat zy, namelyk den *Immanuel*, in „ zyne nog vernederde Menschheid en Dienstknegtlyken „ staat, op zodanig eene Godsdienstige wyze heeft willen vereeren, als eerst *naa zyne opvaaring tot zynen* „ *Vader*, of zyne *volmaakte verheerlyking*, zoude mogen „ geschieden." —— Zyn andere uitleggingen bedenkingen onderhevig, ook deze zal hare zwarigheid hebben; al ware 't, (om van gene andere te gewagen,) dat het woord *aenraken*, op die wyze, in ene gansch niet gebruikelyke betekenis genomen word.

De vrye genade Gods verheerlykt, in de opmerkelyke bekeering van T..... W............ *Om begaane misdaad met de dood gestraft, den* 8sten *Maart* 1783, *te Amstelveen. Te Amsterdam, by* D. Schuurman, 1789. *In gr. octavo* 50 *bladz.*

In dit stukje geeft men ons een geregeld verslag van den voornaemsten inhoud der gesprekken van twee Predikanten en een Krankbezoeker, met een Persoon, wiens levenswyze voorheen buiten opspraek was, die onder zyne bekenden zig altoos trouw en eerlyk gedragen had, maer zig op 't laetst door een ander had laten verleiden, om mede deel te nemen in 't plegen van Veedievery; waer op hy gevat en door 't Geregt, als des doods schuldig veroordeeld, openlyk met den dood gestraft is. Het gedrag van dien persoon, zedert zyne gevangenneeming, in

't laetst

't laetst van December, tot op zyn dood, in 't begin van den daeraenvolgenden Maert, op en onder de bovengemelde gesprekken, word hier vry naeuwkeurig ontvouwd. Men kan 'er duidelyk uit opmaken, dat die gesprekken trapswyze meerder invloeds kreegen, en vooral in de laetste dagen, gelyk natuurlyk te wachten was, vergezeld gingen van sterke gemoedsaendoeningen in den ter dood veroordeelden misdadigen; die, naer dit verhael, met een volkomen vertrouwen, zyne toevlugt nam tot Gods genade in Jezus Christus; en daerop getroost het strafvonnis onderging, in de onwankelbare hoop van de genadige erlanging der eeuwige zaligheid. —— Meermaels zyn ons soortgelyke berigten voorgekomen; en 't is verre van ons Gods genadewerkingen te beperken, en menschen, die betuigen zodanig een vertrouwen te bezitten, te willen veroordeelen! Dan 't heeft ons in verscheiden gevallen, en zo ook in dit geval, eenigzins met verwondering doen opmerken, dat zodanige gesprekken met zulke ongelukkige zondaren, en derzelver werkzaemheid, dikwerf grootlyks uitloopen, op het heilvattend en vertrouwend geloof, terwyl men minder werks schynt te maken van de werkzame gesteldheid ener boetvaerdige ziele, in de hartlyke erkentenis van 't snoode der bedrevene euveldaed. —— Men behoorde, naer ons inzien, zaken, die zo onafscheidlyk aen elkander verbonden zyn, altoos, en vooral in zulke gevallen, zo in 't voeren der gesprekken, als in 't gadeslaen der betuigingen van den misdadiger, gelykerhand wel recht oplettend gade te slaen: om dus Geloof en Boetvaerdigheid, die God, in den weg der verzoeninge door Jezus Christus, zamengevoegd heeft, niet van een te scheiden; of zelfs geen aenleiding te geven om te dugten, dat men meer op het ééne dan op het anderen staroogt.

Oeffenkundige Aanteekeningen over verscheide Ziekten, door JOSEPH QUARIN, *Hofraad en Lyfartz van haare Keizerlyke en Koninglyke Majesteit, enz. Uit het Latyn vertaald, en met eenige Aanteekeningen vermeerderd, door* A. LAURILLARD dit FALLOT, *Stads Med. Dr. enz. in 's Hage. 's Gravenhage, by* I. van Cleef, 1789. *Behalven het Voorwerk,* 355 *bladz. In gr. octavo.*

De verdiensten van den beroemden QUARIN zyn te algemeen bekend, zelf by den Nederduitschen Genees-heer,

heer, dan dat wy noodig zouden oordeelen, de Vertaaling zyner Schriften met lofbetuigingen aan te pryzen, te meer, wanneer de Vertaaling in handen valt van een man van smaak en oordeel. —— Het boekdeel dat wy thans voor ons hebben, en waarvan wy de Vertaaling aan den Heer FALLOT verschuldigd zyn, handelt over langduurige en sleepende Ziekten, en bevat dus onderwerpen welkers behandeling beleezenheid, oordeelkunde, en ervaarenheid vereischen, en waartoe dus een man, als QUARIN, de nodige bekwaamheid heeft, gelyk dit niemand, die in staat is, om 'er over te kunnen oordeelen, zal in twyfel trekken.

Dit boek is derhalven zeer geschikt, om den onervaaren Geneesheer tot een handleiding te verstrekken, —— ja zelf de geoefende Artz, wanneer hy anders nog lust tot leezen heeft, zal daarin verscheide Bedenkingen ontmoeten, die hem, by het behandelen deezer sleepende ziekten, van zeer veel nut kunnen zyn.

Mathematische Uitspanningen, of Examen, gedaan by de beroepinge van een Stads Schoolmeester te Purmerende. Den 7den April, 1786. over de Arithmetica, Geometrie, Navigatie, en 't Boekhouden. Verrykt met de Oplossingen van alle de Voorstellen daar in voorkomende. Door ARNOLDUS BASTIAAN STRABBE, *Lid en Secretaris van het Mathematisch Genootschap, enz. en Leermeester der Wiskunde te Amsterdam. Te Amsterdam by* P. G. Geijsbeek, en Zoon, 1789. *Met een quarto Plaat, 86 bladz. In gr. 8vo.*

Indien men het Lofdicht, vóór deeze Uitspanningen geplaatst, gelooven moet, dan

> Vind men hier de *Arithmetica.*
> De *Meetkunde*, ook in al haar deelen.
> De *kunst des koopmans* (*) die zeer veelen
> Ten steun verstrekt, 't zy vroeg of spaê.

doch dan is de inhoud, enkel met zulke poëtische oogen doorkeeken, die gewoon zyn 1 percent voor 't geheele capi-

(*) Dit moet het *Boekhouden* betekenen.

pitaal aan te zien. Minder hyperbolisch, doch meer naar waarheid, kunnen wy zeggen: dat 10 voorstellen uit de *Arithmetica*, 12 uit de *Geometrie*, 15 uit de *Navigatie*, en even zoo veel Posten uit het *Italiaansch Boekhouden*, den inhoud deezer *Mathematische Uitspanningen* uitmaaken, waar by men dan nog 3 voorstellen tot besluit gevoegd heeft: van welke de laatste dus luidt.

„ Aan de schutting van een tuin, hebbende de gedaante van eene *Ellips*, waar van de beide Assen tot elkander in reden staan als 5 tot 2, is een pedestal, 50 voeten hoog, zodanig geplaatst, dat een beeld van HERCULES, 20 voeten lang, boven op dien pedestal staande, in het oog eens aanschouwers, die zich op den langsten As, 20 voeten van het middenpunt der *Ellips* bevindt, het mogelyk grootste schynt te zyn. Men vraagt, hoe uit deeze bepaalingen de inhoud van den tuin gevonden kan worden?"

Behalven deeze drie laatste voorstellen, die ook niet opgelost voorkomen, hebben alle deeze vraagen gediend, zoo als in den tytel vermeld is, ter Examinatie van een Stads Schoolmeester te *Purmerende*. Welk Examen men den Heer STRABBE had toevertrouwd, en die 'er dus ook een omstandig bericht van geeft, uit het welk blykt, *dat* ARIAAN ALBLAS, Schoolmeester en Voorzanger *te Muiden*, *de plaats* verkreegen heeft. De opsteller heeft den byna algemeen heerschenden smaak der Schoolmeesteren, in uitgewerkte Examens, door de uitgave van dit stukje, trachten te gemoet te komen. De beknopte oplossing van zommige voorstellen kan hem, in dat opzicht, eenigzins verdeedigen: maar, over 't geheel genomen, is de smaak der Schoolmeesteren nog zoo vééle eeuwen agter uit, dat men byna geen smaak moet bezitten, indien men het gros van hen wil voldoen. Is 'er eenige smaak gelegen, in de ligtste voorstellen geheel uitgewerkt te vorderen? ——— Even zoo min, als dat een Leerling, die zeer goed leezen kan, weder in het a. b. boek begint te spelden. ——— Ons bedunkens, hadden die makkelyke voorstellen wel onuitgewerkt kunnen blyven; zy, die dezelve niet kunnen oplossen, zullen de zwaardere, schoon uitgewerkt zynde, niet verstaan: zoo dat men weinig, of geheel geen', vrucht van die oplossingen kan verwachten. De vrees, dat een ander den Moriaan zou wasschen, moest 'er den Schryver niet toe overgehaald hebben.

Verhandelingen uitgegeeven door de Maatschappy, ter bevordering van den Landbouw, te Amsterdam. Zesde Deel. Te Amsterdam, by C. N. Guerin, 1789. *Behalven het Voorwerk,* 306 *bladz. In gr. octavo.*

Het eerste Stukje van dit zesde Deel betreft de *Ars Veterinaria*, of Vee-Artzenykunde, en levert ons eerst drie Verhandelingen over verscheiden Ziekten der Kalveren; vervolgens een voorgeschreeven behoedmiddel tegen de Kug der Kalveren; een berigt wegens de tongblaar onder het Rundvee, en een verslag van inëntingen van het Rundvee, in de jaaren 1785 en 1786. Hier by komt wyders nog eene Verhandeling over de bevryding van de Runderpest op Vlieland, waar uit vry klaar blykt, dat de afsluiting of het beletten van de communicatie met besmette plaatsen, en tevens de Runderen van goede oppassing en goed voedsel te verzorgen, de vermogendste middelen zyn, om de Veepest af te weeren, en dat zulks Vlieland voornaamlyk bevryd heeft. —— In het tweede Stukje ontmoeten we twee Verhandelingen, en daar benevens den zaaklyken inhoud eener Verhandelinge over het verbeteren der Weilanden, strekkende ieder van dezelven ter beantwoordinge der volgende Vraage van de Maatschappy: „ Kan men, terwyl de Vereenigde Provincien, „ en voornamelyk in Holland en Westvriesland, zeer veele gronden, zedert onheugelyke tyden, altoos in den „ staat van Weilanden gebruikt worden, met reden onderstellen, dat deeze handelwyze, voor den Bruiker of „ voor den Eigenaar, de voordeeligste zy? Of zoude „ men, door nu en dan die gronden op eene gepaste wy„ze met Graanen of andere gewassen te beteelen, derzel„ver waarde en voortbrenging van nutte Grasplanten in „ 't vervolg niet merkelyk kunnen vermeerderen? Zo ja; „ op wat wyze moet men naar de verschillende soorten „ van Gronden en plaatselyke omstandigheden daaromtrent „ te werk gaan?" —— Ieder deezer ingeleverde Stukken behelst, nopens dit onderwerp, verscheiden bedenkingen, die den Eigenaaren en Bruikeren der Landeryen te stade kunnen komen; vooral met opzigt tot zodanige Weilanden, die, door nu en dan beteeld te worden, voordeel kunnen erlangen. Dan, over 't geheel, wordt dit stuk in 't beste licht geplaatst door den Heer *Kier Deeleman*, aan wiens antwoord de Goude Medaille is

is toegeweezen; als zynde de hoofdbyzonderheden, welken daaromtrent aanmerking vorderen, hier onderscheidenlykst in agt genomen. —— Met betrekking tot het eerste Lid der Vraage vooronderstelt hy, op goeden grond, dat de Maatschappy daar mede het oog heeft, niet op eenige enkele partyen en losse stukken, maar op geheele Polders of Districten, en in dat opzigt beweert hy, dat die gewoone handeling de voordeeligste zy. Wat verder enkele partyen betreft, hieromtrent erkent hy gereedlyk, dat sommige stukken Weiland met voordeel nu en dan beteeld, en daardoor verbeterd kunnen worden. En dit geeft hem dan voorts aanleiding, om te toonen, in hoedanige gevallen dit plaats hebbe, en hoe men als dan, naar de verschillende soorten van gronden, en plaatslyke omstandigheden, te werk behoort te gaan.

Gemaklyk Huisboekje voor den Landman van 50 Geneesmiddelen voor Koeijen, door een kundig Huisman by een verzameld, waarvan veele by proefondervinding zyn goed bevonden. Te Alkmaar, by J. A. van Harencarspel, 1789. *Behalven het Voorberigt* 20 *bl. In quarto.*

Een Huisman deelt hier mede zyne ondervinding, ter herstellinge van verscheiden ongemakken der Koeijen, en geeft zodanige Geneesmiddelen aan de hand, die gereedlyk te verkrygen zyn, en gemaklyk in 't werk gesteld kunnen worden. Zy, wier zaak het is, op dergelyke ongevallen agt te geeven, kunnen 'er zig met opmerkzaamheid voorzigtig van bedienen, en hunne nadere ondervinding aan hunne medeleden melden, ten einde de nuttige uitwerkingen, in zo verre zy dezelven gewaar worden, verder te verbreiden.

Vervolg op M. N. CHOMEL, *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur- Zedekundig en Konst-Woordenboek, door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Konstplaaten. Zevende Stuk. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, *en te Amsterdam, by* J. Yntema. 1788. *In gr. quarto.* 370 *bladz.*

Dit Stuk, met de gewoone opmerkzaamheid uitgevoerd, behelst weder eene groote verscheidenheid van Artykelen, die in de voorige uitgave of geheel niet gevonden,

den worden, of ſlegts als ter loops behandeld zyn; en welken de vervaardiger van dit Vervolg met alle naauwkeurigheid poogt voor te draagen. Hier toe behoort, onder veele anderen, het Artykel raakende den *Goudvink*, van welk ſchoone vogeltje voorheen ſlegts een algemeen berigt gegeeven was; en waar van ons in deezen een uitvoeriger verſlag medegedeeld wordt, zo uit de waarneemingen der beste Schryveren, als uit des Autheurs eigene ondervinding.

,, De *Goudvink*, (zegt hy) door den Heer LINNÆUS onder de klasſe der *Loxia's* of *Kernbyters* gerangſchikt, waarin hy by den Heer HOUTTUYN de vierde ſoort uitmaakt, wordt in 't Latyn *Rubicilla* of *Pyrrhula* genaamd, in 't Grieksch Πυρρηλας; in 't Fransch *Bouvreuil*, *Pivoine*, *Groulard* of *Siffleur*; in 't Italiaansch *Suffuleno*; in 't Engelsch *Bull-Finck*; in 't Hoogduitsch Thumbherr/ Blutfinch/ Rottfögel/ Gutfinch en Phaefflin. *Loxia Artubus nigros, tectricilus Caudæ Remigumque posticarum albis*. LINN. *Faun. Seuc.* 178. *Rubicula ſ. Pyrrhula*. GESN. *Av.* 733. ALDR. *Orn. XVII. c.* 31. JONST. *Av. T.* 43. WILLUGHB. *Orn.* 130. *T.* 43. RAJ. *Av.* 86. ALB. *Av. I. T.* 59, 60. FRISCH. *Av. T. II. f.* 1, 2. OLIN. *Av.* 40.

,, Minder in 't maakzel van Lyf en Leden, dan in de kleuren van haar Gevederte, verſchillen de Wyfjes *Goudvinken* van de Mannen. Beide zyn zy wel zo kloek van geſtalte, doch wat breeder en ronder dan de gemeene Schildvinken, en hunne koppen zyn van boven platter. Beide zyn zy over den geheelen kop van rondsom den bek af tot even onder de oogen, zwart gevederd, en hunne Nebben verſchillen in gedaante en ſterkte niet van elkanderen. De bek zou omtrent kegelvormig rond zyn, zo niet de bovenſte Nebbe, langer dan de onderſte, een weinig krom geboogen over deeze heen hing; zo hy aan weerszyde niet wat bultig was, en zo de kanten der ondernebbe niet een weinig binnenwaards omgeboogen waren. De Neusgaten eenigermaate gedekt door zeer fijne en pluizige voorhoofdvedertjes, zyn rond, en de oogen zwart. Van de Mannetjes zyn de wangen, de Borst, de Buik en de Dyen keurlyk en bly rood, terwyl agter het gevederte op den keel in die zelfde fraaije kleur alleruitſteekendst is. De Nek en de Rug zyn graauw uit den blaauwen tot aan den witten ſtuit; waar aan de glanzige en gitzwarte ſtaart met zyne, alle even lange, twaalf pennen van twee duimen langte, zeer ſierlyk volgt. By

den aars en onder tegen den ſtaart is het gevederte zuiver wit. Het Vlerkdek en de Slagpennen zyn zwart, doch dwars over deeze laatſten loopt eene helder witte ſtreek. De Wyfjes hebben op den rug, den ſtuit, den ſtaart en de vlerken na genoeg al dezelfde kleuren als de Mannen; doch het pluimaadje van haare wangen, keelen en borſten is vuiler en bleeker, trekkende naar het graauwe, met ſlegts weinig ſchynzel van rood, en op haare dyen is meerder wit te beſpeuren. In beide de ſexen zyn de pooten vleeschkleurig, die egter, naar maate dat deeze vogelen in ouderdom toeneemen, zwarter worden. Zy hebben drie voorvingeren en eenen agtervinger, die alle zwart genageld zyn.

„Deeze vogelen huisvesten genoegzaam in alle de luchtſtreeken van *Europa*, ja zelvs in *Afrika*. Zie hier het geene 'er de Heer NOZEMAN, ten aanzien van ons Gemeenebest, van zegt: „Men ontmoet in den herfst alleen „de *Goudvinken* binnen onze Provincien niet, terwyl „zy, op hunnen tocht, door dezelve, met ander Trek- „gevogelte komen heen vliegen. Dit geſchiedt in ſom- „mige jaaren zo zeer overvloedig, dat 'er in den jaare „1756, bedriegt my myn geheugen niet, geduurende „drie of vier agtereenvolgende dagen, in *Holland* aller- „wege, langs den Duinkant, verbaazende menigten van „deeze Vogelen in de Lysterboogen werden gevangen, „zo dat eene van myne nabeſtaanden, op zyne buiten- „plaats te *Monſter*, in deeze weinige dagen eene verza- „meling maakte van vyftig ſtuks onbeſchadigde *Mannen-* „*Goudvinken*, welken hy uit de ſtrikken reddede, en in „zyne Vogelvlugt plaatſte, geduurende welke zelvde da- „gen ik te *Bloemendaal*, op de vermaaklyke lustplaats „*Saxenburg*, by den Wel Ed. Geſtr. Heere Mr. C. A. „VAN BRAKEL, verſcheidene Mannen en Wyven deezer „Vogelen of zelvs uit de ſtrikken haalde, of door anderen, „daar uit gehaald zag, aanbrengen. Van deeze doortrek- „kende *Goudvinken* blyven 'er, nu meerder, dan min- „der, even als van de gemeene Vinken, verſcheidene „over, die by ons overwinteren, en dan in de eerst- „volgende lente zich hier te Lande, in *Gelderland*, en „elders binnen de Provincien, te broeden zetten. On- „der de *Goudvinken* zyn dus wel degelyk eigen inboor- „lingen; weshalven men hen dan ook te recht by het „Vaderlandsch Gevogelte mag tellen. Ik kenne eenen „Man te *Rooſendaal*, die alle voorzomeren de *Goudvin-*

„ken-

„ *kennesten* bespiedt, en de jongen, tegen den tyd dat „ zy vlug worden, daar uit wegneemt, om hen met de „ pen op te brengen; waar na hy hen leert fluiten, en „ 'er voorts jaarlyks goed geld van weet te maaken."

„ Eene *Goudvink*, zegt de Heer MONTBEILLARD, mede-Schryver van den Heer de BUFFON, die nimmer eenige les ontving, slaat slegts drie geluiden, alle weinig aangenaam: het eerste, waarmede hy doorgaans aanheft, is eene soort van gefluit, dat hy van één tot vier- en meermaalen herhaalt. De klank daar van is zuiver: en, wanneer de *Goudvink* voortzingt, schynt zy zeer onderscheiden de syllabe *tui*, *tui*, *tui*, te herhaalen, en het geluid neemt toe in sterkte. Vervolgens hoort men eenen meer aaneen gehegten wildzang, die kiesch is, doch valsch van toon wordt. Deeze wildzang, voor zo verre men in staat is dien op muzyknooten te kunnen brengen, is *si*, *ut*, *ut*, *ut*, *ut*, *ut*, *si*, *re*, *ut*, *ut*, *ut*, *ut*, *ut*, *ut*, *si*, *re*, *ut*. In de tusschenpoozingen slaat de *Goudvink* een moedig afgebrooken, scherp, maar tevens zeer laag geluid, en daar by zo stil, dat men 't naauwlyks kan hooren. Dit geluid brengt hy voort omtrent op dezelvde wyze als de Buikspreeker, zonder eenige blykbaare beweeging van den Bek of van den Gorgel: doch enkel met eene werkbaare beweeging van den Onderbuik. Dit is de natuurlyke zang van den *Goudvink*, dat is te zeggen van den wilden *Goudvink*, geheel aan zich zelven overgelaaten, en die geene andere voorbeelden in staat was na te volgen dan die van vader en moeder, even wild als zy zelve; doch, wanneer de Mensch zich de moeite wil getroosten, om de opvoeding deezer Vogels te bezorgen, hun lessen van smaak te geeven, en de schoonste, zagtste, liefste, welgeschikte toonen, het zy door middel van een flageolet, of wel door het fluiten met den mond, te doen hooren, zal deeze uit den aart leerzaame Vogel, het Wyfje zo wel als het Mannetje, (want men wil dat de Wyfjes, onder de *Goudvinken*, de eenigste der zing-Vogelen zyn, die zo wel als de Mannetjes leeren fluiten,) niet alleen zeer naauwkeurig volgen; maar somwylen het geleerde volmaaken, en den Meester overtreffen, zonder met dit alles evenwel zynen natuurlyken zang te vergeeten. Ook leert de *Goudvink*, zonder veele moeite, spreeken, en aan zekere korte spreekwyzen, zulk eenen klemtoon te geeven,

ven, (*) dat men haast zoude moeten besluiten, dat hy eene gevoelige aangedaane ziel bezat; dit kan ons in den Leerling ligt bedriegen, daar wy ons in den Leermeester zo dikwerf bedroogen vinden.

„ Voorts is de *Goudvink* zeer geschikt tot persoonlyke verknogtheid, die zelvs zeer sterk en duurzaam is. Men heeft geleerde *Goudvinken* gezien, die de vlugt, waar in zy opgeslooten waren, ontweeken, een geheel jaar in het bosch zich ophielden, en, ten einde van 't zelve, de stem des Leesmeesters kenden, wederkeerden, en nooit weggingen. —— Anderen, die, genoodzaakt van Meester te veranderen, van rouwe stierven. Deeze Vogels hebben een sterk geheugen, en herinneren zich zeer wel wie

(*) Tot een bewys hiervan dienen de zoetvloeijende Dichtregels van den Heer DIRK SMITS, die in deszelfs *Mengeldichten bladz.* 187, den *Goudvink* van zynen kunstgenoot den Heer FRANS DE HAAS, aldus aanspreekt.

Lief Zangstertje, hoe kunstig dwingt
Ge uw toontjes, die gy fluit en zingt,
Nu hard, dan weder zachtjes,
Vol lachjes en vol klachtjes!

Ei zeg, wat geestig nimfelyn
Leerde u, aan de oevers van den Ryn,
Met haare schelle rietjes,
Die tooverende Liedjes? ——

Ik hoor iets groots in uw geschal,
Telt Febus in zyn zustertal
Een minder dan voordezen,
Zo moet ge 'er een van wezen. ——

Wis koost ge, uit liefde tot DE HAAS,
Voor 't hoef bronnat de blanke Maes;
Wis liet ge u neerwaards troonen,
Door zyn verheven toonen.

Hoe teer bewyst ge hem uw trouw
Als gy hem toeroept: *Kopje krouw!*
Met u gebogen kopje,
En zacht gezwollen kropje ——

ô Vogeltje een godinn' gelyk;
Of Zanggodin, die uw muzyk
In vogelschyn laat hooren,
Wat streelt ge elks hart en ooren! ——

wie hun kwaad gedaan heeft. Eene *Goudvink*, met kouw en alles, door een slegt gekleed Mensch van boven nedergeloopen, scheen in 't eerste 'er weinig letzel van te hebben; doch vervolgens bemerkte men, dat hy in stuipen viel, zo dikwils hy slegt gekleedde lieden zag, en hy stierf in een dier toevallen, agt maanden na het eerste ongeluk.

„ De *Goudvinken* brengen den zomertyd in de bosschen of op het gebergte door: zy vervaardigen de Nesten in klein Houtgewas, op de hoogte van vyf of zes voeten, en somtyds laager. Het Nest bestaat eenvoudig uit hooitjes van heygras en eenig ander fyn gevezelte, in de gedaante van een rond en niet zeer diep bakje samengesteld: de opening, zegt men, is altoos aan die zyde welke het minst aan guure winden is blootgesteld. Het Wyfje legt vier, vyf of zes Eijeren, van kleur uit den graauwen, met donkere spatten, vooral aan 't dikke einde. In den wilden staat leeven zy niet alleen van verscheidene zaaden en besien, welke het saizoen geeft, maar in den winter en vroegen voortyd vallen zy ook, tot merkelyke benadeeling somtyds der Boomgaarden en Vrugttuinen, op de botten en vrugtknoppen, niet alleen van de Kersen-, Pruimen-, Abrikoosen- en Persiken-, maar ook van de Appel- en Peereboomen: en het is hier van, dat zy in sommige oorden zeer gehaat zyn. De Heer LINNÆUS tekent aan in zyne *Fauna Suec. Edit.* 1746. *pag.* 67. dat het Mannetje een' Spin gekregen hebbende, dezelve lang in zynen bek hield, en toen aan het Wyfje gaf. Zy zyn greetig op Lysterbesfen, en 't is door hun toedoen, dewyl zy ze meermaalen onverteerd kwyt raaken, dat dit boomgewas hier en daar in plaatzen opslaat, in wier nabyheid geene Qualster- of Lysterbezieboomen worden gevonden. —— De *Goudvinken* zyn zeer vet in den herfst, en worden onder de lekkernyen geteld.

„ By eenigen staan deeze Vogels voor zeer opmerkzaam en schrander te boek, zy hebben althands een denkend voorkomen; en, wanneer wy oordeelen uit de gemaklykheid, waar mede zy iets aanleeren, kan men niet ontkennen, dat zy hunne aandacht, tot zekere maate, kunnen vestigen; maar, indien wy letten op de gemakkelykheid, waar mede zy zich op verscheidene wyzen laaten vangen, moet men toestaan, dat hun oplettenheid dikwils ontbreekt, en dat zy ten dien aanziene den naam van *Dom-*

kop, die door sommigen aan hun wordt gegeeven, verdienen.

„ De Heer MONTBEILLARD verzekert ons, „ dat men „ gezegd en geschreeven heeft, dat de *Kanarievogel*, „ die met zo veele andere soorten paart, zich nimmer „ met den *Goudvink* vereenigde, en hier van deeze re- „ den gegeeven, dat de Mannetjes *Goudvink* in den „ minnehandel den bek wyd opent, 't welk de *Kana-* „ *rievogel* verschrikt: doch dit levert eene nieuwe proe- „ ve op, van 't gevaar om voorbaarig ontkennende stel- „ lingen aan te voeren, als welke door één geval kunnen „ tegengesprooken en geheel omver gestooten worden. „ De Marquis DE POLIGNAC heeft my verzekerd, eenen „ Mannetjes *Goudvink* met het Wyfje eens *Kanarie-* „ *vogels* gepaard gezien te hebben: dat 'er, van dit paa- „ ren, vyf jongen voortkwamen, omtrent het begin van „ April uitgebroeid. Zy hadden eenen veel dikker bek „ dan de andere jonge *Kanarievogels* van denzelvden on- „ derdom, en begonnen eene zwartachtige Pluimaadje te „ krygen; dit gaf grond om te stellen, dat zy meer van „ den Vader dan van de Moeder zouden hebben. Onge- „ lukkig stierven zy alle, op eene kleine reis, welke „ men ze liet doen. 't Gene gewigt aan deeze waarnee- „ ming byzet, is, dat FRISCH de wyze opgeeft, om „ den Mannetjes *Goudvink* met het Wyfje van de „ *Kanarie* te doen paaren: hy raadt aan, een Manne- „ tje te neemen van de kleinste onder zyne soort, 't zel- „ ve langen tyd met de *Kanarie* in de zelvde vlugt te „ houden; hy voegt 'er nevens hoe 'er somtyds een ge- „ heel jaar verloopt, eer het Wyfje toelaate dat het „ Mannetje haar nadere, of gehengt, dat het met haar „ uit het zelvde bakje eete: dit veronderstelt, dat deeze „ paaring wel moeijelyk, maar niet onmooglyk is."

Onze Autheur tekent verder nog aan, dat men, volgens FRISCH, *Goudvinken* van drieërleie grootte vindt, dat zekerlyk van 't verschil der woonplaatze afhangt; waaraan ook meerendeels toe te schryven is, de verscheidenheid der pluimaadje van dit Gevogelte, die hy vervolgens onderscheidenlyk opgeeft; gewag maakende van *Witte* en *Zwarte* Goudvinken, mitsgaders van de *groote swarte Goudvinken van Afrika*.

Be-

Beknopte Beschryving der Oostindische Etablissementen, verzeld van eenige Bylagen, zeer dienstig voor lieden die zig in den dienst van de Ooster-Maatschappy begeeven, uit egte berigten te zamengesteld; door ARY HUYSERS, *Oud-Koopman in dienst der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, *Academiedrukker*, 1789. *in groot* 8vo. 422 *bladzyden, behalven het Voorberigt.*

De Heer ARY HUYSERS, by onze Landgenooten reeds bekend door zyn *Leeven van* REYNIER DE KLERK (*), gemoedigd door de gunstige wyze, op welke dat Werkje ontvangen is, geeft hiermede een Stuk van grooter en algemeener belang in het licht; te weeten, eene beknopte Beschryving der Oostindische Etablissementen. Hy zelve geeft ze niet hooger op, dan als eene oppervlakkige schets, getrokken uit reeds publiek gemaakte Werken (†), maar tot welke „ zig nog wel liefhebbers zullen opdoen, inzon„ derheid de zulken, die by deeze beroemde Maatschappy „ belang hebben, en wien het niet convenieerd om zig te „ voorzien van de kostbaare en uitgebreide Werken van „ VALENTYN, den *Abt* RAYNAL, en veel anderen, die „ over de *Oost-Indien* geschreeven hebben (‡).” Indien wy ons eigen oordeel eenigzins mogen vertrouwen, gelooven wy ook, dat de Schryver in deeze zyne verwachtinge zich niet zal bedrogen vinden. In het korte bestek van 140 bladz. (want het overige beslaan de Bylagen) geeft hy zo veele byzonderheden op van den staat der Maatschappye en derzelver bezittingen in Oost-Indien, dat men dikwyls in veel uitgebreider Werken, te vergeefs, zo veel zoude zoeken. Hy heeft zig, om zyne eigene woorden te gebruiken, „ voornamelyk bepaald tot deeze drie hoofd„ poincten, als: 1. Eene korte Schets van ieder Etablis„ sement. 2. Wat ieder Conquest tot haar eigen bestaan „ opleeverd, en ten 3. Welke Producten ons Vaderland „ van daar trekt (§).”

Deeze drie punten verhandelt de Schryver kortlyk by elke Hoofdplaats „ volgens het *Oost-Indisch* Naamboekje, „ en

(*) Een Bericht hier van kan de Leezer vinden in de *N. A. Vaderl. Letteroefeningen*, III. Deel. 1ste Stuk. bl. 65 enz.

(†) Voorberigt bl. VII. (‡) *Ald.* bl. IV. (§) *Ald.* bl. III.

„ en vervolgens den rang die aan dezelve by de gewoone „ befchryvingen gegeeven worden, als: *Batavia*, *de* „ Hoofdftad van geheel *India*, *Ambon*, *Banda*, *Ternaten*, „ *Macasser*, *Timor*, *Banjermasfing*, *Palenbang*, *Japan*, „ *China*, *Malacca*, *Padang*, *Bengale*, *Cormandel*, *Cei-* „ *lon*, *Mallabaar*, *Souratta*, *Cabo de goede Hoop*, *Java's* „ *Noord-Oost-Kust*, *Cheribon*, *Bantam*, *Landak en Succa-* „ *dana* (*)." —— Voorafgaat telkens eene korte befchryving der Landen en Plaatzen, nevens een beknopt verflag van den tyd wanneer, en de wyze waarop, de Maatfchappy haar gezach of haaren koophandel in dezelve gevestigd heeft. Hierby komt de melding der producten, welke ieder Handelplaats oplevert, dikwyls die der inkoops-pryzen, nevens het geene zy by de verkooping weder opbrengen; en eindelyk eene vergelyking der geldfommen, welke de Maatfchappy op elke plaats noodig heeft tot goedmaaking der vereischte onkosten, met de voordeelen, welke zy van dezelve trekt, zo als beide by het fluiten der Boeken in het jaar 1779 bevonden werden.

In den eerften opflag fchynen de winften der Maatfchappye verbaazend groot, wanneer men alleenlyk let op het verfchil der pryzen van inkoop en verkoop. Dus vinden wy dat de Nagelen by de Compagnie verkogt zyn voor 65 ftuiv. het pond, terwyl zy aan de Leveranciers niet meer betaalt dan 6 ftuiv. (†). Voor de Muscaatnooten word betaald omtrent 3½ ftuiv. (‡); zy worden verkogt voor 75 ftuivers. De Foely wordt ingekogt voor 10 en verkogt voor 120 ftuivers. De Peper, voor welke op fommige plaatzen 1½ a 2 ftuiv., en ten hoogften 4 a 5 ftuivers betaalt wordt, geld by den verkoop doorgaans 17 ftuiv. het pond (§). In het Werk zelve kan men andere Artikelen nazien, welke insgelyks met zeer groot voordeel verkogt worden. Maar hier tegen moet men weder ftellen, de verbaazend groote kosten, welke de Maatfchappy moet aanwenden, niet alleen tot het uitrusten en bevrachten van Schepen, en tot het loonen van haare hoogere en laagere bedienden, maar ook tot goedmaakinge van de zwaare uitgaaven, welke zy in Indiën heeft te doen tot inftandhouding van haar gezag en handel; als tegen welke de fchattingen, die zy heeft op plaatzen, alwaar zy de meester is, en

(*) *Ald.* bl. XI. (†) Bl. 22.

(‡) Bl. 30. Te weeten zedert het Jaar 1782; voormaals niet meer dan 14 penningen. (§) Bl. 57 en 115.

en de voordeelen van haaren koophandel op andere, in verre na niet kunnen opweegen. De Schryver ontveinst niet, dat de Heer JACOB MOSSEL, in zynen tyd, doorgaans een veel gunstiger verslag gaf van den staat der lasten en der voordeelen; maar beroept zich telkens op de Boeken van het reeds gemelde Jaar 1779? Het onderscheid hieromtrent is aanmerkelyk. Doch men moet hierby in aanmerking neemen, dat in het gemelde Jaar reeds sommige plaatzen, by voorbeeld de Kaap, met eene sterkere bezetting voorzien waren, dan men te vooren gewoon was. Het kan ook zyn, dat de Heer MOSSEL bedoeld hebbe te toonen, op welken voet de staat der Compagnie zoude kunnen gebragt worden, indien alles op het voordeeligste wierd aangewend, en dat men niet genoeg in zyne maatregels is getreden, of dat hy zelve de zaaken in een al te gunstig licht beschouwd hebbe.

Hoe dit zy, onze Schryver, na van elke Hoofdplaats afzonderlyk gehandeld te hebben, waarin wy hem, hoe gaarn wy wilden, niet kunnen volgen, trekt zyne aanmerkingen te zamen in het volgend *Besluit*, het geen wy den Leezer nog, voor het grootste gedeelte, zullen mededeelen, als recht geschikt om een algemeen denkbeeld van de natuure en het oogmerk des Werks te geeven.

„ Alle (*) de Etablissementen in het Oosten dus kort „ en zakelyk afgehandelt hebbende, zal ik hier nog laa„ ten volgen eenige reflectien, die tot opheldering van „ de verhandelde stoffe dienen kunnen. ——

„ Men heeft gezien, dat tot het onderhoud van zo „ veele kostbaare Plaatzen, Fortificatien, Militie en Zee„ vaard, importante kosten gespendeert worden, en dit „ is ook nodig, om 's Compagnies posfesfie aldaar te ver„ zeekeren. —— Die gezamentlyke Lasten beliepen in „ den Jaare 1778, van primo September 1778 tot ultimo „ Augustus 1779, of in den tyd van 12 maanden, over „ alle de *Oost-Indische* Comptoiren *f* 68,82794-0-0, en „ daarentegen bedroegen de gezamentlyke revenuen in „ dat zelfde Boekjaar *f* 52,93072-0-0 of minder als de „ Lasten *f* 15,89722-0-0; den opmerkenden Leezer moet „ over deeze vertooning verbaast staan, om dat men in „ 't algemeen dagt, dat de *Oost* zig zelve, zonder de „ schatkist van de Compagnie, konde soutineeren; —— „ doch men schorte een weinig zyn oordeel op, en men „ zal

(*) Bl. 137, enz.

„ zal zien dat het niet onmogelyk is om in de uitgebrei-
„ de *Oost-Indische* huishouding de Winsten boven de
„ Lasten te doen steigeren. —— By voorbeeld, in
„ 1689 teerde men in de *Indie* te vooren *f* 937361-10-5
„ — in 1744 beliepen de Winsten meer als de Lasten
„ *f* 779056-0-0 en den grooten Economist JACOB MOS-
„ SEL reekende in zyn tyd, in 1753 of daaromtrent, de
„ Jaarlyksche revenuen op *f* 87,91000-0-0 en de Lasten
„ op *f* 65,17500-0-0 of meer inkomsten als uitgaven
„ *f* 22,73500-0-0 dat wat anders te zeggen is als de
„ opgave in 1779; —— maar my dunkt, ik hoore den
„ Leezer reeds vragen, zoude het thans wel op dien
„ voordeeligen voet, als MOSSEL opgeeft, kunnen gebragt
„ worden? —— Ja wel, geëerde Leezer, de Maat-
„ schappy bezit nog werkelyk alle die bronnen van ryk-
„ dom en vermoogen, waar uit die schatten kunnen ge-
„ put worden. —— Het gezegend *Java*, de *Molucco's*
„ en *Ceilon*, kunnen alles binnen weinig Jaaren goed-
„ maaken. —— Geen nadeelig *Nagapatnam* (†) kan
„ daarin hinderlyk weezen. En daar de Jaarlyksche Re-
„ touren aan de Maatschappy circa 102 Tonnen Gouds
„ winst geeft, tien Jaaren door elkanderen geslagen, zou
„ men dan nog wanhoopen om het op den voorigen fa-
„ vorablen voet te kunnen brengen? —— 't Is zeeker
„ dat daar toe eene matige spaarzaamheid, mits niet tot
„ declin van de Maatschappy strekkende, gepaard van
„ eene goede Industrie, moet meede werken zo wel als
„ den zeegen des Heemels, zonder welke alle mensche-
„ lyke pogingen iedel bevonden zullen worden. ——

„ Wil men nu verder zien op welken grond ik de ree-
„ kening maake weegens het voordeel op de *Indiase* Re-
„ touren; men sla dan zyne oogen op de navolgende
„ vertooning, die my toevallig in een Advies van zeeker
„ reeds overleeden *Oost-Indisch* Raadsheer, onder het
„ schryven van dit Werkje, in handen viel: ——

„ No-

(*) Niet alleen geeft de Schryver, in zyn *Voorberigt* bl. x. te kennen, dat men *Nagapatnam* wel zoude kunnen missen, maar haalt ook, bl. 88, het zeggen aan van zekeren Gouverneur; „ *dat*
„ *als de muuren van Nagapatnam van zilver waren, dezelve egter in*
„ *waarde niet konden opweegen teegen de ongelden die daar aan successi-*
„ *velyk verspilt geworden zyn.*"

„ Notitie der verzondene Retouren naar *Nederland*, als

		Inkoops.	Verkoops.
„ In 1750 met	22 Scheep.	*f* 73,72177-:-:	*f* 190,24209-:-:
1751	24	*f* 96,30682-:-:	*f* 166,70614-:-:
1752	20	*f* 78,83361-:-:	*f* 231,33580-:-:
1753	22	*f* 102,59866-:-:	*f* 173,17037-:-:
1754	22	*f* 88,59297-:-:	*f* 198,40766-:-:
1755	22	*f* 96,52485-:-:	*f* 198,06077-:-:
1756	25	*f* 84,21419-:-:	*f* 198,90066-:-:
1757	26	*f* 89,35720-:-:	*f* 148,29367-:-:
1758	22	*f* 65,06717-:-:	*f* 189,34386-:-:
1759	28	*f* 84,37469-:-:	*f* 188,17328-:-:

„ Deeze tien Jaaren ſlaat men door elkander, en dan „ toont het Facit een Jaarlyks advans aan van 102 Tonnen „ Gouds; —— hier van moet worden goedgemaakt de „ toerusting van 25 a 30 Scheepen voor de *Indie*; —— „ de afbetaling der Soldyën en Premiën voor de t'huisko- „ men de Scheepelingen; — — de Wisſels die uit de *Oost* „ op de Compagnie getrokken worden; —— het Salaris „ voor de Heeren van 't Bewind; —— de uitdeeling „ aan de Actionisten; —— met veel andere gewigtige „ Posten, die te ſaamen genoomen, ook eene groote ſom „ komt uit te maaken, doch waarvan geen vaste bepa- „ ling te maken is."

By dit verſlag heeft de Heer HUYSERS nog gevoegd eenige Bylagen, als: N°. 1 en 2. Een Placaat weegens de Pragt en Praal op alle de Conquesten van *India*. — N°. 1 is een uitvoerig Stuk loopende over eene menigte van byzonderheden, ten opzichte van de Rytuigen, Kleedinge, Slaaven, Bruiloften, Begraavenisſen, enz. en beſlaande eene ruimte van bykans 59 bladzyden. — N°. 2. is alleen eene opheldering van eenige punten van N°. 1. —— N°. 3. Reglement op de bevordering van 's Compagnies Dienaaren in de *Oost*. —— N°. 4. Reglement omtrent het beſtaan voor alle de Amptenaaren, die zig op Batavia bevinden. —— N°. 5. Een dito Reglement voor de Amptenaaren op alle andere Conquesten. —— N°. 6. Bepaaling, hoe groot de Borgtochten zyn, die de Amptenaaren in de *Oost* by het quiteeren hunner Ampten ſtellen moeten, om, by te kortkooming van hare Adminiſtratie, de Compagnie ſchadeloos te kunnen ſtellen. —— N°. 7. Merkwaardige ontvluchting uit Kamſchatka

ka van eenige Banditen (*), enz. —— N°. 8. Korte ſterkte of aantooning hoe groot de macht van de Maatſchappy in het *Oosten* is in tyden van Vreede, over alle de Conquesten ſpecificq aangetoont (†). —— N°. 9. Reglement wegens het losſen van de Scheepen, die in de *Oost* af en aanvaaren, enz.

Daar de Heer HUYSERS, in zyn Voorberigt, met zedigheid ſpreekt van zyn Schryfvermogen, zoude het onheus zyn, daarop eenige aanmerkingen te maaken. De post, welke hy in Indien bekleed heeft, gaf hem zekerlyk niet de grootſte aanleiding om zich in de eigenſchappen der taale te oefenen; en hier uit is ſomtyds wel eenige verwarring van de Geſlachten der Naamwoorden, of een diergelyke misſlag, in zyn Werk ingeſlopen.

(*) Dit is het *Omſtandig Bericht*, waarvan in dit zelfde deel der *Letteroefeningen*, MENGELW. bl. 210 enz. een uittrekſel te vinden is.
(†) Dit is ſlechts een beknopt Tafeltje, maar van aanbelang.

Waarneemingen over de Aardrykskunde, de Natuurkunde, den aart en de zeden der Menſchen, door J. R. FÖRSTER, Junior. *Med. et Phil. Dr. Hoogleeraar in de Natuurk. te Halle, en Lid van verſcheiden Geleerde Genootſchappen. Naar de Hoogduitſche Vert. en met de aanmerkingen van* G. FÖRSTER. *Hoogl. aan het Carolinum te Casſel. Tweede Stuk. Te Haarlem, by* A. Loosjes, 1789. *In gr. 8vo. 270 bladz.*

Uit het geen wy, nopens den aart deezer waarneemingen, en 't oogmerk van den Heer *Förſter* in derzelzelver gemeenmaaking, voor eenigen tyd gemeld hebben, (*) heeft men de nuttigheid deezer verzamelinge reeds eenigermaate leeren kennen; en 't geen we diestyds desaangaande gezegd hebben, wordt door den inhoud van dit tweede Stukje nog nader bevestigd. Het voorige ontvouwde ons eene reeks van algemeene natuurlyke verſchynzelen en uitwerkingen op onzen Aard- en Waterbol; maar het tegenwoordige bepaalt onze opmerking meer byzonder op ons eigen Geſlacht, op den Mensch. De Heer *Förſter* naamlyk, deelt ons hier mede, het geen hy, op zyne reis rondsom de Waereld; en bovenal geduurende zyn omzwerven en verblyf op de Eilanden in de

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Letteroef.* IV D. bl. 17.

de Zuidzee, betreffende het Menschlyke Geslacht, waargenomen heeft. Met een goed natuurkundig oog, en eene gegronde menschkennis, gepaard met een welwikkend oordeel, draagt hy ons het merkwaardigste, nopens de uiterlyke en innerlyke gesteldheid dier Volkeren, mitsgaders derzelver werkzaamheden en bedryven, op zodanig eene manier voor; dat zyne aantekeningen over die byzonderheden, behalven het gevallige der onderrigtinge, tevens dienen ter bevorderinge en uitbreidinge eener welgeoefende menschenkennisse; 't welk de overdenking zyner waarneemingen te leerzaamer maakt.

By den aanvang slaat hy het oog op de mindere of meerdere bevolking der Eilanden in de Zuidzee; benevens de verscheidenheid van derzelver bewoonderen, in koleur, grootte, maakzel, getemperdheid en zedelyk character; waarin ons een aantal van merkwaardigheden deswegens voorkomen. Dit leidt onzen Autheur natuurlyk tot het naspooren van de oorzaaken dier verscheidenheid, 't welk tevens zyne opmerking vestigt, op de afkomst en verhuizing dier Landzaaten; waaromtrent hy etlyke aanmerkingen ter neder stelt, die wy, daar ze verscheiden byzonderheden nopens die Inwooners behelzen, in deezen, tot een staal zyner maniere van voordragte, zullen plaatzen.

„ Wanneer men de Zuidzee ten Oosten door *Amerika*, ten Westen door *Asia*, de Oostindische Eilanden en *Nieuw-Holland* begrensd vindt, en dan de heerschende Oostpassaaten in overweeging neemt, zoude men in verzoeking kunnen komen, om de eerste Volkplantingen uit *Amerika* na de Eilanden der Zuidzee te doen trekken; te meer, daar zy met zulke slechte kleine vaartuigen, als by hen ten deele in gebruik zyn, niet gemaklyk in den wind hebben kunnen opwerken. Dan, als men de zaak van naderby beschouwt; verdwynt deeze waarschynlykheid ten eenenmaale. *Amerika* zelf is, niet zeer lang voor de komst der Spanjaarden in dat waerelddeel, eerst bevolkt geworden. In dit uitgestrekt gedeelte der waereld vond men niet meer dan twee Staaten of Koningryken, die eenigzins volkryk en beschaafd waren. Derzelver oorsprong kan niet wel meer, dan vier honderd jaaren, vroeger dan de veroveringen der Spanjaarden, gesteld worden. Het geheele overige gedeelte van *Amerika* werdt, door hier en daar verstrooide huisgezinnen, zoo enkeld bewoond, dat dikwils veertig persoonen eene uitgestrektheid

van honderd mylen bezaten, en in dezelve eenzaam en van elkanderen verwyderd omzwierven. Daarentegen weinige jaaren naa de verovering van *Amerika*, vonden de Spanjaarden, toen zy de Zuidzee overstaken, reeds verscheidene van haare Eilanden zoo volkryk, als dezelve nog heden ten dage zyn. Bovendien ontdekt men ook geen de minste overeenkomst tusschen de *Mexikaansche*, *Peruaansche*, *Chileesche* en andere *Amerikaansche* taalen, en die der Zuidlanderen. Ook verschillen de kleur, wezenstrekken, de gesteldheid van het lichaam in 't algemeen, en de zeden der *Amerikaanen*, grootlyks van die der Eilanderen in de Zuidzee. Ja, de afstand van zeshonderd tot duizend zeemylen (*leagues*,) die de Oostlykste Eilanden in *Amerika* van elkanderen scheidt, schynt voor de Inwooneren van dat Waerelddeel, die ten allen tyde slechte Zeelieden waren, en niet dan kleine booten hadden, geheel onbekwaam om 'er de Zee mede te bouwen, een onoverkomelyk beletsel geweest te zyn. Meer is 'er niet noodig om te toonen, dat de Eilanden der Zuidzee geenszins van uit het Oosten bevolkt geworden zyn.

„ Aan de Westzyde beginnen wy met *Nieuw-Holland*. Dit groote vaste land hebben alle zeevaarenden, Kapitein COOK mede ingesloten, zeer weinig bewoond gevonden. De Inwooneren aldaar zyn klein van gestalte, en hebben geheel andere zeden en gewoontens als de Eilanderen in de Zuidzee; zy hebben noch Kokosboomen, noch plantzoenen van Pisangs, noch Varkens, en hunne hutten en booten zyn zoo slecht getimmerd, dat men den oorsprong der Bewooneren van de Zuidzee onmooglyk aan hun kan toeschryven. En, zoo 'er nog eenige twyfel by ons mocht overblyven, blykt hunne ganschlyke verscheidenheid ten overvloede uit eene verzameling van woorden, die Kapitein COOK in Nieuw-Holland opgedaan en my medegedeeld heeft. Wy vinden ons dus genoodzaakt, om wat meer na het Noorden te gaan, alwaar de Eilanden der Zuidzee, met die in het Oosten van Asia liggen, genoegsaam verbonden zyn. Deeze laatsten worden op den zelfden tyd door twee verschillende soorten van menschen bewoond. Zoo vindt men op verscheidene *Moluksche* eilanden een volk, het welk zwarter dan de overige inwooners, lang en rank van postuur is, wollig kroes hair heeft, eene byzondere taal spreekt, en in het binnenst van het gebergte woont. Men kent het op verscheidene van deeze Eilanden, onder den

maa-

naame van *Haraforas* of *Alfuris*. De kusten van die eilanden worden daar en tegen van een geheel ander volk bewaard, het welk ook wel zwartachtig van kleur, maar van een beter maakſel, met lang krullend hair voorzien, en ook in taal van dezelven geheel onderſcheiden is. Derzelver taal is eygenlyk eene ſoort vau *Maleysch*. —— Het binnenſte bergachtige gedeelte der *Philippynſche* Eilanden wordt door een zwart volk, met kroes hair, bewoond, het welk ſterk geſpierd en van een krygszuchtigen aart is, en insgelyks eene taal ſpreekt, geheel verſchillende van die hunner nabuuren. Langs de kusten woonen menſchen, die veel blanker zyn, lang hair en hunne eige taal hebben, en onder verſcheidene benaamingen bekend zyn. De voornaamſte ſtammen zyn de *Tagales*, *Pampangos* en *Biſſayes*. De Bewooneren van het Gebergte zyn waarſchynlyk de oude Inwoonderen, maar de anderen van eenen *Maleyſchen* oorſprong, nademaal de *Maleyers*, lange voor de komst der Europeërs in deeze landen, zich over alle de Eilanden van Oost-Indien verſpreid hadden. In de taalen van deeze ſtammen vindt men ook ſpooren van hunnen *Meleyſchen* oorſprong. Het Eiland *Formoſa* of *Tajovan*, welks kusten, inzonderheid de Noordlyken, in het bezit der *Chineezen* zyn, heeft in zyne binnenſte gebergtens een bruin volk met breede aangezichten en kroes hair, het welk eene geheel byzondere taal heeft. Met deeze zwarten op de *Molukſche* en *Philippynſche* Eilanden zyn waarſchynlyk de zwarte Inwooneren der nabygelegen Eilanden van *Nieuw-Guinea*, *Nieuw-Brittannien* en *Nieuw-Yrland* vermaagſchapt, welker zeden, gewoontens, postuur en geaartheid hen zeer naar de Zuidlanderen, die *Nieuw-Kaledonien*, *Tanna*, *Mallikollo* enz. bewoonen, doen gelyken: Aan den anderen kant zyn de Inwooneren der *Dieven-eilanden* (*Ladrones*), zoo wel als die van de nieuw ontdekte *Carolynen-eilanden*, met de overige volken van de Zuidzee zeer nauw vermaagſchapt. Hunne grootte, zeden en leevenswyze geeven hier van genoegſaame bewyzen. Voegt men hier by het getuigenis der Schryveren, dewelke ons verzekeren, dat zy in alle opzigten met de *Tagales* in *Luzon* of *Manilla* overeenkomen, dan kan men de volksverhuizingen, van uit *Aſien*, door eenen ſchakel van eilanden naſpooren, waar van 'er zelden twee op eenen afſtand van honderd zeemylen van elkanderen liggen." —— Men kan wyders, volgens de verdere opmer-

merkingen van den Heer *Förster*, uit de verwantschap der taalen deezer Eilanderen afleiden, dat de Oostlykste Eilanden in de Zuidzee uit de Oostlykste deelen van Asia bevolkt zyn, en dat daarentegen de meer Westwaards gelegene Eilanden van de Zuidzee hunne eerste bewooners uit de nabuurschap van *Nieuw-Guinea* bekomen hebben. Ook loopen verscheiden byzonderheden van taal, regeeringswyze en zeden zamen, om ons te overtuigen, dat de Oostlyke Eilanden niet zo zeer onmiddelbaar van de *Maleyers* zelven, als wel van eenige met dit Volk vermaagschapte stammen, afkomstig zyn. Vermoedelyk waren de oorspronglyke bewooners der Zuidzee-Eilanden afkomstig van de zwarte *Papoeas*, en andere stammen van *Nieuw-Guinea*; en zeer waarschynlyk heeft een toeval, of een voorafbeslooten krygstogt, de oude *Maleyers*, uit hun Schiereiland *Malakka*, na de Eilanden der Indische *Zee*, eerst over *Sumatra* na *Borneo* gevoerd, en vervolgens na de *Philippynsche* Eilanden; waarop zy zich verder, over de *Dieven-Eilanden*, de nieuwe *Carolynen*, de *Pescadores*, en ten laatsten over de *Vriendlyke*, *Societeits-* en *Marquesen*-Eilanden, ja nog Oostlyker tot het *Paascheiland*, en Zuidelyk tot *Nieuw-Zeeland* verspreid zullen hebben. „ Deze verhuizing, zegt onze Autheur, was zekerlyk „ het werk niet van een kort tydperk; 'er konden, naa „ hunne eerste reize na *Borneo*, eeuwen verloopen, eer „ deeze Volken op het *Paascheiland* of *Nieuw-Zeeland* „ kwamen. Op elke nieuwe rustplaatze verkreegen zy „ een nieuw byvoegsel van zeden en gewoontens, over„ eenkomstig met de luchtstreek, en de eigenschappen „ van het land. De oorspronglyke Inwooneren boden „ hun waarschynlyk overal tegenstand, en lieten zich „ niet, dan naa het storten van veel bloed, onder het „ juk brengen." Hierin hebben ze, gelyk hy ter dier gelegenheid vervolgens aantekent, op het eene Eiland grooter vorderingen gemaakt dan op het andere: van waar men op verscheiden dier Eilanden nog veele Inwooners vindt, die van de oorspronglyke bezitters afstammen. — En dit verklaart grootlyks eene voornaame verscheidenheid, die men onder de bewooners deezer Eilanden bespeurt, als welken, volgens het geen de Heer *Förster* reeds by den aanvang gemeld heeft, onder twee hoofdverdeelingen gebragt kunnen worden. „ De eene is, zegt hy, blank „ van kleur, welgemaakt, sterk van muskelen, aanzienlyk „ van grootte, en zacht en goedaartig van karakter; de

„ an-

„ andere zwarter, met hair, het welk kroes en wolach-
„ tig begint te worden, magerer, kleiner, byna nog lee-
„ vendiger dan de eerstgemelden, maar teffens wantrou-
„ wiger."

Het overige gedeelte van dit tweede Stuk levert ons, na deeze algemeene aanmerkingen, meer byzondere aantekeningen over den aart, de zeden en gewoonten deezer Eilanderen; waarin de Autheur ons bovenal doet gadeflaan, de mindere of meerdere trappen van befchaafdheid, welke men hier en daar onder deeze Volken ontmoet; mitsgaders 't geen die befchaafdheid onder hen belemmert of bevordert. Dan dit onderwerp zal in het naastkomende derde Stuk deezer Waarneemingen vervolgd en beflooten worden; waarom wy 'er thans niet op ftaan zullen blyven.

Het Leeven en de Regeering van FREDERIK II, *Koning van Pruisfen, gefchetst door den Abt* DENINA. *Te Amfterdam, by* J. Allart, 1789.

(*Derde Uittrekzel.*)

In twee voorige Stukjes (*), hebben wy onzen Leezeren verflag gedaan van den Inhoud des Eerften Boeks, van dit leezenswaardige Werk. Van het Tweede zullen wy nu nog een kort bericht geeven.

Het eerfte Hoofdftuk deezes Boeks bevat eene voorftelling van den *Staat van Duitschland en der nabuurige Landen, omtrent het Jaar* 1770, met welke wy ons hier niet behoeven op te houden.

Even weinig is het noodig, dat wy ftil ftaan by het Tweede, waarin kortlyk gefproken wordt van de Byeenkomst des Keizers en des Konings van Pruisfen in Silefien, in het jaar 1769; van de Reize van Prins HENDRIK na Stokholm en Petersburg, in het jaar 1770, en van de Omwentelingen in Zweeden, welke twee jaaren laater gebeurde. Raakende het tweede punt, zegt de Schryver: „ Wy durven niet bekend maaken, welk het oogmerk „ deezer reis geweest zy, die zeekerlyk met bewilliging „ des Konings gedaan is, tot dat de gefchiedenis van „ FREDERIK zelven in het licht is verfchenen." De Heer DENINA onderftelt dus niet alleen, dat die reis eenig geheim

(*) Bladz. 322. enz. 363. enz.

heim en zeer gewichtig oogmerk gehad hebbe; maar geeft zelfs vry duidelyk te kennen, dat hy van dit oogmerk niet onkundig is. Ondertusschen zyn nu de Werken des Konings, in het Fransch, in het licht, en daarin leezen wy alleenlyk: „ Het geval wilde, dat Prins HENDRIK, „ Broeder des Konings, in deezen tyd aan zyne Zuster, „ de Koninginne van Zweeden, een bezoek gaf: de Kei- „ zerin van Rusland, welke, in haare jeugd, dien Prins „ te Berlyn gekend had, verzocht, dat hy verlof mogt „ hebben, om te Petersburg te komen; en dit was iets, „ dat met gevoegelykheid niet konde geweigerd wor- „ den (*). Men moet, derhalven, besluiten, of dat de overleden Koning, zelfs in zyne nagelaten Schriften, dit geheim niet hebbe willen openbaaren, of dat 'er geen geweest zy. Vorsten bedoelen gewisselyk veeltyds geheime oogmerken in hunne verrichtingen; doch, men is somtyds ook wel al te gereed met verborgenheden te zoeken, daar geene zyn. Het is waar, dat des Prinsen reis na Petersburg niet zonder nut voor Pruissen geschiedde; maar dit schynt eerder een toevallig gevolg geweest te zyn, dan een bedoeld uitwerksel. —— Aan de Zweedsche omwenteling had FREDERIK geen deel, zo veel men weet, schoon hy, na dat dezelve gebeurd was, Rusland bewoog daarin genoegen te neemen.

Het Derde Hoofdstuk heeft tot zyn opschrift: *De Verdeeling van Polen.* Na eenige aanmerkingen over het gebrekkige van den Poolschen regeeringsvorm, verhaalt de Schryver de door Rusland bewerkte verkiezing van den tegenwoordigen Koning en de daarop gevolgde beroerten (†), welke aan Oostenryk, Rusland en Pruissen de gelegenheid gaven, om hunne eigene heerschappy te vergrooten, ten koste van hunne nabuuren, en tevens oneenigheden, tusschen de twee eerstgemelde Mogendheden, voor te komen. Met reden merkt de Schryver hier aan: „ Het is waar, dat de redenen, waar op men die aanspraak grondde, meestendeels niet meer golden dan die, „ wel-

(*) *Memoires de* 1763. *jusqu'à* 1775. p. 55.

(†) De Schryver noemt de party, welke tegen den Koning was, en deszelfs bestuur afkeurde, de *Disfidenten*, bl. 330. Het kan zyn, dat men hun somtyds dien naam gegeven hebbe, maar doorgaans worden 'er de zodanigen mede bestempeld, welken in Polen van den heerschenden, dat is, den Roomschen, Godsdienst afwyken.

„ welke Polen zoude hebben kunnen aanvoeren, om Rusland, Pruisſen, Bohemen of Hongarye hunne landen, „ die zy bezaten, af te eiſchen; maar elke der drie Mogendheden was ſterker dan het Poolsch gemeenebest; „ en als zy zig vereenigden, konden zy het onderdrukken, zonder dat het zig roeren konde (*).

By gelegenheid van den ſchraalen oogst des jaars 1772, wordt in het Vierde Hoofdſtuk geſproken van des Konings pryzenswaardige voorzorgen, om zyne Onderdaanen tegen gebrek en al te groote duurte te behoeden, gelyk ook van de oprichtinge eener provintiaale maatſchappye in Sileſiën, welke welhaast in andere gedeelten des Ryks gevolgd werd, om de bezitters van landgoederen gelegenheid te geeven tot het verkrygen der geldſommen, welke zy mogten noodig hebben, tegen eene maatige rente, en tevens de geldſchieters eene voldoende zekerheid, voor hoofdſomme en intrest, te bezorgen. De plaats ontbreekt ons, om, van deeze inrichtinge, een uitvoeriger bericht te geeven; maar de beſchryving verdient in het werk zelve gelezen te worden.

Het gedrag van FREDERIK omtrent de Jeſuiten; het verſlag van eenige nieuwe Gezantſchappen, zo aan, als door den Koning gezonden, nevens een kort woord, raakende de gewapende Neutraliteit, vormen den inhoud des Vyfden Hoofdſtuks. Het geen de Schryver zegt over het laatstgemelde onderwerp, zullen wy den Leezer mededeelen. „ Een perſoon van het grootst gezag in het geen „ de historie van FREDERIK betreft (†), heeft gezegd, „ dat die Koning de eerſte geweest is, die op het denkbeeld van eene gewapende onzydigheid is gevallen. „ Het is waar, dat FREDERIK reeds in het jaar 1744 een „ bondgenootſchap van dien aart bedagt hadt. Toen „ hadt hy Engeland tot vyand, en, toen hy in het bezit „ van Embden was, wilde hy den Engelſchen, door eene „ onzydigheid op zee, eenigzins ſtuiten in het voordeel, „ dat zy boven hem op dat element hadden. Die neutraliteit, die de Koning van Pruisſen ontwierp, hadt iets „ toegebragt tot het ſluiten van den vrede van Aken. Misſchien hebben de Keizerin van Rusland en de Graaf PANIN, die toen haar Staatsdienaar was, dit voorbeeld „ in

(*) Bladz. 331.

(†) „ De Graaf van HERTZBERG, in eene verhandeling in de „ Akademie voorgeleezen, op den 24 January 1787."

„ in het oog gehad ; maar men kan niet twyffelen, of „ het was aan het Petersburgs Hof, dat men het ont- „ werp van de gewapende neutraliteit vormde, die de „ twee waerelddeelen verwonderde. De Koning van Pruis- „ sen was de eerste, die tot dezelve toetradt, zoo om de „ nuttigheid van de zaak in het algemeen, als om eenige „ byzondere redenen van ongenoegen, welke hem Enge- „ land gegeeven hadt (*).”

De zesde, zevende en achtste Hoofdstukken behelzen den eisch des Keizers op een groot gedeelte der Beiërsche nalaatenschap, de onderhandelingen daar over, den korten oorlog, welke daaruit ontstond, en den vrede van Teschen, met welke dezelve besloten werd. Daar deeze gebeurtenissen nog versch in aller geheugen zyn, zullen wy ons met dezelve niet ophouden, maar iets zeggen van het

Negende Hoofdstuk. Hier vinden wy het bekende geval van den Molenaar ARNOLD, het welk den Koning eene zo ruime maat van lof, wegens zynen yver voor de gerechtigheid, en het doen wedervaaren van dezelve ook aan zyne geringste Onderdaanen, heeft toegebragt. Zo als hetzelve hier verhaald wordt, strekt het veel minder tot zyne eer. Wel blykt 'er uit des Konings zucht voor het wel bestuuren des rechts, maar tevens eene al te *driftige* voortvaarendheid, en eene laakbaare onverzettelykheid in zyne eigene besluiten, zelfs, wanneer hy overtuigd was ongelyk te hebben. Het geheele verhaal kunnen wy hier niet invoegen, maar moeten, evenwel, aantekenen, dat, volgens deszelfs opgaaf, de Molenaar door de regeering van Kustrin niet verongelykt was, noch door het hooge Gerechtshof te Berlyn, dat het vonnis der eerstgemelde bekrachtigd had. De Koning, in een verkeerd begrip gebragt, deed de zaak op nieuw onderzoeken door eenen Kolonel HAYKING, die hem zulk een verslag deed, dat FREDERIK vast geloofde, „ dat men den Molenaar een „ schreeuwend onregt gedaan hadde. Om dan een open- „ lyk blyk van zyne zugt voor de geregtigheid, en van „ zyne gestrengheid tegens de omkooping, aan den dag „ te leggen, vernietigde hy het vonnis der Gerigtsho- „ ven, zondt den Baron VAN FINCKENSTEIN, voorzitter „ in den raad te Kustrin, in ballingschap naar zyne land- „ goederen, zette den Groot-Kancelier van zyn ampt „ af,

(*) Bladz. 353, 354.

„ af, en liet drie der Raadsheeren, die deel aan het ge-
„ ding gehad hadden, gevangen neemen, en in de ves-
„ ting Spandau opsluiten. Hy wilde, dat men de zaak,
„ volgens het verslag van den Kolonel HAYKING, zoude
„ herstellen, en gaf den Baron VAN ZEDLITZ last, om
„ het proces over te zien. Deeze Staatsdienaar, niet be-
„ vindende dat de Regters kwalyk gevonnisd hadden,
„ tragtede den Koning te doen begrypen, dat de Kolonel
„ hem kwalyk onderrigt hadt. Hoe meer men vorderde
„ om de zaak licht by te zetten, hoe meer de Koning dagt
„ dat zyne glorie 'er by lyden zoude, als hy genood-
„ zaakt ware, na den stap, dien hy gedaan hadt, te rug
„ te keeren. Hy wist wel dat 'er persoonen van den
„ eersten rang waren, die hem wel gaarne in het ongelyk
„ zouden zien, om hem te doen begrypen, dat hy ook
„ niet onfeilbaar was. Men weet niet wat FREDERIK
„ van den Molenaar, de Regters en den Kolonel dagt,
„ toen hy zo veel tegenstand vondt; maar hy herriep zyn
„ vonnis niet. De voorzitter FINCKENSTEIN bleef op
„ zyne landgoederen als een banneling, en twee Raads-
„ heeren, GRAUN en FRIDEL, kwamen niet uit de vesting,
„ dan lang naderhand. RANDSLEBEN alleen wierdt dra
„ in zyne eer hersteld, om dat men bevondt dat hy eeni-
„ ge zwarigheden gemaakt hadt, om het vonnis, dat de
„ Koning vernietigd hadt, te tekenen. De Baron VAN
„ ZEDLITS behieldt zyne plaats; maar FREDERIK II wil-
„ de hem niet meer zien (*)." —— Was dit ook
wel rechtvaardig? Ondertusschen gaf dit ongelukkige
voorval den Heere VAN CARMER, welke het Kanseliers-
ampt verkreeg, aanleiding om te werken aan het maaken
van betere verordeningen, en van een nieuw Wetboek;
waarvan drie deelen reeds in het licht gegeven waren,
toen FREDERIK DE II zyn leeven eindigde. In eene aan-
tekening zegt de Schryver: „ FREDERIK WILLEM II be-
„ val, toen hy den Troon beklom, dat dit Wetboek zou-
„ de vervolgd worden. Op het eind van de maand
„ Maart 1788, waren 'er vyf deelen van gedrukt; het
„ zesde was onder de pers. Men denkt, dat 'er in het
„ geheel agt zullen zyn. De wyze, waarop dat Wet-
„ boek zal bekend gemaakt worden, zal doen zien, dat
„ de geest des Pruissischen ryks niets minder dan eene
„ willekeurige beheersching is. Men zal eene vergadering
„ van

(*) Bladz. 385, 386.

„ van de aanzienlyke uit alle provintiën te zaamen roe-
„ pen, om het op eene plegtige wyze te bekragtigen,
„ en op dat de natie deel zoude hebben aan de wetgee-
„ ving, die haar betreft (*).” Indien die Aanzienlyken uit- en door hunne overige medeburgers op eene vrye wyze verkoren worden; indien zy magt hebben om hunne aanmerkingen over de voorgestelde wetten en inrichtingen met bescheidenheid voor te draagen, en hunne bekrachtiging te weigeren aan het geene zy oordeelen tegen de rechten der burgeren, of 's Lands oorbaar, te stryden; kortom, indien die bekrachtiging iets meer is dan eene bloote plegtigheid, dan is des Schryvers aanmerking gewisselyk gegrond. Maar hoe is dit overeen te brengen met het geen hy elders (†) zegt, dat: „ de Pruis-
„ sische regeering eene der willekeurigste van de waereld
„ is;” en met zyn verhaal van de wyze, op welke FREDERIK DE II gewoon was zyne Staaten te regeeren (‡)? Doch indien wy op deeze wyze voortgingen, zoude ons bericht van dit belangryke Werk grooter worden dan de ruimte, welke wy daartoe kunnen schikken, veroorloft. Wy zullen daarom het overige slechts kortlyk doorloopen. ——De Tiende en Elfde Hoofdstukken behelzen een verslag van eenige Werken des Konings, en daar onder van zyne *Brieven over de Vaderlandsliefde*. De Koning verbeeldde zich in den kryg over de Beiersche nalaatenschap, by zyne onderdaanen, niet meer denzelfden yver voor de gemeene zaak en voor de glorie van den Vorst te vinden, die hy in de drie voorige oorlogen in hun bespeurd hadt (§). Ter oplossinge van dit verschynsel geeft de Heer DENINA verscheidene leezenswaardige aanmerkingen.

In het Twaalfde Hoofdstuk wordt, na het melden van den dood van MARIA THERESIA, gesproken van een ontwerp des Konings, het welk geenen voortgang had, om in zyne Westphaalsche Landen een Roomsch Bisdom op te richten, ten einde zyne Onderdaanen, welke dier gezindheid waren toegedaan, niet in het geestelyke aan buitenlandsche Bisschoppen zouden onderworpen zyn. By die gelegenheid geeft de Schryver verslag van den toestand der Roomschgezinden in het Pruissische gebied.

In het Dertiende vinden wy den uitslag van eenige poogin-

(*) Bl. 390. (†) Bl. 479, 480. (‡) Bl. 480-491.
(§) Bl. 395.

gingen, welke de Koning aanwendde om den koophandel en zeevaart in zyne landen te doen bloeien. Het is bekend genoeg, dat hy daarin niet naar zynen wensch slaagde. De redenen daarvan zyn ook geen geheim. Onze Schryver zelve geeft, op eene andere plaats (*), verscheidene aan de hand. Misschien is de waare sleutel van alles te vinden in de volgende woorden. „ Ik wil wel ge„ looven, dat de Pruissische staaten, met minder uitslui„ tende voorregten, met verbod op minder dingen, meer „ handeldryvende en ryker zouden zyn, maar dan zou„ den zy noodwendig minder krygswezig zyn, en 's Ko„ nings magt zou zo groot niet weezen en minder in„ vloed hebben (†)." In hetzelfde dertiende Hoofdstuk zegt de Schryver, dat volgens des Konings gedachten de Berlynsche Academie „ begon oud te worden (‡)." Hy schryft het daaraan toe „ dat de bekooktheid van haare „ werken dezelve ernstig en minder smaaklyk maakte," en dat „ zy niet meer gerugt maakende geschillen had „ met vreemde genootschappen," en hierop volgt dan de zonderlinge uitdrukking: „ Zy bezat geenen LA MET„ TRIE, geenen D'ARGENS meer, die het geschreeuw van „ de Christen Wysgeeren gaande maakten." Bedoelt de Heer DENINA hier mede den Schryver van den *Philosophe Chretien* eenen steek te geeven; of geldt de uitdrukking allen, welken zich tegen de voortplanting van het ongeloof en tegen de drogredenen, verdraaijingen en spotternyen der ongeloovigen, verzet hebben? In beide gevallen is de uitdrukking ongepast en hoonende, daar men gewisselyk geene *waare Christen Wysgeeren* zulk een *geschreeuw* kan te last leggen.

De twee volgende Hoofdstukken loopen over den voorspoed der Koninglyke Familje door de geboorte van verscheidene Prinsen; over den staat, en de middelen, ter onderhoudinge van de jongere Prinsen en Prinsessen, enz.

In het Zestiende wordt gesproken van den ongelukkigen toestand van Dantzig, zedert de verdeeling van Polen (een toestand, welke wel verre is van vooreerst eenige verandering ten goede te belooven,) over de nieuwe poogingen des Keizers, om de Oostenrykfche Nederlanden te verruilen tegen Beieren; en over het Verbond, waarin verscheidene voornaame Duitsche Vorsten, met FREDERIK den

(*) Bl. 496. enz. (†) Bl. 497. (‡) Bl. 424.

den II aan hun hoofd, traden, om de oogmerken van den Keizer te dwarsboomen.

Hierop volgt in het Zeventiende Hoofdstuk het laatste tooneel van des Konings leeven, na dat vooraf iets gezegd is van de Hollandsche Onlusten. Van deeze schynt de Schryver weinige en slechts oppervlakkige kennis gehad te hebben, gelyk ieder, die iets weet van derzelver oorzaaken en beloop, ligtelyk zal bespeuren.

Het laatste Hoofdstuk bestaat uit *aanmerkingen over het karakter en de regeering van* FREDERIK II. Dit Hoofdstuk beslaat niet minder dan tachtig bladzyden, de zaaken zyn in hetzelve zo ineengedrongen, dat het niet wel mogelyk zy 'er een uittreksel van te maaken, ten zy men den Leezer een bloot geraamte wilde voorzetten; en met eene enkele brok uit den zamenhang te neemen, zoude men toch van het geheel geen denkbeeld geeven. Eene enkele aanmerking van den Schryver kunnen wy niet wel voorbygaan. Op bladz. 466 spreekende van des Konings Staatkunde, en van de beschuldigingen van onrechtvaardigheid en ontrouw, welke door Oostenryk en Frankryk tegen denzelven ingebragt werden, zegt hy: „ Maar „ die schrandere Staatkunde, welke over de onafhanglyk„ heid en veiligheid der Staaten waakt, en die andere „ beginzelen volgt dan de gewoone regtvaardigheid, kan „ den schielyken inval in Silesie, en de vredes-traktaten, „ welke hy in de jaaren 1742 en 1745 sloot, om het te „ behouden, wel verschoonlyk maaken." Indien wy dit wel verstaan, wil het zeggen, dat de Vorsten eene zedekunde op zichzelven hebben, zonder aan de gewoone plichten van eerlykheid, trouwe en rechtvaardigheid gehouden te zyn, en dat het hun vry sta van deeze burgerlyke deugden af te wyken, indien zy 'er hun belang by vinden. De Schryver beroept zich hier wel op het gedrag van andere Vorsten, maar voorbeelden zyn geene bewyzen, en daarby bezat FREDERIK zyne Staaten in onafhangelykheid en veiligheid, eer hy in Silesie viel. Het is beklaagelyk, dat diergelyke denkbeelden ook by waarlyk verstandige menschen plaats vinden.

Wy zullen voor tegenwoordig niet verder treeden in een onderwerp, dat wel verdiende opzettelyk verhandeld te worden. Liever zullen wy dit bericht sluiten met het slot des Werks zelve, het geen den Koning eenen meer gemaatigden, en gevolgelyk meer billyken, lof toezwaait. „ Terwyl men genoodzaakt is enige uitzonderingen te maa-

„ ken

„ ken op de uitmuntende hoedaanigheden van deezen
„ grooten Koning, herinnert men zig 't geen Minerva,
„ onder den naam van Mentor, tot Telemachus zegt:
„ „ Denkt gy dat Ulysses, de groote Ulysses, uw va-
„ „ der, die het voorbeeld der Koningen van Grieken-
„ „ land is, ook niet zyne zwakheden en gebreken heb-
„ „ be? Verwagt zelfs niet dat gy hem zonder onvol-
„ „ maaktheden zult vinden; gy zult 'er ongetwyfeld in
„ „ hem bespeuren. Maar Griekenland, Asia, en alle de
„ „ eilanden der zee, hebben hem, ondanks zyne ge-
„ „ breken, bewonderd; want duizend wonderschoone
„ „ hoedanigheden doen dezelve vergeeten" " (*).

(*) De uitvoering van den Vertaaler en Drukker van dit Werk verdienen lof. Tegen alle misslagen kan niemand zich wachten, en feilen sluipen overal in, ook in weerwil der grootste oplettendheid. Zo staat hier, bl. 403, *de Historie van Augustus*, in plaatze van *de Historie der Keizeren* (want Augustusen zoude in het Nederduitsch niet wel luiden.) De Schryver spreekt van de *Scriptores Historiæ Augustæ.* —— Hier mooten wy zelven eenen misslag erkennen, welke in een voorig uittrekzel van dit Werk of door den Recensent, of door den Drukker, begaan is. Bladz. 328 reg. 35, staat *met*; lees *niet.*

Opheldering der Levensgeschiedenis van den Vryheer VAN DER TRENK, *door een Brandenburgschen Patriot. Benevens een Repliek op* TRENKS *Verdediging tegen deze Opheldering. Uit het Hoogduitsch. Naar den derden druk. Te Amsteldam, by* W. Wynands *en* H. Brongers Junior. 1789. *Behalven het Berigt van den Revisenr* 148 *bladz. In gr. octavo.*

By het doorbladeren van dit Geschrift, ontmoet men verscheiden opmerkingen, die het character van den Vryheer *van der Trenk* in een ongunstig licht plaatzen; waarvan zommigen gegrond zyn; doch anderen op berigten en verdenkingen steunen, waarop men zig niet geheel kan verlaaten. —— Dan, met dit alles, blyven 's Mans weezenlyke lotgevallen, en inzonderheid het veelvuldig en 't hevig lyden, 't welk hy ondergaan heeft, en dat zyne geschiedenis bovenal merkwaardig maakt, onwedersproken: zelfs neemt de Schryver, hoe sterk hy ook anderzins voor de genade en goedgunstigheid van *Frederik* den II pleite, het niet op zig, om de wreede behandelingen te Maagdenburg te regtvaardigen; erkennend dat de Koning, schoon hy *Trenk* met regt aan zyn lot overliete, het egter wel wat zagter had kunnen en dienen te maaken.

Uit 's Mans Levensgeschiedenis, en zyne eigene beschryving van

van zyn temperament en character, mitsgaders zyne aanmerkingen over zyn gedrag in verscheiden voorvallen (*), is gereedlyk af te leiden, dat hy zeer ligt kon overslaan, om den Pruisischen Vorst, in een en ander opzigt, al te sterk te laaken. —— Maar is de Vryheer hier van niet geheel vry te spreeken; de Brandenburgsche Patriot maakt zig, in deeze zyne ophelderingen, aan de andere zyde handtastelyk schuldig, aan eene al te verregaande lofstuiting van dien Monarch; en brengt het bykans zo verre, dat 's Vorsten misslagen zelfs altoos een gansch vergeevelyk voorkomen hebben; ja, niet zelden, slegts in schyn misslagen genaamd moeten worden, als zynde handelingen, waarvoor hy als een Vorst, die de geheime reden zyner bedryven niet altoos openbaart, de wettigste reden had; 't welk men dan in een blind vertrouwen zou moeten erkennen. Een Schryver, dermaate vooringenomen met *Frederik* den II, was niet geschikt om *van der Trenk* onpartydig te beoordeelen. Gematigder drukt zig de Revisseur van dit Geschrift gemeenlyk, in eenige daarby gevoegde aantekeningen, uit; en hy doet *Trenk*, onder anderen, regt, wanneer hy, by eene vry sterke voorstelling van den Schryver, de volgende aantekening plaatst.

„ TRENK heeft zekerlyk zyne zaak alzins te ver getrokken. Doch neemt men zyn lyden in overweging, zyne verliezen, zyne bekommering deswegens, zyn Temperament, zyne vuurige verbeeldingskracht, zyne roemzucht, zyne herinneringen, zyn ééns vooral diep geworteld misnoegen, zyn ouderdom, zyn styf en onbuigzaam gevoel —— benevens eenige Staatkundige aspecten in *Berlin*: —— dan ontschuldigt men veel van zyne gebreken, dan beschouwt men ze als zwakheden, de uitbersting van eene lang geperste ziel en men schenkt hem medelyden. —— Ook kan het toch niet schaaden, wanneer een bejaard man van ondervinding de meening van zyn hart rechtuit zegt, hoewel, naar de omstandigheden —— *cum grano salis.* By de Hoven is men buitendien hardhoorend, door al het gedruisch, of door vleiery; of men klopt iemand —— tot grooten dank —— op de vingers. Gouden doozen en ringen zyn voor heel andere lieden, dan voor den moedigen openhartigen Patriot."

(*) Zie het daaromtrent bygebragte in deeze *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* III D. bl. 545. en IV D. bl. 29.

ZELIE *in de Wildernis. Uit het Fransch vertaald*, *II Deelen. Te Leyden*, *by* Meerburg *en* Pluygers. 1788. *Behalven de Voorreden*, 840 *bladz. In octavo.*

De lotgevallen van *Zelie*, vereenigd met die haarer Vriendinne *Nina de Lisadie*, en wel inzonderheid van derzelver Dogter

Ni-

Ninette, leveren eene zeer groote verfcheidenheid van tooneelen, die zeer wel aaneengefchakeld zyn, en voorgedraagen worden op eene wyze, welke den Leezer beftendig uitlokt. —— Het merkwaardigfte van dit verhaal, (want wy kunnen ons over 't geheele beloop niet wel uitlaaten,) komt hierop uit.

Zelie, (vergezeld van haare Vriendin *Nina*,) gaat, by zekere gelegenheid fcheep, om na de Indiën te ftevenen, met haaren Vader, den Heer *van Marsfeld*, haaren Minnaar, den Heer *d'Ermancour*, benevens haare Gouvernante, en drie knegts der opgenoemde Heeren. Schipbreuk lydende, bevindt zy zich op eene rots geworpen, en wordt voorts niemand der fchipbreukelingen gewaar; doch, na eenig tydsverloop, ontdekt zy *Nina*; met welke zy een bosch of wildernis doorkruist, en eindelyk aan een geregeld gebouw komt, in 't welke zich een zeker Heer, *de Marcourt* geheeten, onthoudt, die de eenige bewooner van deezen afgefcheiden oord is. Hy ontvangt haar met de uiterfte heuschheid, en ruimt haar een gedeelte zyner wooninge in. *Nina*, die alvoorens in een minnenhandel ingewikkeld was geweest met den Heer *Harthure*, welke door zyn Vader listig was weggevoerd, verlost wat laater van eene Dogter, welke den naam van *Ninette* verkrygt. *Nina* leeft niet lang daarna, en vervolgens fterft ook *de Marcourt*. Zins dit dubbel fterfgeval, verbleef *Zelie* met *Ninette* in deeze wildernis, zonder eenig fpoor van menfchen gewaar te worden; doch, na verloop van eenige jaaren, ontdekte *d'Ermancour*, (die insgelyks, met zyn knegt, het dreigende lot van den fchipbreuk ontkomen was,) de verblyfplaats zyner beminde *Zelie*; dat eene treffende ontmoeting baarde. Zy leefden nu voorts aldaar, nog etlyke jaaren, in eene ftille vergenoeging; doch, intusfchen werd *Ninette* eerlang vermist, en 'er verliep al eenige tyd, eer zy berigt van haar ontvingen. Ten laatfte verftonden zy, dat *Ninette* gekomen was aan de andere zyde van een hoog gebergte, 't welk deeze wildernis van het Koningryk *Achem*, op het Eiland *Sumatra*, affcheidde; en dat zy zich in vry gunftige omftandigheden bevond in een Dorp naby de Stad *Achem*; alwaar zy, in één der aanzienlykfte huizen, in dat van den Heer *Sping*, (een Hollander, met de zaaken der Compagnie aldaar belast,) minzaam ontvangen was, en ten vriendelykfte behandeld werd. —— Het verflag van haar wedervaaren hier ter plaatze, dat *Zelie* vervolgens fchriftelyk ontving, behelsde tevens Familie-berigten, die haar ten uiterfte aangenaam waren. *Ninette*, naamlyk, had aldaar ontmoet den Heer *Harthure*, die haar openlyk voor zyne Dogter, by zyne geliefde *Nina* verwekt, erkend had; en zyn Zoon, haar Broeder, (by eene andere Vrouw,) die zich als een Zeeofficier ook te *Achem* bevond, berustte volkomen in 's Vaders fchikking, omtrent haar, als zyne Dogter; des ze elkander minzaam als Broeder en Zuster omhelsden. In dien tyd was mede te *Achem* gekomen een Schip, onder het bevel van Kapitein

tein *de Lizadie*, een vollen Neef van haare Moeder, en gehuwd met eene Zuster van *d'Ermancour*. Met dit Schip was de Heer *Sping*, die na *Batavia* gegaan was, wedergekeerd, en op het zelve had zich een Pasſagier bevonden, die den Heer *van Marsfeld* kende. De geſprekken, in dien overtogt gevoerd, hadden deezen Pasſagier, vervolgens wedergekeerd na *Batavia*, aanleiding gegeeven, om den Heer *van Marsfeld* te berigten, het geen hy gehoord had, en ter dier gelegenheid kwam ook de Heer *van Marsfeld* eerlang te *Achem*; daar hy zich voorts aan *Ninette* bekend maakte, als de Vader van *Zelie*; tevens meldende, hoe hy, behalve een Broeders Zoon, ook by zich had zyne twee Knegts en de Gouvernante, boven gemeld, welke met hem, by den Schipbreuk, van den dood gered, en, met een ander Schip, behouden te *Batavia* gekomen waren. —— Voorts behelst dit verhaal het wederkeeren van *Zelie* uit de Wildernis, en 't voorgevallen in die omſtandigheden; met de plegtige wettiging der Huwelyksverbintenisſe door *Zelie* en *d'Ermancour* in de Wildernis aangegaan: waarby ook komt het Huwelyk van *Ninette* met den jongen Heer *Sping*. *Ninette* vestigt zich vervolgens met *Sping* te *Achem*: *Zelie* en *d'Ermancour* vertrokken met *Marsfeld* na *Batavia*, en, toen deeze zyne zaaken aldaar geſchikt had, verder na Europa. Zy kwamen behouden op de kust van *Normandie*, in welke Provincie de Ouders van *d'Ermancour* woonden, die zy, wel dra, tot wederzydſche vreugde, ontmoetten: dat wyders eenige familieſchikkingen, met onderling genoegen, ten gevolge had.

Eene reeks van treffende voorvallen, zo in de geſchiedenis zelve, als in tusſchenkomende gebeurtenisſen, die 'er ongedwongen mede verknogt zyn, maakt deeze Roman alleszins gevallig; en daar de Opſteller zyn verhaal hier en daar doorvlogten heeft met zedelyke voorſtellingen, die uit de gebeurtenisſen natuurlyk voortvloeien, heeft dezelve ook haare leerzaamheid. Men mag des dit Geſchrift wel tellen onder de Romans, die het aangenaame en nuttige zamenpaaren, waarvan men met genoegen gebruik kan maaken, als men in een uur van uitſpanning leest.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Euängeli of Levensbyzonderheden van JESUS CHRISTUS. *Naar het Grieksch van* JOANNES. *Door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amsterdam, by* M. de Bruijn, 1789. *In gr. octavo.*

In de behandeling van dit Euängelie vertoont zich de arbeidzame geest van den Heer *van Hamelsveld*, op ene soortgelyke wyze als in die der voorigen; en de beöefenaers der Euangelieschriften zullen t'over reden vinden, om hem, in de voortzetting van zyn taak, aen te moedigen. —— Daer we reeds een en ander stael zyner maniere van uitvoering, in 't overzetten en ophelderen, bygebragt hebben (*), dacht het ons goed, nu eens een ander soort van voorbeeld zyner schryfwyze mede te deelen, en den Lezer 's Mans bericht, wegens den aert en 't oogmerk van dit Geschrift van Apostel *Joannes* voor te dragen.

„ De *Euängelist* geeft hier, (zegt hy,) geene aaneengeschakelde levensgeschiedenis van JESUS; hij onderstelt veel meer dezelve, als aan zijnen Lezer bekend, uit de overige *Euängelisten*, en kipt alleen bijzondere wonderdaaden, en eenigen van de zaakrijkste gezegden en redenen van JESUS uit. Onder de eersten kiest hij zulken uit, die aanleiding gaven tot uitvoerige redenen van JESUS, of gedeeltelijk ook zulken, welke een bijzonderen invloed hadden op de lotgevallen van JESUS, en ter verklaaring en opheldering van zijn leven en lotgevallen dienden; onder de laatste meldt hij ons de langste en gewigtigste, en zulks op die wijze, dat zich de geest en het karakter van JESUS geheel duidelijk, en bij uitnemendheid, daarin vertoont, en in zijn godlijk licht verschijnt. Hij schetst ons tot de kleinste, maar zeer gewigtige trekken van JESUS redenen, toe, het welk hem niet zel-

(*) Zie boven, *bl.* 261. 438.

zelden van de overige *Euangelisten* onderſcheidt (*). — Tevens volgt hij gemeenlijk de tijdorde het naauwkeurigst van alle de *Euängelisten*.

„ Zijn oogmerk, bij het opſtellen van deze uitmuntende bijzonderheden van JESUS leven en daaden, betrof niet zoo zeer de groote menigte van in het oog vallende en verbaazing werkende wonderen; hij zegt zelf op het einde van dit *Euängeli*, dat derzelver aantal zeer groot was, te groot, om elk afzonderlijk beſchreven te kunnen wor-

(*) *Joannes* naemlyk ſchreef het laetſte van alle de Euängelisten, en de vier Euängelien zyn, volgens onzen Autheur, in deze tydorde te brengen. *Mattheus* ſchreef zyn Euängelie, vermoedelyk, omtrent het 40ſte jaer der gemene jaertellinge: *Marcus* het zyne twee jaren later: *Lucas* het zyne ongeveer het jaer 48, althans vóór de *Handelingen der Apostelen*, die afloopen in 't jaer 58: en eindelyk ſchreef *Joannes* dit zyn Euängelie, waerſchynlyk om en aen 't jaer 65, althans vóór de verwoesting van Jeruſalem.

Uit dien hoofde is het, gelyk de Heer *van Hamelsveld*, in zyne ophelderingen, nu en dan aenmerkt, dat men meermaels in 't Euängelie van Joannes plaetzen ontmoet, die bekende berichten aenduiden, en ook zulken, die ter opheldering van reeds gegeven berichten kunnen dienen. Men zie, onder anderen, *Joann.* I. 1—18, dat de geſchiedenis van 's Heilands geboorte, alsmede, vs. 31—33, dat het voorgevallene by zynen doop, en III. 24, dat de lotgevallen van Joannes den Dooper als bekend vooronderſtelt; terwyl 't geen in 't eerſte en derde Hoofdſtuk hem aengaende is opgetekend, ter opheldering van 't vroegere Euängeliſche verhael dient. *Joann.* VIII. 44, enz. onderſtelt het vroeger wedervaren van Jezus te Nazareth bekend, en de Euängelist tekent een wonderwerk aen, dat geen der anderen heeft. *Joann.* VI. 5, enz. word een en ander wonderwerk verhaeld, dat men ook by de andere Euängelisten gemeld vind; maer onze Euängelist voegt 'er enige byzondere omſtandigheden by, die hem aenleiding geven tot het aentekenen eniger merkwaerdige geſprekken van Jeſus ter dier gelegenheid. Men merke wyders hier nog aen, dat Joannes, het verhael van 's Heillands rondreizen door Galilea bekend vooronderſtellende, verder uitvoeriger word in zyne berichten, op het melden der wederkeering van Jeſus in Jeruſalem, en dat hy inzonderheid, met betrekking tot de daden en geſprekken van Jeſus in 't laetſte jaer zyner omwandelinge, mitsgaders ten opzichte der lydensgeſchiedenisſe, verſcheiden byzonderheden aentekent, die de vroegere Euängelisten niet geboekt hebben, en welken, in zommige gevallen, niet weinig ter opheldering van 't verband van 't voorgevallene ſtrekken.

worden (*); — maar het doel, waarop alle deze bewijzen van bovenmenschlijk vermogen zagen, en welk ook het hoofddoel van JOÄNNES in dit zijn *Euängeli* was; „ JESUS is de CHRISTUS, de MESSIÄS, de zoon van God; „ hij was bij God, ja zelf God; hij was, en hadt zijn „ bestaan vóór de wereld; hij was in de wereld werk- „ zaam, eer die hem kende; hij heeft voor haar, voor „ het menschdom gedaan, het geen hij, en hij alleen, „ doen kon; hij verdient daarom, dat de wereld in hem „ gelooft, hem als de zoon van God eerbiedigt, om, „ door het geloof in hem, tot een waar eeuwig-gelukkig „ leven geleid te worden." —— Dit wilde JOÄNNES toonen en bewijzen, en hij doet het ook in de daad!

„ Het kan zeer wel zijn, dat hij, ondergeschikt aan deeze hoofdbedoeling, nog eenige bijzondere oogmerken gehad hebbe, in het schrijven van dit *Euängeli.* Dus zegt ons de oudheid, dat hij den verderflijken dwaalgeest CERINTHUS in het bijzonder zou hebben wederlegd met dit *Euängeli;* en meer soortgelijke dweepzuchtigen, die van onderscheiden uitvloeisels uit het Godlijk Wezen droomden, welken zij het woord, het licht, het leven enz. noemden. Ook is het zeker, dat 'er onder de leerlingen en aanhangers van JOÄNNES *den Dooper* gevonden zijn, welken dezen hunnen meester voor den MESSIAS, en voor hooger en grooter dan JESUS hielden, en geen recht denkbeeld van het oogmerk zijner zending hadden: men vindt zelfs nog heden zodanige *Leerlingen van* JOÄNNES in het Oosten, bijzonder in die landstreeken, daar eertijds *Galileën* lag, welke met soortgelijke denkbeelden veel op hebben, en ook de bewoordingen van leven, licht enz. veel gebruiken. Wie zal nu ontkennen de moog-

(*) Dit laetste vers stelt ons de Heer *van Hamelsveld* dus voor. „ Daar zijn ook nog veele andere dingen, die JESUS gedaan en „ verricht heeft; welke, indien zij allen afzonderlijk beschreeven „ zouden worden, zouden, meen ik, [alle de boekerijën] der „ wereld de boeken, die dan moesten geschreven worden, niet „ bevatten kunnen." En hy voegt 'er in zyne *korte Aenmerkingen*, ter ophelderinge, het volgende by. „ Door de natuurlijke „ invulling, die wij in de vertaaling gebracht hebben, wordt de „ zin van JOÄNNES uitgedrukt. —— Eigenlijk staat 'er in het Grieksch: „ Ik acht, dat de geheele wereld de boeken niet zou „ kunnen bevatten." —— Dit heeft, als eene te verre gaande „ grootspraak, veelen gestooten; doch met deze gemaklijke in- „ vulling is dat verregaande weggenomen."

mooglijk- ja waarschijnlijkheid, dat onze JOÄNNES ook deze dwaalingen bedoelt te keer te gaan? voornaamlijk, nadien hij, in zijne *Inleiding*, Hoofdst. I. 1—18. opzetlijk aantoont, dat JESUS, en niet JOÄNNES *de Dooper*, de *Logos* (*), het leven, het licht is, en zulks door het eigen getuigenis van den grooten *Dooper* bevestigt. —— Dus

(*) Ten aenzien dezer benaminge *Logos*, tekent onze Autheur, in zyne *korte Aenmerkingen*, het volgende aen.

„ Ik heb [te weten in mijne Overzetting] de benaaming *Logos* behouden. schoon ik tusschen twee haakskens invul, [het woord, de wijsheid,] om dat mij de uitdrukking, *het woord*, niet krachtig noch voldoende voorkomt, om alles te bevatten, wat JOÄNNES onder *Logos* begrijpt. Te weten JOÄNNES vat onder deze benaming alles te samen, wat JESUS was, voor dat hij uit MARIA mensch werdt. Dit kan men zich niet wel onder het beeld van een *woord*, het welk de tong spreekt, voorstellen. Ook heeft *Logos* bij de *Grieken* eene veelvuldiger en edeler betekenis, dan ons *woord*. Zij gebruiken het van de *rede* en *gedachten*, van den *grond* en *oorzaak* waarom, van *betrekking*, *evenredigheid*, *besluit* of *resultaat*, *reden* en *gesprek*, en eindelijk van *schrift*. —— De Grieksche wijsgeeren onderscheiden, met dit woord, zelfs bij de menschlijke ziel een *in-* en *uitwendigen Logos*. Deze laatste is de *reden*, het *gesprek*, de *woorden*, een gevolg van de eerste, de *gedachten* en *rede*, die de inwendige *Logos* is, voor zo verre deze het naast met de ziel verbonden, en het onmidlijk uitduksel van dezelve is. —— Wanneer JOÄNNES van de betrekking tusschen den *Vader* en den *Zoon*, den *niet geboren* en den *eerstgeboren der Godheid*, in eene bewoording uit de menschlijke taal wilde spreken, was 'er misschien geene meer gepast dan deze, zonder dat wij angstvallig behoeven te onderzoeken, van waar hij dezelve ontleend, of aanleiding gekregen heeft, om ze te gebruiken. — Zeker niet van de school van PLATO, wiens *Logos* geheel iet anders is, dan de *Logos* van JOÄNNES, schoon reeds vroeg veele leeraars der Christenheid dezen hebben verward, en het een voor het ander genomen. —— Misschien van die dweepers, welke, onder de benaamingen van *Logos*, het *leven*, het *licht*, zekere uitvloeisels uit het godlijk wezen verstonden. —— De Brief aan de *Hebreën* spreekt van CHRISTUS, in deze zelfde betrekking, in dit zelfde opzicht, onder andere beelden. —— Daar wordt hij genoemd: „ Het afschijnsel van Gods heerlijkheid, en het uit„ gedrukte beeld der godlijke zelfstandigheid." —— Wien dit verstaanbaarer is, behoeft dit slechts in gedachten te hebben, en hij zal tevens den zin verstaan, hoewel op eene andere wijze, en onder een ander beeld, van het geen JOÄNNES met *Logos* zeggen wil."

Dus kan de toestand van zijn tijd den Euängelist aanleiding hebben gegeven tot zijdelingsche bedoelingen, ondergeschikt aan zijn hoofdoogmerk; ondertusschen hebben dezelven geen wezenlijken invloed op ons gebruik van zijne Schriften."

Evangelische Leerredenen van J. A. HERMES, *Predikant te Quedlinburg. Naar de tweede uitgaave uit het Hoogduitsch vertaald. Derde Deel. Te Haarlem, by* A. Loosjes. 1789. *In gr. octavo.* 448 *bladz.*

Overeenkomstig met het geen wy, nopens de leerzame en stichtende uitvoering der Leerredenen van den Eerwaerden *Hermes*, voorheen gezegd hebben (*), behelst dit derde Deel een aental van achttien Leerredenen, waer in weldenkende Christenen op nieuw ene reeks van heilzame onderrichtingen zullen aentreffen, die ze niet, zonder ene aendoenende opwekking, met genoegen zullen nagaen. Tot ene proeve hier van, strekken zyne voorgeschrevene regels, aen 't einde zyner Leerreden, over den plicht der Christenen, *om zich onder elkander een goed voorbeeld te geeven.* Zyn Eerwaerde de betrachting van dien plicht aengedrongen, en opgemerkt hebbende, dat zulks in 't algemeen, *door een wandel, die met de leer van 't Euangelie overeenkomt*, geschieden moet, hecht daeraen nog *drie byzondere regels*, welken de zodanigen in agt behooren te nemen, die gaerne *voorbeeldig* willen wandelen.

,, De eerste is: *let voornaamlijk daarop, dat zulke handelingen, die voor de oogen van anderen geschieden, niet alleen eene inwendige rechtmaatigheid hebben, maar ook uiterlijk met de Christlijke welvoeglijkheid overeenstemmen.* Want het is niet alleen billijk en nodig, dat een Christen *zichtbaare vruchten* van zijn Christendom oplevere, maar dat hij dit ook op de *rechte wijze* doe. Hij moet wel eigenlijk *met eene gelijke naauwgezetheid* handelen; 't zij hij bij zich zelven alleen is, of in tegenwoordigheid van andere menschen zijn werk verricht. Want hij heeft eenen God tot Rechter, die hem ieder oogenblik gadeslaat, en nooit *naar den uiterlijken schijn* oordeelt. Intusschen is het toch ook noodig, *op deezen laatsten* ins-

(*) Zie *Nieuwe Alg. Vaderl. Letteroef.* IV D. bl. 352.

insgelijks bij onze handelingen te zien, zoo ras wij naamlijk, buiten den Alomtegenwoordigen, nog andere beschouwers hebben; vooral, daar men van deezen niet verwachten kan, dat zij ons altijd met de noodige onpartijdigheid en scherpzinnigheid, beoordeelen zullen. Wanneer wij, bij voorbeeld, voor ons alleen in stille eenzaamheid Gods woord overdenken, of tot den Onzigtbaaren bidden, dan koomt het gewis niet op de houding van het ligchaam, op gebaarden en woorden aan. Zoo ras wij echter zulks in de openlijke bijeenkoomsten der Christenen, of slechts in de tegenwoordigheid van onze kinderen of huisgenooten doen, dan wordt het reeds pligt voor ons, zulk eene *uiterlijke welvoeglijkheid in woorden en werken* te betrachten, dat daardoor die handeling meer plegtigheid bekoome, gevolglijk ook op de harten der aanschouwers krachtiger werken kunne. Verrichten wij verder een werk van barmhartigheid in de stilte, dan is het reeds genoegzaam, wanneer wij het uit een zuiver oogmerk doen, en daarbij voor het overige zoo te werk gaan, als tot bereiking van ons oogmerk dienstig is. Maar geschiedt zulks in het openbaar, dan moeten wij ook daarop denken, dat wy allen schijn van eigenbaat en roemzucht, of wat anders gelegenheid tot misvatting geeven konde, zorgvuldig vermijden. Daar van daan wordt ons billijk de Apostolische regel „ *vermijdt allen schijn des kwaads*," in alle zulke gevallen, zeer gewigtig. Want daar wij eenmaal in verbintenis met andere menschen staan; daar 'er verder onder deezen niet weinigen zijn, welken uit onverstand of liefdeloosheid averechts oordeelen; daar wij evenwel als Christenen verpligt zijn, om ieder, zoo veel in ons is, een goed voorbeeld te geeven; zoo is 'er alleszins zeer veel daaraan gelegen, dat wij de gevolgen onzer handelingen vooraf overdenken, om alle verkeerde beoordeelingen, zoo veel doenlijk, voor te koomen. Wanneer wij nu evenwel in elk geval ons oogmerk niet bereiken, zoo hebben wij dan toch ten minsten onzen pligt vervuld, en genieten gevolglijk den bevredigenden troost van een goed geweeten.

„ Tot bereiking van dit goede oogmerk, zal het daarom *ten tweeden* een zeer dienstige regel zijn, dat wij *telkens de omstandigheden zorgvuldig beproeven*, en wel inzonheid *zodanige menschen*, met welken wij te doen hebben, *volgens hunne denkwijze nader leeren kennen, om daar naar ons gedrag niet alleen rechtmaatig, maar ook wijslijk*

lijk in te richten. Want het is immers uit de dagelijksche ervaarenis bekend genoeg, dat meermaals twee menschen een en dezelfde daad verrichten, en dat de beoordeling van dezelve evenwel bij anderen zeer verschillend uitvalt. Wat in den eenen van ieder goedgekeurd wordt, dat wordt den anderen, als een groot gebrek, in rekening gebragt. Dit ontstaat, deels uit het goede vertrouwen omtrent zekere persoonen, naar het welk men genegen is, alle hunne handelingen op het gunstigste te beoordeelen; en deels koomen hier ook meenige vooroordeelen tusschen beiden, terwijl men of veel naar zijne bijzondere voorstelling *voor zondig* verklaart, wat het toch op zich zelf niet is, of toch ten minsten gelooft, dat *zekere menschen naar hun ampt en stand* een strengere deugd moeten uitoeffenen, dan anderen. Wie weet bij voorbeeld niet, hoe dikwijls Predikanten en anderen, die geestlijke bedieningen hebben, iets tot zonde aangerekend wordt, wat men zichzelven zonder bedenking inwilligt? En wat het eerste betreft, zoo zijn 'er van oudsher zwakke en angstige Christenen geweest, die meenigel op zich zelf onschuldige zaaken voor verwerplijk verklaard hebben. Reeds in de tijden der Apostelen vond men de zulken in grooten getale, gelijk wij dit uit de brieven van Paulus aan de Romeinen, Corinthiers, enz. zien kunnen. Ook thans nog zijn de gevoelens der Christenen, in dit stuk, zeer verdeeld. Wat is nu billijker, dan dat men zich *naar deeze vooroordeelen*, in zoo ver het zonder benadeeling van andere pligten geschieden kan, eenigermaate richte, om zelfs zijnen zwakkeren broeder, geen aanstoot te geeven. Jesus zelf handelde ten minsten op deeze wijze, en zijne Apostelen niet minder. Paulus zegt: *Indien uw broeder om der spijze wille bedroefd wordt, zoo wandelt gij niet meer naar liefde. En verderf dien niet met uwe spijze voor welken Christus gestorven is* (*). Mogten toch allen, die onder ons rechtschapen willen handelen, even zoo denken! Hoe dikwils, lieve Toehoorders, koomt het enkel op de verloochening van een klein vergenoegen of voordeel aan, wanneer ons gedrag den naasten niet *aanstootlijk* maar *stichtlijk* zal worden! Of het betreft geheel onverschillige dingen, waarin wij zonder eenige schade kunnen toegeeven. Was het nu in zulke gevallen niet een *strafbaare eigenzin*, wanneer wij liever ergernis geeven, dan

(*) Rom. 14. vs. 15.

dan in onze gewoone wijze van handelen iets veranderen wilden? Het is een andere zaak, wanneer de vorderingen van den naasten van dien aart zijn, dat men de waarheid zelve eenigzins verkorten, of ongeloof en ligtzinnigheid versterken moest, wanneer men hem genoegen wilde geeven. Maar wanneer dat het geval niet is, o waarom wilden wij niet liever onzen eigen wil, gemak en vergenoegen opofferen, zoo ras daardoor vrede en verbetering onder onze Medechristenen, en gevolglijk ook de vervulling der Vaderlijke oogmerken van God, ijveriger bevorderd kan worden.

„ Nu alleen nog een *derde* regel voor Christenen, die gaarne voorbeeldig willen wandelen. *Wanneer gij waarneemt, dat zekere zonde en kwaade gewoonten zeer heerschend zullen worden, zoo kant u tegen dezelven, door uw goed voorbeeld*, dat is: *zoo doet dat geene wat gij als recht erkent, met een bijzondere naauwgezetheid, en een onverschrokken moed.* Op verscheiden tijden en aan verscheiden oorden, zijn 'er ook verscheiden soorten van boosheid en ligtzinnigheid, of ook veele gewoonten, die het waare Christendom of rechtstreeks in den weg staan, of toch aan het zelve zeer ligt hinderlijk worden. Zo gaan 'er bij voorbeeld op veele plaatsen bijzondere soorten van bedriegerijen in zwang, op eene andere plaats heerscht de ondeugd der onkuisheid, in verschillende gedaanten; en op een derde, sluipt de verachting van den openbaaren Godsdienst en van het heilig Avondmaal merkbaar in. Ook behooren hiertoe meenige soorten van tijdverdrijven, verlustigingen en gezellige verbintenissen, die, of met al te groote verstrooijingen of werklijke uitspattingen verknogt zijn, en daarom den geest van ligtzinnigheid en roekloosheid, duidelijk sterken. In alle deeze gevallen is het de onloochenbaare pligt van een braaf Christen, om niet alleen *alle deelneeming* aan dergelijke ondeugden en schadelijke gewoonten te vermijden, maar ook door *zijn voorbeeld* het verachte goede, en de verwaarloosde deugd, weder in aanzien te brengen, ook, zoo veel in zijn vermogen staat, de invoering van betere gewoonten te bevorderen. Zelfs de gemeenste burger kan ook op zekere wijze, door zijn verstandig gedrag, hier aan veel toebrengen; maar boven alle anderen, zekerlijk zulke lieden, die in openbaare bediedingen en in algemeen aanzien staan. Ongemeen veel is daaraan gelegen, dat iedere plaats ten minsten *eenige zulke voorbeelden van Christelijke wijsheid en God-*

Godzaligheid overig houde. Wee de ſtad, of de gemeente, waar geen derzelver gevonden wordt! Waar Overheden en Onderdaanen, Leeraars en Toehoorders, Ouders en Kinderen, openlijk hunne pligten jegens elkanderen overtreeden! Zulk een Landſtreek zal eindlijk een ander Sodom moeten worden; zal dus ook rijp tot zijn verderf zijn, dat binnen kort of lang uit de zonde ontſtaat. Zoo lang 'er echter nog *eenige mannen* voor handen zijn, die den ſtroom tegenwerken, en hunnen gang op den weg der waarheid, met eene onbeweeglijke ſtandvastigheid voortzetten; zoo lang is 'er ook nog hoop tot algemeene verbetering. En hoe talrijker deeze voorbeelden worden, des te kragtiger moet ook hunne werking zijn.

„ Welk een dringende beweeggrond, mijne waardſten, om ook van uwen kant daar naar met Christlijken ernst te tragten, dat gij zulke *voorbeeldige Christenen* voor deeze plaats, en voor deeze gemeente, wordt. Koomt het ſlechts zoo ver onder ons, hoe zeker reken ik dan op de aannadering van betere tijden! o Gij deugdlievenden, u maan ik daarom ten beſluite op het dringendſte aan; wandelt toch zoo, *dat gij moogt onberispelijk en oprecht zijn, kinderen Gods zijnde, onſtraffelijk in 't midden van een krom en verdraaid geſlacht, onder welk gij ſchijnt als lichten in de waereld* (*)."

(*) Phil. 2. vs. 15, 16.

De hachelyke beproeving, onbezwekene ſtandvastigheid, en Goddelyke uitredding van SADRACH, MESACH *en* ABEDNEGO, *in drie Leerredenen, over* Dan. III. *Door* J. RYSDYK TAKENS, *Predikant te Delfshaven. Te Rotterdam, by* C. van der Dries, 1789. *Behalven het Voorbericht*, 123 *bladz. In gr.* 8vo.

In de overweging dezer merkwaerdige geſchiedenisſe, ſchift de Eerwaerde *Takens* elk zyner Leerredenen in drie deelen. Het *eerſte* is bepaeld tot de beſchouwing der geſchiedenisſe zelve; (drieledig afgedeeld, Dan. III. 1—12, 13—22, 23—30:) het *tweede* ſchikt hij ter nadere overweginge van de byzonderheden, die 'er in voorkomen; en dan leid hij 'er, ten *derde*, enige toepaslyke aenmerkingen uit af. Zijn Eerwaerde behandelt het geſchiedkundige beknopt en duidelyk; ontvouwt de tref-

fendfte byzonderheden in oordeelkundige aenmerkingen over dezelven; en doet alles op ene gepaste wyze, naer den aert der befchouwde ftoffe, ter leeringe, ftichtinge en vertroostinge dienen; des deze zyne Leerredenen over dit gewigtige voorval aenpryzing vorderen, als kunnende niet zonder een leerzaem nut overdacht worden. Zie hier, hoe zyn Eerwaerde, by de befchouwing van 't uitmuntend character dezer drie Gode getrouwe Mannen, de *ßerkte hunner beproevinge* afmaelt, en ons *het verhevene hunner denkwyze* in die omftandigheden doet opmerken.

„ Het was," gelyk hy gegrond zegt: „ Het was in de daad geene geringe, maar eene *allerfterkfte beproeving, in welke zij gebracht wierden.* Verbeelden wij ons hen —— als Prinfelijke telgen, volgens Hoofdft. I. 4. —— als van de jeugd opgebracht onder het oog van alle de wellusten, die een Vorftelijk leven kan opleveren; —— als doortrokken met alle de denkbeelden, die aan de Hoven heerfchen, en alle op dit één middelpunt: „ zoek „ den Vorst te behagen, en langs dien weg uwe groot- „ heid en vermaak te voltooijen," uitkomen; —— als min onderweezen in den Godsdienst, dan wel in de vleierijen der Hovelingen; —— als nog in den bloei van het leven, die het meest aan de zinnelijke vermaaken gehecht is; —— als in hunnen tegenwoordigen gevangenen ftaat bij uitftek en boven verwachting bevoorrecht; —— als door de fterkfte banden van verplichting, aan den machtigften Alleenheerfcher van het Oosten verbonden. —— Wat kon, wat moest hier de natuurlijke eerzucht, —— wat het gevoel van dankbaarheid niet opwekken? —— Aan deze infpraken alleen, en zonder nadenken, den teugel geviert, en het geluk der waereld zal voor hun ten hoogften toppe ftijgen. —— Van den anderen kant dreigt hen de ongenade van eenen wreeden dwingeland, indien zij niet gehoorzamen. —— Zijne oogen, —— zijn gelaat, —— zijne taal, —— alles verkondigt hun de afgrijsfelijkfte uitwerkfels eener onverzoenbare grimmigheid. —— Daar gaapt de oven reeds, en fpuuwt zijne geduchte vlammen. —— De menfchelijkheid wordt zoo gevoelig aangevallen, als immer mooglijk was. —— Siddering, angst en vrees, gevoegt bij de natuurlijke liefde tot het leven, werken met vereende krachten, om het gevaar in zijne eigene kleuren, in zijne ontzettende grootheid, af te maalen. —— Al wat natuur heet verheft zijne ftem, en roept om het dierbaar leven te ver-

fchoo-

schoonen. —— En —— hoe gemakkelijk? Eén uiterlijk eerbewijs voor Bel kon volstaan. —— Het kwam 'er nog niet toe, om met het hart Israëls God te verzaken. —— Hoe licht kon hier de gedachten inschieten, en doorwerken: „ met de kniën voor Bel gebogen, en „ met het hart in de stille eenzaamheid, daar niemand „ ons beluisteren kan, aan Jehovah gekleeft, en —— „ wij zijn gered!"

„ Dan, wat doen zij in deze oogenblikken van verzoeking? Koomt, bezien wij het van nabij, — en bewonderen wij de *verhovenheid hunner denkwijze.* —— Welke is hunne *denkwijze?* hoe leggen zij dezelve bloot? —. Wij zien hen verre verheven boven alle de gedachten, die de verzoeking hun kon ingeven. —— Hun antwoord is eene deftige wederlegging van de hoonende taal, die Nebucadnezar tegen hunnen God gevoerd hadt. Het steekt duidelijk door, dat de eer van hunnen God, hier zoo lasterlijk aangetast, hun bovenal aan het harte ging. —— Hoe naauw zij ook aan Nebukadnezar verbonden waren, hoe veel belang zij ook in zijne vriendschap hadden; zij kunnen echter niet verduuwen, dat een aardworm, als hij, zich boven de Almogenheid verheft. Hoe diep zijn zij met de betamelijkste en tederste gevoelens van de Godlijke macht doortrokken? Hoe vrijmoedig voeren zij den snoevenden grootspreker te gemoed, dat hunne God uit zijne hand verlossen kon? —— Hier was het, ja! der Majesteit van eenen trotschen aardsdwingeland in de hartâar getast. Dan, des bekreunen zij zich in het geheel niet. De eer van God drijft bij hen boven die der menschen. —— Hoe wel beraden is daarenboven hun besluit! Het blijkt nu ten vollen, dat zij deze gewichtige waarheid: *men moet Gode meer gehoorzaam zijn, dan den menschen*, tot hunnen grondregel hadden aangenoomen. —— Gij verwacht niet, M. H.! dat ik thans op algemeene gronden de betaamelijkheid van dezen regel betooge. Gij billijkt denzelven, vertrouw ik, alle. —— Maar ziet hem hier in zijne schoonste sterkte werken. Geen oogenblik beraad! Het ontbreekt onzen mannen aan geen antwoord. Zij hebben hun besluit bij zich. Gode niet af te vallen, is hunne eerste wet, die boven alle Staatswet weegt. Geen dreigende dondertoon, geen gaapende oven kan dit besluit verwrikken. Geen denkbeeld, om hart en handelingen te verdeelen, heeft eenigzints vat. Neen! voor God te staan, en op de stiptste wijze het eer-

eerste en tweede gebod van Israëls grooten, en boven alle Vorsten oneindig verhevenen Wetgever, te gehoorzaamen; is iets, waarvan lief noch leet hen kan afscheuren. De minste laagheid, de minste toegevenheid is, naar hun oordeel, eene allersnoodste, eene onverschoonlijke misdaad. Hun hart gruuwt op het denkbeeld 'er van. Zij schroomen niet dit onder het oog van een Monarch, die door niets meer, dan even hier door, verbittert kon worden, vol te houden. —— Hoe voortreflijk pleiten zij hier, ten spijt van Bel, en van alle Afgodsdienaars, voor het oor van een Koning, van Hovelingen, van trauwanten, die alle met eenen innigen haat tegen hunnen God doortrokken waren, voor de eere van zijnen naam en dienst! Waar wierdt immer, in het hagchelijkst gevaar, waar, aan een Hof, de waarheid onbewimpelder gehuldigt, grootmoediger verdeedigt? —— En, *het* geen ons nog meer treft, is dit, dat hunne vrijmoedigheid tevens met eene gepaste bescheidenheid gepaard gaat. Hoe rond zij ook spreeken, hoe zeer alle hunne redenen van eenen blakenden ijver voor de eer van hunnen God getuigen; des niet te min redenen zij alleen ter zaake, en laaten zich geen woord ontglippen, dat eenigzints den verschuldigden eerbied aan een aardsch *Koning en* Weldoener te buiten treedt. Hunne rede geeft wel geen éénen trek van vleierij, waardoor zij Nebukadnezars genade zoeken af te bedelen; dan te gelijk vergrijpen zij zich ook niet aan eenige kwetsing van de billijke hulde, die zij zijner Majesteit behoorden toe te dragen. Hunne wederlegging draagt alle merktekenen van bedaarde zachtmoedigheid. —— Waar wierd ooit edele grootmoedigheid, juist binnen haare paalen beperkt, in voller nadruk vernoomen?"

Op een soortgelyken trant schetst de Eerwaerde *Takens* vervolgens de *sterkte van hun Geloof-* en de *standvastigheid van hun Godvrucht;* waerdoor hy het caracter van *Sadrach*, *Mesach* en *Abednego* in het ware licht van schoonheid en grootheid stelt; dan wy kunnen dit, als te uitvoerig voor ons bestek, niet wel plaetzen. —— Liever zullen wy nog ene korte aenmerking, wegens de afwezigheid van *Daniël* in dezen, mededeelen.

Het opontbod betrof, volgens het tweede vers, alle de Staetsdienaers: echter vinden wy in deze verzoeking geen gewag van *Daniël:* wat hier van te denken? —— Zou *Daniël* zich naer des Konings gebod geschikt hebben?

ben? —— Zou *Daniël* minder benyd geweest, en dus onbeschuldigd gebleven zyn? —— Zou *Daniël* ene byzondere vergunning van den Koning gehad hebben, om hier niet te verschynen? —— Het een en ander is geheel onwaerschynlyk. Wat dan? „ 'Er is ons," zegt de Eerwaerde *Takens*, en wy kunnen hem gereedlyk toevallen. „ 'Er is ons niets aanneemlijker voorgekomen,
„ dan te denken, dat Daniël, *of* door krankheid verhin-
„ dert zij geworden deze plechtigheid bij te woonen; *of*
„ anders, dat hij met eene boodschap van 's Konings
„ wege naar elders belast zij, zoo dat hij op dezen tijd
„ van huis, en dus buiten de mooglijkheid was, om in
„ de verzoeking te geraken."

Leer- en Lijkrede over Joann. XI. 11. *ter gedachtenis van den Wel Eerw. Zeer Gel. Heer* H. BRUINS, *Bedienaar van 't H. Euangelium, te Naarden. Door* C. SWAVING, *Predikant aldaar. Te Amsterdam*, *bij* M. de Bruijn, 1789. *Behalven het Voorwerk*, 40 *bladz. In gr. octavo.*

Vertroostende en opwekkelyke aenspraken, aen de Weduwe en Naestbestaenden van den overleden Eerwaerden *Bruins*, mitsgaders aen de Gemeenten zo van Garderen als Naarden, in welken hy zyn dienstwerk waergenomen heeft, benevens enige verdere onderrichtingen voor de Lezers, maken den inhoud van het Voorwerk uit. De Leerreden zelve, naer aenleiding der tale van *Jezus*, Joann. XI. 11. *Lazarus*, *onze Vriend*, *slaept*, behelst ene natuurlyke characterschets van *Lazarus*, als een Vriend van *Jezus*, dien hy lief had, en van wien hy bemind werd; met ene beknopte oordeelkundige aenmerking over het gedrag en gezegde van *Jezus*, in dezen. — Voorts enige welgegronde daer uit afgeleide gevolgen, die ons onder 't oog brengen; hoe *Jezus* hier zijne Godlyke Grootheid met de tederste en gevoeligste menschenliefde verbind; hoe hoog de vriendschap van *Jezus* te schatten zy, hoe een vriend van *Jezus* hier aen beantwoorde, en welke heuchelyke gevolgen daeruit, vooral na den dood, voortvloeien. —— Wyders ene ongekunstelde voordragt van des overledenens Leeraers uitgestrekte kundigheden, bekwaemheid, character, onderwys en verdere handelingen, ter opleidinge van de Gemeente; in welk een en ander de Eerwaerde *Bruins*, in den bloei zyns

zyns levens, in den ouderdom van nog geen volle 30 jaren, ontslapen, op ene voortreflyke wyze afgemaeld word, en waerin, naer 't eenparige getuigenis der genen, die hem van naby gekend hebben, geen vleitael plaets heeft. —— Laetstlyk word deze Leerreden besloten met ene gepaste aenmaning ter plichtsbetrachtinge, naer aenleiding der overwogene omstandigheden.

De Eerwaerde *Swaving* heeft dit onderwerp op ene oordeelkundige wijze behandeld, het welk zyn voorstel leerzaem maekt, en, terwyl het tot lof van zyn' Vriend strekt, tevens ter eere zyner denkwyze dient, daer men 'er duidelyk zyne gematigdheid en ernstige poogingen, om die in de Kerk te bevorderen, uit af kan leiden. Van daer kon hy met zynen Amptgenoot als een Broeder leven; „ schoon wij (zegt hy) niet in alles van het zelfde „ gevoelen waren, noch dezelfde leiding hadden; dit gaf „ ons wel opscherping en stof van onderhoud, maar „ maakte geen inbreuk op onze liefde." —— Zulks doet hem, daer de predikwyze van zynen Vriend voor de Gemeente oorspronglyk, nieuw en buitengewoon was, zyne Toehoorders leeren opmerken, hoe nuttig het zy, dat de Gemeente door leeraers van onderscheiden predikgaven bediend en voorgelicht worden: en by die gelegenheid gaet hy, als van ter zyde, tegen, die vooroordeelende denkbeelden, welken nog maer al te veel in de Kerk van Nederland gekoesterd worden, als een Leeraer eenigzins van den gewoonen sleurweg afwykt. —— Men sla zyne volgende voorstellingen hieromtrent gade, waertoe hy te eerder opgeleid is, om dat de denk- en predikwyze van den Eerwaerden *Bruins* geen algemenen byval vond.

„ Was, (vervolgt hy,) zijne manier van uitlegging, vooral van den brief des grooten Kruisgezants aan Ephesus, was ook zijne leiding van gedagten in het behandelen van zommige geloofsstukken, nu en dan, ongewoon voor onze ooren, en niet naar de denkwijs van sommigen meer geoeffenden onder ons; bemerkte men, dat hij somwijl in het algemeen bad, en zeer ruim van het Euangelie sprak: dit alles kan niemand bevreemden, die bedenkt, dat de uitlegkunde der Heilige Schrift, de behandeling van de Godlijke waarheden, de predikwijs van het Euangelie, in onze dagen, merkelijk verschillen van voorige tijden; dat 'er ook bijna geen leeraars zijn, zelfs van de eenstemmigsten, welke zich niet in het een of ander opzigt van hunner broederen denkwijs onderscheiden, over

Bij-

Bijbelsche gezegden en zaaken, waaromtrent men elkander, behoudens de regelmaat des geloofs, kan en moet verdraagen in de liefde; dat, eindelijk, gepaste verandering in bid- en predikwijze aangenaamer en nuttiger is, dan altoos, op denzelfden toon en sleurtrant, eenzelfdig en gedrongen voort te vaaren; en dat, ten laatsten, die leeraar nog zal gebooren worden, welke met alle de deelen van zijnen dienst, en bij alle en een ieder gelegenheid aan allen evenveel en volkomen genoegen geeft, en allen volstrekt alles is. ——

„ En, daar wij weeten, dat nog heden blinkende flonkersterren van Neêrlands Kerk, door misduiding van hunne vrijer en edeler leer- en predikwijs, zelfs wel van onregtzinnigheid zijn verdagt gemaakt, zo is het ook niet te verwonderen, dat mijn verheven en edeldenkende medebroeder, wegens zijne vrijheid van leer- en prediktrant, al mede het ongenoegen had, dat 'er vrij onaangenaame gerugten van onzuiverheid over zijnen goeden naam wierden uitgestrooid, en verspreid tot in andere gewesten van Nederland. Gerugten en uitstrooisels, welke zichzelven genoegzaam hebben wederlegd, en van welker ongegrondheid hij zich in zijn gemoed ten volle verzekerd hield. Hij had getuigenis van allen, die hem regt kenden, ja ook van hun, die hem van elders kwamen hooren, en van de waarheid zelve. Hij wist zich ook, bij gelegenheid, van zijn blank gewisse wel te kwijten, en ontfing billijke voldoening."

Missive van de Societeit der Doopsgezinde Gemeenten in Friesland en Groningen, aan eenige Doopsgezinde Christenen in de Staaten der Keizerin aller Russen. Te Leuwarden, by J. Seydel. *In gr. octavo,* 25 *bladz.*

Een byzonder voorval heeft aenleiding gegeven tot het schryven dezer Missive. — Hare Majesteit, de Keizerin aller Russen, heeft, in zeker Gewest van haer Rijk, ene Volkplanting van Dantziger Doopsgezinden aengelegd. Onder deze Lieden is het gebruikelyk, „zodanige Leden „ hunner Gemeente, welke zig met Persoonen van eene „ andere gezindheid, of zulken, die tot hunne Gemeen„ te niet behooren, door den band des Huwelyks ver„ binden, door den Kerklyken Ban van hunne Gemeen„ schap en Verkeering af te snyden." Hare Majesteit, dit onredelyk en voor den welstand dier Volkplantinge na-

nadeelig vindende, wenschte dit misbruik der Kerklyke Tucht, op ene gepaste wyze, te keer te gaen, en, zo 't mogelyk ware, minzaem geheel te doen ophouden. Zulks heeft, onder anderen, ten gevolge gehad, dat de Heer *Trap*, welke, onder het bewind van den Prins *Potemkin*, het bestuur over die Volkplanting houd, na Holland gereisd is, en zich aldaer by verscheiden Doopsgezinde Leeraers vervoegd heeft; ten einde hen deswegens te raedplegen; waerop ook deze en gene dier Leeraers brieven aen deze Doopsgezinden hebben afgevaerdigd, om hen in 't vriendlyke te bewegen tot een liefderijker gedrag. Met dit zelfde oogmerk heeft de Heer *Trap* zich ook gekeerd tot eenige Doopsgezinde Leeraers in Friesland; en zulks is van die uitwerking geweest, dat men 't raedzaemst geoordeeld hebbe, in ene Gemeentlyke Societeits-vergadering dit Stuk onderling na te gaen; waerop vervolgens de bovengenoemde Brief, uit naem dier Societeit, aen deze Doopsgezinde Christenen afgegeeven is: met een vriendlyk verzoek om denzelven met onpartydige oplettendheid te overwegen, en, na alles beproefd te hebben, het goede te behouden.

By den aenvang geven de Eerwaerde Leden dier Societeit wel uitdruklyk te kennen, dat ze verre zyn van hunne goedkeuring te verlenen aen Huwelyken, tusschen personen van grootlyks verschillende gevoelens in 't godsdienstige; waervan ze het hachlyke beknopt melden. Maer, schoon men dusdanige Huwelyken als onvoorzigtig hebbe te beschouwen, 't is echter, gelyk ze schryven, ene geheel andere vraeg, „ of zij misdaadig zijn, en wel „ zoo misdaadig, dat men daarom iemand, tegen welken „ men niets anders heeft in te brengen, van de Gemeen„ te zoude mogen afsnijden?" Op die vraeg is hun rondborstig antwoord een vrymoedig *Neen*. En deze hunne ontkennende beantwoording staven zy voorts met ene bondige redeneering, en welingerichte wederlegging der tegenbedenkingen, die vroegere Doopsgezinden, ook hier te Lande, ter handhavinge van zodanig een Ban, en de daer uit volgende Myding, (welke zelfs de onderlinge verkeering van nabestaenden en huisgenooten verbied,) aengevoerd hebben; en die ongetwyfeld by deze Doopsgezinden nog ingang zullen vinden. —— De Eerwaerde Leden der Societeit hebben dit onderwerp met enen deftigen ernst; doch, tevens met ene minzame bescheiden-

heid,

heid, behandeld; zo dat hunne Misſive recht geſchikt zy, om die Doopsgezinden de gegrondheid en billykheid eener gematigde handelwyze, in dezen, te doen opmerken.

Vroedkundige Waarneemingen, ter gelegenheid van drie Zwaare Verlosſingen, aan de Huisvrouwe van Philippus Bouchée; *waar van de laatſte Verlosſing door de Keizerlyke Snede is verrigt. Door* A. SOEK, *Chirurgyn-Operateur, en Vroedmeester te Leyden. Met Plaaten. Te Dordrecht by* de Leeuw *en* Krap, 1789. *In groot* 8vo. 126 *bladz.*

Waarneemingen van deezen aart kunnen den Beoefenaaren der Vroedkunde niet dan ten uiterſten aangenaam zyn. —— De Schryver heeft zig de moeite gegeeven, om zyne Waarneemingen, met de mogelykſte naauwkeurigheid, ter neder te ſtellen, en men kan niet ontkennen dat hy daar in zeer wel geſlaagd is. Gaarne zouden wy den Leezer daar van door het eene en andere willen overtuigen, ware het niet, dat de natuur van dit onderwerp ons daar van te rug hield. —— Wy zullen dus de zodanigen onzer Leezers, voor wien eigenlyk deeze Waarneemingen zyn te boek geſteld, tot het boek zelven moeten verwyzen; hen tevens verzekerende, dat zy met genoegen dezelve zullen leezen.

Geneeskundige Electriciteit, door W. VAN BARNEVELD, *Lid van het Provinciaal Genootſchap te Utrecht; der Maatſchappye van den Landbouw, en Apothecar te Amſteldam. Derde Deel. Te Amſteldam by* J. Elwe *en* D. Langeveld, 1789. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer,* 208 *bladz. in gr. octavo.*

Het geen wy van de nuttigheid der naauwkeurige Waarneemingen van den Heer *van Barneveld*, nopens de Geneeskundige Electriciteit, by de afgifte der twee voorige Deelen, gezegd hebben (*), wordt door den inhoud van dit derde Deel nog nader bevestigd. Het zelve behelst op nieuw een aantal van proefneemingen op Lyders, die volkomen of gedeeltelyk geneezen zyn, en ook op

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VII. D. bl. 377.

op zulken, die hy niet heeft kunnen geneezen, mitsgaders op zodanigen, die hem ontydig verlaaten hebben; welke verscheidenheid eene reeks van waarneemingen behelst, die in de verdere naspooring van 't geneeskundige vermogen der Electriciteit te stade kunnen komen; te meer, daar ze nu en dan eene verklaaring van deeze en geene verschynzelen aan de hand geeven, welken, by mangel eener behoorelyke onderscheidinge, wel eens verkeerdlyk begreepen worden. Van dien aart is, onder anderen, de opmerking van den Heer *van Barneveld*, wegens eene al te groote versnelling van den pols onder het electrizeeren; die men veelal aan de Electriciteit toeschryft, daar ze intusschen grootlyks veroorzaakt wordt, door de aandoening van hun, die geëlectrizeerd worden, en min of meer deswegens beschroomd zyn; dat althans in een geval, door hem hier aangevoerd, ten duidelykste blykbaar was. —— Zeker persoon, naamlyk, onderhevig aan eene schudding op de zenuwen, die by tyd en wylen zyn geheele lichaam bewoog, en inzonderheid de knieën deed waggelen, en de handen deed beeven, was, na verloop van eenigen tyd, door de Geneesheeren overgehaald, om zich te laaten electrizeeren, waar toe dan de Heer *van Barneveld* geroepen werd.

„ Ik stelde, (zegt hy,) de *negative* electriciteit voor; om dat ik bemerkte dat de schudding, voor de minste beweeging, zo des lichaams als der denkbeelden, vatbaar was: daar nu de *positive* electriciteit, hoewel weinig, echter de beweeging in het lichaam bevordert, ten minste meer dan de *negative* dezelve vermindert, welke vermindering inderdaad gering is, kwam het my best voor, eerst een proef van de laatstgemelde te neemen, en daar door de meerdere beweeging der *positive* electriciteit te vermyden.

„ Na eene gepaste isoleering werd de Lyder op den 14 Dec. voor de eerstemaal *negatief* geelectriseerd, dan, hoe verwonderd waren wy, dat de schuddingen vermeerderden, en dat de pols, binnen één minuut, onder het electriseeren, zonder dat een eenige vonk getrokken was, van 88 slagen tot 120 rees. Dit te ondervinden streed tegen onze vooronderstelling, afgeleid uit de meening, die wy ons van de werking der *negative* electriciteit gevormd hadden. Na dat de Lyder, door het stilstaan der machine, van deeze heverige beweeging bedaard was, bestonden wy de proef te hervatten, maar naauwlyks wa-

ren wy begonnen, of zagen dezelfde uitkomst; waarom wy des anderen daags terſtond tot de *poſitive* electriciteit overgingen; toen wy echter niet minder verwonderd waren, dan den dag te vooren, om dat wy dezelfde omſtandigheden waarnamen. Wy herhaalden tot driemaalen toe de proef, en telkens vermeerderden de ſchuddingen, zo wel als de circulatie, die zeer hevig werd: wy koozen derhalven, alzo de uitkomst het zelfde was, liever weder de *negative* electriciteit. —— De derde, nu *negative* electriſeering, bragt al weder dezelfde verſchynſels te wege, de ſchuddingen zelfs werden heviger; onder het electriſeeren rees de pols in het eerſte minuut aanſtonds van 90 tot 105, en in het tweede minuut tot 112 ſlagen. Men dient daarenboven in aanmerking te neemen, dat 90 polsſlagen reeds by hem tegennatuurlyk waren; deeze verſnelling nam ik by de eerſte electriſeering waar; op het oogenblik dat hy op den ſtoel ging zitten, rees zyn pols van 78, zo als hy nog even te vooren geſlagen had, tot 95; zekerlyk veroorzaakt door de aandoening, die hy had, van geëlectriſeerd te zullen worden; want wanneer zyn lichaam in een volmaakte rust was, ſloeg zyn pols 73 of 75 maal in een minuut.

„ Uit het een en ander, en meer ſoortgelyke ondervindingen, dunkt my veilig te mogen beſluiten, dat het 'er verre van daan is, dat men in een Lyder de vereischte bedaardheid zoude kunnen aantreffen, om een proef, die zelfs de minſte zekerheid had, op den pols te neemen: en dat de *poſitive* of *negative* werking der electriciteit, eigenlyk genomen, veel minder vermogen op deeze en alle dergelyke Lyders oefent, dan de verbeelding; waarom ik met grond durf zeggen, dat, zo lang deeze aandoenlykheid in de Lyders aanhoudt, men van de wezenlyke kracht der electriciteit niet veel verwachten, en nog minder gegrond daar van oordeelen kan.

„ Trouwens, zulke beweegingen houd ik voor alle Lyders zeer ſchadelyk; het lichaam wordt ze gewaar door, en deelt in de hartstogtlykheid der ziele: daarenboven ſcheen in deezen Lyder de beweeging, door de minſte vermoeijing, zelfs nadeelig. Ik ontmoette hem, op den 17 December, op het oogenblik dat hy t'huis kwam, na 10 minuten langzaam gegaan te hebben, zyn pols ſloeg 120 maal; na verloop van 7 minuten, daalde dezelve op 96 ſlagen; dan, dat 'er tusſchen deeze vermoeijing, en de aandoening, die de electriciteit op zynen geest maakte,

onderscheid plaats had, bleek daar aan, dat, by deeze vermoeijing en vermeerderde circulatie des bloeds, de schudding niet vermeerderde.

„ Vervolgends werd de Lyder *negatif* geëlectriseerd; de pols rees tot 110 maal, de schuddingen in de knieën volgden, tot drie herhaalde keeren, even hevig als te vooren: de twee volgende dagen hadden wy dezelfde uitkomst, en 'er werd reeds in overweeging genomen om van de electriciteit af te stappen: dan ik voor my, vast in het denkbeeld zynde, dat niet zo zeer de electriciteit, als wel de aandoenlykheid van geest, die schuddingen enz. ten wege bragt, bedacht de volgende proef, en stelde die, zonder iemand daar van kennis te geeven, in het werk.

„ Ik maakte aan den koperen conductor, daar dezelve tusschen de twee glazen schyven inloopt. een koperdraadje vast, naar de kussens; hier door werd ik niet belet in het draaien der machine, maar 'er werd geen het minste deeltje van eenig electriek vuur opgewekt: ik kon dit onderneemen, om dat 'er tot nog toe geen vonk van den Lyder getrokken was, en wy zulks, uit vreeze voor eene al sterke aandoening, ook nog niet dachten te doen. De Lyder ging zitten, werd *quasi* geëlectriseerd, en kreeg hevige schuddingen, de pols versnelde, en wy moesten de machine laaten stil staan, om den Lyder te doen bedaaren: ——— deeze proef werd op dezelfde wys tot drie keeren toe herhaald, met het zelfde gevolg; waar uit my bleek, dat de indruk, en in de daad die alleen, de oorzaak van de gemelde verschynselen was.

„ Ik openbaarde dit in afweezigheid van den Lyder, aan zyn Geneesheer à ROY, die het naauwlyks konde gelooven: ik hervatte op den volgenden dag de proef, met dezelfde uitkomst; doch zyn Ed. viel op de gedachten, of het omdraaien der schyven, vóor het gezicht van den Lyder, ook aanleiding tot het gebeurde mogt geeven. Wy stelden derhalven den Lyder, die nog nergens van wist, met den rug naar de machine, en draaiden: de Heer à ROY trachtte van den conductor een vonk te neemen, doch daar was geen bewys van de minste aantrekkingskracht in het werktuig, en de uitwerking op den Lyder bleef als voorheen, tot viermaalen toe. Wy vertrokken, als daags te vooren, zonder hem iets te openbaaren; doch namen voor, als wy het weder ondervonden, hem alles te ontdekken.

„ Den

„ Den 21 December, zynde de agtste dag der electriseeringen, nogmaals het zelfde ondervindende, vertelden wy onzen Lyder dat de indruk, die de verbeelding van de electriciteit te zullen ontvangen, op zynen geest maakte, oorzaak was van de vermeerderde schuddingen in de knieën, en van de versnelling van den pols; want dat hy noch heden, noch gisteren, noch eergisteren, eenige de minste electriciteit ontvangen had; en toen wy hem hier van overtuigden, was hy gereed te gelooven dat het volkomen waar was.

„ Ik heb deeze myne ondervinding wat breedvoerig voorgesteld, vermids ik vertrouw, dat de gemelde indruk te kennen, voor andere Lyders van dienst kan zyn; en om dat wy hier tevens een staaltje zien, waar uit te besluiten is, wat wy van de zo veel geruchtsmaakende magnetische proeven van MESMER, en derzelver indruk op ligtgeloovige menschen, moeten denken.

„ Om tot den Lyder weder te keeren: deeze, na dat hy overtuigd was, kreeg, onder het electriseeren, voortaan geene schuddingen meer; de pols versnelde van 86 tot 94, en op volgende dagen van 75 tot 82 en 86 maal.

„ Tot nog toe trokken wy geene vonken; en hy werd nog *negatif* geëlectriseerd: wy plaatsten het werktuig weder *positif*; de invloed der electriciteit bleef dezelfde, en verwekte noch meer, noch andere aandoeningen. Ik stelde nu voor om den Lyder tweemaal daags te electriseeren, en alzo wy hem alleenlyk in het electrike bad plaatsten, kon dit gemaklyk, door één der huisgenooten, 's morgens en 's avonds, een half uur telkens, aangehouden worden, zo als na dien tyd bestendig geschied is: ik ging tusschenbeiden naar den Lyder zien, als ik zulks noodig oordeelde.

„ Den 30 December ondervond hy reeds aanmerkelyke vordering; hy schuddede minder, en ook zo hevig niet, wanneer hy zig vermoeide: in het gaan bespeurde hy meer gemaks en krachten; de pyn in de kniën kwam echter, onder het electriseeren, nog gestadig weder, tot aan het einde van de maand January, wanneer dezelve geheel gesleeten was.

„ Tot aan den 1 February is deeze Lyder tweemaal daags geëlectriseerd, alleenlyk in het electrike bad, en na dien tyd één of tweemaal daags; ook is de toediening, in het begin van de maand Maart, wel eens nagelaaten; om dat de Lyder toen zo goed en zonder schud-

 din-

dingen ging, als 't behoorde, en den beursgang reeds waarnam. De electriseeringen werden in 't geheel voortgezet tot den 16 Maart, wanneer de Lyder zig volkomen hersteld bevond, en wy de proefneemingen konden staaken; in het beloop van welken ik durf verzekeren, dat geen vyf- en- twintig electrike vonken van het lichaam des Lyders genomen zyn.

„ Ik vertrouw dat deeze Lyder ongeveer 130 maal in het electrike bad, doch meest *positif*, geëlectriseerd is."

Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, uit de geloofwaardigste Schryvers en egte Gedenkstukken zamengesteld. Met Plaaten, XXIIIste Deel, beginnende met den Jaare 1759, *en eindigende met den Jaare* 1765, *bevattende het Tydperk der Minderjaarigheid des Erfstadhouders* WILLEM DEN V. *Ten onmiddelyken vervolge van* WAGENAARS *Vaderlandsche Historie. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1789. *In gr. 8vo.* 382 *bladz.*

Van het Eerste Deel deezes Werks ten *Onmiddelyken Vervolge* van WAGENAARS *Vaderlandsche Historie* geschikt, en het XXIIste Deel getekend, berigt geevende, hebben wy verslag gedaan van des Schryvers oogmerk, om het Tydvak, openvallende tusschen WAGENAAR's Werk en het *Vervolg* daarop met den Jaare MDCCLXXV aanvangende, in drie Deelen aan te vullen, om dus een *geheel* te leveren (*). Bevatte 't zelve het Tydperk van het Gouvernant- en Voogdesschap van haare Koninglyke Hoogheid ANNA: het tegenwoordig afgegeeven Deel loopt, uitwyzens de Tytel, over de dagen der Minderjaarigheid van den Erfstadhouder.

De Voorzieningen op de Voogdyschap in de onderscheide Gewesten beraamd, de goedgekeurde benoeming der Persoonen, over de Opvoeding der minderjaarige Spruiten aangesteld, bragten te wege, dat, over 't algemeen, ten dien opzigte alles rustig in den Lande toeging: alleen in *Overyssel*, waar reeds veel te doen viel, toen het ingeleverd Plan van Voorziening Staatswyze zou bekragtigd en vastgesteld worden, ontmoette het wederspraak, en viel

(*) Zie *Nieuwe Alg. Vaderl. Letteroef.* III D. 1ste St. bl. 342.

viel des in *Kampen* veel te doen. —— Algemeener was het geschil, wegens het Huwelyk van CAROLINA met den Prins van NASSAUW WEILBURG. —— De Zeeroveryen der *Engelschen* gingen den ouden gang, en gaven gelegenheid tot een Gezantschap derwaards, en ook tot moedbetoon eeniger Lands-capiteinen. —— Terwyl *Frankryk* en *Engeland*, door hunne Gezanten, by den Staat sterke Vertoogen, wegens de Vaard der *Nederlanderen*, inleverden. Dit is, behalven de vermelding van het Sterven, de Begraavenisse, en de opgave van het Character der Gouvernante en Voogdesse ANNA, de Hoofdinhoud van het LXXXV Boek, waar mede het tegenwoordig Deel aanvangt.

Het volgende Boek geeft verslag van een Watervloed in den Jaare MDCCLX, en van de Aardbeevingen toen gevoeld; van het voldunren des Oorlogs tusschen de Oorlogende Mogenheden ondanks een aanblik van Vrede: en den voortgang van de Beroovingen en Verbeurt-verklaaringen der *Engelschen*, onder GEORGE DEN III; van het voltrekken des Huwelyks van Prinses CAROLINA, ondanks het marren eener vlotte en algemeene toestemminge, van den opgewakkerden twist te *Kampen*, waar de Magistraat op de Gemeente zegepraalde, en van de Geschillen over de uitvoering des Reglements van Voogdyschap in *Gelderland* gereezen, waar in de Staaten de Magistraaten de hand boven 't hoofd hielden; in 't breede gewaagt het van het hoogloopend geschil tusschen Holland en Stad en Lande, over de Lyfrenten. Op 't einde ontmoeten wy een berigt van eene veilige Legplaats voor de Schepen in *Texel*, agter de *Horst*, 't welk wij als eene min bekende en weetenswaardige byzonderheid hier afschryven. „ In „ een Land, waar de Zeevaard met alle reden, voor „ een der eerste bronnen van Welvaard gehouden wordt, „ is eene veilige Reede voor de Koopvaarders een onwaardeerlyk goed; en geene schatten zou men bykans „ te groot kunnen noemen, om dezelve te verkrygen, indien ze konden strekken om dien zegen te koopen, in zo „ verre menschlyke voorziening denzelven kan verschaffen. „ Dat onze Reede, aan den *Texelstroom*, de veiligste by lange „ na niet is, getuigen de veelvuldige Scheepsrampen by „ Storm en Ysgang: en heeft de waakzaame zorg van „ 's Lands Vaderen niet verzuimd, door groote kosten, „ zeer veel toe te brengen tot eene meerdere beveiliging „ van zo veel schats, als menigmaal zich daar blootgesteld

 „ vindt

„ vindt aan de dreigendste Zeegevaaren. ——— Op Kus-
„ ten, aan zo veel veranderings onderworpen als de
„ *Texelsche* (*), kan zich eene gelegenheid opdoen, die,
„ aangegreepen met weinig kosten, de gezogte veilige *leg-*
„ plaats oplevert. Zonder eenige kosten van noemens-
„ waardig aanbelang, boodt zich, ten deezen dage, zulk
„ een Reede aan by den *Texelschen* wal. Een Zandbank,
„ onder den naam van de *Horst* bekend, vormde aan den
„ Zuid- en Westkant van *Texel*, door 't verloop der
„ diepte, een arm, die, als 't ware, de daar agterkomen-
„ de Schepen omvatte. Kleine Koopvaarders hadden 'er
„ zich reeds zints eenigen tyd van bediend, allengskens
„ werden zy van grootere gevolgd, vry diepgaande Sche-
„ pen zogten 'er berging; zo dat meer dan Vyftig op
„ één tyd, in eene ry agter die Zandbank, gefchaard la-
„ gen, even als de Schepen in de Laag voor *Amsterdam*.
„ Capiteins en Schippers verheugden zich over die Leg-
„ plaats tegen Noorde en Noord-westen Winden ge-
„ dekt, en zo gereed om uit te loopen, als de wind
„ daar toe gunstig opwaaide. Het naastbygelegene *Texel-*
„ *sche* Dorp, de *Hoorn*, veelvuldig bezoek krygende van
„ de daar liggende Schepen, bevlytigde zich om allen noo-
„ digen voorraad en ververfching in gereedheid te heb-
„ ben; het bloeide door een ryk vertier. ——— De me-
„ nigte der Zeevaarenden, die deeze veilige Legplaats
„ verkoozen, klaagden over het onzeker bestellen, en de
„ hoogloopende Brievenport, aan- en van de Schepen ag-
„ ter de *Horst* liggende; de Boekhouders en Reeders vonden
„ de Naamen der aldaar invallende of van daar vertrek-
„ kende Schepen, of geheel niet, of zo gebreklyk, op-
„ gegeeven, dat het niet weinig belemmerings veroor-
„ zaakte. Overzulks werden Commisfarisfen der Posteryen
„ van *Holland* en *Westfriesland*, op een fchriftlyk ver-
„ zoek van veele Kooplieden en Schippers, te raade, om
„ in Wynmaand deezes Jaars, (MDCCLX) voor reke-
„ ning van 't Gemeene Land, een Postfchuit aan te leg-
„ gen, bepaald om de Brieven aan de daar leggende
„ Schepen te brengen, en 'er van af te haalen, als mede
„ de Naamen van de daar aangekomene, en van daar af-
„ gezeilde, Schepen op te neemen, ten einde ze mede op
„ de

(*) Zie *de Verhandeling van de Holl. Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem*, XXI Deel, bl. 195, enz.

„ de Lysten der Zeetydingen konden geplaatst worden (*).

„ Het liet zich aanzien of men deeze gunstige gelegenheid en veilige Legplaats zou te raade houden, door die Zandbank te doen aanhoogen, en duin te vormen van het onderschepte stuivend zand. Van den uithoek der *Horst* af tot den *Texelschen* Wal, zette men stroobosschen ten dien einde, by het verhoogen en onderstuiwen voegde men 'er andere aan toe, en hadt, op eenige plaatzen, dit aangevangen werk, een oogschynlyk gewenschten uitslag. Des kundigen dien arbeid aanschouwende, hadden gaarne gezien, dat een Werk, 't geen in de gevolgen, op den duur, zo heilryk voor de Scheepvaard weezen kon, met meer vastigheids aangelegd, en beter bezorgd wierd; zy vreesden, dat het losopgevangen en niet wel verbonden zand, by een Storm en hoogen vloed zou wyken, en al den arbeid geheel nutloos in de diepte weggevoerd worden. 't Gevreesde gebeurde eerlang. En, waaraan ook het verwaarloozen eener betere, en zeer mogelyke bezorging moet worden toegeschreeven, door zommigen gezogt in de baatzugtige inzigten eener Stad in het *Noorder Kwartier*; hoogst bejammerens is het, dat men die Reede niet behouden, of althans daar toe de beste maatregelen en middelen niet in 't werk gesteld heeft. Binnen korte jaaren, verviel die Reede tot de voorheen weinig beduidenheid, om slegts kleine Vaartuigen te bergen, en werd de nieuwlings aangelegde Postschuit noodeloos. —— Door de *Horst* te behouden, zou ook, misschien, een nu dreigend deerlyk verloop in de *Texelsche* Zeegaten voorgekomen, of althans verminderd, weezen (†)."

Het

(*) *Nederl. Jaarboeken*, 1760, bl. 889.

(†) Medegedeelde Berigten. —— De Heer JACOB OTTEN HUSLEY heeft in zyn uitgewerkt Antwoord aan de *Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem*, op eene vraag wegens de *Texelsche Zeegaten*, eene waarneeming, die ons tot deeze gedagten opleidt. „ De Aftekeninge van de *Horst*," (zegt hy, wyzende op Plaat I en II,) „ toonen ons duidelyk, dat dezelve door de schuuring van de Stroomen aan de Zuidzyde, dat is na den *Helderschen* wal, important is afgenomen, en daar en tegen derzelver rug, met een ronden hoek tegen het Nieuwe of Noordergat uitsteekt, en derzelver aanwinning aldaar toont genoegzaam,

Het LXXXVII Boek fchetst hoofdzaaklyk de nieuwe voorflagen der Vredesonderhandelingen tusfchen de *Oorlogende* Mogenheden, hoe ze geftremd, afgebroken, weder aangevangen, en van den vrede gevolgd werden; hoe de Vriendfchap tusfchen deezen Staat en *Engeland* herleeft; Capitein DEDEL's moedig gedrag; 't geval van Jonkheer ONNO ZWIER VAN HAREN; de inleiding van WILLEM DE V ter hooge Vergaderingen, om 'er, onder den eed van Geheimhouding, Zitting te neemen; de zwaare Bankbreuken in MDCCLXIII; de Kerktwisten in *Zeeland*, in *Friesland*; de verongelyking des Graafs van WARTENSLEBEN, onzen Gezant, en het handhaven zyner zaake; 't Gefchil tusfchen de Staaten van *Utrecht* en Directeuren der Societeit van *Suriname*; de Watersnooden in *Gelderland* en *Overysfel*.

In het LXXXVIII Boek vinden wy, om alleen het voornaamfte op te noemen, behandeld het Gefchil tusfchen de *Nederlandfche* en *Engelfche Oost-Indifche Maatfchappyen*; de gevaarlyke opftand op *Rio de Berbice*; het bewilligen der Staaten van *Holland* in eene vermeerdering van de Landmagt, mits 'er een vaste post op den ftaat van Oorlog, voor den Zeedienst, gebragt wierde. De oproerige Beweegingen en Godsdienstftoorenisfen der Proteftanten te *Vaals*, van hooger hand geftuit. De handelingen in *Friesland* omtrent den Eerw. G. T. DE COCK. Het Ontwerp in *Friesland*, om de Meerderjaarig-verklaaring des Erfftadhouders één Jaar te vervroegen. De Dood van MARIA LOUISA, en hoe de Prinses van NASSAUW WEILBURG, naa den dood haars Grootmoeders, de Magiftraatsbeftelling in de *Friefche* Steden, aanvaardde.

De even aangeftipte byzonderheid van de pooging in *Friesland*, om des Erfftadhouders Meerderjaarigheid, één Jaar te vervroegen, zullen wy uit dit Boek overneemen. „ By het Reglement van Voogdyfchap was in *Friesland*, „ even als in de andere Gewesten, de Meerderjaarigheid „ des Erfftadhouders bepaald *op den vervulden Ouderdom* „ *van Achttien Jaaren*, en hadt men aan Mevrouwe de „ Prin-

„ zaam, dat het zelve Gat, dagelyks, in vermogen moet verliezen, „ en allengskens zal verzanden, waar door te vreezen ftaat, dat „ hetzelve door den tyd geheel zal toeloopen, en de *Horst* aan de „ *Haax* zal vastgehegt worden." *Verh. der Maatfchappy*, XXIII D. bl. 22.

„ Princesse, eerste Douariere van *Orange* en *Nassau*, „ tot dien tyd toe, de Raadsbestellingen in de Steden, „ met den aankleeve van dien, opgedraagen (*). Men „ berustte in die Schikkingen, zonder eenige gedagten, „ dat 'er indragt op zou gemaakt worden. Dan, één der „ Volmagten in de Kamer van het Kwartier der *Zevenwouden* bragt den vierden van Lentemaand eenige stukken „ te berde, die ongelegenheden zouden kunnen baaren, „ indien men langer verwylde met die Meerderjaarig-„ verklaaring, en stelde voor, het daar omtrent besloote-„ ne in te trekken, en den eerstvolgenden Jaardag, wan-„ neer zyne Hoogheid *in zyn Achttiende Jaar* zou tree-„ den, te bepaalen tot het Tydperk zyner Meerderjaa-„ righeid; zich verzekerd houdende, dat de drie andere „ Kwartieren, zonder twyfel, zich by den Raadslag van „ deeze Kamer zouden voegen. Zy lieten het hier niet „ by; maar begeerden, dat van dit Besluit aan de overige „ Bondgenooten kennis zou gegeeven worden, en dezel-„ ve verzogt, om dit loflyk voorbeeld van *Friesland* te „ volgen; ten einde de Bondgenooten, allen onder één „ werkzaam Hoofd verzameld, te beter in staat zouden „ zyn, om zich tegen allen buitenlandsch Geweld te be-„ schermen; voornaamlyk daar dit Hoofd een Vorst was, „ wiens Verstand en Bekwaamheden zyne Jaaren voorby „ vlogen, en wiens groote Talenten en Bekwaamheden „ reeds aan alle kanten, met zo veel luisters, uitblon-„ ken.

„ Op de omvraage van dit Voorstel in 't Kwartier der „ *Zevenwouden*, verklaarde de Meerderheid der Leden „ wel te mogen lyden, dat het onze Gecommitteerden in „ het Mindergetal werd medegedeeld, en vervolgens in „ de drie andere Kwartieren gebragt, gelyk geschiedde. „ —— Zodanig een stap kon niet verborgen blyven „ voor de oude Prinsesse, die, deswegen hoogst verwon-„ derd en misnoegd, de Gecommitteerden van het Min-„ dergetal ten Hove verzogt, aan welken zy hoofdzaaklijk „ te kennen gaf, dat het hun Ed. Mogenden niet vreemd „ zou voorkomen, dat zy, in haar geweeten overtuigd „ van de Landsmoederlyke zorge, en hartlyke zugt, met „ welke zy, geduurende eene zo lange reeks van jaaren, „ in alle gevalsverwisselingen, en wel voornaamlyk, zints „ de

(*) Zie het XXII Deel *onzer Vaderl. Historie*, bl. 202, en hier boven, bl. 26.

„ de *Acte van Tutele*, de belangen des Gewests hadt in
„ agt genomen, verklaarde ten uiterſten verbaasd geſtaan
„ te hebben over het onverwagte Voorſtel, in 't Kwar-
„ tier der Zevenwouden gedaan, en door de Meerder-
„ heid van 't zelve omhelsd, om de Meerderjaarig-ver-
„ klaaring van zyne Hoogheid één Jaar te vervroegen,
„ zonder haar des vooraf eenige opening te geeven, of 't
„ gevoelen van den Erfſtadhouder in te neemen. Zy hadt
„ daarom niet kunnen afzyn, haaren Kleinzoon terſtond
„ kennis te geeven van deeze byzondere ſtappen des
„ Kwartiers van *Zevenwouden*, en te verzoeken Hoogstdes-
„ zelfs meening daar op te mogen verſtaan; en kon zy,
„ den inhoud van het antwoord des Stadhouders mededee-
„ lende, verzekeren, dat zyne Hoogheid zeer misnoegd
„ was over het Voorſtel, en 't zelve aanmerkte als zeer
„ gevaarlyk zo voor den Staat, als voor Hoogstdeszelfs
„ Perſoon, en zeer hoonende voor haare Hoogheid; wes-
„ halven de Prins verzogt, dat haare Hoogheid wilde
„ medewerken, ten einde dit Voorſtel by de Staaten
„ niet mogt worden vastgeſteld; waar uit bleek, dat de
„ Stadhouder zich ſtipt dagt te houden aan de genomene
„ Beſluiten, omtrent het Stadhouderſchap, en zich, naast
„ GOD, op dezelve, gelyk ook op de *Acte van Tutele*,
„ als een vast anker, verliet: ja, zelfs voor zyne Vrien-
„ den niet kon houden, die eenige verandering daar in
„ voorſtelden, of het beſtonden zulke gewigtige Staats-
„ beſluiten, met eenpaarigheid genomen, by Meerderheid
„ in één Kwartier te veranderen. Zy twyfelde over zulks
„ niet, of de Staaten zouden van gedagten weezen, dat
„ het Kwartier van *Zevenwouden* behoorde voorgeſteld te
„ worden, om van het voorbaarig Voorſtel af te zien,
„ en 't zelve in te trekken; en, byaldien dit onverhoopt
„ mogt worden afgeweezen, dat dan de Staaten der an-
„ dere Kwartieren niet zouden goedvinden tot hetzelve
„ toe te treeden; maar 't zelve ten eenemaal te verwer-
„ pen.

„ Het verzoek der Vorſtinne, om de Staaten het Ge-
„ ſchrift, welks inhoud wy mededeelden, over te leve-
„ ren, werd volbragt, en gaven zy tevens berigt van
„ hun wedervaaren ten Hove. De Kwartieren van *Oostergo*,
„ *Westergo* en de *Steden*, gevoelig aangedaan over de
„ zorge, yver en waakzaamheid van haare Hoogheid,
„ verklaarden, verwonderd te zyn, zo over het Voorſtel
„ zelve, als dat het by de Meerderheid van het Kwar-

„ tier

„ tier der *Zevenwouden*, ter overweeginge van de andere
„ Kwartieren gebragt was, zonder te vooren, omtrent
„ eene zaak van die aangelegenheid, het gevoelen van
„ den Prins Erfstadhouder, en van de Prinses Douariere
„ gevraagd te hebben: dat zy het Voorstel aanzagen als
„ strekkende om 's Lands bepaalde Besluiten te verbree-
„ ken, en der Vorstinne, die het zeker niet verdiende,
„ dat men zich van haar zocht te ontdoen, een regt te
„ ontneemen, haar, naar ryp overleg, met éénpaarigheid
„ van Stemmen, by het Reglement van Voogdyschap op-
„ gedraagen; waarom het Kwartier der *Zevenwouden* ver-
„ zogt werd, 't zelve als onaanneemelyk en beledigend voor
„ beide de Hooge Persoonaadien weder in te trekken."
—— Gelyk geschiedde, zo dat het als nooit gedaan werd aangemerkt (*).

(*) *Nederl. Jaarb.* 1765. bl. 159, *enz.*

Vaderlandsch Woordenboek door JACOBUS KOK. *Agttiende Deel* (GH—GYZ.) *Met Kaarten, Plaaten en Pourtraiten. Te Amsteldam, by* J. Allart, 1788. *In groot octavo* 393 *bladz.*

Naar het gewoone beloop van dit Werk, behelst het agttiende Deel, weder een aantal van byzonderheden nopens verscheiden onzer Nederlandsche Gewesten, Steden en Dorpen in dezelven, mitsgaders beroemde Mannen, die, in verschillende betrekkingen, 'er in gebloeid hebben. Om den Leezer nogmaals een artykel uit het zelve mede te deelen, zullen wy ons bepaalen tot het geen ons de Opsteller, in de beschryving van 's Gravenhage, meldt, wegens een Regeerings-Collegie, bekend onder den naam van de *Societeit van 's Hage;* een Collegie, dat te meer opmerking vordert, om dat 'er geen van dien aart ergens, dan alleen in de *Haagsche* Regeering, plaats heeft; waar van ons hier het volgende beknopt verslag gegeeven wordt.

„ Vooraf staat ten deezen opzigte aan te merken, dat de *Haag*, van oude tijden af, tot nu toe, bestaan heeft uit tweederlei soort van Ingezeetenen: te weten, uit Edelen en Suppoosten, die onmiddelijk tot den *Hove van Holland* behooren, en uit Ambagts- en Neeringdoende Persoonen, die aan het *Geregt van den Haag* onderhoorig, en het zelve onderworpen zijn. Wij zullen ons hier niet inlaaten, tot een

een onderzoek, of 'er nog een derde soort van Inwooners zij, onderscheiden van de twee bovengemelde; als mede, onder welk Regtgebied of beheering dezelve eigenlijk zouden behooren: waarover, tusschen het Hof en de Magistraat van den Haag, al voorheen verschil is ontstaan, 't welk tot op deezen dag, voor zoo veel wij weeten, niet is afgedaan. En dewijl binnen den *Haag* ook is geleegen een groot gedeelte Graaflijke grond, waar van de beheering staat aan de *Graaflijkheids Rekenkamer*, die voorheen met het Hof zoodanig was vereenigd, dat geene zaaken, die eenigzints haare betrekking hadden tot de Graaflijke Domeinen en Geregtigheden, voor den Hove wierden gebragt, verhandeld en afgedaan, *ten zij daar bij en over werden geroepen die van de Rekeningen in den Hage*, vind men dienvolgens ook, dat zij, als Raaden, onder die van den Hove, in oude Memoriaalboeken vermeld worden.

„ Door drie afzonderlijke Amptgenootschappen, waar van het eene over des anderen onderhoorigen geen zeggen had, of eenig gezag kon oeffenen, kwamen voorheen, als de nood het vorderde, bij den anderen, om de zaaken, het algemeen welzijn van den *Haag* betreffende, te beslegten, maakten Ordonnantien, enz. Nogthans maakten dezelve tot nog toe geen vast lichaam uit. Maar met het uitbreeken der beroerten, in 1572, door gantsch Nederland, en toen alles moest opgezet worden om de Vrijheid te bewaaren, moest de *Haag* ook zijn aandeel draagen. Doch, naardien de Magistraat over de Edelen en Suppoosten aldaar, die onmiddelijk onder het Hof van *Holland* stonden, geheel geen regtspraak had, vervoegde zich dezelve bij de voornoemde Kollegien, om gezamentlijk middelen te beraamen. Bij deze drie kwam, in het jaar 1584, de *Hooge Raad*, als een vierde Genootschap, niet uit eigene beweeging, of uit hoofde, dat de gemelde Raaden eenige Jurisdictie hadden, als een Hof van Hooger apél, maar als door de Staaten daar toe genoodzaakt. Deeze vier Kollegien vereenigden zig, in den jaare 1586; werdende, naderhand, door de Staaten van Holland, in verscheidene gevallen, erkend en ter Vergadering beschreeven; 't welk geduurd heeft, tot kort na het jaar 1600. 'Er vielen, echter, nu en dan, eenige geschillen voor, die, eindelijk, in het jaar 1603, aan goede Mannen gesteld werden, waarbij de *Societeit* haare regte gestalte verkreeg; wordende, aan die van den *Haag*, bij de uitspraak, uit de inkomsten van de *Societeit*, toegelegd, eene somme van 5000 guldens, die, naderhand, verhoogd is,

is, met eene gelijke fomme. Bij de uitdeeling der *Societeits-penningen*, trekt de Magiftraat twee vijfde, en de andere Kollegien ieder een vijfde gedeelte.

„ In dien ftand bleeven de zaaken tot het jaar 1614, wanneer 'er nieuwe moeijlijkheden ontftonden, die zo hoog reezen, dat de Magiftraat niet goedvond, op dien voet, langer in de *Societeit* te blijven. Doch, na de veranderingen, en 1618 en 1619 voorgevallen, vereenigde zich dezelve wederom in het jaar 1622.

„ Deeze *Societeit*, zo als wij gezegd hebben, is zaamengevoegd uit vier Kollegien. Derzelver Leden komen niet Collegialiter bij den anderen; ieder van dezelve zend zijne Gevolmagtigden ter *Societeit*: te weeten, de drie Voorzittende Kollegien ieder twee, en de Magiftraat drie; maakende te zamen een getal van negen perfoonen. De tijd hunner bijeenkomfte is niet bepaald. Hunne Vergaderplaats is in het vertrek van de Graaflijkheids Rekenkamer; welk vertrek, in het jaar 1681, op kosten van de *Societeit*, daar toe is bekwaam gemaakt. Dit Kollegie heeft een eigen Secretaris, die de Vergaderingen bijwoont, en verders alles verrigt, het geen tot het Ampt van zoodanig een Amptenaar behoort. Hun Tijtel is *Edele Mogende Heeren*. Deeze *Societeit* verrigt, in *'s Gravenhage*, al wat de Magiftraaten in andere Steden doen. Zij ftelt de Ontvangers aan van den honderften en tweehonderften Penning, als mede van extraordinaire Verpondingen; zij heeft het beftier over de Nieuwe Kerk, en voert het bewind over de Brandfpuiten en Brandfchouw, als mede over de Lantaarnen, in den *Haag*; ftelt een Hoogleeraar in de Ontleedkunde aan; heeft het regt om een Burfal, in het Theologisch Collegie, te *Leijden*, te benoemen. Ook behoort aan dezelve de verfterking van den *Haag*, waar aan zij, meer dan eens, de hand gelegd heeft, doch telkens is verhinderd geworden. Ook zijn, meermaalen, door dezelve, waardgelders aangenomen. De Armen van den *Haag* hebben, verfcheiden maalen, reden gehad, om op de milddadigheid der *Societeit* te roemen. Eindelijk trekken de *Haagfche* Predikanten, van dezelve, jaarlijks, boven hunne gewoone Wedde, 200 (*), en die van *Scheveningen*, één honderd guldens."

(*) Volgens *Baskiens* 300 Guldens., *Kerkl. Geogr.* IIde St. bl. 138.

Ra-

Redevoering en Aanspraak, ter Inwyding van het gebouw der Maatschappy Felix Meritis, *te Amsterdam, gehouden op den 31sten October, en 1sten November* 1788. *door* J. H. VAN SWINDEN, *Hoogleeraar in de Wysbegeerte, Wis- Natuur en Sterrekunde, aan de Doorluchtige Schoole te Amsterdam: Medelid van verscheiden Academien en Geleerde Genootschappen, en Honorair Lid deezer Maatschappy. Te Amsterdam by* G. Warnars, 1789. *in groot* 8vo. 184 *bladz.*

By gelegenheid dat ons deeze fraaije Redevoering en Aanspraak, van den Hoogleeraar VAN SWINDEN, in handen komt, meenen wy onzen Leezeren vermaak te zullen doen, met hen eene Schets te geeven, wegens den oorsprong, voortgang, en tegenwoordigen staat deezer Maatschappy; welke schets wy uit het *Voorbericht* tot deeze Redevoering, als ook uit de Redevoering zelve, en uit eenige echte berichten, opgemaakt hebben.

De Maatschappy *Felix Meritis* is haare geboorte verschuldigd, aan wylen den vlytigen Heer WILLEM WRITS, en werd in den jaare 1777, op den 1sten November, door veertig Liefhebbers van Weetenschappen en schoone Kunsten in *Amsterdam*, gevestigd; welke eerste Leden ook daarom nog Ledenstichters geheeten worden; zynde 'er op heden nog maar agtien van dezelve in leven. Deeze Leden, oordeelende dat 'er niets pryswaardiger is dan zich verdienstelyk te maaken, en zyn geluk zo wel in aanhoudende poogingen om verdienstelyk te worden, als in verdiensten zelf te zoeken, koozen tot hun zinspreuk, *de* woorden FELIX MERITIS, dat is, *gelukkig door verdiensten:* niet om dat zy oordeelden reeds verdienstelyk, en door de verdiensten zelf gelukkig te zyn, maar om dat zy zich het geluk, dat door waare verdiensten verkregen word, tot een bestendig doelwit voorstelden; en plechtig voornamen, alle hunne poogingen aan te wenden, om hetzelve eenmaal te bereiken.

Hoewel alle de Ledenstichters door gelyken yver tot Wetenschappen en Kunsten, in het oprichten deezer Maatschappy gedreven werden, beoefenden zy echter niet allen dezelfde takken van Studie. Zy begreepen dus ligt, of dat zy de Wetenschappen slechts zeer oppervlakkig, en in het algemeen moesten behandelen, of dat zo iemand hunner eenige meer grondige Verhandelingen, over deezen of gee-

geenen tak van Wetenschap, voorlas, allen, die in denzelven niet genoegzaam ervaaren waren, hoe groot ook hunne kundigheden in andere takken zyn mogen, weinig vermaak, geduurende die voorlezing zouden kunnen genieten, en weinig nut uit dezelve trekken. Deeze rede deed hen besluiten zich in *Departementen* te verdeelen, ten einde de Wetenschappen en Kunsten, met meerder nut en naar behooren, te kunnen beoefenen.

Het *eerste Departement*, dat, volgens dat besluit tot stand kwam, was het *Departement des Koophandels*, onder het welk men ook de *Zeevaart-* en *Landbouwkunde* rekent. Men bedoelde reeds in den beginne, al wat de uitbreiding en de volmaaking van den Nederlandschen Koophandel, de Fabryken, Zeevaart, en andere bronnen van 's Lands welvaart, betreft, by de hand te vatten, door overdenkingen, geschriften, ja zelfs door uitdeeling van pryzen, te bevorderen. Doch, op verzoek van den Oprichter des Œkonomischen Taks, den Heer VAN DEN HEUVEL, vond men goed, de daadelyke uitvoering uit te stellen, tot dat men het eerste *Programma*, dat de Hollandsche Maatschappy der Wetenschappen op dat onderwerp stond uit te geeven, zoude gezien hebben. Men besloot, in 't vervolg van tyd, zich met dergelyke onderwerpen, op eenen anderen voet, dan den Œkonomischen Tak, bezig te houden, en dus kwam men tot de beschouwing van alle de hoofdtakken des Koophandels; den aart der byzondere Fabryken, en de Werktuigen daar toe gebruikt wordende; de Zeevaart, en het geen tot het bouwen, bestuuren, en beveiligen der Schepen behoort, enz. Waar toe verscheiden aanzienlyke Kooplieden de beste middelen aanwendden. Men verzogt den Heere G. BRENDER à BRANDIS, tot een yverig medewerken in deezen; welke dan ook, na de grondbeginzelen der Zeevaart- en Aardrykskunde, in dat Departement voorgesteld te hebben, zich voornamenlyk met de geschiedenisse van den Nederlandschen Koophandel bezig houdt; hebbende, in de laatste drie jaaren, ook eenige Verhandelingen van hem, als mede van de Heeren W. W. EEKMAN, H. SPILLE, J. BOUMAN EGBERTUSZ., A. FOKKE SIMONSZ., D. VAN HINLOPEN en M. NIEUWENHUYZEN in 't licht gegeeven: van welke wy reeds grootendeels verslag gegeeven hebben, in onze *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroeff.*, *IIde Deels Iste Stuk*, *bladz.* 126.

Het was niet enkel tot de Maatschappy zelve, dat de

 yver

yver van het Departement des Koophandels zich bepaalde; neen, het ſtrekte zyne geſchenken ook tot het *Kweekſchool voor de Zeevaart* uit; wordende aan het laatſte, door gemelde Departement, een kunſtig zilveren Beker, door een der Leden vervaardigd, geſchonken; ten einde die kweekelingen, welke het geheele jaar door het meest uitgemunt hebben, op den Verjaardag van den Slag op *Doggersbank*, een teug Wyn te laaten drinken. Benevens eenige andere blyken van genegenheid.

Op het einde van het jaar 1777, was het Departement der *Natuurkunde* ook reeds in volle werkzaamheid: de Leden werden van tyd tot tyd talryker, en bezorgden eene ſchoone verzameling van werktuigen, onder welken men eenige aanzienlyke geſchenken telt. Naauwlyks had men zich eenigen tyd met het doen van Redevoeringen, en van Proeven, bezig gehouden, of men begreep, dat een grondig en geregeld onderwys, in de Natuurkunde, van een groot nut zoude zyn; men verzogt den Heer ÆNEÆ dien taak op zich te neemen; en zyn onderwys deed wel haast nieuwe behoefte ontdekken, die men te vooren niet gemerkt had. Men zag nu dat de meeste deelen der Natuurkunde niet naar behooren behandeld kunnen worden, en dat anderen geheel onaangeroerd moeten blyven, zo lang men geene genoegzaame ervarenis in de Wiskunde verkreegen heeft: en dit gaf aanleiding, dat men de Heer DE HARTOG verzogt, om, des Dingsdags, ook voor het Departement der Natuurkunde, de Wiskunde te onderwyzen: waar door de Leden thans in ſtaat geſteld zyn, om eene aaneengeſchakelde voorſtelling, in welke de Wiskundige bewyzen met de Proeven gepaard gaan, by te woonen. Zedert drie jaaren heeft men ook, den Zomer door, in dit Departement gewerkt; en het nieuw gebouw is zodanig ingericht, dat men, behalven het *Muzæum*, nog een afzonderlyk vertrek heeft bezorgd, geſchikt tot het gereed maaken van zommige Proeven, of het doen van anderen, die een geruimen tyd vereiſchen, eer zy afgelopen zyn. Waar by dan nog de Chemiſche Werkplaats, of het *Laboratorium*, het Astronomisch *Obſervatorium*, en het aantal keurige werktuigen der Maatſchappy, veel nut doet verwagten.

Het in rang volgend Departement, zo verre de oudheid of oprichting aanbelangt, is het Departement der Tekenkunde. In dit Departement, dat onder dien zedigen tytel in de daad de beoeffening der Teken-, Schilder-,

der-, Graveer-, Beeldhouw-, Boetseer-, en Bouwkunde, en van alle de Wetenschappen, die daar mede verknocht zyn, ten doelwit heeft, zyn, zedert de eerste oprichting, merkelyke verbeteringen gekomen, zo dat men niet meer enkel naar Pleister, of naar gekleedde leevendige modéllen, tekent; maar zelfs twee lieden in dienst heeft, die tot naakte modéllen verstrekken; waar door dit Departement dan ook, van nog geen twaalf leden, tot vyftig *Effective*, en twaalf *titulaire* leden is opgeklommen, onder welken omtrent dertig werkende leden zyn; en daar onder zeer groote Kunstenaars.

Het Departement der *Muzyk* was ook reeds by de oprichting der Maatschappy in stand: en, geen wonder! dat men, na de geheele week in de bezigheden des beroeps, en de beschouwing van Wetenschappen en fraaije Letteren doorgebragt te hebben, zich eenen avond, door de streelende uitwerkzelen zocht te vermaaken, en der schoone Sexe gelegenheid verschafte, om daar by tegenwoordig te zyn. De schoone Zaal, en de uitmuntende Kunstenaars, ook in dit vak, hebben deeze Maatschappy verscheidene hoorders en hoorderessen verworven.

In den Jaare 1779, werd het Departement der *Letterkunde*, door vyf Leden uit het Departement des Koophandels, opgericht. Dit Departement, dat zich met Dicht-, Taal-, Geschied-, en Oordeelkunde, gelyk ook met Wysbegeerte en Welspreekendheid, bezig houdt, is nu reeds tot over de Zeventig Leden aangegroeid; zynde uit hetzelve ook eenige Redevoeringen en Dichtstukken in 't licht gekomen, die ook van tyd tot tyd door ons zyn beöordeeld geworden.

Deeze Maatschappy kan dan, zo men wil, als vyf byzondere Maatschappyen worden aangemerkt; doch die, door de vriendschap en eendragt, welke onder allen heerscht, door den vryen toegang, welken de Leden van een *Departement* tot alle andere *Departementen* hebben, door eenige huishoudelyke schikkingen, en door den zelfden yver tot voortplanting en beoeffening van Kunsten en Wetenschappen, één éénig lichaam uitmaaken. Haare Leden zyn in *Honoraire*, *Effective*, algemeen *Titulaire*, voor alle de Departementen, en byzonder *Titulaire*, voor een enkel Departement, enz. onderscheiden; doch haare verrichtingen gaan eendragtig voort; zynde Maandag en Dingsdag voor de *Tekenkunde*, Woensdag voor de *Letterkunde*, Donderdag voor den *Koophandel*, Vrydag voor de

Natuurkunde, en Saturdag voor de *Muzyk* geschikt, op welke dagen, de leden van het dan werkend Departement den voorrang hebben.

De goedkeuring welke deeze Maatschappy, by een aantal waardige Mannen, wegdroeg, die, jaar op jaar, zich als Leden aangaven, was oorzaak, dat men, reeds in 1783, van de *Lelygragt*, een grooter huis moest gaan betrekken: en men zich in 1785 in de noodzaaklykheid bevond, om, of geen nieuwe Leden meer aan te neemen, of, van den *fluweelen Burgwal*, naby het *Illustre School*, mede een grooter huis voor de Vergaderingen der Maatschappy te zoeken. Het eerste kon geenzins in aanmerking komen, en dus besloot men tot het laatste: komende men eenpaarig overeen, een geheel nieuw gebouw voor de Maatschappy te stichten, en dus naar een bekwaam erf te zoeken; welk laatste in 1786, op de *Keizersgraft*, naby de *Beerestraat*, gevonden werd.

Om een goed gebouw op deezen grond te stichten, gaf men in November 1786, een *Programma* in 't licht, behelzende eene schets van het geen 'er hoofdzaakelyk begeerd werd, en eenen platten grond van het aangekogte erf, volgens eene naauwkeurige voetmaat getekend. Men beloofde een Premie van zeventig gouden ducaten, voor het volledigst Plan, en een van dertig ducaten aan den geenen wiens Plan in de tweede plaats in aanmerking zoude komen. De Heer JACOB OTTEN HUSLY behaalde de eerste Premie; de Heer JAN WILLEM LE NORMANT de tweede, en het Plan van den Heere PIERRE LOUIS DUIVENE werd een buitengewoone premie van twintig ducaten toegelegd. Intusschen had men, na de uitschryving, nog een erf naast de voorgaande bekomen, zo dat de Voorgevel nu breeder kon vallen, en het voorste gedeelte van het gebouw grooter werd: welk een en ander de Heer HUSLY in zyn Plan veranderde.

Men begon, den 2den Mey 1787, de oude huizen af te breeken, den 25sten Juny den eersten paal te heijen, en den 7den July werd de eerste steen, door den Heer JAN SEBILLE ROOS, als Voorzittend Commissaris, met plegtigheid gelegd; en het werk werd met zoo veel yver voortgezet, dat men, op den 31sten October 1788, deeze Inwydings-Redevoering daar in konde houden; by welke gelegenheid het Departement der Muzyk zich tot het uitvoeren van een buitenwoon Muzykstuk aanbood; bestaande het Orchest uit honderd twaalf persoonen, waar onder twee en twintig

Zan-

Zangers en Zangeresſen. Men had tot deeze plegtigheid ook Heeren Burgemeesteren, en de verdere Heeren van Regeering verzogt, wier invloed de Maatſchappy, op haar verzoek, in het begin des jaars 1787, Vryheid van Stads en van 's Lands impoſitien op de Bouwmateriaalen, bezorgd had; als ook de Heeren Profesſoren, en eenige andere Heeren, by welke gelegenheid dan ook alles in de beste orde was ingericht; wordende deeze Redevoering in de Muzykzaal, na dat de *overture* geëindigd was, door den Hoogleeraar, voor een leezenaar, op de *Piano forte* geplaatst, uitgeſprooken: en vervolgens weder met een treffend Muzyk beſloten.

Wat deeze Redevoering, op zich zelve beſchouwd, aanbelangt; de Hoogleeraar heeft daarin *het algemeen nut der Wetenſchappen, fraaije Letteren en Kunſten*, zeer overtuigend aangewezen, en zeer gepast doen dienen, om de werkzaamheden van *Felix Meritis* in het juiste licht te plaatzen. ,, Gelukkig (zegt hy ten haaren opzichte) driewerf gelukkig *Amſterdam*, waar in altoos dergelyke Gezelſchappen, op meer dan eene wyze, plaats gehad hebben, en wier Ingezetenen, hoewel voor verre het grootſte gedeelte, door hunne beroepen, van Wetenſchappen en fraaije Letteren verwyderd, altoos eene drift voor dezelve betoond hebben; eene drift, die in het begin der voorgaande eeuw zo groot was, dat eene der redenen die de Regeering van dien tyd deeden beſluiten, eene Doorluchtige Schoole in deeze Stad op te richten, geweest is de zucht om aan de wenſchen van een aantal Burgeren te voldoen, die, hoewel den Koophandel toegedaan, hunne uitſpanning in geleerdheid zochten; deeze als een wellust aanzagen, en iemand verlangden te hebben, die hen in de Oudheden, Geſchied- en Natuurkunde, onderwees (*).

,, Dan, indien Gezelſchappen uit Liefhebbers van Wetenſchappen, fraaije Letteren, en Kunſten beſtaande, als zeer nuttig moeten beſchouwd worden, hoe veel grooter zal niet het nut van eene Maatſchappy zyn? die, wel is waar, alleen eene letterkundige uitſpanning, alleen de bevordering van nuttige kundigheden onder liefhebbers tot hoofdoogmerk heeft; doch die tevens zo ingericht is, dat zy den Geleerden niet dan aangenaam kan zyn; dat zy hun middelen en gelegenheden verſchaft, hunne ſtudien, even als in een ge-

(*) Men kan hier over de Brieven van VOSSIUS naleezen: vooral No. 176, 177, 178, 188, 211, 212, en 220.

geleerd Genootschap, voort te zetten: en die aan alle haare Medeleden niets laat ontbreeken van 't geen noodig is, om in de beoefening der Wetenschappen, der fraaije Letteren, en schoone Kunsten, zo ver te komen, als hunne vermogens, en hunne omstandigheden, hun toelaaten.

,, Dit is, myne Heeren! het denkbeeld dat ik my van deeze uwe *Maatschappy der Verdiensten* altoos gevormd heb, zedert gy my vergund hebt dezelve van nader by te leeren kennen: dit is het waare oogpunt, waar uit ik oordeel dat men dezelve moet beschouwen. Zy is geen eigenlyk gezegd geleerd Genootschap, en behoort het misschien nimmer, ten minsten in den striktsten zin, te worden: maar zy is meer dan een enkel gezelschap van liefhebberen: daar zy, buiten de nuttigheden, dergelyke gezelschappen eigen, nog aan alle haare Medeleden, de nodige hulpmiddelen verschaft, om zich grondiger op de Wetenschappen, fraaije Letteren, en Kunsten toe te leggen." ——

Om de Vrouwen ook deelgenooten van deeze plechtigheid te maaken, werd, den volgenden dag, de Muzyk van den voorigen dag herhaald; by welke gelegenheid de Hoogleeraar VAN SWINDEN eene byzonder opgestelde *Aanspraak* aan omtrend vierhonderd Vrouwen deed, welke door wel vyfmaal vierhonderd Vrouwen gelezen mag worden, en agter de gemelde Redevoering geplaatst is.

Daar deeze Redevoering en Aanspraak zich tot het gansche gebouw, en tot alle de Departementen in 't gemeen bepaalden, achten wy ons bericht, raakende deeze Maatschappy, nog onvolkomen; zoo lang wy 'er de Inwydingen van elk Departement, in 't byzonder. niet bygevoegd hebben. Daar de Departementen der *Letterkunde*, en des *Koophandels*, op eene Zaal werken, en deeze nieuwe Gehoorzaal eerst in het begin van dit Jaar voltooid werd, zo wydde de Heer Mr. H. C. CRAS, Professor in de Rechten aan het *Athenæum Illustre* alhier, op Woensdag, den 7den January, die Gehoorzaal voor de *Letterkunde* in; het welk de Heer WILLEM WAGTENDORP EEKMAN, als Directeur van het Departement des Koophandels, den volgenden dag, voor den *Koophandel* verrichtte. Terwyl de Departementen der *Tekenkunde* en *Natuurkunde* beide, door den Hooggeleerden Heer ANDREAS BONN, *Anatom. & Chirurg.* Professor alhier, ingewyd werden: het eerste op den 3den, en het laatste op den 14den November, 1789. Lang voldoe deeze Maatschappy aan het oogmerk zyner Stichters en vlytige Leden!

Ge-

Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden voor de Vaderlandsche Jeugd. Elfde Deel. Te Amsterdam, by J. Allart, 1788. *In duodecimo.* 334 *bladz.*

Na eene beknopte ontvouwing van den invloed, welken de dood van Keizer *Karel* den VII op de zaaken van ons Gemeenebest had, behelst dit gedeelte, een verslag van het voorgevallene, ter begunstiginge van de herstelling der Stadhouderlyke Regeeringe, met de daarop gevolgde verheffing van Zyne Doorlugtige Hoogheid, *Willem* den IV; met de verdere gebeurtenissen hier te Lande, tot op des Prinsen dood: welk een en ander, naar de gewoone inrigting van dit Werk, der Jeugd, op eene leerzaame wyze, voorgedraagen wordt.

RETTHEIM *en* CAROLINE van T* * *, *eene nog onlangs gebeurde Geschiedenis. Uit het Hoogduitsch vertaald, door Mr.* A. J. LEYDECKERS. *Twee Deelen. Te Amsterdam*, by J. ten Brink Gz., 1788. 330 *bladz. In duodecimo.*

De lotgevallen van *Rettheim* en *Caroline* zyn eenigermaate doorvlogten met die van *Wettenau* en *Emilie*, de vriendin van *Caroline.* —— Een misverstand, grootlyks veroorzaakt door de eigenzinnigheid van *Carolina*, stoort den minnehandel van het eerstgenoemde paar; dan, dit misverstand wordt eerlang uit den weg geruimd, en de twee Gelieven leeven in 't vooruitzigt hunner egtlyke vereeniginge. Ook zouden zy hunnen wensch wel dra vervuld gezien hebben, zo niet de eigendunkelyke Moeder van *Caroline*, (die een afkeer tegen *Rettheim* opgevat heeft,) zulks gedwarsboomd, en te wege gebragt had, dat de voltrekking van 't Huwelyk een jaar uitgesteld werd. Het daarop volgend gedrag der Moeder gaf *Rettheim* voorts aanleiding, om eene noodzaaklyke reis voor te wenden, en dus zyne onmiddelyke verkeering met *Caroline* te staaken: draagende intusschen zorg, dat hy, door middel van zynen Vriend *Hohenfels*, die gemeenzaam in dat Huisgezin verkeerde, eene onafgebroken briefwisseling met *Caroline* konde onderhouden. Dan *Hohenfels* wordt, na weinig tyds, op *Caroline* verliefd, smeedt een ontrouwen aanslag, poogt die twee Gelieven agterdogtig jegens elkander te maaken, en hen onderling te verbitteren, waarin hy genoegzaam slaagt. —— Intusschen wordt *Emilie* aangezogt door *Hinfeld*; die, niet zo zeer haar persoon als haar geld beöogende, listiglyk ingang by haar weet te verkrygen; doch zyn snood oogmerk wordt gelukkig nog by tyds verydeld, doordien hy, om de handen van het Geregt, hem, wegens het afgeeven van valsche wissels, naspoorende, te ontkomen, na elders moest vlugten. In die omstandighe-

heden raadt hy zynen Vriend *Wettenau*, (dien hy al vroeger verleid, en in deeze en geene zyner euveldaden medegesleept had,) om zyne mislukte onderneeming op *Emilie* voorzigtig te hervatten; in hoope, dat *Wettenau*, het bedoelde oogmerk bereikende, hem ook eenig gedeelte van den verkreegen buit zou doen erlangen. *Wettenau*, hier mede ingenoomen, onderneemt zulks; maar, op zyn ommegang met *Emilie*, wordt hy door haar deugdzaam character dermaate getroffen, dat hy tot inkeer kome; hy verfoeit daarop het gesmeede ontwerpt; maakt het zelf aan *Emilie* bekend, betuigt zyn berouw, verklaart haar de zuiverheid zyner liefde, en brengt het zo verre, dat hy *Emilie*, (die zyn gedrag omzigtig toetst,) van de opregtheid zyner bekeeringe overtuige. Dit heeft ten gevolge, dat hy haar eindelyk overhaale, om hem haar hart en hand te schenken, waarop zy een huwelyk aangaan, dat ter bevorderinge van hun wederzyds geluk strekt. —— Middelerwyl was *Hinfeld*, dien *Wettenau*, met het afsnyden der gemeenzaamheid tusschen hem en dien onverlaat, ook alle verdere ondersteuning geweigerd had, in behoeftige omstandigheden vervallen; 't welk hem, gelyk meermaals voorheen, zyne toevlugt tot valsch speelen had doen neemen. Zich hiermede geneerende in dezelfde Stad, daar zich ook *Rettheim* onthield, wil het geval, dat *Rettheim* in een koffyhuis kome, daar *Hinfeld* zyne schelmsche streeken oefent. *Rettheim* maakt het gezelschap hier omtrent oplettend, en komt vervolgens openlyk tegen hem uit. *Hinfeld* redt zich op de hem best mogelyke wyze, waar door het gezelschap weder in rust komt; maar intusschen is hy bedagt om zich op *Rettheim* te wreeken; hy vertrekt van daar reeds laat in den avond, wagt *Rettheim* in den omtrek zyner wooninge op, en doorsteekt hem met een dolk, zo dat deeze terstond dood ter aarde valle. De wagt schiet toe, en *Hinfeld*, op de daad gevat, eindigt, weinige dagen later, zyn leeven, volgens het geregtlyke vonnis, door het zwaard. —— *Wettenau* ontving hier van berigt, deelde het zyne *Emilie* mede, en deeze gaf 'er *Caroline* verslag van. Ieder was 'er gevoelig over aangedaan, en bovenal *Caroline*; welker hart vervolgens nog feller getroffen werd, toen zy, uit een brief van *Hohenfels*, die, wanhoopig over zyn snood bedryf, na elders gevlugt was, verstond, welk een haatlyken rol hy gespeeld had. Zy leefde nog eenigen tyd; doch bezweek eerlang voor haar hartzeer, dat haar eindelyk ten grave deed daalen, in de hoop, van voor eeuwig met haaren beminden *Rettheim* vereenigd te zullen worden. —— —— Het beloop deezer geschiedenisse levert etlyke treffende voorvallen, en het verhaal, schoon wat gerekt, heeft egter zyne gevalligheid; ook gaat het hier en daar nog vergezeld van eenige leerzaame opmerkingen.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN *SCHRIFTEN*,

Die in het Vierde Deels Eerste Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

Nec-

N.

O.

P.

Ver-

W.

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de Eerste en Tweede Stukken des Derden en Vierden Deels.

(III en IV dienen ter aanduiding van het IIIde en IVde Deel.)

Pro-

Pe-

DRUKFEIL.

In de LETT. bl. 602, *staat* JAN SEBILLE ROOS. *lees* CORNELIS SEBILLE ROOS.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-
OEFENINGEN.
IV DEEL.
EERSTE STUK.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-
OEFENINGEN.
IV DEEL.
TWEEDE STUK.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-
OEFENINGEN.
IV DEEL.
EERSTE STUK.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-
OEFENINGEN.
IV DEEL.
TWEEDE STUK.

